Număr dedicat împlinirii a 800 de ani de la prima atestare documentară a Țării Făgărașului – „Terra Blachorum”, 1222

ACTA TERRAE FOGARASIENSIS

https://biblioteca-digitala.ro

Colegiul editorial/Editorial board:
IOAN OPRIŞ – Universitatea „Valahia" , Târgoviște
SABIN ADRIAN LUCA – Universitatea „Lucian Blaga", Sibiu
ANDREI MARGA – Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca
ANTAL LUKÁCS – Universitatea Bucureşti
EUGEN STRĂUȚIU – Universitatea „Lucian Blaga", Sibiu
GHEORGHE ROŞCULEȚ – Universitatea „Transilvania", Brașov
GHEORGHE LAZĂR – Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", București

Colegiul de redacție:
CONSTANTIN BĂJENARU – redactor şef
GHEORGHE FARAON – membru
AMALIA DRAGNE – membru
HORIA PIRĂU – secretar de redacție

Adresa de corespondență: Correspondence address:
MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAŞULUI „VALER LITERAT"
505200, FĂGĂRAŞ RO – 505200, FĂGĂRAŞ
P-ţa Mihai Viteazul, nr. 1, jud. Braşov Mihai Viteazul St., No. 1,
Tel. 0368/404287 Tel. (+40) (368) 404287

muzeufagaras@yahoo.com
www.cetateafagarasului.ro; www.muzeufagaras.ro

2022. MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAŞULUI „VALER LITERAT"
ISSN – 2285 – 5130
ISSN-L – 2285 – 5130
ACTA TERRAE FOGARASIENSIS (online)
ISSN 2810 – 3246
ISSN-L 2285 – 5130

https://biblioteca-digitala.ro

MUZEUL ŢĂRII FĂGĂRAŞULUI
„VALER LITERAT”

ACTA TERRAE FOGARASIENSIS
XI

Editura Negru Vodă
Făgăraş
2022

https://biblioteca-digitala.ro

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine exclusiv autorilor

Tehnoredactare și corectură: Amalia DRAGNE, Constantin BĂJENARU

https://biblioteca-digitala.ro

SUMAR
CONTENTS – INHALT – SOMMAIRE

ARHEOLOGIE – ISTORIE
ARCHAEOLOGY – HISTORY

Silviu GRIDAN, Bogdan Gabriel RĂȚOI – Recente descoperiri paleolitice și de faună pleistocenă în sud-estul Transilvaniei. Țara Făgărașului – Comăna de Sus (jud. Brașov)	13
Recent Paleolithic and Pleistocene fauna discoveries in Southeast Transylvania. Comăna de Sus (Brașov County)	*13*
Abstract	13
Elena Cristina IARCA – Model de evoluție a homininilor din Paleoliticul Mijlociu și Superior în Asia de Est și Sud-est	28
Evolutionary model of Middle and Superior Paleolithic hominins in East and Southeast Asia	*28*
Abstract	28
Ioan MÂRZA, Gheorghe LAZAROVICI – Fragment de râșniță din situl arheologic Măzărele de la Găbud (jud. Alba)	42
Fragment of an artifact from the archaeological site Măzărele to the Găbud (Alba County)	*42*
Abstract	42
Horia PIRĂU – Caracteristicile civilizației daco-getice din Țara Făgărașului	48
Characteristic of the daco-getic civilisation from Fagaras County	*48*
Abstract	48
Mihai CHIRIAC, Dan Tudor IONESCU, Viorel ȘTEFU – Historical and epigraphic considerations concerning a glass dating from the Roman times discovered in the habitat of Mediaș: Gura Câmpului-Hășmaș	54
Considerații istorice și epigrafice privind un pahar din epoca romană descoperit în așezarea de la Mediaș – Gura Câmpului-Hășmaș	*54*
Abstract	54
Valentin ARAPU, Gabriel ARAPU – Leproșii sau oamenii cu „față de leu” în context istoric și etnocultural (aspecte generale)	58
Lepers or people with „lion faces” in historical and ethnocultural context (general aspects)	*58*
Abstract	58
Vasile MĂRCULEȚ – Aspecte ale politicii militare bizantine la Dunăre în secolul al XII-lea, până la sfârșitul epocii Comnenilor	69
Aspects of the Byzantine military policy on the Danube in the 12th century,	

https://biblioteca-digitala.ro

until the end of the age of the Comnenos	*69*
Abstract	69
Voica Maria PUȘCAȘU – Cercetările arheologice efectuate la Cetatea Făgărașului în anii 1963-1973	84
Archaeological research carried out at Făgăraș fortress between 1963-1973	*84*
Abstract	84
Antal LUKÁCS – Documente ale domnilor Țării Românești în procesele patrimoniale din Țara Făgărașului în secolul al XVII-lea	155
Chartes des souverains de Valachie dans les procès patrimoniaux du Pays de Făgăraș au XVIIe siècle	*155*
Résumé	155
Dragoș Lucian ȚIGĂU – Diploma de înnobilare și blazon acordată lui Drăghici Breazu din Luța (1635)	169
Diploma of nobility and coat of arms granted to Drăghici Breazu of Luța (1635)	*169*
Abstract	169
Claudia Elena SIMA – Rromii din Țara Făgărașului în epoca Principatului transilvănean	185
Gypsies from Făgăraș County during the transylvanian Principality era	*185*
Abstract	185
Victor V. VIZAUER – Colindul de Crăciun în Transilvania princiară: o mențiune din Făgărașul anului 1654	195
A Christmas Carol in princely Transylvania: a mention from Făgăraș (1654)	*195*
Abstract	195
Aurel DRAGNE – Altarul vechii biserici din Olteț, Țara Făgărașului (secolul al XVIII-lea)	201
L'autel de l'ancienne église d'Olteț, le Pays de Făgăraș (XVIIIe siècle)	*201*
Résumé	201
Alexandru CIOCÎLTAN – Elevii școlii catolice din Făgăraș (1825-1834)	223
Pupils of the catholic school in Făgăraș (1825-1834)	*223*
Abstract	223
Lavinia DUMITRAȘCU – Despre arheologie și monumente în Dobrogea în „Gazeta Transilvaniei" – 1878-1887	237
On archaeology and monuments in Dobrogea in the „Transylvanian Gazette" – 1878-1887	*237*
Abstract	237
Alexandru BUCUR – Urme grănicerești în Țara Oltului (II)	250
Border tracks in the County of Olt (II)	*250*
Abstract	250
Judit GRAPĂ – Istoria Hergheliei de la Sâmbăta de Jos, județul Brașov, oglindită în documentele vremii în perioada 1872-1917. Partea a III-a (1896-1917)	262
The history of the stud Farm from Sâmbăta de Jos, Brașov County, reflected in the documents of the time during 1872-1917. Part III (1896-1917)	*262*
Abstract	262

https://biblioteca-digitala.ro

Lorena TRUFIN – Imaginea loisirului făgărășean în presa vremii – hebdomadarul „Olteanul”	280
The image from loisir from Făgăraș in the weather press – „Olteanul” weekly	*280*
Abstract	280
Petre DIN – Atitudini și mentalități între România și Bulgaria în perioada noiembrie 1918-februarie 1919, în viziunea ciobanului român Nicolae S. Șucu	289
Attitudes and mentalities, Romania and Bulgaria, between november 1918 -february 1919, according to romanian shepherd Nicolae S. Sucu	*289*
Abstract	289
Vasile TABĂRĂ – Contribuția umană și materială a viștenilor de sus în Primul Război Mondial	303
Human and material contribution of the inhabitans of Vișteа de Sus during the First World War	*303*
Abstract	303
Marius CÂMPEANU – Participarea românilor din Ciocotiș (județul Maramureș) la Primul Război Mondial	325
Romanians from the Ciocotiș village (Maramureș County) that participated in the First World War	*325*
Abstract	325
Ioan OPRIȘ – Lenin evaluat de diplomatul Vasile Stoica	337
Lenin evaluated by the diplomat Vasile Stoica	*337*
Abstract	337
Răzvan Mihai NEAGU – Destinul unui preot ardelean în România Mare. Ioan Teculescu între Transilvania și Basarabia	342
The destiny of an transylvanian priest in Greater Romania. Ioan Teculescu between Transylvania and Bassarabia	*342*
Abstract	342
Dan RAMF – Rusu Aurel (1921-2022) – un secol de viață, un secol de amintiri	351
Rusu Aurel (1921-2022) – a century of life, a century of memories	*351*
Abstract	351
Tudor-Radu TIRON – Onoruri ale Monarhiei pentru făuritorii Republicii. Decorații atribuite oficialilor guvernului dr. Petru Groza în intervalul 1945-1947	363
Honours of the Monarchy for founders of the Republic. Decorations awarded to the officials of dr. Petru Groza's cabinet between 1945-1947	*363*
Abstract	363
Marina Violeta CONSTANTINESCU – Procesul liderului comunist Vasile Luca (1952) – o etapă în acapararea puterii depline de către Gheorghe Gheorghiu Dej. Ancheta Elisabetei Luca	392
The trial of the communist lider Vasile Luca (1952) – a phase preparing the moment when Gheorghe Gheorghiu Dej seizes full power. Elisabeta Luca's investigation	*392*
Abstract	392

https://biblioteca-digitala.ro

Ionel BOAMFĂ – Etnie, limbă și confesiune la nivelul cartierelor făgărășene (I)	401
Ethnicity, language and confession at the level of the districts of Făgăraș (I)	*401*
Abstract	401
Bianca R. KARDA – Practicarea gimnasticii în România sub regimul lui Gheorghiu-Dej. Studiu de caz: Arad și Brașov	417
Practice of gymnastics in Romania under the Gheorghiu-Dej regime. Case study: Arad and Brasov	*417*
Abstract	417
Eugen STRĂUȚIU – Elemente introductive în sinologia românească	426
Introductory elements in romanian sinology	*426*
Abstract	426

PATRIMONIU
HERITAGE

Constantin ITTU – Tărâmul incunabulelor	437
The realm of incunabula	*437*
Abstract	437
Ginel LAZĂR – Noul Testament greco-latin, editat și tipărit de Valentin Wagner la Brașov în 1557, după o traducere a lui Erasmus din Rotterdam, o ediție rară din patrimoniul MNIR	445
The greek-latin New Testament, edited and printed by Valentin Wagner in Braşov in 1557, after a translation by Erasmus of Rotterdam, a rare edition from the collections of the National History Museum of Romania	*445*
Abstract	445
Irina FARAON – Colecția de artă a Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat”	454
The art collection of the Făgăraş County „Valer Literat” Museum	*454*
Abstract	454
Amalia DRAGNE – Tabla breslei tăbăcarilor făgărășeni. Simbolism și interpretare	467
La table de convocation appartenant à la guilde des laboureurs de Făgăraş. Symbolisme et interprétation	*467*
Résumé	467
Adrian Bogdan CIURCAȘ – Colecția de clopote a Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș	476
The bell's collection of the Maramureş County Museum of History and Archaeology	*476*
Abstract	476
Nicoleta PETCU – Tematica Balcicului în colecția regală de la Muzeul Național Bran	486
Balcic theme in the royal collection from the Bran National Museum	*486*

https://biblioteca-digitala.ro

Abstract	486
Ligia Otilia TEODOR – Drumul ceramicii arheologice de la descoperirea *in situ* la expunerea muzeală	502
The path of archaeological ceramics since the discovery in situ *at the museum exhibition*	*502*
Abstract	502
Mariana GUGEANU, Doina ANĂSTĂSOAIEI, Maria GEBA – Cercetare și restaurare-conservare elemente de pasmanterie provenite din săpături arheologice, Mănăstirea Căpriana, Republica Moldova	510
Research and restoration-conservation of trimmings elements from archaeological excavations, Căpriana Monastery, Republic of Moldova	*510*
Abstract	510
Mihai SPIRIDON – Restaurarea soclului de piatră de la Monumentul Eroilor din Bucium Iași	521
Restoration of the stone pedestal from Monument of the Heroes from Bucium Iași	*521*
Abstract	521
Ștefan ANDREI – Reabilitare ceas OREX	525
OREX watch rehabilitation	*525*
Abstract	525

RECENZII
REVIEWS

Anatolie POVESTCA – Н.В. Гросул-Войцеховская, ***Архитектор В.А. Войцеховский Замыслы и Воплощения 1909-1977***, М.: ЦНИ „Актуальная история”; АИРО-XXI, 2021. – 96с.	531
Alexandru BUCUR – Constantin Băjenaru, ***Bibliografie generală (selectivă) a Ţării Făgăraşului***, Sibiu, Editura Muzeului Naţional Brukenthal, 2022, 105 p., ISBN 978-630-6520-14-5.	539

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ARHEOLOGIE – ISTORIE
ARCHAEOLOGY – HISTORY

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

RECENTE DESCOPERIRI PALEOLITICE ŞI DE FAUNĂ PLEISTOCENĂ ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI. ȚARA FĂGĂRAȘULUI – COMĂNA DE SUS (JUD. BRAȘOV)

Silviu GRIDAN[1]
Bogdan Gabriel RĂȚOI[2]

RECENT PALEOLITHIC AND PLEISTOCENE FAUNA DISCOVERIES IN SOUTHEAST TRANSYLVANIA. COMĂNA DE SUS (BRAȘOV COUNTY)

ABSTRACT

Upstream from the village of Comăna de Sus (Braşov county), located in the south-east of Transylvania, at the contact area between the western slopes of the central compartment of the Perşani mountains and the north-east of the Făgăraş depression, near the Olt river, in the area called by the locals La Canton*, a new archaeological site was identified with lithic materials belonging to the Upper Paleolithic, represented by a batch of 15 lithic pieces. The site is located in an area that offers access to sources of diversified raw material, the presence of fauna specific to the Upper Pleistocene being identified in the area, represented by fossil osteological materials belonging to the species* Equus ferus*,* Cervus elaphus*,* Sus scrofa *and* Bovidae*. The Comăna de Sus site joins the other Paleolithic sites nearby, identified relatively recently, from Şinca Noua and from the Rupea-Homorod-Ungra microzone, creating a bridge between the Paleolithic manifestations in the Râşnov-Bran area, located only 40 km away to the southeast, and those in the Vârghişului Gorge karst, located only 40 km to the northeast. Although the discovered lithic materials come from secondary positions, the presence of the karst upstream of the discovery site, where Pleistocene faunal remains were also identified, offers good conditions for the continuation of research in this area.*

Keywords: Upper Palaeolithic, lithic tools, Upper Pleistocene fauna, south-eastern Transylvania.

1. Introducere

Din punct de vedere geografic, localitatea Comăna de Sus[3] (jud. Braşov) este situată în sud-estul Transilvaniei, la zona de contact dintre pantele vestice ale compar-

[1] Asociaţia Arheo Vest, Timişoara; e-mail: gridan.silviu@yahoo.com.
[2] Asist. univ. dr. Facultatea de Geografie și Geologie – Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași; e-mail: bog21rat@yahoo.com.
[3] În documentele administrative şi cartografice vechi, precum şi în literatura de specialitate mai veche, în mod frecvent, localităţile din Transilvania figurează cu denumirea lor din limba germană sau maghiară, uneori însoţită şi de denumirea lor în limba română. De aceea, pentru o căutare mai facilă în literatura mai veche a datelor cu caracter istoric şi arheologic legate de Comăna de Sus facem precizarea că satul a fost înregistrat şi cu numele românesc Comana de

https://biblioteca-digitala.ro

timentului central al munţilor Perşani[4] şi nord-estul depresiunii Făgăraşului. Satul este străbătut de la est spre nord-vest de râul Comăna, afluent din stânga al Oltului, a cărui gură de vărsare se află la 4 km în aval de sat. În amonte de sat, pe valea râului Comăna, nu sunt prezente alte localităţi, zona fiind relativ puţin afectată de activităţi antropice[5]. Din punct de vedere administrativ satul aparţine comunei Comăna, iar din punct de vedere istoric şi etnografic aparţine Ţării Făgăraşului, numită şi Ţara Oltului (Fig. 1a).

Din perspectivă arheologică descoperirile semnalate până în prezent în literatură sunt puţine, zona nefiind cercetată sistematic. Astfel, cele mai vechi menţiuni sunt publicate în anul 1942 şi se referă la prezenţa unor materiale litice preistorice într-o peşteră sau într-o zonă învecinată cu o peşteră[6], dar fără alte amănunte, respectiv trei topoare de piatră: un topor-calapod, un fragment de topor perforat – fracturat în zona de perforare, şi un fragment de topor trapezoidal de piatră[7]. Informaţia a fost preluată ulterior în literatură, cu unele distorsiuni, care însă nu modifică sensul informaţiilor primare[8].

Sus, Comana sup.[erioară], Comana de Susu, cu numele maghiar Felsò Komàna, Felsö Komána, Felsökomána, şi cu numele german Oberkumanen, Ober-Comana.

[4] Grupă montană a Carpaţilor Orientali, cu o mare varietate geologică în această zonă, compusă din seria șisturilor cristaline precambriene, calcare și gresii triasice și jurasice, și chiar și magmatite neozoice.

[5] În ultima sută de ani cele mai importante transformări antropice au fost determinate de deschiderea unei cariere de piatră în anii '30 ai secolului trecut, la 2 km în amonte de sat, şi de exploatările forestiere. Recent, în amonte de sat, s-au construit o serie de imobile cu scop turistic, fenomenul fiind în creştere.

[6] În amonte de satul Comăna de Sus se găsesc mai multe peşteri.

[7] Roska Márton, *Erdély régészeti repertóriuma*, I. *Őskor*, *Thesaurus antiquitatum transsilvanicarum, 1. Praehistorica*, Koloszvár, 1942, p. 88, 316, 318, harta I. Deoarece am observat cu alte ocazii că textul original, scris în limba maghiară, uneori a fost tradus greşit sau a fost interpretat eronat, aşa cum S. Gridan a atras atenţia într-un articol recent (Adrian Doboș, S. Gridan, *Recente descoperiri paleolitice în sud-estul Transilvaniei: microzona Rupea – Homorod – Ungra, județul Brașov*, în „Materiale și cercetări arheologice", s.n., XIV, 2018, p. 6-7, nota. 2), redăm textul integral: „51. Felsőkomána (Comana-de-Sus, Fo.). - Az Astra nagyszebeni múzeumában 1801. sz. trapezoid kőbalta, kaptafaalakú kővéső, 1186. sz. egyenes fokú, nyéllyuk táján kihasasadó kőfejsze, 2142. sz. kőfejszetöredék. Határában barlang. Bielz 30. 1. 24. szám, III. ad 24. szám - Jahrb. d. sieb. Karpatenver. VI. 173.-174. 1., VII. 50.-53. 1. - S.-H. 334. szám". În bibliografia precizată în text (Friedrich Ábrahám, *Die Höhlen bei Ober-Comana. Ein Beitrag zur Höhlenkunde Siebenbürgens*, în „Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpaten vereins", V II. B, 1887, p. 50-53; Heinrich Horusitz, Károly Siegmeth, *A magyarországi barlangok s az ezekre vonatkozó adatok irodalmi jegyzéke. 1549-1913/ Zusammenfassung der literatur über die höhlen ungarns 1549-1913*, Budapest, Ed. Fritz Armin, 1914, 84 p.), nu se găsesc informaţii suplimentare.

[8] „În bibliografia mai veche sunt menţionate mai multe descoperiri consemnate ca «urme neolitice» sau «urme eneolitice»" şi „Tot pe teritoriul satului şi tot din puncte neprecizate provin un toporaş-calapod, altul trapezoidal, toporaşe miniaturale din piatră, un alt topor-ciocan perforat, toate databile în neolitic sau eneolitic (...)" (Florea Costea, *Repertoriul arheologic al judeţului Braşov*, Braşov, Editura C2Design, 2004, p. 20-21).

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1953 a fost menţionată o monedă emisă de Constantius (337-341), „identificată la Comăna de Sus, Făgăraş, cu ocazia unei recunoaşteri executată în timpul săpăturilor (de la castrul roman de la Hoghiz-n.n.) din anul 1949”[9], fără amănunte asupra locului sau condiţiilor de descoperire[10].

În anul 1981 au fost publicate rezultatele cercetărilor arheologice de la cetatea medievală de secolele XIII-XIV de pe valea Comănei[11], din punctul *Cetăţeaua*[12], aflat la aproximativ 9 km în amonte de Comăna de Sus, pe valea Dabghişului[13]. Cu ocazia acestor cercetări[14], pe lângă ceramica medievală descoperită în incinta cetăţii şi în şanţul de apărare, care au ajutat la datarea cetăţii[15], au mai fost semnalate prezenţa unui fragment ceramic care aparţine epocii timpurii a bronzului[16] şi câteva fragmente ceramice dacice, datate în perioada clasică a statului dac[17]. La aceste informaţii publicate de responsabilul ştiintific al şantierului arheologic se adaugă informaţiile ulterioare care creditează ideea că în timpul săpăturilor arheologice au fost descoperite mult mai multe fragmente ceramice preistorice, care aparţin eneoliticului şi epocii timpurii a bronzului, respectiv culturilor Coţofeni şi Schneckenberg, ambele culturi fiind bine reprezentate în acest loc, prin ceramică[18].

---

[9] Kurt Horedt, *Cercetări arheologice din regiunea Hoghiz-Ungra şi Teiuş*, în „Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.”, vol. I, 1953, p. 786, nota. 3.

[10] „De pe teritoriul satului se cunoaşte o monedă de la Constantius II (323-361)” (Fl. Costea, *op. cit.*, p. 167). Recent s-au publicat informaţiile conform cărora moneda ar fi aparţinut unui tezaur: „(...) pe Valea Comănei (...). Aici s-au descoperit monede romane emise de împăratul Constantius (323-360)” (Cornel Comşa, Lucian Comşa, *Monografia satelor Comăna de Jos şi Comăna de Sus*, Braşov, Editura Aldus, 2021, p. 30); „(...) în realitate au fost 17 monede (...) cfr. spuselor locuitorului Frâncu Sofron Virgil din Comăna de Sus, care a participat la descoperirea micului tezaur” (*Ibidem*, *Ibidem*, p. 232, nota 25).

[11] Cod RAN: 40875.01.

[12] Locuitorii satului Comăna de Sus numesc locul *La Cetăţuie* (conform S. Gridan), iar cei din Comăna de Jos numeau în anul 1865 acest loc *Cetăţeaua*, unde existau la acea dată „ruinele şi urmele unui zid de piatră” (Bordi Zsigmond Lóránd-editor, *Toponimele Districtului Făgăraş din anii 1864-1865*, Făgăraş, Editura Negru Vodă, 2019, p. 46). În timpul cercetărilor arheologice din zona Cuciulata - Comăna de Jos, din anii 1958-1959, Gh. Bichir afla (probabil de la localnici) despre existenţa acestei cetăţi, ceea ce conduce la demararea cercetărilor arheologice în anul 1974 (Victor Eskenasy, *O nouă fortificaţe românească din Ţara Făgăraşului – cetatea Comanei (secolele XIII-XIV)*, în „Revista muzeelor şi monumentelor. Monumente istorice şi de artă”, L, 1, 1981, p. 34).

[13] Toponimul *Dabghiş* este folosit de localnicii din cele două sate din aval (cf. S. Gridan). În literatură sau în documentele cartografice toponimul apare sub formele: *Dăbiş*, *Dabiş*, *Dabdiş*, *Dabdjiş*.

[14] Atragem atenţia că în articolul publicat de V. Eskenasy se foloseşte în mod eronat, încă din titlu, denumirea de *Comana* în loc de *Comăna*, ceea ce poate conduce la dificultăţi de localizare pentru cei nefamiliarizaţi cu zona.

[15] V. Eskenasy, *op. cit.*, p. 36, 38-42, Fig. 13-14.

[16] „(...) un fragment ceramic cu brâu alveolat, de tip Schneckenberg” (*Ibidem*, p. 37).

[17] *Ibidem*, p. 37, 39, Fig. 9.

[18] Fl. Costea, *op. cit.*, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 2013, ca urmare a unor descoperiri fortuite de materiale ceramice şi osteologice[19] în trei dintre peşterile aflate pe valea Comănei, sunt prezentate date referitoare la acestea în cadrul unui simpozion ştiinţific, fără ca informaţiile să fie publicate ulterior[20]. Materialele ceramice care aparţin mai multor epoci istorice şi culturi materiale, aflate toate în poziţii secundare, atestă utilizarea peşterilor din această zonă de către comunităţile umane, ca adăposturi temporare, pe parcursul a mii de ani[21].

În anul 2013, pe aleea care urcă spre biserica din sat, a fost identificat[22] material litic preistoric în pietrişul scos de localnici din albia râului şi utilizat pentru amenajarea acestei suprafeţe. Este vorba despre o aşchie masivă dintr-o rocă sedimentară, provenită de la reamenajarea unui nucleu, pe care se păstrează talonul neted, iar pe faţa dorsală se pot observa negativele a patru desprinderi laminare, cu urme de percuţie dură.

În anul 2014 a fost evaluat din perspectiva aspectelor tehnologice de fabricare un vârf pedunculat de săgeată confecţionat din os, aparţinând perioadei medievale, recuperat împreună cu alte materiale arheologice aflate în poziţie secundară pe podeaua uneia dintre peşterile din amonte de sat. Informaţiile au fost prezentate sub forma de poster în cadrul mai multor sesiuni de comunicări ştiinţifice din ţară şi din străinătate[23].

---

[19] Descoperirile se datorează lui S. Gridan, care a luat legătura, prin intermediul d-lui Radu Ștefănescu, director al Muzeului de Istorie din Braşov la acel moment, cu dl. prof. univ. dr. Marin Cârciumaru de la Universitatea Valahia din Târgovişte, care a trimis la Comăna de Sus o echipă de cercetare pentru evaluarea potenţialului arheologic al peşterilor.

[20] Elena-Cristina Nițu, M. Cârciumaru, Ovidiu Cîrstina, Radu Ștefănescu, Tiberiu Musca, S. Gridan, Sebastian-Gabriel Șerbănescu, Florin-Ionuț Lupu, Alberto-Marian Nițu, *Descoperiri preistorice în peșterile din Comana de Sus (jud. Braşov)*, prezentare la Simpozionul ArheoVest: „Interdisciplinaritate în arheologie și istorie. Ediția I: In Memoriam Liviu Măruia", 2013, 10 p. (mss). Materialele ceramice sunt în custodia d-nei dr. Elena Nițu.

[21] Începând din eneolitic (cultura Coţofeni), în peştera din Părăul Stanciului şi în peştera Mănăstirii, continuând cu epoca bronzului (culturile Schneckenberg şi Wietenberg), în peştera din Bulz şi în peştera Mănăstirii, prima epocă a fierului (Hallstatt), a doua epocă a fierului (La Tène), în peştera Mănăstirii, evul mediu şi epoca premodernă, peştera din Bulz şi în peştera Mănăstirii.

[22] Identificarea a fost făcută de S. Gridan.

[23] Elena-Cristina Nițu *et alii*, *op. cit.*; Corneliu Beldiman, S. Gridan, Diana-Maria Sztancs, *O descoperire recentă relativă la vânătoarea cu arcul în evul mediu în endocarstul din sud-estul Transilvaniei*, Simpozin ArheoVest, „Interdisciplinaritate în Arheologie", Ediția a II-a: „In Honorem prof. univ. dr. Gheorghe Lazarovici", Timișoara, secțiunea „Poster", on-line: https://www.academia.edu/43219386/2014_O_descoperire_recent%C4%83_referitoare_la_v%C3%A2n%C4%83toarea_cu_arcul%C3%AEn_Evul_Mediu_%C3%AEn_endocarstul_din_sud_estul_Transilvaniei; C. Beldiman, S. Gridan, Diana-Maria Sztancs, *O descoperire recentă relativă la vânătoarea cu arcul în evul mediu în endocarstul din sud-estul Transilvaniei*, Sesiunea Naţională de Comunicări a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române, 25-27 martie 2015, București, secţiunea poster; C. Beldiman, Diana-Maria Sztancs, S. Gridan, *Bow and bone arrowheads in the middle ages. Some evidence regarding the hunting in the south-eastern Transylvanian endokarst*, Societatea Arheologică Sârbă, A XXXVIII-a Adunare şi Întâlnire Anuală, Pirot, 4-6 iunie 2015, Serbia, p. 67, secţiunea poster.

https://biblioteca-digitala.ro

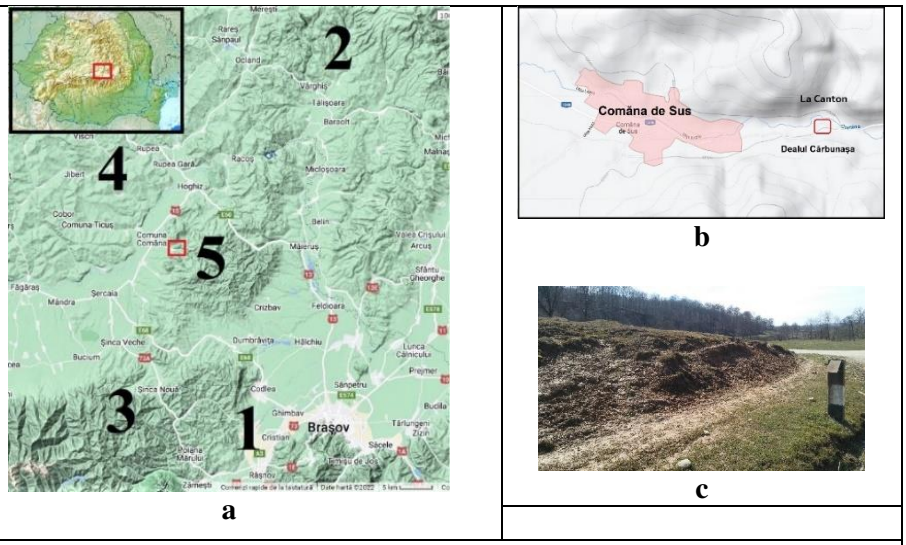

Fig. 1 – Localizarea descoperirilor paleolitice de la Comăna de Sus; **a.** Harta cu amplasarea celor mai apropiate puncte paleolitice: 1. Râşnov (BV), 2. Cheile Vârghişului (CV), 3. Şinca Nouă (BV), 4. Rupea (BV), 5. Comăna de Sus (BV); **b.** Localizarea zonei *La Canton* în raport cu satul; **c.** *La Canton*: zona expusă eroziunii naturale (foto şi prelucrare imagini S. Gridan)

În anul 2018 s-au efectuat cercetări arheologice şi multidisciplinare cu scopul de a localiza glăjăria de pe valea Comănei, rezultatele nefiind concludente[24].

În anul 2019 unul dintre membrii Clubului de speologie SILEX din Braşov a recuperat dintr-un aven situat în apropiere de valea Comănei, într-o zonă de trecere facilă spre valea Lupşei, un fragment ceramic eneolitic aparţinând culturii Coţofeni[25].

Toate aceste cercetări şi descoperiri de natură arheologică au premers identificarea în vara anului 2020, la aproximativ 1 km în amonte de sat, în zona denumită de localnici *La Canton*[26] (Fig. 1b, 1c), a două piese litice paleolitice[27]. Această desco-

[24] Pe valea Comănei a funcţionat începând cu prima jumătate a secolului al XVII-lea un atelier de sticlărie, denumit în epocă *glăjărie* (Ligia Fulga, *Sticlăria transilvăneană (sec. XVII-XIX)*, Braşov, Editura C2 Design, 1997, p. 4-5; Mircea Dan Lazăr, *Repertoriul glăjăriilor transilvănene din secolele XVII-XIX*, în „Brukenthal. Acta Musei", I.1, Sibiu, 2006, p. 223; Constantin Băjenaru, *Ţara Făgăraşului în timpul stăpânirii austriece (1691-1867)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2013, p. 164-165; C. Comşa, L. Comşa, *op. cit.*, p. 101-102). Cercetările au fost efectuate de un colectiv condus de Ligia Fulga şi Daniela Marcu Istrate. S-au efectuat prospectări geofizice şi un sondaj arheologic (Ligia Fulga, informaţii amabile).

[25] În 2019 ciobul ceramic, care prezenta urme de rulare, a fost lăsat de către Alexandru Pologea, membru al Clubului de speologie SILEX din Braşov, în custodia unei echipe de cercetare arheologică formată din prof. univ. dr. Gh. Lazarovici, ing. S. Gridan şi drd. Mircea Oancă.

[26] Denumirea provine de la existenţa în acest loc al unui canton silvic, situat pe malul drept al râului Comăna.

[27] Identificarea se datorează lui S. Gridan. La momentul identificării materialelor arheologice au fost prezente şi Codruţa Förster şi Ramona Förster.

https://biblioteca-digitala.ro

perire a determinat deplasarea în zonă a unei echipe de cercetare arheologică multi-disciplinară[28], cu scopul de a colecta date suplimentare care să ajute la conturarea contextului de proveniență a materialului litic şi să determine potenţialul arheologic al zonei *La Canton* (Fig. 1b, 1c).

2. Natura şi contextul descoperirilor litice

Drumul forestier care străbate valea Comănei de-a lungul cursului de apă, întâlneşte la aproximativ 1 km în amonte de sat o denivelare a terenului, datorată cel mai probabil unei alunecări de teren provenită de pe versantul stâng al văii, respectiv de pe panta nordică a dealului *Cărbunaşa*, care suprapune formaţiuni de şisturi cristaline înspre cursul văii, iar înspre panta dealului formațiuni de roci magmatice.

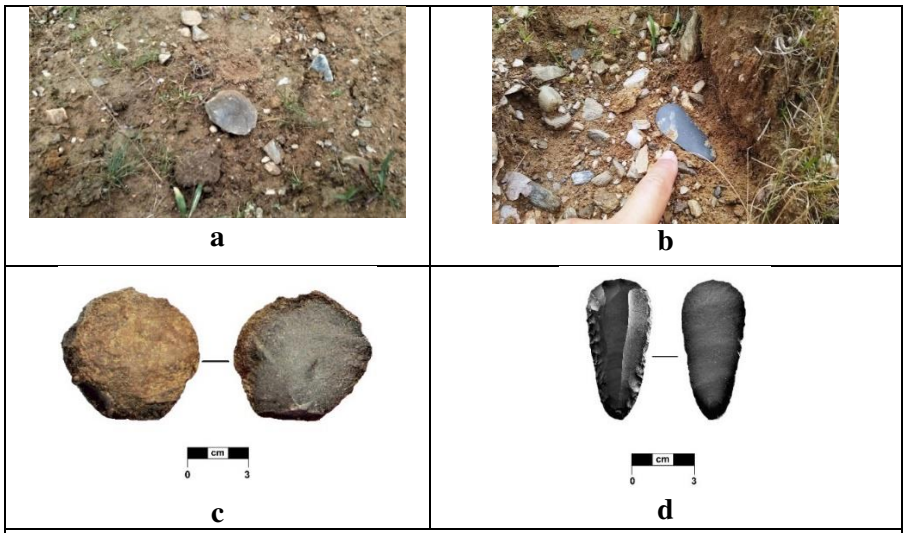

Fig. 2 – Primele piese litice, în ordinea identificării, înainte şi după recuperarea lor: **a, c PL1**; **b, d PL2** (foto şi prelucrare imagini S. Gridan)

Orientată perpendicular pe direcţia drumului, această formă a reliefului l-a determinat pe constructorul drumului să niveleze prin excavare partea superioară a acesteia[29]. Intervenţia mecanică a generat în partea stângă a drumului, faţă de direcţia de curgere a râului, o zonă în care panta naturală a rămas expusă eroziunii (Fig. 1c),

[28] La cercetările de teren au participat: dr. Marian Cosac, dr. George Murătoreanu, ing. S. Gridan, drd. Sebastian Șerbănescu, drd. Valentin Georgescu, drd. Ionel Geambaşu, student Florin Danciu (Universitatea Valahia din Târgoviște, Facultatea de Științe Umaniste). Evaluarea de teren a fost efectuată în vara anului 2021, în baza unei autorizații aprobate de Comisia Națională de Arheologie, nr. 199/27.04.2021, solicitată de dr. M. Cosac (Universitatea Valahia din Târgoviște).

[29] În această porţiune drumul are două trasee/faze de construcţie: primul traseu, mai apropiat de cursul râului, a fost utilizat până la începutul anilor '90 din secolul al XX-lea, când s-a amenajat/excavat al doilea traseu, în paralel cu primul, la mică distanţă, ocazie cu care, cel mai probabil, s-a îndepărtat o parte din depunerile arheologice care au fost identificate ulterior.

https://biblioteca-digitala.ro

ceea ce a condus la dezvelirea primelor două piese litice care au fost identificate fortuit[30] în acest loc (Fig. 2a, 2b).

Prima piesă (PL1[31]) se găsea în poziţie orizontală, complet expusă la suprafaţa solului, cu partea ventrală în sus, fiind vizibile bulbul de desprindere masiv şi talonul neted (Fig. 2a). După determinarea caracterului antropic al intervenţiei asupra materiei prime (galet de gresie cuarţoasă), s-a verificat vizual întreaga zonă de eroziune neacoperită de vegetaţie (Fig. 1c), ceea ce a condus la identificarea celei de a doua piese (PL2), aflată la circa 5-6 m distanţă spre vest faţă de prima piesă, în poziţie orizontală, cu faţa ventrală în sus, pe fundul unui mic ogaş săpat de apa provenită de la ploile torenţiale (Fig. 2b). După recuperarea piesei s-a constatat că este vorba despre o unealtă, aflată într-o stare de conservare excepţională, care după aspectul tipologic sugera apartenenţa la paleoliticul superior[32].

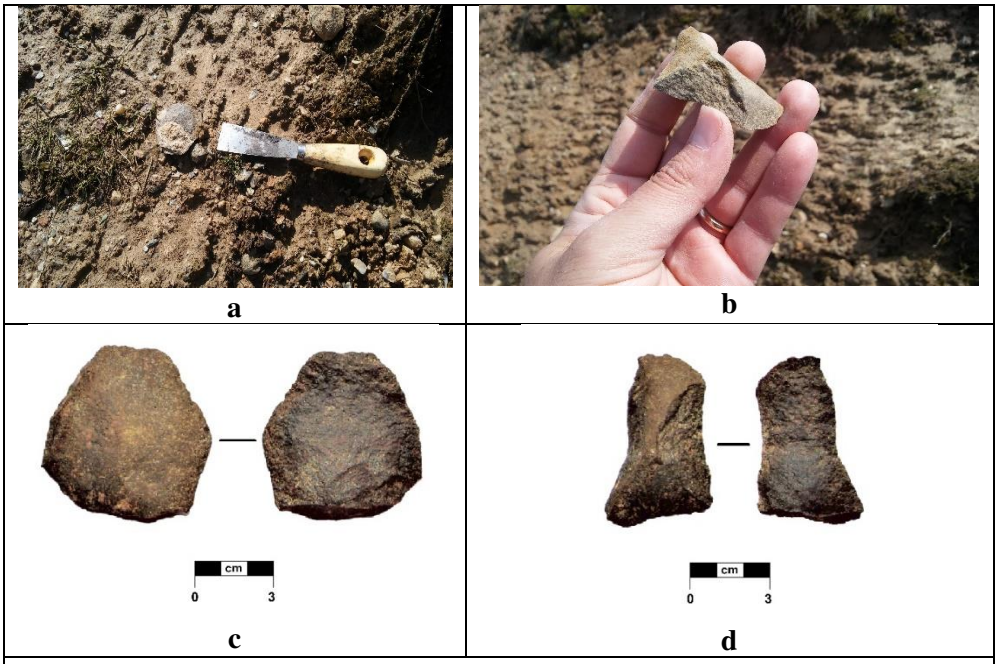

Fig. 3 – Materiale litice recuperate: **a. PL3** înainte de recuperare; **b. PL4** imediat după recuperare; **c. PL3**; **d. PL4**. (foto şi prelucrare imagini S. Gridan)

[30] La scurt timp după identificare, S. Gridan a înregistrat coordonatele GPS ale pieselor, cu un dispozitiv GARMIN-*Montana 650t*: 45°53'44.3"N 25°17'18.5"E – pentru prima piesă; 45°53'44.4"N 25°17'18.2"E – a doua piesă.

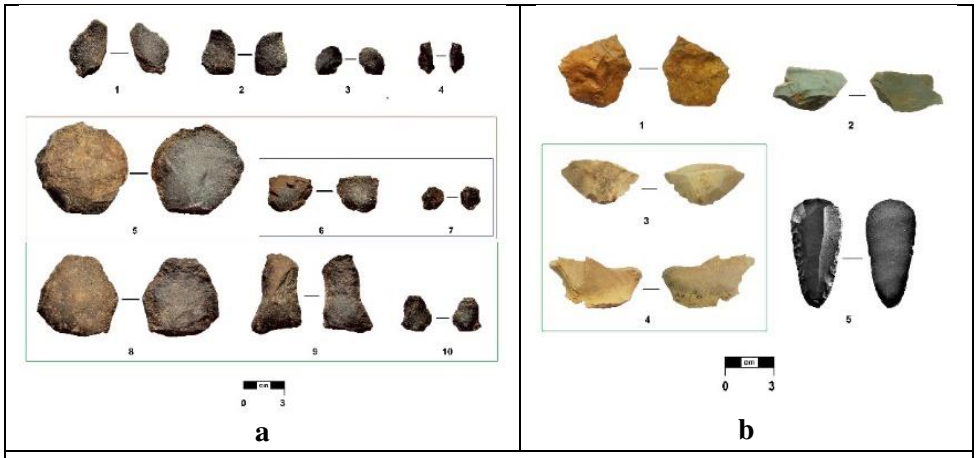
[31] Piesele litice recuperate vor fi notate în continuare cu PL1, PL2 etc.

[32] Pentru date generale despre această perioadă a se vedea ca exemplu: M. Cosac, *Paleoliticul vechi superior din România în context central şi est european*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2008, *passim*; Ion Cornel Băltean, *II. The Palaeolithic in Banat*, în „The Prehistory of Banat, Vol. I. The Palaeolithic and Mesolithic", editors-in-chief Nikola Tasić and Florin Drașovean, ed. by Florin Drașovean and Borisláv Jovanović, București Editura The Publishing House of the Romanian Academy, 2011, p. 21-22, cu bibliografia.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru evaluarea contextului de proveniență al materialului litic și pentru determinarea potențialului arheologic al zonei *La Canton*, s-a format o echipă de cercetare arheologică multidisciplinară, condusă de conf. univ. dr. Marian Cosac[33], de la Universitatea Valahia din Târgoviște, care și-a propus și a realizat: cercetarea perieghetică a zonei supusă eroziunii, cercetarea prin răzuire a suprafețelor proximale de unde au fost recuperate primele piese litice și efectuarea unor sondaje arheologice pentru stabilirea eventualei prezențe *in situ* a altor materiale arheologice. De asemenea s-a evaluat geografia spațiului din apropirea zonei de interes arheologic[34].

În urma perieghezei și a răzuirii celor două suprafețe s-au mai recuperat 13 piese litice: 9 piese din proximitatea zonei din care s-a recuperat PL1 – denumită în continuare zona **A** (Fig. 4a), și 4 piese litice din proximitatea zonei din care s-a recuperat PL2 – denumită în continuare zona **B** (Fig. 4b), cele două zone acoperind fiecare suprafețe de aproximativ 1 m².

a **b**

Fig. 4 – Materiale litice recuperate din: **a.** zona **A**; **b.** zona **B**
(foto și prelucrare imagini S. Gridan)

Din perspectiva analizei tehnico-tipologică[35], lotul recuperat se prezintă în modul următor:

PL1 – așchie completă *sous-entame* (63 mm lungime, 66 mm lățime, 20 mm grosime), din gresie cuarțoasă, cu talon neted (10 mm grosime) și stigmat de percuție dură pe bulb; suprafața dorsală prezintă negative de desprindere laterale accidentale (Fig. 2a, 2c; Fig. 4a5);

PL2 – *grattoir* complet, pe suport laminar, din lidit (?), 69 mm lungime, 32 mm lățime, 8 mm grosime, cu front activ distal, descentrat spre stânga; suportul prezintă negative de desprindere unidirecționale pe suprafața dorsală, profil rectiliniu,

[33] Mulțumim și pe această cale domnului dr. Marian Cosac pentru sprijinul acordat acestor cercetări.
[34] Mulțumim și pe această cale domnului dr. George Murătoreanu pentru evaluările efectuate.
[35] Materialul litic a fost analizat de dr. Loredana Niță (Universitatea Valahia din Târgoviște), căreia îi mulțumim și pe această cale.

https://biblioteca-digitala.ro

secțiune transversală trapezoidală; marginile lungi, modificate prin retușă directă, semiabruptă, bilaterală continuă, converg în treimea proximală, eliminând talonul; bulbul este afectat de stigmat datorat percuției dure (Fig. 2b, 2d; Fig. 4b5);

PL3 – aşchie completă *sous-entame* (55 mm lungime, 53 mm lățime, 14 mm grosime), din gresie cuarţoasă, cu talon neted (11 mm grosime), stigmate de percuție dură pe bulb și negative de desprindere laterale pe suprafața dorsală; negativul de desprindere laterală dreapta aparține unei aşchii ce a putut fi remontată (**PL4**) (Fig. 3a, 3c; Fig. 4a8);

PL4 – aşchie completă *sous-entame* (53 mm lungime, 34 mm lățime, 14 mm grosime), din gresie cuarţoasă, cu talon neted (5 mm) și negative de desprindere unidirecționale pe suprafața dorsală (Fig. 3b, 3d; Fig. 4a9);

PL5 – fragment longitudinal, din gresie cuarţoasă (Fig. 4b4);

PL6 – aşchie completă *réfléchie* (31 mm lungime, 58 mm lățime, 6 mm grosime), din argilit (?)/materie primă indeterminată, cu talon fațetat (7 mm grosime) și negativ de desprindere inițiat din plan adiacent, vizibil pe suprafața dorsală (Fig. 4b4);

PL7 – *casson*, din jasp (Fig. 4b1);

PL8 – *casson*, din jasp (Fig. 4b2);

PL9 – aşchie completă (24 mm lungime, 21 mm lățime, 4 mm grosime), din gresie cuarţoasă, cu talon neted (5 mm grosime), stigmat de percuție dură pe bulb și negative de desprindere dorsale unidirecționale (Fig. 4a10);

PL10 – aşchie completă (43 mm lungime, 27 mm lățime, 8 mm grosime), din gresie cuarţoasă, cu talon neted oblic (6 mm grosime) și bulb afectat de stigmat de percuție dură (Fig. 4a1);

PL11 – aşchie completă *sous-entame* corticală (27 mm lungime, 32 mm lățime, 4 mm grosime), din gresie cuarţoasă, cu talon neted (3 mm grosime), stigmat de percuție dură pe bulb și negative de desprindere unidirecționale pe suprafața dorsală (Fig. 4a6);

PL12 – aşchie mezială (31 mm lungime, 23 mm lățime, 6 mm grosime), din gresie cuarţoasă, cu fracturi perpendiculare pe planul suportului (Fig. 4a2);

PL13 – aşchie distală corticală, din gresie cuarţoasă (Fig. 4a7);

PL14 – aşchie completă (23 mm lungime, 16 mm lățime, 4 mm grosime), din gresie cuarţoasă, cu talon liniar (Fig. 4a3);

PL15 – aşchie proximală (26 mm lungime, 47 mm lățime, 12 mm grosime), din argilit (?), cu talon diedru (7 mm grosime) și stigmat de percuție dură pe suprafața bulbului (Fig. 4b3):

S-au efectuat, de asemenea, şi trei sondaje arheologice în imediata apropiere a zonelor **A** şi **B**: unul în zona de eroziune a pantei, amplastă între zonele **A** şi **B**, cu suprafaţa de 0,50x1 m şi adâncimea de 1 m, şi alte două, cu suprafaţa de 1x1 m şi adâncimea de 1 m, în amonte, pe panta dinspre dealul *Cărbunaşa*. În niciunul dintre sondaje nu s-au identificat materiale arheologice.

3. Discuţii şi unele concluzii

3.1 Materiale litice paleolitice

Din analiza tehnico-tipologică a reieşit că materialul litic recuperat din zona *La Canton* este format în principal din produse caracteristice fazei iniţiale de debitaj,

https://biblioteca-digitala.ro

reprezentate de aşchii şi aşchii de tip *sous-entame*, dintre care pot fi remontate un număr de cinci piese care provin toate din zona **A** (PL3-PL4-PL9[36], şi PL11-PL13[37]); în majoritatea cazurilor s-a folosit percuţia dură, unidirecţională; se remarcă prezenţa unei singure unelte (PL2) – *grattoir* complet –, pe suport laminar, aflată în stare perfectă de conservare, provenită din zona **B**. De asemenea, pe baza observaţiilor macroscopice asupra materiei prime, s-a constatat că piesele provenite din zona **A** aparţin unui pachet unitar, reprezentat de piese din gresie cuarţoasă, pe care o putem considera materie primă locală[38], toate cele 10 piese (Fig. 4a) fiind produse de debitaj provenite din procesul de preparare a nucleilor, trei dintre piese fiind aşchii de dimensiuni mari (Fig. 4a5, 4a8, 4a9). Tot pe baza observaţiilor macroscopice putem afirma că şase aşchii din acest lot provin de la doi nuclei: PL3, PL4, PL9 au fost desprinse dintr-un nucleu (Fig. 4a8-10 – chenarul verde), iar PL1, PL11, PL13 din alt nucleu (Fig. 4a5-7 – chenarul maro).

Fig. 5 – Profilul altimetric al văii Comănei, realizat în zona sitului paleolitic *La Canton*

Materialele litice din zona **B** aparţin unui lot neunitar, reprezentat de cinci piese (Fig. 4b) din materii prime diferite – doar două dintre ele fiind din aceeaşi materie primă (Fig. 4b3-4 – chenarul verde) –, diferite de cele din primul lot. Prima piesă din acest lot este o unealtă pentru care nu avem dovezi că a fost fabricată local.

[36] Fig. 4a8-10 – chenarul verde.
[37] Fig. 4a6-7 – chenarul albastru.
[38] În acest sens, a se vedea ca exemplu Ioan Mârza, Gh. Lazarovici, S. Gridan, Alexandru Szakács, *Analize mineralogice şi determinări petrografice ale unor unelte şi aşchii descoperite în aşezarea de la Rupea 7 – Părăul Mălinilor (comuna Homorod, jud. Braşov)*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", VIII, Făgăraş, Editura Negru Vodă, 2019, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro

Prezența materialelor litice paleolitice din zona *La Canton* ar putea avea legătură cu marea diversitate geologică a surselor de materie primă din proximitatea văii Comănei, care ar fi putut fi folosite (argilite, gresii micacee, andezite) de vânătorii paleolitici pentru confecţionarea uneltelor litice; posibila prezenţă a faunei pleistocene în zonă putând fi un alt motiv pentru prezenţa acestor vânători în această zonă. Piesele litice din situl *La Canton* au, cu mare probabilitate, un caracter secundar, materialele putând fi, ca în multe alte cazuri de situri plasate pe unități de racord dintre munți joși și depresiuni, remaniate și aflate în poziție secundară[39]. Transportul materialelor litice paleolitice în cadrul bazinului râului Comăna s-a putut realiza atât conform curgerii râului Comăna (de la est spre vest), dar și în cadrul fiecărei unități de versant, iar, în cazul de față, un aport puternic de sedimente putea fi generat de panta accentuată a versantului stâng al văii, care în sectorul sitului este de 4%, dar ajunge la peste 20% în partea superioară (Fig. 5). În cazul materialelor litice recuperate, opinăm că cel mai probabil au fost transportate de pe panta nordică a dealului *Cărbunaşa*, ţinând cont că lotul de materiale din zona **A** are un caracter unitar din perspectiva materiei prime, al tehnologiei de debitaj, cinci dintre piese putând fi remontate, iar zona având doar aproximativ 1 m².

În acest stadiu al cercetărilor nu putem stabili dacă cele două loturi de piese aparţin aceluiaşi facies paleolitic, toate piesele fiind găsite în poziţie secundară, fără context stratigrafic, şi aparent pot aparţine unor loturi diferite de piese, de aceea optăm deocamdată pentru încadrarea materialelor litice de *La Canton* în Paleoliticul superior nedefinit[40].

3.2. Materiale osteologice Pleistocene

În amonte de satul Comăna de Sus, în proximitatea văii Comănei, atât pe partea stângă, cât şi pe partea dreaptă a văii, se află mai multe peşteri şi avene formate în masivele calcaroase triasice şi jurasice, unele dintre ele fiind binecunoscute localnicilor, care le denumesc: *Peştera din Bulz* (în continuare **PB**), *Peştera din Tigăi* (**PT**), *Peştera Mănăstirii* (**PM**), *Peştera din Funzar* (**PF**), *Peştera din părăul Stanciului* (**PPS**), şi *Gropile fără fund* din zona Pleaşa Comănei. Pe lânga aceste peşteri şi avene, în literatura speologică mai veche[41] sau în bazele de date ale Clubului speologic SILEX din Brasov[42], se regăsesc şi altele.

Din perspectivă arheologică, aşa cum am amintit la început, deţinem informaţia că în una dintre peşteri sau în proximitatea ei s-au decoperit în trecut materiale

[39] A se vedea ca exemplu situl de la Malu Dinu Buzea (jud. Covasna), din depresiunea Întorsura Buzăului, unde procese similare de transport, pe un sector de racord dintre Munții Siriu și Depresiune, au condus la o concentrare foarte mare de materiale paleolitice la baza versantului care constituie un mare glacis erozivo-acumulativ (M. Cosac, G. Murătoreanu, Al. Radu, Loredana Niță, *Aşezarea paleolitică de la Malu Dinu Buzea (sat Cremenea, com. Sita Buzăului, jud. Covasna). O sinteză a campaniilor 2011-2013*, în: „Materiale şi cercetări arheologice", s.n., XI, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", București, 2015, p. 81-100).

[40] M. Cârciumaru, Elena-Cristina Nițu, Jean-Guillaume Bordes, G. Murătoreanu, M. Cosac, R. Ştefănescu, *Le paléolithique de la grotte Gura Cheii – Râşnov*, Târgoviște, Editura Valahia University Press, 2008, p. 79-94.

[41] Ca exemplu, a se vedea cazul peșterilor din masivul Bulz, în Ábrahám, *op. cit.*, p. 50.

[42] Mulţumim si pe această cale lui Al. Pologea, membru al clubului, pentru aceste informaţii.

https://biblioteca-digitala.ro

litice preistorice[43], iar mai recent[44], din **PB**[45], **PM**[46] şi din faţa **PPS**[47], din poziţii secundare, provin materiale ceramice care atestă utilizarea acestor peşteri de către comunităţile umane cel puţin începând cu perioada eneolitică şi până în epoca modernă[48]. La momentul descoperirii lor, materialele ceramice erau asociate şi cu materiale osteologice[49], unele dintre ele prezentând urme de prelucrare antropică[50]. Din perspectiva materialului litic paleolitic descoperite *La Canton*, cele mai importante piese osteologice s-au identificat în lotul de materiale recuperate din **PM**[51] (Fig. 6).

În urma analizei morfometrice s-au identificat: un molar superior de *Equus ferus*, un molar inferior de *Cervus elaphus*, un canin de *Sus scrofa* și un molar superior de bovid[52]:

***Equus ferus* Boddaert, 1785**

Material: Premolarul 2 superior drept (Fig. 6a).

Măsurători: lungime - 37 mm, lățime - 23 mm, lungimea protoconului - 0,9 mm.

---

[43] Roska M., *op. cit.*, p. 88.

[44] *Supra*, nota 17.

[45] Materialele se găseau pe podeaua peşterii şi proveneau din răscolirile „căutătorilor de comori", care au afectat stratul de cultură până la patul peşterii, pe o suprafaţă considerabilă.

[46] Materialele se găseau în nivelul subteran, pe albia micului curs de apă care pătrunde în acest nivel la topirea zăpezilor. Nivelul subteran al PM a fost descoperit în anul 1982 de către Gerhard Guist şi Ludovic Szöcs, membri ai Clubului de speologie SILEX din Braşov (Dan Boieriu, *Scurta istorie a Clubului de speologie „SILEX" Braşov*, în: „10.000", vol. 2, coord.: prof. dr. Marcian David Bleahu - prim ed., dr. Gheorghe Virgil Aldica - secund ed., Romeo-Alexandru Perlik - co-ed., Gabriel Cazan, Radu Pop, Lucian Bușu, Ghimbav, Editura Art Soleil, 2021, p. 22), după ce încercări mai vechi au eşuat (Friedrich Ábrahám, *Die Höhlen bei Ober-Comana. Ein Beitrag zur Höhlenkunde Siebenbürgens*, în: „Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpaten Vereins", V II. B, 1887, Hermannstadt, p. 53).

[47] Materialele se găseau în faţa peşterii, sub nivelul gurii peşterii, la aproximativ 2 m deasupra cursului de apă care trece prin faţa acesteia, în vârful unui con de dejecţii, purtate probabil de zăpada topită de pe micul platou din faţa peşterii.

[48] *Supra*, nota 19. Pentru evul mediu şi perioadele următoare putem lua în considerare atât sursele istorice directe (Bordi L.J., *op. cit.*, p. 46, 49), sau indirecte (Aurel Dragne, *Ansambluri monahale rupestre în spaţiul făgărăşan*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", VI, 2017, p. 123-125, 130, Fig. 9), cât şi informaţiile de istorie orală: spre exemplu, în anul 1946, datorită secetei prelungite, locuitorii satului Comăna de Sus au ţinut în păduri vitele satului, noaptea fiind strânse şi păzite în faţa peşterii Mănăstirii – „în gura peşterii", pentru a fi protejate de animalele sălbatice (informator: Mija Iacob, n. 1923, Comăna de Sus; interviu S. Gridan, 1996).

[49] În afara materialului osteologic recuperat de S. Gridan în anul 2013, mai sunt consemnate în literatura speologică veche prezenţa unor materiale osteologice în două dintre peşteri: PB şi PT (Fr. Ábrahám, *op. cit.*, p. 50-52).

[50] Urmele de intervenţie antropică sunt reprezentate de tăiere, arsură, lustruire, sau prelucrare prin raclaj axial intens (Beldiman *et alli*, 2014).

[51] Prezenţa faunei pleistocene în zonă ar fi putut atrage vânătorii paleolitici.

[52] Măsurătorile pe întregul material osteologic au fost efectuate conform A. Driesh, *A Guide to the Measurements to Animal Bones from Archaeological Sites*, Peabody Museum Bulletin, Harvard University, Cambridge, 1976.

https://biblioteca-digitala.ro

Descriere: Premolarul foarte bine conservat, fără fisuri, partea ocluzală bine vizibilă, protocon mic și rotunjit, valea post-protoconală îngustă, pliul cabalin foarte bine dezvoltat și prezintă o plicație, pe prefosetă și postfosetă sunt vizibile 2 plicații pentru fiecare.

***Sus scrofa* Linnaeus, 1758**

Material: canin inferior (Fig. 6c-d).

Măsurători: diametrul antero-posterior - 18,85 mm, diametrul transversal - 9,67 mm.

Descriere: Caninul inferior este caracteristic tipului scrofic, cu suprafața linguală mai largă, iar fața labială mai îngustă, fața posterioară fiind lipsită de enamel.

***Bovidae* Gray, 1821**

Material: molarul 2 superior (M2) (Fig. 6e)

Lungime - 14,33 mm, lățime - 11,08 mm, înălțime - 25,77 mm.

Descriere: Molarul superior este bine conservat, astfel că se observă pliul paraconului, care este mai bine evidențiat decât cel al metaconului. Molarul 2 superior prezintă asemănări morfologice cu cel al genului *Rupicapra*.

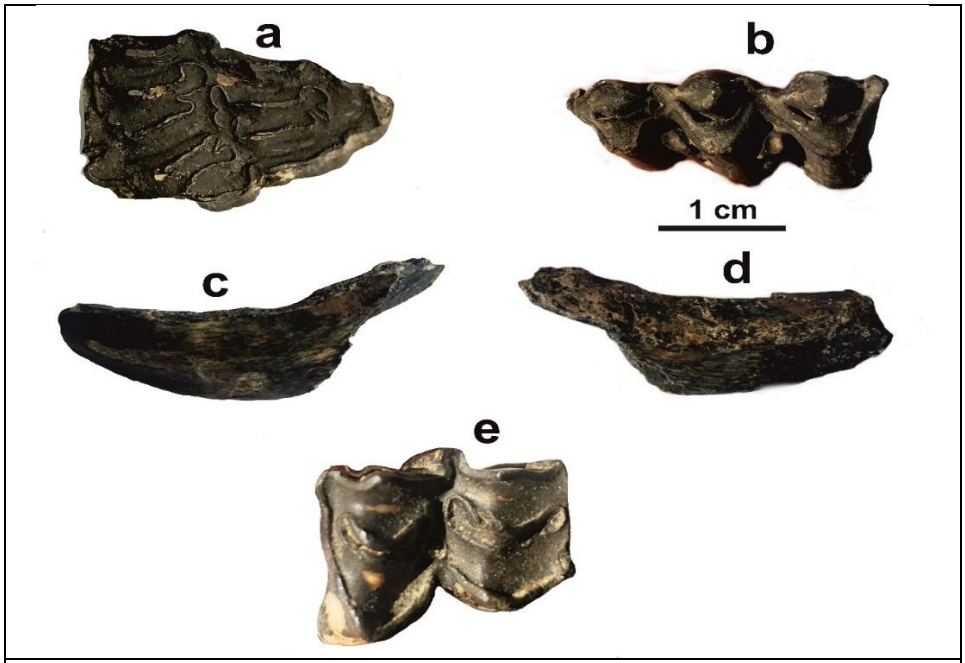

Fig. 6 – Materiale osteologice pleistocene din nivelul subteran al Peșterii Mănăstirii: **a.** vedere ocluzală a premolarului P2 de *Equus ferus*; **b.** vedere ocluzală a molarului inferior m3 de *Cervus elaphus*; **c.** Vedere labială a caninului de *Sus scrofa*; **d.** Vedere linguală a caninului de *Sus scrofa*; **e.** Vedere ocluzală a molarului m2 de bovid (foto şi prelucrare imagini B.G. Rățoi)

***Cervus elaphus* Linnaeus 1758**

Material: molar 3 (m3) inferior stâng (Fig. 6b).

Lungime - 30,97 mm, lățime - 9,87 mm, înălțime - 40,22 mm.

https://biblioteca-digitala.ro

Descriere: Molarul 3 inferior destul de bine conservat, fără fisuri, se disting ușor entoconidul și metaconidul. Cuspulul este prezent pe regiunea posterioară a peretelui lingual al treilea lob. Secțiunea anterioară a rădăcinii posterioare este mai largă în vedere linguală. Creasta de pe fața linguală este clară.

Sus scrofa sau porcul mistreț este prezent în zona Eurasiei și în nordul Africii de la începutul Pleistocenului și până în prezent.

Resturi fosile ale celor mai vechi reprezentanţi ai familiei Cervidaelor au fost descoperite în Europa în depozite formate în timpul Oligocenului. Membri ai acestei familii sunt prezenţi şi astăzi în acest areal.

Deși conținutul fosil analizat din peșterile din zona Comăna este redus cantitativ, putem aprecia ca și vârstă a acestor materiale intervalul 20.000-15.000 de ani, caracteristică sfârșitului glaciațiunii Würm. Materiale faunistice similare, cu o mai bună reprezentare cantitativă, au fost identificate în carstul din Cheile Vârghișului (CV)[53], aflat la numai 40 km spre nord-est (Fig. 1a2), sau în peştera Gura Cheii de la Râşnov (BV)[54], aflată la numai 40 km spre sud-est (Fig. 1a1), de unde s-au descris resturi fosilifere de Bovidae aparținând mai multor specii, precum *Bos primigenius*, *Bison priscus*, *Capra ibex*[55], Cervidae precum *Capreolus capreolus* și carnivore precum *Canis lupus*.

3.3. În loc de concluzii

În amonte de satul Comăna de Sus, situat în sud-estul Transilvaniei, la zona de contact dintre pantele vestice ale compartimentului central al munţilor Perşani şi nord-estul depresiunii Făgărașului, în apropierea râului Olt, în zona denumită de localnici *La Canton*, a fost identificat un nou punct arheologic cu materiale litice aparţinând Paleoliticului superior, reprezentat de un lot format din 15 piese litice.

Situl este amplasat într-un areal care oferă acces la surse de materie primă diversificată, în zonă fiind identificată şi prezenţa faunei specifice Pleistocenului superior, reprezentată prin materiale osteologice fosile aparţinând speciilor *Equus ferus*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa* şi *Bovidae*.

Situl de la Comăna de Sus se alătură celorlalte situri paleolitice din apropiere, identificate relativ recent, de la Șinca Nouă[56] și din microzona Rupea-Homorod-Ungra[57], creionând o punte de legătură între manifestările paleolitice din zona Râşnov

---

[53] M. Cosac, G. Murătoreanu, Daniel Veres, Loredana Niță, Cristoph Schmidt, Ulrich Hambach, Al. Radu, Roxana Cuculici, Dan Lucian Buzea, Dan Ștefan, Monica Mărgărit, Ștefan Vasile, Valentin Dumitrașcu, Marius Robu, Alexandru Petculescu, Tiberiu Sava, Valentin Georgescu, Gabriel Şerbănescu, Ionel Geambaşu, *Recent archaeological researches in the Vârghiş gorges karst area (eastern Carpathians, Romania). A synthesis of the 2014-2020 campaigns*, în „Materiale şi Cercetări Arheologice", s.n., Supplementum 1, 2021, p. 325-350.

[54] M. Cârciumaru *et alli*, *Le paléolithique de la grotte Gura Cheii - Râşnov*.

[55] Costin Rădulescu, *Contribuţii la cunoaşterea ibexului fosil din România*, în: „Travaux de l'Institut de Spéologie Émile Racovitza", 8, 1969, p. 179-199.

[56] M. Cârciumaru, Elena-Cristina Niţu, G. Murătoreanu, R. Ștefănescu*, Deux nouveaux habitats sur la carte du Paléolithique de Roumanie, découverts en 2008 à Şinca Nouă (département de Braşov)*, în „Annales d'Université „Valahia" Târgovişte, Section d'Archéologie et d'Histoire", Tome X, 2008, p. 47-57.

[57] A. Doboş, S. Gridan, *op. cit*.

https://biblioteca-digitala.ro

-Bran[58], situată la numai 40 km spre sud-est, şi cele din carstul Cheilor Vârghişului[59], situat la numai 40 km spre nord-est.

Deşi materialele litice descoperite provin din poziţii secundare, prezenţa carstului din amonte de locul descoperirii, unde au fost identificate și resturile faunistice Pleistocene, oferă condiţii bune pentru continuarea cercetărilor în această zonă.

[58] M. Cârciumaru, Elena Nițu, Roxana Dobrescu, R. Ștefănescu, *Paleoliticul din Județul Brașov*, Târgoviște, Editura Valahia University Press, 2010.

[59] M. Cosac, G. Murătoreanu, D. Vereș, Loredana Niță, Cr. Schmidt, U. Hambach, Al. Radu, Roxana Cuculici, D.L. Buzea, Monica Mărgărit, V. Dumitrașcu, Ștefan Vasile, Alexandru Petculescu, István Dénes, *Multi-proxy archaeological investigations of a Middle Palaeolithic occupation context in Eastern Transylvania, Romania*, în „Quaternary International", Volume 485, 20 August 2018, pages 115-130; on-line: https://doi.org/10.1016/j.quaint.2017.09.014.

https://biblioteca-digitala.ro

MODEL DE EVOLUȚIE A HOMININILOR DIN PALEOLITICUL MIJLOCIU ŞI SUPERIOR ÎN ASIA DE EST ŞI SUD-EST[1]

Elena Cristina IARCA[2]

EVOLUTIONARY MODEL OF MIDDLE AND UPPER PALEOLITHIC HOMININS IN EAST AND SOUTHEAST ASIA

ABSTRACT

In this study, we aimed to clarify the chronology of the appearance of Homo Sapiens in East and Southeast Asia by analyzing the two theories that marked paleoanthropology in the second half of the 20th century: „Replacement Theory" and „Multiregional Evolution Theory". To these traditional theories was added the model of assimilation, which is based on the idea of the African origin of modern humans, but also admits low, but not insignificant, genetic contributions of the archaic populations that Homo Sapiens encountered outside of Africa.

The fossils described as Homo Sapiens Archaic East discovered in the East and South-East of the Asian continent, together with the recent discoveries of the Flores Man and the Luzon Man, as well as those of the Denisovans from the same geographical area highlight the complexity of the human evolution process. All these elements demonstrate the fact that the two regions of the Asian continent played a much more important role in human evolution in the Middle Paleolithic and the beginning of the Upper Paleolithic than the archaeological data before the first half of the 20th century allowed us to see.

Keywords: hominins, evolution, Paleolithic, east and southeast Asia, chronology, fossils, Homo Sapiens.

Introducere

Asia de Est şi Sud-Est reprezintă unele dintre regiunile care, în ultimele trei decenii, au adus informațiile cele mai importante pentru înțelegerea complexului proces al evoluției umane în Pleistocenul Mijlociu şi Superior. Chiar dacă există în continuare un drum lung până la descifrarea completă a procesului evolutiv al hominilor, descoperirile realizate în aceste două regiuni au reuşit să umple o parte din golurile existente şi, în acelaşi timp, să contureze noi direcții de cercetare.

Dovezile arheologice şi cele genetice actuale susțin, fără drept de apel, originea africană a lui Homo Sapiens, precum şi răspândirea acestora în Europa şi Asia. Studiile demonstrează că, în ciuda originii comune, au existat diferențe în ceea ce priveşte colonizarea celor două continente. În ceea ce priveşte dispersia acestora în

[1] Această lucrare a fost realizată cu sprijinul proiectului POCU 153770, cu titlul: „Accesibilitatea cercetărilor avansate pentru o dezvoltare economică sustenabilă – ACADEMIKA", proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Capital Uman, 2014-2020.

[2] Student-doctorand, Universitatea Valahia, Târgoviște.

https://biblioteca-digitala.ro

Asia de Est şi Sud-Est, dovezile fosile sunt certe în favoarea existenței mai multor valuri de colonizare[3].

Teorii privind originea şi dispersia oamenilor anatomic moderni

Pleistocenul Mijlociu a început acum 780.000 BP şi a cuprins ultimele evenimente evolutive ale hominilor. Acest complex proces s-a încheiat în Pleistocenul Târziu, acum 30.000 BP, când oamenii anatomic moderni au devenit specia dominantă, înlocuind toate celelalte grupuri şi specii de hominini. Apariția şi răspândirea oamenilor moderni a reprezentat un subiect extrem de discutat de comunitatea științifică pe parcursul secolului al XX-lea, acest fapt menținându-se şi la începutul secolului al XXI-lea. În mod tradițional, apariția lui Homo Sapiens a fost explicată de teoriile clasice „Out of Africa" şi „Teoria evoluției multiregionale", cărora li se adaugă mai recentul model al asimilării.

Ipoteza „Out of Africa" sau „Ipoteza Înlocuirii" susține că pe parcursul extinderii oamenilor moderni în afara Africii nu au avut contacte cu celelalte specii de homini arhaici sau că, chiar dacă au avut loc, aceste contacte au fost nesemnificative. Teoria evoluției multiregionale susține că apariția oamenilor moderni s-a realizat ca urmare a evoluției locale a lui Homo Erectus, proces petrecut concomitent în mai multe regiuni de pe glob[4]. Conform acestui model, Homo Sapiens a avut în Asia de Est şi Sud-Est o evoluție locală din Homo Erectus asiatic[5]. În opoziție, teoria originii africane susține că oamenii anatomic moderni au colonizat continentul asiatic şi au înlocuit populațiile de Homo Erectus care au populat aceste regiuni pentru o perioadă îndelungată de timp, dar izolate şi fără schimburi genetice cu alte populații de homini[6].

Modelul evoluției multiregionale îşi are rădăcinile în comparațiile morfologice realizate între specimenele de Homo Erectus de pe insula Java şi pe interpretările unor resturi fosile descoperite în partea continentală a Asiei de Sud-Est (Thailanda, Vietnam) şi pe teritoriul Chinei. La sfârşitul secolului al XIX-lea, cercetările coordonate de Eugene Dubois pe insula Java, pe valea râului Solo, au dus la descoperirea lui Homo Erectus, denumit şi Omul de Java sau Pithecanthropus Erectus. În anii '30

---

[3] Francisco J. Ayala, Camilo J. Cela-Conde, *Processes in Human Evolution. A journey from early homonins to Neandethal and modern hum ans*, New York, Oxford University Press, 2017, p. 335.

[4] Anterior, a existat şi o altă teorie privind originea lui Homo Sapiens – teoria „Out of Asia". Pe parcursul secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului al XX-lea, numeroşi antropologi au susținut originea asiatică a oamenilor anatomic moderni. Printre cei mai importanți susținători ai teoriei „Out of Asia" se numără: Eugene Dubois, Henry Fairfield Osborn şi Roy Chapman Andrews. Au fost organizate expediții de cercetare în numeroase regiuni de pe continentul asiatic cu scopul declarant de identificare a „verigii lipsă". Descoperirea Omului de Pekin a alimentat această teorie, însă în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, ca urmare a noilor descoperiri arheologice şi a debutului paleogenomicii în anii '80, suportul pentru teoria „Out of Asia" s-a diminuat constant. Teoria originii asiatice a fost asimilată unei noi teorii şi anume „teoria evoluției multiregionale".

[5] Alan G. Thorne, Milford H. Wolpoff, *The multiregional evolution of humans*, în „Scientific American", volume 266, nr. 4/2003, p.75-83 (revizuire a lucrării din 1992).

[6] J.H. Relethford, *Genetic evidence and the Modern Humans origins debate*, în „Nature", Hereditary, 100, Martie 2008, p. 555-563.

https://biblioteca-digitala.ro

ai secolului al XX-lea, tot pe valea râului Solo, în situl Ngandong au fost descoperite de către C. ter Haar şi G.H.R. von Koenigswald mai multe fosile pe care William Oppenoorth le-a atribuit lui Homo Soloensis, cunoscut ca Omul de Solo[7]. Vârsta şi, implicit, morfologia acestor fosile au reprezentat subiecte de dispută în literatura de specialitate. Unii specialişti văd în diferenţele dintre cele două specimene fosile atribuite lui Homo Erectus, Omul de Java şi Omul de Solo, dovada evoluţiei acestei specii în Homo Sapiens. Cele mai recente studii morfologice realizate la începutul secolului al XXI-lea de Broadfield et alii (2001)[8], H. Baba et alii (2003)[9], V. Zeitun et alii (2010)[10], nu identifică trăsături intermediare care să lege apariţia oamenilor anatomic moderni de Homo Erectus de pe insula Java, dar toate admit existenţa unei evoluţii morfologice a acestei specii prezente pentru o lungă perioadă de timp pe insula indoneziană. Cu excepţia unei capacităţi craniene mai mari, în cazul specimenelor târzii (Omul de Solo), se păstrează caracteristicile morfologice ale speciei prezente în Java timp de 1,8 milioane ani[11]. Conform lui C. Cela Conde şi F. Ayala[12], cu toate că modelul evoluţiei multiregionale nu poate fi susţinut, analiza comparativă a celor două specimene de Homo Erectus prezente pe insula Java demonstrează că Homo Erectus a cunoscut o evoluţie locală, marcată de modificări ale dentiţiei şi creşterea capacităţii craniene, proces pe care l-au cunoscut atât Homo Sapiens în Africa, cât şi Omul de Neanderthal în Europa. Toate acestea reprezintă procese de evoluţie paralelă[13]. Variabilitatea crescută a lui Homo Erectus pe insula Java determină, după Cela Conde şi Ayala[14], o clasificare a lui Homo Erectus Javanensis în forme arhaice şi forme moderne, ambele prezentând diferenţe faţă de specimenele de Homo Erectus descoperite în partea continentală a Asiei de Est şi Sud-Est, în special pe teritoriul Chinei.

Aşa cum am menţionat, cel de-al doilea argument al teoriei multiregionalismului îl reprezintă fosile descoperite în Asia de Est şi Sud-Est, şi descrise ca forme intemediare de evoluţie Erectus-Sapiens şi denumite Homo Sapiens Arhaic. În această categorie de specimene cu caracteristici mixte, arhaice şi moderne, au fost incluse: craniul Dali, craniul Maba, fosilele din peştera Hualong, Jinniushan, Chaoxian, mandibula Zhiredong, fosilele de la Lingjing, Xuchang, fosilele Xujiayao, toate pe teritoriul Chinei, şi Ma U'Oi (Vietnam), Thum Wiman Nakin (Thailanda). Sub denumirea de Homo Sapiens Arhaic au fost plasate toate acele descoperiri fosile care prezintă un melanj de caracteristici, arhaice şi moderne, şi din această cauză nu au putut fi

---

[7] Apud C.F.W. Higham, Nam C. Kim, *The Oxford handbook of Early Southeast Asia*, Oxford University Press, SUA, 2022.

[8] Douglas Broadfield et alii, *Endocast of Sambungmacan 3 (Sm 3): a new Homo Erectus from Indonesia*, în „The Annatomical Record", nr. 262, 2001, p. 369-379.

[9] Hisao Baba et alii, *Homo Erectus calvarium from the pleistoceneof Java*, în „Science", vol. 299, 2003, p. 1384-1388.

[10] Valery Zeitun, Florent Detroit, Dominique Grimaud-Herve, Harry Widianto, *Solo Man in question-Convergent views to spit Indonesian Homo Erectus in two cateogies*, în „Quaternary Internnnational", vol. 223-224, 1 Septembrie 2010, p. 281-292.

[11] C.F.W. Higham, N.C. Kim, *op. cit.*

[12] F.J. Ayala, C.J. Cela-Conde, *op. cit.*, p. 373.

[13] *Ibidem*.

[14] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

încadrate nici în Homo Erectus (forma sa clasică) şi nici în Homo Sapiens. Studii recente[15] au concluzionat, ca şi în situația specimenelor de pe insula Java, că este mai degrabă un caz de evoluție paralelă, care însă nu a condus la apariția locală a oamenilor anatomic moderni.

Importante pentru înțelegerea originii şi evoluției lui Homo Sapiens Arhaic sunt fosilele din peşterile Longlin (provincia Guanxi) şi Maludong (provincia Yunnan), ambele localizate în sud-vestul Chinei. Acestea au fost evaluate de Darren Cunroe şi colaboratorii, rezultatele fiind publicate în anul 2012[16].

Fosilele de la Longlin au fost descoperite întâmplător ca urmare a unor prospecțiuni geologice din anul 1979. Un bloc de sedimente consolidate în care se aflau fosilele umane şi fragmente de cărbune a fost luat din peşteră şi transportat pentru a fi analizat în provincia Yunnan. Au fost prelevate o mandibulă şi resturi de fragmente craniene la momentul descoperirii în 1979, iar alte fragmente craniene, precum şi mici fragmente de cărbune, au fost identificate în blocul de sedimente în anul 2010 de către echipa coordonată de Darren Cunroe.

Primele cercetări în peştera Maludong (sau Malu) au fost realizate în anul 1989, când au fost identificate fragmente ale unui craniu, şi reluate în 2008 de către aceeaşi echipă coordonată de D. Cunroe[17]. Cercetările din anul 2008 sunt importante deoarece a putut fi analizată stratigrafia, spre deosebire de peştera Longlin unde acest lucru nu a fost posibil deoarece peştera este închisă publicului. Fosile de cărbune prelevate din ambele peşteri au fost datate prin metoda radiocarbon, vârsta fiind similară: 14.300-11.500 BP. Nu a fost posibilă extragerea de material organic din niciuna dintre fosile. Analiza morfologică a resturilor fosile descoperite în cele două peşteri reliefează acelaşi melanj de caracteristici arhaice şi moderne, iar autorii studiului consideră că există două posibile explicații. Prima este aceea că fosilele Longlin şi Maludong se numără printre ultimii supraviețuitori ai unei populații arhaice ce a populat Asia de Est, paralel cu venirea oamenilor anatomic moderni, fiind posibilă o evoluție locală a acestor homini din Homo Erectus. O altă explicație autorilor studiului este aceea că aceste fosile, ca şi celelalte resturi descoperite în regiune, care prezintă un amestec de caracteristici arhaice şi moderne, ar putea să aparțină unuia din primele valuri de Homo Sapiens care au colonizat Asia de Est şi nu au contribuit la identitatea genetică a est-asiaticilor sau reprezintă rezultatul unui proces local de hibridizare Erectus-primii Sapiens.

În ciuda nesiguranței în emiterea unei explicații clare cu privire la originea lui Homo Sapiens Arhaic în Asia de Est şi Sud-Est, este cert, pe baza datelor actuale, că originea tuturor oamenilor moderni este continentul african. Teoria originii africane este susținută atât de dovezile arheologice, cât şi de cele genetice, moleculare. Aşa cum menționam anterior, teoria originii africane nu mai poate fi susținută în for-

[15] Christopher Bae, *The Late Middle Pleistocene Hominid fossil record of Eastern Asia: Synthesis and Review*, în „YearBook of Physical Antropology", nr. 53, 2010, p. 75-93 (accesat online la 15.12.2020).

[16] Darren Cunroe et alii, *Remain from the Pleistocene-Holocene transition of Southwest China suggest a complex evolutionary history for East Asians*, în „PLOS ONE", Martie 2012, https://doi.org/10.1371/journal.pone.0031918 (accesat online la 8.12.2020).

[17] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

ma sa clasică sau extremă, supranumită „Arca lui Noe" sau „Teoria Evei mitocontriale", deoarece descendența dintr-un grup foarte mic (sau chiar de la o singură femelă, Eva mitocondrială) este contrazisă de datele moleculare, ideea fiind rezultatul unei interpretări greşite a datelor genetice în perioada de debut a paleogenomicii[18].

Modelul asimilării a apărut ca urmare a imposibilității de a susține cele două teorii clasice – Teoria sau Modelul Înlocuirii şi Teoria sau Modelul Multiregionalismului[19]. Descoperirea lui Green şi colaboratorii[20] despre existența unui procent de 1-4% AND neanderthalian prezent în genomul tuturor populațiilor non-africane, precum şi identificarea amprentei genetice denisovane în genomul populațiilor sud-est asiatice reprezintă principalele dovezi ale acestui model. Acest model evolutiv respectă ideea originii africane, susținută, în egală măsură, de datele arheologice şi genetice, şi admite în acelaşi timp existența unor procese de hibridizare care au apărut în Orientul Apropiat şi Mijlociu, şi în Asia de Est. După descoperirea Denisovanilor, unii cercetători și-au exprimat speranța că viitoarele studii asupra AND-ului fosilelor umane descoperite în Asia de Est, corespunzând perioadei Pleistocenul Mijlociu, pot testa dacă aceste hominine, cu un amestec de caracteristici arhaice şi moderne, au la bază hibridizări ale hominilor locali cu Denisovanii şi grupurile timpurii Homo Sapiens. Paleoantropologul Maria Martinon-Torres considera că viitoarele studii genetice pot aduce clarificări cruciale în înțelegerea evoluției umane pe continentul asiatic: „Faptul că Homo Sapiens a coexistat și s-a încrucișat cu alte hominine ale Pleistocenului târziu din Asia adaugă o sursă importantă de variabilitate morfologică dificil de urmărit, dar care nu ar trebui subestimată atunci când se analizează semnificația evolutivă a variației din înregistrările fosile din Asia pleistocenă. Ca un exemplu, am postulat aici posibilitatea ca unele trăsături scheletice ale Denisovanilor și Homo floresiensis să derive din amestecul lor genetic cu alte populații arhaice"[21] [trad. a.].

Aşadar, apariția oamenilor anatomic moderni în Asia de Est şi Sud-Est nu poate fi susținută decât ca urmare a dispersiei în mai multe valuri din Africa. Anterior valului major de dispersie au existat alte valuri de mai mici dimensiuni. Odată cu migrația primelor grupuri moderne în afara Africii a început o perioadă de tranziție

[18] F.J. Ayala, C.J. Cela-Conde, *op. cit*., p. 418.

[19] Fred H. Smith et alii, *The Assimilation Model of modern human origins in light of current genetic and genomic knowledge*, în „Quaternary International", vol. 450, 2 Septembrie 2017, https://doi.org/10.1016/j.quaint.2016.06.008 (accesat la 11.12.2020).

[20] David Reich et alii, *Genetic history of an archaic hominin from Denisova Cave in Siberia*, în „Nature", nr. 468, Decembrie 2010, p. 1053-1060, https://doi.org/10.1038/nature09710 (accesat la 11.01.2022).

[21] M. Martinon-Torres et alii, *Homo Sapiens in Eastern Asian Late Pleistocene*, în „Current Anthropology", vol. 58, Supliment 17, Decembrie 2017, p. 434-448.

Eng.: „In addition, the fact that H. sapiens coexisted and interbred with other Late Pleistocene hominins in Asia adds an important source of morphological variability that is difficult to trace but should not be underestimated when analyzing the evolutionary meaning of the variation in the fossil record from Late Pleistocene Asia. As a case in point, we have hypothesized here the possibility that some skeletal features of Denisovans and Homo floresiensis may elate to their genetic admixture with other paleodemes" (p. 444).

https://biblioteca-digitala.ro

în care aceştia au convieţuit şi interacţionat cu oamenii arhaici. Urmele aportului genetic al acestor populații arhaice sunt înregistrate în genomul populațiilor actuale, identificarea acestor urme reprezentând un instrument puternic pentru definirea migrațiilor umane din trecut. Noile tehnologii de secvenţiere genetică au făcut posibilă descifrarea completă a genomului uman, iar prelevarea de material genetic din fosilele paleolitice a determinat înțelegerea crescândă a identității genetice a lui Homo Sapiens, pornind de la procese precum fluxul de gene şi admixiunea genetică cu alte populaţii arhaice. Un eveniment de încrucişare detectabil prin studiile genetice s-a produs între o populație mică de AMHs și Neanderthalieni undeva în vestul Eurasiei acum circa 60.000 BP[22] și a creat un semnal genomic de aproximativ 1-4% ADN neanderthalian în genomul tuturor populațiilor moderne non-africane[23, 24]. Aportul genetic al neanderthalienilor în genomul populațiilor actuale din afara Africii[25] a fost identificat ca umare a secvențierii genetice realizate pe un fragment prelevat din fosilele descoperite la Ust'Ishim (Siberia)[26]. Studii genomice ale populațiilor eurasiatice actuale au detectat semnale suplimentare de introgresiunile neanderthaliene ulterioare celei de acum 60.000 BP, dar semnale genomice mult mai mici, probabil datorită dimensiunii mult mai mari a populațiilor de AMHs implicate. Aceste semnale genetice au proporții diferite pe cuprinsul Eurasiei, dar este cert că în Asia de Est moştenirea genetică neanderthaliană este mai mare cu aproximativ 12-20% decât în Europa[27]. Acest lucru pare să sugereze faptul că în estul Lumii Vechi au avut loc încrucişări între oamenii moderni şi grupurile surori, Neanderthal şi Denisova, după despărțirea populației ancestrale de oameni moderni în cele două ramuri, europeni şi asiatici. Tranziția[28] de la Paleoliticul Mijlociu la Paleoliticul Superior este reprezentată de

[22] D. Reich et al., *op. cit.*

[23] Joao C. Teixeira, Alan Cooper, *Using hominin introgression to trace modern human dispersal*, în „PNAS", Vol. 116, nr. 31/30 iulie 2019, p. 15327.

[24] Kay Prufer et alii, *A genome sequence from a modern human skull over 45,000 years old from Zlatý kůň in Czechia*, în „Nature Ecology & Evolution", 7 Aprilie 2021.

[25] Un studiu publicat în 2020 de către L. Chen et al. afirmă că un semnal genetic important a fost identificat la populația actuală din Africa, contrar a ceea ce se credea anterior şi anume că doar populațiile non-africane poartă amprenta genetică neanderthaliană ca urmare a evenimentelor de încrucişare care au avut loc în Orientul Apropiat şi ulterior în Asia de Est. L. Chen et al. au aplicat noua metodă de secvențiere genetică unui număr de 2.504 indivizi din diferite regiuni din Africa, iar rezultatele au arătat că semnalul genetic neanderthalian este mai puternic decât se credea anterior. Explicația autorilor studiului este că grupuri de oameni moderni s-au întors în Africa după evenimentul de încrucişare din Orientul Apropiat (Lu Chen et alii, *Identyfing and Interpreting an apparent Neanderthal Ancestry in African Individuals*, în „Cell", nr. 180, publicat de Elsevier, 2020, p. 677-687.

[26] J.C. Teixeira, A. Copper, *op. cit*., 2019.

[27] *Ibidem*.

[28] Pentru acest interval cronologic este folosită atât denumirea de „perioadă de tranziţie", cât şi „Paleolitic Superior Iniţial". Există numeroase discuţii cu privire la alegerea terminologiei potrivite. Pe de o parte cercetători precum S. Kuhn (*In what sense is the Levantine Initial Upper Paleolithic a „transitional" industry?*, 2003), consideră că prin definiţie „perioadă de tranziţie" se referă la un interval redus de timp, cronologia acestei perioade, 50.000-35.000 BP, în funcţie de regiune, nu este una scurtă. De asemenea, se consideră că nu este suficient

https://biblioteca-digitala.ro

intervalul cuprins între 48.000-40.000[29]/47.000-40.000[30], interval în care oamenii moderni au înlocuit treptat oamenii de Neanderthal în Europa, iar în Asia diversele grupuri de populații arhaice. Dacă pentru Europa perioada de tranziţie la la Paleoliticul Mijlociu la Paleoliticul Superior şi înțelegerea interacțiunilor dintre oamenii de Neanderthal cu oamenii moderni se dovedeşte a fi una foarte dificilă, pentru Asia de Est şi Sud-Est lucrurile sunt şi mai complicate din cauza diversității populaţiilor de hominini arhaici prezenți în regiune. Pe lângă moştenirea genetică neanderthaliană, studiile demonstrează existenţa unor încrucişări între Denisovani şi oamenii moderni, de unde și prezența unor gene „Denisovane" în genomul melanezienilor, papaunilor, aborigenilor australieni, populațiilor est şi sud-est asiatice.

Denisovanii în Asia de Est şi Sud-Est

Până în anul 2021, prezența denisovană în Asia de Est şi Sud-Est era atestată doar indirect, prin intermediul rezultatelor genetice care au demonstrat existența genelor denisovane în AND-ul populațiilor actuale din aceste regiuni. Publicarea în mai 2022 a descoperirii din Peştera Tam Ngu Hao 2 (Cobra Cave), Laos, reprezintă prima confirmare directă a prezenței acestui grup uman în sud-estul Asiei, demonstrând impresionanta lor capacitate de adaptare. Denisovanii au populat un spațiu geografic vast, din Siberia până pe platourile Tibetului şi Asia de Sud-Est, adaptându-se unei varietăți de paliere climatice, de la cel uscat şi rece al Tibetului la climatul tropical al Laosului.

În anul 2011, la un an după descifrarea genomului denisovan, un grup de cercetători de la Institutul Max Plank coordonat de Mark Stoneking a analizat genomul populaţiilor din Asia de Sud, Asia de Sud-Est şi Oceania, după ce anterior a demonstrat că populaţiile aborigene din Insulele Bougainville şi Papua Noua Guinee sunt purtătoare ale unui procent ridicat de AND denisovan (4-6%)[31]. Un nou studiu realizat în 2021 a analizat genomul a 118 grupuri etnice din Filipine, arătând că cel mai mare procent de AND Denisovan îl are grupul etnic Ayta Magbukon din Filipine[32], cu 30-40% mai mult decât australo-papuanii despre care se credea anterior că păstrează cea mai semnificativă amprentă genetică denisovană. O posibilă explicaţie este că

---

ca tehnologia litică a acestei perioade să prezinte caracteristici mixte Paleoliticul Mijlociu – Paleoliticul Superior. Pentru ca utilizarea termenului „tranziţie" să poată fi justificată ar trebui să fie identificată in situ o evoluţie a tehnologiei. Din aceste motive, S. Kuhn consideră mai potrivită utilizarea terminologiei neutre de Paleolitic Superior Iniţial. Utilizarea aceastei terminologii, Paleolitic Superior Iniţial sau Timpuriu, este susţinută şi de Bar Yosef et al. (*The implication of the Middle-Upper Paleolithic Chronological Boundary in the Caucasus to Eurasian Prehistory*, 2006). Pe de altă parte, o serie de specialişti continuă utilizarea terminologiei „perioadă de tranziţie de la Paleoliticul Mijlociu la Paleoliticul Superior" (J. Zilhao, 2006, A. Derevianko, 2010, J.J. Shea, 2011).

[29] John Hoffecker, *The spread of modern humans in Europe*, în „PNAS", vol. 106, nr. 38, Septembrie 2009, p. 16040-16045.

[30] Mateja Hajdinjak et alii, *Innitial Upper Paleolithic humans in Europe had Neanderthal ancestry*, în „Nature", nr. 592/7 aprilie 2021, p. 253-257.

[31] David Reich et alii, *Dispersals into Southeast Asia and Oceania*, în „The American Journal of Human Genetics", nr. 89, Octombrie 2021, p. 516-528.

[32] Maximilian Larena et alii, *Philippine Ayta people have the most Denisovan DNA, study finds*, în „Current Biology", August 2021.

https://biblioteca-digitala.ro

introgresiunea denisovană în genomul acestui grup etnic este una mai recentă decât cea în genomul papuanilor sau ulterior peste introgresiunea inițială din Asia de Sud-Est şi Oceania[33]. Astfel, studiul oferă suport unuia dintre cele două scenarii privind popularea Asiei de Sud şi Sud-Est de către oamenii anatomic moderni: acela al expansiunii în mai multe valuri.

În ceea ce privește teoria „Out of Africa", privind dispersia lui Homo Sapiens în afara continentului Africa, se susține că s-a realizat într-un singur val, având în vedere că toate populațiile actuale non-africane poartă semnalul genetic neanderthalian. După această dispersie unică în afara Africii, oamenii moderni au colonizat în mai multe valuri Asia de Sud-Est, Oceania şi Australia[34]. În 2014 a fost publicat în revista „Nature" studiul[35] care demonstrează că adaptarea tibetanilor la altitudine ridicată se datorează genelor denisovane. A fost identificată anterior gena EPAS1, responsabilă de adaptarea la mediul hipoxic de la altitudini mari din Platoul Tibet a populațiilor locale (la altitudini mai mari de 4.000 m cantitatea de oxigen scade la 40% din cât este normal la nivelul mării). Cercetarea din 2014 a identificat faptul că această genă a fost introdusă populațiilor timpurii tibetane prin intermediul unei populații Denisovane arhaice, asemănătoare cu cea din peştera eponimă din Munții Altai. Cercetătorii J. Texeira şi L. Helgen[36] emit o teorie extrem de interesantă cu privire la prezența AND-ului denisovan în genomul melanezienilor, aborigenilor australieni şi papuani, aceea că este posibil ca hominii recent descoperiți, Homo Floresiensis şi Homo Luzonensis, să fi fost purtători ai genelor denisovane şi acestea să fi trecut la oamenii moderni în urma încrucişărilor cu aceştia.

Omul de Flores

Homo Floresiensis a determinat dezbateri aprinse în rândul comunității ştiințifice şi a captat atenția publicului larg din momentul descoperirii sale şi până în prezent, fiind descris ca fiind una dintre cele mai spectaculoase descoperiri în paleoantropologie din ultima jumătate de secol.

„A constata că (...) a existat o altă creatură verticală, bipedă – deși cu creier mic – care umbla pe planetă în același timp cu oamenii moderni este pe cât de interesant, pe atât de neașteptat", afirma paleoantropologul Peter Brown de la Universitatea New England din New South Wales, Australia, în anul 2004[37], subliniind poten-

[33] *Ibidem*. Eng.: „Altogether, the evidence presented here, that Denisovan ancestry in Negritos is not associated with Papuan-related ancestry and that Negritos have higher levels of Denisovan richness, provide support to a demographic model where Negritos receive an additional and/or an independent Denisovan introgression event".

[34] D. Reich et al., *op. cit.*, p. 522-523.

[35] Emilia Huerta Sanchez et alii, *Altitude adaptation in Tibetans caused by introgression of Denisovan-like DNA*, în „Nature", 512, iulie 2014, p. 194-197, https://doi.org/10.1038/nature13408.

[36] Joao Texeira, K. Helgen, *We Just Got Even More Evidence of Humans Interbreeding with Mysterious Denisovans*, https://theconversation.com (accesat la 23 iulie 2022).

[37] Peter Brown, National Geographic, https://www.nationalgeographic.com/culture/article/human-ancestor-skeletons-indonesia, 27 octombrie 2004 (accesat la 14.03.2022). Eng.: „To find that as recently as perhaps 13.000 years ago, there was another upright, bipedal – al-

https://biblioteca-digitala.ro

ţialul incredibil al acestei regiuni a continentului asiatic pentru descifrarea complexului proces al evoluţiei umane.

Între 2001-2004 au loc cercetări arheologice în situl de la Liang Bua de către o echipă formată din cercetători australieni şi indonezieni, sub coordonarea profesorului Michael J. Morwood. În anul 2003 au fost descoperite, la o adâncime de 6 m, o serie de resturi fosile aparţinând aceluiaşi individ: craniu, mandibula, bazinul și oasele picioarelor, dintre care unele erau articulate la momentul descoperirii (acestea au primit denumirea de LB1). Alături de resturile umane au fost descoperite resturi de faună. Nu au fost descoperite dovezi ale unei înmormântări deliberate[38]. Descoperirile au fost publicate în anul 2004, iar resturile fosile se diferenţiau din punct de vedere morfo-anatomic de speciile umane cunoscute, astfel încât au fost atribuite unei noi specii – Homo Floresiensis[39].

Dovadă a faptului că aceste resturi nu aparţin unui individ cu o dezvoltare anormală, ci este vorba de o populaţie numeroasă care poartă aceste caracteristici este molarul descoperit într-un alt sector de la Liang Bua (descris ca LB2), într-un depozit cu o vârstă mai mare decât cel în care a fost descoperit craniul şi fragmentele de schelet. Acest molar prezintă aceleaşi caracteristici distincte ca şi premolarii prezenţi pe mandibula descoperită iniţial. O a doua mandibulă şi numeroase fragmente de schelet aparţinând unui al doilea individ au fost descrise ulterior sub denumirea de LB6.

Între 2007-2014 au loc noi excavaţii în peştera Liang Bua, acestea oferind informaţii foarte importante privind vârsta Omului de Flores[40]. Rezultatele analizelor stratigrafice şi a multiplelor tehnici de datare indică faptul că situaţia stratigrafică este mult mai complicată decât s-a constatat iniţial şi contrazice o parte din concluziile studiului publicat în 2004[41]. Noile date furnizate de cercetările dintre 2007-2014 au arătat că Homo Floresiensis a fost prezent pe insula Flores între 190.000 BP şi 50.000 BP, şi nu până acum 18.000 BP (vârsta fosilelor) sau chiar 13.000 BP (vârsta utilajului litic), aşa cum au sugerat cercetările anterioare. Peştera a fost afectată de fenomenul de eroziune, fapt ce a determinat asocierea incorectă a resturilor umane cu depozitele mai tinere din peşteră[42]. Echipa de cercetare a identificat porțiuni ale pie-

though small-brained – creature walking the planet at the same time as modern humans is as exciting as it was unexpected".

[38] Mike J. Morwood et alii, *Archaeology and age of a new hominin from Flores in eastern Indonesia*, în „Nature", nr. 431,2004, p. 1087-1091.

[39] *Ibidem*.

[40] Thomas Sutikna, *New archaeological research at Liang Bua on the island of Flores: implications for the extinction of Homo floresiensis and the arrival of Homo sapiens in eastern Indonesia*, Doctor of Philosophy thesis, School of Earth and Environmental Sciences, University of Wollongong, 2016, p. 22.

[41] *Ibidem*, p. 170, 177. Eng.: „It is only because of the information obtained from the additional large-scale excavations carried out at Liang Bua since 2007 that the original erroneous stratigraphic misinterpretation has come to light".

[42] *Ibidem*, p. 22. Eng.: „The new stratigraphic and chronological evidence for Liang Bua indicates that a pedestal of remnant deposits, dating to more than ~46 kyr cal. BP, has an erosional 27 upper surface that slopes steeply downwards to the north and is uncomformably overlain by sediments younger than ~20 kyr".

https://biblioteca-digitala.ro

destalului intercalate în secvenţe mai tinere ale depozitului. Concluzia noilor cercetări este că toate resturile atribuite Omului de Flores (atribuite unui număr de paisprezece indivizi[43]) provin din depozite cu o vârstă cuprinsă între 100.000- 60.000 BP, în timp ce artefactele sunt asociate cu depozite cu o vârstă cuprinsă între 190.000-50.000 BP[44].

Caracteristicile morfologice primitive ale Omului de Flores, alături de vârsta sa recentă, au dat naştere la numeroase ipoteze privind locul său în arborele evolutiv uman. Iniţial, materialele atribuite acestei noi specii au fost definite ca Sundanthropus floresianus (Sunda Man din Flores)[45], dar ulterior caracteristicile craniului i-au determinat pe Brown şi colaboratori[46] să afirme că este vorba de o nouă specie a genului Homo, în ciuda dimensiunii reduse a creierului.

Legat de originea acestei specii pe insula Flores, s-a considerat iniţial că este urmaş al lui Homo Erectus, prezenţa acestuia pe insulă fiind demonstrată de descoperirile de la Mata Menge, cu o vârstă cuprinsă între 880.000-800.000 BP[47]. Echipa de cercetare[48] a propus, la momentul publicării descoperirii, ipoteza că acest hominin este rezultatul unui proces de izolare a lui Homo Erectus, ceea ce a determinat un proces de nanism insular[49]. Ulterior, acelaşi colectiv de cercetare şi-a revizuit punctul de vedere, în lumina materialelor descoperite la Liang Bua, concluzionând că acest hominin nu este descendent al lui Homo Erectus[50]. Deşi LB1 prezintă unele caracteristici asemănătoare cu Homo Erectus, dimensiunile reduse ale scheletului şi capacitatea cranianã sunt în afara limitei inferioare a acestei specii[51].

În sprijinul ipotezei iniţiale potrivit căreia Omul de Flores este rezultatul unui proces de nanism insular, au fost aduse exemple ale altor populaţii din insulele din Sud-Estul Asiei care au suferit reducerea dimensiunilor corporale, ca şi o serie de mamifere, inclusiv primate[52]. Cauza o reprezintă adaptarea la un mediu cu resurse limitate. Insula Flores a fost izolată chiar şi în perioadele de scădere a nivelului apei,

---

[43] Mike Morwood, W.L., Jungers, *Conclusions: implications of the Liang Bua excavations for hominin evolution and biogeography*, în „Journal of Human Evolution", nr. 57, 2009, p. 640-648.

[44] Th. Sutikna, *loc. cit.*

[45] Apud L.C. Aiello, *Five years of Homo Floresiensis*, în „American Journal of Physical Anthropology", vol. 142, nr. 2, Martie 2010, p. 167-179.

[46] Peter Brown et alii, *A small-bodied hominin from the Late Pleistocene of Flores, Indonesia*, în „Nature", nr. 431(7012), Octombrie 2004, p. 1055-1061.

[47] În Sud-Estul Asiei, Homo Erectus este prezent între 1,8 milioane-500.000 BP.

[48] P. Brown, T. Sutikna, M.J. Morwood, R.P. Soejono, Jatmiko, E. Wayhu Saptomo, R. Awe Due.

[49] Mike J. Morwood et alii, *Further evidence for small-bodied hominins from the Late Pleistocene of Flores, Indonesia*, în „Nature", nr. 437(7061), Octombrie 2005 (accesat online la 15.02.2022).

[50] *Ibidem*.

[51] Karen Baab, *Homo floresiensis: Making Sense of the Small-Bodied Hominin Fossils from Flores*, în „Nature", 2012, Education Knowledge 3(9):4, https://www.nature.com/scitable/knowledge/library/homo-floresiensis-making-sense-of-the-small-91387735/ (accesat online la 20.02.2022)

[52] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

din cauza curenţilor oceanici foarte puternici din regiune. Interesant este faptul că în acelaşi strat cu fosilele Omului de Flores de la Liang Bua au fost descoperite fosile de Stegodon de dimensiuni mai mici decât resturile de Stegodon mai vechi de pe insula Flores (cu 30% mai mici)[53]. Principalul contraargument al acestei teorii este capacitatea cranianã foarte redusă. S-a constatat în cazul pigmeilor că, deşi statura este redusă, capacitatea cranianã rămâne apropiată de cea a speciei din care fac parte – Homo Sapiens. În cazul Omului de Flores, capacitatea cranianã de puţin peste 400 cm^3 nu se înscrie în tiparul de nanism indiferent dacă vorbim de Homo Habilis, Homo Erectus sau Homo Sapiens[54]. Dimensiunea mandibulei, a dinţilor, a picioarelor, precum şi raportul greutate-înălţime (32,5 kg-106 cm) al specimenului LB1 sunt mai apropiate de Australopithecus Afarensis („Lucy"), decât de Homo Erectus[55] sau Homo Habilis. Principala provocare legată de acest scenariu că Omul de Flores are un strămoş mai vechi decât Homo Erectus este că speciile ante-Erectus nu sunt documentate în afara Africii.

Fosilele LB1 au reprezentat subiectul mai multor studii morfometrice: Debbie Argue şi colaboratorii (2006)[56], Adam Gordon, Lisa Nevell, Bernard Wood (2008)[57], Karen Baab şi Kieran Mc Nulty (2009)[58]. Toate aceste studii au arătat că fosilele de pe insula Flores aparţin unei noi specii a genului Homo şi nu reprezintă situaţie de natură patologică.

Debbie Argue şi colaboratorii au concluzionat, în urma analizelor morfometrice, că Homo Floresiensis, care prezintă un mozaic de caracteristici primitive şi derivate comparativ cu ceilalţi hominini, este poziţionat pe arborele genealogic la începuturile evoluţiei genului Homo, ceea ce reprezintă o paradigmă[59] pentru că nu au fost descoperite în afara Africii fosile mai vechi de Homo Erectus.

A. Gordon şi colaboratorii afirmă că indiferent de cauzele care au determinat dimensiunea redusă a craniului LB1, morfologia este complet diferită de cea a craniilor de oameni moderni, concluzionând astfel: „Rezultatele noastre sunt în concordanță cu ipotezele care sugerează că exemplarele Liang Bua reprezintă o populație dimi-

[53] G.D. Van Den Bergh et alii, *The youngest stegodon remains in Southeast Asia from the Late Pleistocene archaeological site Liang Bua, Flores, Indonesia*, în „Quaternary International", vol. 182 (1), Mai 2008, p. 16-48, https://doi.org/10.1016/j.quaint.2007.02.001 (accesat online la 20.02.2022)

[54] Karen Baab, *op. cit.*

[55] *Ibidem*.

[56] Debbie Argue et alii, *Homo Floresiensis: microcephalic, pygmoid, Australophitecus or Homo?*, în „Journal of Human Evolution", nr. 51 (4), 2006, p. 360-374, doi: 10.1016/j.jhevol.2006.04.013 (accesat la 24.02.2022).

[57] Adam Gordon, Lisa Nevell, Bernard Wood, *The Homo Floresiensis cranium (LB1): size, scaling, and early Homo affinities*, în „PNAS", nr. 105 (12), 2008, p. 4650-4655, doi: 10.1073/pnas.0710041105 (pdf).

[58] Karen Baab, Kieran Mc Nulty, „*Size, shape, and asymmetry in fossil hominins: the status of the LB1 cranium based on 3D morphometric analyses*, în „Journal of Human Evolution", nr. 57, 2009, p. 608-622, doi:10.1016/j.jhevol.2008.08.011 (accesat online la 2.03.2022).

[59] Debbie Argue et al., *op.cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

nuată strâns legată fie de Homo erectus sensu lato din Africa de Est şi/sau Omul de Dmanisi sau până la Homo habilis"[60] [trad a.].

În ceea ce priveşte cauzele dispariţiei Omului de Flores, analizele paleoecologice realizate de echipa de cercetare[61] furnizează unele informaţii, dar nu clarifică în totalitate problematica. Erupţiile vulcanice care au avut loc pe insulă au modificat mediul natural al acesteia. Datele furnizate de cercetările realizate între 2007-2014 arată că Homo Floresiensis a dispărut în jur de 50.000 BP, perioadă în care în insulele din această regiune apare Homo Sapiens. Dacă aceste evenimente sunt dependente unul de celălalt nu s-a putut preciza în acest stadiu al cercetării[62]. De asemenea, nu s-a putut preciza dacă au existat contacte între primele valuri de oameni moderni şi ultimele grupuri de Homo Floresiensis[63]. Dacă au avut loc încrucişări ale celor două specii poate fi demonstrat doar de analizele genetice, dar este ştiut faptul că extragerea de AND şi secvenţierea genetică pe mostre prelevate de la fosile descoperite în regiunile tropicale este extrem de dificilă. Climatul tropical umed face extrem de dificilă conservarea materialului genetic, dar progresele realizate în paleogenetică în ultimii ani aduc speranţă că, în viitor, aceste impedimente pot fi depăşite.

Omul de Luzon

Excavaţiile din 2007 realizate în peştera Callao, Luzon, arhipelagul Filipine, realizate sub coordonarea lui Armand Salvador Mijares, au dus la identificarea primelor resturi fosile ale unui nou hominin arhaic: Omul de Luzon[64]. Echipa de cercetare a raportat descoperirea unui os al mâinii, cel de-al treilea metatarsian, a cărui vârstă stabilită prin datarea seriilor de uraniu, este de minim 66.700+/-1000 BP. Această vârstă face ca descoperirea de la Callao Cave (denumită CCH1, Callao Cave Hominin 1) să fie cea mai veche atestare fosilă de pe teritoriul statului Filipine[65]. Analiza morfologică i-a determinat pe autorii descoperirii să concluzioneze că fragmentul osos aparţine genului Homo, dar dimensiunea redusă este asemănătoare atât cu cea a unor specimene gracile de Homo Sapiens, cât şi cu cele aparţinând lui Homo Habilis sau Homo Floresiensis: „Interesant este că metatarsianul Callao se încadrează și în intervalele morfologice și de dimensiuni ale Homo habilis și H. floresiensis"[66].

---

[60] A. Gordon et al., *op. cit.*, p. 4650. Eng.: „Our results are consistent with hypotheses that suggest the Liang Bua specimens represent a diminutive population closely related to either early H. erectus s. l. from East Africa and/or Dmanisi or to H. habilis".

[61] P. Brown, Th. Sutikna, M.J. Morwood, R.P., Soejono, Jatmiko, E.W. Saptomo, R.A. Due.

[62] Th Sutikna, *op. cit.*, p. 178.

[63] M. Morwood, *op. cit*.

[64] Cercetările ce s-au desfăşurat începând din anul 2007 au fost finanţate de Universitatea Naţională Filipine Diliman, dar şi cu granturi obținute de la organisme internaţionale. Alături de A.S. Mijares, studiile arheologice au fost coordonate de Florent Detroit de la Muzeul Naţional de Istorie Naturală din Franţa, zooarheologul australian Philip Piper și geocronologul Rainer Grün.

[65] Armand S. Mijares et alii, *New evidence for a 67.000-year-old human presence at Callao Cave, Luzon, Philippines*, în „Journal of Human Evolution", Vol. 59 (1), Iulie 2010, p. 123-132, https://doi.org/10.1016/j.jhevol.2010.04.008 (accesat online la 21.03.2022).

[66] *Ibidem*. Eng.: „Interestingly, the Callao metatarsal also falls within the morphological and size ranges of *Homo habilis* and *H. floresiensis*" (p. 123).

https://biblioteca-digitala.ro

Cercetările arheologice au continuat în peştera Callao, iar în anul 2011 au fost descoperiţi cinci dinţi umani, un fragment de femur şi fragmente aprţinând oaselor mâinii. În anul 2015 au fost descoperiți alți doi dinți umani, a căror vârstă este de cel puţin 50.000 BP[67]. Toate aceste descoperiri, aparţinând a trei indivizi, doi adulţi şi un copil[68], identificate în acelaşi strat din care a fost recuperat osul metatarsian în 2007[69], i-au determinat pe F. Detroit, A. Mijares şi colaboratorii să anunţe în aprilie 2019 în „Nature" descoperirea unei noi specii a genului Homo, denumită Homo Luzonensis[70]. Conform autorilor, amestecul de caracteristici primitive, asemănătoare lui Australopithecus, şi caracteristici derivate, asemănătoare oamenilor moderni, face ca resturile osteologice descoperite în peştera Callao să fie atribuite unei noi specii umane[71].

Descoperirea fosilelor din peştera Callao evidențiază importanța Asiei de Sud-Est ca regiune evolutivă și stabilește că Filipine reprezintă, alături de Indonezia, zone majore pentru cercetarea evolutivă. „Până la descoperirea lui Homo Floresiensis în 2003, prezenţa homininilor arhaici pe insulele din Wallacea a fost doar ipotetică din cauza absenței fosilelor in situ și/sau a artefactelor din piatră excavate cu context stratigrafic bine documentat sau pentru că lipseau metodele sigure de datare a siturilor. În consecință, aceste afirmaţii au fost în general tratate cu scepticism"[72] [trad. a.], concluziona Th. Ingicco şi colaboratorii în raportul publicat în 2018, ca urmare a excavaţiilor de la Kalinga, Valea Cagayan din Nordul Insulei Luzon.

Este cert că Homo Floresiensis şi Homo Luzonensis sunt prezenţi în intervale de timp similare la est de Linia Wallace, pe insula Flores, respectiv Luzon, şi că prezintă caracteristici nemaiîntâlnite la alte specii fosile. „O descoperire este interesantă. Două reprezintă un tipar" [trad. a.], afirma Jeremy DeSilva, expert în oasele piciorului genului Homo de la Dartmouth College[73].

În cazul ambelor insule a fost necesară o traversare de lungă durată, deoarece nici în perioadele în care nivelul apei a atins minimum aceste două insule nu au fost conectate de continent. Echipa de cercetare consideră că homininii au ajuns pe insula

---

[67] Fl. Detroit et alii, *A new species of Homo from the Late Pleistocene of the Philippines*, în „Nature", nr. 568, Aprilie 2019, p. 181-186, https://doi.org/10.1038/s41586-019-1067-9 (accesat online la 21.03.2022).

[68] *Ibidem*. Concluziile au fost determinate de analiza morfologică a celor şapte molari.

[69] Toate resturile arheologice atribuite lui Homo Luzonensis sunt păstrate la Muzeul Naţional din Filipine, Manila.

[70] Fl. Detroit et al., *loc. cit.*

[71] Local, în Filipine, Homo Luzonensis este denumit „Ubag". Acest nume provine din folclorul filipinez desemnând fiinţe care locuiau în peşteri, „oamenii peşterilor".

[72] Th. Ingicco et alii, *Earliest known hominin activity in the Philippines by 709 thousand years ago*, în „Nature", nr. 557, 2018, p. 233-237, https://doi.org/10.1038/s41586-018-0072-8 (accesat online la 25.03.2022). Eng.: „However, until the discovery of Homo floresiensis in 2003, claims of the presence of archaic hominins on Wallacean islands were hypothetical owing to the absence of in situ fossils and/or stone artefacts that were excavated from well-documented stratigraphic contexts, or because secure numerical dating methods of these sites were lacking" (p. 233).

[73] *Apud* Lizzie Wade, *New species of ancient human unearthed*, în „Science", vol. 362/6436, 2019. Eng.: „One is interesting. Two is a pattern" (p. 108).

https://biblioteca-digitala.ro

Luzon fie direct, navigând de la o insulă la alta, fie accidental ca urmare a unui tsunami[74].

Concluzii

În ultimele decenii am asistat la tranziția radicală de la studiul originii şi evoluției umane, trecându-se de la comparaţiile exlusiv morfologice la studiul bazat pe combinarea datelor arheologice cu cele moleculare furnizate de paleogenomică. Revoluţia genetică, urmată de secvenţierea genomică a materialului prelevat din fosile preistorice, a furnizat date foarte importante pentru înţelegerea originii şi evoluţia speciei noastre. Studiile genetice recente plasează dispersia oamenilor moderni dintr-o regiune restrânsă a Africii în restul continentului şi în Eurasia între 80.000 şi 60.000 BP. Secvenţierea paleogenomică a arătat faptul că în Levant a avut loc un eveniment de încrucişare între oamenii anatomic moderni şi Neanderthalieni acum circa 60.000 de ani, care a creat un semnal genomic de aproximativ 1-4% AND neanderthalian în genomul tuturor populațiilor moderne non-africane. Ulterior acestui episod, a avut loc dispersia oamenilor moderni în Eurasia, precum şi revenirea unor grupuri de oameni moderni, ce poartă amprenta genetică neanderthaliană, în Africa. În Asia de Est şi Sud-Est, existența unor fosile cu caracteristici primitive şi moderne, considerată mult timp o dovadă a evoluției locale a lui Homo Sapiens, este astăzi explicată de cei mai mulți specialişti drept o dovadă a evoluției paralele a lui Homo Erectus. Dovezile furnizate de genetică demonstrează originea africană a lui Homo Sapiens, însă este cert faptul că în dispersia lor, oamenii moderni au avut contacte cu homininii arhaici care populau aceste regiuni. Existența Omului Flores, a Omului Luzon, a Denisovanilor și a lui Homo Sapiens Arhaic în același timp cu sosirea primilor oameni moderni în Asia de Est și de Sud-Est demonstrează complexitatea evoluției umane și, în același timp, importanța celor două regiuni în acest proces.

[74] Fl. Detroit et al., *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

FRAGMENT DE RÂȘNIȚĂ DIN SITUL ARHEOLOGIC MĂZĂRELE DE LA GĂBUD (JUD. ALBA)

Ioan MÂRZA[1]
Gheorghe LAZAROVICI[2]

FRAGMENT OF AN ARTIFACT FROM THE ARCHAEOLOGICAL SITE MĂZĂRELE TO THE GĂBUD (ALBA COUNTY)

ABSTRACT

The paper presents the result of geological determinations on an artifact from Găbud made by professor Ioan Mârza. His conclusions were supplemented by the results of discoveries made by Silviu Gridan from the Rupea - Racoş - Comana de Sus volcanic area, starting from the Neolithic until the Dacian era. Silviu Gridan, Ciprian Vaida and other souls from the Ramidava Cultural Society have supported and continue to support the archaeological research in the Rupea area.

Keywords: artifact, Măzărele-Găbud, determinations, Neolithic, Dacian era, Rupea-Racoș-Comana de Sus.

Fragmentul de râşniţă examinat a fost identificat de unul din autori (I.M.) cu mulţi ani în urmă (1958) la locul numit *Măzărele* din satul Găbud (jud. Alba). În urma discuţiilor purtate cu localnicul găbudean Viorel Iuoraş, despre aşa numiţii în popor „uriaşi“ – oameni din vechime –, ale căror urme de locuit se identifică foarte rar, a rezultat că în hotarul Găbudului, şi anume la locul numit *Măzărele*, „se află *hârburi* de pe vremea uriaşilor”. Deplasându-ne la faţa locului în toamna anului menționat, am fost surprinşi de prezenţa pe arătura proaspătă a numeroase fragmente ceramice şi mai puţine resturi de oase animale, pe o suprafaţă de aproximativ 50x50 m^2.

În acest câmp bogat în artefacte ceramice ne-a atras atenţia un fragment de rocă vulcanică, destul de mare (cca. 20x25 cm), a cărui formă și aspect prelucrat dovedea a fi o parte dintr-o râşniţă. În vederea unei determinări petrografice exacte am desprins un eşantion din fragmentul respectiv şi, în sfârşit, după mai bine de jumătate de secol i-a venit rândul să fie studiat la microscopul petrografic, interpretat geoarheologic şi prezentat în nota de faţă.

În „Repertoriul arheologic al judeţului Alba” (1995) nu este semnalat situl neolitic de la *Măzărele* (Găbud), în schimb sunt menţionate generic alte două situri istorice mult mai recente: situl *La Hume*, cu tumuli de pământ, unde s-au aflat două săbii, topoare metalice, şi situl *În Schini* (Spini), remarcat printr-un topor de bronz (celt?). Consultând localnicii, rezultă că toponimia cu cele trei situri arheologice amintite sunt prezente în hotarul localităţii Găbud. Astfel, situl arheologic de la *Măză-*

[1] Prof. univ. dr. Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj Napoca; e-mail: marza.ioan@gmail.com.
[2] Prof. univ. dr. Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu; e-mail: ghlazarovici@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

rele este menţionat pentru prima dată în literatura arheologică, rezultând importanţa sa istorică prin caracteristicile sale geologice.

Petrografia rocii şi locul de proveniență

Conform studiilor macroscopice şi microscopice, fragmentul de râşniţă studiat reprezintă petrografic o rocă vulcanică numită dacit şi provine din masivul vulcanic Ciomadul din apropierea localității Băile Tuşnad (Munții Harghita), partea sudică. Proveniența sau identitatea geologică în teren a rocii – în baza observațiilor macroscopice și microscopice supervizate de geologul Alexandru Szakács –, corespunde dacitului de Ciomadul (Munții Harghita); deci râșnița a fost confecționată dintr-o rocă vulcanică din Munții Harghita.

În detaliu, dacitul tipic de Ciomadul (Harghita) este o rocă vulcanică efuzivă, cu structura porfirică alcătuită din fenocristale de feldspat plagioclaz (de compoziția oligoclazului-andezinului), și minerale melanocrate (amfibol lung prismatic și biotit lamelar cu conture pseudohexagonale), toate proaspete, nealterate și de dimensiuni cuprinse între 0,5-1,5 cm, înglobate într-o masă fundamentală hialopilitică cu microcristale de aceeași natură. Textura rocii este, de cele mai multe ori, poroasă-vacuolară, datorită prezenței golurilor de degazeifiere formate în timpul răcirii lavei. De altfel localnicii, secui, folosesc denumirea de *darázskő* (adică „piatră de viespi", aluzie la fagurii viespilor), pentru a o deosebi de *köszörükő* (adică „piatră de șlefuit"), cu care localnicii denumesc gresiile din flișul Cretacic, rocă (sedimentară) răspândită în zonă (mențiune Al. Szakács). Sporadic, dacitul evidențiază microscopic aspecte texturale orientate, rezultate în urma curgerii lavei; în general textura dacitului este masivă. Diagnosticul petrografic de *dacit* a fost conferit majorității rocilor din masivul Ciomadul (Ciomad-Balvanios, aria naturală protejată) pe baza compoziției chimice în care conținutul de SiO_2 depășește, de regulă, 63% (Szakács și Seghedi, 1986). Menționăm că în publicații anterioare aceste roci au fost denumite „andezite", în baza paragenezei fenocristalelor principale și a lipsei cuarțului fenocristalin (Szakács și Seghedi, 1986). De asemenea, apare și piroxen, tot accidental în respectiva rocă dacitică. Mineralele accesorii omniprezente în rocă sunt zirconul, apatitul și oxizii de fier-titan.

În ce privește culoarea rocii, dacitul de Ciomadul apare în două varietăți: una cenușie deschisă (roca proaspătă) și alta bej-rozie, datorită gradului de oxidare mai avansat al fierului din masa fundamentală.

Dacitul de Ciomadul s-a format în urma activității vulcanice, manifestate în intervalul de timp de la cca. 1 milion de ani până foarte recent (cca. 32.000 de ani), prin venirea succesivă la suprafață a unei magme vâscoase, bogate în SiO_2, care a format o grupare de domuri vulcanice; ultimele două erupții, cu caracter exploziv, au străpuns substratul geologic, formând cele două cratere cunoscute ale vulcanului, respectiv Mohoșul și Sfânta Ana, ultimul marcând locul erupției celei mai recente, în craterul căruia se află renumitul lac cu același nume (Szakács *et alli*, 2015).

Roca din care a fost confecționat artefactul litic examinat de noi este identică cu dacitul de Ciomadul, respectiv cu cel din domurile de lavă, varietatea cea mai răspândită (dacitul de culoare bej-rozie, poros cu fenocristale de feldspat palgioclaz, amfibol și biotit). Masivul Ciomadul este alcătuit dintr-un număr mare de domuri de lavă, majoritatea dintre ele formează două grupuri centrale în jurul craterelor (grupul

https://biblioteca-digitala.ro

Ciomadul Mare și grupul Haramul Mic). În privinţa precizării corpului vulcanic de proveniență a rocii din care provine fragmentul de râşniţă analizat, conform precizării geologului Al. Szakács, rămâne domul Haramul Mic de la periferia nordică a acestuia. Respectivul masiv vulcanic se extinde până în proximitatea râului Olt, uşurând în acest fel valorificarea rocii și transportul, „comercializarea" în alte zone apropiate și îndepărtate.

Semnificația arheologică

Este plauzibilă, conform analizelor petrografice detaliate şi comparative, identificarea ocurenţei originare a rocii dacitice din care s-a confecţionat râşniţa identificată în situl arheologic *Măzărele* de la Găbud, cu Masivul Ciomadul Mare (Munţii Harghita). Astfel, rezultă o cale prezumtivă de comerţ/schimb de produse – direct sau intermediat –, între locuitorii din aria montană Harghita şi zona agricolă a Mureşului median.

În consecință se pune problema traseului comercial parcurs de râșniță de la locul de origine al rocii la situl arheologic în care s-a identificat. Cele două locații aflându-se în bazine hidrografice diferite (Olt, respectiv Mureș), probabil transportul a avut loc mai degrabă pe cale terestră, dar nu este exclus să fi fost folosiţi şi afluenţii râurilor Olt şi Mureş. În această privinţă avansăm următoarea ipoteză: cea mai simplă, accesibilă şi practicată formă de *comerţ* era *trocul*, adică schimbul reciproc în natură, intermediat între comunităţi, din aproape în aproape, pentru a evita parcurgerea distanţelor mari dificil de realizat (în lipsa mijloacelor de transport). Evident, nu a existat un traseu rectiliniu, ci unul oarecare impus de relief şi de amplasarea aşezărilor umane ale comunităţilor care puteau fi interesate de aceste schimburi. Segmentul final al acestor trasee includea și transportul pe cale fluviatilă (râurile Olt și Mureş).

A **B** **C**

Fig. 1 – Primele fotografii ale râşniţei dacice de la Rupea (jud. Braşov): partea superioară, mobilă, a râşniţei (*catillus*) din tuf vulcanic – foto Silviu Gridan

Profesorul Mîrza, în varianta domniei sale, a atribuit descoperirile epocii neolitice. Deoarece la momentul descoperirii nu au fost prelevate şi fragmente ceramice

https://biblioteca-digitala.ro

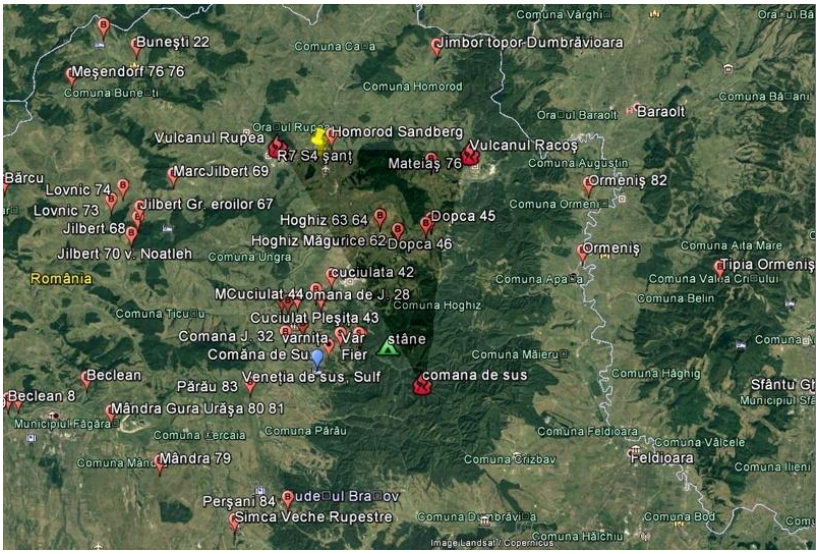
asociate cu fragmentul de râşniţă, nu avem control asupra încadrării culturale, de aceea am înlocuit încadrarea cronologică folosită la momentul descoperirii cu termenul general de descoperire arheologică. Menţionăm şi faptul că după cunoştinţele noastre în neolitic nu s-au folosit râşniţe din tufuri vulcanice. Certă rămâne însă deplasarea râşniţei, produsă în locul de origine al materiei prime, către locul de utilizare, aşa cum s-a constatat şi în alte situaţii. Un exemplu în acest sens este şi cazul unei jumătăţi de râşniţă dacică (*catillus*), bine păstrată într-o gospodărie din localitatea Rupea (jud. Braşov) (Fig. 1), produsă din tuf vulcanic în zona defileului Oltului de la Racoş, de unde au fost comercializate aceste produse „în regiuni îndepărtate din Dacia preromană" (Costea *et alli*, 2006, p. 243).

Primele imagini fotografice ale râşniţei dacice de la Rupea provin dintr-un manuscris al lui Silviu Gridan, scris cu emoţie, interesant pentru unele explicaţii etnografice referitoare la reutilizarea acestei râşniţe, informaţii provenite de la bunicii lui Ciprian Vaida, deţinătorul râşniţei; citãm din Silviu Gridan: „(...) ne-am îndreptat spre locuinţa părinţilor domnului Ciprian, locul în care butoiul cu varză este păstrătorul unei comori. Înainte să intrăm, îmi mai spune încă odată, încercând parcă să se facă bine înţeles, ca nu cumva să fie vreo neînţelegere şi prin urmare o dezamăgire, că pietroiul din butoiul cu varză este rotund şi cu «sigla de Mercedes». A fost suficient să văd primul centimetru de rocă. Am ştiut că este partea superioară a unei superbe râşniţe dacice ... Mare bucurie! Este confirmată ipoteza existenţei dacilor pe aceste meleaguri. Cu vârf şi îndesat! … Discutăm. Îmi spune cu mândria deţinătorului unui cal de rasă, că alte pietre nu rezistă în saramura din butoi. Că are prieteni care au aşezat peste varză chiar nobila marmură. Dar s-a topit, după un timp, ca zahărul în ceai. Pe când trainica piatră «Mercedes» a stat ca o cloşcă protectoare peste legumele cu nume dacic, fără să se plângă de «răutatea» saramurii, întreagă şi frumoasă de peste 2.000 de ani".

Am ţinut să îi amintim pe Ciprian Vaida şi Silviu Gridan. Silviu, iniţiator al cercetărilor arheologice din ultimii ani din zona Rupea (jud. Braşov), care ne-a implicat în proiecte arheologice din zonă, soldate cu peste o duzină de studii şi rapoarte. El este autor şi coautor al acestor studii, care cu entuziasm şi bunătate a atras o serie de proiecte naţionale şi internaţionale. La aceste proiecte au participat şi colegi din Germania, conduşi de dr. Carsten Mischka, care participă la cercetări în ţara noastră încă de când era doctorand la Kiel, devenind apoi conducător a peste 100 de expediţii în ţara noastră (Transilvania, Moldova), de prospectări magnetometrice, fotografii aeriene, ridicări topografice, filme, dar şi în Ucraina, şi a altor zeci de expediţii în Germania. De asemenea, Ciprian Vaida, alături de alţi inimoşi, pomeniţi în studiile noastre mai jos citate, ne-a oferit posibilitatea efectuării unor sondaje şi săpături arheologice, a despăgubit pe acei utilizatori ai terenurilor agricole cărora le-am provocat neajunsuri cu ocazia cercetărilor noastre din zona Rupea. Mai sunt şi alţi numeroşi inimoşi din Asociaţia Ramidava XXI, care la fel ca Ciprian Vaida au făcut viaţa arheologilor mai uşoară şi mai plăcută, acoperind o parte din cheltuielile cercetărilor arheologice, subvenţionând masa de prânz a echipelor de cercetare – integral – şi contribuind uneori cu fonduri pentru acoperirea cheltuielilor legate de cazare, aşa cum nu am mai întâlnit în cei peste 60 de ani din cariera mea de arheolog (Gh. Lazarovici). Cercetările acestea continuă şi în acest an.

https://biblioteca-digitala.ro

Rolul vulcanilor din zona centrală şi de nord a munţilor Perşani (Fig. 2) a fost de o importanță semnificativă pentru diferite epoci istorice: pentru epocile pietrei au oferit materii prime pentru diferite tipuri de unelte, cum sunt gresiile şi corneenele; pentru epocile metalelor au oferit minereuri cuprifere şi minereuri feroase. De aceea considerăm că zona trebuie studiată de arheologi sub diferitele ei aspecte etno-arheologice.

Buneşti 22
Meşendorf 76 76
Homorod Sandberg
Vulcanul Rupea
Vulcanul Racoş
R7 S4 şanţ
Mateiaş 76
MarcJilbert 69
Lovnic 74
Lovnic 73
Jilbert Gr eroilor 67
Jilbert 68
Jilbert 70 v Noatleh
Hoghiz 63 64
Dopca 45
Hoghiz Măgurice 62
Dopca 46
cuciulata 42
MCuciulat 44
omana de J 28
Cuciulat Pleşita 43
Comana J 32
varnita
Vâr
stâne
Comâna de Su
Fier
Veneţia de sus
Sulf
comana de sus
Părău 83
Beclean 8
Mândra Gura Urâşa 80 81
Mândra 79
Perşani 84
Simca Veche Rupestre
Baraolt
Ormeniş 82
Ormeniş
Tipia Ormeniş
Comuna Homorod
Comuna Ormeni
Comuna Hoghiz
Comuna Măieru
Comuna Părău
Comuna Feldioara
Feldioara
Comuna Augustin
Comuna Apa
Comuna Belin
Comuna Hăghig
Comuna Crizbav
Comuna Halchiu
Comuna Bod
Comuna Alta Mare
Comuna Valea Crişului
Comuna Ilieni
Municipiul Făgăraş
Comuna Vârghiş
Jimbor topor-Dumbrăvioara
Oraşul Baraolt
Comuna Bățani
Comuna Augustin
Comuna Ungra
Comuna Apa
Comuna Hoghiz
Comuna Măieru
Comuna Hăghig
Comuna Părău
Comuna Feldioara
Comuna Crizbav
Comuna Halchiu
Comuna Bod
Comuna Belin

„Acta Terrae Fogarasiensis", VII, Făgăraș, Editura Negru Vodă, 2018, p. 21-37; în special p. 27-28, fig. 8, 13-b-c.

Mârza I., Lazarovici Gh., Gridan S., Szakács A., *Despre Analizele mineralogice şi determinări petrografice ale unor unelte şi aşchii descoperite la Rupea 7 – Pârâul Mălinilor (comuna Homorod, jud. Braşov)*, în „Acta Acta Terrae Fogarasiensis", VIII, 2018, p. 188-191.

Szakács A., Seghedi I. (1986), *Chemical diagnosis of the volcanics from the Southeasternmost part of the Harghita Mts. Proposal for a new nomenclature*, în „Rev. Roum. Geol. Geophys. Geogr., GEOLOGIE", 30, p. 41-48.

Szakács A., Seghedi I., Pécskay Z., Mirea V. (2015), *Eruptive history of a low frequency and low-output rate Pleistocene volcano, Ciomadul, South Harghita Mts., Romania*, în „Bulletin of Volcanology", 77 (12), DOI 10.1007/00445-014-0894-7.

https://biblioteca-digitala.ro

CARACTERISTICILE CIVILIZAŢIEI DACO-GETICE DIN ŢARA FĂGĂRAŞULUI

Horia PIRĂU[1]

CHARACTERISTICS OF THE DACO-GETIC CIVILIZATION FROM FAGARAS COUNTY

ABSTRACT

The preparation of a work specifically intended to deal with one of the most important aspects of the Dacian civilization in Fagaras County was not possible as long as the archaeological documentation was only at the beginning of its establishment, for this reason, the archaeological materials from the archeology collection of the Fagaras County Museum were a real benefit. Having at our disposal a rather modest material, but diversified in terms of documentary value, it was possible to prepare a work with a synthesis character, which could highlight the same original features of the Daco-Getic civilization in the area, but also with some particularities originating especially from the specifics of the geographical area in which the County of Fagaras is located.

Fagaras County is no exception to the originality and unity of the Daco-Getic civilization, the exceptions being only small details related to the specifics of the area and first of all the geographical area.

Seen through the lens of inventory, the settlements from Fagaras County fulfill all the characteristics of those located in the contact zones between the different regions of intracarpathian Dacia, as well as the regions east and south of the Carpathians.

The materials discovered in the Dacian settlements from Fagaras County, both in the houses and in the farm annexes, represent the characteristic combination of the contact areas between the different regions of Dacia and demonstrate the permanent links facilitated by the trade routes that crossed the Carpathians.

Keywords: daco-getic, Fagaras County, characteristics, fortifications, ceramics, ornaments, tools, settlements.

Istoriei dacilor, a poporului care s-a impus în Europa antică prin remarcabilele sale realizări în diferite domenii de activitate şi prin faptele de arme bine cunoscute, i s-au închinat numeroase studii, monografii, lucrări de sinteză, toate menite să contribuie la împlinirea cunoştinţelor asupra acestui neam şi important capitol din dezvoltarea istorică a sud-estului Europei, la încadrarea civilizaţiei dacilor în ansamblul civilizațiilor europene şi la stabilirea aportului ei la dezvoltarea istorică generală a societăţii.

Ceea ce arheologii numesc cu termenul generic de cultură materială sau de civilizaţie a dacilor, prin care se înţeleg toate înfăptuirile concrete, materiale ale acti-

[1] Muzeograf, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Făgăraș;
e-mail: horia.horica@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

vităţii acestui popor, începând cu locuinţele şi modestele obiecte din cuprinsul lor, şi încheind cu impunătoarele sanctuare şi cu acei „munţi întăriţi cu ziduri”[2], cum numea un istoric antic cetăţile dacilor, cunoscute atât de specialişti, cât şi de publicul larg, sunt rezultatul acelui suport de nădejde al unei societăţi pe care îl constituie viaţa economică înfloritoare, continuu dezvoltată şi diversificată.

Creatorii şi purtătorii culturilor arheologice ale epocii fierului pe teritoriul ţării noastre sunt daco-geţii, ramura nordică a ramurilor trace. Numiţi de obicei geţi în izvoarele greceşti şi daci în cele latine, daco-geţii sunt în realitate unul şi acelaşi popor. Cultura lor materială şi spirituală, aşa cum o pun în lumină descoperirile arheologice, este uimitor de unitară, mai ales în epoca Latène, iar geograful antic Strabo afirma limpede că dacii şi geţii vorbesc aceeaşi limbă.

Despre geţi, Herodot spunea că sunt „cei mai viteji şi cei mai drepţi dintre traci”, iar despre neamul tracilor „că sunt cel mai numeros (neam-n.n.) din lume, după cel al inzilor” şi că după socotinţa sa, dacă ar avea un singur cârmuitor sau dacă tracii s-ar înţelege între ei, neamul acesta ar fi fost de nebiruit şi cu mult mai puternic decât toate neamurile[3].

Civilizaţia daco-getică înregistrează perioada sa de maximă înflorire între secolele I îChr.-I dChr., perioadă numită de specialişti şi epoca clasică sau perioada Burebista-Decebal sau a statului dac. Remarcabil de unitară, pe întreg teritoriul locuit de geto-daci, această civilizaţie s-a remarcat prin originalitatea ei în toate domeniile vieţii materiale şi spirituale, ocupând un loc aparte în ansamblul civilizaţiilor antichităţii din Europa.

Ţara Făgăraşului nu face excepţie de la originalitatea și unitatea civilizaţiei daco-getice, excepţiile fiind doar mici particularităţi legate de specificul zonei şi în primul rând de poziţia geografică. Aşezată în zona dintre Olt şi munţi (Perşani la est, Făgăraş la sud), această depresiune, brăzdată de numeroase ape curgătoare, acoperită cu păduri întinse, a oferit condiţii favorabile locuirii, zona fiind intens locuită în perioada de dezvoltare maximă a civilizaţiei daco-getice. Ţara Făgăraşului oferea condiţii favorabile de locuire nu numai datorită condiţiilor geografice, dar şi ca poziţie strategică, fiind o zonă de tranziţie, care făcea legătura între diferite regiuni (prin vest Arpaşu de Sus, prin valea Oltului cu Oltenia; prin est Cuciulata; prin pasul Bran cu Muntenia, deci cu lumea romană).

Expresia cea mai înaltă a civilizaţiei daco-getice o constituie, fără îndoială, cetăţile (în special cele din munţii Orăştiei) şi aşezările civile de pe întreg teritoriul locuit de geto-daci; și din acest punct de vedere, aşezările dacice din Ţara Făgăraşului nu constituie o excepție, integrându-se perfect în sistemul categoriilor de aşezări pe care specialiștii le-au clasificat pentru Dacia.

Înainte de a pune în discuție clasificarea aşezărilor, trebuie să amintim ca o particularitate pentru Ţara Făgăraşului că locul pentru ridicarea aşezărilor era ales cu foarte multă grijă, atât pentru cele militare, cât și pentru cele civile. Pentru aşezările civile, chiar dacă criteriul economic era primordial în alegerea locului, trebuie să amintim că majoritatea erau aşezate fie în imediata apropiere a luncii Oltului (Cuciu-

[2] Herodot, *Istorii*, vol. II, București, Editura Științifică, 1964, p. 93.
[3] *Ibidem*, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro

lata, Comăna, Beclean, Voila), fie înconjurate, uneori chiar din două părți, de apele unor râuri care se vărsau în Olt (Arpașu de Sus, Breaza, Copăcel, Șinca, Șercaia). Pe lângă asigurarea sursei de apă, vitală pentru orice fel de viețuire, se aveau în vedere și eventualele pericole, din acest motiv majoritatea așezărilor fiind ridicate pe coline, promontorii de calcar sau piatră, înconjurate de pădure, care oricând putea oferi un loc de refugiu sigur în caz de primejdie. Nu întâmplător, din același motiv, în apropierea așezărilor civile, lipsite de protecție naturală, se înălțau și așezările fortificate; prin urmare, așezările dacice din Țara Făgărașului, la fel ca pe întreg cuprinsul Daciei, se împart în două categorii:

- fortificate, cu caracter militar;
- deschise, cu caracter civil.

În zona acum în discuție, de la est spre vest există două fortificații dacice sigure: una la Breaza[4], cealaltă la Apașu de Sus[5], cărora li se adaugă posibila fortificație de proporții mai reduse de pe Pleșița Pietroasă de la Cuciulata și presupusa fortificație de la Șinca Veche, toate având caracter militar.

Fortificația așezării de la Arpașu de Sus, de tip promontoriu barat, cu analogii pe întreg cuprinsul Transilvaniei, dar și în Moldova – Barboși, Răcătău –, nu diferă ca modalitate de construire de celelalte din Dacia.

Totodată, prezența zidului de lemn și pământ ca element component al sistemului de fortificare, nu apare singular în Dacia, care pe lângă eficiența sa ieșită din comun, prin sporirea înălțimii fotificației, presupune cunoștințe tehnice constructive mai rar aplicate la fortificațiile din epoca statului dac. Fortificarea așezărilor prin bararea accesului dinspre restul promontoriului cu șanț și val, este unul dintre cele mai simple și eficace sisteme practicate în diferite epoci, cu condiția alegerii locului propice unei astfel de întărituri.

Fortificația de la Breaza este total diferită de cea de la Arpaș, fiind construită din blocuri mari de piatră, legate cu pământ între ele, ce aveau între ele jgheaburi pentru bârne, așezate transversal și cu capetele introduse în lăcașurile din zid, săpate în formă de „coadă de rândunică". Faptul că era apărată de valul de pământ la extremitățile de pe axul lung și prevăzută cu un turn de piatră, conferă acestei așezări un caracter aparte și analogii în munții Orăștiei sau la Tilișca și Căpâlna. Cele două fortificații sigure de la Breaza și Arpașu de Sus aveau menirea de a bara accesul dinspre potecile de munte din zona argeșeană sau din zona mai întinsă de pe valea Oltului. Aceste așezări au fost locuite „de garnizoane de ostași", care adăposteau și familiile acestora și a căror existență cotidiană era asigurată de tradiționalele ocupații: agricultura și păstoritul.

Așezările deschise[6], tot de la est spre vest, urmând cursul Oltului – Stogul lui Coțofan-Comăna de Jos, Șercaia, Șinca Veche, Copăcel, Beclean, Voila –, sunt așezate pe terase sau platouri deschise, înconjurate de apă, fiind propice practicării agri-

[4] Zoltán Székely, *Contribuţii la problema aşezărilor şi cetăţilor dacice din sud-estul Transilvaniei*, în „Cumidava", III, 1969, p.101.

[5] Ioan Glodariu, *Fortificaţia aşezării dacice de la Arpaşu de Sus*, în „Cumidava", VIII, 1974-1975, p. 23-26.

[6] I. Glodariu, Florea Costea, Ioan Ciupea, *Comăna de Jos – aşezările de epocă dacică şi prefeudală*, Cluj-Napoca,1980, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro

culturii și păstoritului. Majoritatea acestor așezări aveau un pronunțat caracter rural, fiind de dimensiuni modeste sau chiar reduse, ca majoritatea așezărilor din Dacia.

Locuințele acestor așezări sunt de două tipuri: semibordeie şi bordeie, evoluţia lor fiind de la semibordei la cele de suprafaţă[7]. Tehnica de construire era aceeași ca pe întreg cuprinsul Daciei – în mediul rural –, din lemn sau din împletituri de nuiele căptuşite cu chirpic; excepţie pare să facă aşezarea de la Copăcel, unde locuinţele aveau temelie de piatră, inclusiv podeaua.

Intervalele dintre locuinţe – variabile ca mărime –, erau destinate anexelor gospodăreşti, formate în marea lor majoritate din gropi de provizii şi menajere, hambare şi ateliere meşteşugăreşti. Cu mici excepţii, la Comăna de Jos, unde s-au descoperit vetrele unor cuptoare din piatră în interiorul locuinţelor, cuptoarele erau în afara locuinţelor, ceea ce conferă acestor aşezări un caracter sezonier sau pastoral.

Inventarul locuinţelor era destul de modest şi în toate cazurile ceramica ocupa ponderea cea mai importantă, în special cea lucrată cu mâna (în proporţie de 65-78%). Ceramica descoperită în aşezările dacice din Ţara Făgăraşului este identică cu cea de pe întreg cuprinsul teritoriului locuit de geto-daci şi în special din zona intracarpatică, dar şi din zona extracarpatică; nu există o anumită formă sau un anumit procedeu tehnic deosebit, specific pentru această zonă; unele mici particularităţi în ornamentică sau forma vaselor ţine mai degrabă de inspiraţia olarului decât de un anumit specific. În aşezările dacice din Ţara Făgăraşului s-au descoperit toate formele de vase specifice geto-dacilor: vase-borcan, oale (cu sau fără toartă), străchini, fructiere, strecurători, ceşti, opaiţe. Dimensiunile vaselor erau diferite de la caz la caz, predominând vasele mici şi mijlocii, însă s-au descoperit şi vase mari de provizii – chiupuri – la Comăna de Jos, Copăcel, Arpaşu de Sus, Breaza, Pleşiţa Pietroasă. Mulţimea vaselor lucrate cu mâna, pasta plină de impurităţi, arderea neuniformă, culorile specifice vaselor lucrate cu mâna (cărămiziu, portocaliu roşcat, gri, brun) pledează pentru originea hallstattiană a ceramicii din această zonă, prin urmare se continua o tradiţie anterioară în acest domeniu. Ceramica lucrată la roată, îngrijită, din pastă fină de culoare cenuşie sau negră, este nelipsită şi ea din aşezările geto-dacice din această zonă, chiar dacă este în proporţii mai mici; nu putem să nu observăm gustul meşterilor olari care au realizat aceste piese. Tehnica ornamentării este aceeaşi – incizia, încrustaţia –, diferă doar motivele ornamentale; predomină totuşi brâurile, alveolele. Nu s-a descoperit până în prezent ceramică pictată cu motive zoomorfe sau vegetale.

În afară de ceramica de origine autohtonă, s-au descoperit şi vase care imitau pe cele greceşti sau romane, în special cupe, boluri, fructiere, amfore. Din aşezările daco-getice din această zonă nu lipseşte nici ceramica de import – romană la Stogul lui Coţofan; greacă la Arpaşu de Sus și Comăna de Jos –, care denotă o anumită stare de bunăstare a locuitorilor acestor aşezări. Faptul că în majoritatea cazurilor predominau fragmentele ceramice şi mai puţin vasele întregibile, pledează pentru părăsirea bruscă, precipitată a acestor aşezări. De menţionat că multe din fragmentele ceramice au fost descoperite în gropile de păstrare a proviziilor sau în gropi menajere. Gropile (fie cele din interiorul locuinţei, fie din exterior) se împart în două categorii: sub formă de pâlnie şi sub formă de căldare, ultimele fiind mai numeroase.

[7] *Ibidem*, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

Tehnica de construire era aceeaşi ca şi în regiunile de la şes: săparea gropilor, căptuşirea pereţilor cu lut şi adăpostirea vaselor de provizii în ele; în unele cazuri – Şercaia, Comăna de Jos – se întrebuinţau şi coşuri din nuiele pentru protejarea vaselor. Această tehnică permitea nu numai o mai bună conservare a produselor, dar oferea şi un sistem de protecţie mai eficient faţă de rozătoare sau eventualele infiltraţii de apă datorită friabilităţii solului.

Civilizaţia daco-geţilor se caracterizează şi printr-o înflorire fără precedent a metalurgiei fierului, în special în perioada Latène şi din acest punct de vedere civilizaţia daco-geţilor din Ţara Făgăraşului nu face excepţie, chiar dacă inventarul metalic este destul de modest.

Lipsa uneltelor agricole este explicabilă prin modalitatea de părăsire a aşezărilor, toate fără excepţie în acelaşi fel, la începutul secolului II dChr., datorită războaielor daco-romane. Existenţa unor cuptoare de redus minereul de fier (Şercaia, Copăcel), a unei mari cantităţi de zgură de fier (Arpaşu de Sus), ne duce la concluzia că şi în această zonă au existat ateliere probabile de confecţionat unelte sau reparat unelte. Cele câteva unelte sau fragmente de unelte din fier – seceri, coase, cuţite, foarfeci, dălţi, piroane –, descoperite la Cuciulata, Copăcel, Comăna de Jos, pledează în favoarea acestei ipoteze şi confirmă că geto-dacii din această zonă cunoşteau modul de obţinere şi prelucrare a minereului de fier extras din apropierea aşezărilor menţionate.

Existenţa acestor unelte (alături de cele din bronz) confirmă şi îndeletnicirile practicate de către dacii din Ţara Făgăraşului. Alături de prelucrarea fierului şi a uneltelor din fier, meşterii geto-daci cunoşteau şi stăpâneau foarte bine şi arta prelucrării podoabelor.

Podoabele din metal, argint sau bronz sunt în număr destul de mic – colanul de la Stogul lui Coţofan, brăţara de la Arpaşu de Sus; la acestea se mai adaugă fragmente de fibule – bronz, argint –, mărgele din sticlă sau chihlimbar, inele etc.

Descoperirea în aşezările dacice din Ţara Făgăraşului a unor fragmente sau piese întregi – fusaiole, prâsnele, pietre de râşnit, lustruitoare, piatră pentru confecţionarea sticlei – la Arpaşu de Sus, Comăna de Jos, Stogul lui Coţofan, Copăcel, Beclean, Voila, pledează pentru practicarea şi a altor meşteşuguri, unele casnice – tors, ţesut, împletit –, altele legate de nevoile casnice – morărit, sticlărit etc.

Descoperirea în aşezările daco-getice din zona în discuţie a unor fragmente daco-getice de ceramică de import, imitaţii de import, a unor monede, în special denari romani – Stogul lui Coţofan, Comăna de Jos, Breaza –, demonstrează că locuitorii acestor ţinuturi, aflaţi într-o zonă de tranziţie, se ocupau cu negoţul sau schimbul de mărfuri.

Chiar dacă nu s-au descoperit necropole în această zonă, este de presupus că dacii din aceste ţinuturi practicau aceleaşi rituri şi ritualuri de înmormântare, în special incineraţia, ţinând cont de credinţa în nemurire şi continuarea vieţii în „împărăţia lui Zamolxis". Legat de practicarea unor rituri şi credinţe religioase se poate afirma existenţa unui sanctuar la Copăcel, unde este posibil să fi existat un asemenea lăcaş de cult, după mărimea locuinţei din piatră (17 m^2)[8].

[8] Fl. Costea, *Aşezarea dacică de la Copăcel (comuna Hârseni, judeţul Braşov)*, în „Acta Musei Porolissensis", V, 1981, p. 169-173.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe baza materialelor arheologice, s-a putut data cu precizie perioada de locuire a aşezărilor daco-getice din Ţara Făgăraşului. Cu excepţia aşezărilor de la Arpaşu de Sus, Breaza, Beclean, Pleşiţa Pietroasă, databile între secolele II-I îChr., celelalte: Comăna de Jos, Stogul lui Coţofan, Şercaia, Şinca Veche, Copăcel, Voila, sunt databile între secolele I îChr.-I dChr., deci în perioada de maximă înflorire a civilizaţiei geto-dace.

Ca o particularitate specifică acestei zone, toate aşezările din Ţara Făgăraşului îşi încetează existenţa în acelaşi mod, la începutul secolului II dChr., legată probabil de războaiele daco-romane.

Unele dintre ele, în special cele fortificate – Arpaşu de Sus, Breaza –, sfârşesc prin incendiere. Nu este neapărat necesar ca aşezările fortificate sau chiar cele deschise să fi fost distruse prin cucerire, ele puteau fi şi predate, dar pentru preîntâmpinarea unor eventuale primejdii, cuceritorii romani prefereau să le incendieze, în special pe cele fortificate. Aspectul de părăsire sau abandonare a aşezărilor dacice din Ţara Făgăraşului a fost scos în evidenţă datorită inventarului sărăcăcios (mai ales lipsa uneltelor, ceramicii), care pledează pentru acest aspect. Populaţia acestor aşezări a fost transbordată în dreapta Oltului de către romani, în cadrul provinciei Dacia Romana.

Tot ca o trăsătură particulară a acestei zone, lipseşte orice indiciu privitor la continuarea existenţei aşezărilor dacice după anii războaielor daco-romane. Populaţia a fost obligată să-şi urmeze stăpânii în alte locuri. Această măsură nu a fost singulară în Dacia, ea se înscrie în ansamblul măsurilor de ordin strategic care vizau regiunile din imediata apropiere a graniţelor noii provincii. Nu întâmplător, în imediata apropiere a acestor aşezări, dar pe malul drept al Oltului, au fost ridicate castrele romane de la Feldioara, Cincşor şi Hoghiz.

După părăsirea Daciei de către administraţia şi armata romană, o parte dintre locuitorii daci, acum puternic romanizaţi, şi-au reluat activitatea şi existenţa în vechile aşezări din stînga Oltului, numai aşa putându-se explica descoperirea unor dovezi ale continuităţii populaţiei daco-romane în fostele aşezări dacice de la Comăna de Jos, Breaza și Beclean.

Privite din prisma inventarului şi compoziţia acestuia, aşezările din Ţara Făgăraşului îndeplinesc toate caracteristicile celor situate în zonele de contact dintre diferitele regiuni ale Daciei, fiind prezente atât materiale specifice zonei de sud a Daciei intracarpatice, cât şi regiunilor de la est și sud de Carpaţi.

În ultimă instanţă, materialele descoperite în aşezările dacice din Ţara Făgăraşului atât în locuinţe, cât şi în anexele gospodăreşti, reprezintă acea îmbinare caracteristică zonelor de contact dintre diferitele regiuni ale Daciei şi demonstrează legăturile permanente înlesnite de drumurile comerciale ce treceau prin pasurile Carpaţilor.

https://biblioteca-digitala.ro

HISTORICAL AND EPIGRAPHIC CONSIDERATIONS CONCERNING A GLASS DATING FROM THE ROMAN TIMES DISCOVERED IN THE HABITAT OF MEDIAȘ – GURA CÂMPULUI-HĂȘMAȘ

Mihai CHIRIAC[1]
Dan Tudor IONESCU[2]
Viorel ȘTEFU[3]

CONSIDERAȚII ISTORICE ȘI EPIGRAFICE PRIVIND UN PAHAR DIN EPOCA ROMANĂ DESCOPERIT ÎN AȘEZAREA DE LA MEDIAȘ – GURA CÂMPULUI-HĂȘMAȘ

ABSTRACT

Historical and epigraphic considerations concerning a glass dating from Roman times discovered in the habitat of Mediaș – Gura Câmpului-Hășmaș. This article presents the interpretation of an inscription with ancient Greek lowercase found on a glass dating back to Roman times, discovered in the habitat of Mediaș – Gura Câmpului-Hășmaș, județul Sibiu. In our opinion, the inscription presents the following characters: omicron, miu, omega, phi, theta and upsilon and, probably, represents a graphonumeric or graphotextual code, or a possible writing exercise. We do not exclude the possibility of a writing with Greek characters of a West-Semithyan language, but we are not of the opinion that the text omophty could represent the name of a person.

Keywords: Mediaș, Gura Câmpului-Hășmaș, Roman era, Greek characters, habitat, graphonumeric.

The artefact (Image nr. 1), the inscription of which will be discussed in this material, was presented exhaustively recently in a study published by dr. Viorel Ștefu, in the collective volume number V of the „Mediaș 750" scientific collection[4]. This article gives us all the information about the object: the place of discovery, the technical dates, the context of the cover, the description of the piece. The glass (the cup), chronologically dated from Roman times, was discovered during the archaeological excavations made in the Roman settlement of Gura Câmpului-Hășmaș during two campaigns in the years 1975-1977, when 21 sections were traced and were disco-

[1] Profesor, doctor în istorie, Liceul Teoretic Axente Sever, Mediaș;
e-mail: prof.mihai.chiriac@gmail.com.
[2] Doctor în istorie, Biblioteca Metropolitană București, Serviciul Institutului Mircea Eliade – Compartiment Studii Orientale, cercetare.
[3] Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Municipal Mediaș.
[4] Viorel Ștefu, *Un pahar roman cu inscripție descoperit la Mediaș – Gura Câmpului-Hășmaș. Cazul recuperării unui artefact de patrimoniu (Studiu preliminar)*, in „Mediaș 750. Studii", vol. V (îngrijit de Vasile Mărculeț și Helmuth Knall), Mediaș, 2019, BHM, XXXII, p. 7-16.

https://biblioteca-digitala.ro

veries, whole or partial, 10 surface dwellings and a blacksmith's workshop[5]. The excavations were initiated by Cluj professor Dumitru Protase and were organized by the Municipal Museum of Mediaș, with the collaboration of the Institute of History and Archeology of Cluj Napoca[6].

Short Description

The glass has the shape of a truncated cone, was made of a fine paste with reddish and brown shades and the main decorative motifs are: the round edge and slightly bent outwards, the cylindrical body, slightly domed, the bottom is well profiled and annular, according to information from the author already mentioned[7].

Typologically, according to the archaeological findings of researcher Viorica Rusu-Bolindeț from Cluj-Napoca, the piece was framed in the type category Isings 21[8] of the Roman glassware repertoire or in the Dechelette shape 64 of the repertoire frame of type jars terra sigillata with relief decoration[9].

The registration comment

At first it was assumed that it is a script with Latin characters[10], but on closer analysis of the piece we realized that it is a script with tiny ancient Greek characters. In our opinion, the succession of letters is as follows: omicron, miu, omega, phi, theta and upsilon (Image nr. 2). Thus there will be the word omoopthy (we put two o's for omega), from which we do not yet know what word it could derive from. With this interpretation in mind, we propose the following variants:

Either it is a mark of the pot or it is a graphonumeric or grapholexical code which attested, perhaps, the workshop and/or the craftsman who modeled it, as is the case with the marks of the amphorae of the archaic, helenistic Greek world until Roman or even Roman-Byzantine times. One could exemplify identical cases of the canabae legionis municipium Septimium Apulense, where the names of the craftsmen Protos and Sozon are indented, written in the Greek language[11]. These two names appear on the marks printed on the amphoras[12]. It is important that the two Greek names are documented elsewhere, the proof of trade with the Greek world; thus the name Protos has been attested in Histria[13], while Sozon is an exporter of amphoras from the city Tyras, which had a fairly large sales market in Dacia, according to the

---

[5] *Ibidem*, p. 8.
[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*, p. 10.
[8] Viorica Rusu-Bolindeț, *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia Romană*, in „Bibliotheca Musei Napocensis", XXV, 2007, p. 610, fig. 225-226; p. 652, fig. 535-536; V. Ștefu, *op. cit.*, p. 10.
[9] V. Ștefu, *op. cit.*, p. 10.
[10] *Ibidem*, p. 11.
[11] Radu Ciobanu, George Bounegru (eds.), *Între Util și Estetic – Scrisul la Apulum. Catalog de expoziție*, Alba Iulia, 2012, p. 113.
[12] *Ibidem*.
[13] Vasile Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957, nr. 336, 340, 343; A. Popa, *Quelques estampilles d'amphores attestées dans la Dacie*, in „Apulum", XIX, 1981, p. 74, nr. 4, fig. 3, 1; *Inscripțiile Daciei Romane*, III/6, p. 329, 331; R. Ciobanu, G. Bounegru, *op. cit.*, p. 113-114, 463.

https://biblioteca-digitala.ro

findings of Romula and Sucidava[14]. Either it is a random/random writing exercise, with characters chosen after the advice of the potter.

We do not exclude the possibility of writing with Greek characters from a West-Semitic language, such as Aramaic, Phoenician, Nabathenian (the last two of the Arab-Aramaic dialects), or the signs could resemble with forms of the Syriac or Copt script. Influenced by cursive Greek writing (lowercase, as in our inscription), but the letters are Greek. According to our opinion, it would be a bit early for Syriac or Coptha in Dacia of the II-III centuries p.Ch., in full Roman times, in a rural area, poor in epigraphic remains.

Conclusion

The characters inscribed on the glass discovered in the perimeter of the habitat of Mediaș – Gura Câmpului-Hășmaș are lower case Greek cursives, with ligatures, and their order is as follows: omicron, miu, omega, phi, theta, upsilon, but, if the signs are part of a word, this one does not appear to be Greek, but rather Semitic, counting the number of consonants, it is a triconsonnate word. Our opinion is that it is possible a graphonumeric code or the pot/workshop/potter mark with Greek cursives (lowercase with ligatures) or even a writing exercise with random terms.

It seems that this potter, craftsman, could have been located in the important pottery center of Micăsasa, considered one of the most important rural centers of Roman Dacia by Ioan Mitrofan, the author of the research in this representative site for the Roman rural world[15]. We cannot know, after the current information, what was the origin of this presumed craftsman and no hypothesis, could become an exercise of imagination, a supposition that could arise from ramblings, but, we consider that this person, although he does not didn't speak the Greek language, she knew the Elene characters.

Images list:
Image nr. 1 – Roman glass (Mediaș – Gura Câmpului).
Image nr. 2 – Roman glass (Mediaș – Gura Câmpului). Detail.

[14] Gheorghe Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 42-44; A. Popa, *op. cit.*, p. 74, nr. 5, fig. 3; *Inscripțiile Daciei Romane*, II, p. 288.

[15] I. Mitrofan, *Serapis pe un tipar din așezarea romană de la Micăsasa*, in „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie", 43, 1, 1992, p. 55-61; Idem, *Fibulele romane de la Micăsasa*, in „Acta Musei Napocensis", 31/1, 1994, p. 431-444; Idem, *Cercetările arheologice din așezarea romană de la Micăsasa (campania 1991*), in „Acta Musei Napocensis", 31/1, 1994, p. 523-527; Idem, *Cercetările arheologice din așezarea romană de la Micăsasa (campania 1992)*, în „Acta Musei Napocensis" 31/1, 1994, p. 529-531; Idem, *Cercetările arheologice din așezarea romană de la Micăsasa (campania 1993*), in „Acta Musei Napocensis", 31/1, 1994, p. 533-536; Idem, *Marele centru de ceramică de la Micăsasa*, in vol. „Napoca 1880", Cluj Napoca, 1998, p. 166-172.

https://biblioteca-digitala.ro

Image nr. 1

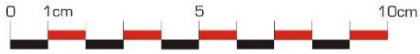

Image nr. 2

https://biblioteca-digitala.ro

LEPROȘII SAU OAMENII CU „FAȚĂ DE LEU” ÎN CONTEXT ISTORIC ȘI ETNOCULTURAL (ASPECTE GENERALE)[1]

Valentin ARAPU[2], Gabriel ARAPU[3]

LEPERS OR PEOPLE WITH „LION FACES” IN HISTORICAL AND ETHNOCULTURAL CONTEXT (GENERAL ASPECTS)

ABSTRACT

Lepers or „lion-faced” people are a category of sick people who were excluded from society through a special religious procession after which they were declared „dead to the world”, being forced to live their humble lives in leprosy or infirmary. In the collective mind, the leper's face was associated with the „lion's face” (facies leonina), the given image persisting in popular perceptions through the circulation of multiple stereotypes and prejudices about lepers. The lepers were in a contradictory situation in society, being at the same time stigmatized and tolerated, including by the Church. The symptoms of leprosy have been described since ancient times, the most thorough elucidation of the characteristics of the disease belonging to Galen. In the early medieval and modern eras, medical approaches were dominated by multiple misperceptions about leprosy, including the belief of surgeon Ambroise Paré as a hereditary disease and the solution, agreed by Jean Bodin, to eradicate the disease by preventive castration of people with „lion face”. Folk remedies for leprosy included herbal treatment, accompanied by texts of enchantments and sulfur baths. Information about „lion-faced” people is not only related to the past, but is also a reality today, patients with leprosy, being attested in significant numbers in Southeast Asia.

Keywords: leprosy, *facies leonina*, „lazy death”, symptoms, folk remedies.

Facies leonina

Impactul bolilor asupra oamenilor pe parcursul lor istoric a fost devastator, având și toate caracteristicile unei calamități, generate atât de factorii biologici, cât și de fobiile umane față de tot ceea ce era necunoscut atât pentru muritorii de rând, cât și chiar pentru vracii acelor timpuri. Cele mai necruțătoare molime – ciuma, holera, variola, malaria, febra tifoidă –, loveau comunitățile umane în formele lor cele mai agravante de epidemii și pandemii. În șirul celor mai necruțătoare molime este nuan-

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului „Evoluția tradițiilor și procesele etnice în Republica Moldova: suport teoretic și aplicativ în promovarea valorilor etnoculturale și coeziunii sociale” / 20.80009.1606.02.

[2] Cercetător științific coordonator, doctor în istorie, Centrul de Etnologie, Secția Etnologie românească, Institutul Patrimoniului Cultural, Ministerul Educației și Cercetării, Chișinău, Republica Moldova; e-mail: valarapu@gmail.com.

[3] Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”;
e-mail: arapu.gabriel@gmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

țată și boala leprei, provocată de „Mycobacterium leprae". În cazul leprei sursele narative nu oferă atât de multe detalii șocante în comparație cu felul cum se manifesta, de exemplu, ciuma. Victimele ciumei în trecutul umanității sunt estimate de ordinul zecilor și chiar al sutelor de milioane de oameni. Această molimă lovea în mod fulgerător; ca regulă, oamenii mureau în a cincea zi de la contaminare, dar la unii bolnavi suferințele puteau dura până la două săptămâni[4].

Simptomatologia leprei era total diferită, perioada de incubare durând în jur de șapte ani, iar bolnavul putea să trăiască o perioadă destul de îndelungată. De exemplu, Nicolae Tzanakakis (1890-1964), canonizat ulterior cu numele Sfântul Nichifor Leprosul, a fost atins de lepră în adolescență: la împlinirea vârstei de 16 ani simptomele bolii deveniseră vizibile. În pofida suferinței provocate de „boala sfântă", cum mai este numită lepra în Biserica lui Hristos, Cuviosul Nichifor a trăit încă șase decenii, fiindu-i afectate „mădularele trupului, ochii, mâinile, picioarele"[5]. Lepra nu omora instantaneu, ea era sâcâitoare, provocând suferindului durere și chinuri de lungă durată. Spre deosebire de alte molime contagioase, lepra îi mutila bolnavului trupul, fiindu-i afectate în mod special fața și membrele. Pe parcursul istoriei lepra a fost numită în mod diferit, fiind etichetată și ca „boală feniciană, moartea leneșă, neputința neagră, boala leului"[6].

Din timpurile mai vechi, cea mai răspândită era forma leprei care „produce umflături și noduri pe față și la membre", care ulcerau, desfigurându-l pe bolnav. Ca rezultat, fața bolnavului era deformată, înfățișarea fiindu-i „curioasă" și numită față de leu – „facies leonina"[7].

Lepra, fiind o boală cronică și infecțioasă, nimicea nasul, golea orbitele bolnavilor[8], afecta pielea, sistemul nervos periferic, ducea la căderea părului și a genelor, provoca deformarea membrelor și mutilarea lor. Omul atins de lepră își pierdea trep-

[4] Autorul bizantin Evagrius Scolasticul descrie simptomele celor bolnavi de ciumă bubonică, boala manifestându-se în mod diferit: unii aveau dureri la cap, ochii înroșiți, fața umflată, durerile trecând în regiunea gâtului, după care omul murea; alții sufereau de diaree; alți bolnavi acuzau o tumoare în zona inghinală, însoțită de o febră avansată, după care mureau în ziua a doua sau a treia fără a se considera bolnavi, păstrându-și forța trupească; o altă categorie de infectați cădeau în delir, după care decedau; uneori pe corp apăreau buboaie negre purulente care cauzau moartea bolnavilor; unele persoane erau infectate de pestă în mod repetat, se vindecau, ca mai apoi să se mai infecteze și să moară de molimă (Евагрий Схоластик, *Церковная история*, Книга 4, глава 29 (https://azbyka.ru/otechnik/Evagrij_Sholastik/cerkovnaya_istoriya/; accesat: 17.07.2022).

[5] Simon Monahul, *Sfântul Nichifor Leprosul, Făcătorul de minuni (1890-1964)*, Ediție îngrijită de Cătălin Grigore, București, Editura Iona, 2020, p. 10.

[6] К.А. Куксо, *В обход жертвенности (социальные импликации эпидемического опыта)*, în „Философские исследования", Том 5 (1/2), 2016, с. 59.

[7] G. Surdulescu, *Lepra (după dr. W. Schweisheimer)*, în „Natura. Revistă pentru răspândirea științei", XVII, nr. 8/15 octombrie 1928, p. 27.

[8] M. Zavergiu-Theodoru, *Lepra în decursul vremurilor (după E. Jeanselme)*, în „Natura. Revistă pentru răspândirea științei", XIX, nr. 2/15 februarie 1930, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

tat funcțiile receptorii, inclusiv mirosul, gustul și vederea. Descriind simptomatologia bolii, Galenus[9] specifica formarea „feței de leu" la bolnavii atinși de lepră[10].

În mentalul colectiv deformarea feței bolnavului de lepră era asociată cu chipul unui animal, de cele mai multe ori fața mutilată a bolnavului fiind asemuită cu chipul unui leu. Totodată, o altă interferență zoomorfă a leprei este asocierea ei cu elefantul – „Lepra elephantiaca" sau „Elephantiasis". Acest tip de lepră este cauzat de deformarea ligamentelor și inflamarea excesivă a membrelor inferioare, respectiv mutilarea degetelor face ca picioarele leprosului să fie asociate cu picioarele de elefant[11].

Boala leprei

În epoca medie timpurie lepra a avut o răspândire mai mare în Europa de Nord, iar în epoca cruciadelor această molimă a avut o morbiditate maximă, boala răspândindu-se într-un „mod înspăimântător". Lepra cu caracter epidemic s-a extins în Grecia, Italia, Franța, Germania și Ungaria[12].

---

[9] Galenus (Claudius Galenus/Galenos/Galen) [129-216 dChr.] a avut o influență enormă asupra medicinii europene, fiind considerat prin lucrările sale de referință „summum" în materie de gândire medicală. A fost medic de origine greacă, chirurg și filozof, aflat în serviciul Imperiului Roman. Galenus este marele continuator al lui Hipocrate din Cos, fiind reprezentantul de frunte al școlii dogmatice care a apărat și dezvoltat dogmele elaborate de divinul „părinte al medicinei". Realizările lui Galenus au stat la baza sistemului medical grec, numit în cinstea sa „Galenismul". Pe parcursul vieții sale Galenus a elaborat 131 (după alte date 200) de tratate medicale și 125 de lucrări în gramatică, filosofie și retorică, fiind considerat și unul dintre inițiatorii metodei experimentale. Paradoxal este faptul că, nefiind creștin, Galenus a fost autoritatea recunoscută și „maestrul de necontestat" al școlii creștine de medicină pe durata a circa unui mileniu și jumătate. Lucrările sale au influențat o perioadă îndelungată medicina arabă și cea occidentală (F.F. Cartwright, M. Biddis, *Bolile și istoria*, București, Editura ALL, 2008, p. 35; N. Vătămanu, G. Brătescu, *O istoria a medicinei*, București, Editura Albatros, 1975, p. 146-149; Л. Фиалков, *История медицины*, Хайфа, JKDesign, 2010, с. 45; H.C. Matei, *Lumea antică. Mic dicționar biografic*, Chișinău, Universitas, 1993, p. 118-119; D. Brafman, *Medicii au schimbat soarta lumii*, F.e., F.a., p. 31, 98-99, 334 (https://dinubrafman.files.wordpress.com/2015/02/mediciiauschimbatsoartalumii.pdf; accesat: 10. 07.2022); V. Arapu, G. Arapu, *Dimensiunile personalității lui Galenus prin prisma eradicării „ciumei antonine": de la sacrificiul personal spre salvgardarea comunitară*, în Conferința Științifică Internațională „Perspectivele și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației/Prospects and problems of research and education integration into the European area", vol. VIII, Partea 2, Coordonator: Sergiu Cornea, Cahul, Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hașdeu" din Cahul, 2021, p. 91-96.

[10] Ф.Ф. Гилемшин, *Болезни и средства их лечения в современной и народной медицине*, în „The Journal of scientific articles «Health and Education Millennium»", 2016, vol. 18, nr. 5, с. 82.

[11] Д.Ф. Решетилло, *Изложение истории, географического распространения, статистики, этиологии, бактериологии, распознавания, лечения, законодательства и общественной профилактики проказы (Продаётся в пользу прокажённых)*, Санкт-Петербург, Издание К.Л. Риккера, 1904, с. 342.

[12] P. Brînzeu (coord.), *Curs liber de cultură medicală generală. Arta diagnosticului şi simțul clinic*, Timișoara, Editura „Victor Babeș", 2020, p. 219.

https://biblioteca-digitala.ro

În societatea medievală leproșii erau discriminați pe criteriu de boală, fiind nevoiți să-și ducă traiul umil în zonele marginale ale centrelor urbane. Biserica a avut o atitudine contradictorie față de leproși, tolerându-i pe de o parte și, totodată, eliminându-i pe bolnavi „din viața familială și societate, prin așa-numita «înmormântare de viu», slujbă religioasă la care era supus leprosul (ca și cum ar fi murit)”[13]. Un tribunal religios, convocat cu acest scop, îl condamna pe lepros de a fi considerat mort. Leprosul era exclus din comunitatea celor sănătoși printr-o ceremonie religioasă funebră, bolnavul fiind pus în sicriu, după care era oficiată slujba de înmormântare. Întreaga procesiune mergea la cimitir unde sicriul cu corpul leprosului era coborât în groapă. Participanții la procesiune aruncau și bulgări de țărână asupra bolnavului, iar groparii îi acopereau picioarele cu pământ[14]. Pe final, clericul rostea următoarele cuvinte: „Tu nu mai ești viu, tu ești mort pentru noi toți”[15]. Leprosul era scos din mormânt și forțat să meargă într-un azil al Sfântului Lazăr, adică într-un lazaret sau leprozerie, unde își ducea traiul până la sfârșitul vieții sale. Bolnavul de lepră era privat de dreptul de a merge în vizită acasă sau la rude, fiind nevoit să-și ducă existența în leprozerii, colibe sau bordeie, alimentându-se cu „hrana aruncată de binevoitori”[16]. Omul atins de lepră era considerat „necurat”, adică contagios și sursă de răspândire a bolii[17]. În leprozerii bolnavul era însoțit de formula „Tu ești mort pentru lume”, verdictul respectiv determinându-le leproșilor linia de conduită pentru restul vieții[18].

Leprosul este un suferind, sortit la chinuri trupești pe durata întregii sale vieți. Fiind exclus din societate, bolnavul de lepră purta pe față pecetea bolii sale fără a avea vreo speranță atât de tămăduire, cât și de moarte grabnică. În acest sens este relevantă percepția leprei în societatea iacuților care o numeau „moartea leneșă”[19].

Totodată, au existat multiple cazuri de manifestare a toleranței și chiar a empatiei față de leproși, inclusiv din partea păturilor elitiste ale societății. Episcopii din marile orașe ale Occidentului îi susțineau material pe leproși, oferindu-le din veniturile bisericești azil, hrană și îmbrăcăminte. Cu trecerea timpului comunitățile de leproși au primit dreptul de a-și construi o biserică și de a avea propriul cimitir[20].

Printre monarhii europeni care au promovat o politică tolerantă față de leproși se evidențiază evlaviosul rege al Franței, Ludovic al IX-lea (1226-1270). Cronicarul francez Jean de Joinville (1225-1317) a participat la cea de-a șaptea cruciadă, în timpul căreia a devenit persoană apropiată și vasal al regelui Ludovic al IX-lea, de la care primea și subsidii bănești anuale („fief de burse”). Joinville a refuzat să-l înso-

[13] N. Vătămanu, G. Brătescu, *op. cit.*, p. 183.
[14] V. Babeș, *Lepra și Pelagra*, în „Șeapte conferințe publice făcute la Institutul de Bacteriologie. Extrase din Gazeta Săteanului”, București, Tipografia „Gazetei Săteanului”, 1900, p. 133.
[15] *Этика инфекционной патологии*, Под общей редакцией О.И. Кубарь, СПб., ФБУН НИИЭМ имени Пастера, 2014. с. 17.
[16] N. Vătămanu, G. Brătescu, *op. cit*., p. 183.
[17] *Этика инфекционной патологии*, с. 16.
[18] G. Surdulescu*, op. cit.*, p. 26.
[19] Д.Ф. Решетилло, *op. cit*., p. V.
[20] M. Zavergiu-Theodoru, *op. cit*., p. 13-14.

https://biblioteca-digitala.ro

țească pe rege în următoarea cruciadă care pentru suveran s-a dovedit a fi fatală[21]. În lucrarea sa cu caracter memorialistic „Viața Sfântului Ludovic" Joinville accentuează că suveranul era înzestrat „cu cele mai rare virtuți morale și cu o pietate profundă", ducea o existență simplă, îi primea pe cei săraci la masa sa, fiind preocupat și de îngrijirea leproșilor[22]. Grija regelui față de leproși nu i-a afectat sănătatea, dar o altă maladie, cea de ciumă, i-a fost fatală. În 1270, pornindu-se în cea de-a opta cruciadă, Ludovic al IX-lea, ajuns în Tunisia, s-a îmbolnăvit, fiind răpus de ciumă[23].

Pe durata a multor secole și chiar milenii, prejudecățile oamenilor față de leproși erau alimentate de o percepție medicală eronată, precum că lepra ar fi o boală ereditară. În acest context chirurgul francez Ambroise Paré (1510-1590) recomanda oamenilor să nu bea din paharele leproșilor deoarece în saliva lor se află microbul, responsabil de transmiterea bolii. El considera că lepra este o boală ereditară, „deoarece un lepros dă naștere la un lepros". A. Paré a descris simptomatologia leprei care este caracterizată de: „înfățișarea leonină, hipertrofia lobului de la ureche, conjunctivită, tubercule pe limbă, răgușeala vocii, pielea zbârcită și crestată ca o piele după care s-au smuls penele, consumarea mușchilor între index și degetul cel mic, junghiuri dureroase, puțină sensibilitate la nivelul extremităților". Medicul accentuează în mod deosebit atenuarea sensibilității la leproși, oferind exemplul înțepării cu „un ac lung la tendonul mare al călcâiului" bolnavilor care „nu simt nimic"[24].

Simptomatologia și contagiozitatea. În anul 1837, medicul Ștefan V. Episcopescu menționa că lepra, fiind o „boală grea și rea a pielii, (...) îngroașă pielea și o întunecă ca a bivolului, cu uimă, cu ghinduri, cu bube cojoase, bolnavii suferind de o „nesuferită mâncărime și usturime a trupului". Leproșii, „acești ticăloși pătimași", aveau și „symptomele neseției pofte de împreunare"[25].

---

[21] Principala lucrare a cronicarului francez este scrisă sub forma unor memorii, fiind intitulată „Viața Sfântului Ludovic (al IX-lea)". În anul 1274, Jean de Joinville a scris prima parte în care a cuprins evenimentele celei de-a șaptea cruciade, iar spre finele secolului al XIII-lea, după canonizarea lui Ludovic al IX-lea, la rugămintea reginei a înșirat pe hârtie memoriile sale despre rege și le-a anexat primei părți dedicate cruciadei. A fost preocupat de aspectul moralizator, accentua înțelepciunea cuvintelor și învățăturilor suveranului. Opera, lipsită de spirit critic, a fost finalizată către anul 1305 și adusă în dar viitorului rege Ludovic al X-lea. În general, autorul a descris instituția cavalerească din secolul al XIII-lea, idealizând la maximum personalitatea lui Ludovic al IX-lea.

[22] S. Bernstein, P. Milza, *Istoria Europei*, Vol. 2, *De la Imperiul Roman la Europa (secolele V-XIV),* Ediția a II-a, Iași, Institutul European, 1998, p. 188.

[23] *Ibidem*, p. 189.

[24] Ambroise Paré, *Traicté de la Peste, de la petite verolle & rougeolle: avec une brefue description de la lepre*, Paris, Par Gabriel Buon, au clos Bruneau, 1580, p. 238-274 (https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k53959v/f3.item; accesat: 15.07.2022); M. Zavergiu-Theodoru, *op. cit*., p. 12-13.

[25] A. Fĕtu, *Descrierea și întrebuințarea apei comune și a apeloru minerali din România: Moldavia și Muntenia*, Ediția a II-a, Iassy, Tipografia Grădinei Botanice, 1874, p. 546; M. Zavergiu-Theodoru, *Lepra în trecut în Țara Românească*, în „Natura. Revistă pentru răspândirea științei", Anul al XIX-lea, Nr. 4, 15 aprilie 1930, p. 19-20.

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1870, Gergard Armauer Hansen a descoperit bacilul leprei[26]. Este semnificativ faptul că și până la descoperirea lui Hansen au fost persoane care „au acceptat să fie inoculați cu diferite produse leproase", oferind prin sacrificiul lor un exemplu pentru cercetările științifice[27]. De exemplu, în anul 1844 Daniel Cornelius Danielssen, medicul șef al primei leprozerii din Norvegia, împreună cu câțiva angajați, s-au inoculat „cu fragmente de piele de la leproși în scopul de a se studia modul de contagiune și clinica acestei boli"[28]. Ceva mai târziu aceeași metodă de injectare a bacililor leprei a fost experimentată pe sine de către „Giuseppe Profeta, profesor pentru bolile de piele la Palermo și Genova, împreună cu doi colaboratori"[29].

În 1871 Anastasie Fătu (Anastasiu Fĕtu) a descris simptomatologia leprei, ale cărei prime semne apăreau în formă de pete în regiunea coatelor, a genunchilor, extinzându-se pe piept, spate, coapse și șolduri. Boala apărea sub formă de „mici ridicături" de culoare roșietică, de pete care se extind într-o formă circulară care se acoperă cu solzișori care cad și se reproduc pe parcursul mai multor ani. Cu trecerea timpului suprafața pielii devine zbârcită. În cazul vindecării „solzii încetează a se mai reproduce", pielea devenind de culoare cenușie sau galbenă, iar pe final această culoare dispare. Lepra nu infectează organele interne ale bolnavului. Totodată, în cazul extinderii, boala afectează degetele, deformând unghiile care devin „groase, aspre, opace și îndoite la extremitatea liberă"[30]. A. Fătu constata că „lepra se vindecă foarte greu", mai ales când boala este transmisă prin ereditate și când bolnavii se află la treapta vârstei în etate. Tratamentul leprei cuprinde elemente de tratare în *prurigine* (mâncărimea pielii) și în caz de pelagră[31]. În cazul tratamentului pruriginos se aplicau lipitori pe locurile atinse de boală, se făceau spălări cu apă rece, partea bolnavă era unsă cu alifie îndulcitoare, pentru bolnavii bătrâni sau slăbiți erau indicate băile alcaline (*de săponu*) „ori de pucioasă"[32]. Din tratamentul pelagrei, în cazul leprei poate fi indicată evitarea la expunerea cu razele solare, primirea băilor generale și locale, frecarea corpului cu unsori și untură de pește etc.[33].

Cercetările în domeniul leprei au fost continuate de Victor Babeș, care a identificat unele asemănări dintre bacilul leprei și cel al tuberculozei, iar deosebirea esențială constând în componența lor cantitativă, net superioară în cazul leprei, în organismul omului[34]. Perioada de incubație în cazul leprei constituie 3-7 ani[35]. Lepra începe cu febră după care apar erupțiuni pe pielea feței și pe mâini. În cazul leprei tuberculoase apar noduli de culoare roșietică în regiunea sprâncenelor, pielea frunții

[26] V. Babeș, *Lepra și Pelagra*, p. 136; Idem, *Die lepra*, Wien, Alfred Hölder, 1901, p. 19, 61.
[27] P. Brînzeu (coord.), *op. cit*., p. 230-231.
[28] *Ibidem*, p. 231.
[29] *Ibidem*.
[30] A. Fĕtu, *Manualu de medicina practica popularia*, Iași, Tipografia D. Gheorghiu, 1871, p. 410-411.
[31] *Ibidem*, p. 411.
[32] *Ibidem*, p. 410.
[33] *Ibidem*, p. 558.
[34] V. Babeș, *Lepra și Pelagra*, p. 137.
[35] М.В. Супотницкий, Н.С. Супотницкая, *Очерки истории чумы,* Книга I, *Чума добактериологического периода*, Москва, „Вузовская книга", 2006, с. 106.

https://biblioteca-digitala.ro

devine îngroșată, zbârcită, fața capătă „un aspect înspăimântător, fioros, aducând aminte de fața leului”[36]. Se inflamează ganglionii limfatici, apar leziuni la ochi și la gură sub forma unor ulcerații. Boala durează ani de zile, fiind agravată de tumori leproase. În cazul leprei anestezice nu sunt atât de pronunțate semnele externe de desfigurare a feței, dar „o parte mare a suprafeței corpului devine nesimțitoare, o putem înțepa sau arde, fără ca bolnavul s-o simtă”[37]. Bolnavii sunt cuprinși de friguri interne, iar cu timpul unele extremități, în special degetele, se înnegresc, se usucă și cad fără a le provoca durere bolnavilor. După estimările lui V. Babeș, leproșii mor după 10-30 de ani de boală[38].

Problema originii leprei și a altor boli infecțioase în părțile noastre i-a preocupat în mod deosebit pe medici de-a lungul timpului. În această privință, V. Babeș menționa că lepra putea fi adusă din afara țării, mai ales pe timp de războaie. Cel mai relevant exemplul în acest sens fiind Războiul de Independență al României (1877-1878), în timpul căruia militarii ruși „au introdus multe cazuri de lepră în țară”[39]. Aducerea leprei din afara țării este invocată și de M. Zavergiu-Theodoru care era de părerea că boala era adusă din Rusia (cazacii de pe Don contactând boala din Crimeea) și din Turcia, unde boala era endemică, mai ales pe timp de războaie[40].

Filantropul englez William Tuke (1732-1822) a fost preocupat mai mult de drepturile bolnavilor alienați mintal. Totodată, în anul 1879, în Pirinei a vizitat o comunitate neobișnuită, fiind vorba de „Cagoți (*Cagols*) descendenți după unii din Vizigoți – după alții din leproși”. W. Tuke i-a examinat pe membrii acestei comunități, negăsind semne vizibile de lepră. Semnificativ este faptul că acești *Cagoți* „erau un fel de paria ai societății, și n-aveau voie să intre în biserică decât printr-o portiță anumită; aveau un altar aparte”. Totuși, W. Tuke afirma că *Cagols*-ii „formau o castă specială oprimată astăzi desconsiderată, poate urmași ai leproșilor, poate neam de țigani”[41].

În anul 1890 englezul William Booth (1829-1912) a fondat „Armata mântuirii”, organizația respectivă desfășurând acțiuni de combatere a bolilor sociale, oferind asistență medicală „celor 150.000 de leproși din Indiile olandeze”[42]. Fiind și o organizație confesională, „Armata mântuirii” în anul 1934 avea în custodia sa în mai multe țări circa 366 de spitale, leprozerii și alte instituții de asistență medicală[43].

În anul 1928 lepra nu reprezenta o raritate în țările europene, astfel în Rusia erau atestate peste 500 de cazuri, 4.000 în Turcia, 700 în Creta, 500 în Franța, 800 în

---

[36] V. Babeș, *Lepra și Pelagra*, p. 134; Idem, *Cercetări bacteriologice și patologice*, Fasciculul I, București, Tipografia Curții Regale, 1889, p. 18.
[37] V. Babeș, *Lepra și Pelagra*, 1900, p. 124-135.
[38] *Ibidem*, p. 135-136.
[39] Idem, *În ce măsură a contribuit știința română la combaterea boalelor infecțioase în războiu*, București, Librăriile Socec, 1916, p. 8.
[40] M. Zavergiu-Theodoru, *Lepra în trecut în Țara Românească*, p. 19-20.
[41] D. Paulian, *Varia (fragmente de istoria medicinei)*, București, Tipografia „Cultura”, 1941, p. 158.
[42] G. Banu, *Tratat de medicină socială*, Vol. III, *Asistența socială*, București, Casa Școalelor, 1944, p. 320-321.
[43] *Ibidem*, p. 321-322.

https://biblioteca-digitala.ro

Portugalia, 80 în Sicilia. În România în jurul anului 1900 erau în jur de 300 de leproși, fiind atestați mai cu seamă în județele Argeș, Muscel, Vlașca, Ilfov și Tulcea[44]. În 1912 la leprozeria din Tichilești (județul Tulcea) erau întreținuți 345 de bolnavi de lepră, cei mai mulți provenind din Oltenia[45]. Cu referire la cazurile frecvente de lepră în Turcia și Rusia, V. Babeș nuanța ineficiența activității poliției sanitare și faptul că medicii otomani, inclusiv Demetrius Zambaco Pașa (1832-1913) din Constantinopol, refuzau să recunoască contagiozitatea leprei, făcând asta din cauza ignoranței sau a unor prejudecăți[46]. La mijlocul secolului trecut G. Banu constata că lepra continua să persiste în „general în acele țări unde organizarea sanitară și ameliorarea factorilor de mediu sunt în deficiență”[47].

George Bujorean, raportându-se la anul 1936, constata că deja lepra nu se mai întâlnește în România, iar în trecut era o boală grea, leproșii fiind adunați în leprozerii pentru a nu-i molipsi pe alții. La fel în trecut, „când nu erau măsuri medicale” corespunzătoare, erau foarte mulți bolnavi de lepră[48].

În lumea contemporană lepra totuși nu face parte din bolile eradicate total, constituind o problemă majoră de ordin medical și social în acele zone unde este răspândită. Astfel, la „începutul anului 2003 numărul de pacienți cu lepră în lume era de aproximativ 530.000, raportat la 106 țări”. Printre țările cu cea mai mare rată de epidemie sunt India, Brazilia, Mozambic, Nepal și Madagascar[49]. În anul 2019 erau înregistrate 177.175 de cazuri de lepră în lume. În același an au fost înregistrate 202.185 de cazuri noi de lepră. Cele mai multe au fost înregistrate în Asia de sud-est: 109.956 de cazuri, și, respectiv 143.787 de cazuri noi. Cele mai puține cazuri, 18 și respectiv 42 de cazuri noi au fost înregistrate în Europa[50]. Două treimi din cazurile de lepră au fost înregistrate în India.

Tratamentul leprei. În textele biblice sunt descrise mai multe cazuri de tratare a leprei prin minuni. Astfel, prin remediul apei care simbolizează viața sub toate formele, a fost vindecat un bolnav de lepră: profetul Elisei l-a trimis pe leprosul Naaman să se scalde „de șapte ori” în apele râului Iordan, după care bolnavul ieșise din apă vindecat, cu pielea netedă. Vindecarea minunată se datorează credinței lui Naaman în Dumnezeu, „care vorbea prin gura lui Elisei”[51]. Acest episod biblic a fost invocat și de Ion Creangă care-l menționa pe Isaia Teodorescu, ajuns profesor la Socola, și care în scop didactic le spunea elevilor următoarele: „Elisei a curățit de

[44] V. Babeș, *Lepra și Pelagra*, p. 143.
[45] G. Surdulescu, *op. cit.*, p. 26.
[46] V. Babeș, *Lepra și Pelagra*, p. 133-134, 140.
[47] G. Banu, *Tratat de medicină socială*, Vol. I, *Medicina socială ca știință, Eugenia, Demografia*, București, Casa Școalelor, 1944, p. 380.
[48] G. Bujorean, *Boli, Leacuri și Plante de leac cunoscute de Țărănimea Română*, Cluj, Asociațiunea Astra, 1936, p. 155.
[49] *Raport mondial privind dizabilitatea (World Report on Disability)*, București, OMS, 2012, p. 33.
[50] P. Aubry, B.-A. Gaüzère, *Lèpre ou maladie de Hansen. Actualités 2020. Mise à jour le 06/09/2020*, Centre René Labusquière, Institut de Médecine Tropicale, Université de Bordeaux, 2020, p. 1 (http://medecinetropicale.free.fr/cours/lepre.pdf; accesat: 27.03.2022).
[51] Cartea a Patra a Regilor, 5, 10-14.

https://biblioteca-digitala.ro

lepră pe Neeman Sirianul, trimițându-l să se scalde în râul Iordanului. Iară eu vă trimit la Căcaina[52], ca să vă curățiți de lepra ignoranței și a trândăviei![53]".

În Persia antică, Zarathustra (Zoroastru, cca. 630-cca. 553), în cartea sa „Avesta", recomanda un șir de măsuri igienice și sanitare în încercările de a eradica bolile molipsitoare, inclusiv lepra. În acest context leproșii urmau a fi separați de oamenii sănătoși, iar cimitirele să fie amplasate în afara orașelor[54].

Într-o tradiție legendară din Birmania era descrisă izgonirea regelui Rama din orașul Benares (Varanasi) din cauza că se îmbolnăvise de lepră. Hoinărind prin junglă, regele a gustat din fructele copacului numit *kalow* după care s-a vindecat de lepră. Ulterior acest copac a fost identificat cu specia de arbori numită *Taraktogenes kurtzii*, din care este obținut un ulei special care reprezintă un remediu eficient în tratarea leprei[55].

Celebrul medic grec Areteus din Capadocia, care a trăit în primul secol al erei noastre, recomanda pentru tratarea bolilor de piele, în special pentru lepră, băile sulfuroase[56]. Curățarea de boală în apele cu puteri terapeutice curative era cunoscută și în Dacia antică, în special din perioada dominației romane, fiind folosite în acest sens băile de la Geoagiu (*Germisara*), Călan (gr. *Hydata*; lat. *Aquae*), Băile Herculane. Ulterior, în credințele populare românești au persistat convingerile în forța tămăduitoare a izvoarelor termale, numite ape vindecătoare, „cu duhurile apelor, sfântul apelor, femeile mreje, știma apelor, zânele apelor"[57]. Nu este exclus nici faptul că izvoarele vindecătoare erau folosite în tratamentul bolilor pielii, inclusiv a leprei.

În epoca medievală în țările occidentale atitudinea față de proprietățile curative ale apei a fost diferită de cea a anticilor. De fapt, rolul igienic și sanitar al băilor, în special al celor publice, a fost contestat la diferite etape cronologice, persistând convingerea că aceste localuri „înlesnesc propagarea sifilisului, leprei și a ciumei"[58]. Respectiv, pe parcursul secolelor XVI-XVII mulți occidentali s-au ferit de vizitarea băilor publice.

În epoca Renașterii practicile de tratament al leprei rămâneau a fi dominate de multiple prejudecăți în domeniu. De exemplu, juristul și economistul Jean Bodin (1530-1596)[59], deși nu era medic, propaga ideea castrării preventive „contra varicelei

[52] Căcaina – râușor în Iași, afluent al Bahluiului.

[53] I. Creangă, *Popa Duhu*, în Ion Creangă, „Amintiri din copilărie. Povești. Povestiri", București, Editura Humanitas, 2014, p. 297.

[54] D. Paulian, *Varia (fragmente de istoria medicinei)*, București, Tipografia „Cultura", 1941, p. 28.

[55] Л. Фиалков, *op. cit*., p. 171.

[56] I. Felix, *Istoria igienei. Scriere postumă*, Extras din „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii științifice, Seria II, Tom XXVII", București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1905, p. 79.

[57] I. H. Crișan, *Medicina în Dacia (de la începuturi până la cucerirea romană)*, Ediție îngrijită de Dorin Alicu și Eva Crișan, București, Editura Dacica, 2007, p. 195-202.

[58] I. Felix, *op. cit*., p. 128.

[59] Jean Bodin – ilustru reprezentant al Renașterii franceze, a fost preocupat în special de problemele teoretice ale istoriei. Jurist de specialitate, practica avocatura în Parlamentul din Paris, dar s-a remarcat în calitatea de teoretician în domeniul politic. În timpul războaielor religioase

https://biblioteca-digitala.ro

și leprei". În mod paradoxal, Facultatea de medicină din Paris a susținut „ideea acestei operații preventive", practica respectivă fiind aplicată „până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea!"[60].

În cadrul civilizațiilor precolumbiene, amerindienii din Peru întrebuințau împotriva leprei limfa unei plante numită „sabenta". Folosirea limfei acestei plante era motivată prin proprietățile sale „antiseptice și antiputride", locurile cu pricină fiind uscate și netezite[61].

În unele descântece românești este folosită ca leac iarba neagră. Semnificativ este faptul că aceeași iarbă neagră, însoțită de formule ale medicinei magice, era folosită de amerindieni în tratarea leprei: „În negură ai încolțit, tu *iarbă neagră*, corb, deci să vopsești aici, întunecato, tot ce e pată vânătă sau lepră. Tu fă ca să treacă bubele, și cele cenușii și cele pestrițe, ia la tine coloarea lor, și fă să piară cea alburie. Căci negru e culcușul tău, negru pământul care-l calci, și neagră ești, tu, buruiană; alungă dar ce este pestriț. Tot ce pe piele este lepră, îi iese din oase și din trup; semnul alburiu al otrăvirii eu l-am gonit prin descântece"[62]. În medicina populară era tratată și *leprica* care de fapt era *jupuiala* sau *pelagra*[63].

Franz-Josef Sulzer, în lucrarea sa „Istoria Daciei Transalpine", oferă informații despre „boalele și medicamentele care se întrebuințau la noi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea"[64]. Pompei Gh. Samarian invocă faptul că Sulzer consemnează unele remedii naturale în tratarea bolilor, astfel „un clistir cu foi de tutun fierte este, pentru ei, minunat în contra colicilor, și cu „das Ausgesottene" al acestei plante se folosesc la uciderea păduchilor și la alungarea leprei. Împotriva acestora și a râiei,

---

s-a atașat grupării politice care se pronunța pentru manifestarea toleranței confesionale față de hughenoți. În anul 1576 a fost membru al Statelor Generale, reprezentând interesele stării a treia. Manipulând iscusit contradicțiile dintre nobilime și starea a treia, Jean Bodin a reușit să influențeze procedura de vot, deputații respingând acordarea subsidiilor pentru guvern cu scopul continuării războiului cu hughenoții. Poziția fermă a lui Bodin și propagarea principiilor de toleranță au contribuit la înrăutățirea relațiilor cu regele Henric al III-lea. Cea mai cunoscută lucrare a sa este „Despre republică (Les six livres de la République)" (1576). Lucrarea a fost tradusă aproape în toate limbile de circulație europeană. În esența sa, este o scriere despre stat, dar nu numai despre republică. Bodin își expune teoria puterii de stat, reieșind în special din anumite norme de ordin juridic. În calitatea sa de jurist și deputat al Parlamentului din Paris, autorul exprima într-o măsură anumită și ideologia birocrației parlamentare (М.С. Бобкова, *Исторический метод Бодена как способ теоретического осмысления прошлого*, în „Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории", Вып. 1, Москва, 1999, с. 184-201; Idem, *Жан Боден о предмете истории*, în „Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории", Вып. 2, Москва, 2000, с. 192-209).

[60] Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. X, București, Editura Saeculum I.O.; Editura Vestala, 1998, p. 304.

[61] D. Paulian, *op. cit*., p. 66.

[62] Arthur Gorovei, *Descântecele românilor. Studiu de folklor*, București, Imprimeria Națională, 1931, p. 148.

[63] G. Bujorean, *op. cit.*, p. 155.

[64] P. Gh. Samarian, *Medicina și Farmacia în Trecutul Românesc (1382-1775)*, vol. I, Călărași-Ialomița, Tipografia „Moderna", 1935, p. 206.

https://biblioteca-digitala.ro

le este cunoscută și rădăcina de „Grindwurzel" (*labathum*), „fiartă în apă"[65]. Totuși, în textul original Sulzer vorbește despre unele remedii naturale de combatere a râiei – cu „spălătură din foi de tutun", „rădăcina de stevie (*Lapathium*) fiartă în apă și amestecată cu excremente de găină și folosită ca plasture" –, neamintind lepra propriu-zisă[66]. Astfel, P.Gh. Samarian a asociat râia cu lepra, ambele fiind afecțiuni dermatologice, dar destul de diferite după modul de manifestare și tratament.

În epoca modernă existau practici de tratare a leprei în „isvórele de ape chlorurate sodice sulfuróse, sau ape cu pucioasă cu sare de bucate"; în acest sens doctorul Șt. Episcopescu recomanda acest remediu în caz de „lepróse cu durere și cu junghiu de ósse și de închieturi cu urdinari, și cu bube de totu feliulu"[67].

Concluzii. Leproșii sau oamenii cu „față de leu" reprezintă o categorie de bolnavi care erau excluși din societate printr-o procesiune religioasă specială, în urma căreia erau declarați „morți pentru lume", fiind nevoiți să-și ducă existența umilă în leprozerii sau lazarete. În mentalul colectiv chipul leprosului era asociat cu „fața de leu", imaginea dată persistând în percepțiile populare prin circulația a multiple stereotipuri și prejudecăți despre leproși. Leproșii se aflau într-o situație contradictorie în societate, fiind concomitent stigmatizați și tolerați, inclusiv de Biserică. Simptomatologia leprei a fost descrisă din cele mai vechi timpuri, cea mai temeinică elucidare a caracteristicilor bolii aparținându-i lui Galenus. În epocile medievală și modernă timpurie în abordările medicale au predominat multiple percepții eronate despre lepră, inclusiv convingerea chirurgului Ambroise Paré precum că ar fi o maladie ereditară și soluția, agreată de Jean Bodin, de eradicare a bolii era prin castrarea preventivă a oamenilor cu „față de leu". Remediile populare în cazul leprei cuprindeau tratamentul cu plante, însoțit de textele descântecelor și băile sulfuroase. Informațiile despre oamenii cu „față de leu" nu țin doar de domeniul trecutului, dar sunt și o realitate a zilelor noastre, bolnavi atinși de lepră fiind atestați într-un număr semnificativ în Asia de sud-est.

[65] *Ibidem*, p. 207.
[66] Fr.-J. Sulzer, *Istoria Daciei Transalpine. Spicuiri și rezumate*. *Prefață*, în „Călători străini despre Țările Române", vol. X. Partea 1, București, Editura Academiei Române, 2000, p. 379.
[67] A. Fetu, *Descrierea și întrebuințarea apei comune și a apeloru minerali din România: Moldavia și Muntenia*, p. 544-545.

https://biblioteca-digitala.ro

ASPECTE ALE POLITICII MILITARE BIZANTINE LA DUNĂRE ÎN SECOLUL AL XII-LEA, PÂNĂ LA SFÂRȘITUL EPOCII COMNENILOR

Vasile MĂRCULEȚ[1]

ASPECTS OF THE BYZANTINE MILITARY POLICY ON THE DANUBE IN THE 12TH CENTURY, UNTIL THE END OF THE AGE OF THE KOMNENOS

ABSTRACT

The 12th century brings with it a significant change in the military policy of the Byzantine Empire regarding its relations with the Turanians established in the north of the Lower Danube. Consolidated by the vigorous reforms of the emperors of the Komnenos dynasty, Byzantium abandoned its strictly defensive policy on the Lower Danube. Until the middle of the 12th century, whenever necessity occurred, Constantinople initiated strong military counter-offensives against the enemies located in the north of the river. The new Byzantine military policy at the Lower Danube is marked by the campaigns against the Cumans on the left bank of the river, organized by Alexios I in 1114 and Manuel I in 1148. The military policy inaugurated by Alexios I at the Lower Danube was successfully applied by his successors, Ioannes II and Manuel I Komnenos, also in the disputes with Hungary, from the border of the Pannonian Danube and Banat's Danube. Initiated by Ioannes II in 1128-1129, the new Byzantine military policy registers the maximum affirmation under Manuel I. Between 1150 and 1167 Manuel I responds to the Hungarian aggressions by organizing thirteen military expeditions against the Kingdom of Hungary, carried out in the territories controlled by it. Starting by the middle of the 12th century until 1185/1186, the empire promoted an offensive policy on the Lower Danube, from both political and military perspective.

Keywords: Lower Danube, Komnenos dynasty, Alexios I, Ioannes II, Manuel I, Byzantium, Constantinople, Turanians, Cumans, Hungary.

Secolul al XII-lea aduce cu sine o modificare semnificativă a politicii militare a Imperiului Bizantin în raporturile cu turanicii stabiliţi în nordul Dunării. Consolidat de energicele reforme ale împăraţilor dinastiei Comnenos, Bizanţul modifică paradigma politicii sale militare la Dunărea de Jos. Imperiul abandonează politica sa strict defensivă și recurge, până la mijlocul secolului al XII-lea, în momentele în care situaţia a impus-o, la energice expediții militare de pedepsire întreprinse la nord de fluviu, împotriva cumanilor care controlau respectivele teritorii. De la mijlocul secolului al XII-lea și până în 1185 imperiul promovează o politică ofensivă la Dunăre, atât în plan politic, cât și militar. Rezultatul acestei politici l-a constituit instaurarea unui

[1] Cercetător independent, doctor în istorie, Mediaș; e-mail: vasilemarculet@gmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

control militar al Constantinopolului în teritoriile riverane fluviului situate pe malul stâng.

Schimbare de paradigmă în politica militară a Imperiului Bizantin la Dunăre. După puternica invazie din 1095, timp de circa două decenii izvoarele istorice nu mai înregistrează atacuri semnificative ale cumanilor la Dunărea de Jos. Care au fost motivele care i-au determinat pe cumani, rămași principala forță militară de la frontiera nordică a Imperiului Bizantin, după zdrobirea pecenegilor în 1091, să suspende invaziile în imperiu este dificil de stabilit, în condițiile în care orice știre referitoare la asemenea acţiuni militare lipsește cu desăvârșire din izvoarele istorice de care dispunem.

În ceea ce ne privește, considerăm ca foarte plauzibilă opinia exprimată de unii cercetători care nu exclud posibilitatea ca şi un rol important în oprirea atacurilor cumanilor împotriva Imperiului Bizantin, în perioada în discuție, să fi revenit evoluției raporturilor militare dintre Rusia Kievianã și turanici[2]. Cunoaştem din vechea cronică rusă că între anii 1103 şi 1111 marele cneaz de Kiev, Sveatopolk II Iziaslavici şi fiul său Vladimir, viitorul mare cneaz Vladimir II Monomachos, s-au angajat într-o ofensivă de mari proporții împotriva cumanilor, cărora le-au aplicat câteva lovituri severe în 1103, 1107 şi 1110-1111[3]. Considerăm deci că, foarte probabil, confruntați cu ofensiva rusă, cumanii să fi fost siliţi să renunţe la organizarea unor invazii de mari proporţii împotriva stăpânirilor bizantine de la Dunărea de Jos[4].

Anul 1114 deschidea o nouă etapă în politica militară dunăreană a Imperiului Bizantin. Cu anumite evoluții specifice ea se va perpetua până în deceniul al șaptelea al secolului al XII-lea. În opinia noastră, asităm acum la o schimbare de paradigmă în politica militară bizantină de la Dunărea de Jos. Caracteristica principală a politicii militare bizantine la Dunărea de Jos în această etapă o constituie trecerea Imperiul Bizantin la o strategie activă în raporturile cu migratorii turanici. Împăraţii dinastiei Comnenos nu se mai mulţumesc doar să respingă atacurile cumanilor pătrunși în imperiu, ci întreprind expediții de represalii împotriva acestora în teritorii dominate de ei de pe malul stâng al Dunării de Jos.

Inițiatorul noii politicii militare dunărene a Imperiului Bizantin a fost împăratul Alexios I, în ultimii ani ai domniei lui. Noua etapă debuta cu o ripostă la un atac al cumanilor, produs în noiembrie 1114. Asemenea altora din cele precedente, noul

---

[2] F. Chalandon, *Essai sur le Règne d'Alexis Ier Comnène (1081-1118)*, Paris, 1900, p. 267; P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, București, 1978, p. 61; V. Spinei, *Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre şi al Dunării de Jos*, Iași, 1996, p. 140 (*Ultimele valuri migratoare*); Idem, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, 1999, p. 243-244 (*Marile migrații*).

[3] *The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text*, Translated and edited S. Hazzard Cross and O.P. Sherbowitz-Wetzor, Cambridge, Massachusetts, 1953, p. 201-204 (a se vedea și ediția *Cronica lui Nestor*, Traducere și comentarii de G. Popa-Lisseanu, în „Fontea Historiae Daco-Romanorum/Izvoarele istoriei românilor", vol. VII, București, 1935, § LXXXV, LXXXVII, LXXXIX-XC).

[4] V. Mărculeț, Ginel Lazăr, *O istorie militară a Themei Paradounavon (secolele XI-XII)*, Constanța, 2021, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

atac al nomazilor avea să afecteze regiunile apusene al Themei Paradounavon, din zona Vidinului.

Evenimentele din noiembrie 1114 legate de incursiunea cumană şi de riposta bizantină îşi găsesc o succintă, dar elocventă, prezentare în „Alexiada" Annei Comnena. Referindu-se la acţiunea cumanilor, principesa bizantină relatează că împăratul fiind informat de atacul barbarilor „a alergat la Istros cu soldaţii pe care-i avea lângă el" şi „a ajuns la Vidin", dar nu a putut angaja lupta cu cumanii „căci aceştia aflaseră de apropierea împăratului şi se grăbiră să treacă de cealaltă parte"[5].

Pe baza informațiilor transmise de Anna Comnena, suntem în măsură să conchidem că trecerea cumanilor în imperiu s-a produs chiar în zona Vidinului. Cel mai probabil, barbarii au străpuns frontiera dunăreană pe la Vadul Cumanilor.

În această fază a campaniei s-a produs riposta militară bizantină. Referitor la aceasta, consemnează în continuare Anna Comnena, împăratul „a luat imediat o unitate de soldaţi viteji pe care a trimis-o în urmărirea barbarilor. Îndată soldaţii au traversat fluviul Istros şi au pornit pe urmele duşmanului. După un drum de trei zile şi trei nopţi, văzând că cumanii trecuseră un afluent al fluviului din acel ţinut cu plutele pe care le aveau cu ei, s-au întors la împărat, fără să fi făcut nimic"[6].

Deşi fără un succes deosebit la momentul respectiv, Alexios I inaugura, prin acţiunea lui militară de pe malul stâng al Dunării de Jos, din 1114, politica ofensivă a Imperiului Bizantin la nord de fluviu. Riposta fermă a basileului a asigurat Bizanţului câţiva ani de linişte la frontiera dunăreană. Intervenţia bizantină împotriva Cumanilor confirma, o dată în plus, „rigoarea cu care Bizanţul supraveghea axul dunărean"[7]. Ca urmare, pentru ultimii ani de domnie ai lui Alexios I nu avem ştiri că s-ar mai fi produs vreo incursiune barbară în imperiu.

După o întrerupere de trei decenii, în iarna anilor 1121-1122, cu potențialul militar refăcut după dezastrul de la Lebounion, pecenegii întreprind ultima lor invazie de mari proporții în Imperiul Bizantin. Angajarea majorității forțelor imperiale, inclusiv a unei părți a celor de la Dunărea de Jos în Asia Mică împotriva turcilor seldjukizi, a constituit un factor care a favorizat acțiunea barbarilor. Pecenegii străpung fără dificultate aliniamentul Dunării de Jos, mai slab apărat în condițiile prezentate, traversează Munții Haemus și înaintează până în Thracia[8].

---

[5] Anne Comnène, *Alexiade. Regne de l'empereur Alexis I Comnène (1081-1118)*, t. III (Livres XI-XV). Texte établi et traduit pat B. Leib, Paris, 1945, XIV.IX.1 (a se vedea și edițiile: Anna Comnena, *Alessiade. Opera storica di una principessa porfirogenita bizantina*, a cura di G. Agnello, Palermo, 2010, XIV.9.1; Anna Comnena, *The Alexiad*, Translated by E.R.A. Sewter, Penguin Books, 2003, XIV; Ana Comnena, *Alexiada*, vol. II, Traducere de Marina Marinescu. Note de N.-Ș. Tanașoca, București, 1977, XIV.IX.1).

[6] *Ibidem* (a se vedea și edițiile: Anna Comnena, *Alessiade*, XIV.9.1; Anna Comnena, *The Alexiad*, XIV; Ana Comnena, *Alexiada*, XIV.IX.1).

[7] V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X-XII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 75 (*Realități etnice și politice în Moldova Meridională*).

[8] I. Cinnamus, *Epitome. Rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, recensuit Aug. Meineke, Bonnae, MDCCCXXXVI, I.3 (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, Translated by Ch.M. Brand, New York, 1976, I.3); N. Coniata, *Grandezza e catastrofe di Bisanzio* (Narrazione cronologica), vol. I (*Libri I-VIII*), a cura di Anna Pontani.

https://biblioteca-digitala.ro

Revenit în grabă în Peninsula Balcanică, la sfârșitul anului 1121, împăratul Ioannes II Comnenos şi-a stabilit comandamentul la Berroe, în proximitatea zonei afectate de invazie. Perioada de iarnă a fost folosită de diplomaţia imperială pentru a rupe unitatea barbarilor. Istoricii bizantini Ioannes Kinnamos şi Niketas Choniates relatează că o serie de solii au fost trimise unor căpetenii barbare, pentru a le cumpăra cu bani și daruri împreună cu oamenii lor[9].

În primăvara anului 1122 împăratul a declanşat contraofensiva militară împotriva pecenegilor care refuzaseră înţelegerea, rămânându-i ostili. Nu insistăm asupra deşfăşurării bătăliei, pe larg descrisă de Ioannes Kinnamos şi Niketas Choniates în lucrările lor, precum şi de Snorri Sturluson în a sa „Heimskringla". Conform relatării lui Ioannes Kinnamos, în urma unei „lupte crâncene", în care „s-a făcut măcel de ambele părți", și în care s-au afirmat mai ales soldații din garda imperială, împăratul „a ajuns stăpân pe tabăra sciților"[10]. La capătul unor lupte violente în care, potrivit lui Niketas Choniates, „cad cu miile [nomazii] trăitori în căruţe", iar „mulţimea prizonierilor se arată a fi nenumărată", forţele bizantine obţin o victorie totală[11]. Potrivit lui Snorri Sturluson, confruntarea a avut loc în *Blokumannaland*, pe *Câmpiile Pecenegilor*[12]. În relatarea evenimentelor, accentul este pus pe evidențierea rolului determinant avut, în obținerea victoriei, de cei 540 de luptători varegi din garda imperială, comandați de Thorir Helsing, care l-au făcut prizonier pe însuși şeful suprem al pecenegilor[13].

Teritoriile Themei Paradounavon, aflate pe direcțiile lor de invazie, au suportat, fără îndoială, șocul atacului lor, pecenegii „distrugând tot ce au întâlnit în calea lor, mai rău decât un roi de lăcuste", conchide Niketas Choniates[14]. În deplasarea lor violentă spre sud, barbarii au distrus un număr însemnat de aşezări. La Dinogetia-Garvăn, spre exemplu, cercetările arheologice au evidenţiat faptul că nivelul de locuire de suprafaţă şi-a întrerupt existenţa şi că aşezarea nu a mai fost locuită între 1122 şi sfârşitul secolului al XII-lea[15].

După victoria categorică de la Berroe, nu mai asistăm la o contraofensivă bizantină la nord de fluviu. Din punctul nostru de vedere, zdrobirea pecenegilor a fost

---

Introduzione di G. Cavallo. Testo critico e Nota al testo di J.-L. van Dieten, Mondadori, 2017, I.5.1 (a se vedea și ediția N. Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Translated by H.J. Magoulias, Detroit, 1984, p. 10).

[9] *Ibidem* (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds*, I.3); N. Coniata, *Grandezza e catastrofe*, I.5.2 (a se vedea și ediția N. Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Translated by H.J. Magoulias, Detroit, 1984, p. 10).

[10] *Ibidem* (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds*, I.3).

[11] N. Coniata, *Grandezza e catastrofe*, I.5.6 (a se vedea și ediția N. Choniates, *O City of Byzantium*, p. 11); Cf. P. Diaconu, *op. cit.*, p. 72-77.

[12] S. Sturluson, *Heimskringla. History of the Kings of Norwey*, Translated with Introduction and Notes by L.M. Hollander, Austin, 2011, p. 787; Cf. V. Spinei, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice*, I, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche", 24, 1, 1973, p. 64; II, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche", 24, 2, 1973, p. 267.

[13] S. Sturluson, *op. cit.*, p. 787.

[14] N. Coniata, *Grandezza e catastrofe*, I.5.1 (a se vedea și ediția N. Choniates, *O City of Byzantium*, p. 10).

[15] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 62-71.

https://biblioteca-digitala.ro

atât de categorică, încât nu a mai făcut necesară organizarea unei asemenea expediții militare. Că astfel au stat lucrurile o afirmă Niketas Choniates, care consemnează în istoria lui că „nomazii trăitori în căruțe au căzut atunci cu miile", iar „mulțimea prizonierilor era fără număr" și că în amintirea sângeroasei victorii obținute împăratul „a rânduit o sărbătoare, numită până în zilele noastre a «pecenegilor»"[16].

Politica militară promovată la Dunărea de Jos avea să fie aplictă de Imperiul Bizantin cu un succes deplin la frontiera fluvială cu Ungaria, atât în sectorul răsăritean al Dunării Pannonice, cât și în cel Bănățean. Promotorii ei aveau să fie succesorii lui Alexios I, împărații Ioannes II și Manuel I Comnenos.

Schimbarea de pardigmă în politica militară bizantin în această regiune avea să fie inaugurată de împăratul Ioannes II Comnenos. Primul moment al aplicării noii politici militare la frontiera Bizanțului cu Ungaria l-a reprezentat campania combinată, pe uscat și pe apă, organizată de Ioannes II Comnenos în 1128-1129. Ea a constituit răspunsul la atacul maghiar împotriva stăpânirilor imperiului din Peninsula Balcanică, întreprins în vara anului 1127[17].

Noua politică militară bizantină la frontiera cu Ungaria înregistrează amploarea maximă între 1149 și 1167, în timpul lui Manuel II, când acțiunilor agresive ale Ungariei, basileii bizantini le răspund cu puternice expediții militare desfășurate, în cea mai mare parte a lor, în teritoriile meridionale ale Regatului Arpadian[18]. Conform statisticii realizate de istoricul Michael Angold, între 1151 și 1167, Manuel II a organizat și întreprins nu mai puțin de 13 expediții militare împotriva Ungariei, unele comandate de el însuși[19]. Nu insistăm asupra prezentării desfășurării acestor expediții, întrucât spațiul destinat realizării prezentului demers nu ne permite acest lucru.

Revenind la relațiile imperiului cu turanicii de pe malul stâng al Dunării de Jos, constatăm că după zdrobirea pecenegilor, timp de circa două decenii, până la mijlocul secolului al XII-lea, sursele păstrează o tăcere aproape totală asupra raporturilor Bizanțului cu aceștia, și le avem aici în vedere pe cele cu cumanii, deveniți puterea dominantă în zonă. Cea mai veridică explicație dată acestei tăceri a izvoarelor

---

[16] N. Coniata, *Grandezza e catastrofe*, I.5.6-7 (a se vedea și ediția N. Choniates, *O City of Byzantium*, p. 11); cf. P. Diaconu, *op. cit.*, p. 62-77, ce atribuie invazia din 1121-1122 cumanilor.

[17] I. Cinnamus, *Epitome*, I.4-5 (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds*, I.4-5); N. Coniata, *Grandezza e catastrofe*, I.8.1 (a se vedea și ediția N. Choniates, *O City of Byzantium*, p. 11); *Chronica de gestis Hungarorum e Codice Picto Saec. XIV./Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth-Century Illuminated Codex*, Edited and Translated by J.M. Bak and L. Veszprémy, with a Preface by N. Kersken, Budapest-New York, 2018, § 156 (a se vedea și ediția *Chronicon Pictum Vindobonense/Cronica pictată de la Viena*, edidit G. Popa-Lisseanu, în „Fontes Historiae Daco-Romanorum/Izvoarele istoriei românilor, București, 1937, § LXVIII).

[18] M. Angold, *The Byzantine Empire, 1025-1204. A Political History*, Second Edition, London-New York, 1997, p. 204-209; F. Makk, *Contributions à la chronologie des conflits hungaro-byzantins au milieu du XIIe siècle*, în „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta", XX, 1981, p. 25-40; Idem, *The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*, Budapest, 1989, p. 18-106; P. Stephenson, *Manuel I Comnenus and Geza II: A Revised Context and Chronology for Hungaro-Byzantine Relations, 1148-1155*, în „Byzantinoslavica", LV, 1994, p. 251-277.

[19] *Ibidem*, p. 204.

https://biblioteca-digitala.ro

constă, credem noi, în aceea că, cel mai probabil, în această epocă nu s-au produs invazii cumane în imperiu, lucru absolut posibil având în vedere violenţa cu care împăraţii dinastiei Comnenos au anihilat atacurile barbare.

În anul 1148, cumanii întreprind o nouă invazie în Imperiul Bizantin. Ioannes Kinnamos, care prezintă pe larg desfăşurarea evenimentelor, relatează că în timp ce împăratul Manuel I Comnenos se afla la Philippopolis (Plovdiv), a primit vestea că „oşti de sciţi au trecut Istrosul şi distrug şi pradă tot ce întâlnesc în cale" şi că „au cucerit chiar şi un oraş de seamă, aşezat pe malul Istrosului", numit *Demnitzikos*[20].

Succesul iniţial al cumanilor s-a datorat, se pare, neglijării arătate de autorităţile imperiale apărării frontierei Dunării de Jos, îndeosebi sistemului defensiv de pe linia fluviului. O spune explicit Ioannes Kinnamos, care înregistrează un reproş făcut de un barcagiu localnic basileului, anume că „dacă împăratul se îngrijea de nevoile noastre, nici Demnitzikos n-ar fi fost cucerit (căci aşea se numea cetatea luată, cum s-a spus, de sciţi) şi nici bunurile noastre n-ar fi fost luate şi duse de barbari după bunul lor plac"[21].

Slăbirea ameninţării barbare o perioadă atât de lungă după 1121-1122 a indus probabil o stare de siguranţă în rândul factorilor politici de la Bizanţ, materializată în diminuarea atenţiei acordate hotarului de pe Dunărea de Jos. De această situaţie au profitat cumanii în 1148[22].

Invazia cumană a primit imediat o ripostă militară fermă din partea împăratului Manuel I Comnenos. O campanie combinată, pe uscat şi pe apă, sub comanda supremă a basileului, a fost organizată, în cel mai scurt timp, împotriva nomazilor. În fruntea forţelor terestre, împăratul „a luat drumul către Istros, după ce poruncise să fie aduse corăbii de la Bizanţ către Istros, pe la Anchialos"[23]. Angajarea acestor impresionante efective militare şi conceperea unei campanii combinate, pe apă şi pe uscat, de o asemenea amploare împotriva barbarilor evidenţiază clar intenţia basileului de a elimina definitiv ameninţarea reprezentată de aceştia.

Conform relatării lui Ioannes Kinnamos, cumanii au evitat o confruntare directă cu armata bizantină, repliindu-se peste Dunăre. Retragerea le-a fost favorizată de ritmul lent cu care s-au desfăşurat operaţiunile terestre ale armatei imperiale, determinate de întârzierea flotei care trebuia să opereze pe Dunăre, probabil spre a le intercepta căile de retragere. Ca urmare, profitând de această situaţie favorabilă, „sciţii care prădaseră ţara romeilor tocmai trecuseră fluviul Istros şi aşezându-şi corturile îşi făcuseră tabăra nu departe", pe malul stâng, consemnează acelaşi autor bizantin[24].

Întârzierea flotei, care a permis retragerea cumanilor pe malul stâng, a compromis fără îndoială îndeplinirea obiectivului principal al campaniei, acela de a aplica barbarilor o lovitură decisivă. Hotărât însă să ducă până la capăt acţiunea împotriva cumanilor, împăratul, fără a mai aştepta sosirea flotei, a trecut cu o parte a armatei sale pe malul stâng, folosind monoxilele locale.

---

[20] I. Cinnamus, *Epitome*, III.3 (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds*, III.3); cf. P. Diaconu, *op. cit.*, p. 73-88.
[21] *Ibidem* (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds*, III.3).
[22] *Ibidem*.
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Forţele imperiale trecute în nordul Dunării, estimate de Ioannes Kinnamos la „500 de luptători", din care unii barbari (sciți), respectiv turanici înrolați mercenari în armata bizantină, sub comanda împăratului, secondat de generalul Giphardos, *hypostrategos*, i-au urmărit pe cumani, i-au surprins şi i-au zdrobit lângă „muntele Tenuormon"[25], probabil o zonă colinară din sudul Munteniei actuale. În cursul luptei, pe care Ioannes Kinnamos o prezintă ca fiind una violentă, „au fost ucişi mulţi barbari şi au fost prinşi vreo sută"[26].

Deplasarea efortului militar al Imperiului Bizantin în vestul şi nord-vestul Peninsulei Balcanice în deceniile ale şaselea şi al şaptelea ale secolului al XII-lea a condus la o slăbire a apărării frontierei Dunării de Jos. De acest lucru au profitat cumanii, care au revenit de câteva ori în imperiu, acţiunile lor afectând îndeosebi regiunile din vecinătatea fluviului.

În toamna anului 1150, turanicii trec din nou Dunărea şi atacă regiunile riverane fluviului, aparţinând Themei Paradounavon. Cetele lor, care „trecuseră Istrosul – relatează Niketas Choniates –, prădau cetăţuile romeice din preajma acestui fluviu"[27]. Într-o primă fază, barbarii au reuşit să înfrângă şi să disperseze un corp de oaste bizantin trimis împotriva lor sub comanda generalului Kalamanos, care „a condus fără pricepere războiul împotriva sciţilor"[28].

Trimiterea corpului de oaste, comandat de Kalamanos, împotriva cumanilor care prădau teritoriile Themei Paradounavon, riverane Dunării, a fost interpretată de unii istorici în sensul că măsura i-a fost impusă împăratului de faptul că „la Dunărea de Jos nu erau dislocate trupe permanente în fortificații"[29].

Din punctul nostru de vedere, o asemenea concluzie este dificil de demonstrat. Ea ar fi fost veridică doar dacă acțiunea militară bizantină, în discuție, ar fi fost una singulară. Așa cum se poate constata, însă, din diferite surse, autoritățile centrale au trimis forțe militare în sprijinul celor de la Dunărea de Jos ori de câte ori situația a impus-o.

Împăratul Manuel I a reacţionat prompt. O nouă oaste bizantină a fost trimsă împotriva cumanilor. Contraofensiva bizantină i-a silit pe barbari să se retragă[30].

Ofensiva împotriva cumanilor a continuat însă şi în anii următori. Prin 1152 sau 1153 o armată bizantină a fost debarcată pe ţărmul Mării Azov cu misiunea de a lovi principalele sălaşe ale turanicilor operând împotriva lor dinspre răsărit[31]. Rezul-

---

[25] *Ibidem*.

[26] *Ibidem*.

[27] N. Coniata, *Grandezza e catastrofe*, III.12.1 (a se vedea și ediția N. Choniates, *O City of Byzantium*, p. 54); cf. I. Cinnamus, *Epitome*, IV.24 (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds*, IV.24]).

[28] *Ibidem* (a se vedea și ediția N. Choniates, *O City of Byzantium*, p. 54]).

[29] Al. Madgearu, *Organizarea bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, Târgoviște, 2007, p. 128; Idem, *Byzantine Military Organization on the Danube 10th-12th Centuries*, Leiden-Boston, 2013, p. 151.

[30] N. Coniata, *Grandezza e catastrofe*, III.12.1 (a se vedea și ediția: N. Choniates, *O City of Byzantium*, p. 54).

[31] Michaelis Rhetoris, *Oratio ad Manuelem Imperatorem*, în „Fontes Rerum Byzantinarum", Acuravit W. Regel, t. I, fasc. 1, Petropoli, MDCCCXCII, p. 151-152.

https://biblioteca-digitala.ro

tatele acestei campanii au rămas însă necunoscute. Acest lucru ne determină să admitem ca veridice concluziile acelor specialişti care consideră că ele au fost modeste[32].

În anul 1156 sau 1157 s-a produs o nouă incursiune cumană la sud de Dunăre. Manuel I s-a îndreptat rapid împotriva lor, „dar nici n-a apucat să ajungă la Istros şi aceia, auzind de înaintarea romeilor, şi-au strâns repede tabăra şi s-au retras", relatează Ioannes Kinnamos[33]. Informaţiile cronicarului bizantin ne îndreptăţesc să considerăm că numărul cumanilor pătrunşi în imperiu a fost redus, astfel că acţiunea lor nu a fost altceva decât un raid de pradă de mici dimensiuni. Din păcate, nu mai dispunem de nicio informație cu privire la modul în care a continuat Manuel I expediția împotriva cumanilor. Faptul că împăratul însuși a luat comanda trupelor care urmau să opereze împotriva turanicilor conduce la concluzia că el a acordat, totuși, o atenție aparte acestei campanii.

Poate fi adăugat acestor incursiuni sprijinul militar acordat de cumani lui Andronikos Comnenos, în 1166, în încercarea acestuia de a-l înlătura pe Manuel I. Tentativa de uzurpare avea să se încheie, însă, prin împăcarea celor doi[34].

Atacurile cumanilor în Imperiul Bizantin au primit interpretări diferite din partea istoricilor. Spre exemplu, Victor Spinei consideră că „faptul că în decurs de circa un deceniu s-au înregistrat trei incursiuni în Bizanţ probează întărirea poziţiilor cumane de la nordul Dunării"[35].

În ceea ce ne priveşte, pe baza informaţiilor transmise de sursele bizantine, suntem în măsură să constatăm că atacurile cumane din perioada 1150-1157 au fost reduse ca amploare. Cea mai elocventă dovadă în acest sens o reprezintă faptul că ariile teritoriale afectate de incursiunile turanicilor au fost relativ restrânse şi că barbarii au refuzat să se angajeze în confruntări cu trupele imperiale trimise împotriva lor, ori de câte ori acestea au fost mai numeroase.

La mijlocul secolului al XII-lea, concomitent cu atacurile cumane, avea să se redeschidă conflictul Imperiului Bizantin cu Regatul Ungariei. Chiar dacă operațiunile militare s-au desfășurat în zona confluenței Dunării cu Sava, Thema Paradounavon a fost implicată, cel puțin indirect, în aceste evenimente. În condițiile în care campaniile bizantine au avut și câte o componentă navală, vasele imperiale, în deplasarea lor spre teatrul de operații, au străbătut și cursul fluviului pe întreaga distanță în care acesta constituia hotarul Themei Paradounavon. Cu aceste prilejuri, fără îndoială, vasele au făcut escale și s-au aprovizionat din porturile fluviale ale provinciei dunărene.

Ca răspuns la acțiunile agresive ale Ungariei, în toamna anului 1150 împăratul Manuel I Comnenos a organizat o campanie combinată, pe uscat și pe apă, împotriva Regatului Arpadian. În timp ce forțele terestre urmau să desfășoare opera-

[32] V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională*, p. 77; Idem, *Ultimele valuri migratoare*, p. 144-145; Idem, *Marile Migraţii*, p. 250; Idem, *The Great Migrations in the East and South-East of Europe from the Ninth to the Mid-Thirteenth Century.* II. *Cumans and Mongols*, Amsterdam, 2006, p. 389.

[33] I. Cinnamus, *Epitome*, IV.24 (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds*, IV.24); cf. I. Ferenţ, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, f.a., p. 43; cf. P. Diaconu, *op. cit.*, p. 90.

[34] N. Coniata, *Grandezza e catastrofe*, V.2.6 (a se vedea și ediția N. Choniates, *O City of Byzantium*, p. 75).

[35] V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională*, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro

țiuni militare în zona Belgrad-Braničevo, flota imperială, trimisă de la Bizanț, care transporta o parte a logisticii și urma apoi să transbordeze forțele terestre pe malul stâng, urma să pătrundă pe Dunăre, să străbată cursul acesteia de la gurile fluviului și până în zona teatrului de operațiuni. Potrivit lui Ioannes Kinnamos, în momentul în care împăratul, în fruntea forțelor terestre, a sosit la Dunăre, a constatat, însă, că „corăbiile pregătite la Bizanț nu sosiseră încă”[36]. Unde și din ce motive a fost blocată înaintarea flotei bizantine, autorul bizantin nu ne spune.

Cunoaștem însă din „Istoria” lui Niketas Choniates că, pentru a preîntâmpina un posibil atac maghiar, împăratul Manuel I a inițiat o serie de măsuri în scopul consolidării apărării „orașelor paristriene”[37]. În anul următor, în fața iminentei ofensive a regelui Géza II, basileul a revenit la Dunăre pentru a anihila eventualul atac al regelui maghiar care viza aceleași „orașe paristriene”[38].

Conflictul bizantino-maghiar era redeschis în toamna anului 1154, când Ungaria a reluat ostilitățile. Riposta bizantină avea să se producă tot printr-o campanie combinată, pe uscat și pe apă[39]. Împăratul Manuel I și-a petrecut iarna anului 1154 la Berroe, unde și-a completat forțele în vederea declanșării contraofensivei[40]. În primăvara anului 1155, basileul s-a deplasat în zona de operații, stabilindu-și tabăra „chiar pe malul Dunării”, unde a făcut joncțiunea cu flota, ale cărei corăbii „plecate din Bizanț au ancorat acolo în număr mare, așteptând să transporte forțele armate peste fluviu”[41]. Nu insistăm asupra desfășurării operațiilor militare bizantino-maghiare, care nu se încadrează în subiectul lucrării prezente.

Controlul militar bizantin în nordul Dunării de Jos (mijlocul secolului XII-1185/1186). De prin 1160 politica Imperiului Bizantin la Dunărea de Jos intra în ultima sa etapă, prelungită până prin 1185. Ceea ce caracterizează această etapă este faptul că după 1157 şi până în 1186 incursiunile cumane în Bizanţ încetează cu totul. Cel puțin spre o astfel de concluzie conduce absența oricăror știri referitoare la asemenea evenimente.

Factorii care au determinat această evoluţie a relaţiilor bizantino-cumane au fost identificaţi diferit de specialişti. Istoricul Victor Spinei consideră că acest lucru

[36] I. Cinnamus, *Epitome*, III.10 (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds*, III.10); cf. Gy. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Amsterdam, 1970, p. 81.
[37] *Ibidem*, III.11 (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds*, III.11).
[38] *Ibidem*, III.12 (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds*, III.12).
[39] F. Makk, *Contributions à la chronologie des conflits hungaro-byzantins au milieu du XIIe siècle*, în „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta”, XX, 1981, p. 38-39; Idem, *The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*, Budapest, 1989, p. 59-62; P. Stephenson, *Manuel I Comnenus and Geza II: A Revised Context and Chronology for Hungaro-Byzantine Relations, 1148-1155*, în „Byzantinoslavica”, LV, 1994, p. 258-259.
[40] I. Cinnamus, *Epitome*, III.19 (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds*, III.19); cf. F. Chalandon, *Jean II Comnène (1118-1143) et Manuel I Comnène (1143-1180)*, în Idem, „Les Comnènes. Études sur l’Empire byzantine au XIe et au XIIe siècles”, II(1), New York, 1960, p. 413, unde datează șederea împăratului Berrhoia în iarna anilor 1155-1156.
[41] *Ibidem* (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds*, III.19).

https://biblioteca-digitala.ro

s-a datorat „reglementării relaţiilor bizantino-turanice”[42]. Este, fără îndoială, un punct de vedere de care trebuie să se țină cont, după cum trebuie remarcat faptul că niciodată turanicii nu au respectat un timp prea îndelungat asemenea înțelegeri, pe care le încălcau ori de câte ori situaţia politică şi militară le era favorabilă. De ce în această epocă s-au comportat altfel, rămâne o problemă căreia vom încerca să-i oferim un răspuns pertinent în continuare.

În ceea ce ne priveşte, nu excludem existenţa unor eventuale reglementări a relaţiilor bizantino-cumane. În opinia noastră, însă, încetarea invaziilor cumane în Imperiul Bizantin s-a datorat, în primul rând, faptului că expediţiile ofensive ale basileului Manuel I Comnenos, întreprinse prin anii ’50-’60 ai secolului al XII-lea împotriva lor, le-a evidențiat nomazilor forţa militară de care dispunea imperiul. Succesele înregistrate au permis Constantinopolului să-şi impună şi să-şi exercite un control militar asupra teritoriilor de câmpie din estul Munteniei şi sudul Moldovei actuale[43]. Ipotetic, considerăm că nu este exclus ca expediția militară din 1152 sau 1153, din nordul Mării Azov, să constituie debutul acestei noi politici militare ofensive a Bizantului împotriva turanicilor de la frontiera nordică a imperiului. Colaborarea Bizanțului cu Cnezatul de Halici-Volhynia, al cărui principal artizan a fost împăratul Manuel I, a consolidat controlul militar imperial în zonă, exercitat, din punctul nostru de vedere, în cadrul unui condominium bizantino-halician. Acest lucru a asigurat un climat de liniște la Dunărea de Jos, fapt subliniat de mitropolitul Eustathios al Thessalonikului într-un discurs din 1176 în care afirma metaforic că „arcul scitic este inactiv, iar coarda lui întinsă este nefolositoare”[44].

Asupra desfăşurării respectivelor campanii nu dispunem de informaţii directe. Sunt cunoscute însă rezultatele lor. Nu este exclus ca ele să fi fost duse în colaborare cu forțele haliciene sau numai de către acestea în baza înțelegerii cu Constantinopolul. Prezența haliciană în zonă își află o interesantă prezentare în poemul „Cântec despre oastea lui Igor”, redactată la sfârșitul secolului al XII-lea. Autorul anonim al poemului, omagiindu-l pe cnezul Iaroslav Osmomîsl, scrie: „Tu mult prea înțelepte Iaroslave,/tu ce stăpânești peste Haliciu!/sus mai stai pe tronul tău/cel făurit din aur!/Tu munții ungurești i-ai zăvorât/cu oștile-ți de fier,/craiului tăindu-i drumul,/ Dunării zăgăzuindu-i porțile,/zvârlind din nouri bolovanii grei,/și așezând județul tău până la Dunăre”[45].

O stăpânire propriu-zisă a Cnezatului de Halici asupra spațiului est-carpatic până la Dunăre, așa cum afirmă poemul, este categoric exclusă. Putem admite, însă, așa cum am precizat deja, exercitarea unui control militar asupra acestor teritorii, în colaborare cu Bizanțul.

---

[42] V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională*, p. 77.

[43] E. Stănescu, *Les «Βλάχοι» de Kinnamos et Choniatès et la présence militaire byzantine au Nord du Danube sous les Comnènes*, în „Revue des Études Sus-Est Européennes”, IX, 3, 1971, p. 585-593.

[44] Eustathios of Thessaloniki, *Secular Orationes 1167/8 to 1179*, Translated with Introduction and Commentary by A.F. Stone, Leiden-Boston, 2013, p. 80.

[45] *Cântec despre oastea lui Igor, fiul lui Sveatoslav, nepotul lui Oleg*, Traducere din vechea rusă, cu introducere și comentarii de M. Beniuc, București, 1951, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

Astfel, prezenţa unor contingente din armata bizantină la nord de Dunăre, unde acţionau în colaborare cu vlahii localnici (1164)[46] sau folosirea teritoriilor de răsărit ale Munteniei şi sud-centrale ale Moldovei actuale ca zone de tranzit spre teatrele de operaţiuni împotriva Ungariei (1166-1167)[47] sunt elocvente în a confirma controlul militar exercitat de Imperiul Bizantin asupra regiunilor respective.

Prezența unor contingente militare din armata bizantină, formate din vlahi, în regiunile de pe malul stâng al Dunării de Jos, în cazul de față în teritoriile meridionale ale viitoarei Moldove, reiese din câteva informații, destul de confuze, transmise de Niketas Choniates. Autorul bizantin consemnează că în anul 1164 Andronikos Comnenos, vărul împăratului, care încercase să uzurpe tronul imperial, evadat din închisoare, „prins de vlahi, care auziseră zvonuri despre scăparea lui, a fost condus înapoi la împărat”[48]. Potrivit relatării lui Niketas Choniates, pretendentul bizantin „a căzut în capcanele vânătorilor” tocmai când a început „să se simtă în siguranță pentru că alunecase printre mâinile urmăritorilor săi și ajunsese la hotarele Galiției, spre care se grăbise în căutarea unui loc de refugiu”[49].

Informația autorului bizantin permite localizarea, fără dubii, a evenimentelor prezentate în nordul Dunării de Jos, în regiunile sud-centrale ale spațiului est-carpatic, hotarul Haliciului neputând fi căutat în altă parte. Vlahii care „l-au vânat” în aceste regiuni pe Andronikos Comnenos considerăm că făceau parte din unități ale armatei bizantine care operau în spațiul nord-dunărean executând misiuni de cercetare și de supraveghere în adâncimea teritoriului, cu concursul populației autohtone, majoritar românească, o zonă marcată de prezența cumanilor. În opinia noastră, colaborarea populației locale cu militarii bizantini, care executau misiuni în zonă, în cazul de față de aceeași etnie, a constituit „factorul esențial și indispensabil al succesului acțiunilor întreprinse de unitățile militare respective în aceste regiuni”, contribuind astfel, chiar și numai indirect, la consolidarea controlului militar al imperiului în teritoriile estice ale Munteniei și sudice ale Moldovei, responsabilitate încredințată respectivelor unități militare bizantine, care operau în nordul Dunării[50].

Exercitarea unui control militar bizantin asupra teritoriilor din nordul Dunării de Jos este și mai clar confirmată de informațiile transmise de Ioannes Kinnamos cu privire la conflictul bizantino-maghiar din 1166-1167. Desfășurarea operațiunilor militare își află o extinsă prezentare în lucarea istorică a autorului menționat. Acesta relatează că protostratorul Alexios (prințul maghiar Béla), a fost trimis la Dunăre cu „forțe numeroase” spre a-i determina pe unguri să creadă vor fi atacați din nou „prin

[46] N. Coniata, *Grandezza e catastrofe*, V.2.2 (a se vedea și ediția N. Choniates, *O City of Byzantium*, p. 74); cf. E. Stănescu, *op. cit.*, p. 585-588.
[47] I. Cinnamus, *Epitome*, VI.3 (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds*, VI.3); cf. E. Stănescu, *op. cit.*, p. 588-591.
[48] N. Coniata, *Grandezza e catastrofe*, V.2.2 (a se vedea și ediția N. Choniates, *O City of Byzantium*, p. 74).
[49] *Ibidem* (a se vedea și ediția N. Choniates, *O City of Byzantium*, p. 74).
[50] V. Mărculeț, *Vlahii în acțiunile militare bizantine din timpul Comnenilor*, în „Revista de Istorie Militară”, 2 (60), 2000, p. 46; Idem, *Rolul militar al vlahilor în Imperiul Bizantin (secolele X-XII)*, în „Revista de Istorie Militară”, 4 (44), 1997, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

locurile obișnuite”[51]. Informațiile transmise de Ioannes Kinnamos, anume că „Alexios și cealaltă armată a romeilor mergând la Istros, îi îngrozeau pe huni (unguri-n.n.), făcându-i să creadă că-l vor trece curând”, ne determină că conchidem că sub comanda supremă a prințului ungur au operat două armate bizantine. Zona de operații nu este precizată, dar trimiterea la „locurile obișnuite” de desfășurare a operațiilor ne determină să susținem că autorul are în vedere zona Belgrad-Zemun, unde anterior s-au desfășurat asemenea operațiuni militare.

Concomitent, alte două corpuri de oaste imperiale s-au concentrat în Paradounavon. Thema dunăreană le va servi drept bază de pregătire în vederea declanșării operațiunilor militare. Acestea urmau să execute lovituri surpriză dinspre răsărit acționând împotriva stăpânirilor maghiare din sud-estul și estul Transilvaniei.

Primul din cele două corpuri de oaste, comandat de generalul Leon Vatatzes, care avea în compunerea lui și „o mare grupare de vlahi”, avea dispoziția „să cadă asupra hunilor dinspre ținuturile de lângă Pontus zis Euxinus, de unde nimeni nu mai năvălise niciodată asupra lor”[52]. Cel de-al doilea corp, concentrat în Paradounavon, comandat de Ioannes Doukas, în subordinea căruia se aflau mari generali, precum Andronikos Lampardas și Nikephoros Petraloiphas, a primit ordin „să atace de undeva de sus pe hunii care locuiau în vecinătatea Taurosciției (Haliciului-n.n.)”[53].

Forțele bizantino-vlahe, comandate de Leon Vatatzes, au trecut Dunărea prin nordul spațiului istro-pontic, „prin vadul din fața Brăilei”, iar de aici, „drumul cel mai scurt către Carpații de Curbură urmau să-l străbată pe Valea Buzăului”[54]. Evenimentele militare înregistrează, pentru prima dată, folosirea „culoarului” care lega Carpații de Curbură de nord-estul Munteniei, „sub forma unei expediții militare”[55].

Potrivit opiniei exprimate de A. Madgearu, corpul de oaste bizantino-vlah comandat de Leon Vatatzes a pătruns în Transilvania, „probabil prin pasul Oituz”[56]. În ceea ce ne privește, nu împărtășim această concluzie. Admitem ca plauzibilă înaintarea forțelor comandate de Leon Vatatzes pe Valea Buzăului și pătrunderea lor în sud-estul Transilvaniei prin pasul omonim.

Din relatarea lui Ioannes Kinnamos reiese că realizarea elementului surpriză a fost una deplină, fapt confirmat de succesele înregistrate de acest corp, care, năpustindu-se asupra ungurilor prin zona amintită, „nimicea totul fără cruțare și călca în picioare tot ce întâlnea în trecerea lui. A săvârșit un mare măcel de oameni și a luat numeroși captivi. Apoi s-a reîntors la împărat, aducând pe deasupra de acolo și cirezi de vite, de cai și de altele de tot felul”[57].

---

[51] I. Cinnamus, *Epitome*, VI.3 (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds*, VI.3).
[52] *Ibidem*.
[53] *Ibidem*.
[54] I. Cândea, *Expediția militară a Bizanțului din 1166 în geneza culoarului Dunăre – Curbura Carpaților*, în „Angustia”, 4, 1999, p. 154 (sau republicat: I. Cândea, *Expediția militară a Bizanțului din 1166 în geneza culoarului Dunăre – Curbura Carpaților*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis”, XVII, 2018, p. 244).
[55] *Ibidem*; *Ibidem*, p. 246.
[56] Al. Madgearu, *Românii și armata bizantină*, în „Revista de Istorie Militară”, 1-2 (135-136), 2013, p. 31 (*Românii*).
[57] I. Cinnamus, *Epitome*, VI.3 (a se vedea și ediția J. Kinnamos, *Deeds*, VI.3).

https://biblioteca-digitala.ro

Soldații comandați de Ioannes Doukas după ce au trecut Dunărea și au parcurs „întinderi mari și greu de atacat”, precum și „o regiune cu desăvârșire pustie de oameni, năvălesc în țara hunilor, unde dau peste sate numeroase și foarte populate. Au pus mâna pe multă pradă și au ucis numeroși oameni, iar pe cei mai mulți i-au robit”[58]. Operațiunile militare desfășurate de corpul de oaste comandat de Ioannes Doukas sunt relatate și de o epigramă anonimă care afirmă că pe o cruce pusă pe locul obținerii victoriei ar fi fost scris că împăratul „te-a pus pe tine, Doukas, conducător suprem peste falange și te trimite să treci Istrosul pe la Vidin, și de aici să te arunci în pământul peonilor (ungurilor-n.n.)”[59].

Textul epigramei vine în totală contradicție cu informațiile transmise de Ioannes Kinnamos cu privire la zona de operații destinată corpului de oaste comandat de Ioannes Doukas. Trecerea Dunării pe la Vidin exclude posibilitatea desfășurării unor operațiuni militare în regiunile vecine Haliciului.

Zona de operații a corpului de oaste bizantin comandat de Ioannes Doukas este dificil de stabilit. Fără a se pronunța categoric, Alexandru Madgearu conchide vag că armata comandată de Ioannes Doukas a pătruns în Translivania „pe undeva prin nord, aproape de Halici”[60].

Din punctul nostru de vedere, forțele bizantine aflate sub comanda lui Ioannes Doukas s-au concentrat în nordul spațiului istro-pontic. Considerăm ca foarte plauzibilă posibilitatea ca ele să fi traversat Dunărea prin zona Galațiului, după care au străbătut regiunile meridionale ale Moldovei actuale, urmând o direcție de deplasare de la sud-est spre nord-vest, de-a lungul văilor Siretului, Trotușului și Oituzului, pătrunzând, probabil, în Transilvania prin Pasul Oituz. Pe baza informațiilor transmise de Ioannes Kinnamos conchidem că și succesul militar al acestui corp de oaste bizantin a fost unul complet.

Pe durata secolului al XII-lea, raporturile bizantino-cumane nu au fost doar conflictuale. Pentru lungi perioade de pace, unele surse contemporane surprind atât momente de colaborare militară a cumanilor cu bizantinii, cât şi funcţionarea unor schimburi comerciale între imperiu şi turanici. Spre exemplu, Niketas Choniates înregistrează participarea în armata bizantină a unor contingente recrutate „dintre sciţii din ţinuturile de la Istros” la campania împotriva sultanului seldjukid de Ikonion, din 1176[61]. O altă lucrare, dialogul „Timarion”, opera unui anonim de la mijlocul secolului al XII-lea, îi enumeră între participanţii la târgul de Sfântul Demetrios de la Thessalonik şi pe locuitorii „de la Istros” şi „din Scythia”[62].

Politica militară activă promovată de Manuel I în raporturile cu cumanii își va dovedi viabilitatea timp de două decenii și jumătate. Din jurul anului 1160 şi până

[58] *Ibidem*.
[59] *Fontes Historiae Daco-Romanae*. III. *Scriptores Byzantini Saec. XI-XIV/Izvoarele istoriei României*. III. *Scriitori bizantini (sec. XI-XIV)*, Publicate de Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca, București, 1975, p. 544-545.
[60] Al. Madgearu, *Românii*, p. 31.
[61] N. Coniata, *Grandezza e catastrofe*, VII.1.7 (a se vedea și ediția N. Choniates, *O City of Byzantium*, p. 100).
[62] *Timarion*, Translated with Introduction and Commentary by B. Baldwin, Detroit, 1984, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro

la sfârșitul dinastiei Comnenos, în 1185, prezența militară bizantină la nordul Dunării de Jos nu va mai fi contestată. De altfel, după 1157 până la sfârșitul epocii Comnenilor (1185), izvoarele istorice nu mai înregistrează niciun atac al cumanilor în sudul Dunării. Acestea aveau să fie reluate abia în 1186 pe fondul izbucnirii revoluției antibizantine a vlahilor și bulgarilor din Munții Haemus și Paradounavon, conduși de frații Petru și Asan, în calitate de aliați ai răsculaților.

Considerații finale. Secolul al XII-lea înregistrează o modificare semnificativă a politicii militare a Imperiului Bizantin, consolidat de energicele reforme ale împăraților dinastiei Comnenos, în raporturile cu turanicii, în primul rând cu cumanii, stabiliți în nordul Dunării.

Perioada de circa șapte decenii cuprinsă între mijlocul deceniului al doilea și mijlocul deceniului al nouălea ale secolului al XII-lea este marcată de refacerea pozițiilor Imperiului Bizantin la Dunăre și de consolidarea fermă a prezenței sale în regiune. În această perioadă, politica militară a Constantinopolului la Dunărea de Jos înregistrează două etape esențiale: prima cuprinsă între mijlocul deceniului al doilea al secolului al XII-lea și mijlocul aceluiași veac; a doua cuprinsă între mijlocul secolului al XII-lea și mijlocul deceniului al nouălea al aceluiași secol.

În timpul primei etape, Imperiul Bizantin a renunțat la politica strict defensivă la Dunărea de Jos. Constantinopolul nu s-a mai mulțumit doar să oprească și să anihileze atacurile cumanilor venite de la nord de fluviu, ci în câteva rânduri, documentate de surse, a răspuns printr-o viguroasă contraofensivă urmărindu-i pe aceștia chiar în teritoriile controlate de ei de pe malul stâng al Dunării. Noua etapă din cadrul politicii militare bizantine la Dunărea de Jos este jalonată de două momente importante, anume expedițiile organizate de Alexios I, în toamna anului 1114, și de Manuel I, în 1148.

În timpul celei de-a doua etape, Imperiul Bizantin și-a impus controlul militar asupra teritoriilor nord-dunărene, aparținând regiunilor de răsărit ale spațiului sudcarpatic și meridionale ale spațiului est-carpatic. Controlul militar bizantin s-a realizat și consolidat, foarte probabil, în contextul realizării unei aliațe a Constantinopolului cu Cnezatul de Halici, al cărei artizan a fost împăratul Manuel I. Momentul de debut al acestei noi etape în politica militară a Bizanțului la Dunărea de Jos l-ar putea reprezenta campania împotriva cumanilor din 1152 sau 1153. Funcționarea controlului militar bizantin în teritoriile de pe malul stâng al fluviului este confirmată de prezența unor unități militare bizantine formate, în cazul în speță, din vlahi, care executau, cel mai probabil, misiuni de cercetare și supraveghere în adâncimea teritoriului (1164) și de folosirea regiunilor nord-estice al Munteniei actuale și sudice ale Moldovei drept teritorii de tranzit pentru forțele militare bizantine destinate să atace Ungaria, în stăpânirile sale estice (1166).

Controlul militar bizantin asupra regiunilor de răsărit ale spațiului sudcarpatic și de sud ale spațiului est-carpatic se va menține ferm până la sfârșitul epocii Comnenilor. O dovadă a acestui fapt este aceea că după 1157 până la sfârșitul domniei Comnenilor (1185), izvoarele istorice nu mai înregistrează niciun atac al cumanilor în sudul Dunării. Acestea aveau să fie reluate abia în 1186 pe fondul izbucnirii revoluției antibizantine a vlahilor și bulgarilor din Munții Haemus și Paradounavon, conduși de frații Petru și Asan, în calitate de aliați ai răsculaților.

https://biblioteca-digitala.ro

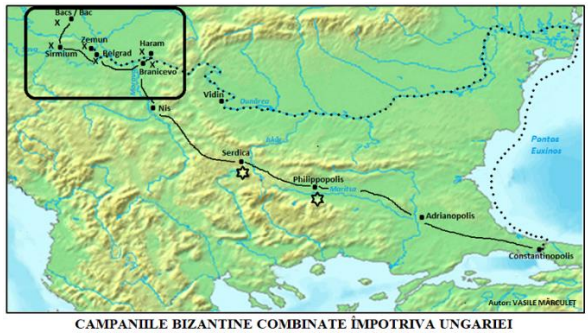
CAMPANIIILE BIZANTINE ÎMPOTRIVA CUMANILOR, DIN 1114 ȘI 1148

..... Traseul destinat flotei imperiale în 1148
_____ Traseele probabile urmate de forțele terestre bizantine în 1114 și 1148
_ _ _ _ _ Posibilele trasee ale atacurilor cumanilor în 1114 și 1148
o Loc de concentrare a forțelor terestre bizantine
x Ciocnirea bizantino-cumană din 1148

DIRECȚIILE OFENSIVEI BIZANTINE ÎMPOTRIVA UNGARIEI PRIN SPAȚIUL ROMÂNESC ÎN 1166

..... Traseul urmat de corpul de oaste comandat de Ioannes Doukas
_____ Traseul urmat de corpul de oaste comandat de Leon Vatatzes
o Zone de concentrare a forțelor bizantine
x Confruntări bizantino-maghiare

CAMPANIILE BIZANTINE COMBINATE ÎMPOTRIVA UNGARIEI DIN 1128-1129, 1150-1151, 1153, 1164, 1165-1166

..... Traseul flotei imperiale în timpul campaniilor bizantine împotriva Ungariei
_____ Traseul urmat de forțele terestre în timpul campaniilor bizantine împotriva Ungariei
Teatrul de operații militare în timpul campaniilor bizantine împotriva Ungariei
Bătălii bizantino-maghiare
Locuri de concentrare ale forțelor bizantine în pregătirea unora dintre campaniile împotriva Ungariei

https://biblioteca-digitala.ro

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE EFECTUATE LA CETATEA FĂGĂRAȘULUI ÎN ANII 1963-1973

Voica Maria PUȘCAȘU[1]

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH CARRIED OUT AT FĂGĂRAȘ FORTRESS BETWEEN 1963-1973

ABSTRACT

Started in 1963 through a large-scale product, the restoration of Făgăraș Fortress, developed over a period of 14 years, was accompanied by archaeological investigations, over a span of 8 campaigns. The archaeological research was executed under the leadership of Maria Voica Pușcașu, to which also participated the archaeologists Ana Iliescu (1967-1969), Mariana Beldie (1969) and Nicolae N. Pușcașu (1971-1973).

The research took place under difficult conditions imposed by two major objective limitations, a situation which led to the drastic restriction of the possibilities of normal investigation work - the proximity of the river Olt and the existence of its groundwater and the requirements imposed by the order of carrying out the restoration works (on the restoration site worked 150-160 workers, the materials intended for restoration were stored in the premises of the fortress).

There were traced and investigated a total number of 61 sections and caskets not only in the castle, but also in the interior and exterior courts, and the analysis of the results obtained during the archaeological research and the observations of the walls led to the conclusion of the insufficiency of collected data for a coherent presentation of the architectonic evolution of the Făgăraș Fortress ensemble, a thorough and in-depth study of the entire existing documentation, regarding the fortress itself, corroborated with the detailed study of fortress's architecture being imperatively necessary

Likewise, archaeological research that systematically attacks the nerve points of previous research is still awaited.

Keywords: fortress, archaeological research, Făgăraș, sections, documentation, elevation.

Introducere

Restaurarea Cetății Făgărașului a început în anul 1963 printr-un proiect de mare anvergură condus de arhitectul Eugen Chefneux[2] și s-a desfășurat pe o perioadă

[1] Arheolog, doctor în istorie, Iași; e-mail: voicamaria37@gmail.com.

[2] Arhitectul Eugen Chefneux a făcut parte din echipa de bază a profesioniștilor implicați în activitățile de restaurare efectuate sub auspiciile Direcției Monumentelor Istorice. Plecat dintre noi mult prea devreme (1978), arhitectul Eugen Chefneux a condus multă vreme serviciul de proiectare al instituției amintite și a fost autorul unor importante obiective de restaurare, cum ar fi biserica Densuș (jud. Hunedoara), Castelul Huniazilor de la Hunedoara, Cetatea Târgu Mureș din municipiul omonim, Casa Melic și Casa Ienăchiță Văcărescu din București etc., etc. Conducerea proiectului de restaurare a Cetății Făgărașului a revenit, după

https://biblioteca-digitala.ro

de 14 ani[3]. În acea etapă, proiectul în discuție – la fel ca și cel privind lucrările de strămutare și restaurare a cetății de tip Vauban de pe insula Ada-Kaleh pe insula Șimian[4] – a comportat cea mai mare valoare de finanțare acordată unor lucrări de restaurare (prin hotărâre a Consiliului de Miniștri), finanțare coordonată de Direcția Monumentelor Istorice.

Proiectul de restaurare a Cetății Făgărașului, ca și punerea sa în operă, eveniment intervenit pentru prima oară pe durata seculară a existenței sale, comporta și un capitol privind investigațiile arheologice. Cercetările au fost executate sub conducerea subsemnatei pe durata a opt campanii: la unele dintre aceste campanii și pe timp limitat au participat și arheologii Ana Iliescu (în anii 1967-1969), Mariana Beldie (în anul 1969) și Nicolae N. Pușcașu (1971-1973).

Cercetările s-au desfășurat în condiții dificile impuse de două limitări obiective majore, situație care a condus la restrângerea drastică a posibilităților de desfășurare normală a lucrărilor de investigare.

Un prim impediment major, sesizabil de la început, a fost împrejurarea că suprafața de teren pe care se extindeau construcțiile Cetății Făgărașului este foarte mare și accesul la interiorul ansamblului era posibil – pe durata efectuării lucrărilor de restaurare – prin intermediul unei singure porți, atât în curtea exterioară, cât și, respectiv, în curtea cetății interioare[5]. Situația se complica și prin faptul că spațiile neconstruite erau foarte limitate și că unele încăperi ale corpului de gardă sau ale cetății centrale erau ocupate pentru cazarea temporară sau chiar permanentă a unora dintre muncitorii operanți ai lucrărilor de restaurare[6] –, toate acestea însumate constituiau condiții date nefavorabile organizării unui șantier (fie el de construcții, fie de

---

dispariția sa, doamnei arhitect Marina Iliescu, căreia îi adresăm sincere mulțumiri pentru amabilitatea cu care a răspuns întrebărilor mele pe parcursul redactării acestui studiu.

[3] Lucrările de restaurare au fost întrerupte la 1 decembrie 1977, dată de la care Direcția Monumentelor Istorice a fost desființată și redusă la forma unui mic compartiment cu 7-10 persoane în cadrul Consiliului Culturii și Educației Socialiste.

[4] Mutarea cetății de tip Vauban, de la amplasarea inițială în insula Ada Kaleh, pe insula Șimian s-a făcut conform proiectului întocmit de arhitect Mihaela Adrian și a făcut parte dintre lucrările efectuate în vederea construirii Barajului de la Porțile de Fier, care comportau și inundarea insulei Ada Kaleh.

[5] Pe parcursul acestui studiu vom denumi cea mai veche incintă a cetății de zid a Făgărașului, dimpreună cu clădirile ridicate lângă zidurile sale, drept cetatea interioară sau centrală, deoarece nu consider perfect adecvată, în acest caz, denumirea de castel. Chiar dacă multe dintre elementele de fortificare propriu-zisă au fost desființate sau adaptate funcțiilor rezidențiale în mod special, numeroase guri de tragere ale fortificației inițiale au rămas, iar funcția militară a fost parțial păstrată, cu toate că pânza exterioară a zidurilor fortificației exterioare era ridicată.

[6] Amintim faptul că, pe lângă echipe sau indivizi specializați în lucrări deosebite de restaurare, erau prezente uneori și familiile acestora sau chiar cele ale unor muncitori auxiliari (după știința mea cel puțin patru astfel de ultime cazuri citate) care locuiau permanent în cetate. Mai adăugăm faptul că pentru minimum 5 ani calendaristici, atunci când lucrările erau în toi, pe șantierul de restaurare lucrau cca. 150-160 muncitori – fără a socoti corpul tehnic (șef de șantier, contabil, 2-3 tehnicieni constructori, meșteri și, cca. 6-7 luni pe an, arheologi). Ceea ce însemna timp de 24 de ore o aglomerare permanentă, din cauza prezenței și a circulației celor amintiți.

https://biblioteca-digitala.ro

restaurare). Cele de mai sus fiind piedici serioase atât pentru asigurarea fluxului ritmic de aprovizionare și de stocare a materialelor necesare (cherestea, ciment, var, fier-beton, cărămizi, nisip și multe altele) pentru asigurarea spațiului necesar depozitării lor, cât și pentru prezervarea traseelor libere pentru libera circulație a muncitorilor și utilajelor. Toate aceste motive au determinat situația ca numitele spații neconstruite să fie ocupate în foarte mare măsură de depozitarea în special a materialelor, dar și de gararea utilajelor. Astfel, curtea cetății interioare – cea mai importantă dintre zonele de investigat, în opinia mea –, devenise inaccesibilă unor lucrări de cercetare și a rămas astfel ani de zile; abia după anul 1969 am putut avea acces pentru amplasarea secțiunilor de cercetare – și aceasta numai în anumite zone[7].

De aici reies clar **limitele impuse extinderii în suprafață** a lucrărilor de cercetare arheologică, precum și cronologia răsturnată a momentelor de abordare a fiecăreia dintre secțiuni în funcție de amplasarea lor – cronologie neconformă, în majoritatea cazurilor, cu normele unei investigații arheologice clasice. Investigațiile de specialitate au fost constrânse să se adapteze exigențelor impuse de ordinea de desfășurare a lucrărilor de restaurare și nicidecum să parcurgă pașii evolutivi firești în sensul urmăririi priorităților științifice impuse de problemele cercetării sau de rezultatele anterior obținute.

Al doilea impediment major este reprezentat de proximitatea cursului râului Olt – la cca. 400 m nord-vest de zona construită a cetății –, ca și de existența pânzei sale freatice, amândouă constituind altă categorie de condiții obiective care au perturbat corecta desfășurare a cercetărilor arheologice[8]. Nivelul apelor freatice – a cărui cotă fluctua în funcție de caracteristicile pluviometrice ale anului și anotimpului în care se opera cercetarea –, ar fi putut fi eventual depășit în adâncime doar cu folosirea unor echipamente speciale (pompe și costume de protecție), elemente de care nu am putut beneficia până în anul 1972.

Din cele de mai sus reies și **limitele impuse pentru epuizarea în profunzime** a secțiunilor de cercetare și imposibilitatea de atingere a solului neumblat, viu, pentru majoritatea investigațiilor efectuate înainte de anul 1972. Și, implicit, imposibilitatea corectei judecări a situațiilor arheologice interceptate.

Se mai adăugau o serie de alte dificultăți de cercetare ținând în special de transformările operate în ultimii 200 de ani în aria cetății și asupra zidăriilor sale: mai întâi de stăpânirea austriacă și apoi – după anul 1918 – de amenajarea întregului spațiu conform necesităților de funcționare ca sediu al uneia dintre garnizoanele armatei române și, mai târziu, după anii 1950, de lucrările pentru adaptarea spațiului cetății la necesitățile funcției de închisoare pentru deținuții politici – funcție încheiată după 10 ani, în preziua începerii operațiunilor de restaurare.

[7] Numitele condiții dificile și improprii pot fi sesizate la o privire atentă în unele dintre imaginile fotografice care ilustrează acest studiu: Fig. 6, 32, 42.

[8] Situația nu este particulară zonei Cetății Făgărașului, ci se extinde pe tot traseul Oltului superior pentru luncile mlăștinoase care îl însoțeau, mai ales pe terenurile plate unde râul se îndrepta de la est spre vest. Nu cunosc dacă lucrările de regularizare a râului Olt – desfășurate după perioada cercetărilor mele –, au condus la modificări ale acestei situații.

https://biblioteca-digitala.ro

Înlăturarea urmărilor încă vizibile ale tuturor lucrărilor amintite a durat o vreme, nemaivorbind de alterarea, stricarea sau desființarea unor elemente arhitectonice și arheologice pe care ele le-au produs.

Din toate aceste motive, până în anul 1969, cercetările s-au axat pe două direcții diferite: obținerea datelor necesare montării pavimentelor interioare în construcțiile cetății exterioare la sfârșitul etapelor de restaurare, drept rezultat al **cercetărilor arheologice** și, în al doilea rând, pe **studiul de parament** în vederea găsirii, localizării, măsurării și descrierii unor foste goluri (de uși, ferestre, goluri de acces la scări practicate în grosimea zidurilor, urma amplasării unor foste cămine/șemineuri și, nu în ultimul rând, a gurilor de tragere), care au intervenit în diferite etape ale existenței cetății și la care s-a renunțat ulterior, respectivele goluri fiind obturate prin înzidire. Amintitele observații și măsurători au fost efectuate în mică măsură de arhitecți și tehnicieni constructori, ele fiind acoperite în special de mine, pe parcursul efectuării lucrărilor de decapare a zidăriilor și de înlăturare a unor plombări ocazionale executate în condiții proaste. Zisele măsurători au fost predate arhitectului șef al proiectului, multe dintre golurile inițiale astfel consemnate fiind puse în operă și vizibile astăzi.

Repere istorice

Nu este în intenția noastră de a detalia datele istorice cunoscute documentar despre Cetatea Făgărașului. Acestea au fost abordate în alte lucrări speciale care prezintă atât informațiile documentare, cât și discutarea acestora. Dar, cu toate că atât documentele propriu-zise, urbariile păstrate, cât și mențiunile călătorilor străini sunt deosebit de importante, cuprinsul lor se referă în mică măsură asupra aspectului concret și asupra evoluției în timp a construcțiilor din alcătuirea Cetății Făgărașului, mai ales înainte de jumătatea secolului al XVI-lea. Ori, numai – și tocmai –, asupra acestor elemente ne vom îndrepta atenția.

Ne-am sprijinit, în mod special, pe informațiile furnizate de două lucrări de dată mai recentă și care, fiecare, încorporează atât o cuprinzătoare bibliografie a subiectului, cât și punctările istorice cunoscute până acum.

Mă refer la lucrarea arhitectului Gheorghe Sebestyén, **Cetatea Făgărașului**[9], pentru discutarea etapelor de construire ale cetății (cu precădere ale cetății interioare) și a informațiilor care menționează adăugirile și transformările ansamblului de clădiri acum în discuție, și la lucrarea lui Antal Lukács, **Țara Făgărașului în Evul Mediu**[10], pentru cadrul general istoric al ținutului și – din păcate pentru noi – mai puțin al cetății.

De amintit că primele – și rarele – mențiuni documentare despre Țara Făgărașului și fortificația de acolo datează din secolul al XIII-lea și se rezumă strict la nominalizarea lor.

În anul 1291 (actul din 11 martie) regele Ungariei, Andrei al III-lea, la congregația de la Alba Iulia, împreună cu toți nobilii săi și cei sași, secui și valahi din Transilvania, acordă posesiunea asupra Făgărașului și Sâmbetei de Jos lui Magister

[9] Gheorghe Sebestyén, *Cetatea Făgărașului*, București, Editura Tehnică, 1992.

[10] Antal Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, București, Editura Enciclopedică, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro

Ugrinus, deținută, se pare, anterior de el și de părinții săi[11]. Nu avem nicio știre dacă – odată devenit stăpân al Țării Făgărașului – Magister Ugrinus a ridicat sau nu vreun punct fortificat în zona orașului Făgăraș sau dacă a rezidat vreodată acolo.

Apoi, în august 1369, stăpânirea asupra Făgărașului și Amlașului a fost acordată de Ludovic, regele Ungariei, lui Vladislav I, domnul Țării Românești[12], stăpânire pe care a deținut-o se pare până în anul 1474[13]. Este primul act prin care stăpânirea Făgărașului este dată voievozilor români, dintre multele care, pe durata celor trei secole următoare, au dispus fie zisa atribuire, fie retragerea acesteia. Și este foarte posibil ca voievozii Țării Românești să fi avut un punct fortificat tocmai spre fruntariile nordice ale ținutului. Lista seriei de voievozi români menționați în documente ca stăpânitori ai Țării Făgărașului[14] nu semnifică de fapt continuitatea acesteia. Au existat multe întreruperi de exercitare a autorității voievozilor Țării Românești asupra Țării (ducatului) Făgăraș, atunci când regii Ungariei și-au atribuit personal posesiunea asupra Făgărașului sau au donat-o unora dintre proprii lor nobili sau comunității săsești.

Din păcate, numeroasele acte care au consemnat proprietatea asupra Făgărașului – exercitată sau nu de voievozii Țării Românești –, menționează numai cu totul excepțional existența așezării sau fortificației în sine: la 30 septembrie 1413 așezarea este amintită ca „oppidum Fugarasch”[15], la 4 iulie 1428 ținutul apare sub denumirea de „districtul Făgăraș”[16], și – în sfârșit – doar la 7 aprilie 1457 Iancu de Hunedoara vorbește despre „cetatea sa din Făgăraș”[17].

Există unele opinii conform cărora ridicarea cetății de zid s-a făcut de către voievozii români. Privind astfel lucrurile, care, de altfel, par mai mult decât verosimile, singurii care au avut timpul și condițiile necesare pentru realizarea unor construcții fortificate de zid ar fi putut fi – în opinia mea – doar voievozii Mircea cel Bătrân sau eventual Vlad Dracul și Vlad Țepeș.

Cât despre o oarecare descriere generală a cetății putem vorbi abia din secolul al XVII-lea – în baza relatării călătorilor străini. Și numai în secolul al XVII-lea, pentru descrierile ceva mai amănunțite consemnate de inventarele întocmite în anii 1632, 1637, 1656 și 1676.

---

[11] Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria României*, vol. I. partea I (1199-1345), București, 1887, p. 510.

[12] *Documente privind Istoria României, B: Țara Românească*, vol. I, București, 1951, p. 98.

[13] Dar la 1372 este nominalizat drept stăpânitor Ladislau Kán, voievod al Transilvaniei, ban de Severin și duce de Făgăraș.

[14] Lista cuprinde voievozii Mircea cel Bătrân (între anii 1389-1417), Mihai I (1418), Radu Prasnaglava (1421), Dan al II-lea (1431-1434), Vlad Dracul (1431-1437, 1440-1441), Vladislav al II-lea (1452-1453), Vlad Țepeș (1456-1460), Basarab Laiotă (1476), Basarab cel Tânăr (1477-1478), Vlad Călugărul (1483), Radu cel Mare (1501-1502), Mihnea cel Rău (1508-1510), Vlad cel Tânăr (1510), Neagoe Basarab (1519). Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, Țara Românească încearcă să mai ridice pretenții pentru stăpânirea Făgărașului, fără rezultat.

[15] Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 91.

[16] *Ibidem*.

[17] *Ibidem*, p. 92.

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă despre informațiile furnizate de inventarele cetății vom vorbi spre sfârșitul acestui material, este locul a trece în revistă aici, pe scurt, unele dintre informațiile transmise de călătorii străini care au văzut Cetatea Făgărașului cu diferite prilejuri. În continuare, citățm câteva dintre aceste relatări.

Georg Werner în anul 1552 relatează că „Cetatea asta (Făgăraș-n.n.) are o stăpânire întinsă și un domeniu liber de sarcinile și contribuțiile pe care restul Transilvaniei obișnuiește să le presteze și să le dea regilor, imunitate prin care ea întrece desigur toate celelalte cetăți din Ungaria și Transilvania”[18].

Textul este semnificativ pentru sublinierea statutului privilegiat al cetății și domeniului Făgărașului, așa cum acesta era statuat și perceput atât de autoritățile vremii, cât și de contemporani.

În „Chorographia Transylvaniae” din anul 1560 se spune că „(...) cetatea Făgăraș (...) e așezată în loc șes și mlăștinos și este atât de bine întărită și de puternică, încât nu există nicio teamă ca ea să fie vreodată minată”[19]. Observația se referă desigur la caracterul mlăștinos al terenului de amplasare a cetății, care nu permitea, pe de o parte, un atac direct al inamicului și nici, pe de altă parte, ca eventualii asediatori să poată săpa galerii pe sub ziduri pentru plasarea de explozibil.

Giovan Andrea Gromo considera Țara Făgărașului ca îmbelșugată și spunea că „Cetatea Făgărașului era socotită foarte puternică, dar asta era mai înainte, când artileria de asediu nu bătea încă cu atâta furie, și acum încă, datorită poziției sale prielnice, ar putea să fie pusă în stare de apărare cu cheltuială puțină și într-un timp foarte scurt”[20].

Antonio Possevino la 1584 relatează că „(...) sus-numitul comitat (Făgăraș-n.n.) este așezat într-un loc foarte frumos, având un castel bine întărit și peste 70 de sate aproape toate pline de români, deși în orașul Făgăraș se găsesc unguri, sași și români”[21].

Venețianul Giorgio Tomasi (cca. 1621) declara că, „(...) așezat în câmpie, Făgărașul se dovedește a fi o bună cetate, deși mică. Tăria i-o dă un zid bastion care o încinge, precum și șanțul foarte larg pe care îl are împrejur, ce nu poate fi trecut decât pe un pod lung de lemn, care singur îngăduie intrarea, ajungând la turnuri foarte întărite, păzite cu multă grijă de soldați. Puțin mai deoparte curge râul Olt, mare și navigabil, care ieșind din Carpații secuiești trimite printr-un canal o parte din apele sale cetății și scaldă orașul cu același nume, Făgăraș, din preajmă”[22].

---

[18] *Călători străini despre Țările Române* (în continuare: *Călători străini*), vol. II, îngrijit de Maria Holban, București, Editura Științifică, 1970, p. 60.

[19] *Ibidem*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, Editura Științifică, 1968, p. 217.

[20] *Ibidem*, vol. II (Giovan Andrea Gromo, *Privire generală asupra întregii țări de sub stăpânirea regelui Ioan al Transilvaniei și a tuturor lucrurilor însemnate din acea țară adunate de Giovanandrea Gromo și închinate prea ilustrului și prea înălțatului domn Cosimo de Medici, duce de Florența și Siena, 1566-1568*), p. 355.

[21] *Ibidem* (Antonio Possevino, *Transilvania*, 1584, cartea II, cap. 1), p. 558.

[22] *Ibidem*, vol. III, îngrijit de Maria Holban, București, Editura Științifică, 1971 (Giorgio Tomasi, *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania*, Veneția, 1621), p. 671; vezi și pagina următoare pentru descrierea picturilor cu care erau împodobite unele dintre încăperile rezidențiale.

https://biblioteca-digitala.ro

Din punctul nostru de vedere, se desprind câteva observații interesante. Pe lângă că se subliniază și acum tăria cetății, autorul relatării atrage atenția că șanțul împrejmuitor era foarte larg și că exista o singură intrare în cetate, după trecerea podului de lemn. Această din urmă afirmație ne face să credem că podul porții secundare, de pe latura de nord, nu exista în acel moment – fie că nu fusese încă construit, fie că, temporar, fusese desființat. Apoi, se ajungea la turnuri foarte întărite, apărate de soldați. Șanțul de apărare era alimentat din apele Oltului printr-un canal. Și în fine, faptul că se amintește prezența orașului Făgăraș în preajma cetății. Toate acestea lărgesc cu mult și nuanțează observațiile cunoscute până atunci prin prisma relatărilor călătorilor străini.

În 1639, David Frölich aprecia utilitatea militară a cetății, numind-o „(...) prea puternica cetate ce se chiamă Făgăraș". Iar, mai apoi, orașul „Făgăraș este așezat în loc mlăștinos și șes; are o cetate atât de puternică, încât nu poate fi cucerită prin minare"[23]. Și acest autor insistă asupra imposibilității minării cetății, practică curentă a asediatorilor din acele timpuri.

În anul 1658, suedezul Conrad Jacob Hiltebrandt relata că „Făgărașul este un oraș întărit. Este așezat într-un șes larg pe teren mocirlos și înzestrat cu tot felul de întărituri, așa încât poate fi considerat ca una din cele mai de seamă cetăți ale Transilvaniei, însuși pașa l-a asaltat de câteva ori în războiul din urmă, dar a trebuit să se retragă cu pierderi"[24]. Încercare de asalt în care armata otomană „(...) din pricina tragerilor puternice nu se putea apropia de cetate"[25].

Reverendul Edmund Chishull, la 1702, relata că „La Făgăraș este un castel înconjurat cu un șanț lat de apă și așa de tare – sau cel puțin așa de apărat de noroc – încât se spune că nu a fost niciodată cucerit prin forța armelor"[26].

Iar la 1706 Vasile Patatzes confirma informația de mai sus: „(...) m-am dus la Făgăraș, cetate puternică pentru (a face față împrejurărilor) potrivnice. Zidurile sale sunt înconjurate de apă"[27].

Se poate întocmi o cuprinzătoare listă a stăpânitorilor din Făgăraș, a castelanilor (primul menționat în anul 1455[28]), a căpitanilor (primul menționat fiind Paul Thomory[29], în anul 1506) sau a pârcălabilor (Philippus[30] fiind primul nominalizat, în anul 1519), fără a putea însă adăuga aportul fiecăruia în construirea, amplificarea și

[23] *Ibidem*, vol. V, îngrijit de Maria Holban, București, Editura Științifică, 1973 (David Frölich, *Medulla Geographiae Practicae*), p. 47.
[24] *Ibidem*, p. 583.
[25] Cf. Ștefan Meteș, *Domni din Principatele române pribegi în Transilvania în veacul XVII*, Cluj, 1934, p. 31-34.
[26] *Călători străini*, vol. VII, îngrijit de Maria Holban, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 205.
[27] *Ibidem*, p. 301.
[28] Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 92.
[29] Funcția de căpitan semnifica conducerea efectivă a cetății, cf. definiției lui David Prodan (*Urbariile Țării Făgărașului*, vol. I și II, București, Editura Academiei RSR, 1970, 1976), preluate și discutate de Gh. Sebestyén, *op. cit.*, passim și p. 133-137 în special.
[30] Funcția de pârcălab semnifica conducerea militară a cetății (vezi nota 29 și Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 19).

https://biblioteca-digitala.ro

transformarea construcțiilor cetății (menționată ca atare de abia în anul 1456). Tot în Cetatea Făgărașului își aveau sediul funcționarii care administrau întreg ținutul: provizorul (unic, sau trei persoane distincte; primul, atestat în anul 1546, în persoana lui Matei Deczó[31]) și, se pare, din secolul al XVII-lea, prefectul[32].

Și toate acestea în condiția în care cetatea este considerată una dintre cele mai importante ale Transilvaniei: ca sediu al unui domeniu extins, ca punct fortificat inexpugnabil și ca rezidență voievodală și apoi princiară.

Referirile noastre la anumite etape, nume sau date din istoria construcțiilor cetății vor fi doar punctate, dar se va sublinia importanța celor descoperite în cuprinsul cercetărilor arheologice, prin încercarea de ordonare a informațiilor obținute, în sensul desfășurării cronologice a intervenirii lor în cuprinsul sitului investigat.

S-a vehiculat ideea unei cetăți mai vechi, situată pe un alt amplasament, dar cercetările arheologice par să nu fi confirmat până acum această posibilitate transmisă, în special, de tradițiile orale. Apoi, a fost menționată în bibliografie cetatea de pământ în baza informațiilor publicate succint, și rezumativ, în revista „Dacia" și în „Buletinul Monumentelor Istorice", la rubrica „Cronica săpăturilor arheologice", pentru lucrările efectuate în anul precedent apariției volumelor respective.

Repere topografice

Deși nu se poate afirma că lucrările de cercetare au condus la cunoașterea topografiei inițiale a sitului, totuși, în puținele puncte în care s-au putut face observații sigure, s-au efectuat unele constatări.

Prima fortificație instituită în acest loc, cea construită din lemn, a folosit un grind ușor ridicat față de restul terenului luncii Oltului, teren oricum inundabil, dacă nu chiar mlăștinos. Pe toată durata efectuării lucrărilor noastre de cercetare, straturile inferioare, de adâncime, aveau un pregnant miros stătut de baltă, pe lângă culoarea albastră-vineție „adoptată" de acestea. Construirea impresionantului val de apărare care înconjura prima fortificație a determinat aducerea unei mari cantități de pământ, în loturi diferite, corespunzătoare capacității de transport a unei căruțe probabil, fiecare lot cu caracteristici individuale distincte. Pământul în cauză a fost săpat, încărcat și transportat din cuprinsul a cel puțin alte trei locuri diferite, presupun nu foarte îndepărtate de locul fortificației de lemn, dar care cuprindeau terenuri ferme, nemocirloase. Fiecare transport a fost răsturnat peste pământul viu și treptat peste transporturile anterior depozitate în același loc, până la ridicarea valului la înălțimea dorită. După distrugerea fortificației de lemn, valul împrejmuitor a fost amputat, iar excedentul de pământ provenit din operațiunile de înlăturare a părții superioare a valului a fost nivelat și depozitat la dreapta și la stânga fostului său traseu, formând un fel de terasă-platformă pe care s-au ridicat, pe rând, elementele constitutive ale cetății de zid.

Observații stratigrafice generale

[31] Provizorul conducea personalul cu funcții economice și administrative în cetate și pe domeniul Făgăraș (Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 19).

[32] Prefectul coordona conducerea economiei întregului domeniu al Făgărașului, activitatea provizorilor și administra bunurile fiscale ale principilor (*Ibidem*, p. 17).

https://biblioteca-digitala.ro

Ca observații stratigrafice cu caracter foarte general se pot aminti următoarele situații: **curtea exterioară** a cetății a fost cu mare probabilitate sumar amenajată doar în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, odată cu construirea curtinelor exterioare și apoi, mai târziu, a bastioanelor sale de colț. Bastioanele, dimpreună cu zidăriile ce susțineau drumul exterior de strajă, asigurau dispozitive defensive prin armamentul de artilerie distribuit pe terase sau în cazemate. Rampele de acces spre terasele bastioanelor[33] erau menite să folosească, în principal, la transportul armamentului greu. La primul nivel al drumului de strajă au fost dispuse unele încăperi boltite pentru depozitarea muniției.

Cele enumerate mai sus au fost construite pe umpluturile intervenite cu mare probabilitate pe locul unui prim șanț de apărare, care împrejmuia strict cetatea centrală. Profilele stratigrafice obținute în secțiunile executate în curtea exterioară[34] – realmente sfârtecate de gropi menajere și gropi de pari de schelă și cu partea superioară grav deteriorată de circulația utilajelor grele moderne (camioane, tractoare) –, au putut ajuta exclusiv la obținerea cotelor de fundare a anumitor tronsoane de zidărie (fără a putea observa direct cotele tălpii fundațiilor respective) sau cotele de amenajare a succesivelor tronsoane de pavaje de curte. Fiecare dintre aceste realități arheologice a avut importanța sa pentru lucrările de restaurare, însă contribuția lor la cunoașterea etapelor de construire a cetății, în ansamblul ei, a fost minimă.

Aceleași rezultate minimale s-au obținut și în cele câteva secțiuni săpate la interiorul unora dintre construcții[35]. În general, stratigrafia secțiunilor în cauză se caracteriza prin prezența a numeroase straturi și lentile de mortar care arătau cu claritate fosta inițiere și punere în operă a unor adăugiri, modificări și reparații intervenite în timp la zidăriile construcțiilor celor două incinte, lucrări care s-au desfășurat la scară locală aproape continuu. La care se adaugă marile etape de transformare a construcțiilor cetății – când s-au realizat fie adaptările necesare trecerii de la funcția principală de apărare la cea rezidențială (secolele XVI-XVII), fie adaptările cerute de noua folosire a spațiilor cetății drept sediu de garnizoană militară și apoi de penitenciar (secolul al XX-lea).

Apoi, nenumărate straturi de nivelări, stratificări, care însumau amestecul a diferite alte straturi anterior constituite, în unele cazuri dimpreună cu molozuri și – în sfârșit – amenajarea unor pavaje de curte, în general alcătuite din lespezi de piatră pe pat de nisip.

Situația stratigrafiei secțiunilor se schimbă radical când ne referim la **curtea interioară**. Aici, existența pragurilor golurilor de acces la interiorul încăperilor parterului sau subsolului (praguri făcute din blocuri de piatră montate în zidării) au impus un regim controlat al nivelărilor, evitându-se pe cât posibil depășirea cotelor respectivelor praguri. Drept consecință, majoritatea materialelor excedentare în diferite

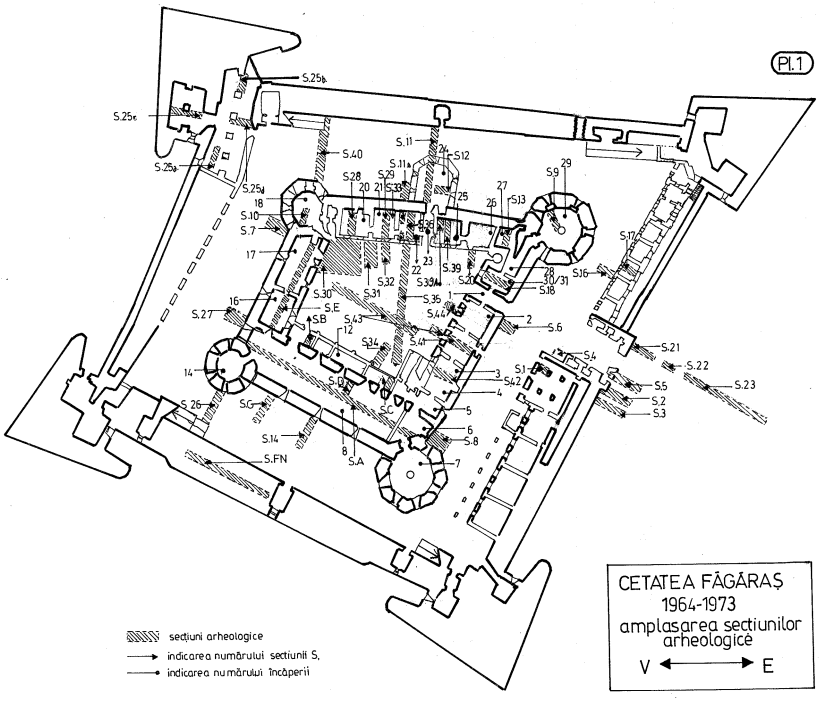
[33] Pentru referirile la elementele și caracteristicile de arhitectură, vezi în special Gh. Sebestyén, *op. cit.*, passim.

[34] În curtea exterioară au fost cercetate secțiunile înseriate cu numerele 4, 6, 7, 8, 11, tronson II și 11.A, 16, 14, 26, 27, 40, ca și secțiunea G. Alte secțiuni au fost cercetate în afara incintei exterioare: 2, 3, 21-23.

[35] Este vorba de secțiunile 1, 9, 25 a-d și secțiunea nenumerotată de pe drumul sudic de strajă (notată de noi cu prescurtarea FN).

https://biblioteca-digitala.ro

momente a fost evacuată din curtea interioară: cu mare probabilitate, o bună parte fiind nivelate în curtea exterioară, restul spre exteriorul cetății.

Pl. I

Au fost trasate și cercetate un număr total de 61 de secțiuni și casete (Pl. I), dintre care primele au fost notate cu majuscule de la A la G, apoi au fost desemnate prin numerotare cu cifre arabe de la 1 la 44, unele secțiuni fiind formate din câte 2 tronsoane distincte (cum a fost cazul secțiunilor 11, 14, 26, 31, 35, 36, 43) sau secțiuni/casete separate care însă au fost cercetate în aceeași încăpere, fiind desemnate prin cifre arabe dublate de litere (cum a fost cazul secțiunilor 11A, 36 și 36A și 36B, sau 39 și 39A).

Descrierea, pe secțiuni, a rezultatelor obținute de cercetarea arheologică[36]

Cu rare excepții, în secțiunile practicate în cuprinsul curții interioare și a încăperilor care o delimitează, s-au surprins cu claritate două consistente pachete stratigrafice: **a**. primul pachet, cel mai vechi (din secolele XII-XIV), cuprinde stratificările

[36] Pentru amplasarea generală a secțiunilor enumerate mai jos, vezi Pl. 1. Pentru perioada primilor ani de cercetare nu dețin ilustrație fotografică. Imaginile fotografice au fost efectuate atunci de unul dintre angajații șantierului de restaurare, I. Dănilă, trecut apoi în schema de funcționare a Muzeului înființat în cuprinsul cetății și căruia la un moment dat i s-a desfăcut contractul de muncă. Nimic dintre clișeele efectuate de acesta nu s-a păstrat.

https://biblioteca-digitala.ro

intervenite pe timpul amenajării fortificației de lemn și a valului său de apărare, a ființei și – mai ales – a distrugerii lor, și **b**. pachetul stratigrafic mai nou (din secolele XIV-XX), datorat amenajării terenului, construirii (în etape) a fortificației de zid și a etapelor de funcționare a acesteia, până la începerea restaurărilor.

Numerotarea secțiunilor de cercetare s-a făcut (ca de obicei) în ordinea cronologică a deschiderii lor (anul deschiderii este marcat imediat după numărul secțiunii cu /, dar nu și cel al încheierii cercetării respective), astfel încât se poate lesne observa că cele mai importante secțiuni (prin prisma rezultatelor obținute) corespund ultimilor 2-3 ani de cercetare. Acești ani se suprapun în timp – și deloc întâmplător – atât momentului în care am putut investiga curtea interioară a cetății centrale, ca și încăperile parterului său[37], cât și momentului în care, prin forțe proprii, am obținut o pompă de evacuare a apei[38] și, datorită acestui fapt, s-a putut pătrunde sub cota de apariție a nivelului freatic.

Am adoptat sistemul de numerotare – aplicat exclusiv încăperilor situate la parterul sau subsolul corpurilor de clădiri care alcătuiesc cetatea centrală – folosit în proiectul de restaurare din anii 1960-1970: logic și simplu, în ordinea mișcării acelor de ceasornic, pornind de la spațiul gangului de acces în curtea interioară, acesta – gangul – având sigla **C. nr.** 1[39].

Unele stări de fapt identificate în timpul investigațiilor, elementele arheologice reperate, ca și numeroasele observații efectuate vor constitui – cu sublinierile necesare – subiectul prezentării de față, în partea imediat următoare[40].

Secțiunea A/1963 (orientată pe direcția est-vest și situată în axul longitudinal al pivniței corpului sudic al cetății centrale; L=3.700 cm și l=150 cm). Trei ziduri transversale, pe direcția nord-sud compartimentaseră pivnița din vechime (împărțirile amintite fiind menționate în inventarele cetății): zidurile, cu lățimea de 60-70 cm și implantate în sol pe cca. 50 cm, erau zidite din piatră cu mortar (în □5 și respectiv 29) și din cărămidă (în □17). Mai trebuie să adăugăm că la data cercetării în partea estică a pivniței se afla încă ridicat un astfel de zid (în □37), demolat apoi pe parcursul restaurărilor. Spre est de acest zid a fost reperat – și dărâmat – un horn care deservise sobele montate în încăperile nivelelor turnului Thomory[41] și care a cuprins în umplutura sa multe piese ceramice fragmentare, dar și nouă vase întregi.

---

[37] Acest lucru a fost posibil, așa cum am amintit mai sus, doar în momentul în care spațiul curții interioare a fost degajat parțial de materialele depozitate acolo – prin folosirea acestora la lucrările de restaurare: respectiv buștenii și cheresteaua la refacerea șarpantelor și zona betonierei dezafectată după turnarea planșeelor armate care întăreau structura clădirilor castelului pe trei nivele –, ca și de evacuarea utilajelor garate acolo.

[38] Pompa de evacuare a apei a fost obținută de Nicolae N. Pușcașu de la marele Combinat Chimic care funcționa pe atunci în imediata apropiere a orașului Făgăraș, cu binevoitorul acord al conducerii acestuia.

[39] Încăperile vor fi indicate prin sigla C. nr.

[40] Pentru localizarea generală a fiecăreia dintre secțiuni, vezi Pl. I. Pentru localizarea de detaliu sunt indicate, pentru fiecare caz în parte, distanțele față de repere fixe construite: lungimea (L) și lățimea (l).

[41] Turnul Thomory, situat în colțul sud-estic al cetății centrale, denumit astfel deoarece ridicarea sa a avut loc, probabil, în timpul exercitării mandatului de căpitan al Cetății Făgărașului

https://biblioteca-digitala.ro

Un element important care – la data execuției săpăturilor de cercetare – nu putea fi relaționat cu nicio realitate arheologică până atunci cunoscută la Cetatea Făgărașului, este acela că în partea estică a secțiunii, între □20 și 31 s-a interceptat poala valului de apărare a fortificației de lemn (identificată ca atare din anul 1972[42]). La cca. 120 cm adâncime a apărut nivelul freatic.

Secțiunea B/1965 (orientată nord-sud și situată cu profilul vestic în axul glafului intrării vestice în pivnița corpului sudic al cetății centrale, sub zona acoperită de traseul loggiilor[43] ridicate la celelalte 2 nivele ale corpului amintit; L=280 cm și l=150 cm).

Secțiunea C/1965 (orientată nord-sud și situată cu profilul estic pe glaful intrării estice în pivnița corpului sudic[44] al cetății centrale, sub zona acoperită de traseul loggiei ridicate la celelalte 2 nivele ale corpului amintit; L=280 cm și l=150 cm).

Secțiunea D/1965 (orientată nord-sud și transversală pe secțiunea A; L=900 cm și l=150 cm).

Secțiunea E/1965 (orientată pe direcția nord-sud și situată în axul longitudinal al pivniței corpului vestic[45] al cetății centrale; L=1.770 cm și l=150 cm). Intervenția a fost grevată de existența și funcționarea în acel spațiu a centralei termice a cetății; ceea ce a determinat imposibilitatea epuizării investigației.

Secțiunea G/1965 (orientată nord-sud, situată în curtea exterioară și perpendiculară pe zidul sudic al cetății centrale și, respectiv, pe zidul sudic de susținere a drumului de strajă[46]; L=1.700 cm și l=150 cm). Zidul drumului de strajă al incintei exterioare avea fundațiile așezate pe stratul de argilă nisipoasă de culoare vineție, la W -170 cm.

Secțiunea 1/1966 (orientată est-vest, săpată între zidul vestic al încăperii corpului de gardă/sud[47] (la sud de turnul porții de intrare în cetate) și stâlpul NV de susținere a boltirii camerei, la 235 cm sud și paralelă cu zidul nordic (L=300 cm și l=120 cm). La data deschiderii secțiunii exista o pardoseală de beton. De menționat

---

de unul dintre cei trei membri ai familiei Thomory (Paul, până în anul 1520; Nicolae sau Laurențiu până în anul 1528), care deținuseră amintita funcție. Cu mare probabilitate, în același timp a fost construit și Turnul Temniței, situat în colțul nord-estic (cf. Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 72). De consemnat faptul că, în conformitate cu informațiile din inventarele cetății, Turnul Thomory – spre deosebire de celelalte turnuri –, avusese un horn dispus central.

[42] Vezi infra, descrierea secțiunilor 35-44.

[43] Loggia a fost ridicată pe latura sudică a curții centrale foarte probabil într-o primă formă încă din vremea lui Ștefan Mailat (1528-1541) (Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 73). De amintit că cele 4 compartimentări ale spațiului de sub Loggia sunt amintite în inventarele cetății (*Ibidem*, p. 129).

[44] Corpul sudic al cetății centrale a fost construit, împreună cu zidurile incintei, prin adosarea sa la volumul Turnului Roșu, preexistent.

[45] Corpul vestic al cetății centrale a fost ridicat împreună cu zidurile incintei prin adosarea la volumul Turnului Roșu, preexistent.

[46] Zidul sudic al drumului de strajă al incintei exterioare ridicat probabil după anul 1637 (când erau menționate numai zidurile similare de pe laturile nord și vest).

[47] Partea sudică a corpului de gardă a fost adosată turnului porții de intrare în cetate la o dată anterioară amplelor lucrări de modificare/restaurare inițiate de membrii familiei Bathory (Ștefan, între anii 1575-1586, și Balthazar, între anii 1589-1594) (*Ibidem*, p. 82).

https://biblioteca-digitala.ro

identificarea unui strat de zgură (de dată ceva mai recentă) și două nivele de pardosire interioară cu cărămidă: cel mai nou era amenajat pe pat de nisip, din cărămidă de 29x17,5x4,5 cm; cel de-al doilea, anterior, a fost amenajat pe pat de mortar din cărămidă de peste 25x15x3,5 cm (nu s-a găsit nicio piesă cu întreaga lungime). Anterior a existat o compartimentare superficială a încăperii, făcută din zidărie friabilă dispusă cu orientarea est-vest. Nivelul de construire al pilonului NV, manifest marcat de prezența unei plăci de mortar întărită *in situ* (W -153 cm) a primit, chiar la fața sa, pardoseala inițială a încăperii, alcătuită tot din cărămidă probabil incomplet arsă. Aceasta însă s-a degradat total, s-a „topit" pe loc, din pricina umidității solului și nu a mai permis stabilirea dimensiunii pieselor alcătuitoare. Nivelul freatic a fost interceptat la W -175 cm.

Secțiunea 2/1966 (orientată est-vest, perpendiculară pe partea sudică a zidului estic al turnului porții[48] și pe contrafortul său sudic; L=600 cm și l=130 cm). Până la adâncimea de W -cca. 180 cm unde a apărut nivelul freatic, existau numai straturi de umplutură, databile prin prezența de fragmente de lulele de lut și de cea a unui Kreutzer emis în anul 1861 (inclusiv foarte multe fragmente de cărămidă, piatră și spărtură de piatră, fragmente ceramice din epoci diferite). A fost interceptat însă un fragment din zidul estic originar al turnului, zid care pornește din colțul sud-estic al fațadei actuale și se îndreaptă – oblic pe traseul secțiunii – spre nord-est. Faptul că s-a încercat întărirea acestui zid printr-o structură prismatică de mortar friabil, probabil un fel de „contrafort" (structură acoperită în mare măsură de contrafortul actual), ne furnizează reperul cronologic necesar pentru plasarea în timp a momentului de desfășurare a operațiunilor de modificare a fațadei estice a turnului de intrare, considerat anul 1736.

Secțiunea 3/1966 (orientată est-vest, imediat paralel secțiunii precedente, dar perpendiculară pe contrafortul SE și pe zidul estic al incintei exterioare; L=400 cm și l=130 cm), a interceptat exclusiv depuneri din secolele XIX-XX.

Secțiunea 4/1966 (orientată est-vest, plasată în colțul sud-vestic al turnului de intrare în cetate, mai mult sub forma unei casete de 200x200 cm), a interceptat aproape pe toată suprafața sa zidul circular ce împrejmuia groapa de fundare a unei scări spiralice adosate turnului, scară desființată la începutul lucrărilor de restaurare; resturile demolării au umplut cavitatea circulară amintită. S-a putut observa doar raportul de adosare a zidului nordic al corpului de gardă la turnul de intrare în cetate.

Secțiunea 5/1966 (orientată est-vest, paralelă și cu aceleași dimensiuni cu secțiunea 2 și situată spre nord de aceasta); a întrunit aceleași caracteristici stratigrafice cu secțiunile 2 și 3; de remarcat faptul că zidul oblic interceptat în secțiunea 2 continuă pe aceeași direcție, pe toată lățimea secțiunii 5.

[48] În prima sa formă, cu plan pentagonal, Turnul Porții a fost construit dimpreună cu zidurile incintei exterioare încă în timpul voievodului Ștefan Mailat (1528-1541). Transformarea Turnului Porții din structura cu plan pentagonal în cea cu plan pătrat pare să se fi petrecut cu prilejul reparațiilor efectuate asupra zonei zidului estic de incintă din anii 1736 (*Ibidem*, p. 123).

https://biblioteca-digitala.ro

Secțiunea 6/1966 (orientată est-vest, perpendiculară – spre sud de gangul de intrare în cetatea interioară – pe zidul său estic[49]; L=300 cm și l=150 cm). Pe lângă resturi recente de amenajări superficiale din zidărie (probabil o fostă anexă adosată zidului estic al cetății interioare) și nivelări recente, a interceptat de la W -173 cm în jos stratigrafia caracteristică valului de apărare a fortificației de lemn (vezi infra, secțiunea 35 și următoarele).

Secțiunea 7/1966 (orientată est-vest, în curtea exterioară, perpendiculară pe zidul vestic al cetății interioare, anume în punctul de racord cu turnul SV; L=500 cm și l=150 cm). A surprins clar faptul că turnul nord-vestic[50] are zidăriile de fundație și elevație țesute cu zidul vestic de incintă al cetății centrale. Și aici au fost găsite resturi recente de amenajări superficiale din zidărie (probabil o fostă anexă adosată zidului vestic al cetății interioare).

Secțiunea 8/1966 (orientată est-vest, în curtea exterioară, perpendiculară pe zidul estic al cetății centrale, în punctul în care se adosează turnul SE – Turnul Thomory; L=300 cm și l=150 cm). A interceptat o mare groapă umplută cu resturi de la demolări masive foarte recente, petrecute în secolul al XX-lea probabil. Dintre materialele cuprinse de groapă – pe lângă molozuri, fragmente de piatră, cărămidă, tencuieli etc. – au fost recuperate foarte multe fragmente de cahle (vezi mai jos, capitolul privind materialele arheologice).

Secțiunea 9/1967 (orientată nord-vest spre sud-est, practicată la interiorul C. nr. 29, respectiv la parterul Turnului Temniței[51], între pilonul central al încăperii și cea de a treia latură a zonei nordice a turnului; L=480 cm și l=150 cm). Imediat sub stratul de beton găsit acolo la începerea săpăturilor se afla o pardoseală modernă din lespezi mari de piatră de râu. În Turnul Temniței au fost identificate două nivele de „amenajare" a suprafeței circulare cu lut bătut și încă un nivel – cel mai vechi – de nisip (de 10-12 cm grosime), cu urme de ardere la fața fiecăreia. La fața nivelului de nisip a fost găsită o monedă emisă în anul 1584. Funcția îndeplinită măcar în anumite perioade de spațiul turnului – dar și de cel al altor două mici încăperi alăturate[52] –, explică lipsa totală de preocupare pentru realizarea unei pardoseli adevărate. Mai amintim faptul că au fost găsite 15 mărgele de sticlă – singurele găsite în cuprinsul cercetărilor de la Făgăraș –, ceea ce pare să arate că temnița era folosită și pentru detenția femeilor. Mai specificăm faptul că terenul ocupat de Turnul Temniței primise amenajări care ne fac să presupunem fosta existență pe același loc a unei construcții anterioare, fie ea și superficială (Pl. II).

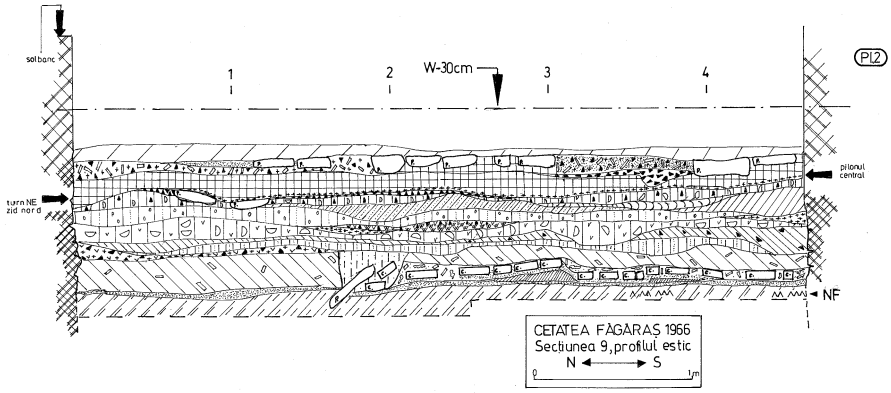
[49] Zidul estic al cetății interioare a fost ridicat, împreună cu cele de pe celelalte trei laturi, într-o perioadă anterioară transformărilor inițiate și puse în operă în timpul lui Ștefan Mailat, cu mare probabilitate în decursul secolului al XV-lea.

[50] Turnul nord-vestic, denumit Turnul Negru, a fost ridicat în aceeași etapă cu zidurile de incintă ale cetății centrale, probabil în decursul secolului al XV-lea.

[51] Turnul Temniței a fost construit se pare în timpul căpităniei membrilor familiei Thomory (ante 1520-1528).

[52] Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. II

Secțiunea 10/1967 (orientată sud-est spre nord-vest, situată în C. nr. 18, la interiorul turnului de SV (Turnul Negru); L=390 cm și l=150 cm). Este practic singura secțiune unde a fost surprinsă talpa fundației unuia dintre zidurile cetății centrale, la W -375 cm. Mai mult, respectiva talpă a zidului sudic al turnului era așezată direct pe stâncă. Nu știm dacă și fundațiile celorlalte laturi ale turnului au atins nivelul rocilor dure sau dacă zidăriile lor de fundare coborau la aceeași adâncime sau mai jos (?), dar credem că da. Este vorba probabil de prezența în acel loc a unui stei de stâncă pe care s-au mulat fundațiile turnului.

Constatarea prezintă foarte mare importanță, deoarece ne arată că substrucția terenului este mult mai complexă, oglindind la scară micro transformările geologice care au creat zona joasă a structurii Munților Făgăraș, caracterizată prin depozite groase de pietrișuri și nisipuri care suprapun gnaisuri[53] argintii și verzui, sau argile verzui.

Încăperea de la parterul Turnului Negru a fost găsită pardosită cu lespezi de piatră la începerea restaurării; însumând cca. 15 cm grosime, pachetul stratigrafic corespondent pardoselii a fost demontat, evacuat și înlocuit cu o placă de beton armat găsită de noi acolo la momentul începerii lucrărilor de cercetare. Pardoseala din lespezi suprapunea un strat de nivelare care cuprindea și fragmente de cahlă. Este vorba de un tip de cahlă găsit frecvent în nivelările cetății și care are marele atu că avea o inscripție cu consemnarea datei de 1671[54], fapt care arată că pardoseala în cauză fie nu a fost prima montată la interiorul turnului (iar resturile eventualei pardoseli anterioare au fost total evacuate), fie că încăperea de la parterul Turnului Negru nu a avut timp de mulți ani vreo amenajare pavimentară.

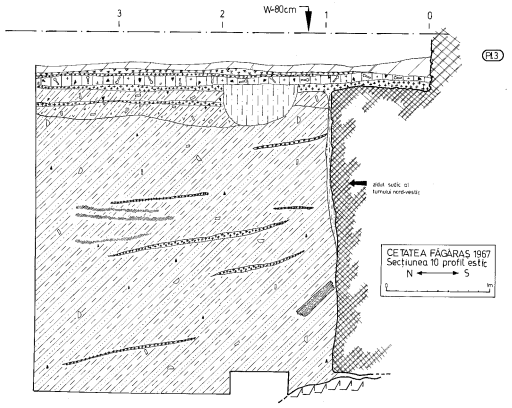
Mai trebuie precizat faptul că nivelul de construire al turnului de nord-vest se situează la W -70/80 cm și corespunde unei decroșări de cca. 65-70 cm a zidăriilor de fundare. La fel, sub nivelul amintit și până la baza secțiunii s-a constatat o umplu-

[53] Conform *DEX*, gnaisurile sunt roci metamorfice cu structură șistoasă, compusă mai ales din cuarț, feldspat și mică.

[54] Vezi detalii la paragraful *Materiale arheologice. Cahle*, din prezentul studiu.

https://biblioteca-digitala.ro

tură relativ omogenă de pământ cenușiu clisos, în cuprinsul căruia se aflau rare granule de cărbune, fragmente de cărămidă și alicărie de piatră și punctat de 2-3 lentile subțiri de mortar. Aspectul umpluturii în cauză dă impresia unei foarte masive nivelări operate o singură dată și care a adus un pământ deja purtat și reamestecat, nivelare efectuată cu mare probabilitate în momentul construirii turnului (Pl. III; Fig. 1).

Pl. III

Fig. 1[55]

Secțiunea 11, tronsonul 1/1967 (orientată nord-sud, situată la interiorul încăperii C. nr. 24, care corespunde parterului turnului median al laturii nordice – Turnul Pestriț[56], perpendiculară pe zidul nordic de incintă al cetății centrale, cu profilul estic la 40 cm est de glaful vestic al golului de acces în turn; L=1.050 cm și l=150 cm). Partea secțiunii aflată la interiorul Turnului Pestriț avusese în ultimul timp o pardoseală din cărămidă, în general fragmentară și recuperată, de dimensiuni diferite, așezată pe un strat suport de nisip, pardoseală evacuată de șantierul de restaurare și din care noi – la deschiderea secțiunii – am găsit doar urme. În altă etapă de construcție decât cea inițială, încăperea turnului a fost compartimentată în cel puțin 3 părți prin zidării slabe și superficiale. A apărut însă o pardoseală anterioară din lespezi de piatră (unele purtând urme de ardere *in situ*) montate pe pat de nisip, pardoseală care a funcționat paralel cu o compartimentare pe direcția nord-sud a încăperii printr-un zid făcut din moloane de piatră legată cu mortar (Fig. 2 și 3).

Sub această pardoseală, nivelările cuprind și fragmente de tencuială acoperită cu culorile alb și roșu, ceea ce ne face să presupunem că fie turnul a fost precedat pe același loc de o altă structură adosată laturii nordice a cetății centrale, fie că zidul de incintă fusese tencuit în aceste culori.

[55] Fig. 1 – Secțiunea 10, □1-2, partea superioară a profilului estic: spre dreapta decroșul fundației zidului sudic al turnului nord-vestic, acoperit direct de nivelul său de construcție.

[56] Turnul Pestriț a fost construit la o dată ulterioară ridicării și funcționării zidului nordic al incintei centrale și probabil, după înălțarea corpului nordic de clădiri, la începutul secolului al XVII-lea, ante 1625.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2[57]

Fig. 3[58]

Se pot emite mai multe ipoteze în acest caz. Putem admite fie posibila fostă existență a unui spațiu zidit care să fi înlesnit accesul în aripa nordică a cetății centrale dinspre și în legătură cu intrarea secundară nordică și podul ce o deservea[59], fie adosarea în acea zonă a unei construcții ușoare cu folosință gospodărească. Oricare dintre aceste ipoteze am admite-o, dimensiunile amenajării trebuie să fi fost mai mici, și oricum volumul ei nu acoperea gura de tragere practicată în zidul nordic al incintei centrale (Pl. XXX).

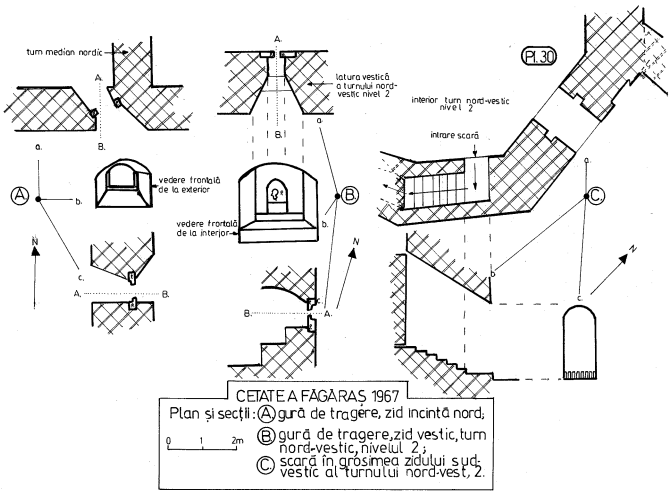
Zidul de piatră care delimita spre nord cetatea centrală nu prezintă o decroșare de fundație (de la W -181 cm în jos, din momentul în care agregatele de fundare – moloane de piatră și mortar de var/nisip – sunt turnate în șanțul *ad-hoc* săpat și pe ai cărui pereți se mulează perfect), nivelul de construcție fiind acoperit de o nivelare cenușie. Peste această nivelare, rămasă deschisă circulației pentru o vreme, intervine un strat masiv de molozuri care cuprinde și fragmente mari de olane folosite. Apoi, urmează nivelul de construire a turnului. Deducem de aici că, înainte de data ridicării Turnului Pestriț, cel puțin zona acoperișului corpului nordic care a fost dezafectată pentru realizarea racordului la acel nivel cu acoperișul turnului nou zidit, avusese învelitoarea făcută din olane.

[57] Fig. 2 – Vedere de la vest asupra Secțiunii 11 tronson 1 a pardoselii din lespezi mari de piatră.

[58] Fig. 3 – Vedere de la nord-est asupra zonei centrale a Secțiunii 11, tronson 1 și a profilului său vestic: raportul între pardoseala din lespezi de piatră, zidul orientat nord-sud și profilul vestic.

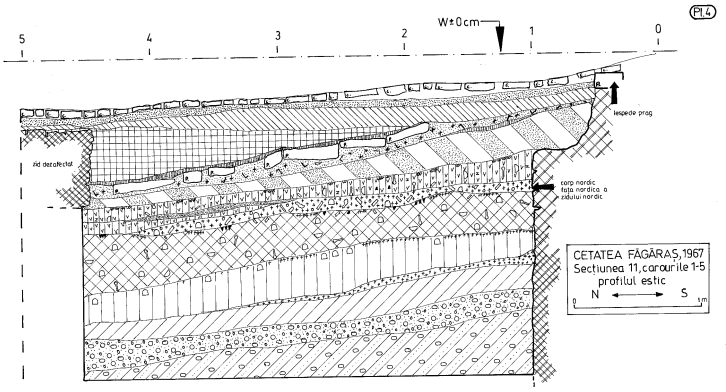
[59] Vezi în acest sens utilitățile care au funcționat la exteriorul nord al cetății, în directă legătură cu sistemul de apărare al acesteia: grajduri și mai apoi cetatea husarilor (Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 66-67).

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. XXX

Mai amintim că zidul nordic al cetății interioare interceptează argila nisipoasă, neumblată, de culoare vineție de la W -230 cm și coboară în adâncimea acesteia până la o cotă necunoscută (Pl. IV).

Pl. IV

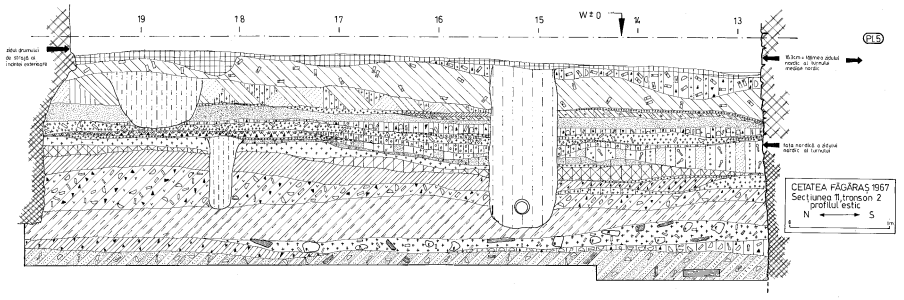
Secțiunea 11, tronson 2/1967 (orientată nord-sud, trasată în curtea exterioară, în prelungirea secțiunii 11, tronson 1 și a caroierii acesteia (care include și grosimea zidului nordic al turnului), între zidul nordic al Turnului Pestriț și zidul drumului de strajă al incintei exterioare; L=670 cm și l=150 cm: împreună, cele două tronsoane ale secțiunii 11 însumează o lungime de 1.970 cm).

Construirea turnului în discuție taie cu zidul său vestic (așa cum am menționat mai sus) lumina unei guri de tragere amenajată în zidul nordic al cetății centrale la o dată cu mult anterioară, probabil din momentul ridicării acestuia din urmă. Deducem de aici că tipul de gură de tragere (construită din zidărie de piatră, cu boltire

https://biblioteca-digitala.ro

din cărămidă) cu evazare dublă, spre interior și spre exterior, era în folosință la Cetatea Făgărașului cel puțin până la începutul secolului al XVII-lea.

Sub nivelările cu molozuri moderne a apărut *in situ* una dintre puținele monede descoperite la Cetatea Făgăraș, Moneda 7, emisă în anul 1625. Apoi, au fost surprinse mai multe nivele de construcții, urmate imediat de amenajări ținând de înlesnirea circulației în curtea interioară (zonal, poteci din fragmente de cărămidă sau chiar piatră, nivelări cu nisip). Important este faptul că pe lângă cele trei momente de construire clar identificate (respectiv, cel de construire a incintei nordice a cetății centrale, cel corespunzător momentului construirii turnului și cel corespunzător construirii zidului drumului de strajă al incintei exterioare) au apărut încă alte trei nivele care se datorează cu siguranță amplelor prefaceri efectuate asupra zidăriilor cetății, mai ales începând cu etapa Ștefan Mailat și continuate apoi aproape în tot răstimpul secolului al XVI-lea și a celui următor. Pentru ca în zonele cu cea mai mare adâncime a săpăturii, cca. W -290 cm să fie interceptate straturile formate în timpul dărâmării fortificației de lemn (Pl. V).

Pl. V

Secțiunea 12/1967 (orientată est-vest și perpendiculară pe secțiunea 11 tronson 1, cu malul nordic în dreptul marcării □4 a secțiunii 11; L=300 cm și l=150 cm). Situația stratigrafică și elementele arheologice identificate au fost similare celor găsite în secțiunea 11, tronson 1.

Secțiunea 13/1967 (orientată nord-sud, practicată în încăperea C. nr. 27 de la parterul aripii nordice a cetății centrale[60], cu profilul vestic situat la 80 cm est de colțul nord-vestic al încăperii; L=300 cm și l=150 cm). Și în acest spațiu s-a inserat într-o epocă mai recentă o scară spirală de comunicare cu celelalte nivele, scară dezafectată la începerea lucrărilor de restaurare, sens în care tot golul folosit pentru implantarea scării a fost umplut cu moloz și bucăți mari de piatră și cărămidă. Pe porțiunile reduse rămase de cercetat a fost identificat un strat foarte gros de nisip, de cca. 40 cm, care, credem noi, poate fi pus în legătură cu funcția anterior îndeplinită de mica încăpere, cea de temniță[61]. Stratificările pe care le suprapune nisipul țin de nivelările efectuate pentru construirea cetății de zid.

[60] Încăpere menționată în inventare drept a doua temniță (*Ibidem*, p. 26).
[61] Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro

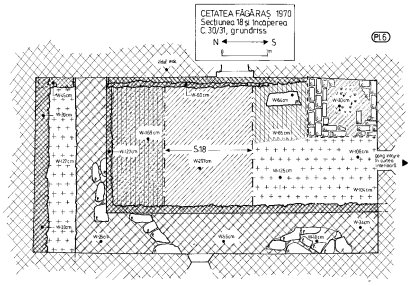
Secțiunea 14/1967 (orientată nord-sud, situată în curtea exterioară și perpendiculară pe zidul sudic al cetății centrale, cu profilul vestic în axul celei de a doua guri de tragere, socotind de la vest spre est; L=800 cm și l=150 cm). La fel ca și în toate celelalte secțiuni săpate în curtea exterioară a cetății, abundă și aici succesive straturi de nivelare. Aspectul important este surprinderea nivelului de construire a zidului sudic al cetății centrale, la W -220 cm, care suprapune direct un strat aluvionar de argilă nisipoasă vineție care zace – la rândul ei – peste un strat de nisip amestecat cu pietriș și multe fragmente de lemn. Fața acestui ultim amintit strat se afla la W -247 cm.

Secțiunea 15/1967 (orientată nord-sud, perpendiculară pe al doilea stâlp de susținere a scării spre loggia; L=200 cm și l=150 cm). De dimensiuni foarte mici – dacă scădem din suprafață pe cea a pilonului 2 –, secțiunea a furnizat totuși câteva elemente importante de adâncime: pilonul este fundat de la cota de W -138 cm, iar talpa fundației sale se află la W -260 cm, în vreme ce talpa fundației zidăriei care configurează arcaturile loggiilor se află la W -230 cm. Apoi, solul viu a fost interceptat la W -325 cm, iar nivelul freatic la W -348 cm. Cota cu valoare foarte mare de apariție a nivelului freatic poate fi eventual explicată prin prezența – imediat spre sud – a zidăriilor masive și implantate adânc în sol, care delimitau la nord și sud pivnițele corpului sudic al cetății centrale.

Secțiunea 16/1967 (orientată est-vest, situată în curtea exterioară și perpendiculară pe zidul vestic al tronsonului nordic[62] al corpului de gardă, anume la 585 cm nord de turnul de intrare în cetate; L=300 cm și l=150 cm).

Secțiunea 17/1967 (orientată est-vest, situată la interiorul celei de-a treia încăperi – de la sud spre nord – din tronsonul nordic al corpului de gardă).

Secțiunea 18/1969 (orientată est-vest, practicată la interiorul încăperii C. nr. 29, secțiune care, prin rezultatele obținute, a determinat apoi dezvelirea întregii suprafețe a încăperii; inițial L=380 cm și l=150 cm). Cercetarea a condus la obținerea a numeroase date tehnice privind zidurile interceptate, la identificarea postamentului unei foste sobe (în colțul sud-estic al camerei), ca și identificarea traseului inițial al zidului vestic al corpului estic al cetății centrale, ulterior dezafectat și înlocuit cu zidul actual (Pl. VI).

Pl. VI

[62] Tronsonul corpului de gardă situat la nord de Turnul Porții a fost construit ulterior zidirii tronsonului sudic.

https://biblioteca-digitala.ro

Secțiunea 20/1969[63] (orientată nord-sud, situată în curtea interioară și perpendiculară pe zidul sudic al încăperii C. nr. 26; L=250 cm și l=273 cm). A fost prima secțiune cercetată în aria curții interioare[64] și a înlesnit un prim contact cu caracteristicile sale stratigrafice inițiale, nederanjate de intervenții ulterioare – dintre care unele au fost confirmate mai târziu drept general valabile pentru întreaga suprafață a curții interioare. A fost cazul pavajului din bolovani de râu și, mai important, a pachetului stratigrafic datorat construirii, refacerilor și transformărilor cetății de zid, suprapus peste pachetul stratigrafic corespunzător ridicării, funcționării și distrugerii fortificației de lemn. Secțiunea, prin rezultatele furnizate în premieră, ar fi trebuit să fie continuată. Însă prelungirea sa strict pe aceeași direcție a fost imposibilă, deoarece traseul său ar fi însemnat tăierea – atunci, în anul 1969 –, a singurei căi de acces a utilajelor șantierului de restaurare în curtea centrală. Din fericire, trasarea și cercetarea secțiunii 35 (vezi infra) situată la cca. 15 m spre vest a suplinit această carență. La W -200 cm a fost interceptat nivelul freatic.

Secțiunea 21/1967[65] (orientată vest-est, amplasată la exteriorul cetății și perpendiculară pe zona nordică a zidului estic al turnului porții; L=600 cm și l=150 cm). Secțiunea a interceptat zidul oblic dezafectat – de această dată orientat de la nord-vest spre sud-est –, care configura forma inițială a turnului porții (vezi și secțiunea 2, supra). În rest, nivelări și molozuri ultra recente, datând din secolele XIX-XX.

În fapt, secțiunile cercetate în afara zidului exterior de incintă au arătat că actuala fâșie de pământ desfășurată perimetric în jurul amintitei incinte – un fel de pseudo-bermă – a intervenit foarte târziu în jurul zidurilor, așa cum o demonstrează cu prisosință materialele arheologice găsite în umpluturile care o formează. Ea a apărut la o dată la care funcția de apărare nu mai era indispensabilă cetății.

Secțiunea 22/1967 (orientată est-vest, situată în continuarea secțiunii precedente, la o distanță de 200 cm; L=250 cm și l=150 cm). Condiții stratigrafice identice cu cele din secțiunea 21. A fost identificat primul dintre stâlpii din zidărie de cărămidă care susținea structura podului făcut peste șanțul de apărare și care asigura accesul în cetate. Dimensiunile stâlpului de 100x80 cm, dar mai ales faptul că a fost construit din zidărie de cărămidă ne conduc la ideea că pilonul este de dată recentă și că acesta înlocuia acolo o fostă structură construită cel puțin cu fundațiile din zidărie de piatră. Același general impediment – nivelul freatic –, mult mai agresiv în acel loc cu infiltrare direct din șanțul de apărare, ne-a împiedicat să verificăm această ipoteză de lucru.

Secțiunea 23/1967 (orientată est-vest, dispusă în continuarea secțiunilor 21 și 22; L=1.500 cm și l=130 cm). Secțiunea a urmărit identificarea altor stâlpi de susținere a podului care traversa șanțul de apărare: au mai fost găsiți alți patru piloni identici, la distanțe aproximativ egale, variind între 280 și 300 cm.

---

[63] La numerotarea secțiunilor s-a omis din greșeală cifra 19, astfel că o secțiune 19 nu a existat niciodată.

[64] Cu excepția secțiunii 15, ale cărei dimensiuni reduse și loc de amplasare nu au permis astfel de observații.

[65] Date fiind condițiile stratigrafice care caracterizau amplasarea secțiunilor 21-23, săparea acestora s-a făcut în regim de muncă normată, cu un grup de muncitori lipoveni, sub control arheologic periodic.

https://biblioteca-digitala.ro

Secțiunea 24/1968 (sub formă de casetă cu latura de 250 cm a fost amplasată în colțul NV al curții interioare. Secțiunea a fost săpată în absența mea de pe șantier, sub coordonarea d-nei Ana Iliescu, care a operat atunci atât amplasarea secțiunii, cât și măsurătorile necesare. Din păcate, redarea grafică a măsurătorilor a fost imposibilă și datele respective s-au pierdut. Parțial situația a fost reconstituită prin deschiderea ulterioară a secțiunilor 30, 31, 32 și 35 – vezi infra).

Secțiunea 25/1969. Compusă din patru segmente distincte de secțiuni de cercetare, dispuse toate la primul nivel al bastionului nord-vestic[66] al cetății exterioare. Din cauza apariției nivelului freatic la numai 60 cm adâncime față de nivelul atunci deschis circulației, numitele secțiuni – **Secțiunea 25 a** (orientată nord-sud, perpendiculară pe zidul sudic; L=300 cm și l=150 cm), **Secțiunea 25 b** (orientată nord-sud, în încăperea nordică de la parterul bastionului, anume între pilastrul nordic și primul pilon central; L=330 cm și l=150 cm), **Secțiunea 25 c** (orientată est-vest și perpendiculară pe zidul vestic al încăperii vestice de la parterul bastionului, mergând până la golul de acces în încăpere; L=350 cm și l=150 cm) și **Secțiunea 25 d** (orientată est-vest, în prelungirea segmentului anterior, dar dispusă perpendicular pe peretele estic al încăperii nordice (L=210 cm și l=175 cm) – nu au putut răspunde problemelor investigației și continuarea săpăturii a fost oprită.

Secțiunea 26, tronson 1/1969 (orientată nord-sud, situată în curtea exterioară și practicată cu profilul estic în axul celei de-a doua guri de tragere (socotind de la est) a turnului sud-vestic (Turnul Roșu) al cetății centrale; L=520 cm și l=250 cm). Și aici se constată atât prezența mai multor straturi de nivelare care succed nivele de construire și care suportă la fața lor amenajări pavimentare de curte sub formă de alei/cărări, fie din lespezi de piatră de râu (patru la număr), fie, cea mai veche, din cărămidă. Un punct important de reper cronologic îl reprezintă data de emisie a Monedei 21, anul 1569. Moneda – cu valoare de „terminus ante quem non" –, a fost găsită în stratul ce suportă cel de al patrulea pavaj din lespezi de piatră acoperit direct de un substanțial strat de construcție (de sus în jos, cel de al treilea strat de mortar, W -130 cm), care corespunde, cu mare probabilitate, momentului efectuării lucrărilor de supraînălțare a Turnului Roșu.

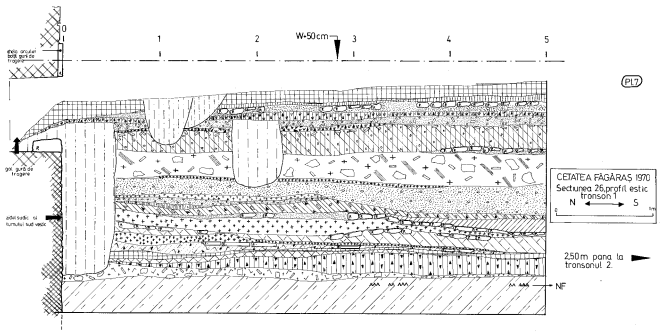
Stratificările situate mai jos dovedesc faptul că au avut loc anterior și alte reparații/modificări la interiorul sau exteriorul aceluiași turn, fapt probat de existența unor lentile care cuprindeau – pe lângă granule și bulgări mici de mortar, alicărie de piatră și fragmente de cărămidă –, fragmente de tencuială pictată cu culoare roșie. Cele mai vechi două nivele masive de construcție se aflau atunci sub cota de apariție a nivelului freatic (W -cca. 185 cm), fapt care a condus numai la observații sumare, și anume: primul întâlnit dintre aceste două straturi (cel de al cincilea nivel de construcție, socotind de sus în jos) corespundea momentului ridicării curtinelor cetății centrale și suprapunea un strat de pământ cenușiu/negricios cu cărbune, oase de

[66] Bastionul construit după anul 1565 (an în care călătorul florentin Andrea Gromo nu amintește la Cetatea Făgăraș nici turnuri și nici bastioane ca existente în colțurile cetății exterioare, așa cum obișnuia să o facă pentru celelalte descrieri ale sale), face parte dintre construcțiile inițiate de Gabriel Bethlen (1613-1619), finalizate de Gheorghe Rákóczyi I (care, între anii 1636-1660, dispune efectuarea ultimelor lucrări, umplerea cu pământ a bastioanelor).

https://biblioteca-digitala.ro

animale, ceramică și cuie. Acesta din urmă acoperea ultimul nivel de construire interceptat – probabil cel rezultat ca urmare a zidirii turnului sud-vestic –, cu o remarcabilă consistență și cu o grosime de cca. 60 cm.

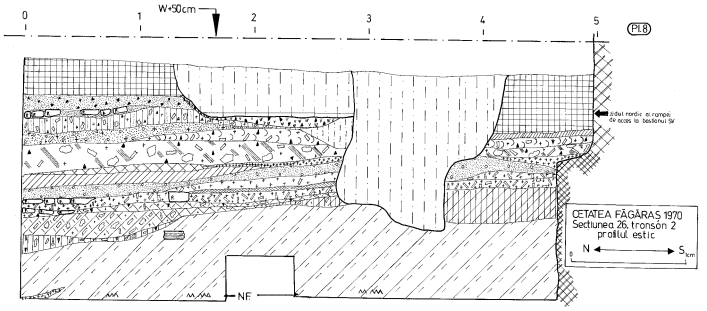
Grosimea neobișnuită a nivelului de construcție, ca și consistența sa sporită (altfel strat de construcție alcătuit, ca de obicei, din grunji de mortar de var/nisip amestecat inegal cu deșeurile unor materiale de construcții) sugerează, cred, și un alt mobil urmărit. Anume, realizarea unui cât mai eficient strat de izolație locală pentru protejarea perimetrului imediat al turnului (dar și al interiorului acestuia) de infiltrarea apei freatice. Stratul discutat zăcea peste un foarte subțire strat de argilă care acoperea un nivel cu arsură și bucăți de lemn prelucrat (Pl. VII).

Pl. VII

Secțiunea 26, tronson 2/1969 (dispusă în prelungirea secțiunii 26 tronson 1 și la 250 cm sud de malul sudic al acesteia; L=500 cm și l=250 cm). Stratigrafia surprinsă aici continuă aproape liniar pe cea găsită în tronsonul 1.

Nivelul de construire a zidului de sprijin al rampei de acces spre drumul de strajă al laturii sudice a fost interceptat la W -49 cm (Pl. VIII). În legătură cu zidul mai sus amintit, notăm că în anul 1676 se relatează faptul că rampele de acces spre terasele bastioanelor se găseau încă sprijinite cu eșafodaje de lemn[67].

Pl. VIII

[67] Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 80.

https://biblioteca-digitala.ro

Secțiunea 27/1969 (orientată est-vest, a fost practicată în curtea exterioară, perpendiculară pe zidul vestic al cetății centrale, cu profilul sudic la 500 cm nord de racordarea sa la turnul SV; L=500 cm și l=220 cm). Secțiune în care la W=0 (nivelul deschis circulației fiind atunci de W +30 cm) a fost găsită o monedă emisă în anul 1859 în cuprinsul unei nivelări moderne. Majoritatea cavității secțiunii sub acest nivel a fost ocupată de o groapă cu molozuri, până la W -156 cm adâncime. Sub acest nivel a apărut un strat foarte consistent de mortar (între W -180 la 200 cm[68]), care ocupa întreaga suprafață a secțiunii, apoi către W -220 cm s-a interceptat nivelul freatic. Credem că amintitul strat de mortar reprezintă masivul nivel de construire a zidurilor de incintă ale cetății centrale care suprapunea un nivel de argilă nisipoasă (găsită de noi sub formă de mâl, desigur), cu multe fragmente mari și foarte mari de oase de animale și fragmente ceramice.

Secțiunea 28/1969 (orientată nord-sud, situată în corpul nordic de clădiri al cetății centrale, în încăperea C. nr. 20, la 140 cm vest de zidul său estic; L=560 cm și l=150 cm). În colțul nord-estic al secțiunii a apărut partea vestică a unui soclu de sobă, cu o lățime de 50 cm față de zidul nordic.

Secțiunea 29/1969 (orientată nord-sud, situată în corpul nordic de clădiri al cetății centrale, în încăperea C. nr. 21; L=620 cm și l=150 cm).

Secțiunea 30/1970 (secțiune practicată în colțul de nord-vest al curții cetății centrale, care practic include suprafața fostei secțiuni 24, care a fost găsită total degradată[69] în anul următor). Inițial, deschiderea secțiunii 30 s-a făcut pentru a obține alte profile de est și de sud, apoi – în funcție de rezultatele obținute – pentru a prelungi săpătura; în final, secțiunea a avut dimensiuni maxime pe direcția est-vest de L=1.150 cm și pe direcția nord-sud l=485 cm). Și așa, secțiunea a avut câteva zone de masivă deranjare a stratigrafiei: o mare groapă de var recent practicată, cam în anul 1960 (care acoperea o mare parte din profilul sudic) și apoi, montarea magaziei destinate plasării macaralei pentru ridicarea materialelor de restaurare la nivelele superioare ale cetății, executată înainte de anul 1969.

Situațiile arheologice interceptate și clarificate prin deschiderea secțiunii 30 au determinat deschiderea altor două secțiuni, în anul 1971, și anume:

Secțiunea 31/1970 (situată tot în curtea interioară, orientată nord-sud și perpendiculară pe corpul nordic al cetății centrale, cu profilul vestic situat la 100 cm față de profilul estic al secțiunii 30; L=700 cm și l=220 cm). Și,

Secțiunea 32/1970 (la fel în curtea interioară, orientată nord-sud, perpendiculară pe corpul nordic al cetății centrale, cu profilul vestic situat la 160 cm față de profilul estic al secțiunii 31; L=300 cm și l=200 cm).

---

[68] Amintim că un astfel de strat de mortar foarte consistent a fost găsit și în partea sudică a Turnului Roșu, vezi secțiunea 26, supra.

[69] Secțiunea 24 a fost „săpată" în anul 1969 și nu a fost deloc protejată până în anul următor, 1970, în condițiile în care șantierul de restaurare a lucrat non-stop și în condițiile în care prin secțiunea 24 se trecea spre scara spirală nord-vestică din cetatea centrală (pentru accesul la nivelele 1, 2 și pod). Profilele, dar și zidăriile surprinse acolo au fost, primele, surpate și celelalte nemulțumitor avariate.

https://biblioteca-digitala.ro

Deoarece toate aceste secțiuni 30-32 și parțial 35 (partea superioară a □1-4) cuprind o aceeași realitate arheologică și 90% au stratigrafia identică, vom prezenta în bloc descoperirile de aici.

În colțul nord-vestic al secțiunii 30, care corespunde atât cu intrarea la parterul corpului nordic al cetății centrale, cât și scării spirale care accede la nivelele superioare, a apărut o platformă de cărămidă modernă (două asize legate cu mortar, cu dimensiunile de 145 cm pe direcția est-vest și de 165 cm pe direcția nord-sud). Acoperită numai cu noroiul și agregatele purtate de călcătura muncitorilor șantierului de restaurare, platforma de cărămidă (în legătură cu scara modernă de acces la capelă) suprapunea o altă platformă – construită, de această dată, din zidărie de piatră legată cu mortar –, cu dimensiuni mult mai mari de 175 cm pe direcția est-vest și 270 cm pe direcția nord-sud. Această zidărie mergea în profunzime cu cca. 35-40 cm și era suprapusă de zidurile corpului nordic al cetății centrale, dar se țesea cu baza rectangulară a unui stâlp (cu fundația pătrată de 100 cm, stâlp cu φ 90 cm) situat la sud. Baza stâlpului se țesea, la rândul ei, cu un zid (lat de 110 cm, din piatră legată cu mortar de var/nisip), orientat vest-est și paralel cu zidul nordic al curții interioare, zid interceptat de la fațada vestică a aceleiași curți, spre est, pe o distanță de 15 m (Fig. 4, 5; Pl. XIII). Vom denumi zidăriile descrise anterior și care se constituie într-un spațiu delimitat, cu simbolul A.

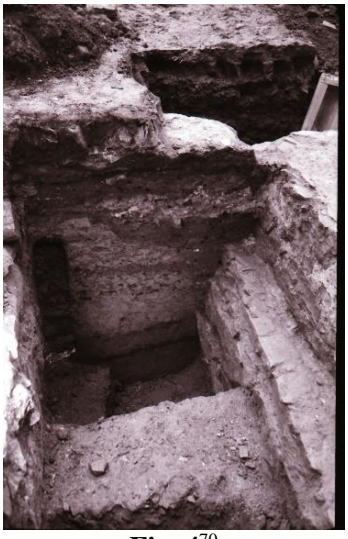

Fig. 4[70]

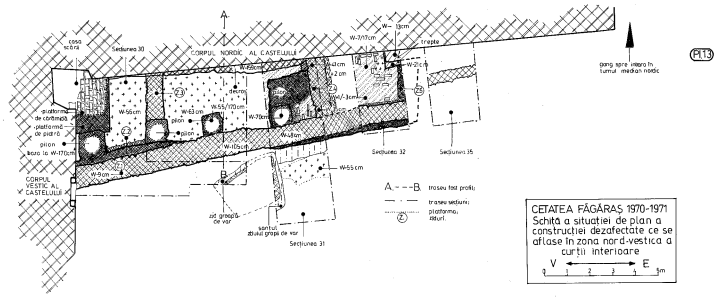

Fig. 5[71]

[70] Fig. 4 – Vedere de la nord asupra profilului sudic (zona estică) a secțiunii 30: în câmpul secțiunii resturile pardoselii de cărămidă și spre dreapta unul dintre zidurile nord-sud.

[71] Fig. 5 – Vedere de la vest asupra profilului estic al secțiunii 31, tronson 2: la partea superioară, pavajul din bolovani de râu, molozurile provenite din demolarea zidului/construcției est-vest; șanțul de fundație al construcției anterioare; spre dreapta, stratificări ținând de structura valului fortificației de lemn.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. XIII

Faptul că în secțiunile cercetate au fost găsiți doi astfel de stâlpi (posibil cel de al treilea să fi fost sub martorul între secțiunile 31 și 32), și că au existat cel puțin trei ziduri transversale orientate nord-sud, a construcției A și spre dreapta acesteia, credem că sunt suficiente argumente pentru a spune că avem de-a face cu un spațiu distinct, anterior configurării actualului corp nordic al cetății centrale (Fig. 6). Interiorul acestui spațiu a fost pardosit cu cărămidă, interceptată numai în câteva zone din suprafața sa atunci vizibilă. Un aspect important este cel care arată că zidurile orientate nord-sud ale acestei construcții au fost suprapuse (sub formă de șa) de zidul sudic al corpului nordic al cetății centrale[72] (Fig. 7).

Fig. 6[73]

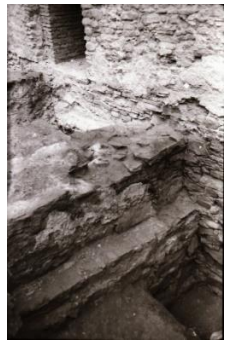

Fig. 7[74]

[72] De amintit faptul că la o cercetare ulterioară, în anul 1987 (*Cercetări arheologice la Făgăraș*, în „Cercetări arheologice", X, 1997, p. 244) au fost identificați în curtea exterioară nordică stâlpi din zidărie de piatră situați pe același aliniament est-vest, la distanță de cca. 6 m nord de zidul nordic al incintei centrale. Colțul sud-estic al fostei construcții A discutate acum se plasează pe aceeași linie virtuală cu colțul ultimului stâlp estic identificat la nord de Turnul Pestriț. Credem că putem pune în legătură fosta clădire acum discutată cu observațiile în legătură cu o fostă loggia situată pe vestul cetății centrale, ale cărei arcaturi au fost înzidite (Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 79).

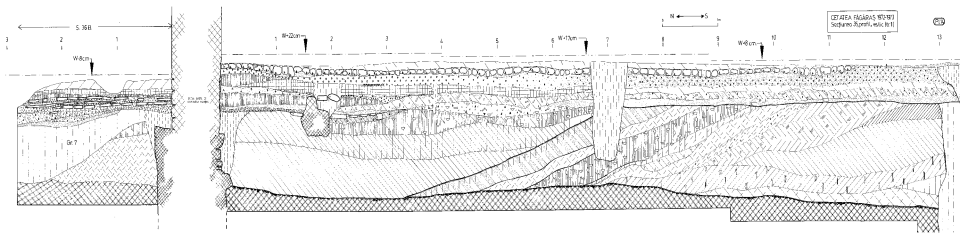
[73] Fig. 6 – Vedere de ansamblu, de la est, asupra zonei secțiunilor 30-31, după desființarea profilelor: cele două construcții (dezafectate, A și B) suprapuse, orientate est-vest și, respectiv, fundațiile pilonilor și stâlpilor acestora.

[74] Fig. 7 – Raportul de suprapunere a zidului sudic al corpului nordic al cetății centrale pe zidăriile dezafectate ale construcțiilor suprapuse din secțiunile 30, 31.

https://biblioteca-digitala.ro

Peste această structură și după demolarea elevației sale, a fost suprapusă o alta, aproape identică, cu zidul est-vest situat parțial peste zidul anterior (cu o deviere de orientare de la sud/sud-vest spre nord/nord-est). Stâlpii circulari din cărămidă (cu φ de cca. 50 cm și păstrați pe înălțimea a cel mult două-trei asize) suprapun fie vechile baze ale stâlpilor construcției anterioare (doi dintre aceștia), fie alții (cel puțin doi) care au mici fundații proprii. Numitele fundații (care delimitau la rândul lor un spațiu separat, denumit de noi cu simbolul B) sparg pavimentul de cărămidă așternut la interiorul clădirii A și mai cuprind – în continuare – fundațiile altor două ziduri nord-sud, adosate corpului nordic al cetății centrale. Această ultim amintită refacere pare să fi folosit drept spațiu introductiv către o inițială scară de acces din curte spre capelă[75]. Mai este de adăugat că unele fragmente de pardoseală din cărămidă par să confirme că această a doua clădire era – la rândul ei – pardosită cu cărămidă amenajată peste cea a primei clădiri, pe care o suprapunea.

Apoi, spre partea estică a seriei de secțiuni aici prezentate, o structură de zidărie superficială (numită de noi C) a preluat ulterior măcar parțial o funcție asemănătoare pentru partea estică a curții interioare, poate în prelungirea clădirilor anterior prezentate. Oricum, spațiul delimitat de zidul său sudic, situat la 150 cm sud de corpul nordic, a fost interceptat în secțiunea 35 și poate fi considerat drept un culoar, cu o suprastructură ușoară, eventual din lemn (Pl. XIII și Pl. XIV).

Pl. XIV

După demolarea și celei de a doua construcții (B), curtea interioară pare să fi fost aici – dar și în mai multe zone unde s-au practicat secțiuni de cercetare –, pavată unitar, cu un strat de pietriș de cca. 5-7 cm și, mai târziu, cu un pavaj din bolovani de râu montat în nisip[76].

[75] Spațiul capelei a fost amenajat în locul pe care îl știm și azi – la nivelul doi al corpului vestic de clădire din cetatea centrală – după anul 1637, drept capelă calvină reformată. În inventarele din 1632 și 1637 spațiul în cauză fusese divizat în trei încăperi cu funcție de spălătorie și casa spălătoreselor. Mai târziu, în anul 1700 este transformată în capelă catolică, în anul 1759 adaptată rigorilor unei capele militare, pentru ca în anul 1919 să devină paraclisul ortodox al garnizoanei române (Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 98, 113, 123-125).

[76] Straturile amintite par a fi fost amenajate în special în jumătatea nordică a curții interioare, doar dacă eliminăm posibilitatea că atât pietrișul, cât și bolovanii, nu au fost înlăturați în mod voit în timpuri foarte recente – dar anterioare începerii procesului de restaurare a cetății. Amintita înlăturare din anumite zone pare să fie confirmată de prezența pavajului de bolovani în secțiunea 34, situată în partea sudică a curții interioare.

https://biblioteca-digitala.ro

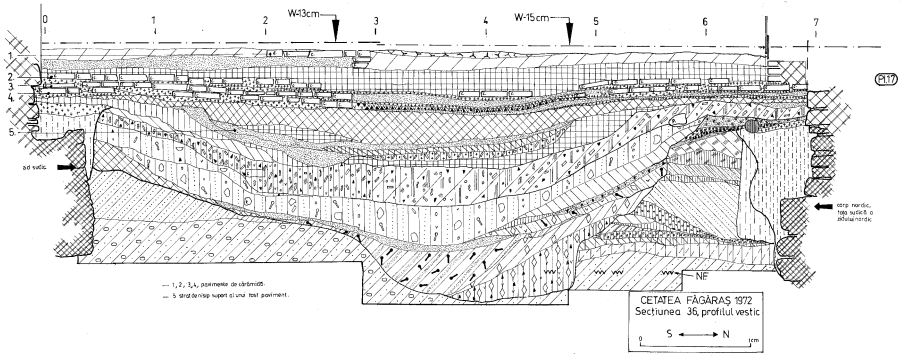
Cea de a doua fază de construire amintită mai sus (B) este – credem – ulterioară momentului amenajării capelei de la al doilea nivel al corpului vestic, menționată drept capelă de abia în inventarul din anul 1656[77].

Secțiunile în cauză au interceptat însă și alte elemente interesante.

La un moment dat zone ale fațadei sudice a corpului nordic au avut partea inferioară placată cu cărămidă (Fig. 8). Cu mare probabilitate este vorba de o plombare pe suprafață mai mare – poate corespondentă astupării golurilor de intrare în încăperile corpului nordic, amenajate inițial direct din curtea interioară a cetății (Pl. XVII, XIX)[78].

Fig. 8[79]

Pl. XVII

Este foarte probabil ca încăperile corpului nordic să fi avut, fiecare, o intrare din curtea interioară, așa cum pare să o arate cele două trepte (aflate acum sub o fereastră) identificate în secțiunea 32, trepte acoperite de stratificările datorate clădirii B adosate fațadei sudice a corpului nordic (Fig. 9; Pl. XIII). Mai mult, funcțiile total diferite atribuite fiecăreia dintre încăperile de la parterul corpului nordic menționate

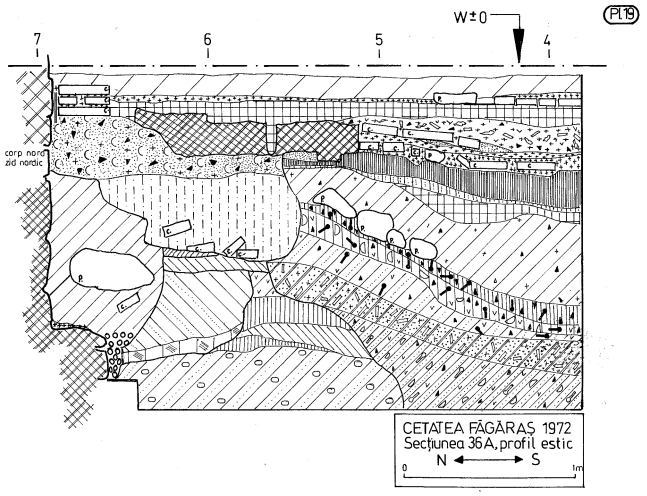
[77] Vezi și supra, nota 72.

[78] Ipoteza poate să fie perfect plauzibilă, deoarece zidul sudic al corpului nordic prezintă astfel de inserții de cărămidă și la interior, cum s-a întâmplat în secțiunea 39.

[79] Fig. 8 – Cămășuială cu cărămidă.

https://biblioteca-digitala.ro

în inventarele cetății par să fi impus existența accesului individualizat din curte în camere.

Pl. XIX

Fig. 9[80]

S-a putut stabili faptul că, după construirea zidului nordic de incintă al cetății centrale, curtea interioară a fost amenajată cu un strat de pietriș (fapt confirmat și de secțiunile practicate la interiorul actualului corp nordic, ca și de cele din aria curții interioare, respectiv 33, 35, 39). De la fața acestui nivel au fost săpate mari gropi de aruncare a molozurilor, dar și a deșeurilor menajere, gropi acoperite de stratificațiile

[80] Fig. 9 – Secțiunea 32, vedere asupra treptelor care marcau golul unei foste uși (acum înzidită) de intrare din curtea interioară în încăperea C. nr. 23.

https://biblioteca-digitala.ro

corespondente construirii zidului sudic. În vreme ce, după construirea ulterioară a zidului sudic al aceluiași corp, curtea interioară a fost așternută inițial cu nisip galben.

La fel, chiar dacă profilele secțiunilor acum discutate sunt în mare parte afectate de intervenții ulterioare – în măsura în care cercetarea a putut atinge adâncimi mai mari –, profilele interceptează structura valului fortificației de lemn. Mai mult, în partea sudică a secțiunii 31, la W -228 cm au fost găsite fragmente carbonizate de lemn prelucrat.

Secțiunea 33/1970 (orientată nord-sud, situată în colțul nord-estic al încăperii C. nr. 21; lungimea pe direcția est-vest L=200 cm și cea pe direcția nord-sud de l=160 cm). A fost identificată o pardoseală de cărămizi (31x15,3x5 cm) dispusă în șiruri paralele, pe pat de nisip, sub care, după o nivelare cu moloz, a apărut o altă pardoseală de cărămidă pe nisip, montată în sistem parchet. Aceasta era clar anterioară momentului în care zidul nordic a fost cămășuit cu cărămidă. Sub această ultimă pardoseală s-a găsit în jumătatea vestică o groapă de mari dimensiuni din care au fost recoltate multe fragmente de cahle pătrate plate sau concave, simple sau micasate (Fig. 10, 11).

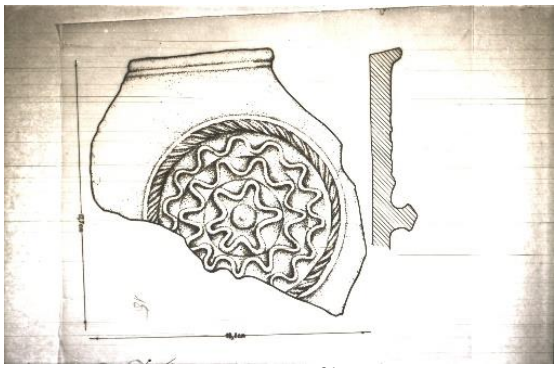

Fig. 10[81]

Fig. 11[82]

Secțiunea 34/1970 (orientată nord-sud, situată în curtea centrală și perpendiculară pe primul pilon estic al loggiei și la 160 cm vest de zidul scării loggiei; L=400 cm și l=240 cm). A fost interceptat pavajul de bolovani al curții, apoi secțiunea a fost perforată de trei gropi mari. Pilonul loggiei a fost construit din zidărie de piatră având drept liant un mortar foarte bogat în var și cu puțin nisip, cu o decroșare a fundației de cca. 20-30 cm pe fiecare latură.

Secțiunea 35 partea 1-a/1971 (orientată nord-sud, aproximativ perpendiculară pe corpul nordic de clădiri; L=400 cm, l=200 cm). Inițial au fost deschise numai carourile 1-4 ale secțiunii cu scopul de a completa rezultatele obținute în secțiunile 30-32, vezi supra (Pl. XIV, exterior □1-4; Fig. 12). În contextul problematic amintit, în primele carouri s-a găsit zidul superficial al fazei C identificat în secțiunile 30-32. Dar, după obținerea rezultatelor arheologice din secțiunea 20, s-a decis, în anul

[81] Fig. 10 – Cahlă pătrată micasată cu decor geometric.

[82] Fig. 11 – Cahlă pătrată cu partea centrală concavă, decorată cu elemente vegetale stilizate.

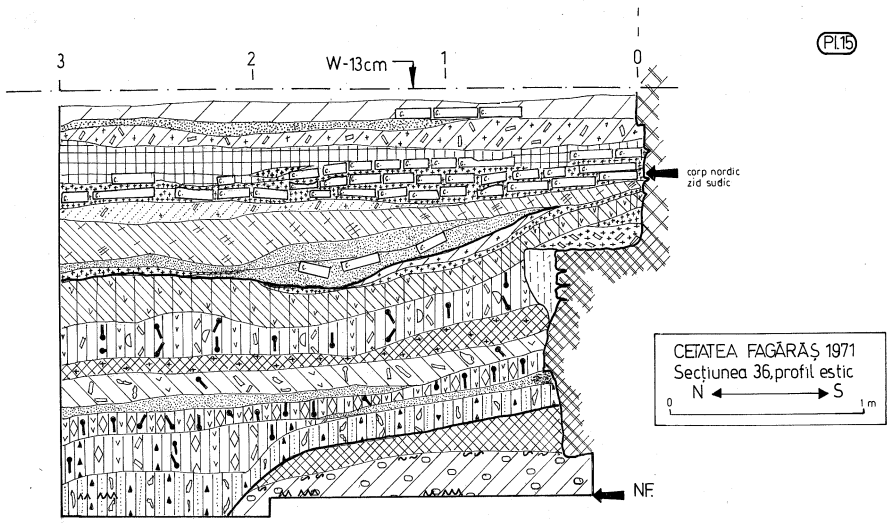
https://biblioteca-digitala.ro

1973, prelungirea secțiunii 35 spre sud. Pentru partea a 2-a a secțiunii 35 cuprinzând □ 5-31, vezi la finele acestui capitol, după prezentarea secțiunii 44.

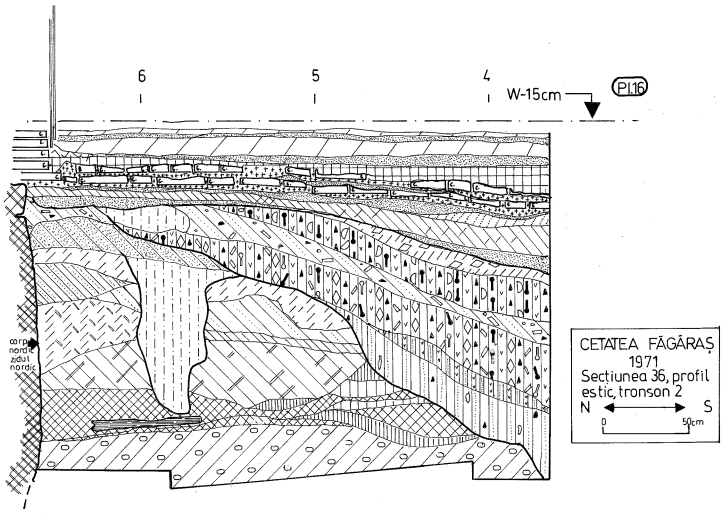
Fig. 12 – Vedere de la sud asupra secțiunii 35, □1-4

Secțiunea 36/1971 (orientată sud-nord, situată în încăperea C. nr. 22 a corpului nordic al cetății centrale, perpendiculară pe zidul sudic, cu malul estic la 90 cm vest de zidul estic, iar cu malul vestic la 250 cm vest de zidul vestic; inițial L=295 cm și l=175 cm). În campania anului 1972 de cercetare secțiunea a fost prelungită până la zidul nordic al încăperii, total L=700 cm). Datorită interesului prezentat de rezultatele obținute, au mai fost deschise – în aceeași încăpere C. nr. 22 – alte două secțiuni: **Secțiunea 36 A/1972** (în zona nord-vestică a încăperii, cu L=320 cm și l=200 cm) și **Secțiunea 36 B/1973** (situată în zona sud-vestică a aceleiași încăperi, cu profilul estic oarecum în prelungirea – spre interior – a secțiunii 35; L=300 cm și l=175 cm). Observațiile și situațiile arheologice unitare din aceste trei secțiuni, cu completări și nuanțări reciproce, ne determină prezentarea lor împreună (Pl. XV-XIX).

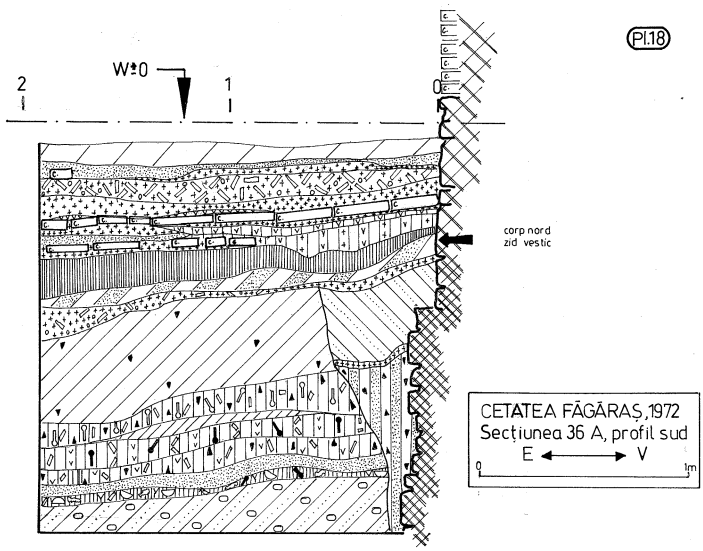

Pl. XV

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. XVI

Pl. XVIII

Sub placa de beton turnată în întreaga încăpere s-a surprins o pojghiță subțire de mortar, corespunzător momentului de dublare a zidului nordic cu o zidărie de cărămidă (cu grosimea de 1 și ½ lungime de cărămidă) și apoi o pardoseală de cărămidă (pardoseala 1, cu piese de dimensiunile de 26/27x12,5/15x3,5/4,5 cm, de unde se deduce faptul că materialul de paviment era recuperat la dezafectarea altora, preexistente) pe pat de nisip, cu urme de ardere la suprafața sa (Pl. XVI). Pardoseala 1 se

https://biblioteca-digitala.ro

adosează soclului unei sobe preexistente (zidită tot din cărămidă) situată în parte nord-vestică a încăperii și dublării zidului nordic amintite mai sus (Fig. 13).

Fig. 13[83]

O altă pardoseală (pardoseala 2) de cărămidă montată pe pat de mortar, găsită doar sub forma unor fragmente și pe mici porțiuni, acoperea o alta, aflată sub un strat de moloz (pardoseala 3), montată tip parchet pe pat de mortar (cărămizile cu dimensiuni de 27x15x4,5 cm). Ultima pardoseală amintită se întinde în foaie continuă cu cea din încăperea 21, trecând prin glaful golului de trecere între camere. Mai mult, ea este acoperită de dublura zidului nordic, dovedindu-și astfel anterioritatea.

Cele trei pardoseli sumar descrise înainte prezintă mereu – în ordinea enumerării lor de sus în jos –, o pantă din ce în ce mai accentuată spre centrul încăperii, straturile de nivelare care le preced pe fiecare au fost așternute urmărindu-se în fapt atenuarea numitei pante.

În centrul încăperii a fost identificată baza unui fost pilon central (50x52 cm) din zidărie friabilă și puțin adâncă (cca. 30 cm de la fața pardoselii 3 care o înconjura), situată exact între secțiuni, în cuprinsul zonelor prezervate între profilele stratigrafice) și înecată în stratul de moloz. În contextul dat, ridicarea pilonului central s-a făcut, cu siguranță, după reconfigurarea spațiului camerei prin construirea actualului său zid vestic.

Toate cele de mai sus acoperă resturile pardoselii inițiale (pardoseala 4), construită pe pat de nisip, foarte denivelată, cu panta generală de care aminteam și păstrată doar parțial. Cărămizile pavimentare aveau dimensiunile de 30x15x4cm (Pl. XV).

Pardoseala 4 intervine după două nivelări relativ compacte, cea inferioară cu nisip, suprapusă de alta din lut bătut și care acoperă pachetul de stratificări corespunzătoare momentului de construire a zidului sudic.

Zidul sudic are decroșul de fundare la W -85/90 cm (decroș cu o lățime de cca. 40 cm – Pl. XV, Fig. 14), în vreme ce zidul nordic prezintă decroșarea fundației la W -142 cm (decroș cu o lățime de 20/23 cm față de verticala inițială a elevației zidului, care acum era placat cu 40 cm de zidărie de cărămidă, Pl. XVII), dovedindu-și și stratigrafic anterioritatea.

[83] Fig. 13 – Vedere de la sud asupra secțiunii 36 A, cu soclul de sobă.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 14[84]

Observația importantă constă în faptul că zidul nordic (Fig. 15) a funcționat o vreme fără vreo construcție adosată și anume atâta timp cât în preajma sa să se fi putut face o groapă de mari dimensiuni (relativ circulară cu φ 500 cm și cu adâncimea de W -220 cm) umplută treptat cu stratificări diferite ca structură și conținut, printre care deșeuri menajere și molozuri provenite din zidării dezafectate și foarte multe fragmente de cahle (conturul gropii s-a detașat clar, fiind vizibil în toate situațiile de *grundriss*, cât și în toate profilele secțiunilor din aria încăperii (Pl. XV-XIX).

Fig. 15[85]

Zidul vestic al încăperii, deși s-a dovedit a fi clar ulterior zidului nordic și gropii de mari dimensiuni din centrul încăperii, nu a putut fi identificat stratigrafic drept contemporan sau ulterior momentului de construire a zidului sudic.

Nivelul solului viu s-a situat la W -198/200 cm. Nivelul freatic a apărut la cca. W -220 cm și cu oarece eforturi s-a coborât cu cercetarea până la W -250 cm.

[84] Fig. 14 – Vedere de la vest asupra zidului sudic (dreapta) și a nivelului său de construcție, în câmpul secțiunii 36 și placarea cu cărămidă a zidului sudic.
[85] Fig. 15 – Secțiunea 36, vedere asupra zidului nordic.

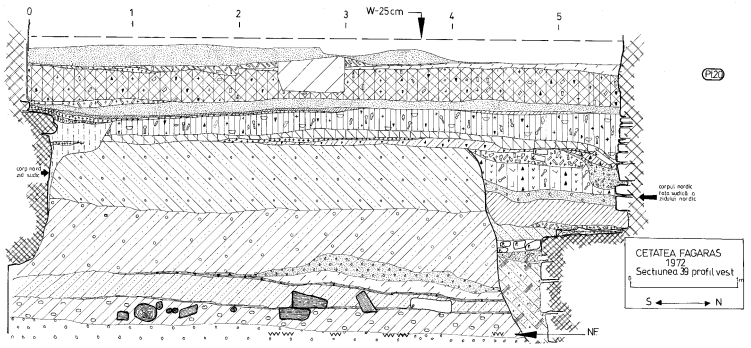
https://biblioteca-digitala.ro

Secțiunile 36 au fost primele care au dat informații coerente, de o mai mare anvergură – comparativ cu rezultatele secțiunilor anterioare, care ne-au oferit elemente informative strict locale –, și au deschis orizontul unei investigații cu posibilități de lărgire și aprofundare.

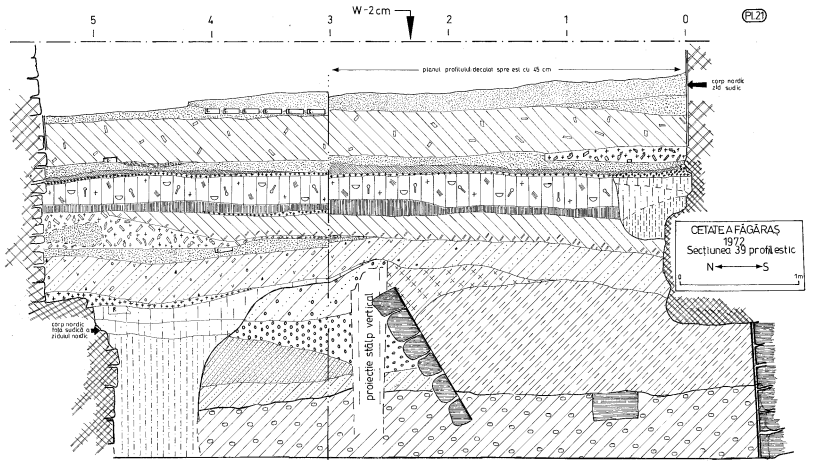
Secțiunea 37/1971 (casetă practicată în colțul sud-estic al încăperii C. nr. 20 a corpului nordic al cetății centrale; L=200 și l=150 cm). Rezultatele confirmă situația stratigrafică a zonei fără descoperiri deosebite.

Secțiunea 38/1971 (prelungirea cu cca. 150 cm spre sud a secțiunii 30, până în axul golului de intrare în pivnița corpului vestic al cetății centrale). A fost degajat zidul orientat est-vest în toate secțiunile 30-32 (Fig. 6).

Secțiunea 39/1972 (orientată nord-sud, situată în încăperea C. nr. 25 (L=558 cm și l=160 cm) și **Secțiunea 39 A/1972** (situată în aceeași încăpere cu secțiunea 39, în colțul nord-vestic al acesteia, cu malul estic L=230 cm la 80 cm vest de profilul secțiunii 39, și cu l=215 cm). Vom prezenta elementele stratigrafice comune celor două secțiuni urmate de caracteristicile proprii fiecăreia dintre ele (Pl. XX-XXII).

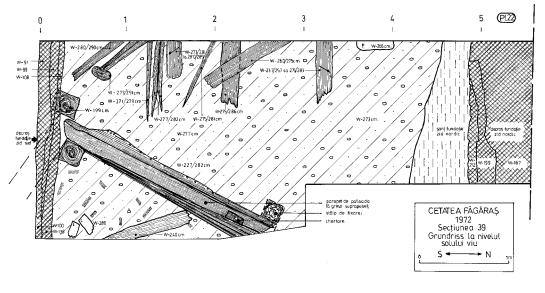

Pl. XX

Pl. XXI

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. XXII

Întreaga încăpere fusese acoperită de o placă de beton, placă demontată 80% de șantierul de restaurare înainte de deschiderea secțiunilor de cercetare. Placa suprapunea un strat de moloz cu mult nisip și oase de animale, strat care acoperea câteva resturi denivelate ale unei foste pardoseli de cărămidă (alcătuită din piese întregi și mai ales fragmentare de diferite dimensiuni, reutilizate), montată pe pat de nisip. Sub următorul strat de argile amestecate (de culori diferite) cu aspect marmorat apare un nivel de refacere – poate al boltirii încăperii –, care are la partea inferioară un nivel de construire de 7-8 cm din mortar dur (Fig. 16, 17). Acesta din urmă acoperă direct un al doilea nivel de pardoseală din cărămidă (cu dimensiunile de 28x14x5 cm) montată tip parchet pe nisip, paviment care s-a dovedit a fi fost cel original (Fig. 18).

Fig. 16[86]

Fig. 17[87]

Fig. 18[88]

[86] Fig. 16 – Vedere frontală a stratigrafiei zonei nordice a profilului estic din secțiunea 39.
[87] Fig. 17 – Vedere frontală a stratigrafiei zonei sudice a profilului estic din secțiunea 39.
[88] Fig. 18 – Secțiunea 39 A, vedere de la est asupra resturilor pardoselii de cărămidă montată tip parchet (dreapta), asupra soclului sobei și a resturilor primei pardoseli descoperite.

https://biblioteca-digitala.ro

Toate stratificările mai sus amintite suprapun nivelul de construire al zidului sudic al încăperii, manifest în plan și profil printr-un strat de mortar, cu o grosime și duritate descrescătoare de la sud spre nord (Pl. XX, XXI), strat care căpăcuiește șanțul de fundație al numitului zid și care se mulează pe fața acestuia. Zidul sudic coboară în profunzimea solului până la W -235/239 cm.

Încăperea fusese prevăzută cu un stâlp central de susținere a sistemului de boltire. Ca și la secțiunile 36, 36 A și B, stâlpul central (cu dimensiunile elevației de 53x52 cm) era făcut din zidărie friabilă, cu adâncimea fundației de cca. 35 cm. Și tot la fel, zidul nordic a fost dublat – peste pardoseala originală – cu o zidărie de cărămidă.

În secțiunea 39 A a fost identificat soclul unei sobe de cărămidă (cu latura vestică de 174 cm și cea nordică aparentă din malul estic cu 135 cm, cu zona centrală cu lut ars *in situ*, desigur vatra), așezată peste prima pardoseală a încăperii și distanțată de zidul nordic cu 56 cm și de cel vestic cu 80 cm (Fig. 18).

Elementele comune pentru cele două secțiuni se continuă în profunzimea solului prin mai multe nivelări (de cca. 60-70 cm), care cuprindeau lentile succesive de lut bătut, nisip și pământ cenușiu-negricios (lentile aproape nedelimitabile între ele), solul negricios având în compunerea sa granule de cărbune, cenușă, oase de animale și fragmente ceramice de vase și cahle (Fig. 19, 20). Stratul, relativ consistent, se remarcă prin concentrarea masivă de cenușă – în special lângă zidul nordic – și prin faptul că este tăiat de șanțul de fundare al zidului sudic.

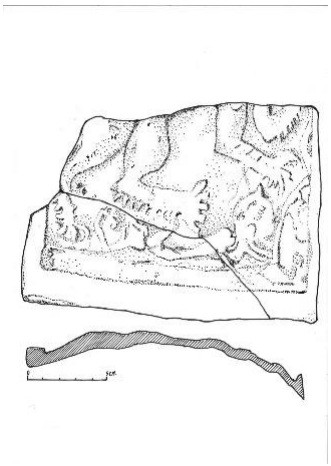

Fig. 19[89]

Fig. 20[90]

Mai mult însă, acest pachet important de nivelări acoperă în mod direct nivelul de construire a zidului nordic, nivel concretizat – și el – printr-un strat de mortar cu alicărie de piatră și grunji de cărămidă, solidificat prin călcare îndelungată pe întreaga suprafață a secțiunii 39 (Fig. 21).

[89] Fig. 19 – Cahlă de sobă cu reprezentarea unui grifon.
[90] Fig. 20 – Cahlă de sobă cu reprezentarea Sfântului Gheorghe omorând balaurul.

https://biblioteca-digitala.ro

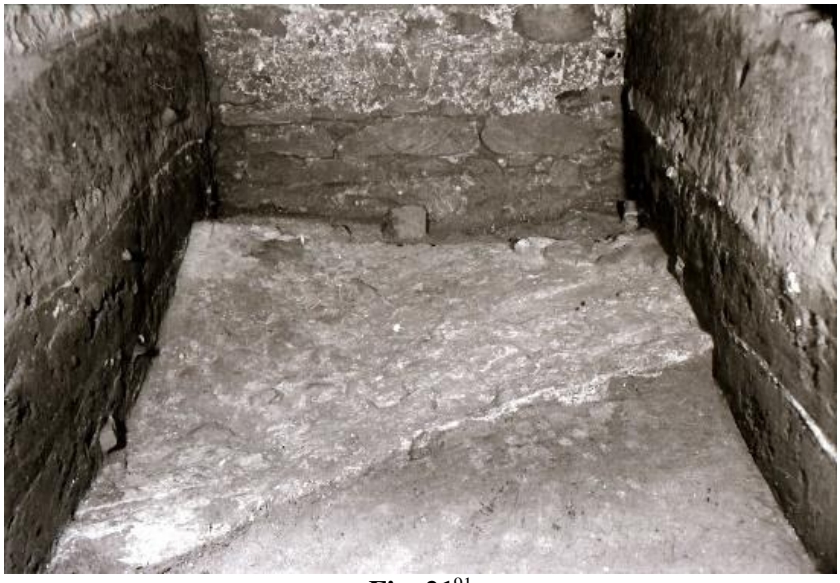

Fig. 21[91]

Nivelul de construcție acoperă direct decroșul de fundare al zidului nordic (apărut la W -204 cm). La partea sa superioară, decroșul are cca. 50 cm lățime (în malul estic), dar șanțul de fundație este mult mai larg: contextul stratigrafic și geologic de acolo[92] a provocat, se pare, cel puțin în anumite zone, prăbușiri ale malului șanțului (Pl. XX, XXI). Este explicația pentru care o bună parte a șanțului de fundare este umplută cu pământ negricios cu multă cenușă, cărbune și lemn ars, antrenat din depunerile existente în momentul săpării șanțului de fundație. Zisele prăbușiri au fost umplute parțial și la diferite nivele, chiar de zidăriile de fundare care apar astfel construite „în trepte" (Pl. XXII)[93].

Imediat la sud de traseul șanțului de fundare al zidului nordic (□4) și sub nivelul său de construire, în partea vestică a secțiunii, la fața și în masa unui strat de argilă nisipoasă vineție (cca. W -220 cm) au apărut numeroase bucăți de lemn prelucrat carbonizat sau parțial ars, rădăcini, carbonizate sau nu, bulgări mici de chirpic, totul pe o pânză de așchii de lemn (Fig. 22; Pl. XX, XXII).

[91] Fig. 21 – Vedere frontală asupra zidului nordic vizibil în secțiunea 39, cu nivelul de construcție.

[92] Stratificările geologice traversate de fundațiile zidului nordic al cetății centrale – așa cum am specificat mai sus –, sunt alcătuite din pietrișuri, nisipuri și argile nisipoase, straturi permeabile, spălate mereu (atunci ca și acum) de nivelul freatic abundent infiltrat în momentul oricărei săpături și, drept consecință, predispus la alunecări și prăbușiri de maluri. Am experimentat în anul 1972 în mod direct și chiar aici, în secțiunea 39, o astfel de prăbușire parțială a profilului estic.

[93] Notăm în mod special că observațiile și realitățile arheologice la care ne vom referi de aici înainte au putut fi reperate și constatate numai datorită faptului că am putut beneficia de serviciile pompei de evacuare a apelor freatice din secțiunile 39-44 și 35, situație mai mult decât benefică cercetării, facilitate de care nu am avut parte până în anul 1972.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 22[94]

Apoi, în partea estică a secțiunii □1-3, s-a identificat la W -190 cm, parapetul din lemn de stejar al fortificației anterioare cetății de zid, dimpreună cu unele dintre lemnăriile sale – arse sau nu – și căzute la poala parapetului, dar și cu multe țepușe (de 100-120 cm, cu φ de 6-8 cm), cioplite sumar și ascuțite la ambele capete (Fig. 23; Pl. XXI, XXII).

Fig. 23[95]

Latura găsită a parapetului era orientată de la nord-est spre sud-vest; odată ajuns sub fundația zidului sudic, parapetul își schimbă direcția, cotind aproape cu 90 de grade, pornind de la nord-vest spre sud-est (Fig. 24). Menționăm că talpa fundației zidului sudic al încăperii C. nr. 25 era amenajată printr-un strat de bolovani (cu φ de cca. 8-10 cm) pus direct peste parapetul de lemn încă păstrat[96] și abia deasupra lui au

[94] Fig. 22 – Secțiunea 39, vedere de la nord-est asupra zonei sud-vestice a secțiunii, sub nivelul freatic (în curs de ridicare după evacuarea cu pompa) asupra resturilor parțial carbonizate la distrugerea fortificației de lemn – grinzi, țepușe, lemn poliedric cu capătul în formă de măciucă, fragmente de stâlpi etc.

[95] Fig. 23 – Secțiunea 39, vedere asupra segmentului de parapet cu orientarea nord-est spre sud-vest; sus, sistemul de sprijinire a malurilor secțiunii; jos, la stânga și la dreapta, stâlpii inițiali de fixare a parapetului; la mijloc, sprijin montat de noi pentru susținerea parapetului; jos de tot „oglinda" nivelului freatic.

[96] Prezența bulgărilor de piatră la talpa zidului sudic a fost constatată și în secțiunea 31.

https://biblioteca-digitala.ro

fost turnate agregatele amestecate de var/nisip și moloane de piatră. Mai trebuie să precizăm că primul tronson de parapet, cel care traversa aproape total secțiunea, era dislocat de la poziția verticală inițială, fiind aplecat spre exterior vest-sud-vest (Fig. 24; Pl. XXII).

Fig. 24[97]

Parapetul era construit dintr-o elevație alcătuită din 6 grinzi orizontale suprapuse, încă păstrate ca atare pe o înălțime de 145 cm, de la fața stratului de pietriș în sus (W -300 cm), strat în care par să fi fost implantate, și în cuprinsul căruia, cu mare probabilitate, se mai continuă cu 2-3 grinzi în profunzime. Grinzile (cu secțiune de cca. 30x30 cm) erau fixate inițial la verticală prin câte doi stâlpi perfect ciopliți, cu secțiunea de 20x20 cm, care le sprijineau, le fixau și le încadrau la capete (la 297 cm distanță), la interiorul și la exteriorul parapetului (Fig. 25; Pl. XXII).

Fig. 25[98]

[97] Fig. 24 – Secțiunea 39, vedere de la est de parapet: la stânga profilul estic al secțiunii; frontal, segmentul orientat nord-vest spre sud-est al parapetului; stâlpul interior de fixare a ambelor parapete; la dreapta, segmentul orientat nord-est spre sud-vest al parapetului.
[98] Fig. 25 – Secțiunea 39, detaliu de construire a parapetului din grinzi de lemn.

https://biblioteca-digitala.ro

Grinzile din alcătuirea parapetului erau foarte bine fasonate, cu barda sau cu toporul, pe trei dintre fețe, cele care intrau în contact direct cu celelalte elemente de lemn, pentru a se asigura perfecta suprapunere sau îmbucare a pieselor componente. Și, pentru a asigura o cât mai bună etanșeitate, golurile (foarte mici de altfel) au fost burate cu icuri cioplite din lemn sau cu pietre mici[99]. Pe cea de a patra latură a grinzilor, cea exterioară, se vedea rotunjimea copacului din care proveneau, fiind îndepărtată sumar doar coaja trunchiului, și nici aceasta în totalitate (Fig. 22-25).

Stâlpii care fixau unele dintre grinzile orizontale prin chertare au fost, se pare, foarte afectați de foc, în unele locuri pământul din jurul lor era puternic înroșit, chiar copt până la vitrificare (cum a fost cazul stâlpului nord-estic, de la interiorul parapetului).

Fortificația propriu-zisă era alcătuită din două astfel de parapete de lemn de stejar, solidarizate între ele prin grinzi transversale. Deși al doilea parapet paralel nu a fost găsit, au fost identificate însă fragmente și porniri ale unor grinzi-tiranți. Între aceste două pânze de parapete se afla o umplutură bine tasată (alcătuită din argile de culori diferite – gălbui, verzui, roșietice etc., intenționat amestecate) și devenită astfel o stratificare distinctă, ca textură și cromatică, de orice alt strat contemporan (Pl. XXI). În cuprinsul acestui strat de umplutură s-au găsit câteva elemente de lemn prelucrate, dar rupte și toate nearse. Și chiar fragmente de drapă.

Subliniem faptul că întreaga amenajare a elementelor structurii de lemn a fortificației a fost realizată la fața stratului de argilă vineție nisipoasă – care, acolo unde a fost surprinsă aici și în celelalte secțiuni, avea calitatea de pământ viu; stratul suprapunea nisipuri dar mai ales pietrișuri terțiare (W -250 cm) așezate, la rândul lor, pe macro-pietrișuri, fiecare element al acestora atingând φ 8-12 cm cu fața la W -314/-340 cm. Trebuie subliniat faptul că resturile mai mult sau mai puțin carbonizate ale lemnăriilor căzute sau nu din structura fortificației fuseseră acoperite cu un strat subțire de nisip aluvionar, ceea ce demonstrează că după data distrugerii fortificației de lemn și momentul inițierii primelor construcții din zidărie de piatră s-a scurs un anume interval de timp.

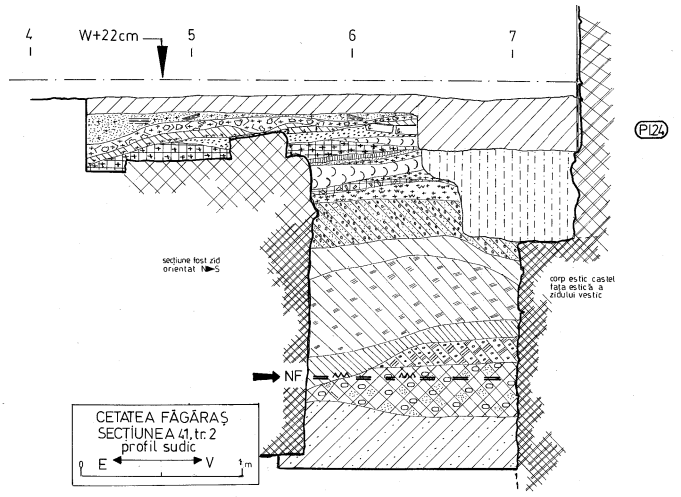
Secțiunea 40/1973 (orientată pe direcția nord-sud, situată în curtea exterioară între turnul nord-vestic și zidul de sprijin al rampei de acces pentru drumul nordic de strajă al incintei exterioare; L=1.600 cm și l=150 cm). S-a constatat existența unei amenajări de curte alcătuită dintr-un strat de pietriș la cca. W -75/80 cm, corespunzător stratului aflat în condiții stratigrafice asemănătoare și la aceleași cote cu cel găsit în secțiunea 11 tronsonul 2. Ca și în secțiunea 11, amenajarea în discuție este anterioară momentului de construire a Turnului Pestriț (la rândul lui ulterior ridicării zidurilor cetății centrale) și poate fi atribuită, datorită consistenței și omogenității sale, etapei finale a refacerilor inițiate și înfăptuite în bună parte de voievodul Ștefan Mailat. Ceva mai jos, la W -134 cm, a apărut fața unui strat de mortar întărit *in situ* și cu grosime de cca. 25-30 cm. Ținând seama de contextul stratigrafic al secțiunilor

[99] Etanșeitatea asigurată de acest sistem foarte îngrijit de construire a parapetului și-a dovedit eficacitatea chiar și în timpul lucrărilor de cercetare: în timp ce la exteriorul parapetului nivelul freatic apăruse de cca. 30 cm, la interior umplutura de pământ din spatele acestuia era abia umedă.

https://biblioteca-digitala.ro

din jur (secțiunile 7, 10 și 11) nivelul în cauză pare a fi aparținut momentului de construcție a incintei centrale.

Secțiunea 41/1973 (orientată est-vest, situată în încăperea C. nr. 3 din corpul estic de clădire al cetății centrale; L=740 cm și l=200 cm). Încăperea, cu pavimentul scos deja în momentul începerii săpăturii de cercetare, avea la față un strat de moloz care căpăcuia un șanț (cu adâncimea de W -51 cm) făcut paralel cu actualul său zid sudic, pentru repararea acestuia. La cca. 30 cm adâncime a fost găsită fața demolată a unui zid de piatră legat cu mortar, orientat nord-sud, cu lățimea de 150 cm. Zidul, cu nivelul de construcție marcat și de un minuscul decroș (cca. 5-6 cm) de fundare la W -60 cm, avea talpa implantată în sol până la W -209 cm (Pl. XXIV).

Pl. XXIV

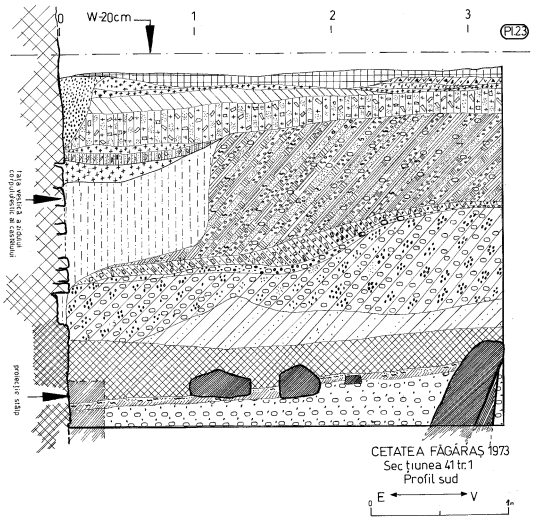
Actualul zid vestic al încăperii, construit într-un șanț a cărui deschidere superioară era cu cca. 80 cm mai largă decât decroșul propriu-zis al fundației (și el de cca. 40 cm lățime și situat la W -78 cm) intervine după demantelarea zidului precedent descris, și avea drept scop lărgirea cu cca. 150 cm spre vest a camerelor acestui corp estic (Pl. XXIV). O situație similară a fost întâlnită și în secțiunea 18 (vezi supra), ceea ce confirmă faptul că fațada estică ce delimita curtea interioară a cetății centrale la un moment dat a fost mutată spre vest[100] cu cca. 100-150 cm și reconfigurată. Mai notăm faptul că actualul zid al fațadei spre curtea centrală are un traseu neparalel cu zidul pe care funcțional îl înlocuia: dacă în secțiunea 18 cele două ziduri (cel dezafectat și cel nou construit) aveau un traseu tangent, în secțiunea 41 cele două trasee sunt la cca. 150 cm distanță.

Cât despre zidul estic al încăperii (zidul incintei estice a cetății centrale), acesta are cote de fundare cu mult anterioare celor ale zidurilor amintite înainte: de-

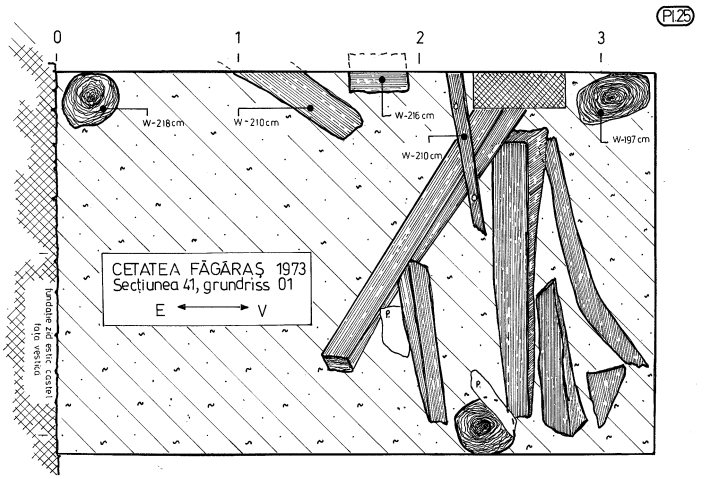
[100] Lărgirea spre vest a încăperilor corpului estic a fost condiționată de existența scării care conducea la nivelele loggiei de al cărei zid, practic, se adosează.

https://biblioteca-digitala.ro

croșarea fundației (decroșare inegală, de cca. 20 cm) este la W -220 cm, dar nivelul de construire la W -180 cm. Nivelul de construire este ulterior momentului distrugerii fortificației de lemn, ale cărei resturi le suprapune (Pl. XXIII, XXV).

Pl. XXIII

Pl. XXV

Grinzi, dulapi (cu grosimi de la 6 la 20 cm) și stâlpi (cu φ de 30 cm) parțial arși sunt căzuți la fața stratului subțire de argilă vineție cu resturi de vegetație de luncă putrezită *in situ* (Fig. 26, 27).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 26[101]

Fig. 27[102]

Fața acestor piese căzute la sol s-a interceptat de la W -218-220 cm, ele zăcând la cca. W -230 cm. Sub stratul de argilă vineție situat la cca. W -230 cm, urmează stratul masiv de pietriș la W -250/260 cm, iar apariția nivelului freatic s-a făcut mult mai sus, la W -172 cm.

Secțiunea 42/1973 (orientată est-vest, perpendiculară pe zidul estic al încăperii C. nr. 2; L=250 cm și l=200 cm). Elementul important al secțiunii este surprinderea pardoselii de cărămidă (cu dimensiunile de 30x14/15x5 cm) montată pe un pat de mortar, asemenea celor dezvelite în secțiunile 33 și 36.

Secțiunea 43 tronson 1/1973 (orientată est-vest, este situată perpendicular pe fața zidului estic care configurează curtea interioară, în continuarea, spre exteriorul clădirii, a secțiunii 41 de la interiorul corpului estic al cetății centrale, din C. nr. 3; L=1.050 cm, l=200 cm) și **Secțiunea 43 tronson 2/1973** (orientată în prelungirea primului tronson, dar cu profilul sudic decalat spre sud cu 170 cm; L=1.050 cm și l=255 cm).

Primul tronson, la partea sa superioară, reflectă parțial stratigrafia corespondentă straturilor de construcție/refacere a clădirilor corpurilor estic și sudic, pe cca. 40-60 cm adâncime de la fața solului. Cel de al doilea tronson, cu aceleași caracteristici stratigrafice pentru partea superioară a profilelor, a fost însă masiv deranjat, pe cca. 8 m ai lungimii sale, de intervenții moderne și contemporane. Coborând adânc în pământ, până spre W -170 cm, intervențiile amintite constau în diferite gropi dintre care una (folosită drept groapă de stingere a varului) a fost săpată imediat de sub stratul general de nivelare cu molozuri care constituia acolo nivelul de călcare al curții interioare în momentul începerii investigației[103].

[101] Fig. 26 – Secțiunea 41, vedere asupra resturilor parțial arse ale fortificației de lemn.
[102] Fig. 27 – Secțiunea 41, vedere asupra resturilor parțial arse ale fortificației de lemn.
[103] Reiterăm și acum opinia că majoritatea straturilor generate de numeroasele intervenții și reparații la construcțiile cetății centrale au fost evacuate din perimetrul curții interioare, în sensul aplicării regimului controlat de menținere a cotei de circulație în diverse etape istorice.

https://biblioteca-digitala.ro

În restul secțiunii, și în ambele sale tronsoane, au fost găsite consistente nivele marcând ridicarea valului de pământ în jurul fortificației de lemn.

În profile s-au evidențiat straturi suprapuse și alternate din argilele și pământul adus special pentru construirea valului. Straturile sunt oblice, în sensul descendent al pantei, în funcție de depozitarea pământului[104] (Fig. 28, 29; Pl. XXVI, XXVII). Aceste straturi, foarte diferențiate ca textură (în amestec fie cu nisip, fie cu pietriș, fie cu ambele agregate sau cu elemente de cultură materială) și cromatică – mergând de la galben/oliv la roșiatic, vinețiu/verzui sau cenușiu/negricios –, alternează între ele, sugerând parcă momentul de ajungere și descărcare a carelor cu care pământul fusese transportat.

Fig. 28[105]

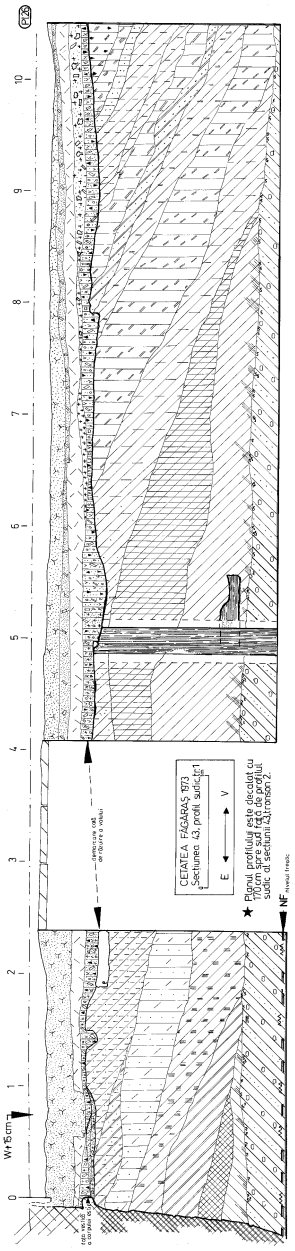
Fig. 29[106]

Pământul în discuție – adus din locuri altele decât perimetrul cetății actuale, dar cu mare probabilitate nu foarte departe de aceasta – s-a dovedit a fi fost într-o cantitate foarte mare (judecând după dimensiunile valului; vezi mai jos secțiunea 35) și, drept consecință, a comportat un mare efort din partea constructorilor. Compoziția straturilor arată structura geologică a fiecăruia – și, respectiv, compoziția geologică a fiecăruia dintre siturile de unde provenea pământul –, cu oxizi de fier, calciu, carbon, aluminiu și orice alt mineral prezent la locul de formare a argilelor și apoi la locul lor de sedimentare. Numita alcătuire a straturilor de pământ a avut, în mod

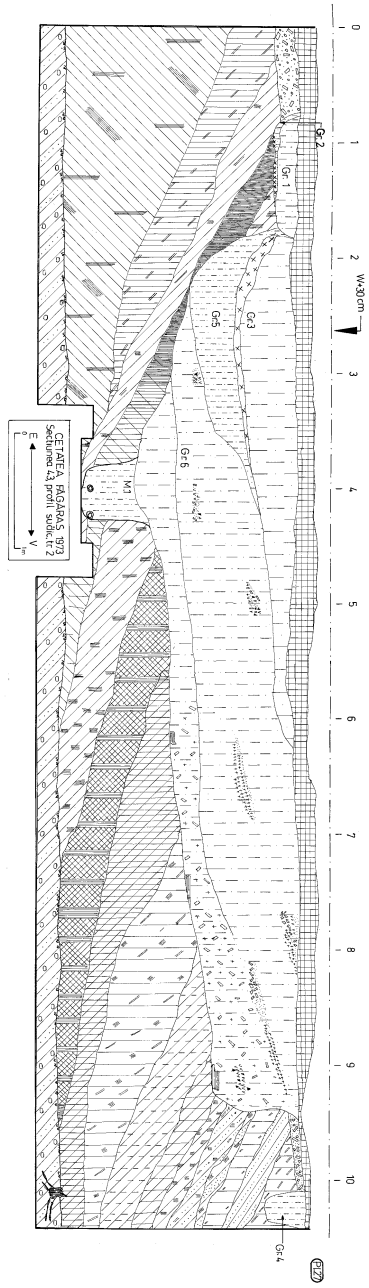
[104] Considerăm cele două pante ale valului astfel: în sens de suire pornind de la fortificația de lemn ca fiind pantă ascendentă, iar sensul de coborâre a valului ca pantă descendentă.
[105] Fig. 28 – Secțiunea 43 tronsonul 1, profilul sudic.
[106] Fig. 29 – Secțiunea 43 tronsonul 2, profilul sudic.

https://biblioteca-digitala.ro

firesc, consecințe vizibile (cum spuneam mai sus) atât în configurarea texturii și mai ales a cromaticii lor. Toate aceste straturi fuseseră dislocate din situri cu depozite geologice constituite individual.

Pl. XXVI

Pl. XXVII

https://biblioteca-digitala.ro

Singurul dintre straturile amintite care s-a dovedit foarte important pentru investigația noastră – anume stratul cenușiu/negricios – provenea, cu siguranță, dintr-o silișe, așezare umană dezafectată, fiind foarte bogat în fragmente ceramice, fragmente sau bulgări mici de chirpici, cu cenușă și cărbune din abundență. Fragmentele ceramice, de mici dimensiuni (datorită succesivelor rulări ale pământului ce le conține: săpare, încărcare, transport, descărcare și, cel puțin, o sumară compactare), prezintă caracteristici definitorii care le asigură datarea în secolele XII-XIII. Mai mult, pentru a confirma acest fapt, în amintitul strat a fost găsit un inel de tâmplă din aur (Fig. 30).

Fig. 30[107]

Straturile care configurează valul sunt așezate peste nivelul de argilă nisipoasă vineție, cu numeroase resturi de vegetație putrezită la fața sa și corespunzătoare cu solul viu (W -210 cm spre est, lângă zidul corpului estic de clădiri, și la W -195 cm la extremitatea vestică a tronsonului 2). Și desigur, stratul acoperea depunerea de pietrișuri.

Trebuie să remarcăm faptul că la fața aceluiași strat anterior amintit se găsesc și elemente de lemn prelucrat. În □5 a secțiunii 43 tronson 1 a fost găsită o grindă cu lățimea de 25 cm și grosimea de 18 cm), dispusă transversal pe direcția secțiunii și intrând în ambele profile (de nord și de sud), și în imediata sa vecinătate estică o grindă dispusă perfect vertical (cu secțiunea de 20x20 cm), păstrată pe o înălțime de 160 cm peste nivelul stratului neumblat și, probabil, retezată în momentul amputării părții superioare a valului. Prezența aici a elementelor amintite este firească ținând seama de faptul că pe același nivel au avut loc și pregătirile necesare ridicării fortificației de lemn (concretizate prin frecventele microzone cu cioplitură de lemn[108]). Dar poziția respectivelor elemente ca și alăturarea lor ne fac să ne gândim la un eventual sistem de „armare" a valului cu grinzi de lemn dispuse orizontal și vertical.

O situație mai puțin obișnuită a fost identificarea părții inferioare a unui mormânt de inhumație, dispus pe direcția sud-nord, zăcând la W -194 cm. Groapa traver-

[107] Fig. 30 – Secțiunea 43, tronson 2, □6, Inel de tâmplă.

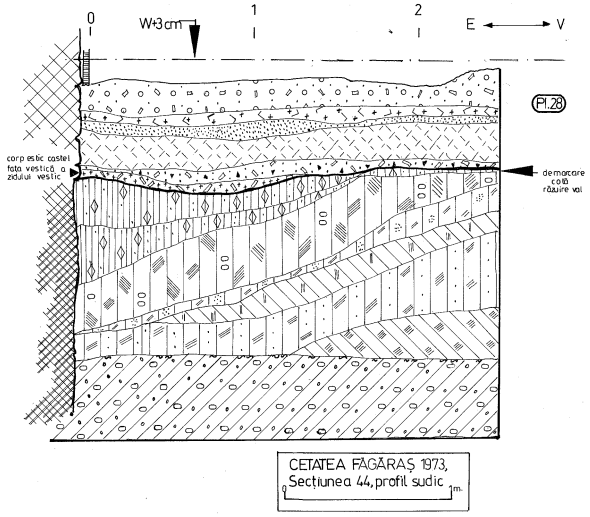
[108] Cioplitura sau fragmentele de lemn prelucrat – uneori arse, acolo unde se aflau, la fața terenului circulat pe timpul construirii, funcționării și distrugerii fortificației de lemn, dar exclusiv fără urme de ardere acolo unde se aflau suprapuse de ridicarea valului –, au fost găsite în toate secțiunile a căror adâncime a permis atingerea solului viu (mai ales atunci când s-a beneficiat de pompa de evacuare a apei): secțiunile 31, 33, 35, 36, 39-44.

https://biblioteca-digitala.ro

seză stratificările construirii valului, dar cota de pornire a gropii nu se poate stabili: exact peste groapa de mormânt, în secțiunea 43 tronson 2, □4-5, stratigrafia normală a fost distrusă de imensa groapă de var amintită mai sus. Faptul că au fost găsite numai femurele, paralele între ele, și că restul scheletului intra sub malul sudic al secțiunii, ne furnizează puține elemente de datare. Logic ar fi ca cel înmormântat aici să fi fost poate unul dintre cei care au luptat pentru apărarea sau cucerirea fortificației de lemn. Pentru acest fapt pledează și adâncimea mare de îngropare, total neobișnuită în epoca medievală[109]. Cred că în perioada funcționării cetății de zid ar fi fost nu numai total nepotrivit, dar și dificil de îngropat cineva, fie și în taină, în curtea interioară a unei cetăți/reședință voievodală și apoi princiară. Desigur, atribuirea mormântului este total deschisă oricăror interpretări.

Mai notăm că nivelul freatic a apărut la W -210 cm.

Secțiunea 44/1973 (orientată est-vest, a fost situată în curtea interioară și perpendiculară pe fațada estică a acesteia; L=250 cm și l=200 cm). Fundația zidului fațadei estice a curții are un mic decroș negativ la pornirea fundației turnate (de 5-8 cm) la W -70 cm și coboară sub nivelul freatic (W -209 cm). Nivelul de construire al zidului suprapune în mod direct cota de amputare a valului fortificației de lemn (Pl. XXVIII) și este suprapus de două nivelări: prima, dintr-un subțire strat de nisip cu cărbune și fragmente de cărămidă, cea de a doua, din argilă nisipoasă vineție amestecată cu argilă gălbuie. Un strat egalizator de nisip curat avea funcția de nivel de călcare după construirea respectivului zid. Ultimele două straturi sunt reprezentate de nivelări recente de molozuri.

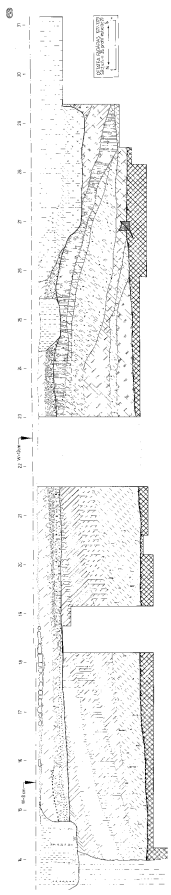
Pl. XXVIII

[109] Adâncimile înmormântărilor medievale sunt în general mici, oricum sub 1 metru, fapt confirmat prin cercetările arheologice efectuate în numeroase necropole de la noi și din întreaga Europă. Vezi Voica Maria Pușcașu, *Necropole medievale din Moldova*, București, Editura Vremea, 2021, p. 49-53.

https://biblioteca-digitala.ro

Zona profilului de sub nivelul de construire a zidului este reprezentată de structura valului de apărare, anume a pantei sale ascendente, impostată pe nivelul solului viu (W -180 cm) – alcătuit, și aici, din argilă vineție nisipoasă și cu pietriș – și deasupra urmelor de vegetație putrezită.

Secțiunea 35 partea a 2-a/1973 (orientată nord-sud; în total L=3.120 cm și cu l=200 cm). Ca urmare a rezultatelor cercetării arheologice efectuate în secțiunile 36, 39, 41-44, fosta secțiune 35 (inițial de 400 cm lungime) a fost prelungită cu alți 27 metri spre sud, ajungând în preajma denivelărilor accentuate făcute cu prilejul restaurării pilonilor de susținere a loggiei. În final, s-au configurat două tronsoane ale numitei prelungiri: primul între □5-14 și cel de al doilea între □14-31. În planșele grafice pentru redarea profilului estic al tronsonului 1 s-a branșat atât profilul secțiunii inițiale □1-4, cât și profilul estic al secțiunii 36 B, situat în prelungirea spre interiorul corpului nordic al cetății centrale a secțiunii 35. În acest fel s-a obținut un profil important – o magistrală nord-sud care, dimpreună cu secțiunea 43 (constituindu-se, la rândul său, în magistrala est-vest), au putut să contureze realitățile arheologice din curtea centrală.

Pl. XXIX

https://biblioteca-digitala.ro

Deoarece elementele și vestigiile surprinse mai ales în aceste două tronsoane ale prelungirii secțiunii 35, executate în anul 1973, sunt cel puțin complementare, vom prezenta împreună rezultatele obținute în cele ce urmează. Atragem atenția asupra faptului că observațiile de mai jos se situează în timp după sau în paralel cu observațiile făcute la investigarea secțiunilor 36-44 și au beneficiat de informațiile arheologice furnizate de rezultatele secțiunilor ultim amintite.

Pornind acum de jos în sus la prezentarea profilului estic, stratigrafic identic cu cel vestic (Pl. XXIX, XXX), se remarcă cota foarte apropiată, orizontală, a nivelului de apariție a solului viu, cu o ușoară adâncire spre □14 de cca. 20 cm[110]. Fața nivelului viu, marcată și pe tot traseul secțiunii de cioplitură de lemn și de vegetație putrezită[111] (Fig. 31 și 29), este acoperită între □4 și 20 de stratificările pantei ascendente a valului de apărare (Fig. 32). Ca mai apoi, din □21-22 până în capătul sudic al secțiunii (□31) același sol viu să fie suprapus de stratificările pantei descendente a amintitului val.

Fig. 31[112]

Fig. 32[113]

Tot panta descendentă a fost interceptată pe toată lungimea secțiunii 43 (vezi supra), ceea ce înseamnă că această secțiune a mers oarecum paralel cu direcția coamei valului. Amintim aici că poala extrem sudică a valului a fost interceptată în secțiunea A/1963, fără ca – pe atunci – să o fi putut interpreta ca atare. Această situație arată că baza valului avea o lățime de cca. 37 metri pe direcția nord-sud și că el fusese orientat – cel puțin pe tronsonul unde au fost interceptate urmele sale –, pe direcția est/sud/est-vest/nord/vest.

Stratificările valului, identice cu cele descrise la secțiunea 43 supra (Fig. 29), au cuprins desigur și stratul cenușiu negricios bogat în resturi materiale ale activității umane: fragmente și bulgărași de chirpic (cu φ de cca. 5-8 cm), fragmente ceramice (de 5x8 cm), cenușă și cărbune în cantități mari, chiar dacă fragmentele în cauză erau mici.

---

[110] La extrema nordică a profilului estic al secțiunii 36 B, deci la interiorul încăperii C. nr. 22, cota de apariție a solului viu este de W -158 cm, pentru ca la 500 cm spre sud să fie W -162 cm, apoi în □9 să coboare la W -198 cm și în □31 să revină la W -170 cm.

[111] Vegetația putrezită era alcătuită din fire de iarbă, ramuri, dar și unele rădăcini de arbuști și copaci, așa cum s-a întâmplat în □27 sau în secțiunea 43 tronson 2, □10.

[112] Fig. 31 – Secțiunea 35: rădăcină acoperită de stratificările construcției valului.

[113] Fig. 32 – Secțiunea 35, panta ascendentă a valului.

https://biblioteca-digitala.ro

La fel de clară a fost demarcarea liniei de amputare a coamei valului la o cotă de cca. W -60 cm, iar cel puțin o parte (dacă nu chiar tot) din pământul astfel dislocat (și cu acel prilej încă o dată amestecat și reamestecat) a fost nivelat atât peste solul viu aflat la interiorul și la exteriorul valului, cât și peste vestigiile arse ale fortificației de lemn. S-a creat astfel un fel de terasare *ad-hoc* a zonei folosită pentru edificarea fortificațiilor de zid. Terasarea este demonstrată de faptul că resturile activității umane găsite în stratul cenușiu/negricios din alcătuirea valului – și numai în acel strat ca materiale omogene, într-o poziție secundară și databile în secolele XII-XIII – au fost găsite în diferite nivelări din cuprinsul cetății de zid, amestecate cu elemente materiale specifice secolelor XVI-XVII sau chiar și mai târzii: orice intervenție în profunzimea solului traversa terasarea amintită și, deci, cuprindea și zisele elemente arheologice.

Practic, toate stratificările ulterioare țin de funcționarea cetății de zid înainte de construirea corpului nordic de clădiri, cum este cazul marii gropi de depozitare a molozurilor, dar și a resturilor menajere identificată și în secțiunea 36 B (ca și în secțiunile 36 și 36 A), sau – tot acolo – cazul amenajării stratului de nisip pentru înlesnirea circulației lângă zidul nordic de incintă (Pl. XXIX, S. 36 B, □1-3).

Apoi, elemente provenind din momentul construirii zidului sudic al corpului nordic, cum sunt săparea șanțurilor de fundare și nivelul său de construcție și, ulterior, amenajarea pardoselilor interioare sau a nivelării cu nisip la exterior (Pl. XXIX). După un timp, zidul sudic al corpului nordic al cetății centrale a suferit unele reparații: fie refaceri de boltire, fie modificări de goluri și, mai ales, adosarea Turnului Pestriț.

Am amintit, la discutarea secțiunilor 11, faptul că ridicarea numitului turn a comportat modificarea șarpantei și racordarea sa cu eșafodajul podului din turnul nou zidit și, implicit, desfacerea învelitorii corpului nordic, măcar și pe o porțiune limitată. Este interesant faptul că, în legătură cu cele de mai sus, și aici, în secțiunea 35 – la fel ca și în secțiunea 11 tronson 2 –, au fost găsite fragmente de olane.

Alte diferite utilități sau amenajări din curtea interioară au mai fost practicate până în ajunul începerii lucrărilor de restaurare: așternerea unui pat de nisip pentru circulația în curtea interioară, ridicarea construcției superficiale care o prelungea pe cea identificată în secțiunile 30-32 și al cărei zid sudic traversează secțiunea 35, alte amenajări de curte cu nisip, lut bătut și, în final, pavimentul din bolovani de râu. Se adaugă, firește, lucrări recente, cum ar fi diverse gropi de var sau șanțuri de montare a unor conducte (Pl. 29, 30; Fig. 33).

Fig. 33[114]

[114] Fig. 33 – Secțiunea 35, groapă modernă săpată prin stratificările valului.

https://biblioteca-digitala.ro

Prezentarea, pe scurt, a descoperirilor făcute în secțiunile cercetate va fi reluată la modul general și numai sub anumite aspecte atunci când vom încerca să creionăm momentele ființei fortificației de lemn și, apoi, pe cele ținând de configurarea, evoluția și transformarea cetății de zid, în finalul acestui studiu.

În finalul acestui capitol, trebuie să mai menționăm faptul că, după efectuarea lucrărilor noastre, au mai fost întreprinse cercetări arheologice la Cetatea Făgărașului în alte două momente.

Primul dintre acestea s-a petrecut în anul 1987, când au fost vizate unele zone susceptibile să fie afectate de lucrările de amenajare hidroenergetică ale văii superioare a Oltului, în lunile iulie-august, atunci când au fost executate cercetări de specialitate în zona din vestul orașului[115] și alte două sondaje în curtea exterioară a cetății[116].

Al doilea moment a coincis începerii lucrărilor de re-restaurare (după 60 de ani de la prima restaurare) a Cetății Făgărașului și s-a soldat cu un raport tehnic întocmit în anul 2011[117].

Ambele campanii de cercetare menționate, conform scriptelor păstrate, au intervenit în curțile exterioare.

Materialul arheologic

Piesele sau fragmentele de piese arheologice descoperite în cursul săpăturilor de cercetare provin în exclusivitate din nivelări sau din stratificări cuprinzând pământ purtat. Numai pe foarte mici tronsoane a fost găsit un nivel efectiv de viețuire, anume pe nivelul de circulație din curtea interioară, la o dată anterioară importantei etape de restructurare a cetății și de adăugiri inițiată și pusă în operă de voievodul Ștefan Mailat (voievod al Transilvaniei și stăpânitor al Făgărașului între anii 1528-1540) și, apoi, de urmașii săi imediați, Gáspár Bekes de Kornyát, conte de Făgăraș (stăpânitor la Făgăraș între anii 1568-1575) și familia Báthory (în cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea).

Situația este în fapt perfect normală. Am amintit ceva mai sus că, pentru a păstra în bune condiții de funcționare spațiile construcțiilor și traseele de circulație civilă sau militară, administratorii cetății erau obligați să evacueze toate deșeurile provenite din desfășurarea vieții zilnice acolo și, probabil, în mai mică măsură să ajusteze prin diferite nivelări spațiile acum menționate.

În ansamblu privind lucrurile, este surprinzătoare constatarea lipsei totale a pieselor de armament, a oricăror elemente componente sau secundare ale acestora, ca și extrema raritate a fragmentelor metalice, de altfel. Este clar, după opinia mea, că

---

[115] Gh.I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 239. În zona de vest a orașului se considera locul în care existaseră, până la începutul secolului al XX-lea, unele ruine atribuite unei vechi cetăți. Vezi locul citat și pentru bibliografia aferentă, ca și A. Lukács, *op. cit.*, p. 67.

[116] *Ibidem*, p. 240-256.

[117] Daniela Marcu-Istrate, *Cercetarea arheologică preventivă la Cetatea Făgăraș. Raport tehnic*, iulie 2011, întocmit „strict pentru uzul proiectanților" lucrărilor de restaurare, așa cum se afirmă explicit, încă din primele rânduri. Raportul mi-a fost pus la dispoziție prin amabilitatea d-nei arhitect Marina Iliescu. Titulara lucrărilor de cercetare m-a contactat înainte de începerea investigației și chiar am făcut o vizită la șantier (timp în care se executau și lucrări în curtea interioară !?!), însă despre rezultatele științifice propriu-zise nu am avut nicio informare.

https://biblioteca-digitala.ro

toate resturile de armament au fost recuperate pentru retopire și confecționarea altor piese. Există două excepții: o ghiulea de fier, cu φ 20 cm, găsită în umpluturile secțiunii 26 și o „ghiulea" de lemn, recoltată din molozurile suprapuse de pavimentul nivelului 2 al Turnului Negru.

Și, firește, țepușele de lemn de pe nivelul de distrugere a fortificației de lemn. Numai că acestea nu pot fi considerate arme propriu-zise, ci mai curând elemente defensive care, plantate oblic în pământ în zonele deschise, formau o suprafață „minată" și erau destinate să producă rănirea și chiar prăbușirea cailor călăreților atacatori.

În aceeași ordine de idei, se constată și numărul foarte redus al monedelor găsite, cca. 25 de piese. Monedele au fost recuperate numai din straturi de pământ purtat și nivelat, dintre care 14 piese au fost emise în secolul al XIX-lea: **moneda nr. 1**, emisă în anul 1861; **moneda nr. 20**, emisă în anul 1859, și alte piese, vizibil deteriorate și practic ilizibile (**monedele nr. 4-6, 9-17**) și toate au avut o contribuție neesențială la posibilitatea de precizare cronologică a unor situații arheologice.

Puține piese monetare au putut furniza repere certe de datare.

Moneda nr. 2, confecționată din bronz, de mici dimensiuni, ilizibilă, dar probabil turcească sau tătărească, databilă în secolul al XV-lea, a fost descoperită în secțiunea 9, la fața stratului de lut nisipos bătut – evident purtată –, de vreme ce la un nivel mult inferior, în nisipul care suprapune direct nivelul de construire a Turnului Temniță a fost recoltată **moneda nr. 3**, confecționată din argint și emisă în anul 1584.

În secțiunea 11 tronson 2, la fața unei lentile puternic arsă *in situ* ulterioară momentului de construire a Turnului Pestriț a fost găsită **moneda nr. 7**, emisă în anul 1625, care confirmă datarea construirii turnului cu câțiva ani înainte.

Moneda nr. 8, datând din anul 1741, descoperită în secțiunea F.N., ne arată că umplutura dintre zidul sudic al fortificației exterioare și zidul paralel de susținere a drumului de strajă a fost realizată (măcar parțial) după anul amintit.

Și ultima dintre monedele lizibile, **moneda nr. 21**, de tipul „Patrona Ungariae", emisă în anul 1569, marchează termenul *ante quem non* pentru momentul construirii zidului drumului de strajă al incintei exterioare sudice.

Cele prezentate imediat anterior sunt de așa natură încât să justifice judecarea aproape exclusivă a datărilor în funcție de cronologia relativă a stratificărilor și, în paralel, în funcție de informațiile documentare deținute.

Cât despre piesele de podoabă, ele sunt în total de trei categorii.

Inelul de tâmplă găsit în stratificarea cenușiu-negricioasă din construcția valului fortificației de lemn, era confecționat din patru fire de sârmă de aur împletite între ele, două câte două, și apoi răsucite împreună (în secțiune apărând sub forma unui mic quadrilob). Inelul – sub forma unui cerc deschis –, avea unul dintre capete întors în forma literei S, după ce fiecare dintre sârmele de aur componente fuseseră lățite, strict în acea zonă limitată (Fig. 30). Piese asemănătoare au fost datate de la sfârșitul secolului al X-lea și din secolul al XI-lea, un exemplar descoperit la Cluj-Napoca păstrându-se în colecțiile Muzeului Transilvaniei.

Există altă piesă ținând de locuirea cetății de zid: un **lanț de aur** de 24 carate și cu greutatea de 24 g, evident pierdut și recuperat de noi din umplutura unui fost horn (Fig. 34) prezervat în grosimea zidului estic din corpul estic al cetății centrale. Golul amintit, odată devenit nefolositor, a fost umplut cu foarte multă ceramică spar-

https://biblioteca-digitala.ro

tă, dar și întreagă, dimpreună cu fragmente de cahle, totul amestecat cu ceva pământ. Fragmentele de vase par să confirme datarea momentului umplerii golului fostului horn în cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Fig. 34[118]

Și în fine, un număr de **15 mărgele** din sticlă roșiatică găsite în secțiunea 9, la parterul Turnului Temniței.

Cele mai numeroase materiale arheologice au fost desigur fragmentele ceramice. Se detașează în mod special micile – dar numeroasele – fragmente ceramice lucrate din pastă relativ grosieră cu ardere neomogenă. Ele erau decorate cu împunsături, crestături, impresiuni cu rotița, grupuri de incizii orizontale sau grupuri de linii vălurite și se desfășurau pe vase de tip borcan cu gât scurt și buza rotunjită sau teșită și profilată. Descoperite în principal în stratul cenușiu-negricios din cuprinsul construcției valului de apărare funcțional în perioada existenței fortificației de lemn, fragmentele ceramice în discuție atestă proveniența numitului strat din cuprinsul unei foste așezări umane, dimpreună cu bulgărașii de chirpic, granulele și fragmentele de cărbune, bucățile de lut ars care le întovărășeau. Datarea lor bazată pe tipologia caracteristică în secolele XI-XIII (Fig. 35) este confirmată și de prezența în același strat a inelului de tâmplă amintit.

Amputarea coamei valului fortificației de lemn și, apoi, nivelarea inițială a pământului rezultat (fără să mai vorbim de nenumăratele mișcări ulterioare ale solului din cele două curți ale cetății de zid!) a dus la împrăștierea fragmentelor ceramice în discuție în cuprinsul aproape a tuturor nivelărilor intervenite ulterior în aria cetății.

Foarte numeroase fragmente ceramice (câteva piese fiind chiar întregi) acoperă tot intervalul secolelor XIV-XX și au fost recuperate de multe ori într-un derutant amestec cronologic. Ceramica constă din fragmente de vase de toate tipurile și formele, nesmălțuite, angobate sau smălțuite, cu funcția de veselă sau de vase pentru pregătirea ori pentru păstrarea hranei, din fragmente de olane, țigle și – firește – numeroase cahle, despre care vom vorbi imediat.

Cahlele de sobă au fost descoperite sub formă de fragmente izolate (pe nivelele de călcare anterioare prefacerilor din prima jumătate a secolului al XVI-lea

[118] Fig. 34 – Golul prezervat în grosimea zidului estic al incintei interioare.

https://biblioteca-digitala.ro

găsite în curtea interioară), dar mai ales în adevărate „depozite” constituite împreună cu molozuri fie în gropi, în goluri dezafectate din zidurile cetății, fie în nivelări suport al unor refaceri de pardoseli.

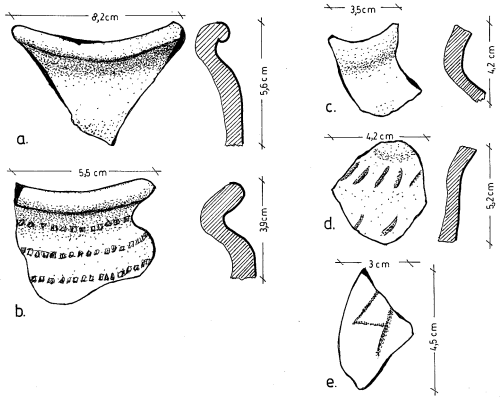

Fig. 35[119]

Câteva astfel de „depozite” deosebit de cuprinzătoare pot fi localizate în marile gropi identificate în secțiunile 8, 33, 36, în golurile fostelor hornuri din corpul estic de clădiri sau din pivnița corpului sudic, în golurile înzidite ale unor foste scări amenajate în grosimea zidurilor turnurilor de vest și la primul nivel al Turnului Negru, în molozurile ce suportau pardoseala din lespezi de piatră.

Ca o paranteză, în ultimul loc amintit[120] a fost făcută și o descoperire total neașteptată care a luat prin surprindere pe toți cei care eram de față: anume o anumită cantitate de mercur – pusă probabil într-un recipient care nu s-a mai păstrat –, din care s-a mai putut recupera (după împrăștierea neașteptată și de neoprit a micilor sfere) doar cca. ¼ l și a cărui proveniență acolo este greu de stabilit[121].

Varietatea formelor, a tehnicii de realizare, dar mai ales a sistemelor decorative (cca. 40 de tipuri de cahle ornamentate diferit) ne-a determinat – de multă vreme – să le analizăm și să le prezentăm detaliat ca atare[122].

---

[119] Fig. 35 a-d – Fragmente de buze și corp de vas, datând din secolele XII-XIII, descoperite în stratul cenușiu negricios din structura valului fortificației de lemn.

[120] Menționăm că în inventarele de bunuri ale cetății parterul și primul nivel, și chiar întregul Turn Negru erau denumite drept spații de depozitare (Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 129-130).

[121] Amintim în treacăt că în încăperea respectivă tradiția orală localiza așa numita „Fecioară de Fier”: dispozitiv de ucidere a prizonierilor, menționat ca atare și la Castelul Huniazilor. Într-adevăr, în grosimea pereților turnului au fost găsite trei foste goluri înzidite, dintre care o scară care lega toate nivelele turnului, alt gol probabil de horn, amenajat apoi în dulap și ultimul gol – folosit probabil un timp drept latrină.

[122] Ana Iliescu, Voica Maria Pușcașu, *Plăci ceramice descoperite în cursul cercetărilor de la Cetatea Făgărașului*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, nr. 4, 1970, p. 11-17; Voica Maria Pușcașu, *Plăci ceramice decorative descoperite la Cetatea Făgărașului în anii 1966-1973*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, II, 1980, p. 223-227. Fiecare dintre cele două ar-

https://biblioteca-digitala.ro

Acum nu vom insista mai mult asupra descrierii pieselor în cauză, ci doar asupra implicațiilor pe care prezența lor la Cetatea Făgărașului le certifică.

Menționăm în treacăt faptul că descoperirea fragmentelor de cahlă – în general – nu poate furniza niciun fel de datare pentru locul, contextul sau stratul arheologic al respectivei descoperiri, deoarece zisele fragmente au ajuns în stratificările arheologice după dărâmarea sobelor pe care le compuneau. Numai în cazurile, de ajuns de rare!, în care astfel de piese au fost găsite în nivelul arheologic corespondent momentului confecționării lor, dar în special în cuprinsul vestigiilor unor ateliere de producție a cahlelor sau în componența unor șarje ratate din cuptoare, distruse în timpul operațiunii de ardere[123]. Altfel, fragmentele de cahlă ajunse în gropi sau stratificări după momentul demolării respectivei sobe pot contribui eventual la datarea *ante quem non* a formațiunii arheologice în care au fost identificate. Și aceasta deoarece soba din care cahlele proveneau ar fi putut fi în funcțiune timp mai scurt sau mai îndelungat după data confecționării lor – și oricum neprecizat decât de eventuale alte surse de informare, chiar și în cazul în care astfel de piese aveau o anume dată inscripționată (Fig. 36). Mai mult, unele tipare de cahle s-au bucurat de aprecierea beneficiarilor și s-au reeditat de mai multe ori în timp și, în unele cazuri, au trecut și în spații geografice învecinate.

Fig. 36[124]

Diferențele în timp privind formatul cahlelor au fost determinate în special de evoluția formatului sobelor pe care le alcătuiau și desigur de opțiunile comanditarilor: astfel s-a trecut de la cahlele pătrate la cele dreptunghiulare, s-au inventat alte tipuri de piese, precum cele de coronament, de colț, profilate sau piese menite special pentru decorarea sobelor.

---

ticole tratează piese diferite. Cu precizarea jenantă că, pentru cuprinsul ultimului articol, redactorii materialului au înlocuit, fără să mă consulte, sintagma „ardere oxidantă" cu cea de „ardere reducătoare" și invers.

[123] Nicolae N. Pușcașu, Voica Maria Pușcașu, *Biserica Sfântul Sava din Iași. Monografie arheologică*, București, Editura Vremea, 2020, p. 20-21.

[124] Fig. 36 – Cahlă de sobă cu inscripția: MOSES ERCS 1671.

https://biblioteca-digitala.ro

Tehnicile de producere păstrează elementul de bază, anume presarea plăcii ceramice pe tiparele confecționate din lemn, dar modul de presare trece treptat de la apăsarea directă cu degetele olarului la apăsarea cu palma și degetele prin intermediul unei pânze de sac. În rest, tehnologia se diferențiază în sens evolutiv în privința calității pastei ceramice (din ce în ce mai compactă și omogenă), cu privire la formarea gardinei de ancorare/montare a piesei finite (de la minimă dimensional spre gardină dezvoltată, uneori aplicată, alteori trasă) și în privința formatului chenarului feței cahlei (de la inexistent la foarte proeminent și bogat profilat).

În general, unele tipuri de decor al cahlelor sunt identice pe multe fragmente, fapt care confirmă existența unor sobe întregi construite dintr-un lot – sau din mai multe loturi – de cahle la fel. În cazul cahlelor găsite la Cetatea Făgărașului, pot fi date spre exemplificare cahlele concave cu motive florale și geometrice (Fig. 11), cele pătrate cu redarea centrală a unui chip feminin purtând pe cap o parură bogat împodobită (Fig. 37), cele decorate cu variante ale motivelor de tip haban (Fig. 38) sau cele datate cu anul 1671, cu reprezentarea figurativă a două personaje lângă un cort (Fig. 36).

Fig. 37[125]

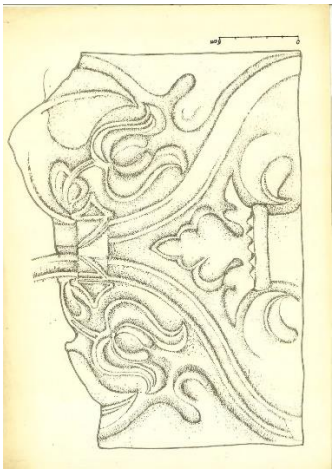

Fig. 38[126]

Prezența numeroaselor fragmente de cahle în umplutura gropilor anterioare construirii corpului nordic adosat incintei nordice demonstrează că, la o dată anterioară refacerilor inițiate de voievodul Ștefan Mailat (în special pentru transformarea cetății atunci existente în reședință nobiliară în paralel cu concentrarea activității militare în nou zidita incintă exterioară), cetatea avusese și o importantă funcție rezidențială. Fie ea și ocazională, funcția amintită impunea construirea unor corpuri de încălzire cu aspect estetic, în pas cu cerințele modei timpului. Fragmentele de cahle despre care vorbim oferă privitorului reprezentări antropomorfe, cu elemente heraldice și animale fantastice, și sunt caracterizate prin reprezentarea decorației centrale

[125] Fig. 37 – Cahlă pătrată cu reprezentarea centrală a unui chip feminin.
[126] Fig. 38 – Cahlă cu reprezentarea unei variante a motivului de tip haban.

https://biblioteca-digitala.ro

în câmpul cahlei, fără redarea unor elemente secundare de ornamentare, realizate în relief relativ plat și cu suprafața simplă, netratată, sau acoperită cu un smalț verzui albicios (Fig. 39 a-h).

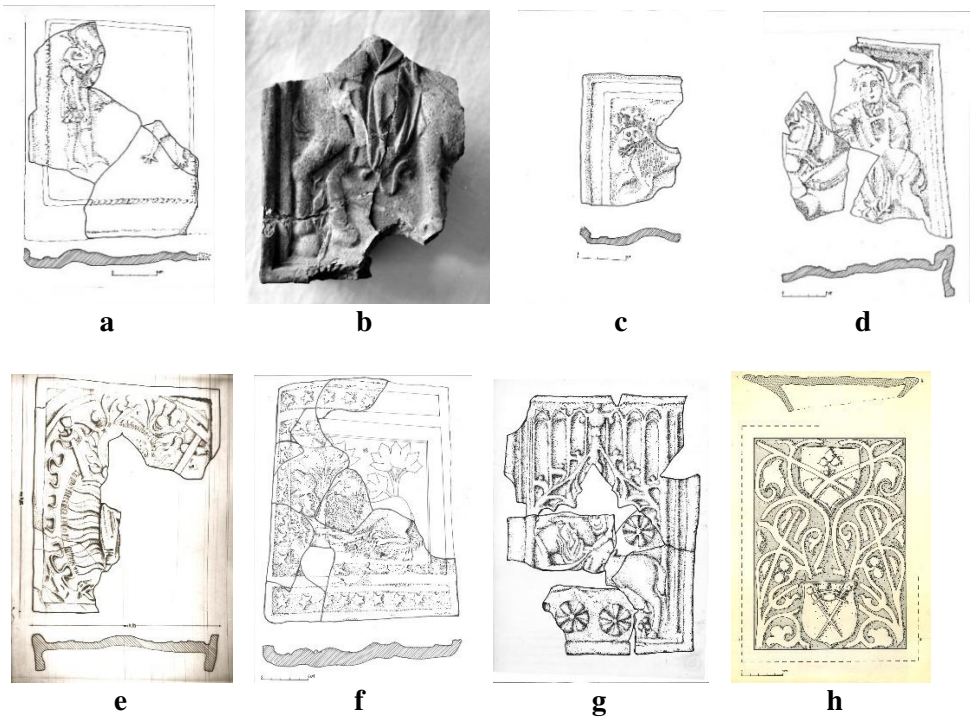

Fig. 39 a-h[127]

Alte observații și descoperiri privind paramentul și golurile practicate în zidăriile cetății Făgărașului

Amplele lucrări de reparare a zidăriilor cetății – efectuate simultan de patru echipe de zidari (a câte 6-7 zidari fiecare!) –, au cerut consemnarea[128] situațiilor găsite cu prilejul decapării tencuielilor recente. Observațiile priveau sistemele de țeseri sau adosări de zidării, umplerea sau desfacerea unor goluri de uși, ferestre, nișe sau guri de tragere etc. În sensul de mai sus au fost găsite și unele fragmente de elemente de

[127] Fig. 39 – Cahle databile în secolele XV-XVI: a. două personaje în luptă cu un animal; b. personaj călare; c. fragment de cahlă cu reprezentarea unui grifon încoronat; d. cahlă fragmentară cu reprezentarea unui personaj feminin călare; e. fragment de cahlă cu reprezentarea reversului monedelor „Patrona Ungariae" emise de regatul Ungariei; f. cahlă cu reprezentarea unui leu șezând; g. cahlă cu reprezentarea unui călăreț pe fundal arhitectural (fleuron); h. cahlă cu reprezentarea stemei orașului Sibiu.

[128] Am amintit deja că respectivele observații au fost predate ca atare arhitectului șef de proiect, motiv pentru care acum vom putea comenta numai acele elemente notate în carnetele de săpătură.

https://biblioteca-digitala.ro

piatră profilată și chiar piese întregi (Fig. 40 a-b), puse, abandonate sau amestecate cu alte deșeuri sau chiar în molozuri în curțile cetății sau în bastioane.

a

b

Fig. 40 a-b[129]

Reamintim că, în etapa efectuării lucrărilor de restaurare, zidăriile cetății și spațiile de circulație aveau un aspect total diferit față de ceea ce vedem acum. Fiecare dintre ziduri reprezenta mai mult sau mai puțin o hartă a intervențiilor succesiv făcute asupra lui, hartă uneori greu de descifrat (Fig. 7, 41, 42, 43).

Fig. 41[130]

Fig. 42[131]

[129] Fig. 40 a-c – Fragmente de ancadramente de piatră recuperate de șantierul de restaurare.
[130] Fig. 41 – Interiorul bastionului sud-estic, paramentul decapat.
[131] Fig. 42 – Vedere parțială a fațadelor corpurilor nordic și vestic al cetății centrale.

https://biblioteca-digitala.ro

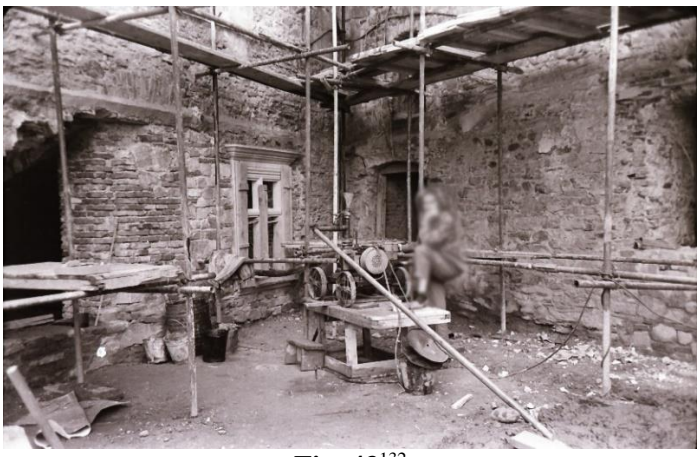

Fig. 43[132]

Pentru a ordona cât de cât diversele tipuri de observații, am considerat potrivită prezentarea lor pe categorii. Încercăm, în același timp, să subliniem concordanța, discordanța sau completările aduse de cercetările arheologice comparativ cu informațiile furnizate de alte surse documentare, în special cu notificările din inventarele cetății de zid.

După cum se știe, inventarele oglindesc în oarecare măsură situații din anii de consemnare, respectiv 1632, 1637, 1656 și 1676, cu rare posibilități de aflare a unor eventuale stări anterioare. Numitele consemnări nu sunt foarte explicite, ci doar constatative și cu mare probabilitate incomplete.

a. Materialele de construcție

Cu privire la fortificația de lemn existentă înainte de ridicarea cetății de zid s-au folosit eminamente două materiale: lemnul de stejar prelucrat în diferite forme (dulapi, grinzi, bușteni, țepușe etc.) și pământul excavat și adus din cel puțin alte trei locuri. Afirmația de mai sus este susținută de judecarea diferențelor de structură și de cromatică constatate pentru fiecare dintre diferitele tipuri de pământ adus, cu precădere în vederea construirii valului de apărare. Transporturile, aduse și descărcate succesiv pentru ridicarea valului, configurează aceleași tipuri de „straturi" care alternează de mai multe ori. Pentru noi, cel mai important astfel de strat este desigur cel caracterizat de culoarea cenușie-negricioasă și care a cuprins din abundență cenușă, cărbune, fragmente ceramice, fragmente și bulgări mici de chirpic.

După distrugerea fortificației de lemn, toate elementele ulterior construite și care au fost pe alocuri identificate de noi – păstrate în sol, ele sau numai urmele lor – s-au dovedit a fi fost din zidărie. Marea lor majoritate din zidărie puternică de piatră legată cu mortar de var și din zidărie de cărămidă în cazul supraînălțării corpurilor cetății, în cazul boltirilor, arcelor sau șpaleților de goluri, anume până în secolul al XVII-lea. După acest moment, și în special pentru ridicarea bastioanelor incintei exterioare, a fost folosită aproape exclusiv cărămida, ranforsată la colțurile construcțiilor cu piatră de talie (Fig. 44).

[132] Fig. 43 – Vedere parțială a fațadelor corpurilor nordic și estic ale cetății centrale.

https://biblioteca-digitala.ro

Piatra era de proveniență variată, extrasă din împrejurimi – fără a se putea constata o preferință specială pentru un anumit tip de piatră –, de carieră, moloane, bolovani sau lespezi de râu (Fig. 45) – caracteristică unor anumite etape de construire sau refacere.

Fig. 44[133]

Fig. 45[134]

Cărămizile folosite la zidării, dar în special la pardoseli, sunt de dimensiuni diferite. În câteva situații s-au putut stabili anumite loturi dimensionale folosite în aceeași fază de lucru.

Cu siguranță s-a folosit și lemnul, fie pentru confecționarea dușumelelor[135], a anumitor pereți despărțitori[136] sau pentru ridicarea unor dependințe, magazii, depozite etc., situație pe care o putem doar presupune logic, dar cu care nu ne-am întâlnit în timpul cercetării vestigiilor cetății de zid și în niciuna dintre secțiunile executate.

b. Compartimentarea și accesul la clădirile și încăperile cetății centrale

Importantă este identificarea unui zid cu orientarea nord-sud, ulterior demantelat, care avusese funcția inițială de zid vestic al corpului estic de clădire al cetății centrale, la o dată anterioară construirii actualei fațade estice a curții interioare (Pl. VI, XXIII, XXIV). Actuala fațadă, la rândul ei, a fost ridicată la o vreme la care nu fusese încă construită actuala scară de acces spre nivelele loggiei – scară al cărei volum taie sau anulează ferestrele încăperii C. nr. 4.

Se poate face observația conform căreia actuala compartimentare a încăperilor primului nivel nu este nici pe departe conformă fazei inițiale. Cele câteva ziduri de împărțire a camerelor găsite în săpături, faptul că pardoseala nr. 3 din încăperea

[133] Fig. 44 – Bastionul nord-vestic al incintei exterioare.
[134] Fig. 45 – Zidul vestic, cu orientare nord-sud, al celei de a doua construcții identificate în secțiunile 30-32, realizat exclusiv din lespezi mari și plate de râu.
[135] Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 38.
[136] *Ibidem*, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro

C. nr. 22 trece în filă continuă prin glaful ușii în încăperea C. nr. 21, ca și informațiile documentare, toate probează din plin constatarea enunțată. Același lucru trebuie să se fi petrecut și la celelalte nivele ale corpurilor cetății centrale, ca și în spațiile corpurilor de gardă.

Vorbind despre primul nivel al clădirilor, este foarte probabil că fiecare dintre încăperi avea acces direct din curtea interioară. Cel puțin așa pare să fi fost situația în momentul redactării inventarelor care atribuie funcții distincte fiecărei camere[137]. În timp situația s-a schimbat prin repetatele readaptări ale funcționalității cetății de la reședință princiară la sediu de garnizoane (austriacă, română) și apoi la închisoare. Ultimele funcții ale încăperilor presupuneau o vădită dorință de împiedicare a liberei circulații, procedându-se la multiple închideri de uși și ferestre.

În încăperile care nu aveau acces direct din exterior – cum este cazul general al camerelor nivelelor superioare –, se putea ajunge prin intermediul unor scări practicate în grosimea zidurilor, așa cum au fost găsite în Turnul Temniță, în Turnul Negru și Turnul Roșu, pe lângă accesul intermediat de scările principale. Scările prezervate în grosimea zidurilor de piatră erau cămășuite cu zidărie de cărămidă, cu boltă semicilindrică și trepte tot din cărămidă așezată pe cant. Din loc în loc, scările aveau mici goluri spre exterior pentru iluminare, dar cu siguranță folosite și drept guri de tragere atunci când era cazul (Pl. XXX).

c. Circulația în curțile cetății

După momentul ridicării primei construcții a cetății de zid, respectiv turnul donjon, numit Turnul Roșu, s-a pus problema firească a asigurării circulației pietonale, a carelor și călăreților în jurul acestuia – mai întâi –, apoi de-a lungul laturilor zidului de incintă la interior și la exterior. Amenajările au fost inițial sumare, constând în nivelarea unui strat subțire de nisip (Pl. II, XXI) sau moloz (Pl. V, VII). Lângă zidurile incintei pe latura nordică și probabil pe latura estică nu s-au făcut astfel de amenajări în curtea interioară. Acolo s-a probat fosta existență a unor mari gropi de depozitare a gunoiului menajer, dimpreună cu deșeuri ale unor procese de construire sau refacere (cum au fost identificate și cercetate gropile din secțiunile 36 și 33), înainte de zidirea corpurilor de clădire adosate acelorași laturi ale incintei.

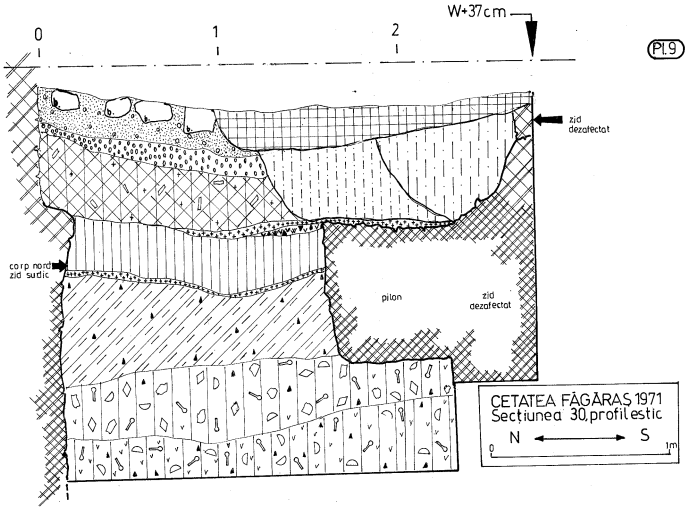
După ridicarea corpurilor de clădiri imediat anterior pomenite, se amenajează tronsoane de pavaje din lespezi de piatră (Pl. XIV, □1-3, 28). Permanenta deteriorare a pavajelor – datorată ineficienței substructurii lor – a dus la numeroase refaceri locale, cu alternarea soluțiilor de adoptat deja amintite: nisip/pietriș, moloz, piatră.

La sfârșitul secolului al XVI-lea, odată cu consfințirea stabilității funcției rezidențiale a cetății, curtea sa interioară a fost pavată la început cu un strat de pietriș (care acoperă parțial cele două trepte ale fostei uși din secțiunea 32, vezi supra) și apoi a fost integral pavată cu bolovani de râu, montați pe cant în pat de nisip, pavaj amintit în inventarele cetății și care pare să se fi păstrat (pe unele porțiuni) până în timpuri recente. Cert este faptul că în stratificările aflate sub porțiunile păstrate din

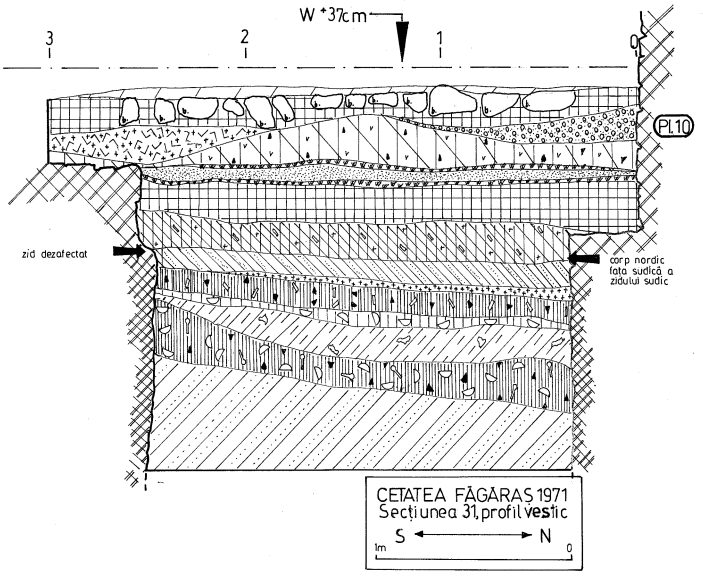
[137] În inventarul din anul 1656 încăperea C. nr. 20 era denumită vechea casă a valeților; C. nr. 21 era brutărie; încăperile C. nr. 23 și 24 sunt amintite drept casa economului, în vreme ce încăperile C. nr. 25 și 26 sunt, respectiv, casa provizorului și casa sameșului. Este greu de crezut că în astfel de încăperi se intra dintr-una în alta.

https://biblioteca-digitala.ro

amintitul pavaj, datarea materialelor arheologice recuperate se ridică până spre mijlocul secolului al XVII-lea. Acest pavaj, odată montat, a fost menținut la nivelul originar pe aproape toată suprafața curții interioare (cu excepția unor părți din zona sudică), desigur cu unele suprafețe lipsă și probabil cu multe refaceri. Pavajul de bolovani a fost găsit de noi în secțiunile 30-32, 34 și 35 (până în □19, Pl. X, XI, XII, XIV) și prezenta o ușoară pantă de la nord/nord-vest spre est/sud-est.

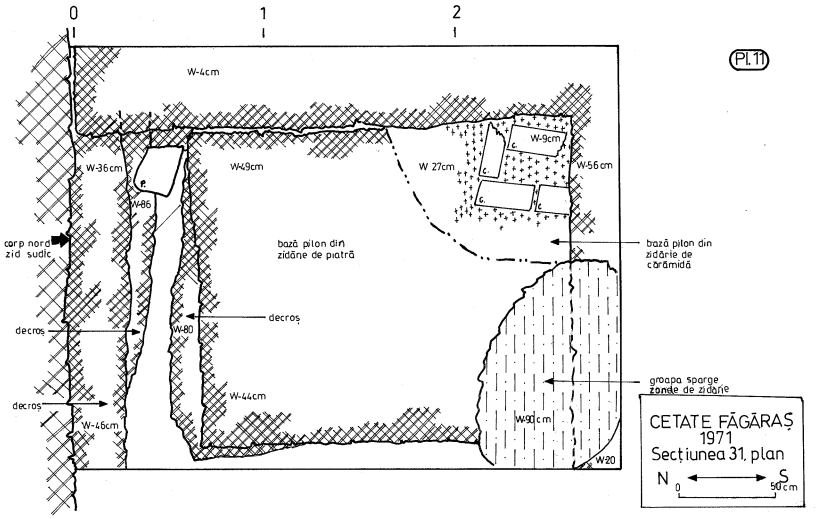

Pl. IX

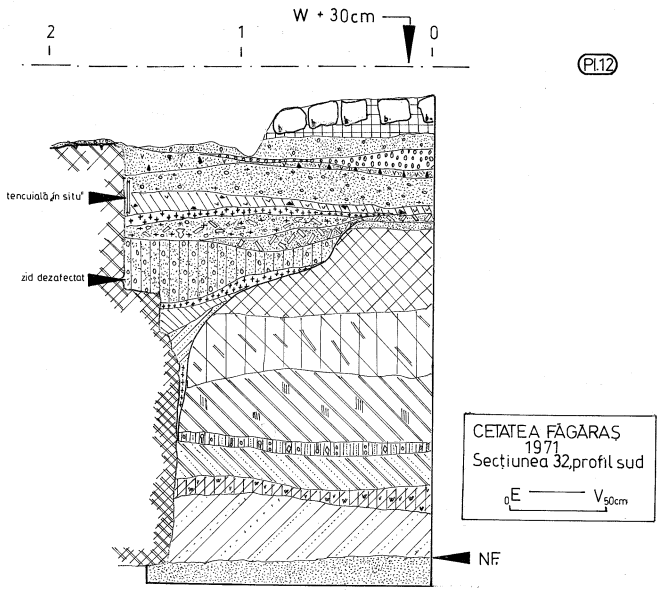

Pl. X

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. XI

Pl. XII

Să mai amintim că suprafața curții exterioare a fost, din când în când, acoperită numai pe anumite porțiuni cu cele mai diverse forme de amenajare pentru circulație: pavaj din lespezi sau bucăți de piatră (Pl. VII, VIII, XIV), chiar din cărămizi (Pl. VII), și desigur nivelări de nisip ori pietriș (Pl. V, VII, VIII, XXIX). De

https://biblioteca-digitala.ro

multe ori pe aceeași porțiune se constată mai multe pavaje suprapuse, semn, pe de o parte, a precarității amenajărilor respective (care trebuia mereu și mereu refăcute deoarece se tasau în nivelări și se înglodau în inerentele noroaie). Pe de altă parte, refacerea lor confirma intensa și îndelunga circulație pe respectivele trasee situate între două sau mai multe puncte de interes. Secțiunile cercetate în curtea exterioară nu sugerează în niciun fel fosta existență a vreunei amenajări unitare în cuprinsul său.

d. Pardoselile interioare

În încăperile primului nivel al corpurilor de clădire a cetății centrale unde au fost făcute cercetări arheologice – cu excepția pivnițelor de pe laturile sud și vest, și în Turnul Roșu, care nu au fost găsite și nici nu s-au păstrat urmele vreunei pardoseli –, s-au identificat cel puțin o foaie de pardoseală mergând până la cinci astfel de amenajări suprapuse, înlocuindu-se unele pe celelalte. Unele dintre încăperi mai păstrau în momentul intervenției noastre pardoseala modernă (cum au fost încăperile **C. nr.** 21, 24), în vreme ce altele suferiseră deja intervențiile șantierului de restaurare care demontase pardoseala modernă (încăperile **C. nr.** 41, 27, 28) și o înlocuise cu o placă de beton armat (cum a fost cazul încăperilor **C. nr.** 22, 25, 29). În această serie de observații se plasează și cele privind fostele pardoseli din lespezi de piatră – cu mare probabilitate amenajate la sfârșitul secolului al XVIII-lea și care mai funcționau încă – la fel demontate și ele de șantierul de restaurare, din încăperile **C. nr.** 18, 19 și 27.

Ne referim în cele ce urmează strict la încăperile primului nivel al corpurilor de clădiri ale cetății centrale, singurele – firește – unde au fost făcute cercetări arheologice. Nu cunoaștem prin cercetare directă sistemele de pardosire inițială pentru toate încăperile de la celelalte nivele, ci numai – eventual – din supravegherea ocazională a desfacerilor operate de șantierul de restaurare sau din informațiile inventarelor din anii 1632, 1637, 1756 și 1676.

Cea mai timpurie pardoseală găsită la interiorul clădirii aripii nordice pare să fi fost realizată din cărămidă de 28x14x5 cm și fusese montată în sistem parchet pe un strat suport de nisip (pardoseală surprinsă în secțiunea 39, din încăperea **C. nr.** 25; Fig. 18) și cea cu același tip de cărămidă și montare așezată pe strat de mortar (găsită în secțiunile 36, 36 A și 36 B, din încăperea **C. nr.** 22; Pl. XV-XIX, Fig. 13). Încăperile în cauză au fost configurate după ridicarea zidului sudic al corpului nordic de clădiri și au avut funcții inițiale rămase necunoscute, adică la mijlocul secolului al XVI-lea. Aceleași încăperi aveau în secolul al XVII-lea funcții total diferite între ele – conform celor patru inventare ale cetății –, anume „casa provizorului" (încăperea **C. nr.** 25) și, respectiv, „brutărie" (încăperea **C. nr.** 22).

În încăperea **C. nr.** 22 a fost refăcută de mai multe ori pardoseala, din motivele pe care le-am amintit mai sus (vezi supra descrierea Secțiunilor 36, 36 A și 36 B). O altă pardosire ulterioară pare să fi afectat mai multe încăperi datorită dimensiunii identice a cărămizilor folosite, de 30/31x15/15,3x4,5/5 cm. Pardoselile aveau cărămizile așezate în șiruri continue și erau așezate fie pe strat de nisip (în încăperile **C. nr.** 12, 21, 22, 25, 30, 31) sau pe strat de mortar (ca în încăperea nordică a corpului de gardă din partea sudică a porții de intrare). Mai trebuie menționat faptul că multe dintre pardoselile refăcute – surprinse de noi pe suprafețe mai mici sau mai mari – foloseau cărămizi sau fragmente de cărămizi provenind din pavimentele anterioare dezafectate, cum a fost cazul pardoselilor din încăperile **C. nr.** 24, 29.

https://biblioteca-digitala.ro

Au fost utilizate și pardoseli din lespezi plate de râu montate pe pat de nisip, cum a fost cazul încăperilor **C. nr.** 24, 29 (Fig. 2, 3), sau din lespezi dreptunghiulare de piatră, cum a fost cazul încăperii **C. nr.** 18, cu mențiunea că sub stratul suport al pardoselilor din încăperile **C. nr.** 18 și 24 au fost găsite fragmente din tipul de cahlă inscripționat cu anul 1671.

e. Corpurile de încălzire/pregătire a hranei

Inventarele cetății disting câteva tipuri de corpuri de încălzire: cuptoare, sobe și cămine. În privința primelor două tipuri, rezultatele cercetărilor arheologice nu au putut face o distincție deoarece vestigiile păstrate se situau strict la baza respectivelor sobe eventual până la nivelul vetrei acestora, fără posibilitatea reconstituirii ipotetice a formei părții lor superioare.

Bazele amintite, formate din pereți păstrați pe înălțimea a 3-4 asize de cărămidă legată cu lut și, eventual, cu o vatră la mijloc, au fost găsite în patru dintre încăperile cercetate: **C. nr.** 21, 22, 25 și 30/31 (Fig. 6, 13, 18). Sobele din ultimele trei încăperi amintite au fost menționate ca atare în inventarele cetății, însă vestigiile sobei din încăperea **C. nr.** 21 (secțiunea 33) au fost identificate numai ca rezultat al cercetărilor arheologice. Pentru respectiva încăpere toate inventarele consemnează folosirea ei drept brutărie. Este posibil ca soba (sobele?) din încăpere să fi fost alcătuită din mai multe volume construite diferit.

Nu am avut posibilitatea de a stabili dacă alimentarea cu combustibil a acestor sobe era făcută direct din aceeași cameră sau dintr-o cameră învecinată, situație menționată ca atare în inventarele cetății. La fel, nu s-a putut discerne cu claritate care anume dintre sobele reperate fuseseră destinate strict încălzirii și care au fost folosite pentru pregătirea hranei. Este de presupus că soba din încăperea **C. nr.** 22 să fi fost folosită drept cuptor necesar funcției îndeplinite atunci, cea de brutărie. Interesantă este și informația inventarelor care menționează că soba din încăperea temnicerului, **C. nr.** 30/31 (Pl. VI), era construită din cahle pictate.

f. Alte observații

În încăperile **C. nr.** 22 și 25 au fost identificate resturile unor foști stâlpi centrali care susținuseră cândva sistemul de boltire anterior celui actual. Este de subliniat faptul că vestigiile celor doi stâlpi s-au dovedit a fi fost construite dintr-o zidărie slabă și cu o fundație superficială. Așa cum s-a întâmplat și în alte încăperi și de la alte nivele ale corpurilor de clădiri ale cetății centrale, probabil că boltirile au dat semne de gravă avariere – dacă nu cumva s-au prăbușit – și au fost înlocuite prin bolțile și acum păstrate. În acest sens pledează și un mare fragment de arc din zidărie găsit în secțiunea 11 tronson 1, căzut – poate – sau aruncat în nivelarea ce acoperise fosta pardoseală din lespezi de piatră.

În încăperile **C. nr.** 25 și 30/31 au fost identificate baze superficiale ale unor ziduri despărțitoare din cărămidă – menționate și pentru multe alte camere în inventare și care avuseseră probabil partea supraterană din lemn și folosire temporară.

*

Din toate cele specificate mai sus reiese clar că pe locul actualei cetăți de zid a existat o vreme o fortificație de lemn și pământ, dovedind concret – dacă ar mai fi fost nevoie –, că punctual geografic marca un hotar între două posesiuni diferite, cu

https://biblioteca-digitala.ro

posibile aspirații antagonice și divergente. Fortificarea sa era normală în condițiile iminenței unor eventuale atacuri. Este de presupus ca astfel de puncte fortificate contemporane să mai fi existat și în alte locuri pe traseul amintitului hotar.

Credem că fortificația a fost ridicată mai ales pentru apărare de către stăpânitorii locului, alții decât Regatul Ungar în plină expansiune teritorială la acea vreme. Fortificația se afla în imediata apropiere sudică a cursului râului Olt, care asigura, în fapt, o primă piedică majoră în fața atacatorilor.

Logic, putem atribui fortificația locuirii românești a Țării Făgărașului susținut menționată documentar. Practic însă, niciun element arheologic descoperit până acum nu poate certifica identitatea stăpânitorilor.

Turnul Roșu apare drept prima construcție de zid a cetății, zidurilor acestuia adosându-li-se curtinele sudică și vestică, probabil inclusiv Turnul Negru. Turnul sud-vestic, cilindric pentru primele sale trei nivele, era terminat la partea superioară cu o terasă cu creneluri și merloane late și înalte. Zidurile turnului au peste 300 cm lățime și nu au avut, de la început, niciun fel de deschidere de acces de la exterior la primul nivel. Zidurile turnului au fost prevăzute la primele două niveluri cu guri de tragere. Cele de mai sus certifică calitatea inițială de donjon a turnului[138].

Supraînălțarea Turnului Roșu cu alte două niveluri, cu mare probabilitate în vremea lui Gabriel Bethlen, a dus la modificări ale fațadei turnului prin umplerea crenelurilor, parțială sau totală, în funcție de amplasarea noilor goluri de ferestre, și la amenajarea în grosimea zidului a unei scări de acces la etajele superioare, înzidită și ea până la începerea lucrărilor de restaurare.

Se pare că destul de curând au fost **adosate zidurile de vest și de sud ale incintei**, dimpreună cu corpurile de clădiri de sud și de vest, singurele prevăzute de altfel cu pivnițe pe toată lungimea lor. **Turnul Negru**, ale cărui zidării de fundație și elevație sunt țesute cu zidul vestic de incintă, a făcut parte din același moment de construcție. Este foarte probabil ca în suită directă să fi fost construite zidurile incintei pe laturile nord și est. Posibilitățile de observare aici au fost însă limitate.

La nivelul elevațiilor Turnului Negru i se adosează incinta nordică, fără ca acest lucru să însemne neapărat o situație de succesiune în timp. Astfel de corpuri mari de clădire erau frecvent, din punct de vedere constructiv, adosate, deși zidirea lor era simultană din punct de vedere stratigrafic și atestată documentar ca atare.

Cât privește colțurile de nord-est și de sud-est ale cetății, ridicarea acolo a **Turnului Temniței** și respectiv a **Turnului Thomory** la începutul secolului al XVI-

[138] Donjonul este un sistem specific de construcție defensivă medievală (apărut în Europa în secolul al XIII-lea și folosit intens în secolul următor), poziționat singular sau în cuprinsul unui ansamblu fortificat, alcătuit astfel încât să poată folosi drept ultim loc de apărare. Îndeplinirea acestei cerințe era posibilă prin câteva elemente constructive obligatorii: a. situarea sa într-un punct strategic, eventual pe o înălțime – chiar dacă era înscris într-un ansamblu; b. construirea sa cu ziduri rezistente și foarte groase, care să aibă primul nivel orb; c. accesul la interior se putea face prin intermediul unor scări fie mobile, fie fixe, dar exclusiv direct la un nivel superior; d. turnul trebuia, el însuși, să fie cel mai înalt din împrejurimi sau din cuprinsul fortificației, având la partea superioară o terasă crenelată aptă pentru atacarea inamicului, dar și pentru observarea la mare distanță; e. turnul era folosit pentru locuința seniorului și pentru garda sa de corp.

https://biblioteca-digitala.ro

lea nu mai permit acum – și nu au permis nici în etapele de cercetare[139] – nicio constatare: este posibil ca inițial aceste două colțuri ale cetății de zid să fi avut sau nu alte turnuri[140]. Secțiunea 9 din Turnul Temniței pare să sugereze un spațiu amenajat (poate o construcție superficială gospodărească), dar nu au putut fi interceptate până acum elemente materiale care să documenteze clădirea unui turn anterior.

Odată configurată cetatea de zid, din cercetarea secțiunilor investigate se poate face următoarea constatare: corpurile de clădiri de la sud și de la vest au fost reconfigurate atât din punctul de vedere al compartimentării interioare, cât și ca aspect al fațadelor spre curtea centrală.

Zidul nordic a funcționat independent, fără corpuri de clădiri adosate, în etapa anterioară momentului ridicării, spre sud, a zidului care va alcătui corpul nordic de construcții, ca și amenajările exterioare aferente noii configurații: prezența unor alei de circulație confirmă cele de mai sus.

Corpul estic a fost ridicat cu o lățime mult mai mică decât cea a încăperilor actuale ale parterului, cu cca. 150-180 cm. Zidul care delimita inițial corpul estic de clădire a fost surprins în secțiunile 18, 41-43 (Pl. VI, XXIV).

Aspectul inițial al cetății, cu compartimentarea interioarelor și fațadele – în special pentru zona curții interioare – nu mai poate fi reconstituit decât ipotetic sau logic, ținând cont de faptul că, cel puțin până la mijlocul secolului al XVI-lea, caracterul ansamblului era cu precădere militar și doar secundar și temporar rezidențial. Golurile mari, renascentiste, care luminează acum încăperile nu existau înainte de prefacerile operate de voievodul Ștefan Mailat.

În loc de concluzii

După analiza rezultatelor obținute prin cercetările arheologice și din observațiile de parament, prima concluzie care ar trebui trasă este aceea a insuficienței datelor colectate pentru o prezentare coerentă a evoluției arhitectonice a ansamblului Cetății Făgărașului, nemaivorbind de posibilitățile doar relative de datare a etapelor realizării sale[141].

În acest sens, un studiu temeinic și aprofundat al întregii documentații existente, privitoare direct la cetatea în sine, coroborat – punct cu punct – cu studiul detaliat al arhitecturii cetății, se lasă încă așteptat. La fel sunt încă de așteptat cercetări arheologice care să atace sistematic punctele nevralgice ale cercetărilor anterioare. Cu toate aceste neîmpliniri, există câteva elemente interesante care contribuie la un

[139] Specificăm și acum faptul că nici turnurile nu au putut face obiectul unor cercetări exhaustive, impuse de necesitatea soluționării problemelor lor de ordin cronologic sau constructiv. Pentru cercetarea Turnului Temniței ni s-a permis numai o singură secțiune, iar Turnul Thomory, ocupat de depozitarea unor materiale mărunte, nu a fost deloc cercetat la interior.

[140] Toate colțurile formate de curtinele incintei centrale cu turnurile sale au fost folosite – atât în decursul timpurilor, cât și în epoca modernă –, drept zone de amenajare a latrinelor, sens în care zisele colțuri erau marcate în adâncime de gropile aferente.

[141] Este regretabil faptul că în anii primei restaurări a cetății atenția nu s-a concentrat asupra fiecărui detaliu de zidărie – atunci perfect vizibil, neacoperit de tencuieli. Și în special, regretabil este faptul că – și chiar dacă detaliile au fost observate – ele nu au fost consemnate ca atare și nici nu s-au bucurat de o publicare adecvată.

https://biblioteca-digitala.ro

oarecare progres privind caracteristicile arheologice, dar și structural-arhitecturale ale ansamblului studiat.

Se constată mari diferențe în secțiunile cercetate, în puncte distincte ale cetății, între cotele de interceptare a solului viu, pe de o parte, și între cotele de apariție a nivelului freatic, pe de altă parte. Credem că explicațiile posibile în acest sens țin de un întreg complex de factori.

În primul rând, este de avut în vedere configurația agitată a topografiei inițiale a suprafeței de teren ocupată acum de Cetatea Făgărașului. Dacă am beneficia de cunoașterea detaliată a amintitei configurații credem că s-ar putea stabili cu mai multă precizie cauzele care au determinat amplasarea și forma cetății, ca și poziționarea structurilor sale. Deoarece evoluția sistemelor de investigare a atins astăzi performanțe notabile[142], consider că tehnicile în cauză vor fi cândva aplicate și asupra Cetății Făgărașului, cu rezultate neașteptate, dar în special benefice.

Perimetrul în cauză pare să cuprindă ca element de bază mai multe zone cu stâncă situată la adâncimi diferite (așa cum a fost interceptată în secțiunea 10), fapt ce a determinat în timp acoperirea lor în mod inegal sau deloc de solul aluvionar vinețiu nisipos. De unde și surprinderea nivelului de sol neumblat la cote diferite: zone stâncoase care împiedicau pătrunderea directă a apei și, respectiv, a aluviunilor, peste tot. Aceasta dacă nu admitem existența unor izvoare distincte de nivelul freatic general[143].

Cu această situație au avut a se confrunta în primul rând constructorii fortificației de lemn și a valului său de apărare – cea mai timpurie manifestare de activitate umană găsită pe acel loc.

Apoi – pentru etapele istorice de construire și ființare a cetății de zid în diferitele sale forme –, este foarte posibil ca nivelul de ridicare a apei să fi fost determinat în momente diferite de respectiva sursă hidrografică cea mai apropiată de aria cetății și – de la un anumit moment – de șanțul său de apărare în forma în care s-a păstrat până astăzi. În conformitate cu observația de mai sus ar fi posibilă explicarea, cel puțin parțială, a diferențelor de cote la care s-a surprins nivelul freatic.

În curtea exterioară nivelul în discuție este mai ridicat decât cel găsit din cetatea centrală: între cele două zone amintite existând un număr diferit de diafragme de zidărie de mare adâncime care au împiedicat în parte pătrunderea apei.

Exemplificăm. În secțiunile practicate în curtea exterioară, nr. 1-8, 11 tronson 2, 14, 21-24, 26, 27, 40, nivelul freatic oscila între W -150-180 cm (în funcție de anotimp și de anul execuției săpăturii – așa cum am specificat anterior), în vreme ce în secțiunile nr. 9-15, 18, 28-39, 41-44 efectuate în curtea interioară și la interiorul corpurilor de clădiri ale cetății centrale nivelul oscila între W -220-297 cm. Astfel de impedimente în buna desfășurare a cercetării au întâmpinat și regretatul Gh.I. Cantacuzino în anul 1987, dar și Daniela Marcu-Istrate în anul 2011. Nu cunosc dacă

[142] Sistemele tehnice aplicate astăzi în toată lumea reconfigurează esența cercetărilor arheologice și deschid posibilități de investigare de neimaginat acum câteva decenii.

[143] Un caz asemănător din acest punct de vedere am văzut la cercetările arheologice efectuate în biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, unde, în casete alăturate de cercetare, aleatoriu, exista sau nu apă.

https://biblioteca-digitala.ro

lucrările de regularizare a cursului superior al Oltului au remediat/schimbat în vreun fel situația amintită.

Dl. Ioan Ciupea – participant direct la lucrările noastre de cercetare, ca delegat din partea muzeului nou-înființat –, ne-a informat de curând (ianuarie 2022) că în timpul lucrărilor de dragare și curățare a șanțului de apărare al cetății (lucrări efectuate la o dată ulterioară plecării noastre din șantier, dar în timpul în care domnia sa se afla la Făgăraș), au fost recuperate din cupa escavatorului câteva grinzi vechi de lemn, întrutotul asemănătoare grinzilor găsite *in situ* în secțiunile 39, 41 sau 43, și care făceau parte din parapetul fortificației de lemn. Piesele au fost găsite (și apoi conservate și expuse în cuprinsul Muzeului din Cetatea Făgărașului) în zona de la nord de incinta exterioară a cetății, aproximativ la mijlocul lățimii șanțului. Informația amintită este plină de importanță și – în măsura în care grinzile în cauză nu proveneau de la alte structuri[144] – ne confirmă impresia că fortificația de lemn ocupase o arie de teren situată spre nord-est de curtea interioară a cetății, acolo unde s-au găsit de fapt vestigiile zonei sud-vestice ale fostei fortificații.

Amploarea cetății Făgărașului în forma sa definitivă și mai ales funcțiile rezidențiale pe care le îndeplineau spațiile sale, dar și funcțiile reprezentative[145] și mai ales cele militare – și toate acestea relativ simultan –, pun problema insuficienței spațiului asigurat de clădirile cetății. Insuficiența spațiului necesar adăpostirii garnizoanei, cât și a numerosului personal, fie el servant, fie de îngrijire directă a nobililor rezidenți și a spațiului locuit de aceștia, este un fapt vizibil imediat. Consider că foarte multe dintre funcțiile impuse de buna funcționare a atribuțiilor de îndeplinit erau găzduite de amenajări situate extra muros, dar în vecinătatea cetății: locuințele soldaților care asigurau apărarea cetății, locuințele – oricât de modeste ar fi fost acestea – ale armatei de slujitori de toate felurile, spațiile necesare diverselor ateliere gospodărești necesare, ca și cele ale locuințelor respectivilor meșteri[146]. Acestor locuri li se adaugă

[144] Ne referim aici la fostul pod peste șanțul de apărare existent pe latura de nord a cetății în dreptul intrării secundare în cetate. De la data descoperirii respectivelor piese, nu am avut prilejul a le vedea.

[145] Evenimente oficiale deosebite s-au petrecut odată cu adaptarea spațiilor Cetății Făgărașului drept una dintre reședințele voievozilor și principilor Transilvaniei. În anul 1541 este convocată aici Dieta Transilvaniei; dar perioada cea mai importantă din acest punct de vedere este cea a secolului al XVII-lea, în special în timpul principelui Mihail Apaffi I și mai apoi. În anii 1685, 1688, 1691 sunt convocate Diete, iar cât despre primirile soliilor sau trimișilor străini aceste ceremonii sunt foarte numeroase: din partea Țării Românești (solii ale domnilor Constantin Șerban, Grigore Ghica, Gheorghe Duca, Antonie Vodă din Popești), din partea Țării Moldovei (solii ale domnilor Eustatie Dabija, Gheorghe Duca, Dumitrașcu Cantacuzino, Antonie Russet), din partea Imperiului Otoman (solii sultanului Mehmed al IV-lea, ale marelui vizir, ale vizirilor de Buda, de Oradea, ale Pașei din Timișoara), din partea regelui Franței, Ludovic al XIV-lea, ale hanilor tătari, soliile lui Ion Sobieski și altele (Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 117-123).

[146] Un exemplu semnificativ, citat de noi anterior, îl prezintă amenajarea capelei. Funcția îndeplinită de spațiul respectiv, cea de spălătorii, nu mai este amintită în inventarele din 1656 sau 1676. Reiese, credem noi, că indispensabilul spațiu al spălătoriilor a fost „evacuat" de la interiorul cetății în proximitatea acesteia. La fel, tot inventarele ne informează că „casa husarilor" a fost construită pe locul fostelor grajduri existente dincolo de șanțul de apărare, grajduri

https://biblioteca-digitala.ro

„casele” menționate în inventarele bunurilor cetății și în cele ale armamentului deținut (casa husarilor, casele de pulbere etc.). De unde cred că reiese faptul că cercetările zonelor de dincolo de șanțul de apărare ar fi imperios necesare pentru cunoașterea reală a modului de desfășurare a vieții în cetate, nemaivorbind de multiplele completări și nuanțări pe care o astfel de investigație le-ar putea aduce în atenția istoricilor medievişti, și nu numai. Cele de mai sus par a fi confirmate de relatarea lui Giorgio Tomassi, care, în anul 1621, plasează cetatea în preajma orașului și nu în cuprinsul acestuia. Deci se pare că la acea dată fie că terenul din jurul cetății era ocupat de necesarele construcții și amenajări anterior sugerate, fie că extinderea orașului nu atinsese încă malurile șanțului de apărare. Personal înclin spre prima ipoteză.

Referindu-ne acum strict la funcția militară, inventarele menționează cantități apreciabile de echipamente militare (tunuri, mortiere, arbalete etc.) și de muniție (ghiulele, gloanțe, praf de pușcă)[147]. Ori, am atras deja atenția asupra totalei lipse de elemente de armament din inventarul arheologic recuperat, ceea ce ne probează într-un fel faptul că armamentul mobil și muniția erau depozitate în afara cetății și aduse acolo în cantități mari doar în momente de primejdie.

Oprim aici prezentarea constatărilor noastre privind cercetările întreprinse acum – iată – 50 de ani. Cu regretul că acest demers nu a fost posibil în etape anterioare, dar cu conștiința faptului că unele dintre interpretările noastre, într-un astfel de caz, nu ar fi fost încă posibile.

În încheiere, ținem să subliniem că cercetările la Cetatea Făgărașului sunt încă deschise unor abordări adecvate tehnicilor moderne de investigare. Efectuarea lor ar fi un pas major spre elucidarea multiplelor aspecte nerezolvate aflate și acum în vizorul cercetătorilor.

Și aceasta cu atât mai mult cu cât Cetatea Făgărașului – pe lângă marea sa importanță directă pentru istoria Făgărașului și, implicit, pentru începuturile statului medieval al Țării Românești, și pe lângă rolul îndeplinit în decursul vremurilor –, reprezintă acum cea mai mare fortificație medievală păstrată în picioare de pe teritoriul țării noastre.

care – cu mare probabilitate – au fost mutate tot într-o zonă apropiată. Aceeași situație s-a înregistrat și pentru „casa preoților” care oficiau la capelă (Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 25).

[147] Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 60-67.

https://biblioteca-digitala.ro

DOCUMENTE ALE DOMNILOR ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN PROCESELE PATRIMONIALE DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Antal LUKÁCS[1]

CHARTES DES SOUVERAINS DE VALACHIE DANS LES PROCÈS PATRIMONIAUX DU PAYS DE FĂGĂRAȘ AU XVIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Au XIVe et XVe siècles le Pays de Făgăraș a été gouverné par les souverains de Valachie sous la forme d'un duché reçu de la part des rois de Hongrie. Pendant cette période, les élites locales, les boyards, ont reçu des chartes de privilèges qui garantissaient leurs propriétés et leur statut juridique nobiliaire. Après la réintégration du Pays de Făgăraș dans le Royaume de Hongrie, puis dans la Principauté de Transylvanie au XVIe siècle, les boyards de Făgăraș ont toujours recouru au pouvoir probatoire de ces documents dans les procès avec les autorités fiscales du domaine princier ou avec d'autres communautés voisines.

La présente étude montre un tel cas des années 1640-1641: un long procès opposant les boyards du village de Șinca au village de Zărnești – appartenant à Brașov –, qui se disputaient une montagne appelée Numai-Numaja. Ceux de Șinca ont apporté dans le procès une charte de privilèges émise par le prince de la Valachie, Basarab l'Ancien, il y a plus d'un siècle et demi, en 1476, qui confirmait les propriétés des boyards de Șinca et la montagne en litige. Sur la base de ce document, le village de Șinca a remporté le procès, ses droits étant renforcé par la restauration des anciennes frontières.

Mots-clés: Valachie, boyards, chartes de privilèges, procès patrimoniaux.

Stăpânirea domnilor Țării Românești asupra Țării Făgărașului în secolele XIV-XV, consfințită juridic sub forma ducatului conferit lor de regii Ungariei, se suprapune din punct de vedere cronologic cu desăvârșirea structurilor sociale ale „țării", cu formarea unei elite locale, boierii. Domnia a validat această evoluție prin privilegii care au devenit apoi garanția statutului juridic al boierilor făgărășeni, documentele dobândite fiind folosite pentru a proba și a proteja drepturile de stăpânire asupra moșiilor lor, scutirea de dările și slujbele nenobile.

După revenirea definitivă a Țării Făgărașului sub autoritatea regală și apoi princiară, boierii făgărășeni se vor strădui, pe de o parte, să obțină confirmarea statutului lor de către noile autorități, iar pe de altă parte vor recurge la puterea probatoare a documentelor domnești în procesele patrimoniale pe care le-au avut fie cu fiscul, fie cu alte familii de boieri ori comunități învecinate.

[1] Profesor emerit, Universitatea din București; antal_lukacs@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro

În cele ce urmează, vom prezenta un astfel de document, semnalat mai demult, reluarea fiind justificată de regăsirea documentului menționat.

Este vorba despre documentele referitoare la un litigiu dintre boierii din satul făgărășean Șinca și satul Zărnești, aparținător Brașovului, pentru hotarele muntelui Numaja, desfășurat în anii 1640-1641.

Documentul fusese semnalat de Bogdan Petriceicu-Hașdeu în coloanele revistei „Columna lui Traian", depistat de el într-o călătorie de studii în Transilvania[2], care atesta că satul Șinca a câștigat procesul pe baza unui document emis de Basarab voievod în data de 8 mai 1372, iar un altul preciza că domnul muntean se intitula *Bessaraba, baro terrarum Fogaras et Omlas*. Informația a fost preluată ca atare în principalele colecții de documente, și pe baza ei documentele au fost atribuite domnului Vladislav-Vlaicu. David Prodan a sesizat că data de 8 mai, numele și titulatura concordă cu cele din documentul lui Basarab Laiotă, dat în 1476 boierilor Șerban și Aldea pentru întărirea unor părți din satele Șinca, cu muntele Nemaia, și satele Ohaba și Ludișor[3]. Identitatea voievodului era confirmată și de informațiile din urbariul Țării Făgărașului din anul 1637, la satul Șinca fiind consemnată declarația locuitorilor conform căreia brașovenii țineau ocupat un munte al lor, numit Nomaya, pe care ei l-au stăpânit de mai bine de o sută de ani[4]. Cei din Perșani relatează și ei că brașovenii țin ocupate încă din 1631 un munte și o pădure care de drept sunt ale boieritului Ohabei, prezentând în acest sens și un document vechi și rupt, fără sigiliu, scris în limba română, pe care înaintașii lor îl primiseră de la voievodul Țării Românești numit Basarab[5].

Documentul văzut de Hașdeu există într-adevăr în arhiva comitatului Alba (Doc. nr. 1), dar nu în original, ci reprodus în raportul trimis principelui de slujbașii mandatați să judece litigiul. Directorul cauzelor fiscale, Ștefan Varsai, prezintă în deschiderea dezbaterilor un document în limba maghiară, tradus, după cum se precizează, din limba valahă (de fapt din slavonă), cu data, greșită în mod evident, 6084 de la facerea lumii. Cu mici diferențe, traducerea reproduce documentul emis de Basarab Laiotă în 1476 (6984), mai 8, la București, păstrat în original la Biblioteca Academiei Române[6], dar datorită vechimii traducătorul a greșit cifra sutelor, punând 0 în loc de 9! Documentul menționează cât se poate de explicit dania pentru jumătatea satului Șinca, cu muntele Numaya, astfel că el se constituie în argumentul principal adus de boierii din Șinca. Procuratorul zărnești încearcă să invalideze documentul invocând data greșită și lipsa valabilității unei danii făcute de un prinț străin. Instanța decide însă că Basarab, având calitatea de duce al Făgărașului și fiind *dominus terrestris*, avea dreptul legitim de a face danii.

Ascultarea martorilor aduși de cele două părți aduce informații interesante despre trecutul stăpânirilor boierești și despre vechile hotare ale Țării Făgărașului.

---

[2] *Trei luni peste munți. Dare de seamă despre o escursiune sciințifică în Transilvania*, în „Columna lui Traian", V, 1874, p. 125 și urm.

[3] *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI-XVII*, în vol. „Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări", București, 1991, p. 19.

[4] *Urbariile Țării Făgărașului. I. (1601-1650)*, editor David Prodan, București, Editura Academiei RSR, 1970, p. 502, 719.

[5] *Ibidem*, p. 503-504, 719.

[6] *Documenta Romaniae Historica. Seria B. Țara Românească*, vol. I, p. 253-256.

https://biblioteca-digitala.ro

Mai mulți martori arată că părinții și strămoșii lor au avut stâne de oi pe acest munte și că ei dădeau uiumul din caș boierilor din Șinca și nu zărneștenilor, iar unul dintre ei, care pretinde a avea vârsta de 120 de ani, declară că hotarele de acum sunt încă de pe vremea lui *Jankul vajda*, o dovadă a păstrării amintirii marelui voievod în mediul popular.

Pentru a-și susține cauza, zărneștenii au prezentat și ei un document scris în limba română, care a fost tradus și citit de dieci cunoscători ai limbii, care se referea însă la hotarele dintre satul Rucăr și Brașov. Din păcate, nu se dau alte detalii despre document, considerându-se că nu are legătură directă cu pricina judecată. Cu toate că cei din Zărnești au adus martori chiar și din satele învecinate din Țara Românească, decizia a fost în favoarea satului Șinca.

Nemulțumiți, cei din Zărnești au făcut apel la scaunul princiar care va dispune însă menținerea deciziei, dar cere totuși ca hotărârea luată să fie întărită de mărturia a 25 de boieri. În anul următor, 1641, se purcede la executarea acestei decizii și se face și hotărnicirea muntelui Numaya (Doc. nr. 2). În prezența vecinilor și megieșilor, conform mandatului princiar, au depus jurământul cerut 29 de boieri în favoarea satului Șinca, după care s-a trecut la hotărnicirea muntelui prin refacerea semnelor de hotar.

Toponimele consemnate în document sunt toate românești: Vârful Hârsii, Piscul Hârsii, Obârșia Bârsei, Gruiul Lung. Interesantă este menționarea unei mine vechi de fier („antiqua ferri fodina") care a dat și numele brațului răsăritean al Bârsei, numit și astăzi Bârsa Fierului. Se pare că litigiul s-a încheiat în acest fel, deși faptul că transumptul capitular din 1751 a fost solicitat de conducerea orașului Brașov pentru hotarele dintre Zărnești din districtul Bârsei și satele făgărășene Poiana Mărului, Șinca, Ohaba și Holbav, ar putea fi un indiciu al altor litigii ulterioare documentului din 1641.

Doc. nr. 1

1640 octombrie 9 – Șinca

Raportul comisiei princiare trimise la Șinca pentru judecarea cauzei dintre satele Șinca și Zărnești privind hotarele muntelui Nămaia. Este reprodusă traducerea maghiară a documentului domnului muntean Basarab cel Bătrân din anul 1476, mai 8 și depozițiile martorilor chemați de ambele părți.

Original, hârtie, patru peceți inelare: **Magyar Nemzeti Levéltár, F 4, Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, (Arhiva Națională Maghiară, Arhiva regnicolară a capitlului din Alba Iulia), Cista comitatuum, Comitatus Albensis, cista 5, fasc. 2, nr. 23**.

Transumpt capitular din 1786, martie 31 **– Ibidem.**

Verso: Illustrissimi principi et domino domino Georgio Rakoci, dei gratia principi Transilvaniae, partium regni Hungariae domino et Siculorum comiti etc. domino domino nobis semper clementissimo.

1640. Apertae per Stephanum Kassai prothonotarium.

https://biblioteca-digitala.ro

Levata die decima septembris. Approbatur judicium introscriptum, hoc addito quod incolae Barcenses 25 similiter jurantur super eo quod meta et limes alpium Numaja nuncupati inter possessiones Sinka et Zernest sit Barcza pataka. Juramentalis depositio coram vicecomitibus et judicialium comitatus Albensis et altero requisitore juramentalis depositio fuit 1 Junii, anni proximi affuturi, puta 1641…

Illustrissime princeps et domine domine nobis clementissime, fidelium perpetuorumque servitiorum nostrorum in gratiam celsitudinis vestrae humillimam debitamque semper oblationem! Vestra noverit illustrissima celsitudo nos ex speciali commissione celsitudinis vestrae in hoc anno praesenti millesimo sexcentesimo quadragesimo, die vero nona mensis Octobris, cum ad dirimendam illam controversiam quae vertebatur inter possessionem celsitudinis vestrae Sinka nuncupatam, ac possessionem Zernest ad civitatem Brasso pertinentem ratione cuiusdam alpis vulgo Numaja Havassa vocata accessissemus, ibique dum in facie loci litigiosi consedissemus, ex tunc generosus dominus Stephanus Varsai illustrissimi celsitudinis vestrae causarum fiscalium Transilvanensium director, nominibus et in personis universorum incolarum dictae possessionis Sinka, nostram insurgentes in praesentiam, exhibuit et praesentavit nobis quasdam litteras magnifici quondam Bassarabae Vajvodae olim regni Valachiae Transalpinae, ac terrarum Fogaras et Omlas Baronis sub pendenti eiusdem sigillo manumque propriam subscriptione in anno creationis mundi 6080 die octava mensis May in civitate Bukurest emanatas et in pergamine patenter Valatica lingva traticis litteris conscriptas donationales huiusmodi sub tenore:

Christus Isten jo hitü és kedves Istentöl megajándékoztatott és Christus elöt kedves, egyedül hatalmas keresztény Baszaraba Vajda, az nagy Dan vajdanak öregbik fia, Isten kegyelmességéböl Istentöl megajandékoztatott birodalommal, az egész Oláh Országnak ura, és az havasokon kivülis Omlásnak és Fogarasnak Hertzege, én uraságom elött kedves és io becsületes és igaz és tiszteletes és tiszta orcáin, és mindenek felet tekintetes erre nézve irám és adtam ez uraságom levelét az én urasagoméknek Bojerinak Fogaras Országiaknak, nevezet szerint Salamon uramnak és az ö attyafiának Aldanak, és az ö fiainak fiurul fiura és onokáinak ezeket az falukat az ö igaságokra nézve, nevezet szerint Sinkanak felét Numaja nevü havassaval, más havassal együt, az kitis ugyan Numaj havasnak hinak, mellyis pénzen vet volt Bude Bojertol és Ohabanak felét, és Saarkanak felét és Ludisornak felét havassaval együt, két ugyan Ludisornak felet. Az cziganyokot kik ö nekik örököstöl marattak volt egyiknek neve Raduly fiával, az masiknak Lál fiaval, harmadik is Raduly fiával, negyedik Kurki fiával, ötödik Musa fiával, hatodik Koszta vej fiával. Annak okáért ezeket mind nekik adtam hogy legyen nékiek örökösön öregsegek mind fiunak és mind onokáinak, hogy senki nekik ne lehessen háborgatoi ezekben, se itélöjek, se birájok, se birságolojok, se az én tisztviselömnek, se azoknak szolgáinak háborgatások rajtok ne lehessen, mert nekik adtam kegyelmeségemböl mivel engemet szolgáltak. De az ki megprobállya hogy ezeket ez ö örökségekben tsak egy szörszálnyit elveszen nagy büntetésünk és haragunk lészen rajta mint egy arulon és parancsolatunk megvetven, az ki pedig ezeknek dézmájokbol avagy méhekböl, avagy ménesekböl, avagy egyéb barmakbol, avagy réteiböl, avagy kancza ménekböl, minden szolgálatbol és minden adobol, akár nagy, akár kitsin, valameddig az én birodalmam ér, ezeket penig atkunkatis vetéttük arra ez levelünk által, az kit az Isten holtunk után valakit hogy ura

https://biblioteca-digitala.ro

legyen ennek az Oláh Országnak, avagy az én gyermekeimböl, avagy az én nemzetségemböl, de ha az mi vétkünknek irt más nemzetségböl talalna successorunk lenni, ha ez levelünket megbecsüli az miket ide fel meg irtunk, azt az Ur Isten meg aldja meg örizze és urasagaban meg erösitse, ha penig fel bontya, meg gyalazza és meg nem erösiti, azt az Ur Isten verje meg ez vilagon minden testében, az más világon átkozot legyen az Ur Istentöl az ki a mennyet és a földet csinálta, mind testiben lelkiben átkozot legyen, az tizenkét apostoloktolis és az háromszáz és tizenkét szent atyáktol, és legyen Judával és Ariusal ezek és a töb sidokkal, kik Christust fel feszitették és az ö vére legyen rajtok és a ö fiain az ki megvagyon és lészen mind örökké, amen.

Ez mi levelünknek bizonysagara irtuk be nevezet szerint ezeket: Dragumer uramot és Kazan uramot, és Nyagul uramot, Szanila uramot és Dant az ki fö bornokunk, és Todor uramot, az ki fö logofetünk, és fekete Majna uramot és Dragiot uramot fö szpatarunkat és Dragumer uramot fö asztalnokunkat és Bade uramot fö viztörünket, és Bajkot fö poharnokunkat, és Demetert az ki fö sztraternikunk, és Makra fö lovaszmesterünket, és irta ezt Milko nevü secretariusunk Bukarestnek varaban die octava May, vilag teremtése utan hat ezer nyolcvan négy esztendöben. Et paulo inferius scriptum est Istennek kegyelmeségéböl keresztény Baszaraba Vajda.

Quibus sic exhibitis, allegavit eo modo penes eosdem litteras: Mivel hogy az a havas constal hogy Sinkához valo fiscale bonum és a Zernestiekkel lévén controversia ez felöl, azt kivánom, hogy restitualtassék az fiscusnak circum circa, minden hatarival. Az mellet az exhibealt levelem ha elégséges nem volna kész vagyok bizonyságot is producalni, hogy ez az havas Sinkahoz valo és ab antiquo ide birattatott, a Zernestiek csak kapdásak rajta. Protestatur.

Quae audito egregius Franciscus Kénesi de eadem legitimus procurator dictae possessionis Zernyest respondit ex adverso: az exhibealt donatio regi Baszaraba vajda levele, mellyet erötlennek mondunk hisce rationibus. Primo ezt hogy a datumja olly idöre sonal mellyet meg az mi aetasunk fel sem ert, videlicet a mundi creatione hat ezer és a felet egy néhány szamu esztendöket comprehendal. Secundo, hogy az nem Metalis hanem simplex donatio, statutoriis litteris et Relatoriis super statutione, et apprehensione alpis litigiose carens. Tertio ezt Vas Homorodoldalnak hiák nem Numaj nevü havasnak, az exhibealt levelis nem contineallya, hogy eppen az egy hegy és havas, parte ab utraque Numajnak hivattassék. Holott ez szois Numaj in significatione propria az oláh nyelven annyit teszen hogy nem továb. Eznnek nagy erössége az continuus usus, és consuetudo pro exemplo vagyon mind Fogarass földe és Barczaban és az vidéknek ex latere montium le follyasa distingvallya. Et per hoc, mivel eddig ugyis birtuk altal az hegyen nintsen semmi keresetek. In super ada egy privilegiumot függö pecsétes leveletis be az Inctusoknak prokatora, mellyet ugyan ot jo oláh deakokkal el olvastatvan mivel oláh nyelven vala irva. Melly level a Numaj nevü peres havashoz semmit nem mutat vala, hanem az mint az Rukaj hatarok havasok distingvaltatnak az Brassai hatartol azt declarallyak vala. Mellyet az procurator veven eszebe, hogy neki nem suffragalna maga letétete.

Quibus sic exhibitis et agitatis ex utraque parte testes producerent, deliberamus.

https://biblioteca-digitala.ro

Testes pro parte domini directoris: 1.Testis Raduly Szerbuly de Ludisoyre. 2. Salamon Laczko de Husuvize, 3. Sztoika Graul de Besambak jurati Boieri Fogarasiensis, jurati examinati, fatentur sese nihil de teritorii ejusdem alpis scire. 4. Dragui Boer de Luczaj annorum 70, juratus examinatus, fatetur ugy halottam mind éltig, hogy az Barcza vize ennek az Numaj nevü havasnak az határa. 5. Opra Kornia annorum 50 de Illyen, juratus examinatus: én egy néhányszor voltam ezen az veszekedö hellyen, de bizonyosan határát nem mondhatom, ki azt mondja hogy az Barcza pataka az hatar, ki mást mondot. 6. Lupuly Pero de Illyen, annorum 35, juratus examinatus fatetur sic ut quintus testis Opra Kornia. 7. Koman Lupul de Morsina, annorum 60, juratus examinatus fatetur: bizonyoson hogy ez Numaj havasnak az hatara szinten az Barcza patakaig vagyon, az kit most az Brassaiak akarnak el venni, mert az apamnak volt it isztinaja. 8. Thomas Boer de Also Uczia, annorum 65, juratus examinatus fatetur: halottam mástol, hogy addig vagyon de bizonyosan nem tudom. 9. Sztoika Bulia de Ohaba, annorum 70, juratus examinatus fatetur: én szomszédos vagyok Sinkával tudom bizonyosan, hogy ez Numaja nevü havas az határa éppen az Barcza vagyon, az kit most az Brassaiak akarnak elvenni, minekünk isztanankis volt itt az Barcza pataka mellet, az Sinkai Boeroknak sajt bertis attunk. 10. Opra Gavrilla de Jaas, annorum 55, juratus examinatus fatetur: én miolta emlittek oly mind eltig ugy tudom, hogy az Sinkai Boerok birták ezt az Numai havassat mind az Barcza patakáig. 11. Raduly Gavril de Locza, annorum 55, juratus examinatus et fatetur uti proxime praecedens testis Opra Gavrilla in omnibus. 12. Niagul Boer de Also Vissta, annorum 50, juratus fatetur nihil. 13. Opra Zap Mondrai, annorum 70, juratus examinatus, fatetur: bizonyoson tudom hogy az Sinkai Boerok birtak ezt az Numaj havassat, mindaz Barcza vegeig, nekikis attunk sajt bert mindenkor onnét az isztanabol. Praemissi testes omnes sunt Boeri. 14. Providi Andreas Gjula, annorum 55, juratus examinatus, fatetur: tudom azt hogy minekünk it volt isztinánk, de az mi juhainkat mind az Barcza vizeig jártattuk, eppen az javából az Sinkaiaknak attunk sajt bért, addigis vagyon az határa. 15. Dumitru Dragota, annorum 60, juratus examinatus, fatetur: én mind pakular és bács voltam s Brassohoz valo jobbagy voltam, akkor bizonyosan tudom hogy az Brassaiakkal jöttünk ki együt és alkuttunk meg az Sinkai Boerokkal arrol az Numaj nevü havasrol mind azt a Barcza patakaig és sajt bértis Sinkara adtunk, addigis vagyon az hatara. 16. Roman Kalotha, annorum 40, juratus examinatus, fatetur in omnibus punctis sicut proxime praecedens testis Dumitru Dragotha. 17. Bogdan Szula Laura, annorum 60, juratus examinatus, fatetur: egesz az Barcza vizeig ez az Numaj havassa az Sinkai Boeroké volt tudom bizonyosan. 18. Sztan Lunka, annorum 55, juratus examinatus, fatetur: tudom, hogy egész az Barcza vizéig vagyon ennek az Numajnak hatara, az Sinkaiaknak sajt bertis mind adtunk. 19. Raduly Algye, annorum 45, juratus examinatus fatetur uti proxime praecedens testis Sztan Lunka in omnibus et hi sunt jobbagiones domini (in possessione Porro et districtu Fogarasiensi comitatuque Albensi Transilvaniae commorantes). 20. Bukur Mihahlie, annorum 55. 21. Many Olitamiel, annorum 60. 22. Mihaly Dragul, annorum 55, jobbagiones suae serenitatis in possessione Grid, districtuque Fogarasiensi et comitatu Albensi Transilvaniae commorantes, jurati examinati, fatentur in omnibus uti proxime praecedentes testes. 23. Sztan Misa, annorum 50. 24. Roman Sztoika, annorum 70, jobbagiones generosi domini Petri Haller de Hallerkö, in possessione Todoricza comitatuque Al-

https://biblioteca-digitala.ro

bensi Transilvaniae commorantes, eodem modo fatentur ad fidem eorum deo debitam exigentiam. 25. Raduly Manczia, annorum 65. 26. Dragus Draja, annorum 70. 27. Bukul Algia, annorum 60. 28. Sztancsiul Burliy, annorum 60, jobbagiones suae serenitatis in possessione Ohaba in districtu Fogarasiensi comitatu Albensi Transilvaniae commorantes, jurati examinati, fassi sunt: egész az Barcza végéig tudgyuk, hogy birtak az Sinkaiak fiurol fiura ez Numajat. 29. Lie Mikolie, annorum 80. 30. Tudor Cziaga, annorum 55. 31. Raduly Poka, annorum 55. 32. Moan Ona, annorum 55, jobbagiones suae serenitatis in possessione Sarkaniya, districtuque Fogarasiensi et comitatu Albensi Transilvaniae residentes, fatentur in omnibus ut praemissi proxime praecedentes testes, ad fidem eorum deo debitam exigentiam. 33. Sztan Dobrin, annorum 35. 34. Raduly Urabia, annorum 65, jobbagiones in possessione suae serenitatis Buczion, districtuque Fogarasiensi comitatuque Albensi Transilvaniae commorantes jurati examinati, fatentur etc. 35. Bukur Langa, annorum 65. 36. Sztoika Juczia, annorum 55. 37. Sztoika Kizde, annorum 50. 38. Bukur Kisde, annorum 32, jobbagiones suae serenitatis in possessione Persan, districtuque Fogarasiensi, comitatuque Albensi Transilvaniae, jurati, examinati, simili modo fatentur in omnibus periodis. 39. Roman Hersa, annorum 65. 40. Algya Rusan, annorum 50. 41. Sandor Sindrille, annorum 28, in possessione Vaad, in districtu Fogarasiensi comitatuque Albensi Transilvaniae commorantes, jobbagiones celsissimis vestrae, fatentur in omnibus uti priores proxime praecedentes testes.

Testes in causam atractorum:

1. Testis Stoika Daszorarul, annorum 80, in possessione Toan commorantes, juratus examinatus, fatetur: tudom azt hogy az háboruságkor ide futottunk az dél felé valo oldalára ennek az havasnak s az Zernesti hatart az bercz teteig tudom. 2. Sztoika Radaczie, annorum 60, in dicta possessione Toan commorantes, juratus examinatus, fatetur: ugy halottam mastol, hogy az bercz tetöig vagyon az Zernesti határ. 3. Lupul Voanczie, annorum 65, juratus examinatus, fatetur uti secundus[!] testis Sztoika Daszorarul. 4. Joannes Ferencz, annorum 50. 5. Joannes Markos, annorum 55. 6. Gregorius Prudik, annorum 50. 7. Mathias Kis alias Georgy, annorum 65, in possessione Volkan et hi omnes in districtu Brassoviensi et comitatu Albensi Transilvaniae commorantes, jurati examinati, nihil fatentur. 8. Mihalla Dolbe, annorum 120, juratus examinatus, fatetur: én Jankul vajda idejetöl fogva ugy tudom hogy az mint az berczröl ala foly Zernest fele az viz, attol fogva az oda valo hatar Zernesthez, más felöl Fogarasi. 9. Raduly Ranczie, annorum 50, juratus, examinatus, fatetur: én az apámtol ugy halottam, hogy ugy vagyon az határ az mint az elötte vala bizonyság Mihaele Dolbe valja. 10. Pula Sztoika, annorum 50, juratus examinatus, fatetur: tudom azt hogy jártam az juhokkal az háboruságkor, azt halottam akkor, hogy az bercz teteje az hatar. 11. Vlad Kopola, annorum 60. 12. Tatul Komanczie, annorum 50. 13. Raduly Pithe, annorum 50, omnes in possessione Rukal, jurati examinati fatentur: hallottuk miis hogy az mint a tetöröl lefoly az viz Zernest felé, attol fogva Zernesti határ. 14. Juon Fireytrey, annorum 75. 15. Koman Joneszeszk, annorum 50, Koman Kovirie, annorum 65, in possessione Dragostioi et regno Valachiae Transalpinensis, hi omnes commorantes, jurati examinati, fatentur: az ö lelkik ismerete szerint azt vallyák hogy az melly bércz tetöröl az viz be foly az patakon, ott az berczeig, ott az Zernesti határ,

https://biblioteca-digitala.ro

azt is ugy tudjuk, hogy ez az Zernest felé valo oldalát Vas oldalának hivjuk, annak is tudjuk.

Quorum quidem testium fassionibus altero citroque ita productis, contra testium fassionibus pro parte Inctorum receptis, actorum procurator contendit eo modo: mivel az Inctusoknak testisek semmi bizonyost nem inferalnak, söt azok közül job reszint havaselföldiek, idegeny országiak, per hoc azoknak fassioiok nem stalnak ellenünk. Inctis replicant et primum contra testes actorum contendunt: az mint humanum testi montiumrol producal az Actor contradicalunk hisce rationibus azok ellen. Primo. Ezert kivánjuk invalidaltatni fassioiukat, hogy többire urunk ö nagysága jobbagy fiscusi személlyek, noha Boeroknak mondatnak az oláhok szokása szerint, de csak libertinusok et in causis regni noblilium cui imperare potest tamquam subdito testis esse non potest. Hogy penig contendal az actor az mi bizonysagunk ellen, hogy más országbeliek nem lehetnek bizonyságok: in contrarium mi azt mondjuk, hogy in confinio vicinusok az Zernesti hatarral,és nem is parasztok. Az mely levelet penig exhibealunk, tsak in eum finem, hogy ennek exemplariumabolis illustraltassek az dolog, hogy az több hatarolis Zernestnek Rugajal az berczek tetejen es arrol az vizeknek indulasa s az hegyeknek inclinatioja mutattya meg.

Quibus sic habitis et existentis, supplicarunt tandem praefatarum partium procuratores per nos in praemissis juris aequitatem justitiaeque complementum elargiri. Unde nos habitis superinde consilio praematura et sana deliberatione, mivel az dominus fiscalis director producal egy levelet, mellyel comproballya, hogy ezt az Numaja nevü havast eppen conferalt volt Baszaraba vajda, ugy mint akkori herczege ezeknek Sinkai Boeroknak Fogarasföldieknek. Az mellet producal bizonyságot is az kik az conferallyak, hogy eppen az Barcza vegeig vagyon ala az Numaj nevü havasnak határa. Producalnak ugyan az Brassaiak reszeröl is egy levelet, az mely nem ide valo hanem az Rugaj hatart hasittya meg az Brassai hatartol, de az Numaj nevü havasrol semmi emlékezet abban nintsen, bizonyságotis hoznak bé, az mellyek mind Havaselföldiek, Rukaiak, azért nem lehet helyes bizonságok mert de proprietate territori nem tudnak hanem tsak similitudot hoznak be. Az mint az levél ellen contendalnak az Brassaiak stal az fiscalis director beadta level mert dominus terrestris volt az és méltan el adhatta, más az hogy az Brassai uraimis hasonlo levéllel éltek, annak sem volt statutoriaia es relatoriaja, az bizonyságokis stalnak mert az Brassaiakis az magok funduson lako emberekkel bizonyitották. Az fiscalis directornak bizonysági viciniorbéik hellyesbek jobbak és Boerokis nagy részint. Azért mégis non pro necesse, sed pro bene esse az Sinkai Boerok decima quinto se esküdjenek meg azon, hogy az Barcza vizeig ennek az Numaj nevü havasnak vagyon az hatara bene conditionis hominibus eppen meg marad nekik az havas. Inctus appellant causam cum tota sua serie in curiam suae celsitudinis. Actor contra ... volenti ad ... magok kevantak ... eö nagysága commissariusokat bocsat ki in facie loci litigiosi decidaltassek az dolog.

Deliberatum. Noha magok kivansagok szerint az applelatio nem admitattaltatnék ide, hogy az mi conscientiank is salva legyék és jövendö Erdely vármegyék terminusára Megyesre, az ki immar promulgaltattot transmittallyuk ezen processus szerint, ugy hogy akkor ezen transmissiot be advan az ö nagysága táblája elében, ott finaliter decidaltassék, mind exceptiok és remediumok obstendaltatvan,

https://biblioteca-digitala.ro

addig penig mindenek fel az havasnak usussatol supersedeallyon et hanc nostram super praemissis factam deliberationem prout per nos ac coram nobis est peracta eidem illustrissimis celsitudinis vestrae fide nostra mediante rescripsimus eandem illustrissimam celsitudinem vestram dulcissime valere desideramus.

Datum in Sinka, anno dieque ut supra notatis. Correctam per eosdem. Ejusdem illustrissimis celsitudinis vestrae fidelis et humiles servitores.

Georgius Hajdu supremus judex nobilium Michael Szekelly vice comes comitatis Albensis Transilvaniae manu propria, Ladislaus Czeffey prothonotarius, Joannes Sarosi tabulae suae celsitudinis juratus assessor manu propria.

Traducere:

Prealuminate principe și domn, domn nouă preaîndurător, preasmerit prinos al slujbelor noastre datorate, credincioase și veșnice întru milostivirea luminăției voastre. Să afle prealuminata voastră îndurare că noi, din osebita însărcinare a luminăției voastre, am ajuns în acest an prezent o mie șase sute patruzeci, ziua a noua a lunii octombrie, spre a încheia controversa care se iscase între satul numit Șinca al luminăției voastre și satul Zărnești aparținător de orașul Brașov, din cauza unui munte numit popular Numaja Havassa. Așezându-ne acolo în fața locului disputat, alesul domn Ștefan Varsai, directorul pricinilor fiscale din Transilvania ale prealuminăției și preaîndurării voastre, în numele și în persoana tuturor locuitorilor zisului sat Șinca, ridicându-se în prezența noastră, a arătat și a prezentat o scrisoare a măritului și răposatului Basarab, voievodul de odinioară al Țării Românești și baron al Făgărașului și Amlașului, emisă sub sigiliul său atârnat și semnătura mâinii sale în anul de la crearea lumii 6080, ziua a opta a lunii mai, scrisoare deschisă de danie, pe pergament, scrisă cu litere în limba română, cu următorul conținut:

(urmează traducerea în limba maghiară a documentului emis de domnul muntean Laiotă Basarab cel Bătrân în anul 1476 (6984), mai 8, la București v. originalul în: ***DRH, B., I., nr. 152, p. 253-256****).*

Quibus exhibitis allegavit eo modo penes easdem litteras: deoarece se poate constata că acel munte este un bun fiscal aparținător de Șinca și este în litigiu cu cei din Zărnești, doresc să fie restituit fiscului, de jur împrejur cu toate hotarele. Pe lângă aceasta, dacă scrisoarea prezentată n-ar fi suficientă, sunt gata să produc și mărturie că acest munte ține de Șinca, era stăpânită *ab antiquo* de aceștia, iar cei din Zărnești doar l-au ocupat. *Protestatur.*

Quae audito egregius Franciscus Kenesi de eadem, legitimus procurator dictae possessionis Zernyest, respondit ex adverso:

Dania prezentată, scrisoarea bătrânului voievod Basarab, o declarăm lipsită de putere *hisce rationibus. Primo.* Data se referă la un timp pe care nici noi nu l-am ajuns, *videlicet a mundi creatione* șase mii și câțiva ani pe deasupra. *Secundo.* Ea nu este o scrisoare de hotărnicire, ci o simplă danie, *statutoriis litteris et relatorii super statutione et apprehensione alpis litigiose carens. Tertio.* Acesta se numește Vas Homorodoldal și nu Numaja și nici scrisoarea prezentată nu spune că acela este un munte care se numește de o parte și alta Numaja. De altfel și cuvântul Numaj înseamnă în limba română până aici. Puterea acesteia este *continuus usus et consuetudo* și ele sunt separate atât în Țara Făgărașului cât și în Țara Bârsei de cursul apelor *ex*

https://biblioteca-digitala.ro

latere montium. Et per hoc, pentru că așa le-am stăpânit până acum, dincolo de munte nu au ce căuta. *Insuper* procuratorul pârâților prezentă și un privilegiu, cu pecete atârnată, pe care l-a pus să fie citit cu dieci români pricepuți, căci era scris în limba română, care scrisoare nu conținea nimic despre muntele Numaja, ci despre cum erau separate hotarele Rucărului de cele ale Brașovului, procuratorul negândindu-se că nu-i slujea la nimic depunerea ei.

Quibus sic exhibitis et agitatis, ex utraque parte testes producerent. Deliberaveramus testes pro parte domini directoris.

1. *testis Raduly Szerbuly de Ludisoyre. 2. Salamon Laczko de Husuvize. 3. Sztoika Graul de Besambak jurati Boieri Fogarasiensi, jurati examinati fatentur sese nihil de territorii ejusdem alpis scire. 4. Dragui Boer de Luczaj, annorum 70, juratus examinatus fatetur:* toată viața mea așa am auzit că hotarul acestui munte Numaj este apa Bârsei. *5. Opra Kornia, annorum 50 de Illyen, juratus examinatus:* eu am fost de câteva ori pe acest loc controversat, dar nu pot să spun sigur hotarul său, unii spun că e pârâul Bârsa, alții spun altceva. *6. Lupuly Pero de Illyen, annorum 35, juratus examinatus fatetur sic ut quintus testis Opra Kornia. 7. Koman Lupul de Morsina, annorum 60, juratus examinatus fatetur:* știu sigur că hotarul muntelui Numaj este până la pârâul Bârsei, pe care brașovenii vor să-l ia acum, pentru că tatăl meu a avut stână aici. *8. Thomas Boer de Also Uczia, annorum 65, juratus examinatus fatetur:* am auzit de la alții că este până acolo, dar nu știu sigur. *9. Sztoika Bulia de Ohaba, annorum 70, juratus examinatus fatetur.* Eu sunt vecin cu Șinca și știu sigur că hotarul muntelui Numaja este până la pârâul Bârsa, pe care vor să-l ia acum brașovenii. Noi am avut și stână lângă pârâul Bârsa și am dat și darea cașului boierilor din Șinca. *10. Opra Gavrilla de Jaas, annorum 55, juratus examinatus fatetur:* eu, de când țin minte, până acum, așa știu că boierii din Șinca au stăpânit muntele Numaj până la pârâul Bârsa. *11. Raduly Gavril de Losza, annorum 55, juratus examinatus fatetur uti proxime praecedens testis Opra Gavrilla in omnibus. 12. Niagul Boer de Also Viszta, annorum 50, juratus examinatus fatetur nihil. 13. Opra Zap Moldvai, annorum 70, juratus examinatus fatetur:* știu sigur că boierii din Șinca stăpâneau acest munte Numaj până la capătul Bârsei, lor le dădeam darea de caș totdeauna din stâna noastră. *Praemissi testes omnes sunt Boeri. 14. Providi Andreas Gziula, annorum 55, juratus examinatus fatetur:* știu că noi am avut aici stână, iar oile noastre le purtam până la apa Bârsei, darea cașului o dădeam șincanilor și până acolo este hotarul muntelui. *15. Dumitru Dragota annorum 60, juratus examinatus fatetur:* eu am fost păcurar și baci, iobag pe atunci al brașovenilor. Știu sigur că am venit împreună cu brașovenii și neam înțeles împreună cu boierii din Șinca în legătură cu acele hotare ale muntelui Numaj până la pârâul Bârsa, dare de caș am dat tot la Șinca și până acolo este hotarul. *16. Roman kalotha, annorum 40, juratus, examinatus, fatetur in omnibus punctis sicut proxime praecedens testis Dumitru Dragotha. 17. Bogdan Szula Laura, annorum 60, juratus, examinatus, fatetur:* știu sigur că muntele Numaj a fost al boierilor din Șinca până la apa Bârsei. *18. Sztan Lunka, annorum 55, juratus examinatus, fatetur:* știu că hotarul acestui munte Numaj este până la apa Bârsei. Am dat darea cașului șincanilor. *19. Raduly Algye, annorum 45, juratus examinatus, fatetur uti proxime praecedens testis Sztan Lunka in omnibus et hi sunt jobbagiones Vestrae (in possessione Porro et districtu Fogarasiensi comitatuque Albensi Transilvaniae commorantes). 20. Bu-*

https://biblioteca-digitala.ro

kur Mihahlie, annorum 55. 21. Many Olitamiel, annorum 60. 22. Mihaly Deagul, annorum 55, jobbagiones suae serenitatis in possessione Grid, districtuque Fogarasiensi et comitatu Albensi Transilvaniae commorantes, jurati, examinati, fatentur in omnibus uti proxime praecedentes testes. 23. Sztan Misa, annorum 50. 24. Roman Sztoika, annorum 70, jobbagiones generosi domini Petri Haller de Hallerkö in possessione Todoricza, comitatuque Albensi Transilvaniae commorantes, eodem modo fatentur ad fidem eorum deo debitam exigentiam. 25. Raduly Manczia, annorum 65. 26. Dragus Draja, annorum 70. 27. Bukul Algia, annorum 60. 28. Sztancziul Burluj, annorum 60, jobbagiones suae serenitatis in possessione Ohaba in districtu Fogarasiensi comitatu Albensi Transilvaniae commorantes, jurati examinati fassi sunt: știm că cei din Șinca stăpâneau din fiu în fiu acest munte Numaja până la capătul Bârsei. *29. La Mikolie, annorum 80. 30. Tudor Cziaga, annorum 55. 31. Raduly Poka, annorum 55. 32. Moan Ona, annorum 35, jobbagiones suae serenitatis in possesione Sarkanicza, districtuque Fogarasiensi et comitatu Albensi Transilvaniae commorantes fatentur in omnibus ut praemissi proxime praecedentes testes, ad fidem eorum deo debitam exigentiam. 33. Sztan Dobriu, annorum 35. 34. Radu Urabia, annorum 65, jobbagiones suae serenitatis in possessione Buczion districtuque Fogarasiensi et comitatu Albensi Transilvaniae commorantes, jurati examinati fatentur etc. 35. Bukur Langa, annorum 65. 36. Sztoika Juczia, annorum 55. 37. Sztoika Kisde, annorum 55. 38. Bukur Kisde, annorum 32, jobbagiones suae serenitatis in possessione Persan, districtuque Fogarasiensi et comitatu Albensi Transilvaniae commorantes, jurati, examinati simili modo fatentur in omnibus periodis. 39. Roman Hersa, annorum 65. 40. Algye Rusan, annorum 50. 41. Sandor Sindrille, annorum 28 in possessione Vaad, in districtu Fogarasiensi comitatu Albensi Transilvaniae commorantes, jobbagiones celsitudinis vestrae fatentur in omnibus uti priores praemmissi praecedentes testes.*

Testes in causam attractorum

1. Testis Sztoika Dasztrarul, annorum 50, in possessione Toan commorantes, juratus, examinatus fatetur: știu că pe vremea războaielor ne-am refugiat pe versanții de sud ai acestui munte și hotarul Zărneștilor știu că era pe creste. 2. *Sztoika Radaczie, annorum 60, in dicta possessione Toan commorantes, juratus examinatus, fatetur:* am auzit de la alții că hotarul Zărneștilor era până la creastă. *3. Lupul Vanczie, annorum 65, juratus examinatus, fatetur uti secundus(!) testis Sztoika Drasztarul. 4. Joannes Ferencz, annorum 50. 5. Joannes Markos, annorum 55. 6. Gregorius Budik, annorum 50. 7. Mathias Kis alias Georgy, annorum 65 in possessione Volkan, et hi omnes in districtu Brassoviensi et comitatu Albensi Transilvaniae commorantes, jurati examinati, nihil fatentur. 8. Mihalla Dolbe, annorum 120, juratus examinatus, fatetur:* eu știu că din vremea voievodului Jankul, hotarul ținea de Zărnești pe apa care curgea de pe creastă, de cealaltă parte ținea de Făgăraș. *9. Raduly Ranczie, annorum 50, juratus examinatus, fatetur:* am auzit de la tatăl meu că hotarul este cum a mărturisit precedentul Mihaile Dolbe. *10. Pula Sztoika, annorum 50, juratus examinatus, fatetur*: știu că, umblând cu oile pe vremea războaielor, am auzit că creasta este hotarul. *11. Vlad Kopola, annorum 60. 12. Tatul Komanczie, annorum 50. 13. Raduly Pithe, annorum 50, omnes in possessione Rukal jurati examinati, fatentur:* am auzit și noi că hotarul Zărneștilor este apa care curge de pe creastă spre Zărnești. *14. Juon Fireytrey, annorum 75. 15. Koman Joneszeszk, annorum 50. 16. Koman Kovirie, annorum*

https://biblioteca-digitala.ro

65, in possessione Dragosztici et regno Valachiae Transalpinensis hi omnes commorantis, jurati examinati, fatentur: Ei mărturisesc după conștiința lor că apa care curge de pe creastă în pârâu până la creastă este hotarul Zărneștilor. Știm și că versantul dinspre Zărnești îl numim și îl știm drept Vasoldal.

Quorum quidem testium fassionibus altro citroque ita productis, contra testium fassionibus pro parte Inctorum receptis, uter procurator contendit eo modo: martorii pârâților nu au produs nimic sigur, mai mult, mare parte a lor sunt din Țara Românească, deci străini, *per hoc* mărturia lor nu rezistă împotriva noastră. Pârâții au răspuns mai întâi împotriva martorilor pârâților. Ceea ce produce pârâșul prin mărturia oamenilor ne împotrivim contra lor *hisce rationibus*: primo. Vrem să invalidăm mărturia lor pentru că sunt în cea mai mare parte iobagi ai fiscului măriei sale, care, deși sunt numiți boieri după obiceiul românilor, sunt doar libertini, *et in causis regni nobilium cui imperare potest tamquam subdito testis esse non potest*, iar că pârâșul contestă martorii noștri pentru că cei din țară străină nu pot fi martori, noi răspundem că sunt vecini de graniță cu hotarul Zărneștilor și nici nu sunt țărani. Iar scrisoarea pe care am prezentat-o, am făcut-o cu scopul de a exemplifica că și alte hotare ale Zărneștilor cu Rucărul sunt creasta munților și apa care coboară de acolo și este arătată de înclinarea munților.

Quibus sic habitis et existentis supplicarunt tandem praefatarum partium procuratores per nos in praemissis juris aequitatem justitiaeque complementum elargiri. Nos, habita superinde consilio praematura et sana deliberatione

Pentru că dominus fiscalis director a produs un document prin care dovedește că muntele numit Numaja a fost dăruit de voievodul Basarab, care era atunci ducele acestor boieri din Șinca din Țara Făgărașului, pe lângă aceasta aduc și mărturii care arată că hotarul acestui munte Numaja este capătul Bârsei. Brașovenii produc și ei din partea lor o scrisoare, care însă nu e de aici, ci arată hotarul rucărenilor de Brașov, dar despre muntele Numaja nu spune nimic. Aduc mărturii pentru aceasta doar din Țara Românească ... pentru cei din Rucăr, de aceea mărturia lor nu poate fi bună pentru că *de proprietate territorii* nu știu decât să aducă asemănări. Ceea ce resping în general brașovenii este scrisoarea produsă de directorul fiscal, căci acela era dominus terrestris și putea cu drept să doneze. E drept că și domnii brașoveni au folosit un document asemănător, dar nici acela nu avea scrisoare de introducere în stăpânire și nici raportul despre aceasta. Mărturiile sunt bune pentru că brașovenii au adus oameni de pe domeniile lor. Vecinii mărturisitori aduși de directorul fiscal sunt mai buni și sunt în marea parte a lor boieri. Din acest motiv, *non pro necesse, sed pro bene esse* 25 boieri de bună stare din Șinca să jure că hotarul acestui munte Numaj este până la apa Bârsei.

Inctus applellant causam cum tota sua serie in curiam suae celsitudinis. Actor contra ... volenti ad ... magok kivantak egy eo nagysaga commissariusokat bocsat ki es in facie loci litigiosi decidaltassek az dolog.

Deliberaatum

Deși, după dorința lor, apelarea nu s-ar admite aici, ca să fie și conștiința noastră împăcată, o transmitem la termenul comitatelor transilvane, anunțată deja la Mediaș, ca prezentă această apelare, să se dea o decizie finală în tabula măriei sale,

https://biblioteca-digitala.ro

fără a se putea opune excepții or remedii. Iar până atunci ambele părți să fie opriți de folosul muntelui.

Et hanc super praemissis factam deliberationem prout per nos ac coram nobis est peracta eidem illustrissimi celsitudinis vestrae fide nostrae mediante rescripsimus eandem illustrissimam celsitudinem vestram quam dulcissime valere desideramus.

Datum in Șinka, anno dieque ut supra notatis. Correctam per eosdem, ejusdem illustrissimi celsitudinis vestrae fidelis et humiles servitores.

Doc. nr. 2

1641 iunie 16

Hotărnicirea muntelui Numaja, în litigiu între satele Șinca și Zărnești, făcută la cererea principelui Gheorghe I. Rákóczi.

Transumpt capitular din 1751, octombrie 9: **Serviciul județean Brașov al Arhivelor Naționale ale României, Fond primăria orașului Brașov, colecția Privilegii, nr. 676**.

Anno millesimo sexcentesimo quadragesimo primo, die prima Junii, praesens executio facta est praesentibus generosis, egregiis et nobilibus Joanne Kemen de Bükös comite etc., Francisco Gál de Kénös directore etc., Martino Literato Felvintzi de eadem Felvintz, Joanne Kovásznai, Joanne Kantor, Joanne Kertész judicialium, Nicolao Katy, Andreas Literatus Hévizi, omnino de Fogaras, providis item et ignobilibus Thoma Mészaros, vice judice subtituto, Petro Warga jurato, Serbul Boer de Ludisor, Dragits Boer de Lutza, Oprea Lasul de Alsó Arpás, Stoika Boer de Bessembak, Ladislao Sorbumon de Hurez, Opra Gavrilla de Jaas, Sztoika Bulya de Ohaba, Nyaguly Strembuly de Sinka, Opra Piroh, Opra Kornya de Illyen, Sorban Ispan de Lucza, Laszló Ispan de eadem, Dridiffi Juon de eadem, Stephano Boer de Nagy Berrinyo (Berivoi!), Stanila Ispan de Wojla.

Providis item et ignobilibus Joanne Markos judice substituto, Fabiano Beszegh, Martino Bartos, Joanne Demeter, juratis in Halmagy, Petro Stephan, Joanne Weler, juratis in Nagy Saros, Michaele Lonigyer, Georgio Gelner, juratis in Baranykuta, Thoma Kamerth, Georgio Bek, juratis in Nadpatak, Hermanno Zip, Joanne Sutoris, juratis in Zelistath, Komano Belecz, Sztoika Kiisde, Bukuro Kiisde, Nyagoje Intze, Boeronibus in Perseny, Komano Jarul, judice, Bukuro Ferencz Senarabe in Burczyn, Joanne Bornemisza judice, Martino Kis, juratis in Sarkany, Michaele Santa, Nobile Georgio, Joanne, Laurentio Balogh, Joanne Syne, aliisque quam pluribus ibidem collectis, suae illustrissimae celsitudinis ac prudentum et circumspectorum jobbagionibus, suis ipsorum dominorumque suorum terrestrium nominibus et in personis in praefatis possessionibus et districtu terrae Fogarasiensis, Coronensis ac sedium Saxonicalium existentibus residentibus, homines illustrissimae celsitudinis suae regii testimonio nostro capitulari semper praesente ad facies possessionum Sinka et Zernest, exacto primum a Boeronibus juxta tenorem literarum sententionalium (puta Barbuly Radotza de Buczin, Jovan Czetz, Sztoika Motok de Szesztsor, Sorban Popa, Komsa Popa de Vajvodeny, Russori Miklos, Koman Algye de Reusory, Retsei Janos de eadem, Miklos Urs, Komsa Rusz de Marsina, Opra Kaplia de Desan, Grama

https://biblioteca-digitala.ro

Jonasko de Ludisor, Raduly Mathia de Illyen, Pap Janos, Koman Boer de Buczon, Michael Felföldi de Todoritza, Sztoika Lupul de Wad, Sztan Boer de Grid, Dragits Boer de Parroh, Koltsar Istvan, Radul Czotza de Komana, Peter Salamon, Sandor Salamon, Sztoika Salamon, Thoma Moga, Koman Pers alias Bobetz, Retsy Janos, Barb Radotzie, Sztoika Kiisde) firmissimo super metarum ostensione juramento: Ego tale et tale, juro per Deum viventem, qui et Pater, Filius et Spiritus Sanctus etc.

Et praesentibus una et consimiliter accedentes, ascendendo per quamquam antiquam semitam a parte possessionis Sinka, in margine silvae, verticeque alpis Numay havasa vocatae, versus partem dextram primam metam novam terream penes ovile, vulgo isztina dictae, quod ovile est Boeronis Ludul Sztoiae de Sinka, erigi curasset, de hinc continue ulterius versus eandem dextram partem seniter flectendo, in apice excelsi monti, vulgo Wurful Herszaul nuncupati, circa dumos pinetos secundam novam metam terream erexisset a parte occidentali.

Ab hinc orientem versus paululum declinando in eodem monte tertiam metam novam terream aggregassent. Inde versus orientem tendendo, in latere cuiusdam bertz inter piniferas, vulgo Ubersia Barsegia vocati, quartam de novo erigi curassent. Postea in eadem latere ulterius progrediendo, versus eandem dextram partem eundo, ad caput praedicti bertz meridiem versus, quintam metam novam terream erexissent. Ab hinc meridiem versus desccendendo, ad rivulum Bartza patak vocatum, hinc iterum ad dextram partem occidentem versus fine Piszkul Hersaly nominati, inter duos rivulos Bartza dictos sextam metam novam terream construxissent. Exinde ulterius versus occidentem eundo, ad verticem montis Gruju Lungul vocati, septimam metam quam inter arbores piniferas crucibus signatas pro veris metis reliquissent. Hinc descendendo orientem versus ad fluvium Nagy Bartza vize vocatum, ubi est antiqua ferri fodina e regione fluvy Rukai decurrentis, octavam metam terream erexissent. Hinc penes fluvium Bartza ascendendo, ad verticem montis nonam metam ultimam terream novam aggregassent, quae distingunt metas possessionis Sinka a metis Zernest.

Ex certa scientia et deliberatione praefatorum dominorum rectificantium et mutua correspondentia dominorum praefatorum Saxonum separantes et sequestrantes, eadem territoria suae illustrissimae celsitudinis et incolis annotatae possessionis Sinka, eorundemque successoribus, haeredibusque et posteritatibus utriusque sexus universis, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, quovis nominis vocabulo vocitatis, ad eadem de jure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, intra metas praefatas existentibus, sub suis veris metis limitatis, restrictis et rectificatis, iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam reliquissent omni prorsus contradictione exclusa.

Seriem itaque huiusmodi executionis, reambulationis nostrae, dominorumque rectificatorum metali, una cum vicinorum et commetaneorum, qui praemissae metali reambulationi rectificationique nostrae interfuerunt, nominibus et cognominibus, terminoque assignato uti fuerat expediendum ad relationem suae illustrissimae celsitudinis et nostri hominum fidedignam [!] fideliter et conscientiose sub sigillo capituli huius usitato et authentico suae illustrissimae celsitudini rescribendam duximus eandem ad vota feliciter valere desiderantes.

Datum die decima sexta diei reambulationis, rectificationis, sequestrionis, executionis nostrae praemissae.

https://biblioteca-digitala.ro

DIPLOMA DE ÎNNOBILARE ȘI BLAZON ACORDATĂ LUI DRĂGHICI BREAZU DIN LUȚA (1635)

Dragoș Lucian ȚIGĂU[1]

DIPLOMA OF NOBILITY AND COAT OF ARMS GRANTED TO DRĂGHICI BREAZU OF LUȚA (1635)

ABSTRACT

This article presents a unique document regarding the ennoblement of the boyar Drăghici Breazu of Luța, on August 14, 1635. The diploma was issued by the Transylvanian prince George Rákóczi I. The document is written on parchment and is in a mediocre state of preservation. The letter is written in Latin, and the handwriting is neat and legible, with few abbreviations. The diploma was in the Breazus' possession for 250 years, and in 1903 it was donated to the Library of the Romanian Academy in Bucharest, where it is still kept.

The diploma includes legal and honorary advantages for Drăghici Breazu, his six boys and all their heirs of both genders. Drăghici Breazu was taken from the state of boyar and raised among the „true nobles" who had many privileges. If now the words boyar and noble are synonymous, in the seventeenth century they expressed different realities. The boyars were the Romanian elite in Făgăraș, and their title was recognized only in that region. The „true nobles" received their rank only from the Hungarian king or the prince of Transylvania, as a form of reward for their merits. In order not to fall to the status of peasants, the boyars of Făgăraș sought to obtain diplomas of nobles.

The composition of the coat of arms is known from the description made in the diploma. The image of the coat of arms was painted very late, by an amateur, in a clumsy manner.

Little is known about the beneficiaries of the diploma. Hardly five years of Drăghici Breazu's life are documented. During that time, he seemed to be a fairly wealthy boyar, a member of the higher court in Făgăraș. He had six sons (listed in the diploma) and two others, probably from his first marriage. Three great-grandchildren of Drăghici Breazu, who defended their rights on the basis of the mentioned privilege letter, were attested in 1793.

Over time, the diploma changed its value: from a practical instrument of legitimizing the nobility, it became an important historical testimony of the national heritage.

Keywords: Făgăras, Middle Ages, Coat of Arms, Boyar, Nobleman.

Cercetarea istoriei nobilimii din spațiul intracarpatic, mai ales a celei românești, s-a realizat inegal în privința ariei sale de răspândire teritorială și a segmentelor cronologice care compun evul de mijloc al istoriei. Țara Făgărașului a avut privilegiul de a se afla, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în atenția istoriografiei naționale, atât sub aspectul publicării surselor documentare medievale, cât și al reconstituirii caracterului și destinului elitelor românești de aici. Editarea primelor

[1] Profesor, doctor în istorie, Școala Superioară Comercială „Nicolae Kretzulescu", București; e-mail: dragoslucian68@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

„Monumente pentru istoria Țării Făgărașului" (1885)[2] și „Fragmente despre boierii din Țara Făgărașului" (1907)[3] s-a realizat în aceeași perioadă în care erau adunate și publicate documente referitoare la celelalte regiuni locuite majoritar de români: Banatul montan (1878–1883)[4] și de câmpie (1896)[5], Hațegul (1891)[6] și Maramureșul (1900)[7]. Se poate observa că restituirea trecutului acestor spații a fost rodul inițiativelor istoricilor români și maghiari, fiecare impunându-și viziunea proprie asupra realităților de demult. În cazul concret al elitelor românești ardelene, acestea au fost, în general, marginalizate sau chiar ignorate de către istoriografia națională modernă, pe motivul nedrept că s-au alăturat prin statut și privilegii clasei dominante alogene cu care au colaborat sub diverse forme[8]. Făgărașul are, din nou, avantajul unei interpretări corecte a elitelor boierești: „anume vedem că în Făgăraș exista numai o nobilime istorică, care-și păstrase vechea sa numire de boieri și avea sigiliul său propriu; boieria din Țara Făgărașului nu era numai o simplă prerogativă nobilitară, dar era totodată și un oficiu, în ce privește afacerile publice ale ținutului"[9]. Istoriografia perioadei totalitare a minimalizat și chiar a falsificat rolul istoric al elitelor, insistând asupra influenței covârșitoare a maselor și a luptei de clasă în decursul timpului. Din scrierile acelei epoci nefaste, se pot evidenția și unele contribuții pertinente, care își păstrează valoarea până astăzi[10]. Abia în ultimele decenii, profesioniștii au avut ocazia unei abordări documentare și sistematice a nobilimii românești din Banat și Transilvania, inclusiv din Țara Făgărașului[11]. Această tendință trebuie menținută

[2] Nicolae Densușianu, *Monumente pentru istoria Tierei Făgăraşiului*, București, Tipografia Academiei Române (Laboratorii Români), 1885.

[3] Ioan cav. de Pușcariu, *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului*, vol. 4, Sibiu, Tiparul tipografiei arhidiecezane, 1907.

[4] Pesty Frigyes, *A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, vol. 3, Budapest, A.M.T. Akadémia könyvkiadó hivatala, 1878; Idem, *Krassó vármegye története*, vol. 3-4, Budapest, Az Athenaeum R. Társ. könyvnyomdája, 1882-1883.

[5] Idem, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, ed. Ortvay Tivadar, vol. 1, Pozsony, Eder István könyvnyomdája, 1896.

[6] Böjthe Ödön, *Hunyadmegye sztrigymelléki részének és nemes családainak története, tekintettel a birtokviszonyokra*, Budapest, Nyomatott Müller Károly, 1891.

[7] Ioan Mihaly de Apșa, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Maramureș-Sziget, Tipografia lui Mayer și Berger, 1900.

[8] Patriciu Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, partea I, Caransebeș, Edit. Autorului (Tipografia Diecezană), 1899, p. 143: „Nobilimea română din districtele valahice (bănățene-n.n.) a format floarea nobilimii ungare, dar trecând la catolicism și la reformațiune, s-a dezlipit cu totul de tulpina din care ieșise și s-a dezbrăcat de caracterul ei românesc. Iată și vreo câteva nume din pomelnicul acestor apostați (...) Prin contopirea acestor familii în rasa maghiară, elementul român nu s-a stins, dar a fost știrbit în vaza și autoritatea sa".

[9] N. Densușianu, *op. cit.*, p. 5.

[10] David Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în secolele XVI-XVII*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", 6, 1963, p. 161-300; Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Timișoara, Editura Facla, 1981.

[11] Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, București, Editura Enciclopedică, 2000; Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Reșița, Editura Banatica, 2002; Antal Lukács, *Docu-*

https://biblioteca-digitala.ro

constant, prin publicarea surselor rămase în ascunzișul colecțiilor particulare sau publice. O asemenea piesă, aflată de peste un secol în fondul documentar al Bibliotecii Academiei Române din București[12], este diploma de înnobilare și blazon acordată de principele George Rákóczi I boierului Drăghici Breazu și celor șase fii ai săi, la 14 august 1635.

Diploma discutată aici a intrat în patrimoniul public la cumpăna secolelor XIX-XX. O însemnare aproape ștearsă, făcută cu creionul pe spatele actului, arată că scrisoarea privilegială a fost „donată de I(oan) Bica ped(agog) III”[13]. Foarte probabil, el primise diploma de la un descendent al neamului Breazu conștient că actul, deși își pierduse importanța practică, avea o însemnată valoare istorică. La rândul său, Ioan Bica a oferit diploma lui Dimitrie Comșa (1846-1931) – personalitate marcantă pe tărâm cultural (agronom, profesor, teolog) și politic (memorandist)[14]. Se pare că cei doi se cunoșteau din mediul școlar, de la Institutul pedagogic-teologic din Sibiu, unde Comșa a funcționat mulți ani ca „profesor ordinar definitiv”[15], iar Bica a fost (cu mare probabilitate) pedagog. Recunoscând valoarea deosebită a diplomei, Comșa s-a hotărât să o doneze celui mai important for de cultură al românilor. Astfel, în ședința Academiei Române din 28 noiembrie 1903, „D(omnu)l I(oan) Bianu prezintă în dar din partea d(omnu)lui Dimitrie Comșa, profesor la Sibiu, o diplomă originală de nobilitare de la 14 August 1635, dată de Gheorghe Rákóczi, Principele Transilvaniei, unui Brazul Drăghici de Luța din ținutul Făgărașului”[16]. Alte mărturii confirmă faptul că diploma, deși nepublicată, nu a rămas total necunoscută istoricilor. Ea a fost menționată înainte de a intra în patrimoniul public[17], apoi a atras atenția istoricului Andrei Veress care, prin 1935, a plănuit elaborarea unei lucrări privitoare la „Boieri și nemeși români din Ardeal și Ungaria”, unde să fie reunite diplome de înnobilare primite de

---

mente făgărășene, vol. 1 (*1486-1630*), București, Editura Scriptorium, 2004; Ionuț Costea, *Solam virtutem et nomen bonum. Nobilitate, etnie, regionalism în Transilvania princiară (sec. XVII)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2005; Costin Feneșan, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat. Secolele XVI-XVII*, Timișoara, Editura de Vest, 2007.

[12] Biblioteca Academiei Române, *Documente Istorice*, nr. CCCII/4.

[13] În acești ani, un Ioan Bica era student la Cluj („Libertatea”, Orăștie, 1, nr. 47, 2/15 noiembrie 1902, p. 3), apoi lucrează ca notar în Pojorta (9 km de Luța) („Gazeta Transilvaniei”, Brașov, 69, nr. 105, 13/26 mai 1906, p. 5).

[14] Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române 1866-2016. Dicționar*, Partea I (*A–L*), București, Editura Academiei Române, 2016, p. 394.

[15] Cu acest titlu figurează în anul școlar 1903-1904, când face donația diplomei (*XX. Programă a Institutului pedagogico-teologic al archidiecesei ortodocse române din Transilvania în Sibiiu pe anul școlar 1903/4*, publicată de Eusebiu R. Roșca, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1904, p. 25).

[16] *Analele Academiei Române. Partea administrativă și desbaterile*, seria II, tom XXVI, *1903-1904*, București, Instit. de Arte Grafice „Carol Göbl” S-sor Ion St. Rasidescu, 1904, p. 54.

[17] Diploma este menționată de I. Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sibiu, Tiparul tipografiei arhidiecezane, vol. 1, 1892, p. 109; vol. 2, 1895, p. 45, 95. Conținutul actului se păstrează în copii târzii și în notele exploratorii realizate în jurul anului 1900 de arhivarul maghiar János Illésy (1861-1905), păstrate la Arhivele Naționale Maghiare (Magyar Nemzeti Levéltár/Országos Levéltár: A 130 - Illésy - 1b - 2397 și F 139 - Cista diplomatica - I jelzetű productionalisok - 8. Fogaras megye - N°. 163).

https://biblioteca-digitala.ro

români în perioada 1440-1848. Printre aceste acte figurează și scrisoarea privilegială din 1635. Proiectul se afla într-o stare avansată de realizare, dar vremurile neprielnice au făcut ca lucrarea lui Veress să rămână în manuscris și neîncheiată[18]. Până acum, diploma lui Drăghici Breazu a fost valorificată doar parțial, în câteva articole de istorie[19].

Diploma a fost scrisă pe pergament, având dimensiunile de aproximativ 60x 75 cm. Suportul se află într-o stare de conservare mediocră, fiind necesară restaurarea sa. Fața interioară (cu textul) s-a păstrat mult mai bine decât cea exterioară care este foarte murdară. Se pot observa mai multe amprente de degete, pete de apă și urme de umezeală, iar pe linia orizontală de pliere s-a produs o ruptură, de circa 6 cm, fapt care determină ca 3-4 cuvinte să fie pierdute pentru totdeauna, textul fiind reconstituit după sensul general al frazei. Pergamentul a avut de la început o plicatură în partea inferioară, lată de 12,5 cm, care acoperă semnăturile principelui și secretarului. Ulterior, diploma a fost pliată în șase, pentru a fi mai bine păstrată și transportată. Actul a fost validat printr-un sigiliu atârnat, care s-a pierdut. Se mai păstrează doar șnurul de legătură, trainic, obținut prin răsucirea a patru fire colorate în succesiunea roșu-alb-verde-alb. Textul este scris cu cerneală neagră, iar pentru numele emitentului și al beneficiarilor s-a utilizat soluție de aur. Inițialele N și G de pe primul rând au fost ornamentate cu motive vegetale în culorile auriu și roșu. Textul este redactat în limba latină, are o caligrafie îngrijită, cu abrevierile obișnuite în epocă, ceea ce îl face ușor de citit. Blazonul nobiliar întregește policromia diplomei, dar, așa cum se va arăta mai jos, el este o realizare stângace și tardivă.

Înainte de a trece la analiza conținutului diplomei, trebuie precizat faptul că scrisorile de înnobilare pot fi cercetate dintr-o perspectivă dublă: informațională și culturală. În primul rând, diplomele sunt furnizoare de informații directe: amănunte genealogice și descrieri heraldice, elemente de cronologie și de geografie istorică, onomastică, toponimie, reconstituirea unor evenimente și fapte deosebite, estimarea unor domenii funciare sau a altor surse de venit. Totodată, actele privilegiale evidențiază multiple fațete ale societății de atunci: unitatea juridică, tipologia și raporturile din cadrul ordinului nobiliar, ilustrarea și afirmarea prestigiului social al nobilului, eficiența raporturilor dintre suveran și elite, gradul de sociabilitate al nobilimii etc. În al doilea rând, diplomele reprezintă produsul cultural al epocii lor, fiind texte cu funcționalitate juridică (înnobilarea efectivă), socială (capitalul simbolic), economică

[18] Nicolae Edroiu, *Cercetări genealogice privind boierimea făgărășeană: Ioan Cavaler de Puşcariu şi Andrei Veress*, în vol. „Nobilimea românească din Transilvania. Az erdélyi román nemesség", coord. Marius Diaconescu, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, p. 287-289. Manuscrisul se păstrează la Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest), fond Veress Endre, mss., 541.

[19] Valeriu Literat, *Un proces de recunoașterea „boieriei" în „Țara Oltului"*, în „Revista Istorică", XVII, nr. 7-9/iulie-septembrie 1931, p. 208-212; Mihail G. Stephănescu, Jean C. Mănescu, *Enluminures héraldiques des XVIe-XVIIIe siècles dans la collection de L'Académie Roumaine*, în „Revue Roumaine D'Histoire de L'Art. Série Beaux-Arts", 17, 1980, p. 25, nr. 7; Vajay Szabolcs, *Kallódó armálisaink nyomában*, în „Turul. A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye", 67, nr. 4, 1994, p. 126, nr. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

(scutiri, imunități, privilegii), ele cunoscând o structură și un limbaj expresiv doar în acel context[20]. În lumina acestor considerații, utilizarea limbii latine în toate diplomele de înnobilare și blazon prezintă semnificații deosebite. În secolele XVI și XVII, limbile naționale se afirmă tot mai mult în administrație, corespondență și tipărituri, limba latină rămânând o limbă savantă, dar care devine tot mai mult un element de conservatorism cultural și politic. Nobilimea apreciază limba latină ca un semn distinctiv al condiției sale, un mijloc de a-și exprima vechimea și continuitatea remarcabile (comparabile cu cele ale regatului maghiar). Păstrarea limbii latine ca expresie a actelor de înnobilare marchează caracterul solemn și festiv al acestor documente, ilustrând prestigiul social pe care-l obține cel înnobilat. Totodată, poate fi considerat un aspect de ceremonial care proiectează posesorul unor astfel de înscrisuri într-o nouă condiție umană – cea nobiliară[21].

Diplomele de blazon emise pe parcursul secolului al XVII-lea au puține variații de conținut, cancelaria princiară utilizând, încă din veacul precedent, diverse stilionare[22]. Partea introductivă („protocollum") începe cu intitulația care specifică numele emitentului, titlurile ce-i conferă dreptul de a emite acte, regiunile stăpânite în mod real sau nominal. Diploma a fost emisă de George Rákóczi I de Felsővadász (1593-1648)[23] care, în perioada 1 decembrie 1630-11 octombrie 1648, a deținut titlurile de principe al Transilvaniei, domn al părților din regatul Ungariei („Partium") și comite al secuilor, demnități purtate și de predecesorii săi.

Beneficiarii diplomei au fost Drăghici Breazu[l] și cei șase fii ai săi, foarte probabil enumerați în ordinea descrescătoare a vârstei lor: Radu, Banciu, Aldea, Alexandru, Ioan și Bârsan („Radul, Bancziul, Algia, Alexander, Iuon et Berszan"). Patronimicul (Breazul) și predicatul („de Lucza") sunt primele indicii în favoarea originii făgărășene a lui Drăghici. Etimologia numelui de familie prezintă două variante: derivarea dintr-o poreclă ce evidențiază o caracteristică fizică (culoarea părului) sau asocierea cu toponimul Breaza (sat aflat la 21 km sud de orașul Făgăraș, la poalele masivului montan omonim)[24]. Ultima dintre ele este cea mai plauzibilă, fiind evidențiată în declarația unui descendent al familiei, din 1793: „reclamantul n-a întrebuințat mai multe nume de familie decât Breazul, adevăratul nume de familie e acesta, iar familia îl are de la satul cu numele Braza (Breaza); numele de Drăghici a fost numele de botez al celui ce a câștigat diploma armală" (din 1635-n.n.)[25]. În privința celor

[20] Ionuț Costea, *Diplomele de înnobilare – o istorie culturală a nobilimii transilvănene în secolul al XVII-lea*, în „Caiete de antropologie istorică", nr. 2(4)/iulie-decembrie 2003, p. 210.
[21] *Ibidem*, p. 211.
[22] Cancelarul transilvan Ioan Iacobinus (1598-1601) a alcătuit, din rațiuni practice, o colecție de stilionare folosite în epoca sa. Acest repertoriu s-a transformat într-un instrument de lucru foarte util pentru istorici și paleografi. A se vedea Bónis György, Valentiny Antal, *Jacobinus János Erdélyi Kancellár Formuláskönyve (1602)*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi És Nyomdai Műintézet R.-T., 1947.
[23] Szilágyi Sándor, *I. Rákóczy György 1593-1648*, Budapest, A Magyar Történelmi Társulat Kiadása, 1893.
[24] Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, Imprimeriile Statului, 1936, p. 99, 188.
[25] V. Literat, *op. cit.*, p. 211.

https://biblioteca-digitala.ro

șapte nume de botez, ele arată fără tăgadă caracterul românesc al familiei[26]. De asemenea, apelativul atașat numelui de familie face trimitere la satul Luța (așezare componentă a comunei Beclean, situată la 8 km sud-vest de Făgăraș).

Existența lui Drăghici Breazu poate fi reconstituită din puține surse documentare. Diploma din 1635 reprezintă și prima atestare a vieții boierului făgărășean. Mărturiile din următorii cinci ani îl arată pe Drăghici Breazu ca fiind o persoană înstărită și influentă. Astfel, urbariul domeniilor Făgăraș, Porumbac și Comăna, din 31 iulie 1637, arată că „Integra possessio Lutza" era stăpânită de Șerban Ispan, Draghici, Lazlo și Lupul Breazu[27]. Peste ani, la 7 martie 1640, urbariul domeniului Făgăraș consemnează faptul că moșia Luța avea mai mulți proprietari: amintitul Șerban Ispan cu frații săi deținea o treime din posesie, familia Breazu avea tot trei membri, la care se adaugă preotul (Popa) Vasilie. În cazul concret al familiei Breazu, situația bunurilor mobile se prezintă astfel:

Lutza integra possessio

Numele	**Fii** *filii*	**Cai** *equi*	**Boi** *boves*	**Junici** *iuvenci*	**Vaci** *vaccae*	**Oi** *oves*	**Porci** *porci*	**Stupi** *alvearia*	**Dare** *census*
Dragits Brazul	4	6	6	2	6	100	35	3	-
Lazlo Brazul	-	2	4	-	2	50	-	3	-
Lupul Brazul	4	2	6	-	3	66	20	2	-

Drăghici Breazu și fiii săi, László/Vlad și Lupu, au avut vite separat, dar moșie împreună. Părintele stăpânea o moară, pământ cu semănături de primăvară și toamnă care îi dădeau într-un an 40 de câble de cereale, precum și fân. Despre Vlad se arăta că lucrează cu tatăl său Drăghici, în timp ce Lupu Breazu avea terenuri înierbate, bune de coasă[28]. Prestigiul familiei a fost asigurat și prin funcțiile deținute la nivel local. În perioada 1637-1640, Drăghici Breazu este amintit drept asesor jurat al instanței judiciare din Făgăraș. În această calitate, el participă, cu alți 11 boieri, la o cercetare și evaluare a pagubelor produse în pădurile din districtul Șinca (30 iunie 1639)[29].

Posteritatea lui Drăghici Breazu este reprezentată de cei șase băieți nominalizați în diploma de înnobilare, la care se adaugă alți doi (Lupu și Vlad) precizați doar în urbariile redactate câțiva ani mai târziu. La 1640, Drăghici este înregistrat ca având doar patru fii (nenominalizați), aspect care pune problema existenței celorlalți doi băieți care lipsesc. În mod cert, unul dintre ei a fost mezinul Bârsan (cu posteritate

[26] Șt. Pașca, *op. cit.*, p. 158-159 (Aldea), 159 (Alexandru), 170 (Banciu), 173 (Bârsan), 259-261 (Ioan), 309-310 (Radu).

[27] David Prodan, Liviu Ursuțiu, Maria Ursuțiu, *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. 1 (*1601-1650*), București, Editura Academiei R.S.R., 1970, p. 555, nr. 23.

[28] *Ibidem*, p. 781-782, nr. 29; D. Prodan, *Boieri și vecini*, p. 211, 228.

[29] Tagányi Károly, *Magyar Erdészeti Oklevéltár*, vol. 1 (*1015-1742*), Budapest, „Pátria" irod. Vállalat részvénytársaság könyvnyomdája, 1896, p. 434, nr. 248. O prezentare a atribuțiilor și componenței instanțelor judiciare făgărășene, la Ștefan Meteș, *Din istoria dreptului românesc din Transilvania*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice", seria III, vol. 17, București, Imprimeriile Naționale, 1935-1936, p. 92-98.

https://biblioteca-digitala.ro

dovedită la 1793) care era prea mic pentru a conta din punct de vedere fiscal și militar. Al doilea absent, foarte probabil plecat în lume sau din această lume, poate fi oricare dintre ceilalți menționați în diplomă, inclusiv Aldea care a lăsat urmași. Totodată, urbariul din 1640 evidențiază existența altor doi fii ai lui Drăghici, pe lângă cei șase pomeniți la 1635. Primul dintre ei, Lupu Breazu, era o persoană matură, tatăl a patru băieți mari, amănunt care susține supoziția că Lupu a fost întâiul fiu al lui Drăghici, posibil dintr-o primă căsătorie a celui din urmă. Din aceeași legătură matrimonială ar fi rezultat și László/Vlad, care însă nu avea fii (mari). Înregistrarea separată a fiilor lui Drăghici (pe de o parte tatăl cu patru fii, pe de altă parte, în mod distinct, Lupu și Vlad), dă consistență variantei ca boierul făgărășean să fi avut două căsnicii care au determinat separarea patrimoniilor între frații vitregi. Mai dificil de aflat este motivul adevărat pentru care László/Vlad și Lupu[30] nu figurează printre cei înnobilați la 1635, deși ar fi fost pe deplin îndreptățiți. Lipsa dovezilor nu lasă loc decât la simple speculații. Să fi existat în familie un conflict suficient de puternic încât să-l determine pe tată să-și îndepărteze băieții mai mari?

Alte mărturii pertinente dovedesc faptul că Drăghici Breazu a avut o posteritate îndelungată, întinsă pe mai mult de un secol și jumătate. În martie 1793, Tabla Regească din Târgu Mureș a judecat cererea legitimă a lui Ioan Breazu din Luța de a i se recunoaște avantajele fiscale date de statutul nobiliar, pe baza argumentelor genealogice invocate de petent. Protocolul instanței a consemnat următoarele descendențe directe: 1) Aldea, fiul lui Drăghici, fusese tatăl lui Ioan, bunicul altui Ioan, străbunicul lui Aldea și răs-străbunicul reclamantului Ioan; 2) Bârsan, fiul lui Drăghici, avea ca strănepoți pe Ioan și Vasile[31].

Parcurgerea documentelor făgărășene arată că în satul Luța au existat și alte familii boierești privilegiate: Lutzai de Luța (cu blazon conferit de Gabriel Bethlen, la 14 februarie 1615), Breazu „alias Grama alias Székely" (cu diplome de la George Rákóczi I din anii 1635 și 1649), Literati „alias Deák" (cu scrisoare de la Mihai Apafi, în 2 aprilie 1664), Petrișor „alias Szabo de Luța, Bethlen/Beclean și Lugos" (cu blazon acordat de George Rákóczi I, pe 6 noiembrie 1632)[32]. Fără o parcurgere atentă a materialului documentar, se pot face ușor confuzii între neamuri, aspect evidențiat chiar de amintiții nobili care afirmă că „n-au întrebuințat mai multe nume de familie decât Breazul (iar) numele de Székely s-a alipit la o rudenie din altă linie" (1793).

*

În cuprinsul propriu-zis al actului se pot remarca preambulul („arrenga", „exordium"), narația („expositio"), decizia („dispositio") și coroborația („corroboratio"). Arenga reprezintă partea în care sunt exprimate motivele emiterii privilegiului. Din punctul de vedere al diplomaticii, fiecare scrisoare de blazon are propria specificitate, determinată în special de diferitele exprimări ale opiniei și voinței emitentului, care nu pot fi standardizate. În cazul de față, principele își declară de la început bunătatea și generozitatea pe care trebuie să o arate tuturor oamenilor credincioși față de patrie[33]

[30] Șt. Pașca, *op. cit.*, p. 271 (Lupu), 348 (Vlad).
[31] V. Literat, *op. cit.*, p. 209-210.
[32] I. Pușcariu, *Fragmente*, vol. 3, 1904, p. 79-80.
[33] Analiza semnificației termenului de patrie, la I. Costea, *op. cit.*, p. 218-219.

https://biblioteca-digitala.ro

și suveran („ex innata principali gratia nostra qua erga omnes fideles nostros, de nobis patriaque benemeritos liberalitate et beneficentia nos esse convenit"). Credința supușilor se dovedește prin forme variate: multe osteneli, străji, griji și chiar vărsare de sânge („multis laboribus, vigiliis, curis et sanguinis etiam profusione"), iar acest devotament a fost răsplătit de foștii suverani și rămâne să fie onorat în mod special de principele mărinimos aflat pe tron („a regibus et principibus foelicis reminiscentiae, aliquid muneris liberalitatisque meruere, ipsorum etiam posteri, sub principatu nostro non modo non destituantur verum et iis et maioribus etiam ornamentis et singulari munificentia nostra frui possint et gaudere").

Narația explică, pe scurt, împrejurările emiterii scrisorii princiare. Astfel, doi demnitari importanți ai locului, anume măritul Ioan Kemény de Magyarbükkös/Bichiș (comitele comitatului Alba și căpitanul cetății și garnizoanei Făgăraș)[34] și alesul Blasiu Benedeki de Benedek/Benic (diac și administrator al aceleiași fortificații) i-au prezentat principelui George Rákóczi I toate informațiile și recomandările de încredere referitoare la Drăghici Breazu („cum ergo ex fide digna fidelium nostrorum generosi Ioannis Kemeny de Bükeös, comitis comitatus Albensis Transsilvaniae, arcisque et praesidii nostri Fogarasiensis capitanei, et egregii Blasii Literati Benediki de eadem, bonorum dictae arcis nostrae Fogaras provisoris informatione simul etiam diligenti commendatione"). Suveranul a recunoscut devotamentul și statornicia dovedite de vrednicul boier făgărășean („strenuum Brazulum Dragicz de Lucza") în toate treburile încredințate spre folosul cetății Făgăraș și al principatului ardelean, exprimând totodată condiția admonitorie ca asemenea slujbe să fie îndeplinite cu aceeași râvnă și în viitor, atât de către Drăghici, cât și de cei șase băieți ai săi („... ac tum arci praedictae Fogarasiensi, cum vero huic regno nostro Transsylvaniae, in omnibus rebus suae fidei concreditis, fidelem et constantem operam navasse; confidimusque eundem in postera etiam tempora pari fidelitatis constantia exhibiturum et navaturum eundem Brazulum Dragicz ac per eum Raduli, Bancziulem, Algiiam, Alexanderi, Iuonem et Berszanem Dragicz filios").

Decizia este elementul cel mai important al documentului care exprimă voința principelui de a-și răsplăti supușii. Hotărârea se ia „din milostivirea noastră deosebită și din deplinătatea puterii noastre" („ex speciali gratia et potestatis nostrae plenitudine"). Actul privilegial cuprinde avantaje de natură juridică și onorifică. Cel mai important beneficiu este scoaterea vrednicului Drăghici și a fiilor săi din starea boierilor, în care se născuseră, și promovarea lor în rândul adevăraților și distinșilor nobili ai principatului transilvan („ex statu et conditione boieronali in qua nati sunt et hactenus extiterunt eximendos ac in coetum et numerum verorum et insignitorum regni nostri Transsylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum nobilium annumerandos, aggregandos, cooptandos et adscribendos"). La prima vedere, această măsură pare superfluă, impresie alimentată de faptul că astăzi termenii boier și nobil au (aproape) același înțeles. În epoca discutată aici, cele două ranguri nu erau echivalente, fapt care impune o analizată comparativă mai atentă. Sintagma „*veri nobiles*" este

[34] Ioan Kemény (1607-1662) a avansat până la demnitatea de principe al Transilvaniei (1661-1662). Lázár Miklós, *Erdély főispánjai (1540-1711)*, Budapest, Az Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája, 1889, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

prima consemnată în documentele medievale și se raportează la elita întregului regat maghiar. Termenul de „boier" apare mai târziu și este folosit aproape exclusiv în Țara Făgărașului/Oltului. Prin urmare, analiza se va concentra mai întâi asupra condiției nobiliare. Noțiunea „*veri nobiles*" figurează în legislația regatului maghiar începând cu „Decretum unicum" (art. XI) al regelui Ludovic I de Anjou, din 11 decembrie 1351[35]. La peste un secol distanță, decretul (art. I) regelui Mathia Corvin, din 1 aprilie 1467, stabilește că „prin nobilii țării se înțeleg cei ce au nobilitatea întreagă de la regi sau privilegiul unei astfel de nobilități" („Nobiles autem regni intelligantur, qui habent meram nobilitatem a regibus seu privilegium nobilitatis huiusmodi")[36]. Statutul de noblețe deplină a fost definit cu claritate și expus pe larg de juristul Ștefan Werbőczy în „Opus Tripartitum" (pars I, tit. I-IX). Astfel, nobilii „adevărați" („veri nobiles") alcătuiau eșalonul superior al elitei sociale, o categorie care presupunea prerogativele nobilității depline: nu puteau fi arestați fără să fi fost citați sau condamnați prin judecată, nu erau supuși decât principelui legal încoronat, își puteau folosi liber toate drepturile și foloasele, fiind scutiți de servituți și taxe, aveau posibilitatea de a-l înfrunta pe regele care le încalcă libertățile, fără a cădea în vina infidelității („jus resistendi")[37]. Aceste prerogative au fost recunoscute și în legislația ulterioară a principatului transilvan („Approbatae Constitutiones" – partea III, tit. VI, art. I-VII) adoptate în anul 1653)[38]. Avantajele generale ale nobilității depline sunt expuse și în actul discutat aici. Diploma precizează că beneficiarii „sub chipul adevăratei și curatei nobilități" („sub merae ac syncerae nobilitatis titulo") ... „să-i ținem, să-i numim și să-i socotim deosebiți de toți și de fiecare dintre oamenii de orice stare, condiție, ordine, onoare, slujbă, dregătorie și treaptă ar fi, și să fie în stare și să se poată folosi veșnic de toate și de fiecare dintre acele onoruri, milostiviri, privilegii, îngăduințe, libertăți, scutiri și prerogative, de care se folosesc, se împărtășesc și se bucură în orice chip, de drept și după vechiul obicei, ceilalți adevărați, născuți și neîndoielnici nobili și oșteni ai zisei noastre țări a Transilvaniei și ai părților din Ungaria care îi sunt alăturate" („quo eos ab universis et singulis cuiuscunque status, conditionis, ordinis, honoris, officii, dignitatis et praeeminentiae homines existant insignitos dici, teneri et nominari volumus ferre et gestare, omnibusque et singulis iis honoribus, gratiis, privilegiis, indultis, libertatibus, immunitatibus et praerogativis, quibus caeteri veri, nati et indubitati nobiles ac militares praedicti regni nostri Transsylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum homines, quomodocunque de iure et ab antiqua consuetudine utuntur, fruuntur et gaudent, perpetuo uti, frui et gaudere (...) valeant atque possint"). De asemenea, s-a prevăzut ca deplina nobilitate să se transmită tuturor

[35] Dezső Márkus et alii, *Magyar Törvénytár/Codex Juris Hungarici*, vol. 1, Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1899, p. 174.

[36] Döry Ferenc, Bónis György, Érszegi Géza, Teke Zsuzsanna, *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns*, vol. 2 (*1458-1490*), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, p. 165.

[37] *Opus Tripartitum* (1517), pars I, titulus IX: „De quatuor privilegiatis et precipuis nobilium libertatibus", în Dezső M. et alii, *op. cit.*, vol. 6, 1897, p. 64, 66; a se vedea și I. Drăgan, *op. cit.*, p. 114-117.

[38] Liviu Marcu, *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro

descendenților de ambele sexe („ipsorumque haeredes et posteritates utriusque sexus universi").

În privința celui de-al doilea termen, cel de boier, acesta desemnează elita românească a Țării Făgărașului din secolele XIV-XIX. Când regiunea a intrat în componența regatului maghiar, boierii reprezentau nobilimea locală, similară boierimii din Țara Românească. Situația lor s-a modificat foarte lent, datorită statutului aparte al regiunii în care trăiau. Făgărașul a fost succesiv: un ducat (pe timpul apartenenței la Țara Românească), un „regnum" cu statut juridic propriu (în ultimul secol al existenței regatului maghiar liber), apoi un domeniu princiar (în perioada Transilvaniei autonome). Boieria era o instituție tradițională, cu drepturi câștigate, o realitate socială pe care stăpânii domeniului nu au putut să o ignore, ci au urmărit să o adapteze conform intereselor lor. Boierimea rămâne categoria privilegiată, fiind socotită mereu drept elita adevărată, născută și neîndoielnică a țării („veri, nati et indubitati, praedicti Districtus nostri Fogarasiensis Boerones")[39].

Reputatul istoric David Prodan a sesizat corect faptul că, „în genere, actele întrebuințează numai titlul de boier fără altă calificare. Noua stăpânire (maghiară-n.n.) îl primește pe boier ca atare. Dar încă de la primele acte apare și tendința de a-l diminua". În timp, „boierimea a trebuit să sufere și o diminuare în rang, în titlu, în poziția sa socială, în poziția sa de boierime sau nobilime ereditară, bucurându-se (totuși-n.n.) de imunități boierești sau nobiliare". Dacă la 1500 „boier și nobil, în fond, se bucură de aceleași prerogative, decât sub nume și nuanțe deosebite", un secol mai târziu „între boier și nobil nu se pune hotărât un semn de egalitate, această egalitate e mereu discutabilă, o simte și boierul, și o afirmă indirect și regii, principii, când peste actele de boierie emit și acte de înnobilare de boieri"[40]. Mai recent, istoricul Ionuț Costea se întreba, cu temei: „dacă boieria însemna o echivalență a nobilității, de ce avem numeroase cazuri de boieri făgărășeni care s-au străduit să obțină diplome de înnobilare? Cum s-ar explica fenomenul de înnemeșire al boierilor („nobilum boeronum"), boierul nobil, acest hibrid conceptual care acomodează o realitate juridică cu o tradiție vie și puternică?"[41]. Răspunsul trebuie căutat în conținutul diplomelor de înnobilare a boierilor, emise constant pe parcursul secolelor XVI-XVII. În mod evident, statutul nobiliar era recunoscut la nivelul tuturor instituțiilor statale și pe cuprinsul întregului principat, în timp ce boieria avea doar o cuprindere regională, în limitele Țării Făgărașului. În condițiile în care doar privilegiile acordate de regii maghiari sau de principii ardeleni erau recunoscute, boierii făgărășeni au fost expuși decăderii sociale prin pierderea nobilității depline[42]. Principii transilvani au urmărit să limiteze statutul acestui corp social, impunând boierilor, pe lângă obligația ancestrală a serviciului militar, sarcini administrative suplimentare. George Rákóczi I a permanentizat aceste obligații și a condiționat boieria de serviciile care trebuiau îndeplinite la cetate și pe cuprinsul domeniului ei, de supunerea față de căpitanul și administratorul fortificației. În plus, boieria se transmitea doar moștenitorilor masculini, capabili să îndepli-

[39] N. Densușianu, *op. cit.*, p. 28, nr. IX (20 februarie 1651).
[40] D. Prodan, *op. cit.*, p. 183, 194.
[41] I. Costea, *Solam virtutem*, p. 183.
[42] D. Prodan, *op. cit.*, p. 185-188; I. Costea, *op. cit.*, p. 181-184.

https://biblioteca-digitala.ro

nească efectiv obligațiile militare[43]. Mobilitatea socială a fost determinată inclusiv de abilitatea personală a boierilor. Unii au avansat în grupul adevăraților nobili, pe când alții au coborât la nivelul nobilimii condiționare și chiar al țărănimii libere ori dependente. Așa au apărut termenii care astăzi par pleonastici („boieri nobili") sau contradictorii („boieri libertini" și „boieri țărani")[44].

Înnobilarea lui Drăghici Breazu, a băieților săi și a urmașilor lor de ambele sexe ilustrează un caz fericit nu doar de prezervare a vechiului statut boieresc, ci și de avansare socială la treapta nobilității depline. După cum s-a arătat mai sus, principele a apreciat slujbele lui Drăghici, îndeplinite mai ales la cetate, și supunerea față de căpitanul și provizorul (administratorul domeniului) Făgărașului. Indiscutabil, recomandările celor doi demnitari au fost esențiale pentru câștigarea bunăvoinței princiare. Textul diplomei mai arată că dărnicia suveranului a fost limitată la acordarea, cu titlu general, a unor onoruri, milostiviri, privilegii, libertăți și scutiri (dacă ele nu ar fi existat deja), dar fără a se aduce pagube ori prejudicii fiscului („si ex boieronibus depositis non extiterint, absque damno et praeiudicio fisci"). Din cuprinsul urbariilor redactate în 1637-1640 reiese clar că boierul nobil Drăghici, dar și fiii săi, Lupu și László/Vlad Breazu, nu plăteau cens sau dare. Cei trei trebuie să se fi bucurat de această facilitate și înainte de 1635, deoarece Drăghici nu a primit nicio scutire fiscală prin diploma de înnobilare, iar Lupu și Vlad nici măcar nu sunt menționați în cuprinsul actului privilegial.

Al doilea avantaj cuprins în diploma de înnobilare este unul onorific și a constat în acordarea de către principele Rákóczi „cu inimă cumpănită și cu o anumită știință și dărnicie" („animo deliberato et certa scientia liberalitateque nostra") a unui blazon care să dovedească adevărata noblețe a lui Drăghici Breazu și a urmașilor săi. Compoziția heraldică autentică este cunoscută doar din descrierea făcută în cuprinsul privilegiului, întrucât imaginea plasată în colțul superior stâng al diplomei este creația tardivă a unui amator. Piesa centrală a blazonului este un scut militar al cărui câmp azuriu este încărcat cu o acvilă pictată din profil, în culoarea sa naturală; acvila stă într-un picior, iar în gheara dreaptă ridicată ține o sabie. Mesajul acestei compoziții este foarte clar exprimat: azuriul are semnificații multiple, precum noblețea, cinstea, credința și bunele moravuri; acvila simbolizează curajul, măreția, dar și cumpătarea, iar sabia arată mândria, onoarea și vitejia nobilului aflat în slujba patriei și lui Dumnezeu[45]. Scutul este surmontat de o cască militară închisă (cu vizeta coborâtă)[46], peste care s-a așezat o coroană regală împodobită cu pietre prețioase și perle. Nu s-a conferit cimier/creștet[47]. Lambrechinii au forma unor fâșii și panglici care pornesc din

[43] D. Prodan, *op. cit.*, p. 186-188; I. Costea, *op. cit.*, p. 183-188.

[44] Categoriile de „boieri libertini" („szabados boerok") și „boieri țărani" („parazt boerok") sunt prezentate de D. Prodan, *op. cit.*, p. 198, 223-224, 294.

[45] Alphonse-Charles-Albert O'Kelly de Galway, *Dictionnaire archéologique et explicatif de la science du blason: origine des emblèmes et des symboles héraldiques d'après les monuments, les sceaux, les monnaies, les médailles, les traditions etc.*, vol. 1, Bergerac, Imprimerie Générale du Sud-Ouest, 1901, p. 7 (acvila), 66 (azuriu), 220-221 (sabia).

[46] Model rezervat celor înnobilați recent (*Ibidem*, p. 110-111).

[47] Cimierul sau creștetul heraldic este elementul cel mai de sus al unei steme și reproduce mobila principală a scutului (*Ibidem*, p. 131).

https://biblioteca-digitala.ro

vârful coifului și cad pe flancurile scutului. De regulă, cromatica lambrechinilor combină metalele heraldice (aur și argint) cu culorile câmpului (azur) și mobilei principale[48], însă în cazul de față, lipsa desenului autentic face ca perechile de culori să fie doar deduse[49]. Compoziția blazonului este cât se poate de potrivită pentru reprezentantul unei categorii sociale obligate, în primul rând, la serviciul militar. De asemenea, descrierea heraldică ilustrează în mod evident exemplul unor armerii de concesiune, deoarece o acvilă similară figurează pe blazonul familial al principilor Rákóczi[50]. Este o dovadă suplimentară a aprecierii pe care principele i-a arătat-o lui Drăghici Breazu, suveranul acceptând ca propriul blazon să servească drept model pentru stema supusului său. Textul diplomei precizează că „toate acestea pot fi văzute, înfățișate și pictate mai limpede prin mâna iscusită și priceperea pictorului, în fruntea sau la începutul scrisorii noastre de față" („prout haec omnia in capite sive principio praesentium literarum nostrarum docta manu et arte pictoris clarius expressa et depicta esse cernuntur"). În realitate, diploma a rămas fără blazonul pictat, deoarece beneficiarii nu au avut banii și/sau răgazul necesar pentru această lucrare. Abia în secolul al XIX-lea s-a găsit cineva care să zugrăvească blazonul, după un model extras din vreo carte și în culori de o calitate slabă. Scutul, casca și lambrechinii au un aspect scenografic și sunt mărginite de coloane realizate într-un autentic stil popular! Amatorismul se vede și din faptul că însuși câmpul de azur a devenit mobilă heraldică ...[51].

Diploma conferă beneficiarilor dreptul de a-și etala pretutindeni aceste însemne, după obiceiul celorlalți nobili adevărați care poartă blazon: în lupte, la jocurile cu lancea, în turniruri, dueluri, confruntări individuale și orice alte îndeletniciri cu arme ale nobililor și oștenilor, precum și pe sigilii, steaguri, cortine, covoare, inele, scuturi, case, corturi, morminte și îndeobște pe orice fel de lucruri și lucrări („in praeliis, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis ac aliis quibusvis exercitiis militaribus et nobilitaribus, ittem sigillis, vexillis, cortinis, velis, aulaeis, annulis, clipeis, domibus, tentoriis, sepulchris, generaliter vero quarumlibet rerum et expeditionum generibus").

Coroborația încheie cuprinsul propriu-zis al actului și exprimă modalitatea de confirmare a autenticității diplomei privilegiale. Aici s-a utilizat formularea obișnuită în epocă: „spre amintirea și tăria veșnică a acestui lucru, am hotărât să dăm și să hărăzim cu milostivire scrisoarea noastră de față, a cărei tărie a fost sporită prin atârnarea sigiliului autentic, amintiților Breazu, Radu, Banciu, Aldea, Alexandru,

[48] *Ibidem*, p. 308-310.

[49] Descrierea heraldică a lui Vajay Sz., *op. cit.*, p. 126, nr. 7: „pe un scut albastru, un vultur de culoare naturală, gata de zbor de pe o movilă verde (!), având în gheara dreaptă ridicată o sabie curbată; cască cu coroană deschisă, fără cimier; lambrechini colorați albastru-auriu și roșu-argintiu".

[50] Armeriile de concesiune sunt acordate și îngăduite de un suveran (O'Kelly de Galway, *op. cit.*, p. 55); reprezentarea blazonului familiei Rákóczi, la Constantin Reichenauer von Reichenau, Géza von Csergheő, Oscar von Bárczay, *Der Adel von Siebenbürgen* (*J. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch*, vol. 4, partea 12), Nürnberg, Verlag von Bauer und Rapse (E. Küster.), 1898, planșa 9.

[51] M.G. Stephănescu, J.C. Mănescu, *op. cit.*, p. 25, nr. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan și Bârsan Drăghici, urmașilor și coborâtorilor lor de ambele sexe" („In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas memoratis Brazuli, Radul, Banczuli, Algiae, Alexandro, Iuoni et Berszano Dragicz ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas").

Protocolul final („eschatocollum") este foarte scurt, cuprinzând data și locul emiterii scrisorii. Diploma este validată prin semnăturile olografe („manu propria") ale principelui George Rákóczi I și secretarului Martin Markosfalvi[52]. Autenticitatea actului era confirmată și de un sigiliu atârnat, din care nu s-a păstrat decât șnurul tricolor de legătură.

Destinul și utilitatea diplomei după emiterea ei în 1635 pot fi reconstituite din mai multe mărturii edificatoare. Primele însemnări se află chiar pe spatele actului analizat aici. Astfel, diploma a fost prezentată în cadrul scaunului judiciar superior al Făgărașului („in frequenti et celebri sede superiori arcis Fogarasiensis") care, după dreptul și obiceiul vechi al locului („iuxta ritum et veterem huius terrae Fogarasiensis consuetudinem"), a examinat-o și a făcut-o publică pentru o eventuală contestare. Neexistând niciun opozant, instanța judiciară nobiliară a decis, în ședința de la 23 februarie 1636, ca diploma să rămână în vigoare. Această practică de validare a unui document privilegial era conformă nu doar cu dreptul consuetudinar făgărășean, ci și cu hotărârile Dietelor ardelene. Cu câțiva ani mai înainte, Dieta generală de la Alba Iulia (5 iunie-1 iulie 1631) hotărâse obligația celor nou înnobilați de a-și face publică diploma de blazon nu numai în dieta țării, ci și la autoritățile locale ale zonei unde ei își aveau reședința stabilă, dispoziție reluată în „Constituțiile Aprobate" ale Transilvaniei (1653)[53]. În paralel cu această procedură, exista practica verificării periodice a diplomelor deținute de nobilimea care trăia pe domeniile fiscale, precum Făgărașul. Anchetele au fost legiferate de Dietele generale întrunite la Cluj (27 septembrie-13 octombrie 1615) și Bistrița (29 septembrie-21 octombrie 1622)[54], iar cele dintâi verificări cunoscute din Țara Făgărașului s-au realizat în primăvara lui 1628, la porunca principelui Gabriel Bethlen („nos statum et conditionem universorum et singulorum boeronum et libertinorum nostrorum districtus terrae Fogaras cognoscere volentes ipsis armilustrium Fogarasinum indixissemus")[55]. Principesele Suzana Lorántffy și Ana Bornemisza, stăpânele succesive ale domeniului Făgărașului, au întreprins demersuri similare. Astfel se explică a doua însemnare făcută pe diploma familiei Breazu, la 5 martie 1671, de către comisarii principesei Bornemisza. Ei au citit și examinat scri-

[52] Markosfalvi a fost scrib în cancelaria mare (1619-1630), apoi secretar princiar (1630-1637). Trócsányi Zsolt, *Erdély központi kormányzata 1540-1690*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, p. 185, 193.

[53] Szilágyi Sándor, *Erdélyi Országgyűlési Emlékek/Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae*, vol. 9 (*1629-1637*), Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1883, p. 271, nr. VIII a (art. XXVIII); L. Marcu, *op. cit.*, p. 108 (pars III, tit. VII, art. I: „despre armaliști").

[54] *Ibidem*, vol. 7 (*1614-1621*), 1881, p. 281-284, nr. XXX; vol. 8 (*1621-1629*), 1882, p. 110, nr. V (art. IV).

[55] I. Pușcariu, *op. cit.*, vol. 4, p. 212, 214 (citatul), 218, nr. LXVII-LXIX; D. Prodan, *op. cit.*, p. 187; I. Costea, *op. cit.*, p. 190.

https://biblioteca-digitala.ro

soarea, reconfirmându-i valabilitatea. Activitatea comisiei întrunite la Făgăraș a fost amplă, între 20 februarie și 13 martie 1671 fiind verificate peste 30 de diplome boierești[56].

Utilitatea diplomei se probează și pentru veacurile următoare. La sfârșitul anului 1792, Ioan Breazu din Luța deschide o acțiune judiciară prin care solicită să fie exonerat de plata dărilor, aducând ca argumente situația lui de grănicer și faptul că avea o ascendență nobiliară. Reclamantul arată că el și înaintașii săi nu au slujit nimănui și nu au plătit nicio dijmă pentru proprietatea și moștenirea lor din Luța. Ioan Breazu a prezentat Tablei Regești din Târgu Mureș diploma originală din 1635 și procesul verbal („vallato level") de investigație („inquisitoria") redactat la 13 decembrie 1792, care confirmă, pe baza depozițiilor unor martori, descendența sa directă din Aldea, fiul lui Drăghici Breazul. La 27 iunie 1793, instanța supremă a dat dreptate petentului, recunoscându-i calitatea de nobil adevărat și imunitatea fiscală care să-l apere de pretențiile perceptorilor imperiali. Se pare că acest demers judiciar a fost doar o etapă a unui proces mult mai amplu, încheiat după anul 1800, cu izbânda lui Ioan Breazu[57].

Evoluția societății moderne a adus cu sine abolirea privilegiilor nobiliare și a facilităților fiscale, blazoanele și titlurile ilustrând doar un statut onorific. Cu aceasta, diploma din 1635 și-a încheiat rostul primordial, fără a-și pierde valoarea de patrimoniu. Păstrată cu grijă, timp de două secole și jumătate, de cei care aveau nevoie de ea, scrisoarea privilegială a avut norocul să intre în posesia unor oameni cu respect față de trecut, găsindu-și, până la urmă, locul meritat în tezaurul documentar al Bibliotecii Academiei Române. De aici, diploma evocă tuturor celor interesați un crâmpei din existența boierimii făgărășene de demult.

ANEXĂ

14 august 1635, Făgăraș

Principele transilvănean George Rákóczi I hotărăște ca boierul Drăghici Breazu din Luța, cei șase băieți ai săi cu urmașii lor de ambele sexe să fie considerați „adevărați nobili" ai țării și să aibă dreptul de a purta blazon nobiliar.
Original păstrat la Biblioteca Academiei Române din București, Fond *Documente Istorice*, nr. CCCII/ 4.

„Nos, Georgius Rakoczi, Dei gratia princeps Transsilvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes[58], memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod cum nos, ex innata principali gratia

[56] N. Densușianu, *op. cit.*, p. 18, 33, 118, 145; I. Pușcariu, *op. cit.*, vol. 4, p. 99, 107, 111, 127, 138, 151, 206, 220, 227, 263, 266, 284, 304, 310, 319, 327, 358, 361, 384, 393, 400, 421, 533, 589, 762; în această perioadă, principesa a locuit la Făgăraș (*Ibidem*, p. 400-403, nr. CXIV).
[57] V. Literat, *op. cit.*, p. 208-212.
[58] Numele și titlurile principelui sunt scrise cu cerneală aurie.

https://biblioteca-digitala.ro

nostra qua erga omnes fideles nostros, de nobis patriaque benemeritos liberalitate et beneficentia nos esse convenit, exeoque illud nobis vel maxime curandum proposuerimus, ut qui olim multis laboribus, vigiliis, curis et sanguinis etiam profusione a regibus et principibus foelicis reminiscentiae, aliquid muneris liberalitatisque meruere, ipsorum etiam posteri, sub principatu nostro non modo non destituantur verum et iis et maioribus etiam ornamentis et singulari munificentia nostra frui possint et gaudere. Cum ergo ex fide digna fidelium nostrorum generosi Ioannis Kemeny de Bükeös, comitis comitatus Albensis Transsilvaniae, arcisque et praesidii nostri Fogarasiensis capitanei, et egregii Blasii Literati Benediki de eadem, bonorum dictae arcis nostrae Fogaras provisoris informatione simul etiam diligenti commendatione percipiamus strenuum Brazulum Dragicz de Lucza, hactenus etiam boieronali praerogativa gavisum, ac tum arci praedictae Fogarasiensi, cum vero huic regno nostro Transsylvaniae, in omnibus rebus suae fidei concreditis, fidelem et constantem operam navasse; confidimusque eundem in postera etiam tempora pari fidelitatis constantia exhibiturum et navaturum eundem Brazulum Dragicz ac per eum Raduli, Bancziulem, Algiiam, Alexanderi, Iuonem et Berszanem Dragicz[59] filios, ex speciali gratia et potestatis nostrae plenitudine e(x) statu et conditione boieronali in qua nati sunt et hactenus extiterunt eximendos ac in coetum et numerum verorum et insignitorum regni nostri Transsylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum nobilium annumerandos, aggregandos, cooptandos et adscribendos (esse) duximus, prout annumeramus, aggregamus, cooptamus et adscribimus. Decernentes expresse, ut a modo in posterum, iidem Brazul, Radul, Bancziul, Algia, Alexander, Iuon et Berszan Dragicz ipsorumque haeredes et posteritates utriusque sexus universi pro veris et indubitatis nobilibus habeantur et reputentur. In signum autem huiusmodi verae et perfectae nobilitatis eorum, haec arma sive nobilitatis insignia: scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo sive area aquila quaedam naturali suo colore depicta uno pedum stare altero vero [ensem evaginatum sursum][60] porrectum tenere visitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium, gemmis et unionibus decenter exornatum, ex cono vero galeae, teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras sive margines ipsius scuti pulche(r)rime ambiunt et exornant; prout haec omnia in capite sive principio praesentium literarum nostrarum docta manu et arte pictoris clarius expressa et depicta esse cernuntur, animo deliberato et certa scientia liberalitateque nostra, praefatis Brazuli, Radul, Banczuli, Algiae, Alexandro, Iuoni et Berszan Dragicz ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dedimus donavimusque, annuentes et concedentes, ut ipsi praescripta arma sive nobilitatis insignia, more aliorum verorum et indubitatorum regni nostri Transsylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum nobilium, ubique in praeliis, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis ac aliis quibusvis exercitiis militaribus et nobilitaribus, ittem sigillis, vexillis, cortinis, velis, aulaeis, annulis, clypeis, domibus, tentoriis, sepulchris, generaliter vero quarumlibet rerum et expeditionum generibus, sub merae ac syncerae nobilitatis titulo, quo eos ab universis et singulis cuiuscunque status, conditionis,

[59] Numele beneficiarilor este scris mereu (de patru ori în text) cu cerneală aurie.
[60] Pergament rupt 6 cm. Textul este întregit după sens și conform stilionarelor epocii.

https://biblioteca-digitala.ro

ordinis, honoris, officii, dignitatis et praeeminentiae homines existant, insignitos dici, teneri et nominari volumus ferre et gestare, omnibusque et singulis iis honoribus, gratiis, privilegiis, indultis, libertatibus, immunitatibus et praerogativis, quibus caeteri veri, nati et indubitati nobiles ac militares praedicti regni nostri Transsylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum homines, quomodocunque de iure et ab antiqua consuetudine utuntur, fruuntur et gaudent, perpetuo uti, frui et gaudere (si ex boieronibus depositis non extiterint, absque damno et praeiudicio fisci) valeant atque possint. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas, memoratis Brazuli, Radul, Banczuli, Algiae, Alexandro, Iuoni et Berszano Dragicz ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum in arce nostra Fogaras, die decima quarta mensis Augusti anno Domini millesimo sexcentesimo trigesimo quinto.

Georgius Rakoczy m(anu) p(ropria)

Martinus Markosffalvi secretarius m(anu) p(ropria)”

Pe verso:

„Iuxta ritum et veterem huius terrae Fogarasiensis consuetudinem praesentes literae illustrissimi domini domini Georgii Rakoczi, Dei gratia regni Transylvaniae principis, partium regni Hungariae domini et Siculorum comitis domini domini nostri clementissimi, armales et exemptionales pro parte strenui Dragicz Brazul de Lucza, ac per eum Raduli, Bancziul, Aldgiae, Alexandri et Berszan Dragicz filiorum eiusdem, sunt in frequenti et celebri sede superiori arcis Fogarasiensis publicatae, ploclamatae (!) ac in vigore suo nemine contradicente relictae.

Datum in sede nostra judiciaria nobilium Fogarasiensi anno Domini 1636 die vero mensis Februarii 23.

Extradata per me Andream Literatum juratum notarium sedis judiciariae nobilium Fogarasiensium. Idem notarius m(anu) p(ropria).

Praesentes armales per nos commissarios illustrissimae dominae principissae, praefectum nempe, et exactorem fiscales ac requisitores Albenses ad examinanda boeronum jura deputatos revisae, lectae ac in vigore relictae. In Fogaras die 5 mensis Martii anno 167*1*”.

Însemnări moderne: „Donată de I. Bica ped. III” (cu creion negru), „4/ CCCII” și „Gheorghe Rákóczy 1635 Aug. 14 Făgăraș” (cu creioane colorate și chimice).

https://biblioteca-digitala.ro

RROMII DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI ÎN EPOCA PRINCIPATULUI TRANSILVĂNEAN

Claudia Elena SIMA[1]

GYPSIES FROM FĂGĂRAȘ COUNTY DURING THE TRANSYLVANIAN PRINCIPALITY ERA

ABSTRACT

The appearance of gypsies in Europe has given rise to several legends, due to the lack of historical sources. If at first it was claimed that they came from Egypt, later after long research by several historians, it was concluded that they came from India.

Gypsies were a nomadic people who arrived in Transylvania in the 14th century. Here they were organized in a gypsy voivodeship. In Făgăraș County, there was the function of gypsy voivode in the 17th century. Regarding the first information related to their appearance in Făgăraș County, it is about the donation made by Mircea cel Bătrân to boyar Costea, of 17 „ciganus tentoriatus".

Information about the payment and donations of the gypsies can be found in the conventions of the employees from the domain of Făgăraș, in the „Urbariile Ţării Făgăraşului" (Land Book Register), but also in the economic diaries of the princess Anna Bornemisza.

Keywords: gypsy, nomadic people, voivode, Economic journals, employee conventions.

În ceea ce privește locul de unde au venit și când au venit rromii în Europa au fost puse multe întrebări și la început s-au format multe idei greșite. Apariția lor în Europa corespunde cu punctul culminant al religiei creștine, catolice, când totul era cercetat și explicat în conformitate cu dogmele bisericii, ea fiind prima și ultima instanță.

Istoria rromilor a fost mereu comparată cu istoria poporului evreu. Dacă în ceea ce privește istoria poporului evreu avem informații, în privința rromilor mărturiile sunt foarte puține.

Absența izvoarelor a dat naștere multor legende; astfel, Alexandre Paspati, lingvist din secolul al XIX-lea, susținea că „adevărata istorie a rasei țigănești se află în studiul propriei lor limbi". În mod incontestabil, studiul limbii rromani poate dezvălui foarte multe informații despre originea limbii rrome și a poporului rrom.

La început s-a considerat că aceștia au venit din Egipt sau din alte locuri, fapt pentru care în țările europene au fost numiți aținganiși țigani. Unul dintre cei care și-a dat seama că limba lor este de origine indiană a fost maghiarul Wáli István. Acesta și-a format părerea în momentul în care era student la teologie în Olanda și i-a auzit

[1] Muzeograf, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat", Făgăraș;
e-mail: simaclaudia85@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

vorbind pe colegii săi indieni. Astfel a făcut o comparație între limba acestora și cea vorbită de rromi în Ungaria.

Dar mai era încă drum lung până a se ști cu exactitate cine sunt rromii și de unde vin ei. Există mai multe legende care vorbesc despre o țară a rromilor. Un rrom coșniță din Bulgaria, Ali Ceaușev, povestea că rromii „aveau un împărat mare, un Rrom. El era prințul nostru. Era padișahul nostru. Rromii locuiau pe-atunci cu toții laolaltă într-o țară, într-un vilaiet bun. Numele acestui vilaiet era Sindh (...), aceasta era o țară curată (frumoasă). Găseai acolo multă fericire și multă bucurie. Toți o duceau bine. Numele împăratului nostru era Maramengro Dev. El mai avea doi frați. Numele lor erau Romano și Singan. Toate bune și frumoase, dar se întâmplă un mare război. Musulmanii l-au făcut. Soldații au distrus țara Rromilor. Au pârjolit pământul. Toți Rromii au fugit din țara lor (…). Cei trei frați și-au purtat oamenii pe drumuri îndepărtate. Unii au mers în Arabia, unii în Armenia și alții în Bizanț”[2].

M. Stănescu este cel care spunea că Barbu Constantinescu, care a fost profesor la Școala Normală din București, a fost „singurul român care putem zice că a studiat și aprofundat cu oarecare succes limba țigănească”. El este cel care ne demonstrează în cartea sa că limba țiganilor este de origine sanscrită și că ei sunt veniți din India[3].

Un alt cercetător, englezul Donald Kenrick, susținea că rromii au plecat din India în secolul al III-lea când șahul Ardashir (224-241) cucerește și transformă nordul Indiei într-o colonie a Persiei (Iranul de astăzi). Strămutarea lor s-a petrecut în mod pașnic, iar bogăția Imperiului Persan a atras lume diferită acolo.

Profesorul francez Marcel Courthiade era de părere că vechii rromi au plecat spre Europa în secolul al XI-lea, dând și o dată exactă – 21 decembrie 1018[4].

După lungi cercetări s-a ajuns la concluzia că țara de origine a rromilor a fost India, iar limba acestora era neo-indiană. Cei care au cercetat spun că aceștia au plecat între secolele III-XI din această zonă. Despre aceștia se știa că erau cei care trăiau mai mult cu ceea ce găseau aruncat, decât cu ceea ce li se dădea. Stăteau la marginea așezărilor omenești, prin ruine, păduri și tot felul de ascunzișuri, lucru care inspira teama pentru cei din jurul lor.

Rromii în Țara Făgărașului

Prima atestare documentară a rromilor în spațiul românesc are loc prin actul emis în 1385 de domnul Țării Românești, Dan I, care a dăruit mănăstirii Tismana 40 de sălașe de ațigani care aparțineau inițial mănăstirii Vodița.

În Moldova, în 1428, domnitorul Alexandru cel Bun a dăruit mănăstirii Bistrița 31 de sălașe de ațigani.

Popor nomad, țiganii au ajuns în Transilvania în secolul al XIV-lea. În Țara Făgărașului au fost menționați printr-o donație de 17 „ciganus tentoriatus” (țigani de cort), făcută de către voievodul Mircea cel Bătrân boierului Costea, care stăpânea sa-

[2] Gheorghe Sarău, *Rromii, India și limba rromani*, București, Editura Kriterion, 1998, p. 14.
[3] Dr. Barbu Constantinescu, *Probe de limba și literatura țiganilor din România*, București, 1878, p. 12.
[4] Donald Kenruck, *Rromii din India la Mediterana. Migrația rromilor*, traducere din limba engleză de Laura Lotreanu, București, Editura Alternative, 1998, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

tul Viștea de Jos și parțial Arpașu de Jos[5]. Până în anul 1530 au avut statutul de iobagi regali, apoi au depins direct de principele transilvănean. Unii dintre ei aveau statutul de robi, aceștia fiind puțini la număr, alții aveau statut de iobagi și beneficiau de o autonomie etnică, având conducător propriu numit de principe[6].

Țiganii care trăiau sedentari erau organizați în grupuri mici, cel mai mic dintre ele fiind familia. Despre rromii nomazi din Transilvania, V. Achim, spunea că sălașul era numit de obicei „companie".

În Transilvania rromii erau organizați după modelul românesc, într-un voivodat, care avea o lungă autonomie juridică și era condus de un voivod. Acest lucru reiese din câteva diplome emise de regii Ungariei și principii Transilvaniei, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, unor cete de rromi în frunte cu voivodul lor. Un bun exemplu ar putea fi diploma din anul 1422, dată de regele Sigismund, prin care se conferea voivodului Ladislau dreptul de judecată asupra supușilor lui rromi[7].

O altă informație despre existența țiganilor în Transilvania apare în rescriptul din 1476 al regelui Matei Corvin, care avea legătură cu țiganii de la marginea orașului Sibiu, voievodului și voievodatului Transilvaniei fiindu-le interzis să-i mai judece pe aceștia, dreptul de judecată revenind orașului Sibiu. Regele dorea să le respecte drepturile și să le ofere o viață liniștită și în conformitate cu obiceiurile lor[8].

Informații detaliate despre prezența și activitatea rromilor pe domeniul Țării Făgărașului putem găsi în „Urbariile Țării Făgărașului", volumul II, și jurnalele principesei Anna Bornemisza. Pe domeniul Țării Făgărașului erau țigani așezați, dar și nomazi. Aceștia erau înscriși cu numele atât ei, cât și copiii lor, și aveau diferite meserii.

Țiganii aveau în fruntea lor un voivod, care era de pe domeniul lor și avea atribuții de drept. Acesta răspundea de ei și de obligațiile lor față de stăpân și avea obligația să-i urmărească atunci când încercau să fugă. În cazul în care aceștia fugeau, voivozii lor trebuiau să îi aducă înapoi.

Pe lângă voivozii de pe fiecare domeniu, exista și un voivod al țiganilor pe „țară", care să strângă dările de la toți țiganii nomazi și de la cei zlătari, spălători de aur[9].

În ceea ce privește funcția de voivod al țiganilor, putem spune că aceasta exista încă din secolul al XVII-lea în Țara Făgărașului. Un bun exemplu de voivod al țiganilor este cel al lui Șerban Comșuț, boier din Copăcel. În 6 mai 1679, principesa Anna Bornemisza îl acceptă pe acesta ca voivod al țiganilor din Țara Făgărașului, printr-un act în care se spunea: „Luând asupra lui de bună voie acest voivodat, el jura să fie credincios doamnei, pe țiganii de sub mâna lui să-i mâne în slujba cetății, după

[5] Constantin Băjenaru, *Un statut-model de asociere a rromilor din județul interbelic Făgăraș*, mss., Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat".
[6] *Ibidem*.
[7] Mihai Florin Hasan, *Informații despre prezența țiganilor în voievodatul Transilvaniei și comitatele vecine în secolele XIV-XV*, în „Revista Bistriței", XXIII, 2009, p. 111-113.
[8] Adalbert Geborda, *Situația juridică a țiganilor din Ardeal (teză de doctorat)*, București, Editura Universității din București, 1932, p. 14.
[9] David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 109.

https://biblioteca-digitala.ro

nevoie, cu frumoasă și dreaptă rânduială, să nu-i mâne, să nu-i silească, din supărare sau pentru sporirea propriului câștig, la slujbă fără rând, pentru astfel de lucru să nu-i păgubească, să țină rânduială dreaptă atât la acestea cât și la globirea infracțiunilor, impunând acestea și subalternilor săi, să nu introducă nici o inovație în slujbă sau alte sarcini, în nimic. Se leagă să strângă cu dreptate de la ei darea și alte contribuții în obicei și să le servească la timp doamnei și căpitanului; să nu îngăduie nici subalternilor săi să arunce asupra țiganilor vreo plată peste rând sau vreo insolvență, iar dacă i-ar vedea făcând de acestea, să-i și scoată dintre ajutoarele sale. Legămintele pe care el le-ar călca, fie în întregime, fie în parte, să fie pedepsit de căpitanul mare potrivit mărimii abuzului”[10].

În Urbariile Țării Făgărașului întâlnim informații despre aceștia în convențiile de plată ale angajaților domeniului și cetății Făgăraș. În ceea ce îi privește pe țigani, în convenția din anul 1666 se specifica că aceștia primeau pe zi, fiecare persoană în parte, diferite alimente când lucrau la cetate.

Între anii 1670-1680 s-au întocmit mai multe registre de convenții ale angajaților de pe domeniul Făgărașului. În cel din anul 1670 și cel din 5 martie 1672, se precizează ca atunci când țiganii lucrează în cetate, fiecare țigan de coh (țigan care lucrează la extragerea metalelor din minereu), să primească 8 pâinișoare pe zi.

Rezoluția privind numirea și tratarea vameșului, țiganilor și diecilor români, asesorilor, darabanților băștieri, boierilor și plăieșilor[11] din 13 mai 1678 preciza sarcina pe care trebuiau să o îndeplinească țiganii. Aceștia trebuiau să plătească 108 florini. Înainte de această rezoluție suma era mai mică, pentru că ei și lucrau.

În 5 iunie 1678, pe domeniul Țării Făgărașului a fost emis un document prin care patru țigani stau chezași (garanți) pentru Iuon Cizmaș, țiganul lui Petru Alvinczi, cu câte 30 de florini, garantând că acesta nu va fugi, ci îl va sluji: „(...) în fața noastră Țiganul Thodor – țiganul generosului domn Vajda Péter, locuitor al Făgărașului, Țiganul Alde – țiganul unuia dintre protopopii actuali Jáási Popa Rad (din Iași, lângă Făgăraș-n.n.), Țiganul Stancsiul – țiganul doamnei Maria, și Țiganul Juon – țiganul iobag al domnului Boros Istvan, toți locuitori ai Făgărașului, care în conformitate cu voința bună și liberă a lor, cu datul mâinilor, «seorsim et singillatim», stau chezași în fața noastră cu câte treizeci de florini ungurești pentru țiganul Juon Csizmás al generosului domn Alvinczi Péter, actualul prefect, care înainte de aceasta provenind din Brașov, conform voinței bune și libere s-a dat pe el aici, sub mâna lui Kapocseli Serban Vajda (din Copăcel-n.n.), care după aceea transferând (...) la generosul domn Alvinczi, care nu a dorit ca acest iobag țigan al lui în continuare fără chezași să se ascundă ici-colo și să se plimbe, pentru care chezașii numiți înainte sunt chezași”[12].

Jurnalele economice ale principesei Anna Bornemisza aduc noi informații despre impozitele țiganilor. În documentul din 14 august 1667, provizorul cetății, Boér István, a fost cel care a dus banii dați de către țiganii lui Kemény János, de la

[10] *Ibidem*, p. 110.
[11] *Ibidem*, p. 878.
[12] Idem, *Urbariile Țării Făgărașului, vol. II, 1651-1680*, București, Editura Academiei RSR, 1976, p. 483.

https://biblioteca-digitala.ro

Făgăraș, la Dumbrăveni. Suma dusă de către acesta a fost de 102 florini. Tot acesta a trimis în 22 decembrie 1667 și onorariul voivodului țigan, în valoare de 20 de florini.

Cei doi reprezentanți ai țiganilor căldărari și corturari, voivodul Nan și respectiv voivodul Frencz, au „pregătit" suma de 50 florini, bani pentru impozit, în data de 15 iulie 1667. Astfel s-a stabilit ca în fiecare an, când este târgul Sfintei Margareta de la Mediaș sau imediat după, aceștia să predea această sumă.

Principesa Anna Bornemisza

În anul 1668, impozitul țiganilor era de 96 florini, acest lucru reieșind din jurnale, unde se precizează că suma a fost strânsă în data de 1 septembrie 1668.

În ceea ce îi privește pe voivozii țiganilor și aceștia trebuiau să plătească o sumă de 25 de florini. Astfel, voivodul Nan și voivodul Ferencz au plătit-o în data de 1 septembrie 1668, respectiv 6 septembrie 1668.

În 29 decembrie 1668 onorariul voivodului țiganilor, Molnar János, a fost de 7 taleri și banii de poltură de 6 florini, iar onorariul unui țigan era de 5,50 florini[13].

În 10 aprilie 1669, în jurnalul Annei Bormemisza se precizează că voivodul țiganilor trebuie să plătească anual 10 taleri. Cei doi voivozi ai țiganilor corturari erau obligați să plătească anual 25,5 florini, dar această sumă nu era încasată de către provizorul curții. Un bun exemplu este cel al domnului Kemény Simon care avea 18 țigani. Fiecare trebuia să dea anual suma de 6 florini, deci în total 108 florini.

Dacă în anul 1668 cei doi voivozi nu au putut să plătească suma în aceeași zi, în 1669 cei doi au reușit acest lucru, în data de 29 iunie. Pentru anul 1669, în 5 decembrie, voivodul țiganilor a plătit pentru 10 taleri 20 florini, iar banii țiganilor lui Kemény János au fost în valoare de 102 florini.

În anul 1670, pe 19 ianuarie, s-a administrat restanța impozitului țiganilor lui Kemény János, de 12 florini, iar în 20 ianuarie căpitanul cetății, Veres Péter, a luat banii de onorariu de la fierbătorii de azotat de potasiu, în valoare de 40 florini.

[13] Szádeczky Béla, *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása, Bornemisza Anna Gazdasági Naplói (1667-1690)*, Elsö kötet, Budapest, A.M. Tud. Akadémia Könyvkiadóhivatala az Akadémia Epületében, 1911, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

În ceea ce privește valoarea sumei care trebuia dată de către o parte dintre țiganii aurari conduși de Nyerges György în 15 decembrie 1670, s-a ajuns la concluzia că aceasta nu a fost achitată corect, astfel că noul voivod Eötvös Mihály a mai dat 60 de florini.

În jurnalul Annei Bornemisza din anul 1672 se găsesc informații despre modul de adunare a banilor: „(...) de la persoanele din toată Țara Făgărașului veniturile obișnuite a fi administrate și venituri posibile încasate de le ei, împreună cu judecata legală, vor fi împărțiți cum se cuvine cu domnul căpitan, în funcție de starea de degradare a acelor bunuri”[14]. Astfel, în 5 martie 1672, voivodul a adus 60 florini, care reprezentau impozitul datorat de țiganii domnului Kemény Simon, onorariul lui fiind de 20 florini.

Alte informații sunt din 17 noiembrie 1672, când se amintea că voivozii țiganilor corturari trebuiau să dea anual 100 de florini, precizându-se că „această sumă este în totalitate a noastră, nu a fost luată de provizor”. Voivodul țiganilor trebuia să dea 20 de taleri – „jumătate din sumă este a noastră, jumătate a domnului căpitan”. La fel se întâmpla și cu suma care era primită de la țiganii lui Kemény Simon[15].

Dacă în anii trecuți cei doi fierbători de potasiu plăteau onorariul de 10 taleri, când fierbeau azotatul pentru necesarul curții, din acest an ei au început să plătească cu azotat de potasiu.

Impozitul țiganilor domnului Kemény Simon, în valoare de 108 florini, din 7 februarie 1673, a fost trimis de provizorul curții de la Făgăraș, Boér László, iar în 22 aprilie 1673 tot acesta a mai trimis și restanța voivozilor țiganilor căldărari, în valoare de 30 florini. În 22 februarie 1673 a fost trimisă și restanța din anul precedent a impozitului acelorași țigani, în valoare de 48 florini.

În anul 1673 impozitul țiganilor domnului Lajos era de 100 florini, bani dați în 19 iulie 1673, iar cel al țiganilor lui Kemény János era de 108 florini, achitați în 3 noiembrie același an.

Voivodul țiganilor căldărari a plătit impozitul pe anul 1675 în data de 5 iulie, iar valoarea acestuia era de 100 florini.

Pentru anul 1676, în 21 iunie, Nán János, voivodul țiganilor căldărari, este cel care a trimis impozitul anului respectiv, în valoare de 100 florini. Voivodul Eötves Mihály, în 14 iulie 1676 a trimis praful de aur pentru țiganii săi, de 80 „nehezék”[16], care avea o valoare de 144 florini.

Impozitele țiganilor lui Kemény János și-au păstrat aceeași valoare în anii 1675, 1676, 1677, cât și în anul 1678, adică 108 florini.

În 19 februarie 1679, provizorul de la Făgăraș, Szescsori Sorbán, a trimis impozitul țiganilor în valoare de 54 florini. Valoarea impozitelor se va păstra și în anii următori, ele fiind plătite în 21 martie 1681, 23 februarie 1682, 3 martie 1683, 12 februarie 1684, 20 februarie 1685, 14 ianuarie 1687, 14 ianuarie 1688 și 5 aprilie 1689.

[14] *Ibidem*, p. 17.
[15] *Ibidem*, p. 18.
[16] Nehezék=1p=4,375 gr. Aceasta este o unitate de măsură mică, reprezentând a patra parte dintr-un lat=17,5019 gr. sau 0,01750 kg.

https://biblioteca-digitala.ro

La 20 iulie 1680 voivozii țiganilor căldărari, János și László, au plătit impozitul anual al țiganilor lor în valoare de 150 florini. Pentru această sumă a fost eliberată chitanță.

În anul 1681 voivodul țiganilor căldărari-iobagi, care aparțineau de Cetatea Făgărașului, era Nan János. Acesta a fost cel care a trimis în vistierie impozitul țiganilor iobagi, în 30 iulie 1681, în valoare de 140 florini.

Tot în jurnalul Annei Bornemisza, pentru 12 septembrie 1684 se găsește consemnat că 1 „nehezék", care era notat 1p, reprezenta 1,80 florini[17]. Chiar dacă Anna Bornemisza a murit în 5 august 1688, încă mai apar câteva informații în jurnalul său. De aici aflăm că, în 6 septembrie 1688, voivodul țiganilor a trimis 72 de florini pentru praful de aur, iar în 5 aprilie 1689 s-a plătit impozitul țiganilor, în valoare de 54 florini. În anul 1700 voivodul țiganilor trebuia să plătească 10 taleri.

Țiganii aurari din Transilvania au fost cei care trimiteau la curtea princiară diferite cantități de aur, conform celor consemnate în jurnalele principesei Anna Bornemisza. Astfel, în 18 iulie 1674 voivozii țiganilor aurari, Mihály și György, au dat praf de aur în valoare de 80 „nehezék", pentru care au primit chitanță. Valoarea aurului în bani nu a fost declarată. În 22 octombrie 1674, voivozii țiganilor aurari din Plășia de Jos au administrat 120 „nehezék", în valoare de 216 florini. Tot în 1674, dar la 19 iulie, voivozii țiganilor aurari din Plășia de Sus, Eötvés Mihály și Nyerges György, au administrat praf de aur de „80 nehezék", pentru care s-au plătit 144 florini.

Praf de aur, în trei bulgări, a fost dat și de către voivozii țiganilor din Plășia de Jos, Stephan Demetre și Baboni György, în 19 octombrie 1675, de 120 „nehezék", pentru care s-au plătit 216 florini.

Țiganii aurari din Plășia de Jos, prin reprezentanții lor Stephan Györgu și Dragumir, au dat și ei praful de aur pe care îl datorau pentru anul 1676. Fiecare a dat 40 „nehezék". Banii plătiți pentru acest aur au fost din tricesima de la Bran, 200 florini. Bani de cheltuială, în valoare de 16 florini, au fost luați din punga cu semnul 34[18]. Astfel suma a ajuns la valoarea de 216 florini.

Mihály și György au fost voivozi ai țiganilor aurari. Ei sunt cei care în 25 septembrie 1682 au trimis praful de aur, care se cuvenea anual, de 81 de „nehezék". Pentru acesta principii nu au plătit. Suma de 140 florini a țiganilor căldărari se păstrează și în 1684, fiind plătită în data de 24 iulie.

Țiganii din Transilvania au început să se sedentarizeze tot mai mult abia după jumătatea secolului următor, în urma legiuirilor tereziene și iosefine, dar mai ales după mijlocul secolului al XIX-lea, odată cu desființarea iobăgiei. Cu toate acestea, ei au rămas, după cum afirma și Regina Maria a României, pe care o citez din memorie, un neam rătăcitor, un neam înconjurat de taină a cărui obârșire n-a fost stabilită niciodată limpede, un neam care și în zilele noastre e nomad, mișcându-se necontenit, mișcându-se din loc în loc.

[17] Szádeczky B., *op. cit.*, p. 470.

[18] Punga cu semnul 34: în visteria princiară banii de cheltuială erau puși în pungi cu bani, care erau identificate cu un semn, mai bine zis un număr curent, astfel putem spune că semnul 34 reprezintă punga cu numărul respectiv.

https://biblioteca-digitala.ro

Lista ilustrațiilor (imagini de la începutul secolului al XVIII-lea)[19]:
Fig. 1 – Maestru de dans.
Fig. 2 – Lăutar (Scripcar).
Fig. 3 – Lăutar (Cobzar).
Fig. 4-5 – Imagini țigănci (variante).
Fig. 6-7 – Imagini țigani.

[19] Sursa: H:/port%20Transilvania.pdf (accesat: 26.10.2022, orele 13,41).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

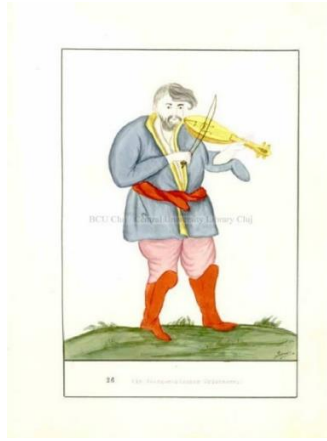

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4-5

https://biblioteca-digitala.ro

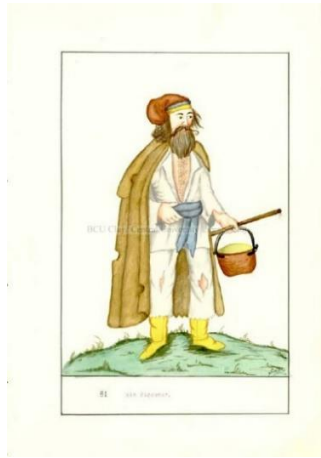

Fig. 6-7

https://biblioteca-digitala.ro

COLINDUL DE CRĂCIUN ÎN TRANSILVANIA PRINCIARĂ: O MENȚIUNE DIN FĂGĂRAȘUL ANULUI 1654

Victor V. VIZAUER[1]

A CHRISTMAS CAROL IN PRINCELY TRANSYLVANIA: A MENTION FROM FĂGĂRAȘ (1654)

ABSTRACT

A document issued on May 16, 1654 in Fogaras (Făgăraș, Brașov county), which recounts a tragic incident from the previous year's Christmas Day, also provides some information on the tradition of Christmas caroling. In this article I have brought the mentioned information to the attention of specialists and general public.

Keywords: Christmas carols, Christmas traditions, winter holidays, Transylvania, 17th Century.

Ideea acestui articol s-a născut din dorința de a aduce la cunoștința publicului larg, istorici, etnologi, etnografi sau numai pasionați de aceste discipline, câteva informații mai vechi cu privire la colindul de Crăciun. Cred că este util să înregistrăm fiecare „știre" cu privire la această tradiție, pentru a cunoaște cât mai multe despre vechimea și aspectele sale, precum și pentru a înțelege mai bine importanța colindului pentru locuitorii acestei părți a Europei.

Un Crăciun nefericit la Făgăraș

Cu siguranță Crăciunul precedent a fost nefericit pentru protagoniștii întâmplării relatate în actul din 16 mai 1654[2], context în care este menționată tradiția colindului. În cadrul acestui document, Dániel Fülei din Scaunul Odorhei, elev la Școala (*Schola*) din Făgăraș, se leagă în fața martorilor să-i slujească pe vecie lui Ioan Kemény și sunt stabilite condițiile conform cărora să-l slujească pe nobil, deoarece acesta din urmă l-a salvat de la moarte, tânărul fiind condamnat la pierderea capului.

În același document Dániel Fülei relatează fărădelegea săvârșită și împrejurările acesteia: împreună cu alți colegi, Szimeri Pál și Czutak Gergely, tânărul a plecat în prima zi a Crăciunului („Nagy Karaczonnak elsö napjan") la colindat („cantalni jártunk volna"), ceea ce a durat de dimineața până seara („nap estig"). De altfel, conform tradiției, în Ardeal și nu numai, se colinda în ziua de Crăciun[3]. Seara, un al pa-

[1] Cercetător științific III, doctor în istorie, Institutul de Istorie „George Barițiu" al Academiei Române, Cluj-Napoca; e-mail: victor.vizauer@mail.academia-cj.ro.

[2] Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj din Cluj-Napoca, *Fond familial Kemény*, pachet XVII, nr. act 1430/1654; documentul este original, scris pe hârtie în limba maghiară.

[3] Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I. Ediție îngrijită de Victor Durnea. Studiu introductiv de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro

trulea coleg, Ambrus Mihály, îi invită la cină la casa mamei sale din Făgăraș. Aici, grupul de tineri se intersectează cu sluga unui anume Király János, care a venit împreună cu încă o persoană. Se iscă un conflict între colindători, amintita slugă fiind ucisă, act la care asistă și Dániel Fülei. Tinerii sunt arestați și condamnați la moarte. Chiar dacă personajul principal al documentului nu a luat direct parte la crimă, el a fost condamnat deoarece s-a aflat în legătură cu făptașul/făptașii.

Mediul cultural-religios

Contextul cultural-religios în care s-au întâmplat cele relatate în document este unul interesant și complex. Dániel Fülei, fiul lui Maczkos János, era originar din Scaunul Odorhei („En, Udvarhelÿ szeki Fülei Daniel"), deci vorbim despre un secui de confesiune probabil calvină[4], dacă ținem seama de școala la care învăța, deși instituția accepta elevi și de alte confesiuni. Sursele vremii arată că numeroși tineri din secuime și-au făcut studiile la Făgăraș[5]. Școala românească („az olá schola") de aici a fost înființată abia în anul 1657, lângă cea maghiară, de către principesa Susanna Lorántffy, văduva lui Gheorghe Rákoczi I, printre altele și cu scop de calvinizare[6], fapt ce reiese din Statutul acesteia – datat 3 aprilie 1657 –, publicat de către David Prodan[7]. Făgărașul, chiar dacă regiunea era locuită în majoritate de români, avea o populație diversă, formată din români, maghiari, greci, iar în Beclean și Șercaia trăiau sași[8].

Ținând seama de acest context diversificat confesional și cultural, atât al regiunii, cât și al celor implicați în „poveste", este dificil de stabilit la care comunitate etnică sau în cadrul cărui cult religios era mai răspândită tradiția colindului de Crăciun. Probabil că în acea perioadă era întâlnită la majoritatea locuitorilor Țării Făgărașului, indiferent de religie ori etnie, deoarece o manifestare de tipul colindatului cu siguranță s-a transmis ușor de la o comunitate la alta, în anul 1654 fiind considerată deja un obicei („*szokas szerint*"), o tradiție, după cum ne informează documentul.

---

[4] Deja din secolul al XVI-lea erau și protestanți în teritoriile secuilor. În Adunarea Țării ținută în perioada 6-13 iunie 1563 se stabilea, referitor la catolici și reformați, ca una din părți să-și țină slujba religioasă în aceeași biserică, însă numai după ce cealaltă confesiune și-a încheiat propria slujbă; vezi *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae. Erdélyi országgyülési emlékek*, vol. II (1556 sept.-1576), Ed. Szilàgyi Sàndor, Budapest, A.M. Tud. Akadémia Könyvkiadó, 1876, p. 163.

[5] Szabó Emöke, *A Fogarasi Református Partikuláris Kollégium és diáktársadalma az 1639 és 1693-as évek között*, în „POLYMATHEIA. Müvelödés- és neveléstörténeti folyóirat", nr. 1-2, 2006 (subcapitolul *A kollégium diákjai*): https://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?rovat_mod=archiv&act=menu_tart&eid=33&rid=1&id=196 (accesat: 08.09.2022).

[6] Judit Balogh, *Modele de principesă la curtea princiară a Transilvaniei în secolul al 17-lea*, în „Caiete de antropologie istorică", XIII, nr. 1-2 (24-25), 2014, p. 104-122 (aici p. 112).

[7] David Prodan, *Urbariile Țării Făgărașului*. Vol. II *(1651-1680)*, București, Editura Academiei RSR, 1976, p. 185-189; vezi și p. 39. De asemenea, se poate vedea Constantin-Tufan Stan, *Suzánna Lorántffy and the Romanian Reformed School from Făgăraș/Suzánna Lorántffy și școala reformată românească din Făgăraș*", în „Metodologii contemporane de cercetare și evaluare, Științe umaniste, Responsabil de ediție: A. Hanganu, Chișinău, Editura CER USM, 2021, p. 296-303: https://ibn.idsi.md/ro/collection_view/1630 (accesat: 12.07.2022).

[8] D. Prodan, *op. cit.*, p. 37-40.

https://biblioteca-digitala.ro

Se pare că acest înscris este și primul în care este utilizat termenul maghiar pentru colindat, și anume *kántál*[9] („cantalni" în act).

Colindul de Crăciun

Se consideră că originea colindului – ca și a altor obiceiuri din preajma Sărbătorii Nașterii Domnului – se află în tradițiile păgâne privitoare la sărbătoarea solstițiului de iarnă, renașterea Soarelui, sfârșitul anului, renașterea naturii odată cu trecerea iernii și venirea primăverii. O relatare timpurie, aparținându-i lui William of Malmsbury, despre un grup de tineri – 15 femei și 18 bărbați – care în ziua precedentă Crăciunului au dansat și cântat în curtea unei biserici dedicată sfântului Magnus, provine din Anglia anului 1028. Mai târziu, în anul 1170, în timpul domniei regelui Henric al II-lea, Crăciunul era sărbătorit cu jocuri, măști și dansuri, obiceiuri care s-au perpetuat și în veacurile următoare[10]. În același mediu britanic, *epoca de aur* a colindului (*carol*; sau *carole* în franceză și anglo-normandă) este plasată între anii 1350-1550, iar apariția sa propriu-zisă, ca un cântec popular religios, în prima jumătate a veacului al XIV-lea; odată cu Reforma, colindul de Crăciun aproape că a dispărut în totalitate, revirimentul acestui gen de cântec religios începând în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[11].

În spațiul italian, încă din anii Conciliului de la Trento (1545-1563), s-a încercat o contracarare a pătrunderii influenței Reformei de la nord de Alpi – realizată și prin cărți cu cântece religioase traduse în limbile populare (italiană, franceză, germană) –, prin compunerea unor cântece cu text religios pe muzică vulgară. Printre cele mai timpurii colecții de astfel de cântece sunt „Libro primo delle laudi spirituali", publicată la Veneția în 1563 (republicată la Roma în 1583), „Il terzo libro delle laudi spirituali" (Roma, 1577) și „Sacri canti overo raccolta di varie canzoni spirituali, latine, e volgari...", publicată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și care până în anul 1690 a cunoscut cinci ediții[12].

---

[9] Szabó T. Attila, *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, vol. VI (K-Ki), Bukarest - Budapest, Kriterion Könyvkiadó - Akadémiai Könyvkiadó, 1993, p. 94.

[10] *Christmas carols, ancient and modern; including the most popular in the west of England, and the airs to which they are sung. Also specimens of french provincial carols*, with an introduction and notes by William Sandys, F.S.A. London: Richard Beckley, 42, Piccadilly, 1833, p. X-XIV și următoarele (Infra: *Christmas carols*). Pentru posibila legătură dintre sărbătoarea Crăciunului și solstițiul de iarnă, Sol Invictus și alte obiceiuri păgâne se poate vedea: Monica Brătulescu, *Colinda românească. The Romanian Colinda (Winter-Solstice Songs)*, București, Editura Minerva, 1981, p. 14-18; de asemenea, o discuție amplă se găsește la Steven Hijmans, *Sol Invictus, the Winter Solstice, and the Origins of Christmas*, în „Mouseion", Series III, vol. 3, 2003, p. 377-398.

[11] *Encyclopaedia Britannica*; https://www.britannica.com/art/carol#ref88313 (accesat: 13.07. 2022). Pentru interdicțiile ce au urmat Reformei religioase cu privire la obiceiurile de Crăciun și chiar la sărbătoarea Nașterii Domnului, în acest caz în Anglia, unde în veacul al XVII-lea puritanii au câștigat tot mai mult teren, vezi și *Christmas carols*, p. XXXIX-XL.

[12] Renato Morelli, *Christmas Carols in Northern Italy. Oral traditions and written sources from the Counter-Reformation to today*, în Lenke Kovács&Francesc Massip (eds.), „Good Tidings made Visible. Re-enactments of the Nativity from the Middle Ages to the Present", Problemata literaria 90, Edition Reichenberger, 2020, p. 151-189 (aici p. 158-166).

https://biblioteca-digitala.ro

Peninsula Iberică cunoaște primele manifestări ale cântecului popular religios tot începând cu veacul al XVI-lea, dar mai ales în secolul următor. În cadrul demersurilor autorităților ecleziastice de a atrage populația spre pietate și religie, una dintre măsuri a vizat apropierea dintre cântecul popular – prezent la sate încă din secolele XII-XIII, iar în orașe mai ales din veacul al XV-lea – și cel bisericesc, punând versuri cu subiect religios pe muzică profană. Din secolele XVI-XVII aceste cântece au început să fie parte componentă a manifestărilor din timpul diferitelor sărbători importante, precum Nașterea Domnului (Crăciunul), Înălțarea Domnului, Epifania Domnului (Botezul Domnului), sărbătorile sfinților locali etc. De altfel, cunoscutul poet și dramaturg spaniol Lope de Vega (1562-1635) a contribuit cu versuri la dezvoltarea acestui gen de cântec[13].

În regiunea noastră printre cele mai vechi informații referitoare la colindul de Crăciun este mărturia din anul 1647 a pastorului Andreas Mathesius din Cergăul Mic (jud. Alba), care a descris obiceiul enoriașilor săi de a merge la colindat în noaptea de Crăciun. Cu referire la Muntenia, Paul de Alep menționează în notele sale de călătorie prin Moldova și Valahia (1652-1658)[14] acest obicei, în noaptea de Ajun și în cea de Crăciun colindătorii fiind des întâlniți prin târguri. Dimitrie Cantemir, atât în „Descriptio Moldaviae" (1714-1716), cât și în „Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor" (1719-1722), scrie despre existența acestei tradiții[15].

Desfășurarea colindatului

Pentru colindul de Crăciun oamenii se pregăteau vreme de 40 de zile cu post, rugăciuni și exersarea sau învățarea de colinde. Pe teritoriul de azi al României colindatul se făcea în cete, de obicei formate din câte două persoane, dar existau și cete de trei, patru sau chiar de 7-8 inși, în unele părți ale Transilvaniei grupurile fiind eterogene (bărbați, femei, tineri, bătrâni). În unele regiuni copiii mergeau cu colindul în ziua de Ajun, din jurul amiezii, iar tinerii/flăcăii seara. Colindatul putea să aibă loc fie în casă, fie afară la geam, după care se intra în casă. De regulă, ceata folosea și diferite instrumente muzicale pentru a-și acompania colindul. Uneorii colindătorii și dansau, înainte de plecare „jucându-le" pe fetele casei. Cetele formate de flăcăi aveau rolul de a începe colindatul. Tinerii primeau alimente (cozonaci, covrigi, mere sau alte fructe), bani și vin. Nu lipsesc nici conflictele dintre colindători, fie în cadrul aceleiași cete, fie între cete diferite, motivele neînțelegerilor fiind diverse[16]. O parte

[13] *El origen medieval de los villancicos*: https://recreacionhistoria.com/origen-medieval-de-los-villancicos/ (accesat: 14.09.2022); *La celebración de la Navidad en la Edad Media*: https://recreacionhistoria.com/la-celebracion-de-la-navidad-en-la-edad-media/ (accesat: 14.09.2022).

[14] Paul din Alep, *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*, ediție și traducere adnotată de Ioana Feodorov, București/Brăila, Editura Academiei Române/Muzeul Brăilei și Editura Istros, 2014.

[15] Monica Brătulescu, *op. cit.*, p. 7-8.

[16] Tudor Pamfilie, *Din viața poporului român. Culegeri și studii. XX. Sărbătorile la români. Crăciunul. Studiu etnografic*, București, Librăriile Socec&Comp. și C. Sfetea, Leipzig, Otto Harrassowits, Viena, Gerold&Comp., 1914, p. 36-51; Alexiu Viciu, *Din viața poporului român. Culegeri și studii. XXII. Colinde din Ardeal. Datini de Crăciun și credințe poporane*, București, Librăriile Socec&Comp. și C. Sfetea, Leipzig, Otto Harrassowits, Viena, Gerold&

https://biblioteca-digitala.ro

dintre aceste caracteristici ale colindatului de Crăciun sunt prezente și la popoarele învecinate, precum sârbi, croați, ucrainieni etc., bineînțeles cu diferite aspecte regionale și etnice particulare[17].

Revenind la insula britanică, obiceiul colindatului se desfășura oarecum asemănător: colindătorii și cei ce sunau din clopoței se adunau în gospodării la ora 12 noaptea pentru a întâmpina dimineața zilei Nașterii Domnului, după care se bucurau și cântau pe străzi. În parohiile din vestul Angliei colindătorii se adunau la biserică în ziua de Crăciun pentru a cânta colinzi[18].

Și în cazul întâmplării expuse de documentul din 1654 pot fi surprinse câteva elemente ce sunt constatate și descrise mai târziu de către etnografi și etnologi. Și anume: avem un grup de trei tineri care merg, conform tradiției, la colindat în prima zi de Crăciun; seara ajung la casa mamei unui alt coleg de-al lor de școală, Ambrus Mihály, pentru a lua cina, aici dând peste o altă ceată de colindători, formată din două persoane; Daniel Fülei precizează că atât ei, cât și ceilalți tineri băuseră vin, iar din anumite motive se iscă un conflict, care de această dată se termină cu urmări grave pentru toți.

*

În încheiere, doresc să atrag atenția asupra posibilităților pe care le au istoricii de a contribui cu informațiile întâlnite în documente la mai buna cunoaștere a unor realități, obiceiuri, tradiții – atât ale românilor, cât și ale celorlalte etnii din Transilvania –, aspecte pe care le cercetează în primul rând etnografii și etnologii. Interdisciplinaritatea nu mai este o noutate, prin urmare ea poate fi – chiar trebuie să fie! – extinsă și în această direcție.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Partea de început a documentului din anul 1654, emis la Făgăraș, în care este menționat mersul la colindat în prima zi de Crăciun: „Nagÿ Karaczonak elsö napjan... cantalni jártunk volna”.

Fig. 2 – Documentul din anul 1654 redactat în limba maghiară, cu urme ale peceții și semnătura lui Daniel Fülei.

Fig. 3 – Documentul din 1654, verso.

Comp., 1914, p. 8-17; Monica Brătulescu, *op. cit.*, p. 18-33; Augustin Mocanu, *Colindatul în zona Codrului și Sălajului*, în „Memoria Ethnologica”, nr. 16-17, 2005, p. 1620-1627; Rodica Brad, *Colindatul de Crăciun la Gura Râului*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, VIII, 2019, p. 570-582 (aici p. 577-578).

[17] Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare. Studiu de folclor comparat*, București, Editura Minerva, 1983.

[18] *Christmas carols*, p. LV.

https://biblioteca-digitala.ro

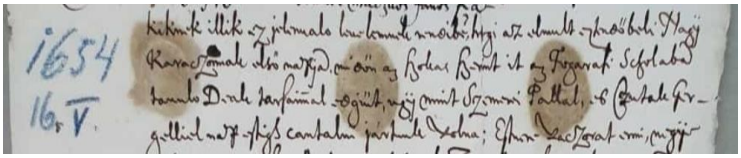

Fig. 1

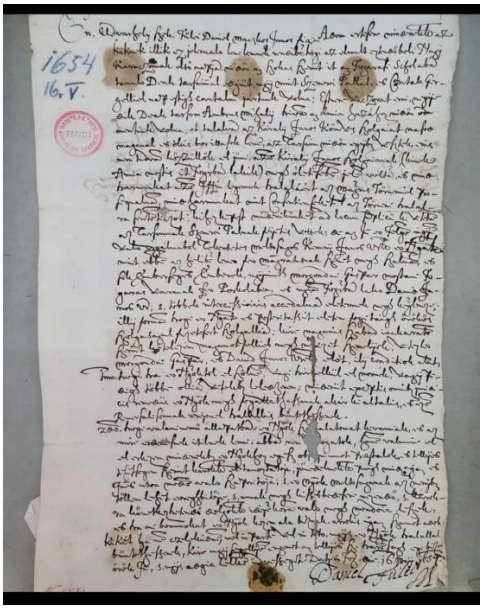

Fig. 2

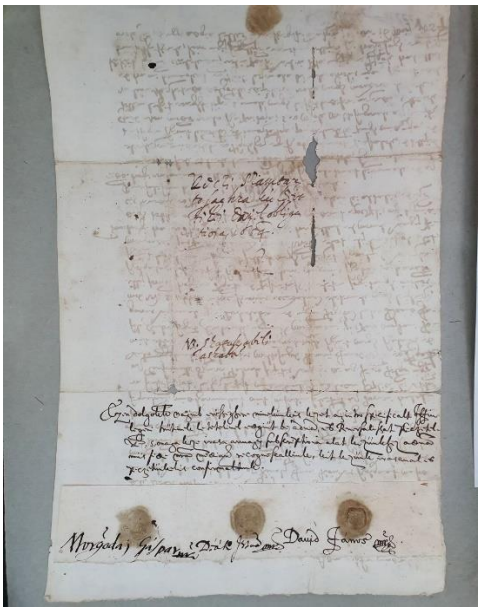

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

ALTARUL VECHII BISERICI DIN OLTEȚ, ȚARA FĂGĂRAȘULUI (SECOLUL AL XVIII-LEA)

Aurel DRAGNE[1]

L'AUTEL DE L'ANCIENNE ÉGLISE D'OLTEȚ, LE PAYS DE FĂGĂRAȘ (XVIIIe SIÈCLE)

RÉSUMÉ

L'autel qui se trouve dans le cimetière du village d'Olteț, dans le Pays de Făgăraș, faisait partie d'une ancienne église, qui combinait les deux traditions constructives locales, le bois et la maçonnerie. Elle fut démolie en 1888, après que la communauté eut édifié une nouvelle église. Le parement des murs conserve encore le décor pictural réalisé entre la fin du XVIIIe siècle et le commencement du XIXe siècle. L'enquête archéologique a révélé que le plan de l'ancienne église était composé, au moins dans une première phase de construction, d'une nef rectangulaire allongée, se terminant vers l'est par une abside polygonale ouverte sur cinq côtés. Corrélant ce fait avec les données documentaires dont nous disposons, on peut dater l'église au milieu du XVIIIe siècle au plus tard. L'analyse stylistique et iconographique a fourni des indices importants sur la méthode de construction des édifices cultuels de cette période.

Mots-clés: Făgăraș, église, architecture ecclésiastique, iconographie, enquête archéologique.

Schimbarea în *Olteț* a denumirii vechiului *Beșimbac* este de dată recentă, localitatea fiind consemnată cu noul nume la începutul secolului XX[2]. Vechea denumire, derivată din germanul *Bessenbach* (*Pârâul bissenilor/pecenegilor*) evocă convieţuirea dintre pecenegi și populația românească în decursul veacurilor XI-XIII. Ea relevă vechimea considerabilă a așezării, în pofida faptului că localitatea este consemnată documentar relativ târziu, abia în prima jumătate a secolului al XVI-lea[3].

Satul s-a constituit pe cursul inferior al Văii Drăgușului, la confluența dintre câmpia de acumulare piemontană și lunca inundabilă a Oltului. Vechea biserică a fost zidită pe un promontoriu orientat E-V, ce-i oferă perspectivă asupra împrejurimilor[4]

[1] Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat", Făgăraș; e-mail: aureldragne@yahoo.com.

[2] Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, Ediția a II-a, București, Editura Academiei RSR, 1968, p. 15.

[3] Antal Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu secolele XIII-XVI*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 57. Boierii satului, consemnați cu consecvență în scaunele de judecată din secolul al XVI-lea, dovedesc importanța și însemnătatea acestor familii.

[4] În partea dinspre răsărit, povârnișul e mai lin, pe aici fiind accesul către biserică și cimitir. Înspre celelalte laturi este abrupt, cu o accentuată cădere de pantă, îndeosebi către miază-noapte. O secțiune arheologică menită să investigheze stratigrafia ar fi binevenită. Cu prilejul

https://biblioteca-digitala.ro

(Fig. 1). Datarea lăcașului la mijloc de secol XVIII, ba chiar mai devreme, este posibilă, dacă informația documentară oferită de urbariul satului de la 1772, preluată și de sursele istoriografice mai vechi, face într-adevăr referire la acest edificiu. Potrivit acestuia, biserica din Beșimbac, pe atunci ortodoxă, fusese clădită cu cheltuiala unui anume iobag Costea[5].

La poalele dealului, înspre răsărit, se înalță semeț o mai nouă biserică al cărei turn clopotniță, aidoma vechiului edificiu de pe culme, domină vrednica așezare[6].

La sfârșitul secolului al XIX-lea, comunitatea a luat decizia de a demola o parte din biserica veche. Un grafitti, încă vizibil pe catapeteasma de zid, relatează: „în 1888 sau strica(tu) Biserica acéasta". Materialele rezultate din demantelarea navei au fost reutilizate în zidirea unui nou edificiu școlar, ce a înlocuit o clădire slabă din lemn[7].

Altarul, loc al ceremonialului liturgic de cea mai înaltă însemnătate, a fost însă păstrat. Ulterior, i-a fost adosată o modestă încăpere de plan rectangular, rea-

---

recentelor cercetări arheologice de la biserica din Vișlea de Jos, edificiu plasat la rândul său pe coasta unui grui ceva mai mic, parte a terasei de contact cu lunca Oltului, s-a evidențiat prezența unui fragment ceramic preistoric, alături de mici resturi carbonizate. Acesta a fost identificat în caseta deschisă în perimetrul absidei, la nivelul stratigrafic ce suprapune pietrișul steril, pe care stă talpa fundației edificiului de la cumpăna secolelor XV-XVI. Nu este exclus ca aceste terase, situate în proximitatea luncii Oltului, să ofere în viitor indiciile unei locuiri mai vechi. Ca și în cazul Vișlei de Jos, probabil și la Beșimbac biserica și cimitirul împrejmuitor au constituit nucleul așezării medievale. Extinderea celor două localități de-a lungul șoselei principale, respectiv DN1, aparține modernității (Mulțumim în mod deosebit doamnei dr. Daniela Marcu Istrate, arheolog, CS I, Institutul de arheologie „V. Pârvan", București, coordonator al șantierului arheologic de la biserica unită din Vișlea de Jos, campania 2022, pentru amabilitate, disponibilitate și acordul de a folosi unele date furnizate de cercetarea de la Vișlea, edificatoare în studiul de față (vezi și nota 7).

[5] Ștefan Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, vol. I, Cluj, 1935, p. XXIII; Valeriu Literat, *Biserici Vechi Românești din Țara Oltului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996, p. 78. Nu putem cunoaște cu certitudine în ce măsură cărțile liturgice și obiectele de ritual consemnate de Nicolae Iorga au legătură doar cu acest edificiu sau pot fi corelate cu existența unei biserici mai vechi. Între acestea consemnăm anafornița datată 1659, o icoană pictată pe seama bisericii la 1708 de Matei zugrav, un clopot de la 1718, altul de la 1770 (*Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, vol. II, București, 1906, p. 54-55).

[6] Adaptat nevoilor unei comunități vădit mai numeroase la cumpăna secolelor XIX-XX, noul lăcaș de cult ar fi fost ridicat la anul 1897, conform datării oferite de Constantin Stan în lucrarea *Școala poporană din Făgăraș și depe Târnave*, vol. I, *Făgărașul*, Sibiu, 1928, p. 156. Cronologia șematismelor Bisericii unite este, considerăm, mai precisă: la 1900, parohia unită deține „Biserică de pétră din an.[ul] 1880 în onórea s.[fântului] Nicolae. Casă par.[ohială] nu este. Matr.[icolă] are de la an.[ul] 1833. Școla de pétră din an.[ul] 1888" (cf. *Șematismul veneratului cler al Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice Române de Alba-Iulia și Făgăraș*, Blaj, Tipografia Seminarului Archidiecesan, 1900, p. 625).

[7] C. Stan, *op. cit*., p. 156. În relație cu informația oferită de șematisme (a se vedea nota de mai sus), e evident că demolarea bisericii de piatră din deal a fost ulterioară ridicării noului edificiu bisericesc, la 1880. Considerăm oportună observația editorului lucrării *Biserici vechi românești din Țara Oltului* că „Sacrificiul bisericii pentru școală e, în Ardeal, o evocare generală, care are variante proprii de la sat la sat" (V. Literat, *op.cit*., p. 78, notă explicativă sub asterisc).

https://biblioteca-digitala.ro

lizată din scânduri, prinse vertical pe o structură din grinzi. Lățimea încăperii anexe, ca de altfel și a exteriorului altarului de zid, pe care îl continuă, este de aproximativ 4,6 m. În lungime, structura de lemn măsoară doar 2,7 m. Lumina pătrunde în anexă prin intermediul a două deschideri, cu funcțiunea de fereastră, aflate în peretele vestic. Ușa, plasată în colțul sud-vestic al incintei, e prevăzută cu feronerie manufacturată, caracteristică sfârșitului de secol XIX. Noul ansamblu, astfel constituit, a fost acoperit cu un inexpresiv acoperiș în patru ape, menit să protejeze îndeosebi partea conservată din edificiul de zid. O vreme a avut destinație de capelă funerară, în jurul bisericii fiind situat, încă din vechime, cimitirul satului (Fig. 2, 3, 4).

De plan poligonal, în cinci laturi, altarul se încadrează în tipologia specifică absidelor bisericilor de zid făgărășene[8]. La realizarea fundației s-a folosit exclusiv piatra. În elevația zidurilor, preponderentă este cărămida. Nivelarea părții superioare a fundației s-a realizat cu lespezi de piatră. O parte dintre acestea, îndeosebi gresiile de natură sedimentară, ar putea proveni din terasele sudice ale Podișului Hârtibaci, de la o carieră deschisă în dreapta Oltului. E posibil însă ca unele dintre lespezi să fi făcut parte din structura unui edificiu mai vechi, ce a precedat biserica de secol XVIII. Stă mărturie în acest sens numărul însemnat de piese, ce prezintă semne ale unei minime prelucrări. Lățimea fundației este de aproximativ 0,55-0,58 m.

Cărămida este bine arsă, având dimensiunile de aproximativ 26x14x4 cm. Peretele absidei, măsurat în dreptul ferestrei răsăritene, are grosimea de 0,44 m, fiind realizat în sistemul obișnuit de o cărămidă și jumătate. Elevația zidului de cărămidă prezintă o retragere semnificativă, pe alocuri de 7-8 cm, în raport cu deschiderea șanțului de fundare. Decroșul e vizibil în exterior, la înălțimea de aproximativ 0,20 m față de nivelul actual de călcare. Elevația zidului, măsurată în dreptul laturii răsăritene

[8] Absida decroșată, de traseu poligonal, atât la exterior cât și în interior, constituie continuarea unei tradiții constructive locale, de factură gotică (Nicolae Sabău, *Postfață* la V. Literat, *op. cit.*, p. 250). Cea mai veche structură de acest tip în spațiul făgărășean aparține bisericii mănăstirești de la Șinca Nouă, Trestioara, edificiu datat arheologic în prima jumătate a secolului al XVII-lea (A. Lukács, A. Dragne, *Cercetările arheologice de la Mănăstirea Trestioara din Șinca Nouă*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", IV, 2015, p. 213-227). Un alt monument reprezentativ este Biserica *Sfântul Nicolae* din Săsciori, ce aparține tot secolului al XVII-lea. Aici, sistemul de boltire al absidei altarului surprinde tranziția de la bolta gotică pe încrucișare de ogive, cu penetrații convergente, la bolta semicilindrică cu penetrații, adaptată planului poligonal (Eugenia Greceanu, *Țara Făgărașului – zonă de radiație a arhitecturii de la Sud de Carpați*, în „Buletinul Monumentelor Istorice", nr. 2/1970, p. 35; Ioana Cristache-Panait, Eugenia Greceanu, *Biserici românești din Țara Făgărașului*, în „Mitropolia Ardealului", nr. 7-8, 1971, p. 578). Influențele arhitecturii muntene în spațiul făgărășean sunt evidente în tipul absidei decroșate, de traseu poligonal la exterior, dar semicircular la interior. Cel mai vechi altar de acest tip în spațiul făgărășean aparține bisericii *Sfinții Arhangheli* din Viștea de Jos, edificiu datat la cumpăna dintre secolele XV-XVI. Cele două tipologii au coexistat, fiind specifice majorității absidelor bisericilor de zid din arealul făgărășean. Absida decroșată cu patru laturi, cu muchea în ax, constituie o particularitate planimetrică preluată în construcția bisericilor de zid făgărășene sub influența bisericilor de lemn. Acestei tipologii îi aparțin doar două edificii de zid – Biserica *Cuvioasa Paraschiva* din Comăna de Jos (secolul al XVII-lea) și *Adormirea Maicii Domnului* din Comăna de Sus (cu o primă fază de construcție aparținătoare secolului al XVII-lea, sistem de boltire specific secolului al XVIII-lea).

https://biblioteca-digitala.ro

a absidei, la exterior, este de 2,5 m. Peretele, zidit îngrijit, în asize regulate, conservă resturi ale unui parament mai vechi. Acesta nu poate fi ulterior primului sfert al secolului al XIX-lea, dacă acceptăm contemporaneitatea decorului pictural exterior cu ansamblul iconografic din interiorul absidei și pictura iconostasului. Parte din frescele exterioare ale altarului sunt grupate într-un registru, poziționat inițial sub cornișa suprimată la 1888 (Fig. 5). Aici sunt redați, în medalion, cu o mare probabilitate, cei doisprezece Apostoli. Pe cel de-al doilea medalion, de pe latura de sud, acolo unde stratul pictural s-a conservat mai bine, se mai poate citi, cu dificultate, scris cu caractere slavone, „APOSTO". Dacă în redarea scenelor s-a păstrat principiul simetriei, medalioanele sunt în număr de 13, poziționate astfel: două pe latura sudică a absidei, trei pe cea sud-estică, trei pe cea răsăriteană, trei pe latura de nord-est, alte două revenindu-i laturii nordice. Medalionul central, din păcate astăzi pierdut, poziționat deasupra ferestrei de pe latura răsăriteană a altarului, în axul longitudinal al bisericii, era consacrat, credem, Mântuitorului. Însemnătatea personajului zugrăvit aici reiese și din atitudinea Apostolilor: repartizați în grupe de câte șase, privirile lor converg către acesta. Brâul pictural ar fi fost încadrat de reprezentarea a două personaje sacre, sfinți sau îngeri, pe laturile de miazăzi, respectiv de miazănoapte ale absidei.

Dimensiunile reduse ale altarului trădează prezența unui edificiu bisericesc de proporții modeste: absida măsoară, în adâncime, puțin peste 2,7 m și 3,7 m lățime în dosul catapetesmei. În altar se pot încă vedea jertfelnicul și firida proscomidiarului. Piciorul prestolului are înălțimea de 0,77 m și amprenta la sol de 0,55x0,55 m. Este zidit în cărămidă, cu muchii ușor teșite (Fig. 6). Masa jertfelnicului este o tăblie din scânduri, cu laturile de 0,93x0,93 m. Nișa proscomidiarului, deschisă direct în grosimea peretelui nordic, măsoară în înălțime 0,66 m, iar în lățime 1,20 m. Ea pornește de la 0,8 m față de nivelul actual de călcare. Există două deschideri cu rol de ferestre: una înspre răsărit, cu dimensiunea de 0,87x0,6 m și cealaltă pe peretele sudic, de 0,87x0,57 m. Dacă în interiorul lăcașului deschiderile ferestrelor sunt arcuite în partea superioară, la exterior sunt rectangulare (0,76x0,4, respectiv 0,75x0,42 m). Este posibil ca acest fapt să se datoreze unor intervenții ulterioare, ce au precedat însă pictarea paramentului exterior.

Comunicarea dintre altar și vechea navă, suprimată la 1888, era mijlocită de cele trei treceri consacrate (Fig. 7, 15). Acestea sunt relativ înguste, astfel că doar golul corespunzător ușilor împărătești și cel al intrării dinspre miazănoapte, esențiale ceremonialului liturgic, sunt vădit mai largi și măsoară în lățime aproape 0,60 m. Intrarea dinspre miazăzi, pe care nici măcar nu o întâlnim la vechile zidiri făgărășene, măsoară aici abia 0,47 m. În privința modului de dispunere a celor trei intrări se remarcă o oarecare lipsă de simetrie. O mai mare deschidere pentru intrarea centrală și cea dinspre miazănoapte s-a operat în detrimentul pilonului de zidărie care le desparte, cu o lățime de numai 0,34 m, comparativ cu 0,44 m al corespondentului său dinspre miazăzi. Prioritară a fost aici adaptarea lăcașului la rostul slujirii liturgice, ce primează față de valențele estetice și artistice ale ansamblului.

La cei aproximativ 1,7 m înălțime, ușile catapetesmei par scunde, însă nivelul de călcare al bisericii vechi era mai jos decât cel actual.

O chestiune care necesită încă lămurire este raportul dintre catapeteasmă și edificiu. În pofida faptului că lățimea fundațiilor este aceeași (0,55-0,58 m), grosimea

https://biblioteca-digitala.ro

pereților celor două structuri diferă: cca. 0,6 m catapeteasma și doar 0,44 m peretele absidei. Din păcate, demantelarea totală a zidului navei a înlăturat orice indiciu în privința grosimii sale. Ar fi însă de așteptat ca acesta să aibă aceeași grosime cu pereții absidei, în virtutea concomitenței zidirii lor, în același sistem de 1,5 cărămizi. În acest caz, catapeteasma ar fi ulterioară edificiului, înlocuind o alta mai veche, posibil din lemn. Fracturile de zidărie evidențiate la nivelul paramentului, în dosul iconostasului actual, în punctul de confluență dintre catapetesmă și pereții altarului, pot constitui un argument în acest sens.

Posibilitatea ca partea inferioară a catapetesmei actuale să fi fost zidită concomitent cu nava nu trebuie întru totul înlăturată[9]. În acest caz, pereții navei ar fi avut aceeași grosime cu cea a iconostasului, zidit în sistem de două cărămizi. Doar absida poligonală, mai mică, nu a necesitat zidirea unui perete de aceeași grosime[10]. Acest fapt a condus la retragerea menționată în elevația peretelui absidei, ce capătă astfel și valoare estetică, putând fi asimilată unui mic brâu.

Am făcut referire la partea inferioară a catapetesmei, întrucât elevația iconostasului relevă suprapunerea a două structuri de zidărie, a căror realizare nu este neapărat concomitentă. Elevația primului registru ar fi putut corespunde cu înălțimea de zidire a pereților navei, ce ar fi măsurat astfel, la interiorul edificiului, cca. 2,5 m. La acest nivel, de-a lungul catapetesmei sunt înzidite grinzi de lemn, ce ar fi putut fi încheiate inițial în cheutori cu cosoroabele laterale pe care se descarcă sistemul de boltire al altarului. Dacă edificiul a fost prevăzut în partea superioară a pereților cu o cornișă, atunci cosoroabele dedicate acoperișului s-ar fi aflat ceva mai sus. În felul acesta se realiza o și mai bună consolidare a structurilor (Fig. 8).

---

[9] În ultimii ani, investigația arheologică întreprinsă la biserici de zid făgărășene a oferit date noi în privința relației dintre catapetesme și lăcaș. La biserica din Voivodenii Mari (sfârșitul secolului al XV-lea - începutul secolului al XVI-lea), catapeteasma cu două uși este contemporană cu biserica, fiind țesută la nivelul fundațiilor și al pereților (A. Lukács, *Raport tehnic. Cercetările de la biserica din Voivodeni, comuna Voila, județul Brașov, an 2000, cod RAN 42389.01*). Deasupra ei se afla în trecut timpanul de zidărie, specific unui acoperiș în două ape. Prezența unei catapetesme de zid la bisericuța mănăstirească de la Șinca Nouă e dovedită de existența celor două deschideri delimitate de un picior central de zidărie. Întrucât nu cunoaștem modalitatea de închidere superioară cu pereții navei, nu ne putem încă pronunța dacă aparține primei etape de edificare sau este rezultatul unei intervenții din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (A. Lukács, A. Dragne, *op. cit.*, p. 213-227). În schimb catapeteasma bisericii brâncovenești de la Sâmbăta de Sus este o realizare ulterioară ctitoririi brâncovenești, înlocuind probabil un mai vechi iconostas din lemn. Recentele sondaje întreprinse la biserica din Viștea de Jos au dovedit faptul că și aici catapeteasma, cu doar două intrări, nu e țesută cu structura lăcașului datat la cumpăna secolelor XV-XVI. În momentul edificării sale, a suprapus, fără să deranjeze, un mormânt ce ar fi putut aparține bisericii actuale sau a putut chiar să preceadă construcția bisericii, de vreme ce edificiul actual a fost zidit pe locul unui cimitir (v. nota 2). În privința antecedenței cimitirului vezi și A. Lukács, A Dragne, *Cele mai vechi biserici românești din Țara Făgărașului*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", III, 2014, p. 331-353.

[10] Este și cazul bisericii de la Săsciori, ce comportă prin prisma planului aceeași tipologie (cf. planului întocmit de arh. E. Greceanu, publicat și de editorul lucrării lui V. Literat, p. 128).

https://biblioteca-digitala.ro

În acest stadiu putem susține fără tăgadă că partea de jos a catapetesmei de zid a precedat bolta din lemn de deasupra absidei. Ea este realizată în sistemul de boltă în leagăn, caracteristică bisericilor de lemn. În partea răsăriteană, bolta se închide prin intermediul a trei panouri, conturate de muchiile trasate de laturile absidei poligonale. Scândurile constitutive ale sistemului de boltire au lățimi apreciabile, de 0,25-0,27 m, fiind cuite în chingile ușor arcuite, așa-zisele *coaste* ale structurii de boltă (Fig. 9). În punctele de pornire de la bază, bolta e distanțată față de pereții interiori ai altarului, cu lățimea aproximativă a unei scânduri. Grosimea scândurilor este de aproximativ 2 cm, fiind debitate mecanic[11]. Pregătirea bolții pentru pictare a condus la acoperirea rosturilor de dilatație dintre scânduri cu fâșii de pânză, spre a preveni clivajul stratului pictural. Aici este reprezentată *Sfânta Troiță, cea fără de început și fără de sfârșit* (Fig. 10).

Cea de-a doua parte a catapetesmei de zid suprapune grinzile înglobate în structura inferioară, având funcțiunea unui fronton (Fig. 11). Aici peretele de zidărie are doar 0,3 m în grosime și 1,3 m înălțime. Rolul său este de a închide golul creat în partea superioară de arcuirea bolții, fiind totodată și reazem pentru boltă.

Golul de 1x0,69 m, dispus în partea superioară a frontonului, oferă catapetesmei deschiderea ce lasă să se întrevadă frumoasa reprezentare a Sfintei Treimi de pe bolta altarului. Cu siguranță rosturile acestei deschideri se întrepătrund cu simbolismul ansamblului pictural al lăcașului. Registrul superior al catapetesmei redă scena complexă a Răstignirii (Fig. 12). În partea centrală a reprezentării, ce corespunde deschiderii amintite, se afla crucifixul pe care era pictat supliciul Mântuitorului. De-a dreapta și de-a stânga deschiderii arcuite din fronton sunt reprezentați, într-o manieră fidelă erminiei, Maica Domnului și Sfântul Ioan[12]. Cetatea figurată în plan secund

[11] Importanța economică a instalațiilor hidrotehnice amenajate pe cursul pâraielor repezi de munte se vede și în faptul că veniturile lor sunt înscrise preponderent în urbariile domeniului încă din secolul al XVII-lea. În cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ele sunt marcate de ridicarea topografică iozefină. În vatra satului Bessenbach existau, la 1767, patru instalații, situate pe cursul Văii Drăgușului. Gaterele apar de obicei sub forma „Säg m (Moară de scânduri)", fiind amplasate de cele mai multe ori pe cursul superior al râurilor, ca de pildă gaterul de la Sâmbăta de Sus, Lisa sau cel de la Breaza de pe Valea Seaca (Harta iosefină, secț. 256-https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ac/Josephinische_Landaufnahme_pg256.jpg).

[12] Să fi făcut oare parte tripticul păstrat înainte de 2008 pe masa altarului din ansamblul catapetesmei? (Fig. 13). Pe crucea centrală este pictată *Răstignirea lui Iisus*. Două panouri laterale, traforate după contururile aureolelor, redau pe *Maica Domnului și Sfântul Apostol Ioan* (!). Piesele sunt pictate și pe cealaltă parte, ce ar corespunde altarului. Aici panourile laterale sunt decorate cu motive florale. Pe cruce, central, e înfățișat *Emanuel în potir*, încadrat de heruvimi. Crucifixul a fost realizat la 1846 de către renumitul zugrav Ioan Pop de la Făgăraș, care a lucrat și o frumoasă suită de icoane pe glajă pentru biserica unită din Olteț. Dacă piesa a aparținut la un moment dat iconostasului, în compoziție nu s-a ținut cont de antecedența reprezentării Maicii Domnului și a Sfântului Evanghelist Ioan, redați în fresca catapetesmei, conducând la o repetiție. Piesa lucrată de Ioan Pop a înlocuit probabil vechiul crucifix, înlăturat sau pierdut, din varii motive, la mijlocul veacului al XIX-lea (Mulțumim doamnei dr. Elena Băjenaru, manager al Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat", pentru indicația referitoare la atribuirea și datarea crucifixului).

https://biblioteca-digitala.ro

reprezintă *Ierusalimul pământesc*. Însă *Ierusalimul ceresc*, simbolizat de reprezentarea divinității ca Sfântă Treime, se întrezărește încă de pe acum prin intermediul deschiderii din structura catapetesmei. Compoziția trădează prezența unui zugrav experimentat, a cărui măiestrie e vădită nu doar de rafinamentul execuției, ci și de capacitatea sa de a asocia și de a compune scene de o deosebită valoare artistică și simbolică. Stilistic, pictura poate fi atribuită lui „Panteleimon zugrav", precum el însuși semnează o parte din lucrările sale[13]. Activitata sa artistică poate fi documentată începând cu anul 1780, pe când lucrează, alături de mai vârstnicul zugrav Oprea, la biserica *Cuvioasa Parascheva* din Tălmăcel[14]. În 1782, pictează biserica din Zărnești[15]. Sub a sa oblăduire s-a format prima generație de zugravi a familiei Grecu din Săsăuș[16]. În arealul central făgărășean, zugravului Pantelimon îi aparțin sau îi sunt atribuite lucrări în biserici din localitățile Făgăraș (1793-1797), Drăguș (1800), Sâmbăta de Jos (1806), Beclean (1808-1811), Voivodenii Mari (1812-1813) și Viștea de Jos (1819)[17]. Este posibil să fi participat și la realizarea decorurilor picturale ale bisericii *Sfântul Teodor Tiron* din Sâmbăta de Sus apuseană (după 1785) și *Adormirea Maicii Domnului* din Sâmbăta de Sus răsăriteană (după 1786)[18]. În acest context, realizarea picturii de la Olteț poate fi încadrată într-o perioadă vastă, mai precis între ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea și primele două decenii ale veacului următor[19]. Dacă acceptăm că nava și bolta bisericii din Olteț au fost și ele pictate

[13] Similitudinile stilistice și compoziționale cu pictura catapetesmei bisericii *Adormirea Maicii Domnului* de la Voivodenii Mari, a cărei navă ar fi fost pictată în timpul episcopului unit Grigore Maior (1772-1782), corelat cu datarea edificiului de la Olteț ante 1772, l-a determinat pe V. Literat să avanseze ca posibilă dată a realizării ansamblului pictural de la Olteț anul 1772. Paternitatea picturii naosului din biserica de la Voivodenii Mari e atribuită lui Gheorghe Zugrav. Cel puțin reprezentarea *Deisis* de pe catapeteasma bisericii din Voivodenii Mari îi aparține însă tot lui Pantelimon, fiind datată 1813 (V. Literat, *op. cit.*, p. 123, 214-215; Maria Zintz, *Pictura murală a bisericilor românești din Țara Făgărașului în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Editura Academiei, 2011, p. 148).

[14] Maria Zintz, *op. cit.*, p. 134.

[15] Elena Băjenaru, *Icoane și iconari din Țara Făgărașului. Centre și curente de pictură pe sticlă*, București, Editura Oscar Print, 2012, p. 82-83.

[16] *Ibidem*.

[17] N. Sabău, *op. cit*., p. 158. Aici datarea unor lucrări este ușor diferită: Drăguș, 1803 sau Voivodenii Mari, 1808-1811. A se consulta și tabloul rezumativ al zugravilor de biserici și de icoane în Țara Oltului la V. Literat, *op. cit*., p. 214-215. Am preferat să consemnăm în datarea ansamblurilor picturale însuși anul înscris de zugrav pe frescele sale, acolo unde acesta s-a păstrat. În privința picturii altarului bisericii din Beclean, V. Literat intuiește corect paternitatea lucrării (*op. cit*., p. 108.) Tot el consideră că pictarea întregii biserici, ridicată la 1804, a avut loc între 1808-1811.

[18] Maria Zintz, *op. cit*., p. 146.

[19] Cele aproape patru decenii pot părea mult chiar și pentru activitatea unui zugrav experimentat ca Pantelimon, format în mediul post-brâncovenesc al școlii de pictură din Țara Românească. Cu toate acestea nu trebuie neglijat faptul că în decursul activității transilvănene a avut ucenici pe care i-a format ca zugravi și care au lucrat alături de el, îndeosebi la bisericile făgărășene. Doar dacă însumăm numărul bisericilor pictate de zugravii familiei Grecu din Săsăuș, acestea sunt în număr de douăsprezece doar în Țara Făgărașului (Elena Băjenaru, *op. cit*., p. 83).

https://biblioteca-digitala.ro

alături de iconostas, absida altarului și paramentul exterior, fapt de o mare probabilitate, am putea presupune că realizarea ansamblului pictural a avut loc între 1780-1793[20]. Această datare ar oferi un nou suport informației transmise de urbarii, con-

[20] Mijlocul secolului al XVIII-lea este o perioadă caracterizată de mari frământări sociale și confesionale. Încă din 1733, unul dintre cei patru preoți ai comunității se declară unit. Ceilalți trei, ortodocși, sunt bigami. În contextul iureșului provocat de predicile călugărului Visarion, la 1745 credincioșii scot preotul unit din biserică, introducând doi tineri sfințiți în Țara Românească. La 1761 biserica revine celor 17 familii unite, călăuzite de doi preoți; ortodocșii, 57 de familii, au trei preoți. Urbariul din 1772 consemnează, după cum am văzut, că biserica ar fi aparținut ortodocșilor. Începând însă cu ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea, în șirul preoților cunoscuți par a fi doar uniți. La 1781, preotul Nicolae Lăluță este pomenit între jurații soborului protopopesc. Un preot Ioan participă la sinodul de la Blaj din 1782. Nu cunoaștem situația confesională a preoților Zaheu (sfârșitul secolului al XVIII-lea) și Ioan Bolovan (1830). Biserica unită de aici ține deja matricole la 1833 (v. nota 4). La 1842, cele 310 suflete erau păstorite de preoți uniți (Ștefan Meteș, *Viața bisericească a Românilor din Țara Oltului*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1930, p. 40-41). Vizitând localitatea la 1906, Nicolae Iorga relatează modul în care a avut loc trecerea întregii comunități la Unire: „E o singură biserică, unită, în jurul căreia s-a strâns acum tot satul. Cum s-a făcut aceasta, merită să se spuie. Erau adecă doi preoți, dintre cari unul, cel unit, avea un băiat, iar celălalt, neunitul, o fată. Bărbatul era cleric și fata bucuroasă să fie preuteasă în satul ei. S-au luat cu binecuvântarea amânduror confesiilor, și confesia bărbatului a învins" (*Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească*, vol. I, București, Editura Minerva, 1906, p. 14, reprodus și de C. Stan, *op. cit*., p. 156). În această ambianță confesională, determinată de adoptarea uniatismului, trebuie interpretată pictura zugravului Pantelimon la Olteț, îndeosebi stabilirea programului iconografic, ce putea fi determinat, într-o oarecare măsură, de preferințele comanditarilor. Reprezentarea antropomorfică a Tatălui, în același plan cu Fiul, și a Duhului Sfânt sub forma porumbelului este mai apropiată modului apusean de interpretare iconografică a Sfintei Treimi, în virtutea formulei dogmatice ce exprimă purcederea Duhului Sfânt de la Tatăl și de la Fiul. Or, *Filioque* constituie unul dintre punctele doctrinare bine evidențiate în ritualul liturgic, în cadrul Simbolului de credință, și mai greu de acceptat, fiind perceput în comunitățile rurale din secolul al XVIII-lea ca o schimbare sau înnoire a Legii. Deschiderea operată în partea superioară a iconostasului, atât cât să se întrevadă reprezentarea Treimii, își poate găsi astfel noi justificări. Aceeași modalitate de reprezentare a Sfintei Treimi o găsim și pe bolta absidei bisericii unite a satului grăniceresc Ohaba. Autorul reprezentării este aici Teodor zugravul, probabil între 1801 și 1811 (V. Literat, *op. cit.*, p. 49). Și totuși la biserica din Olteț zugravul Pantelimon nu pictează *Încoronarea Fecioarei*, o altă modalitate de reprezentare a Sfintei Treimi, ce are la bază compoziția occidentală *Coronatio Virginis*. Temă iconografică colportată în Transilvania îndeosebi prin intermediul stampelor, a fost preluată și în pictura murală a bisericilor din Transilvania. Apare pentru prima dată în pictura murală făgărășeană în pronaosul bisericii Sfântul Nicolae din Făgăraș, pictat la 1778. Din 1723, biserica a aparținut confesiunii greco-catolice. Tema este abordată cu predilecție de zugravi din familia Grecu, în bisericile din Arpașu de Jos și cel de Sus (V. Literat, *op. cit*., p. 166-170). Ecoul tematicii îl regăsim și în pictura pe glajă din secolul al XIX-lea (Elena Băjenaru, *op. cit*., p. 169). În realizarea picturii bisericii ortodoxe din Drăguș, edificiu de lemn azi dispărut, dar al cărui program iconografic ne e cunoscut grație descrierilor lui V. Literat, zugravul Pantelimon e mai atașat în execuție erminiilor bizantine. Reprezentarea Sfintei Treimi din naos este caracteristică *Filoxeniei*, ce își are originea în secvența veterotestamentară a ospătării celor trei îngeri

https://biblioteca-digitala.ro

form căreia biserica era deja ridicată la 1772. În cazul în care pictura ansamblului e complementară unei eventuale refaceri a sistemului de boltire al edificiului, credem că ar fi potrivit să datăm ansamblul pictural cel mai devreme la cumpăna dintre veacurile XVIII-XIX.

Rosturile liturgice ale firidei poziționate la interiorul navei, în dreptul decroșului nord-estic, înspre absidă, nu pot fi precizate cu claritate (Fig. 14, 16)[21]. Raportat la actualul nivel de călcare, deschiderea sa pornește de la o înălțime de 0,85 m. Este de formă rectangulară, cu înălțimea de 0,3 m și adâncimea de 0,27 m. Lățimea ei nu poate fi precizată, de vreme ce închiderea dinspre miazănoapte a fost suprimată odată cu demantelarea peretelui bisericii. Lespedea de piatră din partea superioară, de dimensiuni apreciabile, cu rol de buiandrug, a fost înzidită în cei doi pereți ai altarului și navei. Avem astfel primul indiciu serios al faptului că, la nivelul de elevație al zidurilor, cele două structuri erau țesute.

Demantelarea navei și înmormântările din cimitirul înconjurător, realizate în decursul secolului XX în proximitatea sau chiar în perimetrul vechiului lăcaș, au făcut ca indiciile referitoare la datare, planimetrie, arhitectură și eventuale etape de construcție să fie rarisime. În acest caz, o minimă intervenție arheologică ar putea constitui începutul unui proces recuperator mai amplu, ale cărui date, determinate pe criterii științifice pluridisciplinare, sunt esențiale și în cunoașterea vechilor edificii bisericești și a istoriei ecleziastice a ținutului făgărășean. Un prim pas s-a materializat în anul 2011, cu prilejul sondajului arheologic întreprins la acest monument[22]. Cele trei casete de sondare, notate conventional C_{1-3}, au fost amplasate astfel: C_1 pe latura nordică a lăcașului, la exterior, cu scopul de a surprinde îmbinarea dintre navă și absidă, C_2 în perimetrul vechii nave, pe latura sudică, înspre altar, și C_3, tot pe latura sudică a bisericii, la o distanță de aproximativ 2,8 m înspre apus față de catapeteasmă, în încercarea de a surprinde și aici fundația navei. La trasarea casetelor de sondare au existat anumite constrângeri datorate relației dintre monument, incinta de lemn și mormintele învecinate (Fig. 15).

Laturile casetei C_1 sunt de doar 1,5 m, din necesitatea de a păstra un martor suficient (0,4 m) față de mormântul prezent înspre apus, datat 1983. Marginea sudică a gropii de înhumare este de-a lungul incintei de lemn, la o distanță de doar 0,6 m, cu o mare probabilitate de a fi afectat eventuale vestigii ale edificiului de zid. Cu sigu-

---

de către Avraam și Sara. Remarca pertinentă a faptului că cele două gazde sunt înfățișate ca tineri însurăței își are însemnătatea ei (V. Literat, *op. cit*., p. 77).

[21] Este posibil ca aici să fi fost locul de păstrare al anaforniței (v. nota 3), al unui vas cu aghiasmă, a vreunei donații a ctitorului sau poate al cărților de ritual.

[22] În contextul proiectului de restaurare a Bisericii *Sfinții Arhangheli* din Viștea de Jos, inițiat de Primăria comunei Viștea începând cu anul 2008, autoritățile locale și-au manifestat dorința de a consolida și proteja, prin intermediul unei incinte corespunzătoare, și micul edificiu de la Olteț, situat pe raza administrativă a aceleiași comune. Sondajul arheologic realizat în vara anului 2011 a fost coordonat, ca și cel de la biserica din Viștea de Jos, de domnul profesor dr. Antal Lukács, în calitate de arheolog expert. Țin să mulțumesc și pe această cale domnului profesor pentru acordul de a folosi rezultatele sondajului în studiul de față. Raportul cercetării arheologice a fost prezentat inițial în cadrul sesiunilor anuale de comunicări științifice organizate de Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat".

https://biblioteca-digitala.ro

ranță înmormântările de pe latura apuseană a incintei de lemn au scos în mare parte fundațiile monumentului, aici mormintele fiind mai numeroase, aliniate la aproximativ 0,8 m de peretele structurii (Fig. 15). Latura sudică a ansamblului, loc în care se află de altfel intrarea în incintă, a fost însă ferită, cel puțin de înmormântările recente, de secol XX. Identificarea unor resturi de fundație sau a unor morminte mai vechi, ce pot fi puse în relație cu vechiul edificiu, are mai mari șanse de reușită aici, în perspectiva unor investigații mai ample.

Investigația din C_1 a condus, așa cum era de așteptat, la identificarea fundației zidului demantelat al navei. Adâncimea ei corespunde cu cea a fundației absidei, ambele având talpa de fundare la -0,6 m, așezată pe un pat de lut compact (Fig. 16). Altarul și nava sunt țesute la nivelul fundației, dovedind contemporaneitatea lor: avem astfel de-a face cu o biserică de zid căreia i-ar aparține, planimetric, cel puțin într-o primă fază de construcție, o navă rectangulară încheiată spre răsărit cu o absidă poligonală decroșată în cinci laturi. În realizarea fundației absidei s-a utilizat atât piatra de râu, ce se găsea de altfel din abundență, dar și piatră de carieră, înecată în mortarul șanțului de fundare. O atenție aparte s-a acordat în realizarea colțului corespunzător navei: aici au fost așezate lespezi de dimensiuni relativ mari (aprox. 0,4x0,4x0,1 m), în straturi îngrijit lucrate. Prezența acestora în șanțul de fundare reafirmă ideea antecedenței unui edificiu mai vechi. Sondajul relevă proporțiile distrugerilor: pe lângă demantelarea pereților, porțiuni însemnate din fundație au fost dislocate, în scopul de a recupera lespezile de calitate: adâncimea păstrată a fundației variază astfel de la 0,3 m în zona colțului naosului, la nici 0,1 m în profilul de vest al casetei. Față de cota de referință, stabilită la nivelul actual de călcare din perimetrul navei, măsurat în dreptul casetei C_1, resturile fundației au fost identificate la aproximativ -0,31 m, respectiv -0,50 m (Fig. 17). Dacă în colțul corespunzător navei fundația are o lățime de peste 0,5 m, continuitatea sa înspre apus abia dacă măsoară 0,45 m. Întrucât ne aflăm în proximitatea tălpii fundației, este posibil ca acest fapt să se datoreze concavității de la baza șanțului de fundare. Faptul în sine constituie însă un argument solid în privința execuției peretelui navei în același sistem de 1,5 cărămizi, ca la absidă. Pe profilurile de V și E ale secțiunii C_1, demantelarea din 1888 e evidentă.

Profilului de răsărit îi corespunde stratul consistent, de aproximativ 0,3 m, de pământ gălbui, pigmentat cu multă cărămidă și moloz (Fig. 18, 19). Important este și stratul intermediar, lutos, cu mici pigmenți de mortar și cărbune care cel mai probabil precede edificiul demantelat. El suprapune lutul compact steril pe care a fost așezată fundația actualei biserici de zid. Si aici este bine evidențiat decroșul din elevația peretelui absidei. Aproximativ 0,10-0,15 m din elevația peretelui este realizată din piatră, fiind știut că acest material e mai potrivit pentru zona de contact cu solul și umiditatea acestuia. În dreptul zidirii cu cărămidă peretele se retrage cu aproximativ 5 cm.

Molozul de demantelare al navei poate fi documentat foarte bine pe profilul de vest al C_1: este abundent în perimetrul fundației dislocate, depunerea fiind de aproximativ 0,5 m lățime și 0,3 m înălțime (Fig. 20, 21). Stratul superior de pământ gălbui pigmentat cu cărămidă și mortar este ulterior demolării bisericii. El suprapune o posibilă groapă de mormânt a cărei umplutură constă în lut cu pigment de mortar și

https://biblioteca-digitala.ro

puțină cărămidă. Realizarea șanțului de fundare a străpuns lutul compact curat. Dacă în zona de nord a fundației acesta e prezent între cotele -0,50/-0,80 m, în perimetrul vechii nave e evidențiat mai sus, la doar -0,15 m. Observația e importantă, întrucât acesta ar fi constituit nivelul de pornire al elevației al unui posibil edificiu mai vechi: a și fost desemnat pe profil ca *lut biserică de lemn*.

Postamentul de piatră al stâlpului ce susține acoperișul anexei de lemn a determinat deschiderea secțiunii C_2 (1,5x1,5 m) cu o abatere de cel puțin 0,20 m față de punctul în care s-ar fi aflat presupusa fundație a navei demantelate. La acest fapt a contribuit și cadrul masiv al ușii, parte a anexei de lemn (Fig. 22). Bolovanii postamentului suprapun molozul rezultat în urma demantelării navei. Pe alocuri, acesta are grosimi consistente, de până la 8-10 cm. Lentila de lut ce suprapune molozul de demolare constituie actualul nivel de călcare. Sub stratul consistent de moloz a fost identificată podeaua de lut, ce a aparținut bisericii demantelate, reprezentată de lentila de lut gălbui, cu grosimea de 5-8 cm.

O apariție neașteptată o constituie amenajarea din piatră, surprinsă în partea de sud-est a casetei, la adâncimea de -0,25 m, ca parte a unei structuri (Fig. 23). Pietrele stau pe lutul steril, fiind suprapuse atât de molozul de demantelare, cât și de podeaua de lut a bisericii de zid. Pe alocuri sunt suprapuse, legate în lut. Lățimea medie a porțiunii conservate este de aproximativ 0,40 m, iar lungimea de aproape 1,20 m. Dispunerea lor urmărește traseul longitudinal al navei, cu o ușoară abatere spre nord-est. Dacă înspre apus structura se sfârșește în dreptului ușorului răsăritean al ușii, înspre răsărit poate fi urmărită până la fundația navei și a catapetesmei.

În acest stadiu, se pot contura două posibile ipoteze în privința ei:

1. Amenajarea de piatră este parte a unui paviment. Dacă acesta a aparținut bisericii demantelate la 1888, întrezărim premisele unor intervenții însemnate asupra edificiului, ceea ce ar putea coborî datarea sa la începutul secolului al XVIII-lea. Nu poate fi exclusă nici posibilitatea ca pavimentul să fi aparținut unui edificiu mai vechi.

2. Resturile conservate ale structurii aparțin tălpii de fundare a unui edificiu ce a precedat biserica de zid. Un argument solid în acest sens îl constituie faptul că pietrele din componența presupusei fundații sunt așezate direct pe lutul steril. Fundația, ale cărei caracteristici trădează o manieră modestă în realizare, ar fi avut rostul de a susține tălpile unei biserici de lemn, ce nu putea fi mai recentă de secol XVII.

Identificarea amenajării de piatră este de o însemnătate aparte pentru monument. Ea ar putea aduce indicii valoroase în privința unor eventuale etape de construcție, ba chiar a antecedenței unei biserici pe locul celei demolate în secolul al XIX-lea[23].

[23] Rosturile amenajării de piatră nu pot fi pe deplin definite fără clarificarea în prealabil a situației dintre aceasta și fundația peretelui demantelat al navei, respectiv fundația catapetesmei. În acest caz, extinderea casetei C_2 înspre sud, astfel încât să existe posibilitatea de investigare și a fundației navei se impune. Acest fapt ar presupune, printre altele, suspendarea acoperișului și eliminarea, temporară, a piciorului de sprijin. Din motive obiective, acest fapt nu s-a putut realiza cu prilejul deschiderii casetelor de sondare în 2011. Prezența amenajării de piatră, ce nu a fost îndepărtată cu prilejul sondajului, nu a permis nici evidențierea cu claritate a unei eventuale alipiri a catapetesmei la edificiu. Acest fapt trebuie și el documentat prin extinderea investigației, eventual și în interiorul absidei.

https://biblioteca-digitala.ro

Investigația aferentă sondajului din C_3 (2x2 m) a reliefat continuarea fundației bisericii de zid și la acest nivel (Fig. 24). Poziționarea în raport cu altarul reafirmă decroșul absidei pe latura de sud. Talpa fundației este la aproximativ -0,65 m. Și aici o parte din fundație a fost dislocată: identificată la -0,5 m, mai păstrează în adâncime aproximativ 0,2 m. Lățimea fundației în acest punct corespunde cu cea a altarului. Ceea ce nu au distrus demolatorii edificiului la 1888 au înlăturat înmormântările ulterioare. Așa se face că doar un metru de fundație a mai putut fi documentat în perimetrul secțiunii. Adăugat lungimii de 2,8 m până la altar, cei 3,8 m sunt insuficienți raportat la proporțiile edificiului, a cărui lățime în interiorul navei este de aproximativ 4,5 m. Indicii valoroase în privința închiderii navei, a existenței unui pronaos, a vreunui pridvor sau clopotniță rămân incerte. Acest fapt lasă în continuare ca singură cale de posibilă rezolvare analogia cu monumentele contemporane, ce nu este însă lipsită de riscuri.

În privința modalității de boltire a navei avem puține indicii. Posibil ca și ea să fi fost realizată în același sistem ca bolta altarului. Supraînălțarea frontonului de zidărie peste scândurile de boltă ale absidei e o dovadă solidă a faptului că și bolta navei avea la rândul ei ca reazem nivelul superior al iconostasului. Diferența de nivel între cele două bolți e justificată de necesitatea unei mai mari deschideri a bolții deasupra navei. O absență notabilă în perimetrele casetelor C_{1-2} este fundația stâlpilor masivi, specifici arcelor dublou, ce aveau rolul de a susține calota pe pandantivi. La mijlocul secolului al XVIII-lea ne aflăm în plină epocă postbrâncovenească: dintre cele 21 de biserici făgărășene zidite în perioada 1700-1825, doar două, Biserica *Sfântul Nicolae* din Calbor (1802) și *Adormirea Maicii Domnului* din Arpașu de Jos, nu prezintă sistemul de boltire de tipul calotei sau al calotei pe pandantivi de deasupra navei. Adoptarea pe scară largă a acestui sistem s-a făcut sub influența bisericii brâncovenești *Sfântul Nicolae* din Făgăraș, devenit prototip pentru majoritatea bisericilor de zid făgărășene ulterioare[24]. Dacă biserica pomenită din Calbor prezintă o boltă de stucatură pe structură de grinzi, biserica din Arpașu de Jos reiterează mai vechiul sistem al bolții semicilindrice, pe care îl întâlnim și la Viștea de Jos, unul dintre cele mai vechi monumente făgărășene. Faptul că biserica din Olteț nu a fost prevăzută încă de la început cu o boltă de cărămidă îl dovedesc înseși zidurile edificiului care, la cei doar 0,44 m grosime, nu aveau cum să susțină structural descărcarea unei greutăți însemnate. Spre comparație, zidurile bisericii din Arpașu de Jos au dublul grosimii, 0,88 m, și credem că nu întâmplător la biserica din Viștea de Jos, a cărei boltă este din piatră, s-a luat la un moment dat decizia adăugării celor patru contraforți.

Sistemul de boltire al bisericii a fost probabil cel specific bisericilor de lemn. Numărul însemnat de biserici de lemn care existau în Țara Oltului în decursul secolelor XVIII-XIX, peste 60 dacă avem în vedere și biserici mănăstirești, ne oferă imaginea unei înfloritoare arhitecturi ecleziastice a lemnului și nu numai, într-un spațiu ce realmente poate fi asociat acelei „silva blacorum et bissenorum" din secolul al XIII-lea. Dintre acestea au ajuns însă până la noi doar două: cea de la Șinca Nouă și cea din Cuciulata. Specificul vechilor ctitorii de lemn făgărășene constă în proporțiile modeste, cu puține detalii artistice sau decorative. În realizarea lor au fost folosite

[24] N. Sabău, *op. cit*., p. 249.

https://biblioteca-digitala.ro

bârne meșteșugit legate în cheutori. Tălpile din lemn, masive la edificiile mai vechi, erau așezate pe fundații de piatră, la ale căror colțuri se țeseau lespezi mai mari. Planul rectangular al navei are mai multe variații. Absida decroșată prezintă uneori arhaismul muchiei în ax. Naosul e boltit de obicei semicilindric. Deasupra pronaosului tăvănit se înalță turnul clopotniță, de mici dimensiuni. Acoperișul urmează înspre răsărit muchiile absidei, în dreptul cărora sunt așezați căpriorii. Învelitoarea, în trecut din paie sau șiță, a fost înlocuită în secolul al XIX-lea cu cea de țiglă. Structura acoperișului consta în căpriorii prinși în *cătușe*. În partea inferioară, căpriorii stau pe vantura sau cosoroaba ce se sprijină pe prelungirea bârnelor superioare ale pereților transversali, adică pe structura ce desparte tinda femeilor și navă, respectiv pe catapeteasma de lemn, ce desparte nava de absidă. Pridvorul simplu, lipsit de orice element decorativ, s-a generalizat abia la mijlocul secolului al XVIII-lea, probabil sub influența ctitoriilor de zid brâncovenești. Uneori este deschis, alteori e închis cu totul în scânduri[25].

Am insistat asupra trăsăturilor distinctive ale bisericilor de lemn, date fiind particularitățile constructive ale edificiului de la Olteț. Familiarizați cu tehnici specifice edificării lăcașurilor de lemn, constructorii le-au putut adapta și utiliza și în boltirea bisericilor de zid. Am pomenit mai sus retragerea semnificativă a punctului de pornire al bolții de lemn față de peretele altarului. Ea este direct determinată de modalitatea de aliniere a cosoroabelor pe care se descarcă sistemul de boltire. Ca și la vechile biserici de lemn, probabil că și aici cosoroabele erau susținute de structurile transversale ale navei, respectiv peretele apusean și catapeteasmă. Dispunerea lor mai către interiorul navei, cu un decalaj față de profilul peretelui, poate fi considerată o adaptare la construcția edificiului de zid. Astfel nu exista nicio constrângere în raport cu elevația zidurilor sau cu modalitatea superioară de închidere a acestora, ca de pildă o cornișă. În cazul unor intervenții asupra sistemului de boltire, ce putea consta până și în înlocuire, nu se producea niciun prejudiciu edificiului de zid, exceptând minima intervenție asupra frontoanelor. Acest fapt a constituit probabil un criteriu precumpănitor în boltirea în acest sistem a unor lăcașuri, fie ele de zid, în trecut. Costurile reduse, disponibilitatea materialului, rapiditatea execuției și existența unor meșteri locali perfecționați în această branșă din timpuri străvechi ne determină să acceptăm că modul de edificare de la Olteț nu era un caz singular în epocă. El a fost, credem, popular îndeosebi printre ctitoriile modeste ale numeroaselor așezăminte monahale consemnate aici la mijlocul veacului al XVIII-lea.

S-a afirmat în repetate rânduri influența marilor curente arhitecturale în construcția bisericilor de lemn ale Transilvaniei, ca de pildă reliefarea goticului transilvan în arhitectura bisericilor de lemn din Maramureș, al căror turn clopotniță, de dimensiuni impresionante, le conferă o notă distinctă. Se cunosc însă mai puține lucruri în privința modului în care străvechea arhitectură a lemnului ar fi putut înrâuri vechea arhitectură ecleziastică de zid în spațiul românesc. Am amintit deja faptul că planul urmat în execuția unor abside făgărășene, în speță a celor poligonale cu muchea în

[25] A. Dragne, *Mănăstiri românești din Ţara Făgăraşului*, teză de doctorat, Universitatea din București, Facultatea de Istorie, 2011, mss., p. 153-156.

https://biblioteca-digitala.ro

ax, constituie un arhaism datorat influențelor exercitate de o modalitate de absidare specifică edificiilor de lemn.

În privința planului adoptat, nava rectangulară alungită încheiată cu o absidă poligonală decroșată constituie una dintre puținele trăsături comune ale bisericilor făgărășene de până la începutul secolului al XVIII-lea[26]. Acest fapt trădează atașamentul meșterilor de aici la modele tradiționale: biserica sală, compartimentată conform tipicului ortodox, este specifică vechii arhitecturi ecleziastice din Transilvania[27].

Acceptarea bolții de lemn de tip semicilindric de deasupra navei prefigurează câteva soluții de închidere a bisericii înspre apus. În cazul în care biserica, cel puțin într-o primă fază de construcție, era constituită doar din altar și navă, cu siguranță portalul vestic era suprapus la rândul său de un fronton din zidărie, corespondent al celui de pe iconostas. Pe latura vestică a lăcașului s-ar fi aflat și turnul clopotniță din lemn[28]. Urbariul satului Ileni de la 1788 oferă o sumară, dar valoroasă descriere a lăcașului de cult, ce ar putea oferi indicii și pentru edificiul de la Olteț: „Biserica din Ileni a fost la început neunită, acum e unită, așezată în mijlocul satului și construită din piatră și cărămizi, boltită înlăuntru, tencuită și acoperită cu țiglă roșie; spre apus are turnul acoperit tot cu țiglă roșie, zidit în 4 unghiuri din grinzi de brad, având un clopot și toacă de lemn”[29].

În cazul în care biserica a preluat într-o mai mare măsură elemente specifice din tipologia bisericilor de lemn făgărășene de la mijlocul secolului al XVIII-lea, este posibil ca edificiul să fi fost prevăzut încă de la început sau poate într-o fază ulterioară, cu un pronaos tăvănit, deasupra căruia se va fi înălțat un mic turn clopotniță, de lemn[30]. Un indiciu în privința unor intervenții mai însemnate, eventual existența mai multor faze de construcție, ar putea fi oferită de situația, deocamdată incertă, a relației dintre catapeteasmă și biserică[31]. O posibilă lucrare mai însemnată, premergătoare pictării edificiului, a constat în înnoirea sistemului de boltire al bisericii. Cu acest prilej s-a putut interveni și asupra frontonului.

În pofida faptului că materialul de zidărie nu este un element cert de datare[32], utilizarea preponderentă a cărămizii în realizarea elevației zidurilor poate constitui un

[26] N. Sabău, *op. cit*., p. 249.
[27] *Ibidem*.
[28] La 1906, biserica nouă din Olteț deținea două clopote din secolul al XVIII-lea: unul datat 1718, cu textul „Gloria in excelsis Deo”, și un altul, dăruit de comunitate la 1770 (v. nota 3).
[29] Șt. Meteș, *Situația economică*, p. XXIII.
[30] O analogie interesantă ar putea fi oferită în acest sens de biserica *Sfântul Nicolae* din Săsciori, al cărei pronaos, adosat edificiului de secol XVII la 1759, de către *ctitorul* Talabă Ianoși, ce a înzestrat biserica și cu un clopot, este suprapus de turnul clopotniță de lemn. Există aici și o anumită rezervă, întrucât nu putem ști cu certitudine dacă turnul clopotniță a fost prezent deasupra pronaosului înainte de renovarea amplă din1906, prilej cu care s-a refăcut structura și tavanul din lemn al pronaosului (Ioana Cristache-Panait, E. Greceanu, *op. cit*., p. 567-569).
[31] Posibilitatea prezenței mai multor faze de construcție ar putea devansa datarea edificiului în prima parte a secolului al XVIII-lea. Icoana pictată de zugravul Matei la 1708 și clopotul din 1718 ar putea fi puse în legătură cu prima etapă de edificare a bisericii. Adăugarea unui pronaos și a turnului clopotniță în cea de a doua etapă ar fi cu siguranță ctitoria iobagului Costea, ce ar fi avut loc înainte de 1770, când satul a înzestrat biserica cu un clopot.
[32] Gheorghe Sebestyén, *Cetatea Făgărașului*, București, Editura Tehnică, 1992, p. 82.

https://biblioteca-digitala.ro

indiciu însemnat. Între bisericile făgărășene de secol XVII, exceptând unele sisteme de boltire, toate adoptă lespezile de carieră ca modalitate de edificare. O excepție notabilă, de la sfârșitul secolului al XVII-lea, este biserica brâncovenească a Mănăstirii Sâmbăta de Sus, unde până și în realizarea fundațiilor s-a utilizat cărămida. În arhitectura militară a vremii, ca de pildă la Cetatea Făgăraș, cărămida e utilizată pe scară largă din prima jumătate a secolului al XVII-lea, ca o consecință directă a evoluției armelor de foc[33].

O ultimă abordare, nu însă lipsită de însemnătate, este cea a șarpantei și a învelitorii vechiului edificiu de la Olteț. Forma și grosimea frontonului, adaptat boltirii în lemn, denotă faptul că acoperișul de deasupra pronaosului și al navei nu se închidea într-un timpan în dreptul catapetesmei de zid. El continua deasupra altarului, unde se încheia în trei unghiuri, corespunzătoare celor trei laturi ale absidei dinspre răsărit. Sistemul, generalizat la bisericile de lemn făgărășene e adoptat de o serie de edificii de zid din cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[34]. În arhitectura de zid există două modalități de implementare a acestui model, influențate deopotrivă de amplitudinea sistemului de boltire de deasupra navei și de decroșul absidei. Ca o primă variantă, nu neapărat mai veche, determinată îndeosebi de amplitudinea bolții navei, se constată realizarea unei pante înspre structura absidei. În cea de a doua variantă, structura acoperișului urmărește fidel traseul cosoroabei care, pornind oblic de pe peretele navei, se reazemă pe muchia celei de a doua laturi a absidei. În acest caz, cornișa din zidărie suprapune cosoroaba de lemn. În ambele cazuri, șarpanta asigura o streașină mai largă absidei care, în cazul Oltețului, era pictată și la exterior. Desigur că în privința învelitorii șindrila era elementul predilect în trecut, nu doar în cazul edificiilor de lemn. Însăși ctitoria brâncovenească de la Făgăraș a fost învelită inițial în acest sistem[35]. Materialul lemnos se găsea din belșug și era de calitate. Ilustrativă în acest sens este conscripția satului Șinca de la 1722 care notează: „Păduri au foarte

[33] *Ibidem*, p. 86. Meșterii zidari domeniali sunt rarisimi pentru această perioadă. Reparații mai însemnate la încăperile castelului din Făgăraș, ce ar fi necesitat intervenții urgente, erau deseori amânate din lipsa unor meșteri calificați. Realizarea bolților de la nivelurile superioare ale castelului denotă faptul că înșiși meșterii transilvăneni aduși din centre urbane mai însemnate nu erau deprinși cu sisteme de boltire complexe impuse de existența unor spații a căror planimetrie nu era neapărat cea rectangulară, asemenea încăperilor din mediul urban. Analiza arhitectonică a complexului fortificat de la Făgăraș îl determină pe Gh. Sebestyén să accepte că, exceptând dulgherii, îndeosebi acei *dulgheri de moară* deprinși cu anumite tehnici specifice de prelucrare a lemnului, domeniul Făgărașului nu a deținut în această perioadă suficienți meșteri calificați.

[34] Faptul în sine trebuie acceptat sub anumite rezerve, știut fiind că intervențiile asupra șarpantelor au fost dese, cu o mare probabilitate de a fi generat alterări și transformări notabile față de prototip. Șarpanta Bisericii *Sfântul Nicolae* din Săsciori a fost refăcută cu prilejul intervențiilor însemnate de la 1906. La biserica din Viștea de Jos, ca urmare a unei vijelii, în 1952, șarpanta a necesitat reparații. Cunoaștem acest fapt din însemnarea preotului Ioan Neagoe, făcută pe cosoroaba sudică din structura acoperișului; aici, proclamarea anului 1487 (!) ca dată de zidire a bisericii e eronată, preotul Ioan întemeindu-și deducția pe comparația pe care Șt. Meteș o face cu biserica mănăstirii de la Râpa Râmețului, în privința celor două deschideri ale catapetesmei (*Viața bisericească a Românilor din Țara Oltului*, p. 119).

[35] V. Literat, *op. cit*., p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro

multe, pentru făcut șindrilă, grinzi, scânduri, și de fag pentru lemne de foc și pentru edificii”[36]. Despicatul și cioplitul șindrilei era o îndeletnicire de căpătâi a unui tâmplar în acea perioadă, dovadă numărul însemnat de scaune de mezdreluit aflat în patrimoniul muzeelor etnografice. Prestigiul dulgherilor se datora și faptului, deloc neînsemnat, că însuși Iisus, în perioada de dinaintea activității sale publice, a lucrat alături de Iosif, Teslarul. Pe lângă șindrilă, paiele au constituit în decursul secolului al XVIII-lea un material frecvent utilizat în realizarea învelitorii lăcașurilor mai modeste.

Datele furnizate de succinta analiza stilistică și iconografică, întregite de cele ale investigației arheologice, relevă însemnătatea edificiului de la Olteț în rândul monumentelor ecleziastice făgărășene. După 1761, anul presupus al distrugerii ctitoriilor mănăstirești, asistăm, așa cum bine a remarcat Ioana Cristache-Panait, la canalizarea efortului ctitoricesc al comunităților către bisericile parohiale[37]. Ridicarea de biserici sătești pe locul unor edificii mai vechi, ctitorite de boierii satelor, înregistrate de izvoarele din acest veac ca fiind vechi de sute de ani, a făcut ca, odată cu pierderea edificiilor, să fim văduviți de valoroase informații. Ele ar fi putut întregi datele, și așa destul de sărace în privința ctitorilor și a comunităților ai căror exponenți erau, al modului și al contextului în care au fost ridicate aceste biserici, în fond ar fi putut ilustra mai pregnant viața socială, economică, culturală și confesională a provinciei în acea perioadă.

Ca monument ecleziastic, altarul și vestigiile bisericii de la Olteț stau mărturie în privința celor două însemnate tradiții constructive locale, a lemnului și a zidirii care, în realizarea edificiului, se îngemănează. Și dacă atât lucru este puțin spus, atunci măcar în privința ansamblului iconografic, monumentul, atât cât a răzbătut, merită conservat și valorificat.

Lista ilustrațiilor:
Fig. 1 – Ridicarea topografică iozefină, Sect. 223, Beșimbac.
Fig. 2 – Altarul vechii biserici din Olteț, vedere dinspre răsărit.
Fig. 3 – Altarul vechii biserici din Olteț, vedere dinspre sud-est.

[36] Șt. Meteș, *Situația economică*, p. 189.

[37] Tradiția satului de la mijlocul veacului al XIX-lea evocă prezența unei mănăstiri, de a cărei existență e legat toponimul minor al unui loc frumos, situat între două pâraie, ce se cheamă „Între pâraiele mănăstirii” (*Toponimele districtului Făgăraș din anii 1864-1865,* transcrierea și adaptarea textelor Bordi Zsigmond Lóránd, Făgăraș, Editura Negru Vodă, 2019, p. 26. Precizăm că mănăstirea evocată ar putea fi așezământul monahal consemnat la 1748 în satul vecin Drăguș, pe pământul boierului Tămaș Codrea și al fiscului (A. Dragne, *op. cit*., p. 207-208). Existența unei mănăstiri în hotarul Oltețului nu pare însă întru totul neverosimilă, de vreme ce la Toderița bătrânii satului dau mărturie la începutul secolului XX că în satul lor ar fi existat în trecut trei biserici: ortodoxă, unită și o fostă biserică mănăstirească, situată în grădina (fâneața) lui Șerban Mijea, spre marginea hotarului cu Vadul (C. Stan, *op. cit*., p. 441). Numărul însemnat de așezăminte mănăstirești de la mijlocul secolului al XVIII-lea poate fi înțeles și prin prisma vidului de jurisdicție la nivel ierarhic superior de după desființarea Mitropoliei ortodoxe și lipsa de autoritate a episcopilor uniți. O serie de mănăstiri din această perioadă sunt administrate de către preoții supranumerari ai satelor.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4 – Altarul vechii biserici din Olteț, vedere dinspre apus.

Fig. 5 – Altarul vechii biserici din Olteț, fațada răsăriteană.

Fig. 6 – Picior prestol.

Fig. 7 – Catapeteasma de zid.

Fig. 8 – Grinzi de lemn înzidite în structura catapetesmei.

Fig. 9 – Elemente structurale boltă absidă.

Fig. 10 – *Sfânta Troiță*, pictură pe lemn, bolta absidei, Pantelimon zugrav (atribuire), sfârșitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea.

Fig. 11 – Fronton catapeteasmă.

Fig. 12 – *Răstignirea*, frescă, iconostas, Pantelimon zugrav (atribuire), sfârșitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea.

Fig. 13 – *Răstignirea lui Iisus Hristos*, pictură pe lemn, Ioan Pop zugrav (atribuire), 1846?

Fig. 14 – Firidă.

Fig. 15 – Altarul vechii biserici din Olteț, schița planului cu modul de dispunere a secțiunilor.

Fig. 16 – C_1, profil sud.

Fig. 17 – C_1, plan.

Fig. 18 – C_1, profil est.

Fig. 19 – C_1, profil est.

Fig. 20 – C_1, profil vest.

Fig. 21 – C_1, profil vest.

Fig. 22 – C_2, profil sud.

Fig. 23 – C_2, amenajarea din piatră.

Fig. 24 – C_3, fundație navă.

https://biblioteca-digitala.ro

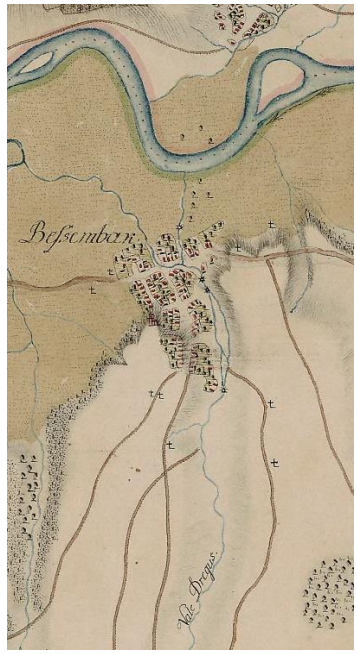

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

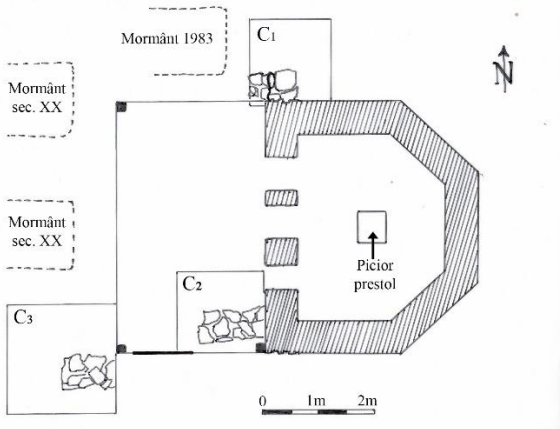

Fig. 15

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 16

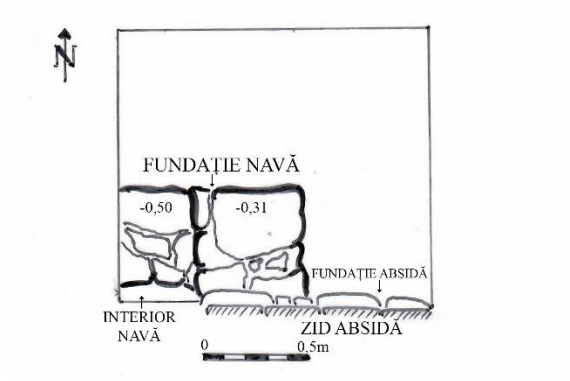

Fig. 17

Fig. 18

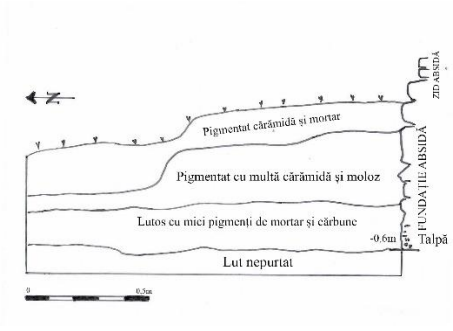

Fig. 19

Fig. 20

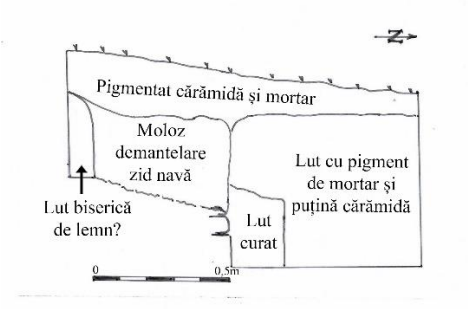

Fig. 21

Fig. 22

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 23

Fig. 24

https://biblioteca-digitala.ro

ELEVII ȘCOLII CATOLICE DIN FĂGĂRAȘ (1825-1834)

Alexandru CIOCÎLTAN[1]

PUPILS OF THE CATHOLIC SCHOOL IN FĂGĂRAȘ (1825-1834)

ABSTRACT

The main goal of this study is to present the pupils of the Catholic school in Făgăraș, Transylvania, between 1825-1834. The analysis is based on an unpublished source, namely the roll of the above-mentioned academic institution, kept nowadays in the archives of the Roman Catholic Archdiocese of Alba Iulia. It contains the names of no less than 335 school-children aged between 4 and 18. The birth place, residence, ethnicity, denomination, social status of the parents, rating and character are key data, which allows us to a certain degree to recompose a group picture. The enlisted pupils confessed not only the Roman Catholic faith, but also the Greek-Catholic, Greek-Orthodox, Lutheran and Calvinist ones. The school-children had German, Romanian, Hungarian, Sekler, Transylvanian Saxon, Armenian and Slavic origins. The remarkable opening of the Catholic school in Făgăraș towards children belonging to other denominations is probably the most significant result of this on-going research.

Keywords: Catholic school, pupils, roll, Făgăraș, Transylvania, XIX century, ethnicity, denomination.

Stadiul cercetării

Nu credem că greșim dacă facem constatarea că istoria cetății Făgăraș este mult mai bine cunoscută decât cea a așezării omonime[2]. Pe teren istoriografic, urbea a pierdut competiția și cu unitățile administrativ-teritoriale al căror centru a fost. Țara Făgărașului, districtul și ulterior comitatul cu același nume au beneficiat în chip fericit de lucrări monografice semnate de Antal Lukács și Constantin Băjenaru[3]. După știința noastră, târgului sau orașului Făgăraș, închegat în jurul fortificației devenite reședință princiară, nu i-a fost hărăzită până acum o monografie științifică.

Pentru a înțelege specificul istoric al orașului Făgăraș avem la dispoziție informațiile cuprinse în primul recensământ din Transilvania. Astfel, în 1850 urbea număra 3.930 de locuitori, dintre care 1.129 români, 878 maghiari, 60 secui, 678 sași, 558 germani, 183 evrei, 391 țigani, 21 armeni, 32 alte naționalități. Apartenența religioasă a populației a fost, de asemenea, consemnată: 699 ortodocși, 811 greco-

[1] Cercetător științific II, doctor în istorie, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române, București; e-mail: alex.ciociltan@gmail.com.

[2] Gheorghe Sebestyén, *Cetatea Făgărașului*, București, Editura Tehnică, 1992.

[3] Antal Lukács, *Țara Făgărașului în evul mediu (secolele XIII-XVI)*, București, Editura Enciclopedică, 1999; Constantin Băjenaru, *Țara Făgărașului în timpul stăpânirii austriece (1691-1867)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2013; Idem, *Comitatul Făgăraș (1876-1918)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2016.

https://biblioteca-digitala.ro

catolici, 935 catolici, 617 calvini, 684 luterani, 183 mozaici și 1 unitarian[4]. Cine parcurge cu atenție cifrele își poate da lesne seama că Făgărașul a fost o așezare plurietnică și pluriconfesională, în contrast puternic cu celelalte localități din Țara Oltului.

Diversitatea etno-confesională a orașului nu era de dată recentă, fiind de fapt o caracteristică a trecutului așezării. Reforma religioasă, unirea unei părți a românilor cu Biserica Romei, așezarea unor germani catolici și, ulterior, stabilirea unei populații evreiești, sunt câteva dintre evoluțiile care au dus la crearea aici, pe malul stâng al Oltului, a unei remarcabile varietăți umane. În această ordine de idei, suntem de părere că pentru a cunoaște trecutul orașului trebuie să pornim de la cercetarea istoriei comunităților etnice și confesionale care l-au compus.

Din păcate, zestrea de informație despre trecutul comunității catolice din Făgăraș este destul de săracă. Și în cazul de față, un ansamblu monumental, anume biserica și clădirile care deserveau fosta mănăstire franciscană, este mai bine cunoscut decât istoria comunității catolice locale[5]. Aceasta din urmă s-a închegat în cursul secolului al XVIII-lea, cu concursul autorităților habsburgice, interesate de favorizarea catolicismului. Enoriașii catolici din Făgăraș au fost păstoriți de călugării franciscani de strictă observanță din Provincia Sfântului Ștefan. Aceiași monahi au înființat o școală catolică într-o clădire din ansamblul reședinței franciscane.

Izvorul

Prezentarea noastră și-a propus să scoată în evidență câteva date din analiza unui izvor păstrat în Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice de Alba Iulia. Este vorba de un registru nepaginat, care poartă pe coperta unu titlul: „Protocollum Scholae Fagarasiensis inchoatum Anno 1825"[6]. Sursa conține mai întâi informații despre originea și funcționarea școlii catolice făgărășene. Aflăm că unitatea de învățământ ar fi fost înființată în 1747 din inițiativa franciscanilor observanți cu îngăduința împăratului. Suveranul a donat anual 50 de florini renani din Cămara Imperială și 12 câble de grâu din domeniul fiscal pentru întreținerea dascălului călugăr. Cursurile școlii se desfășurau în trei clase, fiecare dispunând de câte două semestre. Elevii învățau scrisul, cititul, socotitul și studiau religia, științele și limbile latină, maghiară și germană.

Partea cea mai consistentă a registrului o constituie catalogul elevilor școlii catolice pentru anii 1825-1867. El a fost redactat în limba latină, care a cedat locul maghiarei începând din anul școlar 1856-1857. O excepție notabilă o constituie anul 1848, când mențiunile referitoare la condiția părinților au fost scrise în ungurește.

Rubricile catalogului cuprind datele principale ale fiecărui elev: prenumele, numele, vârsta, etnia, locul nașterii, părintele sau tutorele, condiția lui socială și domiciliul, anul și clasa frecventată. Urmează apoi rubricile care urmăresc progresul școlar

[4] *Recensământul din 1850. Transilvania*, Traian Rotariu-coord., Maria Semeniuc, Elemer Mezei, Cluj-Napoca, Editura Staff, 1996, p. 81. Pentru evoluția etno-confesională a populației orașului Făgăraș, vezi C. Băjenaru, *Date statistice privitoare la populația Făgărașului între secolele XVII-XX*, în vol. „720 de ani de istorie a Făgărașului", ed. Iulian Marius Șchiopu, Alba Iulia, Editura Altip, 2011, p. 84-93.

[5] Sándor Palkó, *Istoria bisericii romano-catolice și a mănăstirii franciscane (*Pateri*) din Făgăraș*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", V, 2016, p. 89-104.

[6] Arhiva de Colecție din Alba Iulia a Arhidiecezei Romano-Catolice de Alba Iulia, *Documentele parohiei Făgăraș VIII.66*, Documente școlare 66/d., cutia 1, vol. a.

https://biblioteca-digitala.ro

la doctrina creștină, la litere și științe, dar și la morală. Ultima rubrică, intitulată „Reflexio", conține o scurtă caracterizare a elevului.

Rubricile au suferit unele modificări de-a lungul timpului: la unele dintre ele s-a renunțat, altele au fost completate, dar au fost introduse și unele noi. Astfel, începând cu al doilea semestru al anului 1827 a fost eliminată rubrica de informații despre tată sau tutore și condiția aceluia. Tot atunci a fost suprimată și rubrica prin care dascălul caracteriza elevul.

Începând cu anul școlar 1831-1832 a fost introdusă o rubrică despre condiția socială a părinților, în care s-a menționat doar meseria sau funcția tatălui și eventualul său deces. Tot acum, rubrica referitoare la locul nașterii a cuprins locul de baștină sau al domiciliului. Cu aceeași ocazie, s-a introdus o rubrică specială, consacrată zilei, lunii și anului primirii în școală. Prin rubrici aparte au fost redate mult mai detaliat informații despre clasa, semestrele, materiile și calificativele obținute. Rubricile care contabilizau absențele școlare („Emanentia e Scholis") și evidența celor care abandonau școala („Desertores/Desertrices") au fost inserate în același an școlar. Reformatorii școlari franciscani au fost interesați să afle dacă elevii lor s-au spovedit și împărtășit cu prilejul Paștelui și unde și când s-a săvârșit respectiva curățire sufletească. Aceste informații au găsit de cuviință să le includă în catalog. A revenit și rubrica prin care dascălul făcea o caracterizare a elevului. Aici au fost menționate informații despre repetență și/sau intenția de a continua studiile. Din același an școlar, la rubrica despre locul originii sau al domiciliului a fost menționat în cazul elevelor din Făgăraș și numele cartierului unde domiciliau. În anul școlar 1832-1833 a apărut rubrica despre prenumele și numele părinților („Nomen et Cognomen Parentum"), unde, de fapt, a fost consemnat doar prenumele tatălui. Din păcate, în anul școlar 1833-1834 s-a revenit la forma simplificată de catalog în care au fost consemnate doar prenumele, numele, etnia, domiciliul, vârsta, religia, clasa frecventată și progresul școlar. Condiția socială nu a fost menționată decât în cazul fiilor/fiicelor de nobili.

Prenumele elevilor au fost redate de cele mai multe ori în limba latină, dar sunt destule cazuri când s-a ales o formă vernaculară. În schimb, numele de familie au fost transcrise în general în conformitate cu normele ortografice de atunci ale limbii maghiare. Toponimele au fost înregistrate de cele mai multe ori în limba maghiară sau, în cazul în care nu exista un echivalent unguresc, numele de loc străin a fost redat conform normelor ortografice maghiare.

Nu sunt rare cazurile când unul și același nume de familie a fost scris diferit. Chiar și unele prenume au fost înregistrate diferit. Se regăsesc și situații când etnia sau religia nu au fost menționate. Întâlnim 12 cazuri de elevi care figurează fiecare cu două și, excepțional, chiar trei apartenențe confesionale. Inconsecvențele în privința etniei sau a locului nașterii/domiciliului se înscriu în aceeași realitate constatată. Sunt destule nepotriviri și date eronate și în privința vârstei înregistrate succesiv în anii de școală.

Investigația noastră a vizat elevii înregistrați în catalog pe parcursul unui deceniu, mai exact între anii 1825-1834. Ne-am propus să prezentăm aici câteva informații mai de seamă, extrase din acest șantier științific în derulare.

https://biblioteca-digitala.ro

Apartenența etnică și confesională

În intervalul cronologic amintit au fost înregistrați 335 de elevi, dintre care 257 de băieți și 78 de fete. Vârstele extreme înregistrate: 4 și 18 ani. Fetele și băieții învățau în clase separate. Eleve nu sunt menționate decât începând cu anul 1828.

Apartenența confesională a elevilor era următoarea: 209 catolici, 50 greco-catolici, 31 ortodocși, 20 luterani și 18 calvini. Pentru 7 nu a putut fi stabilită afilierea confesională. Dintre aceștia din urmă, 4 sunt sigur români, 1 este cu certitudine maghiar, 1 este fie maghiar, fie român, iar un altul este trecut și ca sas și ca german.

Apartenența etnică a elevilor se prezintă astfel: 122 germani, 86 români, 80 maghiari, 4 secui, 20 sași, 7 armeni, 2 slavi, 7 proveniți din părinți cu origini etnice diferite și pentru alți 7 nu a putut fi stabilită etnia. Dintre cei 7 din familii mixte: pentru 4 s-a consemnat apartenența etnică „Ungaro-Germanus", pentru doi „Siculo-Valachus", iar pentru una, „Greco-Valacha".

Câteva observații decurg nemijlocit din tabloul etno-confesional al elevilor școlii catolice din Făgăraș. Impresionează deschiderea remarcabilă a unității de învățământ pentru cei de alte confesiuni: mai bine de jumătate dintre elevii școlii nu erau romano-catolici. Observăm numărul mult mai mare al greco-catolicilor în comparație cu cel al ortodocșilor. În privința apartenenței etnice sunt două aspecte care ne-au surprins: mai întâi, faptul că nu elevii maghiari erau cei mai numeroși, ci cei germani, iar în al doilea rând prezența pe locul doi a românilor. Este adevărat, diferența între numărul elevilor români și cel al colegilor lor maghiari și secui este foarte mică. Numărul sașilor este, firește, identic cu cel al luteranilor.

Onomastica

Mai sus am făcut câteva referiri legate de felul cum au fost notate numele și prenumele elevilor. De interes este, desigur, și frecvența lor. În topul popularității prenumelor purtate de elevi se află *Josephus* (51 de atestări), *Joannes* (37), *Georgius* (18) și *Carolus* (15), urmate de *Nicolaus* (12), *Antonius* (12) și *Franciscus* (11). Celelalte nume de botez masculine au adunat mai puțin de 10 atestări.

Cele mai îndrăgite prenume de fete sunt: *Josepha* (11 atestări), *Carolina* (9), *Anna* (6) și *Christina* (5). Celelalte nume de botez feminine au contabilizat mai puțin de 5 atestări fiecare. Popularitatea numelor *Josephus/Josepha* și *Carolus/Carolina* se explică prin atașamentul părinților față de dinastia de Habsburg.

Cele mai frecvente nume de familie întâlnite în rândul elevilor erau *Pap* (cu variantele *Papp/Pop/Popp/Popa*, 15 atestări), *Boer* (9) și *Muntyán* (6). Sunt nume românești care au depășit bariera etno-lingvistică, fiind purtate și de alogeni.

Pe lângă informația statistică, de interes lingvistic și istoric este neîndoielnic și înțelesul lor în măsura în care poate fi lămurit. Preotul și boierul au constituit stâlpii societății românești făgărășene, în timp ce munteanul era locuitorul Țării Românești, stabilit în Țara Oltului[7].

Frații *Petrus* și *Antonius Papp*, armeni catolici, erau fiii lui *Joannes*, armeanul din Făgăraș. Cel dintâi avea 10 ani în 1825, iar cel de-al doilea 8. *Petrus* a primit

[7] Despre locuitorii Țării Românești care s-au stabilit în Țara Făgărașului, vezi Șarolta Solcan, *Populația Țării Făgărașului în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Universității din București, 2010, p. 24, 201-203.

https://biblioteca-digitala.ro

de la dascălul său aprecierea deloc măgulitoare de „inutilis” („netrebnic”), iar pentru fratele său cadrul didactic a consemnat lapidar: „eventus docebit” („timpul va arăta”). Câțiva ani mai târziu, în 1828, fratele cel mic a reușit să obțină de la profesorul franciscan calificativul „bonus” („bun”). Alți doi frați armeni catolici, *Lucas* și *Josephus Pap*, erau fiii cetățeanului făgărășean *Josephus Pap*. Băiatul cel mare avea 10 ani în 1826, iar cel mic 8. Nu știm cu care dintre cele două perechi de frați era înrudită eleva *Theresia Pap*, armeancă romano-catolică, fiindcă nu i-a fost menționat numele tatălui. În cazul ei, lipsește și rubrica de caracterizare. În 1830 avea 13 ani.

Demetrius Papp era român greco-catolic din Mohu („Moha”), unde tatăl lui slujea ca preot. Elevul avea 13 ani în 1825 și în 1829, la 17 deci, se găsea pentru ultima oară pe băncile școlii catolice din Făgăraș.

Colegii lui, *David Papp*, *Joannes Pap* și *Thomas Papp*, erau de aceeași etnie și confesiune, iar tații lor erau tot slujitori ai altarului, în Hurez, în Veneția de Jos și în Hârseni. Despre băiatul popii din Hârseni știm că purta numele tatălui. În 1827, *David* avea 13 ani, iar *Joannes* 11. Pentru *Thomas* a fost înregistrată vârsta de 14 ani la 28 ianuarie 1832. Dascălul a notat în dreptul primilor doi calificativul „bonus”, iar cel din urmă a fost apreciat ca „diligens” („silitor”).

Elevii frați *Daniel* și *Joannes Papp* erau tot români greco-catolici. Tatăl lor locuia în Mărgineni, fiind pedestraș în Regimentul I Grăniceresc.

Eleva *Czika Pap*, de confesiune ortodoxă, provenea dintr-o familie etnic mixtă, mai precis greco-română. Tatăl ei era negustor („Mercator”) în Făgăraș. Tânăra avea doar 5 ani la 23 august 1832. Dascălul călugăr a menționat că fata urma să continue școala.

Din aceeași localitate proveneau alți doi elevi români ortodocși, *Moysze Popa* și *Michael Popp*. Cel dintâi purta numele tatălui, cizmar, iar părintele celui de-al doilea, numit *Gyergye*, era de meserie negustor. În 1833, cei doi școlari aveau 11, respectiv 6 ani. Cel dintâi era considerat „mediocris” („mediocru”), iar cel de-al doilea „innocens” („nevinovat”).

Aceeași apartenență confesională a fost consemnată și pentru elevul român *Nicolaus Pap*, în vârstă de 11 ani în 1826, al cărui tată era țăran („Plebeus”) în Veneția de Jos. Elevul a fost notat de dascăl cu calificativul „bonus”.

Derivat din *Pap/Pop/Popa* este numele *Popovits* (= Popovici, „fiul popii”), purtat de patru elevi. Cel dintâi înregistrat a fost *Nicolaus Popovits*, român ortodox din Făgăraș, în vârstă de 11 ani în 1825. Cadrul didactic franciscan l-a considerat „petulans” („obraznic”). Tatăl lui Nicolae a fost menționat în catalog ca „Simion, Sacerdos ibidem”. Informația este suficientă pentru o identificare sigură: clericul este nimeni altul decât Simion Jinariu, parohul bisericii ortodoxe Sfânta Treime din Făgăraș (1820-1841)[8]. Elevul *Nicolaus/Nikulitze Popovits*, de asemenea român ortodox și născut în Făgăraș, avea 13 ani în 1830. Tatăl lui era negustor speculant („Speculans”). Anul următor, dascălul a notat plecarea tânărului la ucenicie („Ibit ad Opificium”). Un al treilea elev cu numele *Nicolaus Popovits* avea 14 ani în 1830, fiind tot român ortodox, născut în satul Corbi („Korby/Korbi”), unde tatăl său era țăran. Din satul

[8] Valeriu Literat, *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, ediție de Nicolae Sabău, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996, p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro

Galați, comitatul Alba Superioară, provenea școlarul *Sofron Popovits*, român greco-catolic în vârstă de 12 ani la 5 mai 1832. Băiatul era fiul boierului Isăilă („Iszaile, Nobilis Bojaro"). Profesorul franciscan a notat că *Sofron* era „înclinat spre furtișaguri la fel ca tatăl său" („Proclivis ad furta ut Pater suus"). O a doua mențiune din catalog a consemnat abandonul școlar al gălățeanului („Post Pascha deseruit").

Nouă nume de familie indică boieria.

Elevul *Georgius Boer* a fost trecut în catalog ca român greco-catolic din Văleni („Vallendorf"), comitatul Alba Superioară. Tatăl său era nobilul *Nicolaus* din același sat. Tânărul avea 16 ani în 1825. În acel an, dascălul l-a calificat drept „tardus" („încet" la minte). Un an mai târziu, elevul s-a remarcat ca „probus" („cinstit"). Fratele lui, *Abel Boer*, consemnat tot ca român greco-catolic, avea 8 ani în 1825, când a primit caracterizarea de „mitis" („blând"). Ulterior, s-a putut bucura de două mențiuni „bonus". În 1830, la vârsta de 13 ani, a fost pomenit pentru ultima oară în catalog.

Fiul nobilului *Antonius Böer*, care purta același nume cu al părintelui său, era originar tot din Văleni. În 1827, elevul de 12 ani a fost notat în catalog ca maghiar calvin, ulterior a figurat ca român catolic. Ultima oară a fost consemnat pe băncile școlii din Făgăraș în 1830. Aprecierea profesorului s-a materializat în calificativul „bonus".

În dreptul numelui *Michael Böer*, alt vălenean, nu au fost menționate în 1830 decât vârsta de 14 ani și confesiunea catolică. Pe băncile aceleiași școli a ajuns și consăteanul său *Josephus Boér* de 13 ani în anul școlar 1833-1834, calvin, cu tată nobil.

De remarcat că satul Văleni avea în 1850 587 de locuitori, dintre care 451 români, 124 maghiari, 11 țigani și un sas, respectiv 460 ortodocși, 112 calvini, 13 romano-catolici, 1 luteran și 1 greco-catolic[9].

De viță nobilă era și *Joannes Boér*, maghiar catolic din Făgăraș, în vârstă de 6 ani la 1832. Tatăl lui era vice-căpitanul districtului Țării Făgărașului. Despre școlar s-a notat în catalog doar că va continua școala.

Tot din Făgăraș erau originari și frații *Gyeorgye* și *Pantilimon Boer*, români ortodocși. *Georgius/Gyeorgye*, părintele lor, era tăbăcar. În 1833, elevul *Gyeorgye* avea 11 ani, iar fratele său 9. Primul a fost caracterizat ca „negligens" („neglijent"), iar despre cel de-al doilea s-a reținut că „se îmbolnăvea tot timpul" („Diu aegrotavit").

Din Vaida-Recea provenea elevul român greco-catolic *Spiridon Boer*. *Elias*, tatăl lui, slujea în satul amintit ca militar călare în Regimentul I Grăniceresc. Adolescentul avea 15 ani în 1832. Despre el s-a notat că „acum trei săptămâni a plecat de capul lui acasă" („Ante 3 Septimanas propria fronte domum migravit").

Toți cei 6 elevi purtători ai numelui *Muntyán/Muntyan* erau născuți în Făgăraș. *Josephus Muntyán* era maghiar catolic și avea vârsta de 7 ani în 1826. Georgius, tatăl său, a fost menționat în catalog cu calitatea de cetățean („Civis"), cu meseria de cizmar („Coturnarius"), dar și cu funcția de cantor („Cantor") al bisericii romano-catolice. Elevul *Josephus* a primit de două ori calificativul „bonus", iar în 1832 dascălul l-a desemnat chiar „Candidatus ad Gymnasium". *Georgius*, fratele său, a ajuns și el pe băncile școlii catolice din Făgăraș. Tânărul avea 5 ani în 1833. Eleva *Caecilia Muntyán*, în vârstă de 11 ani în 1832, avea aceeași origine etnică și aceeași confesiune

[9] *Recensământul din 1850*, p. 89.

https://biblioteca-digitala.ro

ca *Josephus* și *Georgius*, de unde deducem că ar putea fi sora sau verișoara lor. Din păcate, izvorul nu menționează nimic despre tatăl tinerei.

În catalog figurează și trei români greco-catolici cu același nume de familie: *Joannes Chrysostomus Muntyán*, *Demetrius Muntyán* și *Joannes/Juonitza Muntyan*. Cel dintâi avea 8 ani în 1827, al doilea 5 ani în 1828, iar al treilea 12 ani în 1833. Tatăl celui din urmă, *Nitze Juan*, era clopotarul bisericii greco-catolice din Făgăraș („Campanator apud Unitos"). Fiul său a primit de la dascăl onorantul calificativ „diligens".

Locul nașterii/domiciliului

Am arătat mai sus că din anul școlar 1831-1832 rubrica rezervată locului de naștere a devenit a locului de origine sau al domiciliului.

Dintre cei 335 de elevi înregistrați între 1825-1834, numai unul nu a avut completată rubrica respectivă. Acesta era *Samuel Szászsebesi*, român greco-catolic, în vârstă de 18 ani în 1827, care a dobândit calificativul „bonus". Din restul de 334 elevi, 322 au fost notați cu un singur loc al nașterii/domiciliului, iar 12 cu două locuri.

Pentru 6 dintre cei 322 de tineri locul nașterii a fost înregistrat într-o formă imprecisă: Veneția („Wenetze/Venétze") 2, Comăna („Komana/Komána") 2, Arpaș („Arpas") 1 și Trei Scaune („Háromszék") 1.

Din Veneția proveneau elevii *Josepha Pents*, românca greco-catolică, în vârstă de 7 ani în 1828, și *Lazarus Pents*, maghiar catolic, care avea 8 ani în 1831. Familia românească Penci (*Pents*) s-a numărat printre cele mai importante din Veneția de Jos în secolele XVI-XIX[10]. Probabil și *Lazarus Pents* era român greco-catolic. Totuși nu trebuie uitat că în Făgăraș exista o familie *Pents*, al cărei cap, *Georgius*, era cizmar înnobilat. Membrii ei erau maghiari catolici. Pe băncile școlii catolice făgărășene au ajuns patru copii ai lui *Georgius*: *Carolina* (în vârstă de 5 ani în 1832), *Joannes* (8 ani în 1832), *Josepha* (5 ani în 1833) și *Josephus* (6 sau 9 ani în 1832). Pencii făgărășeni erau probabil ramura maghiarizată a familiei.

Din Comăna erau originari elevii *Stephanus Halmagyi*, maghiar catolic, în vârstă de 12 ani în 1830, și *David Szétya*, român greco-catolic, în vârstă de 8 ani în 1832. Cel din urmă era fiul boierului *Samuile*. Dascălul l-a considerat pe David „diligens, bonae expectationis". În stadiul actual al cercetării nu putem spune în care dintre cele două sate, Comăna de Jos sau Comăna de Sus, s-au născut.

Ne confruntăm cu aceeași dificultate în privința identificării locului nașterii elevului arpășean *Ludovicus Hunyor*, maghiar catolic, în vârstă de 9 ani în 1832. Nu putem spune dacă era originar din Arpașu de Jos sau din cel de Sus. Știm doar că tatăl lui era nobil și notar al mai multor sate din districtul Țării Făgărașului.

În cazul elevului *Michael Fábián*, maghiar catolic, în vârstă de 15 ani în 1827, a fost indicat drept loc al nașterii doar unitatea administrativ-teritorială Trei Scaune („Háromszék"). Tatăl lui era țăran și locuia în Berivoii Mari („N. Berivoj"). Dascălul i-a acordat lui *Michael* calificativul „bonus".

O situație interesantă este oferită de cei 12 elevi care apar cu două locuri de naștere/domiciliu: Galați - Făgăraș, Voila - Ludișor, Făgăraș - Rupea, Făgăraș - Bistra, Valea Lungă - Micăsasa, Rucăr - Viștea de Jos, Veneția de Jos - Făgăraș, Trei

[10] A. Lukács, *op. cit.*, p. 89; V. Literat, *op. cit.*, p. 22-29.

https://biblioteca-digitala.ro

Scaune - Făgăraș, Ludișor („Deischor") - Făgăraș, Ludișor („Deischor") - Făgăraș, Făgăraș - Valea Lungă și Făgăraș - Mătrici („Köszvényos Sedis Siculicalis Maros"). Doar pentru jumătate dintre ei putem stabili localitatea de naștere/domiciliu.

Elevul *Josephus Serbán* „Wajlai/Vojlai", român greco-catolic, în vârstă de 12 ani în 1827, a fost înregistrat de patru ori cu locul de naștere/domiciliu la Voila („Wájla/Vójla/Vojlai/Volya") și de două ori la Ludișor („Ludisor"). Tatăl lui era militar călare în Regimentul I Grăniceresc („Miles limitaneus Ordinis Equestris"). În 1827, Josephus a obținut calificativul „bonus". În 1831 a plecat să-și continue studiile în gimnaziul din Blaj („Cum fine anni scholastici, excepto Testimonio, migravit Balasfalva in Gymnasium"). Elevului *Thomas Serbán Vojlai*, român greco-catolic, în vârstă de 9 ani în 1832, i-a fost indicată clar originea voileană („Volya, pagus limitaneus"). Tatăl lui, *Basilius*, era militar călare în Regimentul I Grăniceresc. Tânărul *Thomas* avea o stare de sănătate precară care și-a pus amprenta asupra evoluției școlare („Infirmitate detentus non interfuit Examini publico"). Cel mai probabil, *Josephus* și *Thomas Serbán* erau frați, originari din Voila, fapt pe care îl indică și numele *Wajlai/Vojlai*. Numele de familie Șerban se găsește și astăzi în Voila. Totuși, nu trebuie uitat că pe băncile școlii catolice făgărășene mai apare un elev care purta același nume de familie: *Georgius Scherban/Serbán*, român greco-catolic, în vârstă de 16 ani în 1830. Adolescentul era originar din Ludișor („Ludisor"). Tatăl lui avea aceeași profesie și specializare militară ca părintele voilenilor: „Miles equestris".

Elevul *Stephanus Svádé*, în vârstă de 10 ani în 1827, a fost înregistrat mai întâi ca slav catolic, născut în Făgăraș, iar ulterior ca german catolic, originar din Rupea („Reps"). Știm că două eleve din aceeași familie au învățat în unitatea de învățământ sus-menționată. Cea dintâi era *Josepha Schwade/Svade*, germană catolică, născută în cartierul Grădina Comandantului („Commendans kert")[11] din Făgăraș, în vârstă de 5 ani în 1830. Cea de-a doua era sora ei mai mică, *Elisabetha Schwade*, în vârstă de 5 ani în 1833. Și în dreptul ei s-a notat originea etnică germană, apartenența confesională catolică și originea făgărășeană. *Michael*, tatăl tinerelor, a fost tâmplar („Arcularius"), dar nu mai era în viață în 1830. Informațiile de mai sus impun concluzia că *Stephanus*, *Josepha* și *Elisabetha Schwade* erau frați, de origine germană catolică, născuți în Făgăraș, în cartierul Grădina Comandantului.

Elevul *Carolus Bistraÿ de Bistra*, maghiar catolic, în vârstă de 6 ani în 1827, apare o dată cu locul de naștere la Făgăraș și de două ori la Bistra. Tatăl lui era nobil („Nobilis/Praenobilis"). Tânărul avea un frate mai mic, *Antonius*, în vârstă de 6 ani în 1832. Acesta din urmă se născuse în Făgăraș. Mezinul frecventa rar școala („Raro comparuit"). Tatăl celor doi elevi era căpitanul suprem al districtului Țării Făgărașului („Nobilis Jubilatus Supremus Capitaneus D. T. Fagaras"). Pornind de la aceste informații, putem presupune că și *Carolus* era născut la Făgăraș, iar Bistra din comitatul Alba Inferioară era doar reședința nobiliară a familiei.

Elevul *Josephus Csató*, maghiar catolic în vârstă de 8 ani în 1828, este menționat de două ori cu locul de naștere/domiciliu în Valea Lungă („Hoszszúaszo/ Hoszszú Aszó") și o dată în Micăsasa („Mikeszász"). Mai știm despre școlar că avea

[11] Cartierul apare sub numele „Comendantens Grundt und Garten" pe planul austriac al Făgărașului din 1750 (vezi Gh. Sebestyén, *op. cit.*, fig. 37).

https://biblioteca-digitala.ro

origine nobilă. Pe băncile școlii catolice din Făgăraș mai apar doi elevi cu același nume de familie și cu aceeași apartenență etnică și confesională: *Stephanus Csató*, în vârstă de 8 sau 10 ani în 1831, și *Gabriel Csató*, în vârstă de 7 ani în 1833. Pentru cel dintâi a fost indicat drept loc de naștere/domiciliu Făgărașul („Fagaras") și Valea Lungă („Hosszúaszo in com. Küküllö"), iar pentru cel de-al doilea doar Valea Lungă („Hosszuaszo, comitatus Küküllö"). Mai știm că *Stephanus* și-a continuat studiile în gimnaziul din Blaj („Migravit Balasfalv. in Gymnasium"), iar *Gabriel* a fost notat de dascăl cu calificativul „diligens". Cei doi aveau origine nobilă. Părintele lor era un personaj important în urbea de pe malul Oltului: nobilul *Stephanus Csató* apare ca vice-jude al nobililor („Vice-Judex Nobilium") în 1831, iar doi ani mai târziu ca vicejude orășenesc („Vice-Judex Civicus"). Pornind de aici, putem concluziona că elevii *Josephus*, *Stephanus* și *Gabriel* erau frați, născuți în Valea Lungă din comitatul Târnava. Probabil Micăsasa, învecinată cu Valea Lungă, a fost menționată cu rol de reper geografic, iar Făgărașul era pentru elevul *Stephanus Csató* loc de domiciliu, nu de naștere. În oraș mai există și astăzi purtători ai numelui de familie Csató/Csato.

Elevul *Franciscus László*, catolic, în vârstă de 12 ani în 1832, a fost înregistrat o dată ca secui („Siculus ex Sede Maros") și de două ori ca maghiar („Ungarus"). La rubrica locul de naștere/domiciliu a fost trecut Făgărașul și satul Mătrici din scaunul secuiesc Mureș („Köszvényos, Sedis Siculicalis Maros"). Tatăl tânărului era *Antonius*, bucătarul conventului franciscan din Făgăraș („Cocus Conventus"). În dreptul părintelui s-a mai reținut condiția de peregrin („Vagus/Peregrinus"). Din catalog aflăm că *Franciscus* și părinții săi au părăsit orașul în 1834 („26ª Junÿ una cum Parentibus migravit Fagarasino"). Pe baza datelor de mai sus putem afirma că elevul secui *Franciscus* era originar din Mătrici, nu din Făgăraș, unde doar a domiciliat temporar.

Pentru ceilalți 6 elevi notați cu două locuri de naștere/domiciliu ne găsim în imposibilitatea de a stabili în care dintre ele au văzut lumina zilei.

Vom exemplifica cu cazul elevului *Michael Michálovits*, german catolic, în vârstă de 10 ani în 1829. Elevul a fost înregistrat mai întâi cu locul de naștere în Veneția de Jos („Alsö Venitze") și apoi în Făgăraș. Știm că nu doar în oraș locuiau germani catolici, ci și în unele sate făgărășene. De pildă, în Veneția de Jos locuiau 12 germani și 14 romano-catolici, conform recensământului din 1850[12]. În stadiul actual al cercetării este riscant să ne pronunțăm pentru una sau alta dintre cele două localități făgărășene.

Un alt caz din aceeași speță este al elevului *Mathias Schmidt*, german catolic, în vârstă de 9 ani în 1828. Locul său de naștere era fie Rucărul din comitatul Albei Superioare („Rukker, comitatus Albae Superioris"), fie Viștea de Jos din districtul Țării Făgărașului („Also Vist, Distr. Fagaras"). Tatăl lui, *Petrus*, era pantofar („Sutor") în Cisnădie din scaunul Sibiului („Heldtau, Sedis Cibiniensis"). Despre tânăr s-a notat în catalog că, după ce a obținut dovada încheierii studiilor, a plecat la Sibiu la sfârșitul lui aprilie 1832. Nici în cazul lui nu putem spune în care dintre cele două sate menționate venise pe lume.

329 din 335 de elevi erau născuți în Transilvania. Ei proveneau din scaunele, comitatele și districtele ardelene. Din districtul Țării Făgărașului proveneau 300

[12] *Recensământul din 1850*, p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro

elevi. Dintre aceștia, 250 erau originari din oraș, 47 din celelalte localități făgărășene, iar 3 fie din Făgăraș, fie din satele districtului. Contribuția cu elevi a satelor făgărășene se prezintă astfel: Ileni („Jlién/Jllyén/Jllyen") 6, Voila („Wojla/Vojla/Volya, Vollja") 6, Mărgineni („Mardsinén/Mardsinen/Martsinee") 5, Săsciori („Sestsor/Szestsor/Sestor/Szestschor") 5, Beclean („Betlen/Bethlen") 3, Veneția de Jos („Alsö Venitze/Wenetze/Venétze") 3, Luța („Lutza") 2, Berivoii Mici („Kis Berivoj") 2, Vișteа de Jos („Also Vist") 1, Șercaia („Sárkány") 1, Veneția de Sus („Felsö Venitze") 1, Hurez („Huréz") 1, Ludișor („Ludisor") 1, Perșani („Persán") 1, Vaida-Recea („Vajda Rétse") 1, Hârseni („Herszény") 1, Mândra („Mundra") 1, Comăna de Jos („Komana Inferior") 1, Toderița („Todoritza") 1, Corbi („Korby") 1, „Arpaș" („Arpas") 1 și „Comăna" („Komána/Komana") 2. Prin urmare Făgărașul și alte 21 de localități din district au contribuit covârșitor la propășirea învățământului catolic din urbe.

12 elevi din comitatele transilvane au ajuns pe băncile școlii din Făgăraș. Din comitatul Alba Superioară au venit 8 elevi: 6 din satul Văleni („Vallendorf/Wolldorf/Valdorf/Wóldorf/Vóldorf") și câte unul din Ticușu Nou („Tyukfalva/Oláh Tyúkos") și Galați („Galatz"). Satul Valea Lungă („Hoszszúaszo/Hosszúaszo/Hosszuaszo") din comitatul Târnava a contribuit cu 3 elevi, iar Ungurașul din comitatul Solnocul Interior („Bálványos Váralya, com. Szolnoc Interioris") cu unul singur.

Pământul Crăiesc a dat 7 elevi școlii catolice din Făgăraș. Din localitățile Cincu („Nagy Sink"), Calbor („Gálbor, Sedis Saxonicalis Nagy Sink") și Seliștat („Selistadt") din scaunul Cincu era originar câte un elev. Satul Mohu („Moha") din scaunul Sibiului a dat un singur elev, la fel și Săsăușul („Szászáus") din scaunul Nocrih. Doi elevi proveneau din districtul Brașovului: unul din Brașov („Corona"), iar altul din Săcele („Szetsel ex Hétfalu ad Coronam").

Secuimea a fost reprezentată de 6 elevi. Din Trei Scaune proveneau 3 tineri: unul din Ghelința („Gelentze"), altul din Sfântu Gheorghe („Sepsi Sz. György") și un al treilea dintr-o localitate nenumită. Mădărașul („Csik Madaras") și Delnița („Csik Delne"), două sate din scaunul Ciucului, au dat fiecare câte un elev. Și din Odorheiu Secuiesc („Székely Udvarhely") din scaunul Odorhei avem un tânăr la școala catolică din Făgăraș.

Am arătat mai sus că pentru 6 dintre elevi nu am putut stabili care dintre cele două locuri de naștere consemnate era cel adevărat. Jumătate dintre aceștia erau sigur făgărășeni și se pune doar problema dacă erau născuți în oraș sau în satele Veneția de Jos și Ludișor. Pentru ceilalți 3 distincția trebuie făcută între Galați și Făgăraș, Rucăr și Vișteа de Jos, Trei Scaune și Făgăraș. Lor li se adaugă românul greco-catolic *Samuel Szászsebesi*, care, după cum am menționat mai sus, nu avea trecut niciun loc de naștere/domiciliu.

6 elevi ai școlii catolice făgărășene erau născuți în afara Transilvaniei: 3 la Wadowice, în Austria Superioară („Wadowitsch, Austriae Superioris"), 2 la „Schalköpf", în Galiția („Galicia"), și unul singur la Viena („Vienna").

În cazul unor eleve făgărășene s-a menționat în anii 1831-1832 și cartierul în care locuiau.

În cartierul Grădina Comandantului („Commnendans kert") domiciliau elevele *Carolina Lech* (11 ani în 1830; tatăl: *Ignatius*, tâmplar și jude orășenesc), *Fri-*

https://biblioteca-digitala.ro

derica Eideszmann/Eidisman (10 ani în 1830; tatăl: croitor, tutore: *Ignatius Lech*), *Josepha Kamp* (6 ani în 1830; tatăl: cizmar), *Josepha Schwade/Svade* (5 ani în 1830; tatăl: tâmplar), *Elisabetha Gruber* (9 ani în 1832; tatăl: pantofar), *Barbara Gruber* (12 ani în 1832; tatăl: pantofar), *Christina Tempesch* (11 ani în 1832; tatăl: croitor), *Maria Vogel* (10 ani în 1832; tatăl: cizmar), *Theresia Magyari* (11 ani în 1832; tatăl: muncitor, calvin), *Josepha Metz* (8 ani în 1832; tatăl: pălărier), *Josepha Daniel Götz* (6 ani în 1832; tatăl: țesător) și *Juliana Laur* (10 ani în 1832; tatăl: chirurg).

În cartierul Grădina Fiarelor („Vadkert")[13] locuiau elevele *Christina Bauer* (11 ani în 1830; tatăl: pălărier și notar al breslei), *Caecilia Müller* (11 ani în 1832; tatăl: pantofar), *Rosina Schalár/Salár* (9 ani în 1832; tatăl: cârciumar), *Friderica Zinnert* (8 ani în 1832; tatăl: pantofar și zugrav), *Rosina Margareth/Margaret* (5 ani în 1832; tatăl: zidar și țesător) și *Rosina Molitz* (4 ani în 1832; tatăl: strungar în lemn).

În cartierul „Classie" domiciliau elevele *Johanna/Joanna Raymund/Rajmond/Raymond* (10 ani în 1830; tatăl: staroste al breslei pălărierilor, arendaș al bunurilor din Galați și sindic al conventului franciscan/„Syndicus Conventus"), *Christina Götz/Getz* (11 ani în 1830; tatăl: pălărier), *Paulina Götz/Getz* (7 ani în 1830; tatăl: pălărier) și *Juliana Kamp* (7 ani în 1832; tatăl: pălărier).

Cu excepția *Theresiei Magyari*, maghiară catolică cu tată calvin, toate celelalte colege din cele trei cartiere menționate erau de origine germană catolică. Pe baza datelor de mai sus, deducem că zona celor trei cartiere era locuită preponderent de germani catolici. Trebuie să ținem cont că unele dintre tinerele pomenite mai sus aveau frați și surori care au studiat în aceeași unitate de învățământ, dar nu le-a fost menționat cartierul de domiciliu. Cartierul „Classie" nu putea fi departe de celelalte două sus-amintite. Dacă ținem cont că toți părinții elevelor din „Classie" erau pălărieri, între ei și starostele breslei, un personaj important, ar trebui să localizăm cartierul pe strada Pălărierilor din Făgărașul de azi.

Condiția părinților

Numeroși elevi făgărășeni nu au completată rubrica referitoare la condiția socială a părinților.

Nu mai puțin de 36 de elevi aveau părinți nobili sau boieri nobili. Unii dintre ei nu au completată rubrica care indică „nația" („Natio"). Acest fapt trădează o reminiscență medievală, nobilimea considerându-se o nație distinctă, aflată deasupra clivajelor etnice.

Tații a 22 de elevi au fost notați cu calitatea de cetățean („Civis"). Unii dintre aceștia erau meșteșugari sau îndeplineau alte funcții în oraș.

Putem afirma cu certitudine că majoritatea părinților elevilor practicau un meșteșug: 21 de tineri au tată pălărier („Petasarius"), 19 cizmar („Coturnarius"), 14 pantofar („Sutor"), 10 zidar („Murarius"), 7 croitor („Sartor"), 6 fierar („Faber ferrarius"), 6 tâmplar („Arcularius"), 4 dulgher („Faber lignarius"), 3 olar („Figulus"), 2 căldărar arămar („Ahenarius"), 2 tăbăcar („Cerdo"), 2 strungar în lemn („Torneator"), 1 țesător („Textor"), 1 șelar („Epiphiarius"), 1 tinichigiu („Laminarius"), 1 postăvar („Pannifex"), 1 pietrar („Lapicida"), 1 berar („Braxator") și 1 zugrav („Colorator Pa-

[13] Cartierul apare ca „der Wildt Garten" pe planul austriac al Făgărașului din 1750 (vezi Gh. Sebestyén, *op. cit.*, fig. 37).

https://biblioteca-digitala.ro

rietum/Cubiculorum"). Sunt câțiva părinți care practicau chiar două meșteșuguri. Cert este că breslele (țehiurile) pălărierilor, cizmarilor și pantofarilor erau printre cele mai importante din oraș. Amintirea pălărierilor și a tăbăcarilor se păstrează în numele unor străzi din Făgăraș.

Din catalog rezultă că 5 elevi aveau părinți care lucrau la moara de hârtie („Mola Papiracea"), iar ai altor 2 erau muncitori („Operarii").

Sunt 24 de elevi ai căror părinți activau în sfera comercială: 8 erau negustori speculanți, 6 negustori simpli, 2 negustori mari, 6 cârciumari și 2 tutungii.

7 părinți de elevi erau preoți și 2 dascăli.

8 elevi aveau tată militar călare, 3 militar pedestru și alți 3 chirurg stipendiat în Regimentul I Grăniceresc. Lista continuă cu 1 militar pedestru în Regimentul Mecserian („Miles gregarius pedestris in Regimine Mecseriano"), 1 haiduc („Hajdo"), 1 căpitan stipendiat și 1 locotenent stipendiat. Un alt părinte practica chirurgia în afara sferei militare.

Nu lipsesc nici elevii cu origine socială modestă: 4 școlari aveau părinți țărani și 3 erau născuți în afara căsătoriei.

La polul opus se află elevii cu părinți care ocupau cele mai înalte dregătorii: vice-comitele comitatului Albei Superioare, căpitanul suprem și vice-căpitanul districtului Țării Făgărașului, vice-judele nobililor, judele și vice-judele orășenesc, judele scaunului orfanal. 5 elevi aveau un părinte care a ocupat dregătoria de vice-jude orășenesc și alți 2 pe cea de vice-jude al nobililor. Tații a 3 școlari erau provizori, iar cei ai altor 2, contabili tricesimali în Breaza. Au fost înregistrați 4 elevi cu părinți colectori de dări. Un tată era arendaș, iar altul ajutor de arendaș. Părinții a 2 elevi erau comisari rectificatori, iar tatăl unui al treilea îndeplinea funcția de topograf districtual al Țării Făgărașului. Câte un părinte de elev apare menționat ca funcționar în cetate („Officialis in Arce"), comisar, notar al mai multor sate ale districtului Țării Făgărașului, slujbaș al poștei („Expeditor Postae") și avocat („Actionalis Procurator").

4 tineri aveau un părinte paznic al temnițelor publice („Custos Carcerum Publicorum). Lor li se adaugă un tată paznic al cimitirului catolic, un altul al hambarului domeniului fiscal și un al treilea activa ca gardă de corp a căpitanului suprem al districtului Țării Făgărașului („Obequitator Supremi Capitanei"). În catalog au fost consemnați 2 elevi cu părinți epitropi ai bisericii catolice și tot atâția cu calitatea de cantor la același edificiu de cult. Doi tați erau sindici ai conventului catolic, iar un al treilea bucătar al călugărilor franciscani. Chiar și clopotarul bisericii greco-catolice din Făgăraș avea un copil la școala catolică din Făgăraș. Tatăl a 2 elevi a fost înregistrat ca actor de teatru („Actor Theatralista"). Rubrica destinată părinților a consemnat 6 văduve, un epitrop și un tată „libertin" („Libertinus").

Calificative și caracterizări

Calificativele și caracterizările elevilor școlii catolice din Făgăraș au darul de a oferi un plus de informație. Calificativele dorite erau: „eminens" („eminent"), „cum laude" („cu laudă"), „prestans" („distins"), „diligens" („silitor"), „honestus" („onest), „probus" („cinstit"), „bonus" („bun"), „aptus" („capabil"), „mitis" („blând") și „innocens/innocentis" („inocent"). În dreptul unor elevi s-a notat: „boni ingenii", „bonae capacitatis", „bonae spei". La polul opus se aflau școlarii care nu se ridicau la așteptările dascălilor, fiind notați ca: „mediocris" („mediocru"), „tardus" „încet" (la minte),

https://biblioteca-digitala.ro

„negligens” („neglijent”), „inutilis” („netrebnic”), „vagabundus/vagator” („vagabond”), „lascivus” („dezmățat”), „rudis” („necioplit”), „petulans” („obraznic”), „asinus” („măgar”), „male educatus” („prost crescut”) și „pessimus” („cel mai rău”).

Câteva exemple sunt relevante pentru cele două categorii. Elevul *Josephus Rajmondt*, german catolic din Făgăraș, în vârstă de 15 ani în 1825, a fost considerat „onest și cinstit”. Tatăl lui, *Ignatius*, era starostele breslei pălărierilor. Tânărul *Carolus Tellman*, catolic și fiu de nobil din Făgăraș, avea 10 ani în 1825. Dascălul l-a apreciat ca „blând și distins”. Ulterior s-a reținut că era „cinstit și suficient de bun”. Elevul *Giorgius Tiller*, maghiar catolic din Făgăraș, în vârstă de 13 ani în 1825, a fost apreciat a fi de „bună speranță” și „blând”. De el avea grijă mama văduvă.

Tânărul *Joannes Gymbusan/Gimbósán*, român ortodox sau greco-catolic din Făgăraș, în vârstă de 9 ani în 1825, a primit caracterizarea de „necioplit și măgar”. Anul următor a fost considerat obraznic. *Nicolaus*, tatăl tânărului, era cetățean. Elevul *Carolus Bersenyi*, secui catolic din Ghelința, în vârstă de 7 ani în 1827, a fost notat ca „prost crescut și cel mai rău”. Părintele lui era locotenent stipendiat și locuia în Făgăraș. Tânărul *Joannes Cornilla/Kornila/Kornélla*, român ortodox din Făgăraș, în vârstă de 9 ani în 1830, nu se afla nici el printre elevii model ai unității de învățământ. În 1831 a fost considerat „neglijent [și] vagabond”, iar în 1834 nu s-a prezentat nici la examen. Tatăl lui, *Gyorgy*, era cizmar.

În rubrica sus-menționată întâlnim informații despre starea precară de sănătate a unor școlari („Diu aegrotavit”; „Multum aegrotavit”; „Diu jacuit”; „Morbidus frequenter”). Unii elevi dădeau rar pe la școală din cauza nechibzuinței părintești („Negligenter frequentavit nec Examen subivit ob temeritatem Parentium”). Alții luau ei înșiși decizia de a nu mai reveni pe băncile școlii („Ante Septimanam propria fronte domum migravit”; „Ante Examen 1^{i} Semestris una septimana domum profectus post Pascham amplius non comparuit”). Nu întâmplător, dascălul franciscan *Carolus Szlovatsek* a ținut să insereze în catalog, la 14 septembrie 1825, următoarea constatare: „Indolența părinților este marea piedică a adolescentului care învață” („Magnum impedimentum erudiende pubis est Socordia Parentum”). O parte dintre elevi abandonau școala ca să urmeze o meserie („Ibit ad Opificium”; „Mense Januaris factus Tyro Petasarius”), alții așteptau finalizarea studiilor pentru a se angaja („23^{a} Decembris excepto Testimonico Scholastico factus Tyro Tabernarius”; „Excepit Testimonium Scholasticum et post Pascha factus Tyro Coturnarius”). Sunt și transferuri de elevi necatolici transferați la școala confesiunii de care aparțineau („Post Pascha deseruit. Addicta Scholae Maternae”; „Cum fine Anni Scholastici redivit ad Scholam Reformatorum”). Întâlnim și cazuri de părinți calvini care au dorit ca fiii lor să primească o educație catolică („Ex Patre Reformato, educatus Catholice contractualiter”). Unii tineri au plecat cu părinții din localitate („Ante publicum examen redivit cum Matre Coronam, unde venerat”; „Excepto Testimonicum fine Aprilis migravit Cibinium”) sau chiar din țară („Migravit in Valachiam cum Domina Josepha Ratziana”), iar alții au fost trimiși la gimnaziu în Blaj sau în Odorheiu Secuiesc. Un elev a ajuns la orfelinatul din Sibiu („Receptus ad Orphanotrophicum Cibiniensis, die 17 Aprilis migravit”). Dascălii au notat la sfârșitul semestrului sau al anului școlar dacă tânărul urma sau nu să revină pe băncile unității de învățământ („Manebit”; „Continuabit si venerit futuro Anno”; „Evadet bonus ovineus”).

https://biblioteca-digitala.ro

Exploatarea informațiilor furnizate de catalogul elevilor școlii catolice făgărășene nu este nici pe departe încheiată. Considerăm că aspectul cel mai interesant pus în lumină de informațiile analizate privește deschiderea puternică a școlii catolice din oraș către elevii de alte confesiuni. Lăcașul de cultură amintit este un important loc al memoriei din universul făgărășean plurietnic și pluriconfesional de altădată.

https://biblioteca-digitala.ro

DESPRE ARHEOLOGIE ȘI MONUMENTE ÎN DOBROGEA ÎN „GAZETA TRANSILVANIEI" – 1878-1887

Lavinia DUMITRAȘCU[1]

ON ARCHEOLOGY AND MONUMENTS IN DOBROGEA IN THE „TRANSYLVANIAN GAZETTE" – 1878-1887

ABSTRACT

News of Dobrogea, newly returned to Romania, as dispersed in occupied Transylvania. Romanians had watched with hope and waited for news from the region, which they received especially through the „Transylvanian Gazette", one of the pillars of Romanian resistance against denationalization.

This article addresses two key topics regarding Dobrogea as pursued and transmitted by the Brasov newspaper: the beginning of archeology in Dobrogea – the most important discovery being the monument from Adamclisi – and the inauguration of the statue of the Latin poet exiled to Tomis, Publius Ovidius Naso, in the Independence Square in Constanța.

The „Transylvanian Gazette" proved well informed about activity in Dobrogea, its main source of information being the Romanian press.

Keywords: archeology, monuments, Dobrogea, Constanța, Adamclisi, Publius Ovidius Naso.

În Transilvania sfârșitului de secol XX, românii luptau împotriva procesului de deznaționalizare. O făceau și prin intermediul ziarului „Gazeta Transilvaniei", stâlp al rezistenței românești, prin care erau racordați la realitățile din Țara Mamă, România. Periodicul la care ne-am oprit este primul ziar politic și informativ al românilor transilvăneni. Întemeiat de George Barițiu, a apărut la Brașov pe 12 martie 1838. Sediul redacției era în casa familiei Mureșanu. De altfel, succesori ai lui Barițiu au fost Iacob Mureșanu, Aurel Mureșanu și Andrei Mureșanu. Periodicul, care a avut mai multe nume – „Gazeta transilvană", „Gazeta de Transilvania" și „Gazeta Transilvaniei" –, a publicat și două suplimente, „Foaie literară" și „Foaie pentru minte, inimă și literatură". Și-a încetat apariția în 1944[2].

„Gazeta Transilvaniei" oferă cititorilor săi informații despre ceea ce se întâmpla în întreaga Românie. Iar știrile despre Dobrogea, revenită la România, le ofereau o speranță românilor din Transilvania, care erau supuși deznaționalizării. Între subiectele de interes pentru periodicul brașovean este și acela al arheologiei și monumentelor ridicate pe pământul dintre Dunăre și Marea Neagră. Ne-am oprit la

[1] Cercetător științific, doctor în istorie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; e-mail: laviniagh@yahoo.com.

[2] Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București, Editura Științifică, 1995, p. 210.

https://biblioteca-digitala.ro

începuturile arheologiei în Dobrogea – cea mai importantă descoperire în perioada 1878-1896 fiind monumentul de la Adamclisi – și la inaugurarea statuii poetului latin Publius Ovidius Naso, exilat la Tomis, în Piața Independenței din Constanța. Sursele de informare despre această temă sunt periodice bucureștene: „Epoca", „România Liberă", „România literară", „Românul", „Războiul", „Telegraful", „Voința Naţională", „Unirea".

Chiar înainte de luarea în primire a Dobrogei de către autorităţile române, „Gazeta Transilvaniei" scria despre un articol apărut în „România literară" din 1856, care avea drept subiect „călătoria de 372 luni în Dobrogea" a lui Ion Ionescu de la Brad[3]. Acesta a realizat „studii speciale asupra poporațiunei de acolo". Lucrarea cercetării începe prin prezentarea Dobrogei, care „se întinde între Dunăre și între Marea Neagră într-o lungime de 100 de ore, cuprinzând peste 1.000 de leghe pătrate este așa zicând un magazin de monumente antice. Din distanță în distanță, foarte aproape una de alta, pe movile și pe dealuri, se văd ruinele cetăților romane, atât pe țărmurile mării cât și pe malul Dunării, asemenea în mijlocul țării se văd atât de multe movile naturale și artificiale, încât de le-am privi, ca morminte de oști, din care multe și sunt, am putea într-adevăr zice, că «românul în Dobrogea calcă pretutindeni pe ruinele măririi strămbunilor săi …»""[4].

Plecând de la această prezentare a Dobrogei, „Gazeta Transilvaniei" își informează cititorii, oricând are prilejul, despre descoperirile arheologice din Dobrogea și despre popularizarea acestora nu doar în lumea românească, ci și peste granițele țării. Cercetarea arheologică în Dobrogea era la început …

În 1884, periodicul scrie despre articolul „O cetate antică în Dobrogea", publicat în „Revista Corpului Didactic rural din judeţul Tulcea" – „care apare în Tulcea de curând". Acesta semnalează că, în apropierea comunei Satul Nou din plasa Măcin, judeţul Tulcea, se aflau ruinele unei cetăţi antice, care, datorită poziției strategice, atrăgea atenţia călătorilor. În urma observațiilor pe care revista le face și a informațiilor pe care le-a putut obține, a constatat că aceste ruine sunt „un suvenir scump rămas dela strămoşii noştri Romani, ceea ce ne probează monedele găsite în fosta cetate, cu inscripţiunea «Adrian» în litere latine". Spre nord de aceasta „se observă rămășițele unei şosele, ce se întinde trecând «Iacob Deal» căutând a se lega cu cetatea «Trosmis»; câmpul legiunilor III şi VIII dela Iglița. În mersul acestei şosele mai ales la urcarea «Iacob Dealului» se vede un punct înalt făcut de oameni (probabil un observator), care predomină romanticele şesuri, ce cad spre nord şi est de muntele «Iacob». Nu se poate ști, care a fost numirea acestei cetăţi antice, căci nu s-au găsit de cât monede cu diferite inscripţiuni nedescifrabile"[5].

De altfel, comentează „Gazeta", în Dobrogea și, mai ales, la Constanța, „Marea Neagră aruncă la mal felurite obiecte din adâncimele ei, între altele şi monete

[3] Ion Ionescu dela Brad (1818-1891) – revoluționar pașoptist, consilier al domnului Alexandru Ioan Cuza, întemeietorul științei agricole românești, membru de onoare al Academiei Române. Trimis al Imperiului Otoman pentru o anchetă agricolă în Dobrogea – 1850 –, acesta a publicat volumul „Excursie agricolă în Dobrogea".

[4] *Românii din Dobrogea*, în „Gazeta Transilvaniei", XLI, nr. 77/28 septembrie (10 octombrie) 1878, p. 3.

[5] *O cetate antică în Dobrogea*, XLVII, nr. 16/8(20) februarie 1884, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

antice". Nefiind conştienţi de valoarea acestora, „până la încorporarea Dobrogei cu România şi chiar câţiva ani după aceasta mai mulţi Turci strângeau monetele şi alte antichităţi şi le dădeau la amatori, câte un pumn plin pentru un franc. În timpul din urmă însă găsindu-se mai mulţi amatori, s-au ivit speculanţi şi precupeţi şi pentru acele monete antice, cari astăzi deja se vând pe preţuri destul de urcate. Printre monede se găsesc piese de aramă şi de argint, dela Nerva-Traian la alţi împăraţi Romani, precum şi lămpi, chei antice ş.a."[6].

O altă descoperire este făcută, în 1886, la Babadag, unde au fost scoase la suprafață mai multe monumente cu inscripţii romane. Autorităţile locale au fost însărcinate cu dezgroparea şi trimiterea lor la București[7].

Peste un an, la Mangalia, este înregistrată descoperirea, sub o movilă de lângă oraş, la o înălţime de 5 metri deasupra nivelului mării, a unor „zidării de piatră, aşezate în formă de boltă", despre care se presupune că sunt un cavou. „La bază, zidăriile se întind; s-au scos p[i]etre fo[a]rte mari, ele sunt lipite între ele prin straturi de var. S-au început săpături; se cere însă timp şi braţe multe ca să se poată pătrunde înăuntru"[8].

În 1888, „Gazeta Transilvaniei" anunță o altă descoperire făcută în Dobrogea. De data aceasta este vorba despre opt pietre tumulare cu inscripţii romane. Sub una dintre ele s-au găsit şi monede de argint şi de aramă[9].

Peste un an, un alt sarcofag, monumental, s-a descoperit între Almălău și Silistra, la granița bulgaro-română. Este alcătuit din două bucăți de marmură, pe capac fiind reprezentate două figuri mitologice. Sarcofagul are lungimea de 2,40 m, lățimea și înălțimea de 4,80 m. În el s-au găsit oase, două lămpi mici, două ulcioare de argilă și mai multe gheare de uliu. Acesta s-a desfăcut pe 28 aprilie 1889, în prezența prefectului Constanței și a altor persoane. Arheologul Gr. Tocilescu urma să meargă în Dobrogea pentru a studia acest monument, care părea a fi roman[10].

În 1890, un constănțean, făcând săpături pentru o casă pe proprietatea sa din strada Carol, a dat peste un zid, probabil al unei fortărețe, care s-ar fi întins de la malul mării către partea nordică a cetății până în golful „gennesic". Pe zid s-au găsit mai multe plăci de marmură ornamentate – care ar fi putut fi baza unui coridor de stâlpi –, un „torzo femeescu de marmură fără cap și fără picioare, o piatră de sculpturi, reprezentând un soldat roman, lângă care stătea un copil, care-i ținea sabia în mână, și o altă piatră cu relieful unui copil cu aripi, apoi o piatră mare cu inscripție greceasc㔍[11].

Pe 31 martie 1889, Grigore Tocilescu a prezentat la Academia Română „Comunicațiuni archeologice, numismatice și epigrafice; un decret (psefisma) a Senatului poporului din Tomis privitor la regularea apărării cetății, descoperite de curând și Masca de bronz dela Hârșova"[12].

---

[6] *Ibidem*, XLVIII, nr. 250/10(22) noiembrie 1885, p. 3.
[7] *Ibidem*, XLIX, nr. 156/13(25) iulie 1886, p. 2.
[8] Ibidem, L, nr. 200/12(24) septembrie 1887, p. 2.
[9] *Ibidem*, LI, nr. 232/21 octombrie (2 noiembrie) 1888, p. 2.
[10] *Ibidem*, „Sarcofag vechi", LII, nr. 98/2(14) mai 1889, p. 2.
[11] *Ibidem*, „Descoperire arheologică", LIII, nr. 175/4(17) august 1890, p. 2.
[12] *Ibidem*, LII, nr. 75/2(14) aprilie 1889, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

Însă, cea mai importantă descoperire pe teritoriul dobrogean a fost cea a **monumentului de la Adamclisi**. În Raportul secretarului general al Academiei Române în decursul anului 1885-1886, unul dintre puncte privește alocarea de bani pentru aducerea antichităților descoperite la Adamclisi[13].

În 1890, „Gazeta Transilvaniei" informează despre începerea săpăturilor la Adamclisi și „că s-au găsit mai multe antichități de o valoare reală. D. Grigore Tocilescu va pleca din nou zilele acestea într-acolo spre a supraveghia mersul lucrărilor"[14].

Cititorii „Gazetei" află și despre publicarea, în „Monitorul oficial al României", a raportului privitor la descoperirile istorice romane de lângă turnul Adamclisi din Dobrogea, pe care G. Tocilescu, directorul Muzeului de Antichități, l-a înaintat Ministerului Instrucțiunii Publice[15]. Periodicul prezintă și darea de seamă a lui G. Tocilescu despre săpăturile de la Tropaeum Traiani Adamclisi din 1892, susținută la Academia Română[16].

Încă de la începutul săpăturilor arheologice, G. Tocilescu a ținut conferințe și a făcut dări de seamă privitoare la săpăturile arheologice de la monumentul lui Traian din Dobrogea. În 1891, acesta răspunde invitației Societății Arheologico-Filologică din Viena și, pe 14/26 februarie, susține o conferință în sala universității vieneze, sub președenția rectorului Harter, în fața unui numeros public din lumea științifică, înregistrând succes deplin[17].

Periodicul informează și despre alte conferințe care urmau să fie ținute de Grigore Tocilescu la începutul anului 1893. Una dintre acestea, la Societatea Geografică Română, avea tema „Valurile romane din Dobrogea"[18]. O alta, la Ateneul din București, intitulată „Monumentul lui Traian dela Adamclisi", a fost completată cu „proiecții electrice", prin care a demonstrat importanța monumentului. La conferință era anunțată și prezența familiei regale, căreia, specifică Tocilescu, i se datorează revenirea Dobrogei la România. Venitul obținut la intrare urma să fie folosit la continuarea săpăturilor la Tropaeum Traiani[19]. „Gazeta" anunță și că, în același an, Grigore Tocilescu urma să susțină o conferință despre monumentul de la Adamclisi la Viena. Aici urma să se întâlnească cu Nicolae Dumba[20], care îi dăruise 50.000 lei pentru tipărirea lucrării despre monument, în limba germană[21].

---

[13] *Ibidem*, XLIX, nr. 64/19(31) martie 1886, p. 3.
[14] *Ibidem*, „Săpături în Dobrogea", LIII, nr. 198/4(16) septembrie 1890, p. 3.
[15] *Ibidem*, „Descoperiri istorice", LV, nr. 48/29 februarie (12 martie) 1892, p. 2.
[16] *Ibidem*, LVI, nr. 29/9(21) februarie 1893, p. 2.
[17] *Ibidem*, „Un conferențiar român la Viena", LIV, nr. 42/22 februarie (6 martie) 1891, p. 2.
[18] *Ibidem*, LVI, nr. 37/18 februarie (2 martie) 1893, p. 2.
[19] *Ibidem*, nr. 61/18(30) martie 1893, p. 2; nr. 86/20 aprilie (2 mai) 1893, p. 2.
[20] Nicolae Dumba (1830-1900) – macedo-român din Viena, industriaș, bancher, vicepreședinte al Băncii Imperiale de Comerț, membru în Dietă, senator și consilier imperial, vicepreședintele Societății Austriece a Amicilor Muzicii; filantrop și susținător al multor societăți culturale românești. A avut proprietăți în România (http://www.ziarul-mara.ro/repere-teleormanene-fratii-mihail-si-nicolae-dumba-proprietarii-mosiei-bragadiru/).
[21] *Gazeta de Transilvania*, LVI, nr. 110/21 mai (2 iunie) 1893, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

În 1893, „Gazeta” publica știrea conform căreia, în urma descoperirii pietrei fundamentale, se dovedește că Monumentul de la Adamclisi nu este din timpul lui Traian, cum s-a crezut, ci datează din perioada lui Constantin cel Mare. Dezgroparea monumentului continuă. S-a mai descoperit un nou trofeu, foarte bine conservat, purtând în relief bustul împăratului Constantin. Piatra fundamentală, din marmură, și trofeul erau foarte bine conservate[22].

Pe măsură ce săpăturile arheologice înaintează, cititorii transilvăneni află și că, în urma săpăturilor profesorului Tocilescu la Tropaeum Traiani, lângă Adamclisi, au fost scoase la lumină mai multe pietre cu inscripții referitoare la Legiunea V Macedonica și la Legiunea I Italica, la numele unei basilici, la casa pretorului, la un apeduct etc[23].

O altă descoperire s-a realizat în vara lui 1895. Este vorba despre un capac de mormânt, din piatră șlefuită, compus din patru părți, care s-a găsit la doi metri adâncime. Piatra, bine păstrată, este sculptată artistic, având motive florale. Pe o parte a capacului se citește, cu litere gravate, în latină: „Zeilor nemuritori, Luciu Emiliu Verus din legiunea XIII Gemina, a trăit 9 ani și 8 luni cu Elia Marchina, nevasta sa. Modestus Emilius Verus, în timpul proconsulului Emilius Verus, fiului din partea tatălui. A bine meritat dela tată!”. Deci, concluzionează periodicul, capacul de mormânt datează din timpul lui Vespasian, din secolul III dChr.[24].

Pe 3/15 noiembrie 1895, Grigore Tocilescu a depus lucrarea „Monumentul de la Adam-Klissi”, la care a lucrat 12 ani.

Periodicul transilvănean prezintă importanța lucrării și a monumentului, pe care-l consideră „leagănul națiunei române”. Monumentul, descoperit într-un cătun numit „Adam-Klissi”, fusese uitat cu desăvârșire, deși fusese amintit, în 1837, într-o scrisoare a feldmareșalului Moltke. Cercetările științifice au fost începute după ce Dobrogea a revenit României și „s-a apropiat mai mult de Europa cultă”.

De asemenea, face o prezentare a arheologului Grigore G. Tocilescu, membru al Academiei Române, profesor universitar și director al Muzeului Național din București, care, cu sprijinul guvernului, a început în 1882 dezgroparea ruinelor. În cinci rânduri de săpături, a scos la lumină numeroase sculpturi, care au îmbogățit patrimoniul muzeului bucureștean. În 1890, Tocilescu a fost însoțit și de arhitectul Neimann, profesor al Academia de Belle Arte din Viena, cu ajutorul căruia s-au putut găsi fragmente ale monumentului și s-a realizat o restaurare grafică, cât mai fidelă realității.

Această „poveste” face subiectul cărții pe care periodicul o prezintă și care se află la „tipograful cesaro-crăiesc al Curții și al Universității”, Adolf Holzhausen, în două ediții, una în română și alta în germană.

Cartea este „in folio, elegant tipărită pe hârtie groasă velină, are 23 colt, trei tabele esecutate de dl. Neimann și reproduse în heliogravură, precum și 134 figuri de text lucrate după fotografii de către firma M. Jaffe din Viena”.

---

[22] *Ibidem*, LVI, nr. 165/29 iulie (10 august) 1893, p. 4.
[23] *Ibidem*, LVII, nr. 174/10(22) august 1894, p. 2.
[24] *Ibidem*, „Săpături noi la Adam-Klissi”, LVIII, nr. 144/29 iunie (11 iulie) 1895, p. 2; nr. 145/1(13) iulie 1895, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

Prezentând acest volum Academiei Române, Gr. Tocilescu i-a mulțumit pentru sprijinul acordat senatorului din Viena, Nicolae Dumba, „generosul român macedonean" care a finanțat tipărirea volumului. În final, Tocilescu a prezentat – iar periodicul transilvan informează pe larg – săpăturile realizate în 1895, descoperirile realizate și stadiul la care s-a ajuns[25].

O scrisoare din 14/26 aprilie 1889 primită, din Constanța, de redacția „Gazetei", informează că sosise în oraș, cu o săptămână înainte, G. Tocilescu, directorul muzeului din București și profesor universitar, pentru a prelua din Constanța obiectele antice cumpărate de Mihail Kogălniceanu, cu vreo doi ani în urmă. Se spune că acestea au costat peste 40.000 lei. Erau în bună stare, putându-se citi și vedea, fără multă osteneală, figurile sculptate. Cel ce trimite scrisoarea îl laudă pe Tocilescu pentru eforturile depuse în vederea creșterii colecției muzeului din București. Acesta afirmă că se zice că ar fi și mai multe antichități „prin apă la malul mării"[26].

„Gazeta Transilvaniei" urmărește activitatea lui Tocilescu în Dobrogea. Astfel, în sala plină a Ateneului Grigore Tocilescu a vorbit despre „Istoria oraşului Tomis". „Publicul a ascultat cu neobosită atențiune eruditele desvoltări, d-l Tocilescu a dat subiectului său". Conferința urma să fie publicată[27].

Un alt monument dobrogean căruia „Gazeta Transilvaniei" îi dedică articole consistente este **statuia poetului latin Ovidius Publius Naso**[28], ridicată în Piața Independenței din Constanța.

Cititorii periodicului sunt informați că „artistul Ferrari din Roma, care a primit să toarne în bronz figura poetului Ovidiu a trimis deja la prefectura de Constanţa tabloida statuei, care este a se redica acolo, gata în gips. În primăvara aceasta ea va fi terminată definitiv şi se speră că, până în luna lui iunie viitor, se va şi aşeza pe una din cele mai frumoase pieţe ale Constanţei. Statua reprezintă pe poet în piciere, mărime naturală (2 metri înălţime afară de piedestal) îmbrăcat cu toga strânsă peste umer, ţinînd condeiul în mâna dre[a]ptă. Se găsesce în momentul unei concepţiuni poetice. Privirea-i este tristă şi serioasă, aşa cum ne arată prin «Tristele» sale, că a trăit plin de nemulţumiri, în acest loc. Reprezintă fidel figura unui exilat"[29].

În septembrie 1884, este anunțată sosirea statuii lui Ovidiu, „cu vaporul la Cernavodă, de unde va fi pornită cu trenul la Constanţa"[30].

În aceeași lună, „s-a începută fundaţiunea statuei lui Ovidiu, care va fi aşezată în piaţa Independinței din Constanţa, în Dobrogea. Statua e superbă ca execuţiune şi ca artă … și va fi ridicată la finele lunii octombrie. Statuia va avea 6 metri și 11 centimetri înălțime dela pământ"[31].

---

[25] *Ibidem*, „Academia Română. Monumentul de la Adam-Klissi", LVIII, nr. 251/12(24) noiembrie 1895, p. 2.

[26] *Ibidem*, „Antichități romane din Dobrogea", LII, nr. 88/20 aprilie (2 mai) 1889, p. 2.

[27] *Ibidem*, „Istoria oraşului Tomi", LI, nr. 112/18(30) mai 1888, p. 3.

[28] Statuia poetului Publius Ovidius Naso din Piața Independenței din Constanța este operă a sculptorului italian Ettore Ferrari, care realizează o statuie geamănă care se află în orașul natal al poetului latin.

[29] *Gazeta Transilvaniei*, „Statua lui Ovidiu", XLVII, nr. 11/27 ianuarie 1884, p. 4.

[30] *Ibidem*, XLVII, nr. 162/16(18) septembrie 1884, p. 3.

[31] *Ibidem*, XLIX, nr. 205/13(25) septembrie 1886, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

Inaugurarea era, inițial, programată pentru luna octombrie a anului 1884[32]. O nouă știre anunță amânarea acestei date pentru primăvara anului următor, cauza fiind „că Italia n-ar fi putut să participe acum cu toată voioşia la această frumoasă serbare”[33].

Însă, guvernul italian îl însărcinase deja pe Bruto Armante să-l reprezinte la inaugurare. Acesta era secretar în Ministerul Instrucției Publice din Italia, un cunoscut scriitor, filo-român, redactor al ziarului „Confederaţiunea latină”. În programul său erau rezervate 6-8 zile de ședere la București, pentru culegerea de informații, în vederea scrierii unei lucrări despre România[34].

Deși, pe 26 octombrie/7 noiembrie 1886, „Gazeta Transilvaniei” anunța că „în săptămâna aceasta s-a inaugurat la Constanţa statua lui Ovidiu”[35], aceasta revine și, peste câteva zile, titrează că „Statua lui Ovidiu este aşezată în Constanţa, pe piaţa Independenţei. Inaugurarea ei se va face la primăvară, poate în luna lui Aprilie”[36].

Abia în 9 august 1887 „Gazeta Transilvaniei” anunța inaugurarea statuii „clasicului poet roman Ovidiu”[37] și apoi pe 16 august 1887. Și, specifica, că dezvelirea monumentului se va face „cu mare pompă. Primăria locală va da un banchet cu această ocasiune şi seara se vor face iluminaţiuni, organisându-se şi pe mare o serată veneţiană. Guvernul va fi representat la această serbare de d. ministru Sturdza”[38]. De asemenea, o altă știre menționează faptul că va fi prezent la inaugurare și Mihail Kogălniceanu, care se întorsese de la operație de la Paris[39].

Inaugurarea statuii poetului Ovidiu în Piața Independenței din Constanța a ocupat spații generoase în „Gazeta Transilvaniei”. Un asemenea eveniment ce avea loc în Dobrogea revenită la Țară aducea bucurie și speranță în sufletele românilor din Transilvania, care erau supuși deznaționalizării. Cu români veniți din toată țara, pentru o zi, Constanța devine centrul sufletului românesc, adunat într-o veritabilă sărbătoare națională.

Pe două coloane din pagina 2 a numărului din 23 august/4 septembrie 1887, periodicul brașovean evocă sărbătorirea poetului latin Ovidiu prin dezvelirea statuii în inima Constanței. În ajunul zilei de 18 august, în care are loc inaugurarea, numeroase familii din Bucuresti, Brăila şi Galaţi s-au alăturat populației locale și altor români veniți de pe cuprinsul țării.

D.A. Sturdza, Ministrul Cultelor și Instrucției publice a fost desemnat să prezideze serbarea, iar P.S.S. Partenie Clinceanu, episcopul Dunării de Jos, a venit special să participe la această serbare naţională, sosind, în aceeaşi zi, din judeţul Tulcea, unde fusese să-și viziteze eparhia.

---

[32] *Ibidem*, XLVII, nr. 153/25 august (6 septembrie) 1884, p. 1-2.
[33] *Ibidem*, nr. 170/18(30) septembrie 1884, p. 2.
[34] *Ibidem*, nr. 153/25 august (6 septembrie1884), p. 1-2; nr. 167/13(25) septembrie 1884, p. 3; nr. 168/14(26) septembrie 1884, p. 3.
[35] *Ibidem*, XLIX, nr. 241/26 octombrie (7 noiembrie) 1886, p. 2.
[36] *Ibidem*, nr. 243/29 octombrie (10 noiembrie) 1886, p. 3.
[37] *Ibidem*, L, nr. 170/4(16) august 1887, p. 2.
[38] *Ibidem*, nr. 172/6(18) august 1887, p. 2.
[39] *Ibidem*, nr. 180/18(30) august 1887, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe 18 august, Piaţa Independenţei era împodobită cu arcuri de verdeaţă şi cu drapele naţionale. Tricolorul fâlfâia și la balcoanele şi ferestrele caselor, care erau împodobite și cu covoare frumoase.

„Trupele, sub comanda d-lui colonel Salman, erau înşirate de-a lungul străzii Remus Opreanu, de la hotelul Carol până în strada Independenţei. Aspectul era din cele mai măreţe. Marea piaţă a Independenţei abia conţinea mulţimea de lume, reunită în haine de sărbătoare, să dea omagiul lor măreţei figuri a poetului, reprodusă cu atâta măestrie de marele sculptor Ferrari. Balcoanele şi ferestrele de prin prejur erau asemenea înţesate de tot ce era mai frumos în Constanţa, precum şi de visitatorii ei.

La 9 ore precis, d. ministru Sturdza, însoţit de d-nii generali Cernat şi Dunca cu suita, şi d. prefect al judeţului, încungiurat de întreg personalul său superior, au făcut intrarea sa în incinta de lângă statuă, unde a fost întâmpinat de d. primar al Constanţei şi de d. Remus Opreanu, preşedintele comitetului ridicărei statuei. După sosirea d-lui ministru, d. Remus Opreanu a rostit următorul discurs, care a fost întrerupt de dese aplause: «Domnule ministru! Domnilor! În locul acesta, pe care se înalţă astăzi Constanţa noastră era, acum 19 secule, oraşul Tomi, colonia uitată a Miletului, oraş neînsemnat de frontieră al marelui Imperiu roman. Cine ar fi ştiut de Tomi? Istoria i-ar fi tăcut numele, sau i l-ar fi scris numai precum a făcut şi va face şi în viitor pentru atâtea cetăţi şi state, de cari nici un fapt însemnat al umanităţei nu i se leagă. Dar a fost destul ca un om să vină din Cetatea Eternă din Roma în esil aci, să sufere, să plângă în nemuritoare versuri pe malurile acestei mări, şi acel om să fi fost Ovidiu, una din gloriele lumei antice, pentru ca numele de Tomi să trăească în veci, iubit şi venerat în memoria tuturor. Sulmona dete poetului viaţă, Roma fericirea şi gloria, Tomi mormântul, însă cuprinde totul; el este patria eternă. De aceea vechia Tomi a fost atât de renumită şi de venerată şi pământul pe care se înălţa odinioară va fi încă iubit şi scump cât timp se vor afla oameni, cari să iubească poesia şi să admire geniele cari înobilesc şi ilustrează naţiunile şi umanitatea. Când prin valoarea armelor române şi prin înţelepciunea oamenilor noştri de stat, Dobrogea, această veche provincie romană, a fost cucerită şi alipită de corpul ţărei, am găsit noi, trimişii cei dintâi aci, la fiecare pas urmele măreţe ale Romanilor, strămoşilor noştri. Cu pietate filială am admirat valurile lor de apărare, cetăţile, monumentele şi cât distrugătorul timp mai lăsase să esiste din artele şi civilisaţiunea lor. Pe malurile acestei mări, am aflat, sub zidurile nouei Constanţe, ruinele vechei Tomi, şi prin aceste ruine amintirile trecutului ne-au presentat, pe cât de mare şi de glorioasă pe atât de duioasă şi nenorocită, figura poetului nemuritor, esilatului tiranilor, omului căzut sub urgia despotică şi perdut din causa geniului său, figură neconsolată încă şi cerând mereu monumentul pe care să se scrie versurile ce spun suferinţele lui.

Şi noi, sânge din sângele lui, neam din neamul lui, am crezut că este o datorie sacră a strănepoţilor de a onora pe marii strămoşi şi am înălţat această statuă, pe care mâna inspirată a sculptorului Ferrari a ştiut să o facă atât de adevărată şi atât de frumoasă. Sulmona, leagănul lui Ovidiu, Roma raiul lui, Italia întreagă au însoţit opera noastră cu aprobări şi încuragiări actuoase. Comunitatea noastră de origine, glasul călduros al sângelui se manifestează de astă dată cu putere şi entusiasm. Acest mare Roman nu ne este el strămoş comun? Nu ne fălim noi împreună de aceeaşi glorie? Această statuă este ridicată în vechia provincie romană, pe pământul ce noi,

https://biblioteca-digitala.ro

urmaşii, îl avem, şi prin dreptul istoric, dela părinţii noştri. Ea va spune, document în bronz neperitor, că Dobrogea a fost romană; ea va arăta tuturor că suntem aci, în casa părintească; că nu am cucerit decât ceea ce era al nostru. Statua se ridică aci, în centrul oraşului, în inima Constanţei. Prin esilul marelui poet, Tomi era celebră, prin statua lui, Constanţa, fiica urbei Tomi îşi leagă în mod indisolubil esistenţa actuală de cea vechie, şi Constanţa română continuă pe Tomi romana. E splendidul titlu de nobleţă al oraşului acestuia. Constanţa va putea totdeauna cu mândria zice: «Iată imaginea acelui mare poet ce repausează în sânul meu!» De aceea, cu entusiasm, întreaga populaţiune a oraşului a contribuit pentru înălţarea acestui monument.

Desvelind statua lui Ovidiu, mă simt dator, d-le ministru, a vă aduce, în numele comitetului, espresiunea profundei noastre recunoscinţe pentru marele concurs ce aţi bine voit a da pentru succesul operei. Nu vom uita că fără ajutorul dv. luminat şi patriotic, această zi atât de fericită putea să fie cu mult întârziată. Nu pot termina fără a asocia încă o dată numele Constanţei de al Sulmonei. Astăzi chiar primesc o telegramă a primarului oraşului Sulmona. Iată cuprinsul: «În numele consiliului comunal vă rog se representaţi Sulmona la inauguraţiunea monumentului concetăţeanului nostru Ovidiu în acela oraş Constanţa, imortalisată de cânturile lui. Sunt singur că veţi primi însărcinarea şi vă veţi face interpretul sentimentelor noastre de sinceră afecţiune către acest generos popor, care afirmă din ce în ce mai mult originea sa prin cultul marelui poet, gloria noastră comună. Sulmona, patria şi leagănul lui, asistă prin urmare la această serbare. În aceste momente cugetele şi inimile Sulmonesilor spre acest loc sunt îndreptate. Urbea natală zice Constanţei: Venerează-i memoria! Iubesce-i monumentul! Ovidiu romanul este al meu ca şi al tău! Gloria ne este comună! Constanţa răspunde că această zi este cea mai fericită a esistenţei sale. Şi acum înalţăte statuă a marelui poet, maestoasă şi mândră sub cerul României»”[40].

Alte două pagini ale numărului următor sunt dedicate acestui eveniment. Discursul Ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dimitrie A. Sturdza, a fost prezentat integral de „Gazeta Transilvaniei”: „Domnule preşedinte! Domnule primar! Serbarea de astăzi are o mare însemnătate. Ea este una din faptele cari vor sta ca semn despărţitor între trecut şi viitor. Optsprezece secule ne despart de timpul în care marele împărat Traian înainta cu legiunile sale peste Dunăre, pentru a funda la marginile orientului european o puternică colonie, ca sentinelă neadormită şi neclintită a culturei. Şesesprezece secole de sigur au trecut, de când urmaşii acelor colonii nu au mai serbat, pe propriul lor teritoriu, o serbare ca aceasta de astăzi în amintirea unuia din marii poeţi ai Romei. Timp îndelungat şi de grele încercări au fost aceste lungi secole pentru noi: dar au sosit în fine zile vesele şi senine, în cari, prin trăinicia noastră însăşi dăm lumei întregi dovada cea mai pipăită, cât de mare era geniul, virtutea poporului român, cât de puternică era organizarea şi energia statului român. Am trecut prin toate vijeliile, am învârtit toate greutăţile şi astăzi stăm aci, ca în întâia zi, oţeliţi, plini de vigoare, cu un simţământ viu al originei şi al culturei noastre, al misiunei şi al viitorului nostru. Serbăm pe Ovidiu, în însăşi cetatea Tomi, în care el a trăit, şi îl serbăm în frumosul monument ce se ridică dinaintea noastră, nu ca streini, ci ca urmaşi ai

[40] *Ibidem*, „Inaugurarea statuei 1ui Ovidiu în Constanța din Dobrogea”, L, nr. 185/23 august (4 septembrie) 1887, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

însuşi neamului lui, ca descendinţi din însuşi ilustrul popor, căruia el aparţinea. Dacă s-ar fi propus înainte de două decenii a se ridica o statuă în onoarea lui Ovidiu, ideia s-ar fi taxat atunci de fantastă, căci îi lipseau mijloacele de executare. Ceea ce înainte de două decenii era o imposibilitate, astăzi s-a efectuat fără sgomot, dela sine, cu uşurinţă. Nu au trecut mulţi ani de când impulsiunea a fost dată şi suntem adunaţi în acest moment ca să dăm autorităţilor acestei cetăţi un monument, care va rămânea pentru totdeauna o podoabă a ei, dar toată odată un gaji, că pe clasicul pământ pe care ne aflăm, aerul s-a reînoit şi urmaşii vechelor legiuni ai Romei au reluat stăpânirea şi paza acestor locuri. De aceea serbarea de astăzi e însemnată, şi nu e numai serbarea Constanţei, ci serbarea întregului regat românesc, o serbare a renascerei noastre şi un semn vădit al ei. Cum a isbucnit însă în scurtul timp de două decenii această putere vitală, care domnesce astăzi în toate ramurile activităţei poporului nostru? Cum am ajuns a avea deodată consciinţă de această vitalitate? Căuşele sunt uşor de aflat. Ele sunt prea lucitoare, prea temeinice şi prea puternice, ca să nu le simţim fiecare din noi. Mai înainte de toate am rămas nedeslipiţi de originea noastră, care a vieţuit în limba noastră, în cultura noastră. Ori câte neamuri au trecut peste capetele noastre, apăsându-ne şi muncindu-ne până la moarte, Românii nu s-au mestecat cu ele şi au [i]eşit totdeauna din toate încercările cu două vechi zicătoare pe buze: «Românul nu piere» şi «Apa trece petrile rămân». Au trecută multe şi multe popoare barbare peste noi, cu o repeziciune şi cu o furie atât de mare, în cât chiar numele şi înrudirile unora vor rămâne în veci încurcate; au trecut aceste popoare peste pământul nostru ca valurile fioroase ale unui râu înfuriată, făcând multă stricăciune pământului şi inimilor româneşci; dar apele au trecut şi stâncele au rămas în picioare răsunând după fiecare opinteală, din munţi, din văi şi din câmpii, mai tare şi mai puternic cuvintele: «Românul nu piere». A doua causă, care a împedecat să fim nimiciţi, a fost că ne-am ţinut în legământ necurmat cu desvoltarea lumei culte, cu desvoltarea lumei occidentale. Prin originea noastră, am înţeles totdeauna şi am priceput mersul ei, şi de câte ori am ajuns dinaintea unui prag hotărâtor, ne am opintit şi l-am trecut. Aceasta s-a dovedit în mod neîndoios. Când, după secoli de răsboaie mari şi lupte sângerânde, razele libertăţei veniră din nou să încălzească omenirea, Românii au înţeles îndată de ce era vorba, şi ei au priceput că ora redesceptărei lor a sunat. Cu pas repede şi energic au păşit ei de atunci înainte, nedând înapoi nici o singură dată, şi desvoltându-se pe sineşi şi dând tuturor popoarelor ce-i încunjurau ajutor şi impulsiune. În al treilea rând, după ordinea faptelor, vine stabilitatea ce a căpătat statul român, şi care a avut de resultat a da mersului naţiunei un rost ce nu-l avea înainte – o voinţă puternică de a cunoasce ce-i era de nevoie – şi o energie şi mai puternică de a pune în lucrare câte le socotea neapărat pentru întărirea şi prosperitatea ei ... Astăzi suntem un stat respectat de toată lumea, fiindcă am ştiut să ne facem necesari tuturora prin mersul nostru pacinic şi cumpătat, – un stat conscient de misiunea sa, fiindcă întreg poporul s-a pus fără oboseală pe muncă în toate direcţiunile. Pătrunşi de căuşele cari ne-au ridicat, nu trebu[i]e nici o dată să se uite că trebu[i]e să rămânem nedespărţiţi de dânsele. Ele sunt talismanul viitorului nostru. Să la strângem strâns de p[i]eptul nostru, ca isbânda în zile grele să fie totdeauna a noastră, ca în zile senine să ne aducem aminte că furtuna curând poate sosi ... În legământul necurmat cu lumea civilisată, în armonia ce vom stabili între dânsa şi noi, să vedem pavăza cea mai puternică, cu ajutorul căreia vom fi la

https://biblioteca-digitala.ro

adăpostul ori-cărei încercări se va rădica în contră-ne, şi vom străbate toate dificultăţile ce vom întâmpina. Limba noastră însă să o iubim mai presus de toate, căci ea ne va ţine în veci deştepţi, ca să vedem în mijlocul întunerecului celui mai mare calea cea mântuitoare, ca să distingem de departe periculul când el se ivesce. Cultura limbei naţionale să fie în veci obiectul cel mai de aproape al inimei noastre, şi din causa aceasta chiar să nu uităm câtă de necesară este cultura limbei române. Dacă popoare de altă origine află în ea o sorginte nesecată de înaintare şi de civilisaţiune, cu câtă aceastǎ sorginte trebu[i]e să fie mai bogată și mai întăritoare pentru noi!? Nu este o întâmplare numai că cel dintâi monument ce ridicăm în memoria unuia din strămoşii noştri este ridicat în memoria aceluia, care străluceşte prin originalitatea lui proprie între semenii săi. Să salutăm deci cu toţii statu[i]a marelui nostru poet, ridicată pe străvechiul teritoriu, ce ne-a fosta dăruit de fundatorul neamului nostru şi redat de Europa spre pacea măreţului fluviu al Dunărei. Să salutăm această statuă, care ne reamintesce mărirea străbună şi ne întăresce inimile pe calea cea nouă ce ne este trasă. Să salutăm această statuă cu convincțiune că tăria şi gloria Statului nostru constă în muncă neobosită în toate ramurile activităţei omenești. Să salutăm această statuă cu versurile, pe cari iubitul nostru poeta le pune în gura sentinelei române: Eu să per!, eu? ... nici-odată! Vie-o lume încruntată, Vie valuri mari de foc, Nici că m-or clinti din loc. Tot ce-i verde s-a usca, Râurile vor a seca, Şi pustiul tot mereu s-a lăţit împrejurul meu, Dar eu vecinica în picioare Printre valuri arzătoare Voi lupta, lupta-voi foarte, Făr-a fi atins de moarte. Căci Român sunt în putere Şi Românu-n veci nu piere".

După discursul ministrului, a urmat defilarea trupelor. Spectatorii au putut admira ţinuta şi aerul marţial al dorobanţilor musulmani, care se distingeau de ceilalţi prin fesul lor tradiţional.

Periodicul face și o descriere a statuii poetului: „Statu[i]a este o lucrare artistică în bronz foarte reuşită. Sculptorul italian Ferrari e cunoscut pentru espresia adâncă ce știe să întipărească bronsului. Statua represintă pe Ovidiu în picioare, cu braţul stâng ţine tăbliţele, cu cel drept, la bărbie ţine stiletul. Înfăţişarea gânditoare şi tristă e bine tradusă. Inscripţia de pe piedestal e latinească şi e cam astfel: Trecătorule, care vei fi iubit, nu pregeta se zici: odihnească-se oasele poetului Nasone, care a cântat iubirile drăgăstoase şi-a perit prin talentul seu!" [41].

„Gazeta Transilvaniei" publică și mesajul primului ministru italian Francesco Crispi, apărut sub titlul „Progresele României", în ziarul italian „La Riforma": „S-a resimţit aci cea mai vie satisfacţiune la cetirea discursului pe care l-am publicat ieri şi prin cari onor ministru al instrucţiunei publice s-a asociat în numele guvernului la serbarea celebrată în România în onoarea propriei naţionalităţi a acesteia, simbolisată prin poetul care represintă legătura intelectuală cea mai puternică dintre vechia colonie romană şi muma cea mare a latinităţei. Monumentul nu însemnează de cât un curent efemer şi deşert; dar el simbolisează încă demonstraţiunea progreselor civice îndeplinite în câţi va ani de o ţară care, acum cât-va timp, nu tocmai depărtată, era sub o suveranitate streină şi nu europeană. Dintre toate statele cele mici din Orient,

[41] *Ibidem*, „Inaugurarea statuei lui Ovidiu la Constanța", L, nr. 186/24 august (5 septembrie) 1887, p. 3-4.

https://biblioteca-digitala.ro

România a dat mai bine dovezi de valoarea ei. Eroi ca soldaţi, Românii s-au arătat abili şi capabili ca bărbaţi politici şi ca administratori. Într-o situaţiune din cele mai grele, ei au ştiut să câştige şi să garanteze ţărei lor independenţa şi s-o aducă la prosperitate. Fără ambiţiuni esagerate, ştiindu-se să măsoare paşii după forţă şi după moment, România a ajuns să-şi asigure într-un mod perfect existenţa ei şi dă exemplul unui Stat înţelepţesce şi tare constituit. Primească dar ea salutările noastre frăţeşti cu augurul unor progrese mereu crescânde”[42].

De asemenea, tot din presa italiană – „L'Italia” –, „Gazeta” publica articolul „România şi Italia”, care conţinea telegrama de mulţumire a ministrului S.A. Sturdza pentru cuvintele frumoase adresate de ministrul, M.S. Regelui Italiei, Michele Coppino, guvernului din România cu ocazia inaugurării statuii lui Ovidiu: „Bine-voiţi a primi cele mai vii mulţămiri pentru călduroasa telegramă a E. V., cu ocasiunea solemnităţei inaugurărei la Tomi a statu[i]ei marelui cetăţean din Sulmona. Mintea noastră s-a transportat cu un mare avânt la originele comune ale marei naţiuni italiane şi ale Românilor. Şi descendenţii coloniei lui Traian au fost animaţi în această ocasiune de sentimentele celei mai adânci simpatii pentru marea lor suroră Italia”[43].

Tot din „La Riforma”, „Gazeta Transilvaniei” preia informații despre un articol al lui Bruto Amante, în care acesta descrie serbarea inaugurării monumentului lui Ovidiu, scriind, în termenii cei mai elogioși, despre România[44].

Presa italiană demonstrează, după cum se poate observa din preluările „Gazetei”, un mare interes pentru evenimentul din Constanța. Ziarul brașovean publică și despre „Revista della publica istruzione” din Roma, care prezintă statuia lui Ovidiu şi face cunoscută o scrisoare a doctorului Drăghiescu, trimisă directorului acestui periodic italian, în care descrie serbarea inaugurării monumentului lui Ovidiu[45].

Tot în legătură cu Ovidiu, „Gazeta Transilvaniei” publica mai multe articole despre încercările de descoperire a mormântului poetului latin, considerând că aceasta ar avea un mare răsunet european. Astfel, în iunie 1887, periodicul informează că, într-o nouă cercetare făcută în satul Anadolkioi de lângă Constanţa, pe moşia lui M. Kogălniceanu, acesta şi Papadopol Calimaki au descoperit o piatră de mormânt cu inscripţii din poemele poetului „Ponticelor” și „Metamorfozelor”. Piatra, foarte mare, conţine o sculptură care reprezintă un vas cu un călător aflat în picioare, care se apropie de țărm, unde o fiinţă – care ar putea fi Apolo – îl întâmpină pe călător.

„Neobosiţii archeologi” i-au comunicat, telegrafic, lui V.A. Urechia, anunțând descoperirea și lumii literare, arheologice şi membrilor Academiei Române. În urma discuțiilor purtate de Kogălniceanu cu V.A. Urechia, ultimul recunoaște importanţa acestei descoperiri, însă se îndoiește că piatra descoperită ar proveni de la mormântul poetului latin, opinie cu care însuși Kogălniceanu este de acord. În urma discuţiilor cu membrii Academiei, toţi au fost de acord cu continuarea cercetărilor la locul descoperirii, sperând că se vor găsi și inscripţii[46].

[42] *Ibidem*, nr. 192/2(14) septembrie 1887, p. 2.
[43] *Ibidem*, nr. 191/1(13) septembrie 1887, p. 1.
[44] *Ibidem*, nr. 215/1(13) octombrie 1887, p. 2.
[45] *Ibidem*.
[46] *Ibidem*, nr. 128/12(24) iunie 1887, p. 2; nr. 130/14(26) iunie 1887, p. 3; nr. 132/17(29) iunie 1887, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Interesul românilor transilvăneni față de Dobrogea și de progresele înregistrate în primii zece ani de la revenirea sa la România este unul care le dădea speranță. Iar numeroasele articole publicate de „Gazeta Transilvaniei" despre începutul arheologiei în Dobrogea și omagierea poetului latin Publius Ovidius Naso prin ridicarea unei statui în piața cea mai importantă a Constanței demonstrează acest interes.

https://biblioteca-digitala.ro

URME GRĂNICEREȘTI ÎN ȚARA OLTULUI (II)

Alexandru BUCUR[1]

BORDER TRACKS IN THE COUNTRY OF OLT (II)

ABSTRACT

Following our research, carried out over several years, in order to clarify some issues related to the 16th Border Guard Regiment, from Orlat, but also to the education in the Border Reunion Schools, we discovered that in Olt County (also called Făgăraş County), some traces have been preserved (churches, tombs, monuments etc.) that recall the period when some of the localities in the area were (partially or totally) militarized. At the same time, some of the school buildings in which several teachers from the area bordered the important activity of educating the children of the former border guards were preserved. I also discovered the tomb of some of them. In this first material we will present the traces from Lisa, Recea, Viştea de Jos and Voila localities.

Keywords: Lisa, Recea, Viştea de Jos, Voila, border guard, church, tomb.

În urma cercetărilor noastre, realizate în decursul mai multor ani, pentru a clarifica unele probleme legate de *Regimentul 16 Grăniceri*, de la Orlat, dar și de învățământul din *Școlile de Reuniune Grănicerească*, am descoperit că, în Țara Oltului (numită și Țara Făgărașului), s-au mai păstrat unele urme (biserici, morminte, monumente etc.) care amintesc de perioada în care o parte dintre localitățile zonei au fost (parțial sau total) militarizate. Totodată, s-au păstrat și o parte din edificiile școlare în care și-au desfășurat importanta activitate de educare a copiilor foștilor grăniceri mai mulți învățători din zonă. La câțiva dintre aceștia le-am descoperit și mormintele. Am considerat că este oportun să reproducem inscripţiile de pe monumentele funerare, pentru a scoate în evidenţă şi pe urmaşii acestora, unii dintre ei intelectuali importanţi pentru localitate, Transilvania şi România. În acest studiu vom prezenta urmele grănicerești din localitățile Lisa, Recea, Viştea de Jos şi Voila.

Lisa. În cimitirul Bisericii cu hramul „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe", construită de greco-catolici în 1890 (situată pe strada Principală), există două morminte ale unor intelectuali din localitate. Primul, impunător, având un monument funerar din beton (cu o cruce placată cu marmură) şi un bust impozant, este al preotului, învățătorului şi directorului Muntean Nicolae (1853-1917), „martir pentru întregirea neamului"[2] și „ctitor al bisericii" (Fig. 1). A profesat la *Școlile de Reuniune Grănice-*

[1] Col. (r.), doctor în istorie, Sibiu; e-mail: albucur61@gmail.com.

[2] În „Tabloul nominal" al comunei Lisa, definitivat în 20 ianuarie 1922, Nicolae Muntean nu este specificat (vezi Serviciul Judeţean Sibiu al Arhivelor Naţionale - în continuare SJSbAN, Fond *Listele participanților la Primul Război Mondial*, pachet nr. 7, act nr. 7a (în continuare, *FLPRM 7*), şi are titlul „XI. Județul Făgăraş (conţine 311 file), Tablou nominal Lisa", f. 98-99.

https://biblioteca-digitala.ro

rească din localitățile Lisa (1874-1877) și Viștea de Jos (1887). O perioadă a deținut şi funcţia de director al şcolii din Lisa, dar a şi catehizat elevii. A fost căsătorit cu Ana (n. Popa, 1860-1939). În perioada 1876-1879 a fost cantor, iar între 1879-1917 a păstorit localitatea. Alături de ei sunt înmormântaţi fiii, Ştefan (1885-1927), Alexandru (1887-1912) şi nepotul Laurenţiu (1902-1986)[3].

Al doilea mormânt, aflat în spatele anteriorului, este al familiei Stanislav (Fig. 2). Primul dascăl din familie a fost Stanislav Eusichiu (Eusichie, 1867-1914), învățător și director (Fig. 3). În documentele studiate, a mai fost specificat ca și curator primar/curator la biserica greco-catolică locală (a. 1900-p. 1911). A predat la Școlile de Reuniune Grănicerească din localitățile Copăcel (1887-1888) și Lisa (1888-1914), până la sfârșitul vieții. La Lisa a fost și director al școlii (1888-1914). S-a căsătorit cu Maria (1877-1953), cu care a avut mai mulți copii, toți crescuți și educați în cel mai curat și elegant spirit românesc. Aceștia au dus mai departe moștenirea primită de la părinți și au devenit oameni de valoare ai localității. Cei mai mulți au îmbrățișat meseria tatălui, cea de educare și îndrumare a tinerelor vlăstare. Țelul familiei este încrustat pe monumentul funerar și nu are nevoie de explicații: „Nimic mai sublim decât luminarea minții oamenilor”. Înălțător! Păcat că astfel de familii sunt din ce în ce mai rare în acest secol! Tot acolo este locul de veci al copiilor. Ne facem datoria de onoare să-i enumerăm. Începem cu Otilia (1899-?), cea care a predat la Școala de Reuniune Grănicerească din localitate în perioada 1915-1917. Apoi: Silvia (1894-1973), învățătoare; Emil (1896-?), protopop; Eusichiu (1900-1931), medic; Livia (1904-1916); Pompiliu (1910-1920); Axente (1908-1991), preot și învățător, căsătorit cu Maria Bozdog (1912-1971), învățătoare; Emilia (1913-?), profesoară[4].

Mărgineni. În localitate s-a păstrat Biserica greco-catolică cu hramul „Sfântul Nicolae” (Fig. 4), construită anterior anului 1791, când a fost pictată de Natanail (Gaftanailu)[5]. În lăcaşul de cult, preotul Valeriu Crişan a montat în anul 1922 pe peretele vestic al pridvorului, o placă comemorativă din marmură, în onoarea colonelului David baron Urs de Margina, fiu al satului (Fig. 5). Alături de portretul marelui bărbat al neamului este încrustată următoarea inscripţie: „<Colonelul baron David Urs de Mărgineni>/S'a născut în comuna noastră Mărgineni/la 1 Aprilie 1816 din părinţi plugari. Înălţat/prin vrednicia lui a purtat cu fală vitejia/românească în 1848 în bătăliile de la Târgu/Murăşului, Lorinţa, Ormeniş şi Highie./În luptele de la Simeria,/Cason şi

[3] *Siematismulu veneratului cleru alu archidiecesei metropolitane greco-catolice a Alb'a Juliei si Fagarasiului* (în continuare, *Șematism*) *pre anulu 1876*, Blasiu, Cu Tipariulu Seminariului Archidiecesanu, p. 245; *Șematism*: 1880, p. 257; 1886, p. 262; 1890, p. 245; 1896, p. 262; 1900, p. 629-630; 1906, p. 299; 1911, p. 247; Inscripţii de pe monumentul funerar; Constantin Stan, *Şcoala poporană din Făgăraş şi depe Târnave*, vol. I, *Făgăraşul*, Sibiu, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Dacia Traiană”, 1928, p. 294; Alexandru Bucur, *Școlile Grănicereşti de pe teritoriul fostului regiment de la Orlat (1871-1921)*, Colecția *Teze de doctorat*, Brăila, Editura Sfântul Ierarh Nicolae, 2014, p. 120, 230.

[4] *Șematism*: 1890, p. 245; 1896, p. 262; 1900, p. 630; 1906, p. 299; 1911, p. 247; C. Stan, *op. cit*., p. 295; Inscripții de pe monumentul funerar; Al. Bucur, *op. cit*., p. 110, 120, 233.

[5] *Șematism*: 1876, p. 256; 1900, p. 610; Valeriu Literat, *Biserici vechi româneşti din Ţara Oltului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996; Antal Lukács, Aurel Dragne, *Cele mai vechi biserici româneşti din Ţara Făgăraţului*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, III, 2014, p. 340.

https://biblioteca-digitala.ro

Bicsad./Ear mai târziu/pe câmpiile dela Medole şi Lissa./Din soldat simplu s'a ridicat prin meritele/Sale până la rangul de Colonel/Şi pentru vitejia sa a fost numit cavaler/ al ordinului „Maria Terezia"/Şi a primit titlul de baron./În toată viaţa lui a fost o pildă vie, rară/Şi strălucită de soldat viteaz,/de Român verde, de fiu devotat al/Biserici[i] noastre române unită cu Roma,/Şi un mare bine făcător al tinerimei./A murit în 10 Septembre 1897/Şi e înmormântat în cimitirul Bisericii noastre/gr. catolică română/ din Sibiu./Prin stăruinţa Preotului local/Valeriu Crişan/I s'a ridicat aciastă tablă/Comemorativă în semn de omagiu./Valeriu Crişan/Preot gr. catolic./ Mărgineni 10 Septembre 1922/(Meşter P[i]etrar Trofin Moldovan Şinca Veche)"[6].

În cimitirul bisericii s-au mai păstrat două morminte, importante pentru noi. Unul dintre ele, cu o cruce din piatră (deteriorată), este al grănicerului Iosif Pop Gremoiu (1798-9 septembrie 1888). Pe cruce se mai distinge următoarea inscripţie: „Aci odineste servul lui/DZEU JOSIF/răp. in 9 Septe. 1888/in etate de 90 ani rădicat/[…] fiulu sêu […]/GEORGE POPU/Gremoiu la ano 1891" (Fig. 6)[7].

Al doilea mormânt este al învățătorului şi directorului Dănilă Pandrea (1829-1898), care a profesat la Școlile de Reuniune Grănicerească din localitățile Copăcel (1871-1872) şi Voila (1872-1887). A fost unul dintre primii învățători-diriginți (directori) ai Școlilor de Reuniune Grănicerească, avea pregătire militară superioară, la Institutul Militar din Sibiu şi Institutul Tehnic de Artilerie din Cracovia, dar şi pregătire pedagogică, obţinută la Cursul Pedagogic Militar efectuat la Viener-Neustadt. S-a distins – în mod deosebit – în pregătirea absolvenţilor Școlilor de Reuniune Grănicerească pentru a deveni „aspiranţi de trupă", respectiv viitori elevi ai şcolilor de ofiţeri. A fost elogiat şi de David Urs, la examenul de vară din anul 1873, atât pentru modul în care elevii săi „produceau experimente de fizică", cât şi pentru exerciţiile fizice „care au pus pe privitori în uimire". În anul 1876 a fost premiat pentru rezultatele meritorii obţinute la înfiinţarea şi dezvoltarea grădinii cu pomi fructiferi a şcolii din Voila. A decedat la 17 mai 1898. Pe crucea din piatră a fost realizat următorul text: „Stăi puţinu şi socoteşce/Celu ce treci pre acest pamêntu/Că şi ţii-ţi se găteşce/ Un asemenea mormênt./O umbră este vieţia/Ea trece ca ori-ce visit./DĂNILĂ PAN-

[6] Inscripţie de pe placa comemorativă din Mărgineni; Al. Bucur, Cornel Lupea, *Ofiţerii români din Regimentul 1 Grăniceresc Român de la Orlat*, Sibiu, Editura Etape, 2001, p. 81-93. Pentru alte detalii despre viaţa şi activitatea lui David Urs, a se vedea şi: Franz Rieger, *Oberst David Baron Urs de Margina bei Solferino und auf Lissa*, Hermannstadt, 1898, pass.; Victor Lazăr, *Baronul David Urs de Margina*, Bucureşti, 1917; Idem, *David Urs de Mărgineni. Biografie scrisă pentru poporul român*, în „Transilvania", nr. 1-2/1923; C. Stan, *op. cit*., p. 310, 312-316; Ioan Părean, Radu Părean, *Un mare român pe nedrept uitat: colonelul David Urs - baron de Mărgineni*, Sibiu, Editura Asociaţiunii ASTRA, 2006; Al. Bucur: *Clarificări necesare privind biografia colonelului David Urs baron de Margina (I)*, *(II)*, în „Rezervistul sibian", nr. 1/ianuarie-martie 2014, p. 12-16 şi nr. 2/aprilie-iunie 2014, p. 7-13; *Contribuţii la biografia colonelului David baron Urs de Margina (1816-1897). Actul de donaţie din 18 iulie 1897*, în „Studii slătinene", vol. XIV, nr. 1/2014, p. 140-146; *Un manuscris inedit al lui Victor Lazăr: cuvântarea la aniversarea a 100 de ani de la naşterea lui David Urs (1 aprilie 1916)*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române", tom XVII, Constanța, 2014, p. 146-155; *Colonelul David baron Urs de Margina, eroul de la Lissa (1816-1897)*, în vol. „Sfinți, eroi și martiri", Craiova, 2016, p. 242-252.

[7] Inscripții de pe monumentul funerar.

https://biblioteca-digitala.ro

DREA/fost învêţ. dirig. rep. 17 Mai/1898 în etate de 69 ani./În semnu de iubire au ridi/catu fiulu Ioan şi Ana”[8] (Fig. 7).

În faţa Căminului cultural din localitate a fost dezvelit, în anul 2011, un bust din bronz, pe un soclu de beton placat cu marmură neagră, al lui David baron Urs de Margina (Fig. 8). Din păcate, întreţinerea lui, cât şi a terenului din jur lasă mult de dorit. Plăci de marmură căzute, buruieni şi iarbă necosită. Aşa înţeleg edilii să respecte, uneori, memoria înaintaşilor! În perioada 1871-1897 David Urs a fost preşedintele *Comitetului Administrativ al Fondului Şcolar Grăniceresc* (Fig. 9). El a fost artizanul înfiinţării celor 21 de Şcoli de Reuniune Grănicerească, care au funcţionat, între 1871-1921, pe teritoriul fostului Regiment 16 Grăniceresc, de la Orlat[9].

Recea. În cimitirul Bisericii cu hramul „Sfinții Împărați Constantin și Elena” se află mormântul familiei Vijoli (Fig. 10). Cel mai important membru al familiei a fost învățătorul Bartolomeu Vijoli, care a predat la școala din localitate în perioada 1892-1909. Tot acolo sunt înmormântaţi socrul, soţia, copiii şi nurorile. Monumentul funerar este străjuit de trei piese din beton, având încastrate plăci din marmură. Pe piesa centrală sunt următoarele inscripţii: „Adormiţilor întru Domnul/ BARTOLOMEU VIJOLI/1866-1918/şi/MARIA VIJOLI/n. ŢESTEA/1882-1924/ZAFIU ŢESTEA/1848-1923/Copiii îndureraţi”. Pe piesa din stânga se află inscripţiile: „Inginer/ BARTOLOMEU VIJOLI/1904-1997/MARIA VIJOLI (NEMŢEANU)/1906-1993”. Cea din dreapta are inscripţiile: „MARIA VIJOLI/1906-1992/AUREL VIJOLI/ 1902-1981”[10].

Viştea de Jos. În localitate încă există vechea Biserică cu hramul „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril”, neîngrijită, în stare de degradare (Fig. 11). Este una dintre cele mai vechi ctitorii ortodoxe păstrate în Ţara Făgăraşului (construită de „boereasa Hanoe”), având naosul şi absida construite spre sfârşitul secolului al XV-lea, iar turnul clopotniţă în anul 1819, când a fost cedată confesiunii greco-catolice. Are, în interior – pe toată suprafaţa – pictura în frescă, realizată de zugravul Pantelimon în anul 1818[11].

În cimitir sunt cinci morminte care fac obiectul studiului nostru. Primul, dispus pe latura de N a bisericii, este al lui Vasile Stanciu (1821-1899), căpitan pensionar (Fig. 12), originar din Viștea de Jos, membru al Comitetului Administrativ al Fondului Școlar Grăniceresc (din anul 1871), dar și membru al *Eforiei Școlare* viștene (1871-1880). Prin strădaniile sale s-a edificat, între 1878-1879, un nou local de şcoală, întreaga construcţie costând 6.979 florini. Tot acolo este înmormântat şi fiul

[8] SJSbAN, Fond *Şcoli grănicereşti (1863-1938)* (în continuare, *FŞG*): *Normativ, anexe*; *Extras din Raportul despre starea şcolilor grănicereşti la finea anului şcolar 1873-1874*; D. 753/16 august 1876; *Şematism*: 1871, p. 264; 1880, p. 261; Gheorghe Codrea, *Istoricul învăţământului poporal din Ţara Făgăraşului,* Făgăraş, 1933, p. 7; Inscripţii de pe monumentul funerar; Alexandru Bucur, *op. cit.*, p. 32, 43, 51, 73, 97, 98, 99, 110, 148, 231.

[9] Alexandru Bucur, *op. cit.*, pass.

[10] *Şematism*: 1896, p. 27, 259; 1900, p. 242, 623; 1906, p. 295; Inscripţii de pe monumentul funerar; Constantin Stan, *op. cit*., p. 472; Alexandru Bucur, *op. cit*., p. 140, 234.

[11] Constantin Stan, *op. cit*., p. 482; Antal Lukács, Aurel Dragne, *op. cit.*, p. 337-340; Antal Lukács, Şerban Popescu Dolj, *Biserica veche din Viştea de Jos, Braşov, Sf. Mihail şi Gavril*, în „Revista Bistriţei”, XXX-XXXI, 2016-2017, p. 147-157.

https://biblioteca-digitala.ro

său, Nicolae. Mormântul este străjuit de un obelisc din marmură neagră, format din trei piese asamblate vertical (Fig. 13). Are următoarele inscripţii: „†/Căpitanul/ Basiliu/Stanciu de Vist/născut în 2. Febr. 1821/reposat în 12. Oct. 1899./Inginer/ Nicolae/Stanciu de Vist/Insp. general C.F.R./1874-1931”[12].

Al doilea mormânt este al grănicerului Nicolae Şandru (1827-1874). La căpătâi are o cruce din piatră, pe care se disting, cu greu, următoarele: „[…] NICULAE SANDRU/Nascut in 1823 Rapo/satu in/1874 si sotia/PARASCHIVA N/SANDRU Nascuta/in 1829 Raposata in/1913. Fie[-]le tiarina usiora si memoria bine/cuvantata/ Ridicata de/Fiul loru Recunos/catoriu [...]”[13] (Fig. 14).

Alt mormânt este cel al lui Nicolae Stanciu (1851-1894), învăţător la Şcolile de Reuniune Grănicerească din: Voila (1871-1872); Lisa, 1872; Mărgineni (1872-1874); Viştea de Jos (1874-1890). În ultima perioadă în care a profesat a fost şi director al şcolii din Viştea de Jos. Pe crucea de la mormânt sunt următoarele însemnări: „Aici îşi dorm somnul de veci scumpii noştri/părinţii şi frate/NICOLAE n. STANCIU/fost învăţător/născut în 1851 rep. în 1894/Soţia/Paraschiva n. M. Neagoe/la 1864 reposată în 1906/Fiu/ALECSANDRU/născ. în 1890 rep. în 1893/Odihnească în pace./Ridicată de jalnicul lor fiu/Dumitru şi soţia Eusafta./1935”[14] (Fig. 15).

Un alt mormânt este al preotului Dumitru (Demetriu) Şandru, cel care a păstorit comunitatea greco-catolică (1876-1897) şi a catehizat elevii Şcolii de Reuniune Grănicerească. Alături de el este înmormântată şi soţia, Eva. Pe crucea din piatră sunt următoarele inscripţii: „Aici odihnesc în Domnul/†/Preot/Dumitru Şandru/născut în 1857/decedat în 1898/Şi soţia Eva/născută în 1858/decedată în 1923/În veci pomenirea/lor./Ridicată de fiul/Gheorghe şi soţia Paraschiva”[15] (Fig. 16).

Unul dintre impozantele morminte din cimitir, cu monument din marmură albă, este cel al învăţătorului Augustin Şandru (1883-1974), localnic. A absolvit *Şcoala Normală* din Deva şi a predat în localitate din anul 1911 până după anul 1928, când deţinea şi funcţia de director al şcolii. A fost catalogat de Gheorghe Codrea (revizor şcolar), ca un „patriot înflăcărat, înfruntând cu demnitate pe oamenii stăpânirii care căutau să-i înjosească pe dascălii români”. Munca depusă, dar şi participarea la Primul Război Mondial i-au adus următoarele ordine şi medalii: *Răsplata Muncii*, cl. a II-a; *Coroana României*; *Crucea de Război* română; *Crucea de Război* cehoslovacă[16]. Tot acolo sunt înmormântaţi soţia, Cornelia, şi fiul lor, Puiu Ovidiu. În partea din faţă a monumentului (compus din asamblarea a şapte piese din marmură: o cruce

---

[12] SJSbAN, *FŞG*: *Protocolu din 5 decembre 1866 luatu în Urbea Fagarasiu despre consultarea si dechiaratiunea representantiloru reuniti ai fostiloru granitieri in causa fondului loru scolasticu mai inainte disu fondu de montura*; D. 350/17 iunie 1873; *Extras din Raportul despre starea şcolilor grănicereşti la finea anului şcolar 1873-1874*; D. 479/12 iunie şi 987/17 noiembrie 1879; D. 128/1896; C. Stan, *op. cit*., p. 484; Inscripţii de pe monumentul funerar; Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit*., p. 18, 65-66; Al. Bucur, *op. cit*., p. 18, 27, 34, 46, 145, 146, 233.

[13] Inscripţii de pe monumentul funerar.

[14] *Şematism*: 1880, p. 261; 1886, p. 249; 1911, p. 250; C. Stan, *op. cit*., p. 484; Inscripţii de pe monumentul funerar; Al. Bucur, *op. cit*., p. 62, 98, 120, 121, 147, 148, 233.

[15] *Şematism*: 1880, p. 261; 1886, p. 266; 1890, p. 248-249; 1896, p. 266; 1900, p. 637; C. Stan, *op. cit*., p. 484; Inscripţii de pe monumentul funerar.

[16] SJSbAN, *FLPRM 7*, *Tablou nominal Viştea de Jos*, f. 286r, nr. crt. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

din două piese; două bucăţi postament; trei piese verticale – în dreapta şi stânga crucii – din care două cu inscripţii) sunt următoarele: a. în stânga crucii: „portret pe suport din porţelan (Fig. 17)/Învăţător/AUGUSTIN ŞANDRU/născ. 2 August 1883/dec. 14 Nov. 1924"; b. în dreapta crucii: „portret pe suport din porţelan/CORNELIA ŞANDRU/născ. 20 Iunie 1892/dec. 28 Martie 1970". Pe spatele monumentului, în dreapta crucii, sunt următoarele: „NEPĂTRUNSE SUNT CĂILE DOMNULUI! TOATE ÎNTRU ÎNŢELEPCIUNE LE FACE./†/portret pe suport din porţelan, ilizibil/ODICHNEŞTE ÎN DOMNUL/ULTIMUL APRECIAT ŞI DE TOŢI IUBIT,/AL NOSTRU BĂIAT/PUIU OVIDIU ŞANDRU/ELEV CL. II-A LICEALĂ/N. 13 SEPT. 1924. M. 16 FEBR. 1937"[17] (Fig. 18).

În cimitirul Bisericii cu hramul „Înălţarea Domnului" (ortodoxă, edificată între anii 1925-1927) s-au păstrat mai multe morminte, importante pentru noi. Într-unul dintre acestea, având o cruce din piatră, deteriorată (Fig. 19), a fost înmormântat grănicerul Nicolae L. Neagoe (1830-1889). Pe cruce se mai poate descifra următoarea inscripţie: „Aicea ma odichnesc/eu/Nicolae L. Neagoe/nascut la Anul 1830/si am reposatu/in Domnul la Anul/1889 in 8/1"[18].

Un impozant monument din piatră, dispus în partea dreaptă a cimitirului, spre S-E, cu inscripţii parţial vizibile, a străjuit – în trecut – mormântul uneia dintre numeroasele familii Borzea (Fig. 20), care a dat mai mulţi intelectuali ce fac cinste localităţii. Printre cei care au contribuit la edificarea lui este nominalizat şi învăţătorul Ioan Pop Borzea, care a predat la Şcolile de Reuniune Grănicerească din Viştea de Jos (1873; 1882-1894) şi Voila (1872; 1873-1882). Pe toate cele patru feţe ale monumentului sunt inscripţii. Pe faţa monumentului, la bază, se pot descifra următoarele: „Aici odichneste robul lui Dumne/[zeu NI]COLAE BORZEA fost/[protopop] al Făgăraşului [...]". Pe spatele monumentului: „In/amintirea tribunului/[...] BORZA rep. in 1849./[...]E in 18[...]1 in Orlat/[...] in 1876 VASILE paroh/[...] MATHEI [...]". Pe latura din stânga: „[...]/IOAN ALDEA BORZA/[...]". Pe latura din dreapta se mai ghicesc următoarele însemnări: „Ridicat[-]am/acest monument in anul 1895/George I. Borza asesor/Sofia Borza Ioan Pop Borza/inveţătoriu [...]/primariu George Borza/ notariu Dumitru Borza/casariu Niculae Borza/Ioan şi Aldea [...]/Maria Parascsch[...] /Paraschiva [...]"[19].

Voila. În cimitirul localităţii se păstrează, deteriorat, mormântul lui Dănilă Moian, locotenent (Fig. 21), preşedinte al Eforiei Şcolare locale. Pe crucea de la mormânt s-au mai păstrat – parţial – inscripţiile: „[...] locotenente la [...]/1854-1860 locotenente la/legiune [...] din Italia/1860-1867 [...]/1868-1902 presedintele [...]/ [...]nului scolar [...]"[20].

În cimitirul situat în curtea Bisericii cu hramul „Sfântul Nicolae" sunt două morminte de interes pentru noi. În primul a fost înmormântat învăţătorul Gheorghe Vasu (1848-1918), căsătorit cu Iustina (n. Gabor, 1850-1918) (Fig. 22). A profesat la

[17] *Şematism* 1911, p. 250; Gh. Codrea, *op. cit.*, p. 11; C. Stan, *op. cit*., p. 484; Inscripţii de pe monumentul funerar; Al. Bucur, *op. cit*., p. 147, 233.
[18] Inscripţii de pe monumentul funerar.
[19] Inscripţii de pe monumentul funerar; C. Stan, *op. cit*., p. 484; Al. Bucur, *op. cit.*, p. 43, 62, 98, 147, 148, 227.
[20] SJSbAN, *FŞG,* D. 291/10 mai 1873; Al. Bucur, *op. cit*., p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro

Şcolile de Reuniune Grănicerească din Mărgineni (1871-1872), Voila (1872-1877; 1878-1882), Viștea de Jos (1877) şi Racovița (1899-1905)[21].

Al doilea mormânt este al lui Gheorghe Gabor (1887-1969), învăţător la şcoala din localitate începând cu anul 1921. S-a născut la 17 februarie 1887, în Voila. A frecventat cursurile şcolilor primare din Voila şi Sâmbăta de Jos, apoi pe cele ale *Şcolii civile* din Făgăraş. Şi-a continuat studiile la Sibiu, la *Şcoala Normală*, unde a absolvit cursul pedagogic. Apoi a profesat la: Muerău (azi Pădureni, jud. Cluj); Sânt Mihaiul de Murăş (azi Sânmihai de Pădure, jud. Mureş); Dumbrava (jud. Mureş); Rodbav (jud. Braşov). Monumentul funerar (compus din două piese: o cruce; o placă verticală) este confecţionat din beton armat, pe care s-au montat două plăci de marmură, inscripţionate (Fig. 21). Pe placa superioară sunt următoarele inscripţii: „GABOR GHEORGHE/ÎNVĂŢĂTOR/1887-1969/GABOR LETIŢIA/1913-1973/ RIDICATĂ DE SOŢIE ŞI/FIICA SA GEORGETA". Pe a doua: „TOATE-N LUME-S TRECĂTOARE/OMUL ESTE CA ŞI-O FLOARE/ÎNFLOREŞTE VEŞTEJEŞTE/ ŞI-APOI MOARE[22]". Gheorghe a fost fiul adoptiv al învăţătorului Dănilă Gabor, care a predat la Școlile de Reuniune Grănicerească din Scoreiu (1876-1879), Lisa (1879-1882) şi Voila (1882-1884)[23].

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Monumentul funerar al preotului și învățătorului Nicolae Muntean, Lisa. Foto autor (în continuare, FA), 21 martie 2013.

Fig. 2 – Monumentul funerar al familiei Stanislav, Lisa (FA, 21 august 2013).

Fig. 3 – Portretul învățătorului Eusichiu Stanislav. Arhiva Alexandru Bucur (în continuare, AAB), Fond *Foto*.

Fig. 4 – Clădirea Bisericii „Sfântul Nicolae" din Mărgineni (FA, 21 august 2013).

Fig. 5 – Placa comemorativă în onoarea colonelului David baron Urs de Margina, Mărgineni (FA, 21 august 2013).

Fig. 6 – Crucea de la mormântul grănicerului Iosif Pop Gremoiu, Mărgineni (FA, 21 august 2013).

Fig. 7 – Crucea de la mormântul învățătorului Dănilă Pandrea, Mărgineni (FA, 21 august 2013).

Fig. 8 – Bust al colonelului David baron Urs de Margina, Mărgineni (FA, 21 august 2013).

Fig. 9 – Portretul colonelului David baron Urs de Margina, din perioada în care era preşedinte al Comitetului Administrativ al Fondului Şcolar Grăniceresc (AAB, Fond *Foto*).

Fig. 10 – Monumentul funerar al familiei Vijoli, Recea (FA, 21 august 2013).

[21] *Şematism*: 1876, p. 256; 1880, p. 261; 1900, p. 577; Inscripţii de pe monumentul funerar; C. Stan, *op. cit*., p. 493; Al. Bucur, *op. cit*, p. 121, 128, 147, 148, 234.
[22] C. Stan, *op. cit*., p. 493; Al. Bucur, *op. cit*., p. 149, 228; Inscripţii de pe monumentul funerar.
[23] *Ibidem*; *Ibidem*, p. 45, 46, 120, 131, 148, 149, 228.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11 – Biserica „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril”, Viştea de Jos (FA, 31 august 2022).

Fig. 12 – Monumentul funerar al familiei Stanciu de Vist, Viştea de Jos (FA, 12 martie 2020).

Fig. 13 – Portretul căpitanului Vasile Stanciu de Vist, din perioada în care era membru al Comitetului Administrativ al Fondului Şcolar Grăniceresc (AAB, Fond *Foto*).

Fig. 14 – Crucea de la mormântul grănicerului Nicolae Şandru, Viştea de Jos (FA, 31 august 2022).

Fig. 15 – Crucea de la mormântul învățătorului și directorului Nicolae Stanciu, Viştea de Jos (FA, 12 martie 2020).

Fig. 16 – Crucea de la mormântul învățătorului și preotului Dumitru Şandru, Viştea de Jos (FA, 12 martie 2020).

Fig. 17-18 – Portretul şi monumentul funerar al învățătorului și directorului Augustin Şandru, Viştea de Jos (FA, 12 martie 2020).

Fig. 19 – Crucea de la mormântul grănicerului Nicolae L. Neagoe, Viştea de Jos (FA, 6 august 2022).

Fig. 20 – Monumentul funerar al familiei Borzea, Viştea de Jos (FA, 6 august 2022).

Fig. 21 – Crucea de la mormântul locotenentului Dănilă Moian, preşedinte al Eforiei Şcolare Voila (FA, 14 ianuarie 2022).

Fig. 22 – Crucea de la mormântul învățătorului Gheorghe Vasu, Voila (FA, 14 ianuarie 2022).

Fig. 23 – Crucea de la mormântul învățătorului Gheorghe Gabor, Voila (FA, 14 ianuarie 2022).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

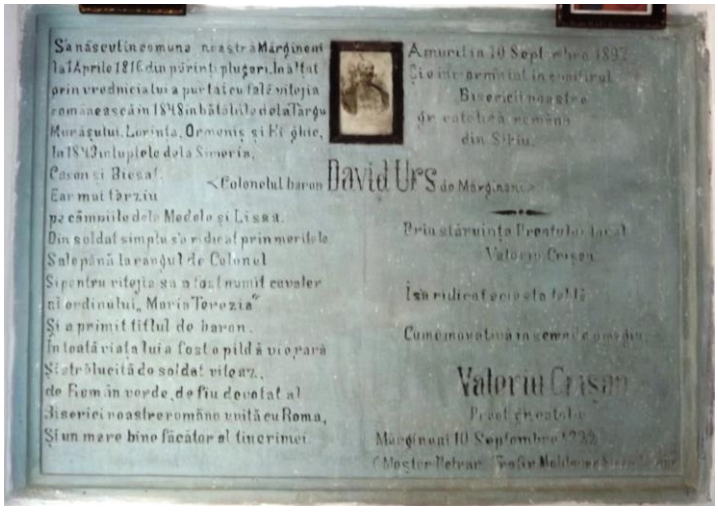

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

Fig. 23

https://biblioteca-digitala.ro

ISTORIA HERGHELIEI DE LA SÂMBĂTA DE JOS, JUDEȚUL BRAȘOV, OGLINDITĂ ÎN DOCUMENTELE VREMII ÎN PERIOADA 1872-1917. PARTEA A III-A (1896-1917)

Judit GRAPĂ[1]

THE HISTORY OF THE STUD FARM FROM SÂMBĂTA DE JOS, BRASOV COUNTY, REFLECTED IN THE DOCUMENTS OF THE TIME DURING 1872-1917. PART III (1896-1917)

Fogaras:Magyar királyi állami ménestelep.1908 [2]

ABSTRACT

Even if the purpose of establishing the Făgăraș Stud Farm in 1873, was to „improve the Transylvanian mountain horse (Szekler) through Lipizzaner and Arabian stallions", practically from the beginning, this project turned into a horse breed Lipizzaner. Here they developed, lived and trained, specimens that honorably represented their race. The beauty of the horses and the fame of the stud farm, determined important personalities of the time, to step on its doorstep. Its history is reflected below, as described in the newspaper „Vadász-és Verseny-Lap", the official sports publication of the time in Budapest.

Keywords: Lipizzaner horse breed, horse competitions, official visits.

Este ultima parte dedicată incursiunii în istoria hergheliei, așa cum a fost oglindită în paginile ziarului „Vadász-és Verseny-Lap" și în documentele vremii. Poate este și cea mai tristă, pentru că redă lupta dusă pentru păstrarea ei. Însă, cu toate eforturile depuse, până la urmă acest loc deosebit, singura herghelie de stat din Transilvania, a fost închis. În mare parte, articolele apărute în această perioadă se ocupă de problema menținerii sau desființării sale.

[1] Documentarist, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat", Făgăraș;
e-mail: iuditgra@yahoo.com.
[2] Sursa: Arhiva Digitală a Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat".

https://biblioteca-digitala.ro

Nici nu a început anul 1896 când, în articolul intitulat „Contemplarea", din luna februarie, este ridicată din nou problema privind viitorul herghelii. Aici se menționează: „Chiar dacă o parte din opinia publică a discreditat nu demult Herghelia de la Făgăraș", „totuși puternica acțiune a transilvănenilor a fost capabilă să obțină la Făgăraș, respectiv la Sâmbăta de Jos, menținerea în continuare a herghelii de stat, dar nu știm nimic sigur dacă sângele lipițan o să domine în continuare sau creșterea o să fie orientată într-o altă direcție". Tot aici se menționează că au fost încercări în anii precedenți cu privire la „împrospătarea sângelui și la regenerare"; în mare parte caii achiziționați erau din Herghelia de la Lipicza, care „au lăsat mai mult sau mai puțin urme bune după ei", însă „o achiziție deosebită a fost uriașul armăsar cu numele de Pluto Fantasca", cumpărat în anul 1885 de către Guvern. Autorul articolului subliniază că „din punctul de vedere al reproducerii nu ar fi un bun proiect, nici pentru stat și nici pentru populație, încrucișarea liniei fondatoare încă existentă la Făgăraș cu sângele englez", deoarece diferențele fizice dintre cele două rase sunt mari. Propunerea pentru „îmbunătățirea materialului" existent este cu „armăsari din linia Nonius, dar cel mai apropiat ar fi însă sângele arab", care deja face parte din structura acestei rase. Concluzia finală este: „(...) deci, dacă s-ar arăta adecvat existența în continuare a liniei fondatoare făgărășene, păstrarea caracteristicilor și bunelor sale proprietăți, atunci numai sângele arab ar fi menit pentru aceasta, care ar îmbunătăți greșelile existente și ar completa degenerările cauzate de creșterea internă, a cărei influență deja se arată foarte puternic"[3].

Tot în acest număr 6 al ziarului, numai cu patru pagini mai încolo, din nou se ridică problema desființării. De data aceasta în cadrul rubricii „Diverse", unde se arată: „Întrebarea privind Herghelia de la Făgăraș m-a însoțit din nou în ziare. Se spune că desființarea ei este hotărâtă definitiv și în curând o să fie pusă în aplicare, fără ca Transilvania să primească o altă herghelie în locul ei"[4].

Știrile din articolul „Contemplarea" sunt supuse analizei în numărul 8/19 februarie 1896, într-o scrisoare adresată redactorului-șef, publicată sub titlul „Comentarii în cazul speciei lipițan de Făgăraș" și semnată „...y" (mai mult ca sigur că autorul este Oltvölgyi, cel care pe parcursul anilor a făcut atâtea relatări ample și frumoase despre activitatea de la Sâmbăta. La sfârșitul scrisorii el face mențiunea că „este o persoană care are mulți ani de experiență în domeniul creșterii cailor din Transilvania"). Afirmă că „a citit cu interes articolul care se referă la degenerarea și decăderea Hergheliei de la Făgăraș și până la un punct este de acord cu cele afirmate de autor", dar are următoarele comentarii de făcut: „Autorul articolului este în confuzie atunci când afirmă că Herghelia Imperială de la Lipicza nu ar putea apela la cea de la Făgăraș în scopul împrospătării sângelui, după ce această herghelie a fost discreditată în fața opiniei publice". Din contră, „această herghelie a cumpărat de la Făgăraș, pentru acest scop, un armăsar pe nume Favory XI, care este folosit și în ziua de azi ca armăsar de prăsilă". În scrisoare combate punctele de vedere ale autorului acelui articol cu privire la împrospătarea sângelui și subliniază că este „susținătorul creșterii curate, respectiv

[3] *Vadász és Verseny-Lap*, nr. 6/9 februarie 1896, p. 58-59.
[4] *Ibidem*, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro

a speciilor de cai aclimatizați" și ca soluție propune „consolidarea și dezvoltarea creșterii cailor populari și dezvoltarea mai departe a rasei lipițan"[5].

„Bugetul creșterii naționale a cailor" a fost dezbătut în luna aprilie de către Camera Deputaților. Aici din nou s-a ridicat problema privind viitorul Făgărașului. După mai multe luări de cuvânt, cea mai „originală propunere" a fost făcută de către contele Károlyi Sándor, care a propus „împărțirea iepelor"[6].

Cu toate amenințările existente cu privire la soarta herghеliei, în numărul 29 din 4 mai 1896 se face o relatare despre „marea expoziție de cai" ce s-a desfășurat la Budapesta în perioada 5-12 mai 1896, unde „de o mare apreciere s-au bucurat și atelajele de patru și de cinci cai de la Kisbér, Bábolna, dar mai ales cel de la Făgăraș, un atelaj cu doi cai castanii, Favory 11 și Pluto Fantasca 8, care au stârnit o mulțumire generală prin frumusețe, noblețe și acțiunea lor rapidă; dar nu numai aceștia, ci în general tot materialul expus de la Făgăraș"[7].

O „Atenționare" din 22 aprilie 1896 este dată publicității de către Ministerul Maghiar Regal al Agriculturii cu privire la data clasificării materialului herghеliilor de stat și a animalelor folosite în interes economic, care este publicată în luna mai. Aici erau comunicate datele pentru celelalte trei herghelii de stat, iar pentru Făgăraș se face mențiunea că „data o să fie stabilită ulterior"[8]. Într-adevăr, această acțiune este fixată pentru perioada 4-8 iunie 1896 și publicată din nou printr-o „Atenționare". cu nr. 38655 -II/1din 10 iunie 1896[9].

Continuă succesul cailor participanți la expoziții. La a „doua expoziție de cai", desfășurată la o lună după prima și dedicată cailor din crescătorii, care a avut loc tot la Budapesta și s-a bucurat de prezența regelui, a fost expusă de la Făgăraș o „colecție" formată din Neapolitano IV – armăsar fondator de linie, un cal tânăr provenit de la Pluto Fantasca („care a fost unul dintre cei mai buni cai fondatori de linie de la Făgăraș") –, două iepe cu mânz și trei iepe tinere[10]. În această expoziție caii au fost împărțiți în trei categorii: crescuți „de stat, de marii proprietari de teren și micii proprietari de teren"[11].

O veste îmbucurătoare, care dădea speranțe, a fost tipărită la începutul lunii iulie tot în cadrul rubricii „Contemplarea", unde autorul afirmă: „Așa am auzit că o să se mențină fără îndoială Herghelia de la Făgăraș și respectiv creșterea rasei lipițan, chiar în același loc, (...) deoarece târgul luxos de cai care abia s-a încheiat a reabilitat în totalitate herghelia și pe comandantul acesteia, (...) reieșind că rasa lipițan are foarte mulți prieteni și din ce în ce mai mulți au început să o crească. Această expoziție a dovedit că linia originală de lipițan nu a pierdut nimic din bunele sale calități, ci din contră, s-a îmbunătățit cu totul"[12].

---

[5] *Ibidem*, nr. 8/18 februarie 1986, p. 75.
[6] *Ibidem*, nr. 20/15 aprilie 1896, p. 163.
[7] *Ibidem,* nr. 29/4 mai 1896, p. 222.
[8] *Ibidem*, nr. 30/8 mai 1896, p. 228.
[9] *Ibidem*, nr. 44/13 iunie 1896, p. 320.
[10] *Ibidem*, nr. 45/17 iunie 1896, p. 330.
[11] *Ibidem*, nr. 42/6 iunie 1896, p. 303.
[12] *Ibidem*, nr. 49/4 iulie 1896, p. 355.

https://biblioteca-digitala.ro

Proiectul de buget al Ministerului Agriculturii pentru anul 1897 dă din nou speranțe pentru menținerea hergheliei. Acesta prevedea pentru Făgăraș alocarea sumei de 40.000 de forinți pentru cumpărarea „iepelor autohtone transilvănene, care împerecheate cu armăsari cu sânge englez, o să fie crescute alături de rasa lipițan". Se prevedea existența la Făgăraș a unei herghelii cu 50 de iepe lipițan și 50 de iepe jumătate sânge transilvănean și englez; astfel se menținea creșterea tradițională a rasei lipițan[13].

Pe 2 octombrie 1896 a început la Budapesta licitația materialului excedentar și cel selectat din herghelиile de stat. Interesul prezentat pentru iepele și atelajele cu trei sau patru cai de la Făgăraș „nu a mai fost așa de mare". Explicația dată pentru aceste vânzări slabe este că la această licitație „nu a participat în număr mare clasa mijlocie" datorită problemelor financiare existente. Totuși s-a reușit valorificarea la un preț bun a unui atelaj cu patru cai la prețul de 1.400 de forinți și a două iepe de sânge arab, care s-au vândut cu 310 forinți[14].

În numărul 87 din 24 octombrie 1896 este publicată o adresă trimisă de noul ministru al agriculturii Asociației Economice din Transilvania, în care își exprimă interesul față de creșterea cailor transilvăneni. Și pentru că problema Hergheliei de la Făgăraș a fost „dezbătută în ultimii ani atât în presă, cât și în sălile legislative", a considerat că este una dintre prioritățile sale să clarifice această situație. Drept pentru care, „după ce a studiat documentele legate de herghelie", s-a deplasat personal acolo pentru lămuriri și pentru „ca plângerile adresate contra hergheliei să înceteze". În adresă, el aduce la cunoștința asociației măsurile care consideră că trebuie luate. Pe primul plan este înmulțirea numerică a cailor din linia lipițan și mai ales ca „acest material să fie de bună calitate și corespunzător scopului", și dorește măsuri cu privire la „menținerea materialului selectat existent, atât din punct de vedere calitativ, cât și al aspectului fizic". De asemenea, intenționează „să înființeze aici o herghelie separată cu iepe cu caracteristici transilvănene, achiziționate prin cumpărare". Pentru realizarea „intenției sale" solicită colaborarea asociației și a crescătorilor de cai „ca pentru un preț convenabil să fie selectat cel mai bun material". Pentru rezolvarea propunerilor sale l-a numit pe șeful Secției de Creștere a Cailor din cadrul ministerului său. La sfârșitul adresei se face precizarea că „în privința armăsarilor pur sânge englez și jumătate sânge englez folosiți pentru iepele selectate, șeful secției o să ia legătura cu domnii menționați"[15].

Știrile acestui an se termină cu o scurtă relatare despre o vânătoare de capre negre, desfășurată în zilele de 26-28 octombrie 1896 în Munții Făgărașului, zona „Vurfu Ourli", unde un mic grup de vânători au reușit să împuște șase capre[16].

În anul 1897 sunt scurte relatări despre activitatea hergheliei. Acestea încep abia în luna mai, când între 3-5 mai s-a desfășurat a doua ediție a „Târgului de lux pentru cai", dar „nu cu prea bune rezultate". Aici, din „producția Hergheliei de la

[13] *Ibidem*, nr. 73/16 septembrie 1896, p. 535.
[14] *Ibidem*, nr. 80/5 octombrie 1896, p. 588.
[15] *Ibidem*, nr. 87/24 octombrie 1896, p. 633-634.
[16] *Ibidem*, nr. 90/2 noiembrie 1896, p. 649.

https://biblioteca-digitala.ro

Făgăraș a fost prezentat de către contele Bierdini Egon un atelaj cu patru cai gri, foarte frumoși, al cărui preț era de 3.000 de forinți”[17].

Între 17-18 mai s-au desfășurat la Herghelia din Kisbér concursurile materialului tânăr și au fost transferate la Făgăraș patru iepe[18].

O știre din 15 septembrie 1897 anunță că între 4-5 octombrie se va desfășura la Budapesta licitația cailor excedentari, castrați și iepe, unde de la Făgăraș vor fi puse în vânzare cinci iepe tinere[19].

Interesul manifestat pentru menținerea hergheliei se dovedește și prin știrea publicată în luna octombrie, în care se face referire la „vizita făcută de consilierul ministerial Lossonczy Mihály la Lipicza, „ca să achiziționeze câteva iepe bune pentru Făgăraș”[20].

Ministerul Agriculturii, prin „Anunțul” obișnuit de la sfârșitul anului, publică lista cu armăsarii pentru montă din hergheliile de stat. La Făgăraș a fost stabilită taxa de 20 forinți/bucată, pentru șapte cai lipițan și 200 forinți pentru Toreador – un cal crescut în țară, jumătate sânge englez, pentru împerecherea cu o iapă jumătate sânge ardelean[21]. Anunțul este repetat și în numărul 94/27 noiembrie 1897.

Între 4 și 5 octombrie s-a desfășurat o nouă licitație de cai din hergheliile de stat, unde de la Făgăraș au fost vândute patru iepe tinere excedentare din rasa lipițan. Sumele încasate pentru acestea erau de 350, 400, 420, 510 forinți[22]. Aceasta este ultima relatare a anului despre herghelie.

Faptul că Guvernul nu intenționa desființarea hergheliei, ci din contră dezvoltarea ei, reiese și din Raportul contabil pe anul 1897 al Scaunului de Audit de Stat Regal Maghiar. Acest raport arată că din suma de 70.100 de forinți încasați din vânzarea lemnului existent în pădurea de la Mândra, care era în proprietatea hergheliei, „suma de 47.447 forinți și 70 crăițari a fost alocată pentru diferite cheltuieli privind administrarea domeniului”. Printre acestea sunt: 24.604,03 forinți pentru sporirea efectivului de animale: vite, oi, cai de povară; la construirea unui nou grajd pentru bivoli la Șercaia; pentru dotarea „casei laptelui” din gospodăria de la Făgăraș; pentru construirea unei „case a cașcavalului” în gospodăria de la Sâmbăta; pentru transformarea clădirii crâșmei de la Porumbacu de Jos în casă a ofițerilor, 12.776,03 forinți; pentru înființarea pajiștilor montane 2964,13 forinți[23].

Propunerea făcută de ministrul agriculturii este pusă repede în practică așa cum este dovedită prin scrisoarea intitulată „Din Transilvania” (nesemnată). Este adresată redactorului ziarului și a fost publicătă în nr. 2/8 ianuarie 1898. Ea confirmă că la Sâmbăta de Jos deja a fost amenajată o herghelie cu 55 de iepe jumătate sânge

[17] *Ibidem*, nr. 29/7 mai 1897, p. 213-214.
[18] *Ibidem*, nr. 35/21 mai 1897, p. 256.
[19] *Ibidem*, nr. 72/15 septembrie 1897, p. 495.
[20] *Ibidem*, nr. 84/15 octombrie 1897, p. 575.
[21] *Ibidem*, nr. 93/20 noiembrie 1897, p. 628.
[22] *Ibidem*, p. 629.
[23] A M.Kir. Állami Számvezetőszék *JELENTÉSE az 1897. évi zárszámadásról, valamint az államháztartás, államvagyon és állami adósságok kezelése körül ay 1897, évben szerzett tapasztalaiból*, Budapest, 1898, Nyomatott a Magyar Királyi Államnyomdában, p. 184-186.

https://biblioteca-digitala.ro

englez, din care 10 sau 15 „sunt mai slabe, dar per total, în general sunt destul de bune”[24].

O scurtă știre apărută în cadrul rubricii „Creșterea națională a cailor”, din iulie 1898, ne face cunoscut că „Ministrul Agriculturii l-a încredințat cu conducerea Hergheliei de la Făgăraș pe Fridrik Géza”, însă fără să se facă referire la vechiul comandant[25].

Tot atât de scurt se relatează în cursul lunii august despre vizita făcută aici de ducele Ludwig Wilhelm de Bavaria, în data de 3 august 1898[26].

În numărul 68 din 10 septembrie 1898 ministrul agriculturii, prin adresa nr. 58.399/98 din august 1898, publică „Anunțul de licitație al cailor” din hergheliile de stat, care urma să aibă loc în data de 3 octombrie l898 la Budapesta[27]. Anunțul este repetat și în numerele 71/19 septembrie și 72/21 septembrie 1898.

O știre primită „înainte de tipărirea numărului” 83 din 19 octombrie 1898 ne informează că „fostul comandant al hergheliei, contele Erdödy Pállfy Géza, a decedat la Viena în data de 17 octombrie. El se afla acolo în vizită la fratele său contele Pállfy András. Corpul lui urma să fie dus la Pozsony pentru înmormântare”[28]. Necrologul este publicat în următorul număr și menționează că era descendentul „uneia dintre cele mai vechi familii nobiliare din Ungaria”. „Și-a început cariera militară la 16 ani, fiind distins de mai multe ori”. „La începutul anilor ’70 a fost numit, la cererea Ministerului Agriculturii, comandantul noii herghelii înființate la Făgăraș, unde a activat mai bine de douăzeci de ani”[29].

În numerele 84/22 octombrie 1898, 89/4 noiembrie 1898 și 90/11 noiembrie 1898 este dată publicității, prin adresa nr. 63555-II/1898 emisă de ministrul agriculturii, taxa de montă pentru hergheliile de stat. La Făgăraș sunt nominalizați șapte armăsari lipițan cu o taxă de 20 forinți/cal, un „armăsar de tip englezesc”, cu numele de „Zivatar”, cu 20 de forinți, și celebrul „Toreador”, un pur sânge englez cu 200 de forinți[30].

Informațiile privind herghelia pentru anul 1898 se încheie în data de 10 decembrie, când apare articolul „Creșterea națională a cailor și funcționarea hergheliilor în anul 1897”. În cadrul acestuia se face o prezentare amplă despre activitatea hergheliilor de stat. Legat de Făgăraș sunt relatate următoarele: „Totalul cailor din herghelie constă din 269 cai din rasa lipițan și 86 din rasa jumătate sânge englez, aceștia din urmă au fost achiziționați în anul 1896, totalul pe herghelie la sfârșitul anului 1897 era de 355 bucăți, din care: din rasa lipițan 5 cai fondatori de linie, 3 de probă și 56 de mânji de armăsari din ani diferiți; numărul iepelor mamă este de 55, iar 14 și 107 mânji sunt clasificați pentru mânji mamă. În herghelia de jumătate sânge englez, pe lângă armăsarul fondator de linie (Toreador) este un armăsar de prăsilă și sunt 52 de iepe mamă jumătate sânge englez și 31 de mânji de diferite sexe și vârste. Rezultatul

[24] *Vadász és Verseny-Lap*, nr. 2/1 ianuarie 1898, p. 12.
[25] *Ibidem*, nr. 50/15 iulie 1898, p. 346.
[26] *Ibidem*, nr. 55/5 august 1898, p. 375.
[27] *Ibidem*, nr. 68/10 septembrie 1898, p. 466.
[28] *Ibidem*, nr. 83/19 octombrie 1898, p. 565.
[29] *Ibidem*, nr. 84/22 octombrie 1898, p. 570.
[30] *Ibidem*, p. 571; nr. 89/4 noiembrie 1898, p. 594 și nr. 90/11 noiembrie 1898, p. 604.

https://biblioteca-digitala.ro

împerecherii armăsarilor fondatori de linie din herghelie a fost următorul: 31 de iepe din rasa lipițan și 50 de iepe din rasa jumătate englez". „Numărul cailor bolnavi în cursul acestui an este de 138. Dintre aceștia s-au vindecat 129, 6 au murit și 3 au fost eutanasiați". „Suma totală încasată din vânzarea cailor la licitația de toamnă de la Budapesta a fost de 12.972 de forinți". Se face un scurt istoric al participării cailor la diferite concursuri, dar se afirmă că „din cauza numărului scăzut de iepe, nici în acest an nu s-au obținut rezultate îmbucurătoare". „Numărul de cai din herghelie în 1890 era de 408, iar în 1897 de 355". Efectivul a „scăzut cu 53 de exemplare din cauza scăderii numărului de cai lipițan din anii precedenți". Per total, „în cele 4 herghelii de stat, în anul 1890 erau 3.287 de cai, iar în 1897 un efectiv de 3.688 cai. Deci, numărul cailor din cele patru herghelii a crescut cu 401 bucăți"[31].

Anul 1899 nu începe cu o știre tocmai favorabilă hergheliei. Deja în numărul 2 al ziarului este preluată din „Erdélyi Gazda" (nr. 1/1899) o informare trimisă de către ministrul Darányi către Asociația Economică transilvăneană, datată 24 noiembrie 1898, prin care se anunță că în urma ședinței desfășurate în 6 septembrie cu privire la caii jumătate sânge englez din Herghelia de la Făgăraș, „nu pentru că herghelia nu s-ar fi dezvoltat corespunzător", totuși luând în considerare „dorințele și punctele de vedere exprimate la această ședință de către crescătorii din zona Transilvaniei", precum și „condițiile locale făgărășene", a considerat adecvată mutarea acestei herghelii pe moșia Trezoreriei de la Cluj", deoarece „condițiile de climă și păscut pentru așezarea hergheliei sunt mai favorabile și mai avantajoase". În continuare se menționează că „și prin așezarea sa, este mai favorabilă față de cea din Făgăraș", deoarece „cei interesați de herghelie, acolo în apropiere, au mai multe ocazii, la fața locului, să sprijine cercurile administrative cu sfaturile lor". Ministrul spera că aceste măsuri „o să fie primite cu calm de către crescătorii de cai din partea Transilvaniei". Măsurile urmau a fi puse în practică „odată cu începerea pășunatului din următorul an[32]".

Deoarece subiectul prezenta un interes deosebit pentru Transilvania, publicarea acestei informări este repetată și în numărul 2 al ziarului din anul următor, adică în 1899.

În articolul intitulat „Materialul de cai al Hergheliei de la Făgăraș" și semnat sub pseudonimul „Ignotius", sunt descrise concursurile de alergat, desfășurate în 27 mai 1899. Autorul subliniază că „materialul de cai de alergat, de la cea mai mică dintre hergheliile de stat, până în prezent, abia a beneficiat de atenția necesară". Schimbările care au avut loc în conducerea hergheliei, cu „orientările prudente și cu scopul conștient" ale actualului comandant, căpitanul Rónay, „sunt garanția sigură că rezultatele frumoase obținute până în prezent o să fie întrecute de cele viitoare". De asemenea, laudă și menționează înalta calitate a materialului de la această herghelie. Caii care au participat la aceste curse au fost antrenați zilnic. Cea mai lungă cursă a fost de 70 de km. Pista pentru concurs „în formă ovală era în interiorul hergheliei și avea 2.500 de metri". Dar ploaia care a căzut „în ziua precedentă concursului, a înmuiat terenul și a îngreunat concursul". Distanța a fost parcursă în 3 ore și 53 de minute și câștigător a fost Favory XII. Pe locul doi a ajuns atelajul cu doi cai format din Maes-

[31] *Ibidem*, nr. 94/10 decembrie 1898, p. 639-640.
[32] *Ibidem*, nr. 2/7 ianuarie 1899, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

toso V (36) cu Fantasca (85). Rezultatele obținute la această cursă „erau în mare parte satisfăcătoare” având în vedere „perioada scurtă de dresaj”[33]. După-amiază au fost programate concursuri grupate pe patru clase pentru caii jumătate sânge și lipițan, două dintre ele pe o distanță de 3.500 m și două pe o distanță de 5.000 m. Deși articolul este amplu, totuși nu mai găsim descrierea minuțioasă și plină de farmec a concursurilor de altădată.

Mare sărbătoare a fost la herghelie la începutul lunii iulie 1899. Au fost aniversați cei 25 de ani de activitate a comandantului Rónay Lajos. Acest „Jubileu de douăzeci și cinci de ani” este relatat mai amplu în numărul 49 din 14 iulie 1899. La această manifestare au participat „corpul ofițerilor, intelectualitatea din toată zona, cărora în creșterea cailor sărbătoritul a făcut lucruri bune”. Prin acest eveniment au fost „recompensate meritele reale, activitatea care nu a cunoscut niciodată slăbiciunea”. Manifestațiile au început dimineața la ora 5 cu „o trezire muzicală”, la ora 6 personalul a „dat serenadă”, iar între orele 7 și 9 în fața castelului s-a cântat „muzică de fanfară”. Apoi, la ora 10 s-a ținut o slujbă în holul castelului și începând cu ora 11 au fost prezentate „onorurile delegaților”, printre care se numărau „multe personalități cunoscute ale vieții mondene” și populația românească. Și-au prezentat onorul: „corpul de ofițeri, subofițerii, personalul de îngrijire a cailor, corpul de la școala comunală, personalități ale comunei”. După care a urmat o masă de „80 de persoane în cazinoul hergheliei”. Programul a continuat după-amiază, când, în „cadrul hergheliei”, s-au organizat curse de cai. Ziua s-a încheiat cu o petrecere care s-a desfășurat în sala de mese a ofițerilor, unde dansul și distracția au continuat până dimineața. Ca amintire, corpul ofițerilor a oferit comandantului „un album de o calitate excepțională”[34]. Articolul nu este semnat.

În numărul 67 din 7 septembrie 1899, între paginile 438-439, apar anunțul, condițiile de licitație și lista cailor care urmează a fi vânduți în data de 4 octombrie și poate și în 5 octombrie din herghelille de stat. De la Făgăraș lista cuprinde un număr de 10 cai, din care șapte iepe tinere și trei castrați.

5003/1899. sz.
II. 1.

A magyar kir. állami lótenyészintézetekből kisorolt anyakanczák, számfeletti fiatal kanczák, kisorolt mének és heréltek

ÁRVERÉSI JEGYZÉKE.

Az árverés Budapesten a „Tattersall“ kerepesi-úti helyiségeiben **1899. évi október hó 4-én és esetleg folytatólag 5-én** fog megtartatni.

[35]

Relatări despre această licitație găsim în numărul din 4 octombrie 1899, când se consemnează: „Iepele din Făgăraș, în calitate de cai de tracțiune, nu prea au prezentat interes pentru cumpărători, iar din cele 4 atelaje cu doi cai, trei au fost cumpărate

[33] *Ibidem*, nr. 38/2 iunie 1899, p. 257-258.
[34] *Ibidem*, nr. 49/14 iulie 1899, p. 329.
[35] „Anunțul” privind licitația din *Vadász és Verseny-Lap*, nr. 67/7 septembrie 1899.

https://biblioteca-digitala.ro

de Herghelia de la Bábolna și unul de un particular, pentru sumele de 810, 830, 870 respectiv 710 forinți”[36]. Nici pentru restul cailor nu s-au găsit cumpărători interesați.

Prin anunțul nr. 83711/899. II./1, ministrul agriculturii face cunoscută taxa de montă pentru anul 1900. Pentru Făgăraș au fost înscriși cinci cai din rasa lipițan, toți cu o taxă de 20 forinți. Aceștia erau: „Conversano-Szardinia II, Conversano-Katina, Maestoso Erga, Neapolitano V, Pluto-Fantasca II”[37]. Acest anunț este repetat și în numerele 93/18 noiembrie 1988 și 94/25 noiembrie 1899.

Anul 1899 se termină cu o scurtă informare din 9 decembrie, prin care este adusă la cunoștința publicului că „Înălțimea Sa, cu cea mai mare grație a binevoit (...) să-l numească pe căpitanul Rónay Lajos comandant al Hergheliei de la Făgăraș”[38].

Știrile privind herghelia din anul 1900 încep abia în luna iunie, când apare o scurtă „Atenționare” a ministrului agriculturii, prin care se aduce la cunoștința celor interesați că „în perioada 27-29 iunie va avea loc la Făgăraș clasificarea cailor”[39].

În cadrul rubricii „Creșterea națională a cailor”, sub titlul „Din Herghelia de la Făgăraș”, este dedicat un articol mai amplu prezentării acesteia. În prima parte se face referire la „harnica activitate ce se desfășoară din nou în acest an” și care consta în „creșterea valorii cailor lipițan” prin „ridicarea treptată a capacităților existente”. Pentru atingerea acestui țel, conducerea a primit ajutor din partea ministrului Darányi, iar rezultatele bune nu s-au lăsat așteptate. Relatările continuă în a doua parte despre calul lipițan care s-a dovedit a fi „un bun cal de tracțiune”, cu „un corp construit din forme nobile” și „calități bune ale materialului”, iar selectarea cailor corespunzători pentru creștere se făcea „cu cea mai mare atenție”. Armăsarii și iepele erau supuse unui „training de galop” conform unui program de antrenament care începea „în cursul lunii martie”. Pentru că „acest training a fost aplicat corect”, au început să se vadă și rezultatele bune în cadrul concursurilor desfășurate în cursul anului, iar caii participanți au parcurs distanțele „în plină capacitate de acțiune, cu puțină transpirație, cu tendoanele uscate, cu o agitație care abia se putea observa”. Aceștia erau „factori care nu puteau ocoli atenția crescătorilor” și erau „dovada că Herghelia de la Făgăraș, cu o conducere corectă, încă stătea în fața unui mare viitor”. Partea a treia a articolului este dedicată dezvoltării creșterii cailor. Chiar dacă în anii precedenți a fost redus numărul iepelor mame, acum se punea un accent deosebit pe importul iepelor din rasa arabă. Au fost cumpărați și doi armăsari noi, în scopul creșterii numărului de armăsari pentru prăsilă. Mânjii născuți în acest an „promiteau destul de mult”. În încheierea articolului sunt nominalizați cei trei armăsari care, prin urmașii lor, erau „sprijinul actual și viitor” al materialului hergheliei: Maestoso-Erga, Neapolitano și Favory XII[40].

La finalul anului sunt din nou publicate listele cu armăsarii de prăsilă din hergheliile de stat. La Făgăraș apar opt cai, toți cu suma de 40 K (coroane)[41].

---

[36] *Ibidem*, nr. 80/4 octombrie 1899, p. 509.
[37] *Ibidem*, nr. 92/11 noiembrie 1899, p. 578.
[38] *Ibidem*, nr. 96/9 septembrie 1899, p. 613.
[39] *Ibidem*, nr. 44/11 iunie 1900, p. 298.
[40] *Ibidem*, nr. 80/19 septembrie 1900, p. 496-497.
[41] *Ibidem*, nr. 101/10 noiembrie 1900, p. 613; nr. 102/17 noiembrie 1900, p. 618 și nr. 103/ 24 noiembrie 1900, p. 629.

https://biblioteca-digitala.ro

Chiar dacă viitorul hergheliei se dovedea strălucitor, conform articolului apărut cu câteva luni mai târziu, aflăm că ministrul agriculturii a dispus mutarea din Herghelia de la Făgăraș a efectivelor de jumătate sânge englez („așa-numita herghelie cu caracter transilvănean") la Cluj, așa cum reiese din discursul ținut în data de 14 ianuarie 1901 cu ocazia Adunării Naționale a Crescătorilor de Cai și publicat în numărul 3 al ziarului din 19 ianuarie 1901. El a motivat această mutare prin faptul că „atât solul, clima, cât și condițiile economice s-au dovedit mai favorabile"[42] în această zonă. În declarația scrisă și trimisă adunării de contele Majláth József, acesta considera că „menținerea Hergheliei de la Făgăraș este benefică, deoarece rasa lipițan este un cal de munte de neînlocuit"[43].

Numărul 58 din luna iulie anunță numirea căpitanului Rónay Lajos, comandantul Hergheliei de la Făgăraș, la conducerea Hergheliei de la Mezőhegyes, care „deja și-a ocupat funcția la noul loc de muncă"[44].

Scurtul istoric al anului 1901 se termină din nou cu lista cailor pentru montă pe anul 1902. În acest an, la Făgăraș apar șapte cai, fiecare cu o taxă de 40 K[45]. Anunțul se repetă și în numerele 100/23 noiembrie 1901 și 101/1 decembrie 1901.

Din Raportul contabil pe anul 1901 al Scaunului de Audit de Stat Regal Maghiar reiese că pentru „marea sală de mese care aparținea de camerele de oaspeți ale castelului de la Sâmbăta de Jos" a fost folosită suma de 2.649,26 de coroane la „dotări pentru 24 de persoane"[46].

În numărul 120 din „27 octobre (9 Novembre)" 1901 al „Telegrafului Român", sub titlul „Furnisări de oves", apare următoarea știre legată de herghelie: „La direcțiunea hergheliei din Făgăraș se va ține în 18 Novembre st. n. licitațiune, pe basa ofertelor în scris, pentru furnisarea a 3.500 un. m. de oves. Oferentul trebuie să se oblige a furnisa cel puțin 200 m. metrice"[47].

Pentru anul 1902 informațiile sunt puține. Abia în luna noiembrie găsim „Anunțul" ministrului agriculturii nr. 93620/II./1. 1902 cu privire la taxa de montă pentru anul 1903. La Făgăraș, de data aceasta apar șase cai, fiecare cu suma de 40 K[48]. Tot în luna noiembrie din numărul 104 aflăm că Visegrády Béla, „comandantul hergheliei, a fost înaintat la gradul de maior". El înainte să ajungă la Făgăraș a fost comandantul Hergheliei de la Sfântu Gheorghe, unde era apreciat și iubit, iar „zona Făgărașului s-a bucurat" de numirea lui în fruntea hergheliei de lipițan, deoarece era un om „harnic, zelos, devotat, care trăia tot timpul pentru munca lui". În articol se reamintește că această herghelie „a fost înființată în 1873 de către Kozma Ferenc și a

[42] *Ibidem*, nr. 3/19 ianuarie 1901, p. 33.
[43] *Ibidem*, nr. 4/26 ianuarie 1901, p. 45.
[44] *Ibidem*, nr. 58/29 iulie 1901, p. 371.
[45] *Ibidem*, nr. 98/9 noiembrie 1901, p. 600.
[46] A M.Kir. Állami Számvezetőszék *JELENTÉSE az 1901. évi zárszámadásról, valamint az államháztartás, államvagyon és állami adósságok kezelése körül az 1901. évben szerzett tapasztalaiból*, Budapest, 1902, Nyomatott a Magyar Királyi Államnyomdában, p. 88-89.
[47] *Telegraful Român*, nr. 120/27 octombrie (9 noiembrie) 1901, Sibiu, p. 489.
[48] *Vadász és Verseny-Lap*, nr. 102/7 noiembrie 1902, p. 632; nr. 104/15 noiembrie 1902, p. 639.

https://biblioteca-digitala.ro

fost condusă de comandanții Ilniczky, Pálffy și Rónay, care au făcut totul pentru dezvoltarea mai departe a rasei lipițan”[49].

În bugetul pe anul 1902, pentru Făgăraș a fost prevăzută suma de 3.023 coroane pentru „cheltuielile privind construcția unui depozit”[50].

Anul 1903 începe cu o veste tristă. Administratorul domeniului hergheliei, Zánkó Emil, a decedat în data de 30 ianuarie la Făgăraș. „În vârstă de 62” de ani, a fost răpus de o boală de inimă[51].

În numărul 75 din 4 septembrie 1903 apare articolul intitulat „Despre caii polo ponei”, semnat de vechea noastră cunoștință „Oltvölgyi”, care printr-o scrisoare adresată redacției face comentarii pe marginea unui articol apărut în numărul 79 al ziarului „Deutsche Sport” despre caii folosiți pentru jocul de polo. Aici, el își exprimă „însuflețirea sa pentru calul lipițan”[52], din nou vorbește de calitățile excelente ale acestei rase și face referire la călătoria de șapte zile a iepei Pluto 54 din 1885 de la Sâmbăta de Jos la Budapesta.

„Anunțul” privind taxa de montă pentru anul 1904 apare în numerele 102/6 noiembrie 1903 și 103/14 noiembrie 1903, și este comunicat prin adresa nr. 87826/II./1. 1903 de către ministrul agriculturii. În acest an, la Făgăraș apar șase armăsari, toți din rasa lipițan și toți cu o taxă de 40 K.

În anul 1904, clasificarea cailor din hergheliile de stat este stabilită prin adresa nr. 33,355/II. nr. 1, publicată în luna mai în paginile ziarului. Singura herghelie pentru care urma ca data să fie stabilită ulterior era Făgărașul[53].

O știre foarte scurtă vorbește în luna august despre vizita consilierului ministerial Lossonczy Mihály la hergheliile de stat, printre care și la Făgăraș[54].

La licitația de la Budapesta, începută în 30 septembrie 1904, au participat de la Herghelia din Făgăraș câțiva cai pentru trăsuri/atelaje care „se puteau transforma în podoaba oricăror expoziții mari”[55]. În total au fost vândute zece iepe tinere, în „valoare totală de 11.120 coroane”[56].

Interesul prezentat pentru caii lipițan este subliniat în cadrul articolului „Creșterea națională a cailor” din numărul 97 al ziarului, unde se specifică: „Mai nou, se arată un mare interes pentru cai din rasa lipițan ieșiți din Herghelia de Stat de la Făgăraș, atât din punct de vedere al materialului de creștere cât și de folosință. Prin mișcările frumoase și rezistența lor, găsim în ei cai de tracțiune de prim rang. (...) Merită să respectăm această rasă de cai![57]”. Acest lucru este confirmat și în scrisoarea trimisă redacției de către Lenhart Antal și publicată în numărul 102 din 21 octombrie 1904, în care autorul face mențiunea că la licitațiile din ultimii ani s-a constatat „din

[49] *Ibidem*, nr. 104/15 noiembrie 1902, p. 640.
[50] *ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉS A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI RÉSZÉRE AZ 1902. ÉVRE*, Budapest, 1901, Nyomatott a M. K. Államnyomdában, p. 68.
[51] *Vadász és Verseny-Lap*, nr. 5/31 ianuarie 1903, p. 50.
[52] *Ibidem*, nr. 75/4 septembrie 1903, p. 531.
[53] *Ibidem*, nr. 41/18 mai 1904, p. 306.
[54] *Ibidem*, nr. 73/10 august 1904, p. 492.
[55] *Ibidem*, nr. 94/30 septembrie 1904, p. 650.
[56] *Ibidem*, nr. 95/3 octombrie 1904, p. 657.
[57] *Ibidem*, nr. 97/7 octombrie 1904, p. 673.

https://biblioteca-digitala.ro

partea cumpărătorilor din străinătate, un interes deosebit pentru cumpărarea cailor cu picioare și oase puternice și pe aceștia îi cumpărau la prețuri foarte mari". Aici se face o comparație între caii lipițan de la Făgăraș, care „sunt de talie mică, dar cu oase puternice", în comparație cu caii arabi de la Bábolna, care „au oase fine" și care s-au vândut la prețuri mai mici decât cei lipițan[58].

Pentru anul 1905 la Făgăraș a fost stabilită suma de 40 K/cal taxă de montă, pentru cei opt armăsari lipițan, conform listei publicate în numărul 110/18 noiembrie 1904, pagina 758.

În articolul intitulat „Puncte de vedere privind creșterea cailor" din cadrul rubricii „Creșterea națională a cailor" din luna noiembrie 1904, se face o prezentare amplă a activității fostului consilier ministerial Kozma Ferencz. Aici se reamintește și că el a fost „fondatorul Hergheliei de la Făgăraș". Totuși, în urma eforturilor depuse, se constată că „micul crescător, în interesul căruia, în primul rând, a fost înființată Herghelia de la Făgăraș, încă nu a ajuns la acel nivel la care ar putea prețui calul mic, dar bun de la Făgăraș". Conform afirmațiilor autorului, „Herghelia de la Făgăraș nu mai este așa cum a fost", iar caii crescuți aici pentru cai de munte și „trimiși la păscut din primăvară până toamnă, pe pajiștile montane de o calitate destul de slabă, unde nu se puteau dezvolta corespunzător și încetișor au devenit din ce în ce mai slabi" a condus la propunerea de „desființare a hergheliei". După schimbarea hranei și a pajiștilor a început să crească natalitatea, au început să „sporească văzând cu ochii" corpul și oasele animalelor, în așa fel că în acest an „doar trei din mânjii selectați aveau 160 cm", iar „restul erau mai mari"[59].

Acest lucru este contrazis patru luni mai târziu, tot în cadrul rubricii „Creșterea națională a cailor", în articolul semnat de Luczenbacher Miklós și intitulat „Problema raioanelor pentru creșterea cailor", publicat în 17 aprilie 1905 în numărul 23. Aici, referindu-se la dezvoltarea raselor arăbești, precizează: „Kozma Ferencz a transferat această rasă la Făgăraș și la Bábolna, care dispun de zone cu un sol care corespunde mai mult caracteristicilor lor individuale, decât câmpiile joase cu un sol gras"[60]. Tot în acest număr al ziarului se aduce la cunoștința publicului că la Făgăraș concursul pentru testarea iepelor tinere antrenate pentru tracțiune o să aibă loc pe data de 6 mai 1905, pe o distanță de 40 km[61].

În numărul următor al ziarului se continuă articolul, iar autorul „consideră necesară și pe viitor creșterea curată a cailor lipițan"[62].

În 19 mai 1905 se face o relatare mai amplă despre testările desfășurate la Făgăraș. Iepele tinere, din clasa iepelor mamă, câte două, au fost înhămate la trăsuri ușoare. Cele șase perechi au trebuit să parcurgă 40 de km. Iar rezultatele testelor „s-au dovedit destul de mulțumitoare" în condițiile în care atelajul sosit pe primul loc a parcurs distanța cu o medie de trei minute și trei secunde/km, iar cel de pe ultimul loc cu 3,18/km"[63].

---

[58] *Ibidem*, nr. 102/21 octombrie 1904, p. 705.
[59] *Ibidem*, nr. 112/3 decembrie 1904, p. 771-772.
[60] *Ibidem,* nr. 23/17 aprilie 1905, p. 220.
[61] *Ibidem*.
[62] I*bidem*, nr. 25/22 aprilie 1905, p. 230.
[63] *Ibidem*, nr. 38/19 mai 1905, p. 324.

https://biblioteca-digitala.ro

O scurtă „Înștiințare” din nr. 60/3 iulie 1905 anunță că la Făgăraș clasificarea materialului cabalin o să aibă loc între 4 și 6 august[64].

Și în acest an iepele și castrații din herghelie sunt vânduți la Budapesta. Licitația urma să aibă loc în 6 octombrie și eventual în 7 octombrie, și se desfășura în paralel cu „un luxos târg pentru cai”, unde de la Herghelia Făgăraș urmau să fie vânduți 18 cai[65]. Aici „iepele au fost prezentate în atelaje”, acestea se mișcau liber și au galopat frumos și uniform”[66]. Din cele nouă perechi „doar una singură s-a întors la Făgăraș”, restul au fost vândute[67].

Lista cu armăsarii pentru taxa de montă pentru anul 1906 este dată publicității prin adresa nr. 85541/II/nr.1. La Făgăraș aceasta cuprindea nouă armăsari, fiecare cu o sumă de 40 K[68].

Anul 1906 este foarte sărac în evenimente legate de herghelie. În numărul 1 din 1 ianuarie 1906 se repetă anunțul privind taxa de montă. După care, abia în numărul 49 din 27 iunie 1906 este comunicat de către ministrul agriculturii că, între 22 și 24 august, aici urma să aibă loc clasificarea cailor pentru anul respectiv[69]. Ulterior, în numărul 54 din 16 iulie se revine la această dată, care este mutată pentru 22-24 iulie 1906.

În articolul intitulat „Licitația iepelor de stat”, din rubrica „Creșterea națională a cailor”, este menționat că „la licitația desfășurată vineri după-masă” la Budapesta, de la Făgăraș, „după patru perechi de cai”, a fost încasată suma de 7.850 de coroane, adică o medie de 1.962 coroane pe cal. În anul precedent, „s-a încasat suma medie de 1.400 coroane, deci a fost o creștere medie de 562 coroane”. La această licitație s-au vândut în total 90 de cai în valoare totală de 135.780 coroane[70]. Enumerarea cailor și sumele obținute pe perechi sunt publicate mai amplu în numărul 86 din 10 octombrie 1906. Nu sunt publicate liste cu armăsarii pentru montă.

În anul 1907, pentru prima oară se pomenește despre Herghelia de la Făgăraș abia la sfârșitul lunii august, tot în cadrul rubricii „Creșterea națională a cailor”. Aici se face un anunț în legătură cu „Târgul de toamnă de lux pentru cai”, ediția a XXXVII -a, care urma să se deschidă pe 29 septembrie la Budapesta. După încheierea acestui târg, era programată licitația cailor excedentari din hergheliile de stat[71]. O altă licitație pentru iepe și castrați urma să aibă loc tot la Budapesta în perioada 4 (eventual 5) octombrie, unde de la Făgăraș erau trecute pe listă un număr de „12 iepe tinere”[72]. Rezultatele acestei licitații au fost foarte bune pentru herghelia noastră. Din relatările ziarului reiese că toți cei 85 de cai aduși aici au fost vânduți cu suma totală de 117.450

[64] *Ibidem*, nr. 60/3 iulie 1905, p. 446.
[65] *Ibidem*, nr. 97/23 septembrie 1905, p. 667.
[66] *Ibidem*, nr. 104/6 octombrie 1905, p. 707.
[67] *Ibidem*, nr. 110/20 octombrie 1905, p. 743.
[68] *Ibidem*, nr. 126/23 decembrie 1905, p. 855.
[69] *Ibidem*, nr. 49/27 iunie 1906, p. 389.
[70] *Ibidem*, nr. 85/8 octombrie 1906, p. 637.
[71] *Ibidem*, nr. 71/28 august 1907, p. 526.
[72] *Ibidem*, nr. 83/27 septembrie 1907, p. 598.

https://biblioteca-digitala.ro

coroane, dar „cel mai mare preț” au obținut cele două iepe aduse din herghelia făgărășeană, pentru care s-a „plătit suma de 4.700 de coroane”[73].

Fogaras:Magyar Királyi Állami ménestelep,1908. [74]

Taxa de montă pentru anul 1908 este publicată în numărul 7 din 15 februarie 1908. Lista de la Făgăraș cuprinde șapte armăsari din rasa lipițan, fiecare cu o taxă de 40 coroane[75].

Prin „Anunțul” cu nr. 65121/908.II.1 este înștiințat publicul în legătură cu „Târgul anual” de la Herghelia Făgăraș, care urma să aibă loc pe data de 7 septembrie 1908, începând cu orele 10, și unde erau scoși la licitație 19 cai care „urmau să fie vânduți celor care promit prețul cel mai mare și achită banii pe loc”[76].

Tot în luna septembrie era programat să se desfășoare la Budapesta licitația iepelor și a castraților. O scurtă știre informează publicul interesat că în data de 25 septembrie (eventual 26), începând cu orele 9, licitația urma să se desfășoare în locația „Tattersall” de pe strada Kerepesi, unde din herghelile de stat erau vânduți un număr de 95 cai, dintre care de la Făgăraș „4 perechi de cai de trăsură”[77]. Rezultatele acestei licitații sunt publicate în numărul 87/23 octombrie 1908 și de aici aflăm că pentru caii de la Făgăraș s-a încasat suma „de 9.730 coroane”[78].

Din Raportul contabil pe anul 1908 al Scaunului de Audit de Stat Regal Maghiar aflăm că pentru anul 1908 Guvernul a „alocat suma de 8.500 coroane la construirea unei locuințe pentru patru familii de birjari”[79] și suma de 10.792,32 coroane

[73] *Ibidem*, nr. 87/7 octombrie 1907, p. 627.
[74] Sursă: Arhiva Digitală a Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat”.
[75] *Vadász és Verseny-Lap*, nr. 7/15 februarie 1908, p. 119.
[76] *Ibidem*, nr. 67/2 septembrie 1908, p. 480.
[77] *Ibidem*, nr. 74/18 septembrie 1908, p. 513.
[78] *Ibidem*, nr. 87/23 octombrie 1908, p. 586.
[79] A M.Kir. Állami Számvezetőszék *JELENTÉSE az 1908. évi zárszámadásról, valamint az államháztartás, államvagyon és állami adósságok kezelése körül az 1908. évben szerzett tapasztalaiból*, Budapest, 1909, Nyomatott a Magyar Királyi Államnyomdában, p. 114.

https://biblioteca-digitala.ro

„pentru reabilitarea celor două grajduri ale căror acoperișuri au ars". „Acoperișul de la grajdul de vite de la Sâmbăta de Jos, care a ars în octombrie 1907 și acoperișul de la grajdul de vite din gospodăria centrală de la Făgăraș, ars în decembrie 1907"[80] .

Luna octombrie a anului 1909 se dovedește bogată în evenimente la Budapesta. „Târgul de toamnă de lux pentru cai, ediția XLIII" este anunțat pentru perioada 3-5 octombrie 1909 în cadrul rubricii „Creșterea națională a cailor" din numărul 74/16 septembrie 1909. Autorul precizează că „au fost înscriși așa de mulți cai" că deja „se poate considera că acest târg o să aibă succes". După acest târg, pentru perioada 8-9 octombrie este anunțată licitația anuală pentru caii din herghelille de stat. Au fost înscriși în total 96 de cai, care urmau „să fie prezentați celor interesați în data de 7 octombrie". Apoi, în „12 octombrie urma licitația pentru caii pursânge", iar între 12 și 14 octombrie ediția a „XXX a Expoziției și vânzării armăsarilor"[81]. Această știre este completată în numărul 77 din 27 septembrie 1909, când numărul cailor care urmau să fie vânduți din herghelille de stat este de 91, iar de la Făgăraș erau vândute din nou patru perechi de cai pentru trăsură[82]. Lista cu cei opt cai de la Făgăraș este publicată în pagina 482-8 din numărul 78/29 septembrie 1909, iar aceștia au fost: Incitanto II-4*, Incitanto II-10, Neapolitano VI-5, Pluto Fantasea II-5, Pluto Fantasea I-4, Neapolitano VI-7, Pluto Fantasea II-7, Pluto Fantasea II-4. Pentru acești cai s-a obținut suma de 1.425 coroane, așa cum este publicată în lista vânzărilor din 11 octombrie 1909[83].

Clasificarea cailor pentru anul 1910 este fixată la Făgăraș pentru data de 9-11 august[84]. Numirea contelui Szárpáry Péter în fruntea „Secției de creștere a cailor" din cadrul Ministerului Agriculturii este prezentată într-un articol amplu al ziarului din 25 iulie 1910. De aici aflăm că el lucra aici de mai bine de 27 de ani și că „maestrul" său de suflet a fost Kozma Ferencz. Activitatea lui este caracterizată de către autorul articolului, „pe cât de liniștită, pe atât de binecuvântată"[85].

Despre participarea cailor din herghelille de stat la „Expoziția Națională de Vânătoare" de la Viena, care urma să se desfășoare în perioada 24-27 septembrie 1910, ne documentează articolul intitulat „Caii noștri naționali la expoziția de la Viena". Herghelille regale de stat urmau să se prezinte cu „o colecție amplă", adică 112 cai, cu care autorul articolului spera să se obțină cununi de lauri. După ce își exprima părerea legată de caii din celelalte herghelii, spera că cei din Făgăraș o să impresioneze „în primul rând prin mișcările lor". Considera că cel mai bun este „1955 Pluto-Fantasca II-5- tipic lipițan" și „699 Pluto-Fantasca, care înaintează cu elan". Aceștia au fost selectați personal de către groful Szárpáry Péter. Tot din această herghelie urmau să participe la expoziție un lipițan Maestoso XIII de trei ani, Neapolitano VIII-3, tot de trei ani, 201 Kozmat, „un cal cu linii uriașe" și 63 Fenék, doi cai cu prestigiu, împreună cu grozavul 68 Fenék[86].

[80] *Ibidem*, p. 343.
[81] *Vadász és Verseny-Lap*, nr. 74/16 septembrie 1909, p. 458.
[82] *Ibidem*, nr. 77/27 septembrie 1909, p. 476.
[83] *Ibidem*, nr. 83/11 octombrie 1909, p. 509.
[84] *Ibidem*, nr. 57/18 iulie 1910, p. 374.
[85] *Ibidem*, nr. 60/25 iulie 1910, p. 387.
[86] *Ibidem*, nr. 84/23 septembrie 1910, p. 526.

https://biblioteca-digitala.ro

Relatările despre herghelie în anul 1911 sunt puține. O „Înștiințare" din luna iunie ne informează că „între 17 și 19 iulie o să aibă loc la Herghelia de Făgăraș clasificarea materialului cabalin"[87].

Prin „Anunțul" cu nr. 34217/II- nr. 1, ministrul agriculturii hotărăște că „licitația cailor selectați anual din herghelile de stat o să se facă în două grupe". Din prima grupă „făcând parte iepele", care vor fi vândute numai crescătorilor autohtoni, „care își dovedesc calitatea de crescător" și care printr-un angajament scris și semnat se obligă „să folosească iapa pentru creștere". Iar din a doua grupă ajungeau la licitație iepele care nu s-au vândut la prima licitație și alți cai selectați. Această licitație urma să se țină la Făgăraș pentru herghelia de aici[88]. Prin aceste măsuri, Ministerul Agriculturii a „îndeplinit dorințele mai vechi ale crescătorilor", deoarece erau tot mai multe plângeri legate de faptul că „la aceste licitații comercianții ridicau prețurile atât de mult", încât crescătorii nu își permiteau să își cumpere cai pentru creștere[89].

Și știrile legate de anul 1912 încep cu „Anunțul" privind clasificarea cailor, care urma să aibă loc în perioada 22-24 august la Făgăraș[90]. Este primul an când de la această herghelie caii nu participă la licitația anuală de toamnă de la Budapesta. Acest lucru este motivat în paginile ziarului prin boala respiratorie infecțioasă (Adenitis equorum) apărută aici[91]. Caii de aici urmau să fie licitați la Făgăraș. Pentru data de 12 noiembrie 1912 este anunțată licitația la Sâmbăta de Jos, la care urmau să fie scoase la vânzare „6 perechi de cai excedentari, de patru ani"[92].

„Anunțul privind licitația" cu nr. 39706.II.A./nr. 913 dată publicității de ministrul agriculturii pentru Herghelia de la Făgăraș pe anul 1913 apare în numărul 59 din 11 iulie 1913. De aici aflăm că aceasta urma să aibă loc pe data de 19 iulie, începând cu orele 10 la Sâmbăta de Jos. Urmau să fie scoși la licitație un număr de 55 cai (15 castrați, 32 de iepe și opt cai utilitari)[93].

O scurtă știre din rubrica „Diverse" ne anunță că „din Herghelia de la Făgăraș în sfârșit ajung sub ciocan (vor fi licitați) 12 iepe"[94].

În Procesul-verbal al Consfătuirii ministeriale, ținută în data de 25 septembrie 1913 la Budapesta, la pct. 70 se specifica: „Domnul Ministru al Agriculturii prezintă că în materialul Hergheliei Regale Maghiare de Stat din Făgăraș, așezată la Sâmbăta de Jos, în ultima vreme, uveita a apărut în așa mare măsură, că a trebuit să aibă grijă de salvarea acestei specii de lipițan cu sânge curat și a hergheliei de renume european". Ca urmare a acestei boli „care a apărut în ultimii ani cu un mare procent" și din cauza căreia a „scăzut la un număr destul de mic" numărul armăsarilor de prăsilă de nivel național, motiv pentru care „cheltuielile pentru creșterea acestora s-au ridicat atât de mult", că ministrul a trebuit „să ia în considerare mutarea hergheliei", deoarece toate măsurile luate la fața locului „pentru corectarea situației au rămas

[87] *Ibidem*, nr. 43/14 iunie 1911, p. 310.
[88] *Ibidem*, nr. 50/4 iulie 1911, p. 313.
[89] *Ibidem*, nr. 46/23 iunie 1911, p. 322.
[90] *Ibidem*, nr. 50/1 iulie 1912, p. 334.
[91] *Ibidem*, nr. 90/4 octombrie 1912, p. 548.
[92] *Ibidem*, nr. 102/2 noiembrie 1912, p. 606.
[93] *Ibidem*, nr. 59/11 iulie 1913, p. 384.
[94] *Ibidem*, nr. 88/19 septembrie 1913, p. 544.

https://biblioteca-digitala.ro

fără rezultate". „Pentru mutarea temporară a hergheliei" a considerat că cel mai potrivit loc este Herghelia de la Bábolna[95].

În luna ianuarie din anul 1914 ziarul dedică hergheliei un articol mai amplu, compus din două părți. Deja în numărul 2 din 9 ianuarie 1914 se publică prima parte în care sunt redate extrase din discursul rostit de contele Podmaniczky Gyula, președintele Secției de Creștere a cailor din cadrul Ministerului Agriculturii, în legătură cu Herghelia de la Făgăraș. La începutul discursului el încearcă să justifice mutarea hergheliei din Sâmbăta afirmând că „pajiștile făgărășene sunt umede", motiv care „a influiențat negativ dezvoltarea rasei lipițan", chiar dacă inițial s-a crezut că aceasta ar fi zona corespunzătoare pentru creșterea acestei rase. „Pe lângă aceasta, din cauza bolii de ochi, care a apărut deja de la înființarea hergheliei, iar de atunci a luat dimensiuni mai mici sau mai mari". Ideea mutării hergheliei „a fost ridicată de aproape 20 de ani" de către cei care „își poartă în inimă dezvoltarea rasei lipițan". Chiar dacă au fost depuse toate eforturile pentru remedierea acestei situații, totuși, „în timp ce caii păsteau pe pajiști, materialul s-a corcit, iar atunci când a fost mutat în zonele cu văi, umiditatea văii Oltului a favorizat mai mult infecția". Acestea ar fi fost motivele pentru care ministrul a hotărât mutarea acestei herghelii. Cea mai mare parte a materialului cabalin a fost mutat la Bábolna, unde „solul cu pietriș este mai favorabil pentru dezvoltarea rasei lipițan". Această mutare era „doar temporară", urmând ca atunci când se găsea locul potrivit, herghelia să fie „mutată din nou în zona transilvăneană", probabil în „Comitatul Ciucului". În continuare se face o prezentare a istoriei hergheliei începând din 1874[96].

Partea a doua a acestui articol apare în numărul 3 din 16 ianuarie 1914. Întrebarea care se pune în această parte este „dacă creșterea internă este chiar atât de dăunătoare la rasa jumătate sânge, cum este considerat de către mai mulți?". Concluzia autorului este că „nu este atât de dăunătoare creșterea internă, pe cât se crede, dar se poate aplica doar acolo, unde se bazează pe capacitățile calului și nu pe defectele lui"[97].

Chiar dacă era în plin război, în 1915 în cadrul rubricii „Creșterea națională a cailor", în articolul intitulat „Ce trebuie făcut în viitor?", ziarul adresează cititorilor săi patru întrebări legate de creșterea cailor din țară și solicită părerea celor din branșă. Prima persoană care răspunde este vice-comitele comitatului Zemplén, Dókus Gyula, președintele Comisiei de Creștere a cailor, care la întrebarea „care vor fi acele sarcini urgente de după război, pentru care creșterea cailor trebuie să se pregătească temeinic?", răspunde că „protecția iepelor rămase după război o să fie cea mai urgentă sarcină"[98].

Ultimul articol despre herghelie a apărut în data de 7 septembrie 1917, în numărul 81 al ziarului. Tot în cadrul rubricii „Creșterea națională a cailor", sub titlul „Noua locație a Hergheliei de la Făgăraș", se relatează: „Herghelia de la Făgăraș, un-

[95] *Proces-verbal al Consfătuirii ministeriale nr. XVII.k.sz/1.7/M.T. din 25 septembrie 1913*, Budapesta, p. 16 (eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=521fbec0-3500, accesat: 15 decembrie 2021, ora 17,03).
[96] *Vadász és Verseny-Lap*, nr. 2/9 ianuarie 1914, p. 31-32.
[97] *Ibidem*, nr. 3/16 ianuarie 1914, p. 45.
[98] *Ibidem*, nr. 76/19 noiembrie 1915, p. 356.

https://biblioteca-digitala.ro

de cândva erau crescuți cai din rasa lipițan, a fost dizolvată de către guvern cu câțiva ani în urmă, pentru că solul făgărășean și condițiile climaterice au fost cu influență dăunătoare în creșterea cailor. Lipițanii au fost mutați de atunci temporar la Bábolna, dar Guvernul deja de atunci se ocupa cu proiectul de a crea un cămin permanent pentru caii lipițan într-una din comitatele transilvănene. Guvernul, nu de mult, a cumpărat în acest scop domeniul Ghiriș-Arieș (din 1925 Câmpia Turzii) din comitatul Turda-Arieș. Amenajarea pentru herghelie a domeniului de 2.400 de jugăre este în curs de desfășurare, o parte din caii lipițan deja s-au și mutat la Ghiriș-Arieș. În orice caz, mânjii lipițan de o anumită vârstă nu ajung la Ghiriș-Arieș, dar materialul de creștere aflat la Bábolna o să ajungă deja în acest an în noul cămin al lipițanilor, unde comandant este maiorul de herghelie Sándor”[99].

Ultima ediție a acestui ziar a apărut cu numărul 11 din data de 17 septembrie 1919, într-o zi de miercuri și cuprindea doar o singură foaie cu două pagini. În total, cele 11 numere apărute în cursul anului 1919 au avut 52 de pagini.

În această prezentare am încercat să redau istoria Hergheliei de la Făgăraș (de fapt Sâmbăta de Jos) pe parcursul celor 46 de ani în care au fost publicate diverse articole despre activitatea desfășurată aici. Această herghelie a fost mult timp o perlă a Țării Făgărașului, un loc care era vizitat de personalitățile vremii. Spre bucuria noastră, chiar dacă și-a încetat activitatea pentru o scurtă perioadă, în anul 1920 a fost reînființată, tot la Sâmbăta de Jos, în vechea locație, și în prezent adăpostește din nou caii din rasa lipițan. Din dotările de altădată multe nu mai există, iar Castelul Brukenthal, aflat în incinta hergheliei, în prezent este în paragină. Conducerea actuală depune toate eforturile pentru a restaura acest prețios castel și a duce mai departe tradiția creșterii cailor lipițan. Ultima mea vizită aici a fost în anul 2021, dar de câte ori am avut posibilitatea vizitării sale, am fost profund impresionată de frumusețea și noblețea acestor cai.

Articolele și știrile apărute pe parcursul perioadei cercetate au redat evenimentele desfășurate prin ochii contemporanilor și ai oamenilor care au făcut totul ca această herghelie să se ridice la nivelul celorlalte trei herghelii de stat din perioada respectivă. Chiar dacă a fost cea mai mică dintre cele patru, totuși rezultatele obținute aici în creșterea cailor lipițan și dotările au fost de nivel european.

[99] *Ibidem*, nr. 81/7 septembrie 1917, p. 442.

https://biblioteca-digitala.ro

IMAGINEA LOISIRULUI FĂGĂRĂȘEAN ÎN PRESA VREMII – HEBDOMADARUL *OLTEANUL*

Lorena TRUFIN[1]

THE IMAGE OF LOISIR FROM FĂGĂRAȘ IN THE WEATHER PRESS – *OLTEANUL* WEEKLY

ABSTRACT

This paper presents aspects of the daily urban and rural life of the inhabitants from the Land of Făgăraș inserted in the columns of the Olteanul *weekly. The purpose of this research was to bring new information about the life, customs and way of entertainment of inhabitants of the Land of Făgăraș at the beginning of the 20th century. I focused on researching articles that featured acts of culture, parties, entertainment and foreign influences in the cuisine. Although it appeared only between 1909-1916 in Făgăraș, the weekly was circulated not only in Transylvania, but also in Romania. The articles were diverse, covering news from all over the world. The hebdomadar's research was qualitative and quantitative. I also analyzed the language and spelling of press releases.*

Keywords: entertainment, cuisine, alcoholism, press, Land of Făgăraș.

„Acela ce nu vrea să cunoască pe ai săi, pe sine nu se cunoaște”

În această lucrare vom prezenta aspecte din viața cotidiană urbană și rurală a locuitorilor din Țara Făgărașului inserate în coloanele săptămânalului „Olteanul”. Scopul acestei cercetări a fost de a aduce noi informații despre viața, obiceiurile și modul de divertisment al făgărășenilor la începutul secolului al XX-lea. Am pus accentul pe cercetarea articolelor care prezentau acte de cultură, petreceri, divertisment și influențele străine în bucătărie. Deși a apărut doar între anii 1909-1916 în Făgăraș, ziarul era difuzat nu doar în Transilvania, ci și în România. Articolele erau diverse, cuprinzând știri de pe întreg mapamondul. Cercetarea hebdomadarului a fost calitativă și cantitativă. De asemenea, am analizat limbajul și ortografia informațiilor din presă.

„Olteanul”, ziar local, îl avea ca editor-proprietar pe Constantin Popp (Pop), iar director pe avocatul Ioan Șenchea. C. Popp a lucrat mulți ani cu Andrei Mureșianu în Brașov la „Gazeta Transilvaniei” și era proprietarul tipografiei din Făgăraș („Tipografia și Librăria Poporului”) din 1906, unde lucrau doar ucenici români și unde se editau doar cărți în limba română[2]. Foaia săptămânală socială, culturală și economică „Olteanul” se găsea de vânzare și la librăria „Neamul Românesc” din Calea Victoriei

[1] Doctorand în istorie, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Făgăraș;
e-mail: lorena_trufin@yahoo.com.

[2] http://tara-barsei.ro/wp-content/uploads/2014/01/olteanu2013.pdf (accesat: 24.02.2022).

https://biblioteca-digitala.ro

nr. 107, București, sau la tutungeria „Gh.A. Dușescu”, Calea Victoriei, nr. 113, vis-a-vis de piața Amzei, tot din București. Prețul unui abonament era de 2,5 coroane pentru o jumătate de an, 5 coroane pentru un an în Austro-Ungaria și 10 coroane pentru România și străinătate.

OLTEANUL

FAPTELE SĂ GLĂSUIASCĂ

Prima pagină a ziarului

În afara tipografiei lui Constantin Popp, până la 1918 în Făgăraș mai funcționau alte trei tipografii: „David Thierfeld” – tipografia oficială a regimului dualist, înființată prin anii 1870, „Tipografia și Librăria Ieronim Preda”, și compactoria „Ioan Hațiegan”[3].

Țara Făgărașului era în perioada dualistă o regiune majoritar românească, dar multietnică și multiculturală. Făgărașul începutului de secol XX era un mic burg transilvănean, unde populația de origine română conlocuia în liniște cu celelalte etnii – sași, maghiari, evrei, țigani. Elita societății române își folosea timpul liber cu întrajutorarea celor săraci, eradicarea analfabetismului, deșteptarea națională a sătenilor, păstrarea limbii române și a portului național.

ASTRA (Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român) și Reuniunile de Femei organizau adeseori serate, petreceri, baluri sau întâlniri ale scriitorilor români. Erau apreciate petrecerile cu scop filantropic, dar aspru criticate noile și modernele obiceiuri de petrecere a timpului liber: „Ciuma patriei este aceea tinerime p[i]erdevară și insolentă care mereu se învârtește între cafenele, teatre și mesele de joc; care nu cetește decât din plictiseală și stimează sau disprețuiește după modă” (autor Cesare Cantu)[4].

Petrecerile între divertisment și implicare socială

În 5 martie 1911, s-a organizat la Sibiu, sub girul ASTREI și a Reuniunii femeilor de acolo, o petrecere cu „jocuri naționale”, petrecere unde toți dansatorii trebuiau să fie îmbrăcați în port național. Cele mai frumoase costume erau premiate. Prețul biletelor varia între 4 și 25 de coroane, iar spectacolul începea seara la 8. Conform ziarului „Olteanul”, rostul acestor petreceri era „deșteptarea poporului român”[5].

[3] Constantin Băjenaru, *Comitatul Făgăraș (1876-1918*), Alba Iulia, Editura Altip, 2016, p. 159.

[4] *Olteanul*, nr. 18/1911, p. 2.

[5] *Ibidem*, nr. 8/1911, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Petrecerile nu aveau loc numai în oraș, ci și în sate. În Șercaia, de pildă, s-a organizat a treia zi de Paști (25 aprilie 1911) o petrecere cu rol filantropic, unde prețul biletelor era între 60 de filleri și 2 coroane. Tinerele erau rugate să fie îmbrăcate în port popular. Ziarul „Olteanul", ca și în alte dăți, îndruma tinerele fete să poarte costumul național, considerat mult mai frumos și mai elegant față de hainele obișnuite. La această petrecere era un spectacol de teatru, solo de violină și dans[6].

Localitatea Beclean găzduia de asemenea o petrecere, iar fondurile strânse din biletele vândute erau destinate bibliotecii școlare locale. Tinerimea satului Părău a organizat la rândul ei o petrecere cu strângere de fonduri pentru biserica din localitate. Seara începea cu un spectacol de muzică și teatru, apoi se încheia cu dans. Petrecerea tinerimii române din Toarcla, de la 13 august 1911, a avut ca scop strângerea de fonduri pentru școala din localitate[7].

Demn de remarcat este faptul că în toate aceste activități culturale erau implicate oficialitățile satului/comunei, un bun exemplu fiind al învățătorului din Șinca Nouă, Filon Flucuș, sprijinit de David Chiușdea, preot ortodox, și Valer Langa, notar. Sub îndrumarea învățătorului Flucuș a fost ținut un spectacol de teatru, cor de copii și poezii comice, care au fost intens aclamate de public[8]. Pentru biblioteca bisericii parohiale din Galați s-au adunat fonduri în urma petrecerii organizate de Tinerimea română. După „comedia poporală", la serata dansantă muzica era interpretată de fanfara gălățeană, celebră în acea vreme nu numai pe plan local.

Observăm din analiza acestor anunțuri și relatări despre petreceri că toate aveau dublu rol: de strângere de fonduri pentru comunitatea locală și de petrecere a timpului liber într-un mod plăcut, în aceste activități fiind implicată întreaga comunitate: preot, învățător, notar, copii, tineri, iar femeile erau întotdeauna invitate să poarte costumul național.

Cinematograful, teatrul și concertele

Cinematograful. Cel mai nou și modern mod de petrecere a timpului liber era cinematograful. Apărut la sfârșitul secolului al XIX-lea, filmul mut a pătruns și în societatea transilvăneană, fiind bine primit de publicul larg. În Făgăraș veneau cinematografe mobile din Sibiu sau Brașov.

Reprezentațiile „chinematografului" Olympia aveau loc la hotelul „Transilvania", cel mai mare și mai cunoscut din Făgăraș, care avea sală de cinematograf, iar în presa locală cetățenii erau asigurați că „programul se schimbă tot a doua zi, arătând chipuri foarte instructive, hazlii și nu strică de fel ochii"[9]. Începând cu 1 iunie 1912, la Făgăraș s-au proiectat filme cu ajutorul bioscopului societății brașoveano-sibiene „Apollo", al cărei proprietar era Emil Toth. Filmele erau proiectate zilnic, iar duminica erau câte trei reprezentații. La Făgăraș publicul a beneficiat de film întreaga lună iunie. Făgărășeanul era îndrumat să meargă mai bine la cinematograf, „decât în crijme și restaurante"[10]. Prețul unui bilet era: locul I – 1 coroană, locul II – 60 de filleri, locul

[6] *Ibidem*, nr. 15-16/1911, p. 3.
[7] *Ibidem*, nr. 31/1911, p. 5.
[8] *Ibidem,* nr. 7/1911, p. 4.
[9] *Ibidem*, nr. 8/1911, p. 5.
[10] *Ibidem*, nr. 24/1912, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

III – 20 filleri. Dintre filmele proiectate amintim: „Îndrăsneala turiștilor (natural)", „Vânători fără drept (dramă)", „Mireasa matrozului (humor)", „Exercițiile naturale în prezența Majestății sale (natural)", „Patru draci (dramă)," „Un pas înainte", „Pantofii strâmți (humor)". Fiecare reprezentație era însoțită de muzică militară[11].

Teatrul. Reuniunea femeilor române greco-catolice a organizat o serată teatrală în Făgăraș, serată cu scop educativ, dar și caritabil. Toate fondurile strânse din vânzarea biletelor și donații erau destinate dezvoltării mișcării teatrale din oraș. Interesant este faptul că mulți spectatori au contribuit „peste prețul de intrare", cu sume cuprinse între 1 și 20 de coroane. Reprezentația era regizată de cunoscutul om de teatru Aurel P. Bănuț, iar actorii erau tinerii membri ai trupei de diletanți (amatori) „Progresul".

Societatea culturală „Progresul" a luat ființă în 1884, cu scopul promovării valorilor proprii – etnice și culturale –, într-o perioadă în care tendințele de maghiarizare erau din ce în ce mai accentuate. În statutele aprobate de ministerul de profil din Budapesta se specificau cele două direcții majore ale societății – organizarea reprezentațiilor teatrale și cultivarea muzicii vocale și instrumentale –, pentru a căror realizare s-a constituit un fond, la care contribuiau cele trei categorii de membri: fondatori (sau „odată pentru totdeuna") cu 10 florini, ordinari (simpli) cu un florin pe an, și ajutători, cu mai puțin de un florin. Fondul acesta era depus spre fructificare la banca făgărășeană „Furnica", de la care se mai obțineau și eventuale dobânzi; în plus, se mai realizau venituri și din spectacolele pe care le organiza societatea[12]. Până la Primul Război Mondial, societatea „Progresul" a avut 134 de membri înregistrați, iar activitățile teatrale și muzicale ale societății au fost foarte numeroase, în principal punerea în scenă a unor piese de teatru, colaborând foarte bine cu Societatea pentru Fond de Teatru Român, ce avea ca scop stimularea activității trupelor românești de diletanți. Producțiile teatral-muzicale au fost organizate de către „Progresul" în fiecare an, cu câte 5-8 reprezentații, autorii preferați fiind cei români, dar nu lipseau din repertorii și dintre cei străini: Șt.O. Iosif, Ciprian Porumbescu, George Dima, Petre Locusteanu, George Musicescu, A. Petruțiu, Frederic Mendelssohn-Bartholdy, A. Flechtenmacher, G.D. Kiriac, Robert Schumann, Eduard Caudella, Courteline, G.P. da Palestrina, D. Bortniaski, August de Kotzebue, Herbert Huber ș.a.[13].

A.P. Bănuț a fost director artistic al Societății pentru Fond de Teatru Român între anii 1908-1913[14]. Pe tot parcursul șederii sale în Făgăraș, regizorul a fost găzduit în casa Lucreției Micu, soție de avocat. În deschiderea piesei de teatru s-a ținut o „Conferință despre probleme teatrale și situațiunea noastră sub raportul teatrului"[15]. Piesa „Două soacre" a avut un mare succes, remarcându-se actorii Mița Florea, Aurelia Streza, E. Szilágyi și Neculae Motoc. Pentru a sublinia caracterul românesc al

[11] *Ibidem*, nr. 23/1912, p. 5.
[12] C. Băjenaru, *Societatea culturală „Progresul" din Făgăraș până la Primul Război Mondial (înființare, statute, activitate). Contribuții*, în „Țara Bârsei", serie nouă, 9, 2010, p. 114.
[13] *Ibidem*, p. 117.
[14] Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei. Vol. III (de la 1711 până la 1918)*, Academia Română, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016, p. 569.
[15] *Olteanul*, nr. 4/1911, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

evenimentului, o parte din domnișoarele participante, membre ale Asociațiunii, s-au îmbrăcat în port popular[16].

Teatrul făgărășean era gustat de publicul larg, fiind întâlnite în presa vremii anunțuri legate de reprezentațiile date în localitate[17]. Se anunța evenimentul cu 2-3 săptămâni înainte, apoi se comenta piesa, sumele adunate din donații sau numărul participanților. Toate aceste spectacole erau în limba română și prețurile erau accesibile, pentru a putea participa cât mai mulți cetățeni. Dacă filmele erau difuzate la „Hotel Transilvanya", spectacolele de teatru se desfășurau la „Hotel Paris (Sorea)", hotel cunoscut de gurmanzi și pentru bucatele alese care erau gătite de soția proprietarului.

Membrii trupei „Progresul" au mai interpretat și alte piese de teatru, de menționat fiind reprezentația din a treia zi de Crăciun a anului 1911, când au interpretat comedia într-un act „Rococco" de Gyps și „Nevasta lui Cerceluș", farsă într-un act de P. Locusteanu. Spectacolul teatral a fost vizionat de făgărășeni, dar din păcate satele au fost slab reprezentate. Reprezentația teatrală a fost urmată de dans[18]. Prin teatru se încerca atragerea tinerilor spre lectură, spre carte, în special lectura în limba română.

Sfârșitul anului 1911 și începutul lui 1912 a constituit o perioadă plină de evenimente culturale. În Șinca Veche, a doua zi de Crăciun a avut loc un spectacol de poezie; o dublă reprezentație de teatru unde s-au prezentat piesele „O ședință comunală", de Gheorghe Stoica, și „Otravă de hârgiogi", de Antoniu Pop, iar copiii îmbujorați, plini de emoție și mândri de portul lor popular, au recitat versuri. Seara s-a încheiat cu dans: „(...) domni și țărani jucau împreună în cea mai mare veselie"[19].

Primul spectacol de teatru din Făgărașul anului 1912 a avut loc în 8 ianuarie, iar veniturile erau donate bibliotecii parohiale.

Concertele. La început de secol XX, Făgărașul se mândrea cu o tânără studentă la Conservator, domnișoara Ioana Moldovan. Din păcate, la concertele ei de pian sau violină III-20 publicul nu era foarte numeros, semn că populația micului oraș nu aprecia piesele din repertoriul internațional al interpretei[20]. „Olteanul" „certa" cititorii care nu participau la concertele tinerei din sala hotelului „Paris (Sorea)". Acest stabiliment era „singurul hotel românesc bine arangiat, cu hotel pentru [ră]mas noaptea și cu bucătărie excelentă!". Călătorii erau preluați de la gară spre hotel cu omnibusul[21] propriu"[22]. Hotelul „Paris" era cunoscut publicului prin „odăi bine mobilate, bucătărie bună, băuturi curate, pe lângă prețurile cele mai moderate și serviciu solid și promt", precum înștiința reclama hotelului în 1877[23]. În afara celor două hoteluri mai sus menționate, în Făgăraș mai funcționau încă două: „Mercur" și „Hanner".

[16] *Ibidem*, nr. 6/1911, p. 3.
[17] *Ibidem*, nr. 24/1911, p. 4.
[18] *Ibidem*.
[19] *Ibidem*, nr. 1/1912, p. 5.
[20] C. Băjenaru, *op. cit.*, p. 118.
[21] Vehicul de transport tras de cai.
[22] *Olteanul*, nr. 43/1910, p. 4.
[23] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 93/1877, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Viața culturală făgărășeană era bine împletită cu cea a **loisir-**ului[24]. Timpul liber era petrecut la cafenelele (aspru criticate în presă) din centrul orașului, cofetării sau plimbările pe Corso ori Promenada Cetății.

Localul „Ardealul" sau „Mexico", cum era cunoscut în Făgăraș, a fost până în anii 1980 unul dintre cele mai populare locuri unde făgărășenii și nu numai își petreceau timpul liber. Cu o grădină de vară spațioasă, cu taraful lui Russu care întreținea atmosfera, era centrul de întâlnire al „inteligheților". În „Nopți făgărășene" este descris un prânz redacțional prelungit până la orele 1 din noapte, în compania avocatului Ioan Șenchea și a lui Constantin Popp, redactorul ziarului. Mesenii aveau un „pestriț" colorit național: unguri, sași și români, care se cinsteau cu un pahar de vin sau bere, aveau „dispute principiale" și se bucurau de muzica tarafului[25].

La începutul secolului al XX-lea, în micul orășel transilvănean și în satele din jur la toate evenimentele culturale participau nu doar elita societății, ci și simplii cetățeni, iar la majoritatea evenimentelor se adunau fonduri pentru dezvoltarea culturală a comunității, răspândirea limbii române și purtarea portului popular național.

Bucătăria multiculturală și sfaturi practice la început de secol XX

Gurmand din fire ca tot ardeleanul, făgărășeanul, indiferent de evenimentele la care participa – petrecere, seară de teatru, de film sau concert –, încheia seara cu o masă copioasă, fie la restaurant, fie acasă. Situată într-o zonă multietnică, bucătăria românească (ardelenească) a fost puternic influențată de bucătăria maghiară și săsească. După cum se știe, principesa Anna Bornemisza, soția lui Mihail Apafi I, stăpână a Cetății Făgărașului, în februarie 1680 l-a îndemnat pe Keszei János să scrie o carte de bucate. Cartea, terminată în luna septembrie a aceluiași an, se va numi „Cartea de bucate a Annei Bornemisza"[26].

Două secole mai târziu, gusturile se rafinează și apar și influențele bucătăriei franceze. Observăm că în rețetar apar ingrediente de la mărci străine foarte cunoscute și în prezent, precum „Dr. Oetker" sau „Nestle". În „Olteanul", rubricile de gastronomie erau prezente destul de des, cu rețete diverse, de la conserve până la dulciuri. Voi reda mai jos câteva dintre rețete, păstrând grafia veche din articole:

- „Urez turcesc (Bouillie a la Turc) – Mestecăm 210 gr. urez turcesc cu lapte rece, turnăm peste aceasta 1⅒ lapte fierbinte și îl mestecăm la foc până se învârtoșează binișor. Până nu să răcește îl mestecăm, după aceia ferbem sirup împreună cu 210 gr. zahăr, îl lăsăm apoi să se răcească și apoi îl ducem la masă"[27].
- „Spumă de lapte cu cafea (Crême fouettée au café) – Din 140 gr. Cafea mocca o tingire (ulcică) mică de cafea tare, o mestecăm bine cu 280 gr. zahăr zdrobit și îl adăugăm în 1⅒ litru spumă de lapte"[28].

[24] Loisir – timp liber (al cuiva). Folosire optimă a timpului liber, potrivit dorințelor și înclinațiilor individului; din fr. loisir (cf. *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, București, 2009).
[25] *Olteanul*, nr. 44/1911, p. 5.
[26] Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat", *Fragmente de istorie. Cetatea Făgărașului*, Făgăraș, Editura Negru Vodă, 2017, p. 51.
[27] *Olteanul*, nr. 10/1912, p. 6.
[28] *Ibidem*, nr. 15/1912, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

● „Conserve de damas (De mâncat cu lingura) – mușchiu de carne tocată de vacă 60 de gr., sare un gram, marmeladă (dulceață) de fructe 500 de grame”[29].

● „Carne cu unt de sardele – Amestecați bine sardelele cu unt proaspăt; apoi amestecați bine cu carnea crudă tocată. Apoi întindeți pe felii de pâine, sau faceți sandvișuri”[30].

● „Omlete de zahăr – Frecăm într-o farfurie șase linguri de zahăr cu tot atâta făină și 12 ouă, o sărăm, o stropim cu lapte, puțină vanilie și o punem într-o tavă unsă cu unt și presărată cu zahăr. O facem sul de un deget de gros și presărând-o cu zahăr o ducem la masă”[31].

● „Tortă (tartă-n.n.) de cireșe – 50 de decagrame făină, 1 pachet de praf de copt a lui Dr. Oetker, 10 decagrame unt, 2 ouă, 1/8 litră de lapte sau smântână plus sare corespunzătoare. Cui îi place mai dulce mai poate pune 10 decagrame de zahăr. Pregătirea se face așa: facem tortata în modul obicinuit mai subțire sau mai groasă, după cum ne place și apoi o punem în tipsia unsă bine cu unsoare. De umplutură folosim cireșe fără sâmburi. Dacă cireșele sunt prea zămoase întărim aluatul cu făină și ceva zahăr. Rețeta asta e de ajuns pentru două torte de mărime mijlocie”[32].

Sfaturi practice la început de secol XX

În rubrica de „Sfaturi practice” a ziarului „Olteanul” făgărășenii erau îndrumați spre folosirea plantelor medicinale pentru tratarea bolilor în locul mersului la „babe” sau a folosirii leacurilor de la „apotecă” (farmacie-n.n.)[33]:

● „Mușatarul – e foarte bun pentru tragerea junghiurilor, a răcelii”;

● „Frunza de sfeclă, trage când avem vr᾽un deget cu coptură și alte răni puroioase”;

● „Frunza de nuc. Băile cu frunză de nuc, făcute copiilor mici, slăbănogi sunt foarte întăritoare”;

● „Pleava de fân, iarăși e bună pentru scăldături la copii”[34].

Pentru reumatism, boală care vine din răceală, erau recomandate următoarele tratamente: „Învăliți noaptea părțile cu durerea cu lână nespălată sau faceți băi cu apă de pucivasă[35] sau faceți băi în care se fierb mușinoae de furnici sau măr de pădure cu pământ cu tot sau fierbeți rădăcini de pătrânjel cu lapte și amestecați cu făină până să fac ca o mămăligă cu care legați apoi părțile cu boala”[36].

„Crin” (preotul greco-catolic Valeriu Crișian), secretar de redacție, se ocupa de rubricile „Bucătărie”, „Sfaturi practice” și „Noutăți”, publicând o mare diversitate de rețete din bucătăria locală sau internațională. Mai târziu, în iunie 1912, rubrica „Bucătărie” a fost preluată de domnișoara Lucia, tânără absolventă a Școlilor de menaj din București și Paris.

---

[29] *Ibidem*, nr. 17/1912, p. 6.
[30] *Ibidem*.
[31] *Ibidem*, nr. 19/1912, p. 6.
[32] *Ibidem*, nr. 24/1914, p. 5.
[33] *Ibidem*.
[34] *Ibidem*.
[35] Termen a cărui explicație nu am descoperit-o.
[36] *Olteanul*, nr. 39/1909, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă în secolele trecute rețetele nu prezentau și gramajele ingredientelor, observăm că la începutul secolului al XX-lea apar și acestea.

Alcoolismul și lupta împotriva acestui viciu

Alcoolismul și „crâșma" erau considerate rele deprinderi, redacția „Olteanului" arătându-și permanent indignarea și repulsia asupra celor care frecventau crâșmele din oraș sau de pe sate. Cei care frecventau aceste locuri erau apostrofați că își lasă nevestele și copiii de izbeliște, și că pentru orice problemă ridică în slavă „sfântul aldămaș"[37] sau „sfânta crâșmă", iar orice necaz sau bucurie erau udate cu rachiu. Aldămașul era considerat cauza multor nenorociri: „beție, sărăcie, moarte"[38]. „Dintre toate băuturile alcoholice rachiul sau vinarsul este cel mai păgubitor sănătății. La inimă, aici rachiul face stricăciuni mari".

Datorită alcoolului, evenimentele din familie sau din societate se transformau în „neînțelegeri, certuri, înjurături neomenești și bătăi sângeroase, chiar țigănești", cu judecăți, cu cheltuieli fără seamă și cu „dușmănii" pe viața întreagă și uneori cu moarte de om[39]. De asemenea, copii născuți cu epilepsie erau în marea lor majoritate născuți din tați alcoolici[40].

Statisticile vremii arătau că tot mai mulți oameni căzuți în patima alcoolului ajungeau la casa de nebuni sau mureau. Erau dese îndemnurile la cumpătare, alcoolismul fiind considerat un dezastru pentru bărbat și familia lui.

În scopul combaterii alcoolismului s-a înființat „Societatea de temperanță", care dorea combaterea alcoolismului și urmările nefaste ale acestui „flagel"[41], membrii acesteia putând fi bărbați sau femei care se obligau să lupte împotriva alcoolismului atât în cadrul familiei, dar și în societatea pe care o frecventau. „Societatea de temperanță" s-a înființat în cadrul bisericii ortodoxe, sub patronajul și protectoratul comitetului parohial. Membrii acesteia puteau fi fondatori, ordinari și ajutători, iar înscrierea în societate se făcea la sediul său[42]. Taxele anuale erau plătite în natură, până la data de 31 august sau 30 septembrie. Membrii fondatori plăteau o taxă de o majă[43] de grâu și o jumătate de majă de porumb sau orz, iar membrii ordinari aveau de achitat o taxă de „15 litri de grâu sau 20 de litri de secară, porumb sau orz". Membrii părtinitori sau ajutători plăteau o taxă de 10 litri din bucatele mai sus menționate sau echivalentul lor în bani. Taxa putea fi plătită și în bani în trei sau patru rate. Membrii ordinari erau înscriși în această societate pe o perioadă de zece ani[44].

---

[37] Aldămaș, aldămașuri – băutură (și gustare) oferită de cineva după încheierea unei tranzacții. Din magh. áldomás.

[38] *Olteanul*, nr. 49/1910, p. 2.

[39] *Ibidem*, nr. 3/1910, p. 2-3.

[40] *Ibidem*.

[41] *Ibidem*, nr. 31/1911, p. 1-2.

[42] *Ibidem*, p. 2.

[43] Majă, în limba maghiară *mázsa*, este o veche unitate de măsurat greutatea în Transilvania. În 1690 o majă avea greutatea aproximativă de 56 kg. Această valoare s-a păstrat până la introducerea noului sistem internațional, după 1874. Maja a fost între 1721-1874 divizată în 100 de funți. La începutul secolului al XX-lea, o majă era aproximată în Imperiul Austro-Ungar la 100 kg (cf. https://ro.wikipedia.org/wiki/Maj%C4%83; accesat: 07.09.2022, ora 9,13).

[44] *Olteanul*, nr. 31/1911, p. 1-2.

https://biblioteca-digitala.ro

Organigrama societății era alcătuită astfel: președinte, vicepreședinte, notar, casier (magazioner), bibliotecar și controlor. Adunarea generală era convocată de către președinte în fiecare an în luna ianuarie. Tinerii scriitori erau rugați să scrie în piesele de teatru vorbe bine iscusite împotriva alcoolului. O statistică realizată în 1913 ne arată că în Imperiul Austro-Ungar se cheltuiau anual 600 de milioane de coroane pe băuturile spirtoase, din care 100 de milioane doar în Transilvania. O sută de milioane cu care, conform presei, se puteau face multe alte lucruri pentru gospodăria omului sau pentru comunitate[45].

Micul burg transilvănean cunoaște la începutul secolului al XX-lea o deschidere față de noile moduri de petrecere a timpului liber: cinematograful, teatrul, concertele și plimbările pe „Promenadă". În marea lor majoritate, activitățile culturale aveau și scop caritabil, fondurile obținute fiind donate bisericilor sau școlilor din comunitățile Țării Făgărașului. Observăm în această perioadă apariția în rubrica culinară a „Olteanului" și a influențelor franceze, nu doar austro-ungare. Tot în această perioadă se introduc în rețetare gramajele ingredientelor.

Pe lângă viața culturală și socială, presa locală milita pentru educarea copiilor nu doar la școală, ci și acasă, dar și împotriva alcoolismului, fiind vehemenți asupra acestui subiect.

Cercetarea și analiza articolelor din hebdomadarul „Olteanul" a contribuit și contribuie la cunoașterea societății făgărășene prin prisma și viziunea ziariștilor vremii. Cel mai adesea se reitera ideea că, indiferent de categoria socială sau de posibilitățile materiale, făgărășenii doreau să-și păstreze tradițiile și portul popular intacte.

[45] *Ibidem*, nr. 20/1914, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

ATITUDINI ŞI MENTALITĂŢI ÎNTRE ROMÂNIA ŞI BULGARIA ÎN PERIOADA NOIEMBRIE 1918 – FEBRUARIE 1919, ÎN VIZIUNEA CIOBANULUI ROMÂN NICOLAE S. ŞUCU

Petre DIN[1]

ATTITUDES AND MENTALITIES, ROMANIA AND BULGARIA, BETWEEN NOVEMBER 1918 – FEBRUARY 1919, ACCORDING TO ROMANIAN SHEPHERD NICOLAE S. SUCU

ABSTRACT

Nicolae S. Sucu's notes are those of a regular person, a shepherd endowed with a dynamic personality and concerned with the common aspects of human existence. Defined by a high instinct of self-preservation, he survives the first two Balkans Wars and the First World War. He was in the Bulgarian Army as he had married in Bulgaria in 1910.

The author offers us interesting ideas when referring to the positive perception that England and France had of Romania, as he noticed these in the reaction that the people of Constanta had, paired with their hostility towards the Bulgarian authorities. The constant sympathy of the people of Constanta was due to their trust in the superiority of the civilization brought about the English and French troops. French was spoken in the aristocratic circles of Romania, the Romanian elite dressed like the French, and the political class respected the stability of the political English and French systems.

The tense relation at the end of the war represents the favorable environment for spreading rumors in Dobrogea. They refer to the Romanian army's arrival to Tulcea, Macin, Babadag, Constanta and Cernavoda. As the rumor spread, the political personalities left Bazargic and the Bulgarian banks move office to Varna. Another rumor refers to the Bulgarians expectations of maintaining Dobrogea under their influence.

At the end of his notes, he returns to present day life with the idea of finding his own identity and with reference to the difficulties that life abroad has. The conclusion one draws from this part of the volume is that errors should serve as lessons for the future to all those people animated by the illusion of a better life, far away from the country where you were born and that provided you with security and protection.

Keywords: Nicolae S. Sucu, First World War, Romania, Bulgaria, Dobrogea.

Memorialistica este un gen literar fascinant pentru că ne oferă fragmente dintr-o realitate trăită de autor, necunoscută celor mai mulți dintre noi și care reflectă puternicul instinct de conservare, bucuriile și dezamăgirile împărtășite scrisului la interferența cu evenimentele istorice, politice și militare, al căror contemporan este, dar și generozitatea și altruismul său, așa cum reiese din lectura însemnărilor sale.

[1] Profesor, doctor în istorie, Liceul Teoretic „Gheorghe Lazăr”, Avrig;
e-mail: petre_din@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Prin comparație cu alte memorii, însemnările lui Nicolae S. Șucu aparțin unui om obișnuit, cioban de profesie, personaj dinamic și frământat de problemele cotidiene ale existenței umane. Dotat cu un admirabil instinct de conservare, supraviețuiește celor două războaie balcanice și în Primul Război Mondial în uniformă de militar bulgar, întrucât se căsătorește în 1910 și se stabilește în Bulgaria[2]. Născut în anul 1886 în comuna Mătău, situată în apropierea orașului Câmpulung Muscel, a absolvit patru clase la școala din localitatea natală și inspirat de poveștile tatălui său devine cioban, părăsindu-și familia[3]. Acesta este momentul de debut al peregrinărilor sale pastorale prin Dobrogea, apoi dezertarea din armata română, stabilirea în Bulgaria în căutarea unei vieți mai prospere și în final experiențele conflictelor militare la care participă în ipostaza de militar bulgar.

Cu acribia științifică ce-l caracterizează, Daniel Cain susține că ultima secțiune a manuscrisului, care cuprinde evenimentele din perioada octombrie 1918-februarie 1919, are caracterul unui jurnal zilnic, cu informații lapidare și în care N.S. Șucu ne transmite impresia unui om solitar și aflat la mila străinilor, în mijlocul cărora trăiește[4]. Conform acestuia, trupele bulgare au coordonat în continuare administrația în Dobrogea, chiar dacă au capitulat în fața Antantei. În ipostaza de funcționari ai autorităților au sosit în Dobrogea un preot și un judecător bulgar. Finalul conflictului a consemnat fenomene contradictorii în aprovizionarea populației cu alimente. Pe de o parte, lucrătorii din prăvălii au ascuns marfa și mălaiul nu se mai găsește la cumpărare, iar pe de altă parte s-au diminuat prețurile la pâine și mălai. Coroborat acestor dificultăți li se asociază și efectele distructive ale epidemiei de gripă spaniolă care în viziunea lui Daniel Cain a afectat o treime din populația planetei[5].

Interesante afirmații privind viața cotidiană a orașului Constanța de după război sunt relatate cu minuțiozitate de autor, atunci când se referă la organizarea unei cine festive în cinstea unei companii de marinari englezi. Dificultățile războiului și-au pus amprenta și asupra precarității infrastructurii de la popota unde au fost invitați ofițeri englezi de către cei bulgari. Prin concursul proprietarului Gheorghe Găitan, din Constanța, au fost aduse sticle de vin, pahare și cești de cafea. Dovedind franchețe, N.S. Șucu mărturisește că, după ce au servit câteva pahare de băuturi spirtoase și au consumat mâncăruri alese, a început servirea vinului, situație în care ofițerii bulgari au fredonat câteva melodii și au început să strige. Reacția ofițerilor englezi a constat în faptul că s-au ridicat de la mese și au plecat fără a-și lua rămas bun de la gazde. Încercând să interpreteze acest gest malițios, autorul susține că ofițerii englezi fie că s-au supărat sau așa era, probabil, tradiția în Franța și Anglia[6].

Cele relatate în însemnările sale se referă și la percepția pozitivă a României, Angliei și Franței la nivelul sensibilității populației din Constanța și ostilitatea acesteia față de autoritățile bulgare. O tentativă novatoare de analiză și explicare a ethos-

[2] Nicolae S. Șucu, *Viața și aventurile unui cioban român în Bulgaria în vremuri de război, 1908-1918*, text stabilit de Cristina Jelescu, Ediție îngrijită, studiu introductiv, cronologie și note de Daniel Cain, București, Editura Humanitas, 2017, p. 110.
[3] *Ibidem*, p. 63-67.
[4] D. Cain, *Notă asupra ediției*, în N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 57-58.
[5] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 175.
[6] *Ibidem*, p. 175-176.

https://biblioteca-digitala.ro

ului popoarelor europene este realizată de filosoful german Hermann Keyserling, descendent dintr-o familie aristocratică baltică. În viziunea opiniei populației germane, francezii sunt vanitoși și superficiali, pentru cea rusească sunt nesinceri și exaltați, pentru cea spaniolă sunt lipsiți de demnitate. Dar superioritatea Franței în domeniul spiritului și al formelor de viață a fost irezistibilă în cultura europeană timp de două secole. Orice persoană care voia să fie considerată cultivată trebuia să imite Franța, promovând spiritul și cultura franceză. Atracția și respectul impus de Anglia este generat de stăpânirea de sine englezească, care îi favorizase o poziție seniorială și o dominație mondială[7].

Sintetizând informațiile privind natura liniștită a maselor engleze, disciplina și calmul acestora, istoricul, jurnalistul și romancierul italian, autorul unor pagini memorabile despre măreția și declinul Romei, dar și despre liberalismul clasic opus oricărui tip de dictatură, Guglielmo Ferrero afirma următoarele: „Natura liniștită a maselor engleze provine din secolul al XVII-lea: ea a fost o consecință a sfârșitului războaielor religioase până la începuturile Revoluției Franceze. Această ordine prerevoluționară a subzistat în Anglia, în timp ce pe continent a ajuns o ruină, căci în Anglia, chiar în secolul al XIX-lea, războaiele au rămas ceea ce erau în timpul celor două secole precedente, adică o treabă privind exclusiv statul și nu poporul; pe continentul european, dimpotrivă, războaiele au târât atât statul, cât și poporul într-o suferință comună”[8].

Pornind de la aceste construcții teoretice considerăm că elementele ethosului francez și englez descrise de Hermann Keyserling și Guglielmo Ferrero au fost cele care au asigurat simpatia constantă a populației din Constanța și încrederea în spiritul superior de civilizație adus de trupele engleze și franceze. Limba franceză utilizată în saloanele aristocrației din România, vestimentația similară cu cea franceză existentă la nivelul elitei, precum și soliditatea sistemului politic englez au întreținut la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX empatia față de spiritul politic englez și francez.

Relațiile de adversitate generate de comportamentul abuziv al trupelor bulgare în Dobrogea s-au manifestat cu virulență după încetarea Primului Război Mondial. „Populațiunea din Constanța a început să se agite contra bulgarilor, care încă erau cu administrația civilă și militară. S-au strâns o grupă de vreo 30 de oameni civili români. S-au dus la Primăria orașului și au doborât steagul și firma bulgărească, călcându-le în picioare și strigând tare: Jos Bulgaria! Să trăiască România și puterile aliate, Franța și Anglia. Au venit trupe bulgare și au împrăștiat manifestanții”[9].

Limbajul documentului reliefează cu certitudine descompunerea autorității administrative bulgare în Dobrogea și înclinația irezistibilă a populației spre valorile politice reprezentate de Anglia, Franța și România. Preluând din instrumentarul istoric al criticului literar elvețian de limbă franceză Jean Starobinski, sesizăm violența populară care milita pentru distrugerea adversarului, energia distructivă a acesteia,

[7] Hermann Keyserling, *Analiza spectrală a Europei*, traducere de Victor Durnea, Iași, Editura Institutul European, 1993, p. 20.
[8] *Ibidem*, p. 39.
[9] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 176.

https://biblioteca-digitala.ro

evenimente care se derulează sub impactul fricii în manieră similară celei de la Revoluția Franceză de la 1789 și distrugerea simbolurilor fostului regim detestat[10]. Aceste indicii, admirabil prezentate de Jean Starobinski, se regăsesc în detaliu în însemnările ciobanului român Nicolae S. Șucu. Constatăm, deci, aceeași convergență între înfrângerea militară a Bulgariei în Primul Război Mondial și prăbușirea autorității sale administrative în Dobrogea, iar în limbajul lui Jean Starobinski asistăm la semne aparent contradictorii ale unei aboliri finale și ale unui elan întemeietor[11].

Sfârșitul conflictului determină demobilizarea armatei bulgare, situație în care Nicolae S. Șucu se deplasează în orașul Șumen pentru a primi livretul de eliberare din serviciul militar. Ajuns în Bulgaria sesizează numărul mare al vitelor moarte al coloanelor militare bulgare, dar și coloane de militari bulgari care fac deplasarea spre Dobrogea însoțite de vite subnutrite. Evident înfrângerea Bulgariei în război, coroborat cu dificultățile aprovizionării populației și-au pus amprenta și asupra situației animalelor utilizate în conflict"[12].

Situația tensionată de la finalul războiului este terenul favorabil al multiplicării zvonurilor. În percepția lui Jean-Noél Kapferer, apariția zvonurilor este rezultatul a două direcții: prima rezultă din transmiterea zvonului pentru tot publicul, căci mediile de informare importante facilitează acest fapt, iar dacă acesta este nemotivat impune asumarea unui risc. Cea de-a doua direcție constă în difuzarea zvonului pe etape, de la liderii de opinie către adepții săi fideli, apoi de la aceştia cu scopul de a convinge la alt public[13]. Procedeul se repetă în mod frecvent pentru ca zvonul să devină cât mai credibil și să fie acceptat de grupuri cât mai mari din opinia publică.

În acest spațiu al explicațiilor teoretice se inserează și informațiile oferite de autor. Ajuns la Șumen, receptează zvonul conform căruia francezii au ordonat evacuarea militarilor bulgari din Dobrogea. Recunoaște cu siguranță că în absența oricărei alte surse de informare a acordat credit total conținutului zvonului. În această efervescență a zvonurilor a fost confruntat cu alte informații care acreditau ideea că anumiți ofițeri franco-englezi au ordonat părăsirea imediată a cazărmilor din orașul Șumen în așteptarea trupelor aliate[14]. O analiză sumară a acestor zvonuri converg spre ideea că ele sunt lansate pentru a discredita în manieră rapidă autoritățile și administrația bulgară și pentru erijarea ofițerilor englezi și francezi în ipostaza spiritului civilizator și justițiar. Tema acestor zvonuri este o problemă constantă existentă la nivelul imaginarului politic din mediul românesc. „Mare parte din bulgari a zis că Bulgaria n-are să mai existe"[15].

Dezamăgit de experiențele frontului, de traumele existenței în Bulgaria, de faptul că vitele rămase în urma rechizițiilor pentru front nu aveau suficient nutreț, Nicolae S. Șucu decide să-și vândă averea și să plece în România sau în Rusia. A avut

[10] Jean Starobinski, *1789 emblemele rațiunii*, traducere și prefață de Ion Pop, București, Editura Meridiane, 1990, p. 42-43.
[11] *Ibidem*, p. 42.
[12] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 176.
[13] Jean-Noé Kapferer, *Zvonurile. Cel mai vechi mijloc de informare din lume*, prefață de Septimiu Chelcea, traducere de Marina Vazaca, București, Editura Humanitas, 1993, p. 81.
[14] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 176-177.
[15] *Ibidem*, p. 177.

https://biblioteca-digitala.ro

un ghinion teribil, căci după ce a obținut 46.000 de bani bulgărești din vânzarea avutului i-a pierdut și, din această sumă, a mai rămas cu 25 de bani românești, fiind obligat să mai vândă componente din mobila casei pentru a avea bani de cheltuială[16].

Lectura acestei secțiuni a însemnărilor sale ne relevă imaginea unui om ce se expune posterității în ipostaza de victimă a contextului istoric în care este obligat să trăiască. Dacă abuzurile și vexațiunile la adresa sa sunt o notă constantă a relațiilor cu administrația bulgară, acestea s-au amplificat după încadrarea în armata bulgară și deplasarea pe teatrul de operațiuni. Încă din momentul primirii ordinului de mobilizare, un funcționar bulgar i s-a adresat pe un ton jignitor și amenințător, cerându-i în mod imperativ caii în slujba patriei bulgare. Era evident o practică frecvent utilizată de către toate statele combatante care consta în rechiziționarea de animale și nutreț în perioada derulării războiului. Nicolae S. Șucu nu a fost deranjat atât de mult de această uzanță efectuată de orice stat într-o situație excepțională, cât de tonul plin de dispreț al oficialului bulgar: „Scoate caii din grajd, mămăligarule, că ți-ai luat cai așa de buni că ai crezut că concurezi pe bulgarii noștri! Scoate-i, adu-i încoace, pentru țară! Și nu vorbi nimic mai mult, că te trimit cu aeroplanul la mămăligarii voștri”[17].

Reacția sa a fost aceea de a nu contesta solicitarea funcționarului, ci de a dezlega caii din grajd, pe care îi cumpărase cu 2.500 de lei bulgărești, i-a înhămat la căruța nouă cu nutreț și furaje pentru trei zile, a adus îmbrăcămintea cailor și biciul, și s-a conformat cu blândețe ordinului de rechiziție. În final, funcționarul bulgar a încheiat discuția pe același ton ofensator și mizerabil: „Mocanului nu-i șade bine să stea în căruța trasă de așa cai, lui îi șade bine să pună puțină mămăligă în traistă și să o agațe de un ciomag și să meargă pe jos”[18].

Textul de față prezintă o importanță majoră deoarece relevă prezența imagologiei, o disciplină care aspiră să devină un suport auxiliar al cercetării istorice tradiționale. Ea ne relevă interferența spațiilor de cunoaștere umană implicând aportul psihologiei sociale, a etnologiei, studierea folclorului, literatura comparatistă, iar rezultatul este opinia unui popor, reprezentările emoționale ale acestuia despre alt popor. Odată constituită, imaginea unui popor se modifică cu dificultate în aspectele ei esențiale de-a lungul timpului și devine un factor politic atunci când nu este corectă[19].

În mod evident, enunțul citatului relevă clișee și prejudecăți existente la nivelul sensibilității cetățenilor bulgari despre români. Apelativul cel mai mult utilizat de funcționarul bulgar este cel de „mămăligar”, ceea ce desemnează un epitet depreciativ folosit acum un secol la adresa țăranilor, dar și o persoană lipsită de energie, voință și de personalitate. Expresia respectivă exprimă și starea de tensiune dintre cele două popoare aflate în conflict în al doilea război balcanic și în Primul Război Mondial, când România s-a integrat efortului de război al Antantei, iar Bulgaria a optat în favoarea alianței cu Puterile Centrale.

[16] *Ibidem*, p. 177-180.
[17] *Ibidem*, p. 180.
[18] *Ibidem*.
[19] Dumitru Hâncu, *Introducere*, în Klaus Heitman, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german 1775-1918. Un studiu imagologic*, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

Înzestrat cu echilibru și altruism, N.S. Șucu afirmă că ar fi acceptat orice sacrificiu material în favoarea Bulgariei, doar ca acela să se efectueze exponențial cu dimensiunea averii. Șicanările la adresa sa au continuat și ele, credem noi, exprimă spiritul de revanșă existent la nivelul sensibilității colective bulgare după înfrângerea în al doilea Război Balcanic în fața armatei române și finalizat prin Pacea de la București din anul 1913, prin care România primea Cadrilaterul. În viziunea lui Florin Constantiniu desfășurarea acestui congres de pace balcanic avea o dublă semnificație politică: era prima dată când statele din Europa de Sud-Est își reglementau asperitățile în absența marilor puteri, dar și una individuală reflectată prin creșterea prestigiului internațional al României[20].

Unul din exemplele ostilității bulgarilor față de români se derulează după înfrângerea armatei române, când Nicolae S. Șucu obține un concediu de douăzeci de zile pentru a-și rezolva câteva probleme familiale. Reacția de adversitate față de români a fost redată cu acuratețe de autor încercând să surprindă starea de spirit existentă la nivelul mentalității etnicilor bulgari din localitatea de domiciliu, Curtbunar: „Unde e armata voastră a vitează care se lăudau că are să ia Sofia? Sofia, nu! dar a trecut și de Sofia încolo fără arme. Noi acum avem să facem grădină de zarzavat în grădina Cișmigiului și să jucăm biliard în localul Capșa și să dormim în paturi cu somiere cu tinere romînce. Orișice m-aș fi căznit a le deslușì și deschide capul, nu aveam cu cine vorbi și îmi vedeam de treabă, tăcând și oftând din inimă și zicând în sine: Cine va face ca mine, ca mine să pată”[21].

Decis să-și restructureze în mod radical viața, ciobanul român intenționează să se prezinte la Comenduirea engleză, prezentând livretul militar și certificatul de la Legațiunea României din Sofia, cu solicitarea de a fi trimis în România sau să fie înrolat în armata engleză. În percepția sa, acestea erau cele două posibilități de a se exonera de disprețul bulgarilor, precum și de impactul negativ al pierderii banilor. Un concurs nefericit de împrejurări a determinat ca în data de 15 decembrie 1918 să nu se mai prezinte la comandantul trupelor engleze din Bazargic, deoarece i-a decedat unica sa fiică, iar ceilalți trei băieți erau bolnavi de gripă spaniolă. Proiectul său a fost amânat pentru data de 23 decembrie când spera să se dispenseze de disprețul bulgarilor și de pierderea banilor[22].

Din stilul expunerii, rezultă că Nicolae S. Șucu își păstrează prospețimea, dar și dramatismul vieții cotidiene specific oamenilor nevoiți să-și identifice noi soluții la dificultățile vieții de după război. În acest context, ciobanul român se deplasează la cârciuma din Curtbunar pentru a cumpăra 1 litru de vin cu scopul de a servi drept medicamente pentru cei bolnavi. Atenția i-a fost atrasă de un jandarm bulgar izgonit din localitatea Babadag care îi informa pe săteni despre evenimentele din Dobrogea[23].

În contextul tulburător al sfârșitului Primului Război Mondial și al neliniștilor colective se colportează în localitatea sa de domiciliu diverse zvonuri. Jean

[20] Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999, p. 240-241.
[21] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 180-181.
[22] *Ibidem*, p. 181.
[23] *Ibidem*, p. 181-182.

https://biblioteca-digitala.ro

Delumeau, cunoscutul istoric francez, specializat pe istoria Bisericii Catolice și autor al mai multor volume, precum „Civilizația Renașterii şi Frica în Occident (secolele XIV-XVIII)", sublinia faptul că imaginația colectivă prelua cele mai variate zvonuri, fiind dificilă dezamorsarea lor. Acestea se pot explica și prin faptul că se bucurau de credibilitate la nivelul structurilor sociale, deci și în sferele conducerii societății[24].

Subsumat acestui demers teoretic îi corespunde realitatea din Bulgaria, unde zvonurile transmit informații privind intrarea armatei române în Tulcea, Măcin, Babadag, Constanța și Cernavodă. Colportarea zvonului a fost însoțită de părăsirea Bazargicului de către personalitățile politice și băncile bulgărești care se retrag la Varna. Conform ordinului aliaților, trupele bulgare trebuiau să părăsească în data de 6 decembrie Tulcea, Măcinul și malul Dunării de Nord, la 9 decembrie localitatea Babadag și Hârșova, și în 13 decembrie urmau să se retragă din Cernavodă, Medgidia și Constanța. Ultima etapă a retragerii avea loc în 16 decembrie 1918, când trebuiau să părăsească Silistra, iar în data de 23 decembrie toată Dobrogea și Cadrilaterul[25].

Indiferent de natura lor, era dificil de obținut o distincție între zvonuri și realitate. Astfel jandarmul retras de la Babadag afirma că românii din Dobrogea s-au răsculat împotriva bulgarilor, le-au confiscat averea și îi izgonesc, trimițându-i în Bulgaria. În localitatea Bazargic trupele engleze execută percheziții în căruțele bulgărești pentru ca aceștia să nu sustragă făină, gaz, sare din Dobrogea, în retragerea lor în Bulgaria. Alt zvon relansa ideea că bulgarii încă nutresc mari așteptări, sperând în iluziile alimentate de lipsa lor de realism politic, în ciuda faptului că în Bulgaria se aflau trupe aliate și că derularea evenimentelor sunt influențate de comandamentul franco-englez[26].

Următoarea dată a însemnărilor sale este 16 decembrie 1918, care i-au oferit mai multe noutăți. Un sătean plecat la Bazargic l-a informat că un ministru din guvernul de la Sofia a ținut un discurs în fața populației care se refugia în interiorul Bulgariei, îndemnând la calm și la acceptarea actualei realități politice:

„Cetățeni!

Bulgaria a încheiat armistiții cu puterile aliate la 29 septembrie anul acesta. În armistițiu era prevăzut ca 3 divizii de armată și patru regimente de cavalerie vor rămâne în Dobrogea. Însă la 19 noiembrie, armistițiul cu germanii a nimicit cu totul armistițiul nostru, Pacea de la București și tratativele de la Brest-Litovsk din care a provocat și căderea guvernului nostru Malinof. Astăzi avem alte condițiuni, și anume: la 8 decembrie să părăsim Tulcea, la 12, Constanța și la 23 dec., Pazargicul. Părăsirea noastră are să fie vremelnică, cel mult până la Anul Nou, și iară au să se predea Bulgariei toată Dobrogea. Până atunci Dobrogea va fi administrată de trupele aliate. Românii în Dobrogea nu au să fie, nu vă speriați degeaba. Nimeni să nu-și lase averea pentru a fugi în Bulgaria. Chiar astăzi trupele engleze a luat măsuri ca să oprească strict trecerea peste frontieră în Bulgaria"[27].

[24] Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată*, vol. I, traducere, postfață și note de Modest Moraru, București, Editura Meridiane, 1986, p. 290-291.
[25] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 182.
[26] *Ibidem*, p. 183.
[27] *Ibidem*, p. 189-190.

https://biblioteca-digitala.ro

Cum se explică această stare de insecuritate a populației bulgare, de anxietate și disperare și refugiul acesteia din Dobrogea? Explicația este conferită de Nicolae S. Șucu și constă în cruzimile și abuzurile abominabile comise de autoritățile și armata bulgară după ocuparea Dobrogei. Martor ocular al unora dintre comportamentele inumane și al violențelor bulgarilor, acestea i-au provocat reacții vehemente de respingere a lor și chiar de intervenție directă în sprijinul românilor rămași la discreția bulgarilor. Un episod al atrocităților bulgarilor este reiterat de către o femeie, originară din România, care a sosit împreună cu soțul ei în Cadrilater, în căutarea celor necesare vieții. După înaintarea bulgarilor în Dobrogea nu au reușit să se refugieze și au devenit victime ale cruzimii acestora. Bulgarii le-au confiscat cele două căruțe, patru cai, îmbrăcămintea, alimentele și femeia în vârstă de 30 de ani a rămas în captivitatea trupelor bulgare, iar pe soțul acesteia, afirmă Nicolae S. Șucu, l-au chinuit militarii și civilii bulgari ca pe Iisus Christos. A fost privat de îmbrăcăminte și încălțăminte, maltratat și transportat la Comenduirea bulgară din Bazargic, unde se aflau mai mulți români dezbrăcați, jefuiți și care, în cea mai mare parte, au fost uciși și aruncați la marginea orașului, iar restul românilor au fost trimiși la munci extenuante în Macedonia. Femeia de naționalitate română a fugit la Bazargic unde a fost angajată ca spălătoreasă la Spitalul Militar și după opt luni s-a recăsătorit în localitatea autorului acestor însemnări, Curtbunar[28].

În acest context tensionat, de așteptare a revenirii administrației române în Dobrogea, s-au colportat zvonuri amenințătoare care au amplificat climatul general de insecuritate: „Oare făptuitorii faptelor mai sus arătate, auzind zvonul în tot minutul că «Vine românii», cu ce curaj oare ar sta în Donrogea? ... Fug încontinuu, aducând veşti că românii au venit până în cutare loc. Taie și spânzură tot ce iese în calea lor”[29].

Contemporan al unora dintre evenimente și receptacol al altora, Nicolae S. Șucu își păstrează luciditatea și corectitudinea în prezentarea realităților trăite de el. Inspirat, probabil, de ideile președintelui american Wilson, de autodeterminare națională, sesizează demersurile populației bulgare din Dobrogea în direcția unirii provinciei cu Bulgaria. Ca un element de noutate, acesta sugerează ideea apartenenței la România sau la Bulgaria în funcție de numărul de voturi obținut prin consultarea liberă a populației. Afirmațiile sale se inserează în tematica cărții istoricului clujean Simona Nicoară, privind națiunea modernă, analizată din perspectiva mentalităților colective și a imaginarului social. În concepția sa, națiunea este rezultatul voinței colective de a exista ca popor suveran. În ipostaza de element al unității și solidarității națiunea se structurează pe adeziunea voită, „pe fidelitate, dar aceasta se întemeiază și pe interese, pe insecuritatea de a nu exista «în afara zidurilor»”[30].

Pornind de la calcule politice, au fost trimiși emisari bulgari cu scopul de a instrumentaliza populația turcă și bulgară din Dobrogea pentru a vota în favoarea încorporării Dobrogei la Bulgaria. Mai mult, o grupă de bulgari din orașul Babadag s-au deplasat la Sofia pentru a solicita ambasadorului american alăturarea Dobrogei

[28] *Ibidem*, p. 191.
[29] *Ibidem*.
[30] Simona Nicoară, *Națiunea modernă. Mituri, simboluri, ideologii*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2002, p. 245.

https://biblioteca-digitala.ro

la Bulgaria. Aceștia se erijează în reprezentanți ai populației dobrogene și susțin că, în imposibilitatea realizării acestui demers politic, sugerează ambasadorului să intervină pe lângă celelalte puteri, ca Dobrogea să devină o colonie a uneia dintre Marile Puteri, numai România să nu revină în Dobrogea pentru că ar urma represaliile autorităților române[31]. N.S. Șucu surprinde panica și neîncrederea populației bulgare la revenirea administrației românești în Dobrogea, alimentate de zvonurile alarmiste care circulă în zonă. Constată că bulgarii trăiesc într-un univers copleșit de insecuritate, că relațiile dintre cele două popoare sunt grav perturbate și că devine imperioasă asigurarea propriei sale securități în momentul redactării acestor însemnări: „De ce să fie pierduți? ... Nu a trăit cu România 40 de ani? ... Acum simte musca pe căciulă și visează toate crimele săvârșite populațiunii române! Cineva le spune: Fugiți, că iată, sângele vostru curge de sabia română și iată copiii voștri căzuți pradă trupelor române! Scriu, și la orice zgomot provocat de vântul de afară ascund caietul, să nu fiu surprins de bulgari. Am oprit intrarea copiilor și a soției în camera mea de scris”[32].

Textul este un aspru rechizitoriu la adresa politicii opresive practicate de către oficialitățile, armata și populația bulgară împotriva românilor după ocuparea Dobrogei. Abuzurile, tratamentul inuman aplicat prizonierilor români după bătălia de la Turtucaia, crimele și vexațiunile săvârșite împotriva românilor, civili sau militari, instalează la nivelul sensibilității populației bulgare un acut sentiment de instabilitate, ceea ce exacerbează dezordinile sociale. Această stare de spirit este împărtășită și de autor, căruia îi repugnă ideea de a fi surprins de cetățenii bulgari sau chiar de familia sa scriind în jurnalul său.

Interesante informații ne oferă autorul privind semnificația însemnărilor în contextul tumultuos al epocii trăite. Nicolae S. Șucu este conștient că prin redactarea scrierii nu va suscita compătimirea sau valorizarea pozitivă a existenței sale, dar este decis să-și consume și ultimele resurse financiare pentru ca aceste însemnări să ajungă la București, să fie publicate în câteva exemplare, iar cel care va lectura să perceapă la adevărata dimensiune cât este de dureroasă viața printre străini[33].

Afirmațiile sale au valoarea unei pedagogii naționale pentru posteritate. În contact permanent cu realitățile alogene din ultimul deceniu, care i-au provocat frustrări și resentimente, consideră că numai elaborarea acestor însemnări îi pot diminua suferințele acumulate. Ideea paideică a demersului său este că cel ce va lectura trebuie să evite eroarea de a-și părăsi patria. Este conștient că de-a lungul vieții a obținut de mai multe ori sume consistente, dar în pofida acestui fapt nu a devenit totuși un bun gospodar[34]. La finalul acestei etape din viața sa are capacitatea de a realiza o introspecție asupra cauzelor care i-au produs prezenta stare de spirit și consideră că ele se rezumă la încălcarea jurământului de a rămâne fidel patriei sale: „Bețiv, curvar, cărturar, chior sau slut nu sunt, dar am fost gonit în toate colțurile pământului de soarta fatalității. Nu știu ce se va mai întâmpla de azi încolo”[35].

[31] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 191-192.
[32] *Ibidem*, p. 192.
[33] *Ibidem*.
[34] *Ibidem*.
[35] *Ibidem*, p. 193.

https://biblioteca-digitala.ro

Într-un haos de aspirații, frustrări și străfulgerări ale unei identități în regăsire revine în actualitatea lui Nicolae S. Șucu panorama patriei salvatoare. Frica de celălalt, subliniază Simona Nicoară, de pasiunile colective[36], perceput ca adversarul ocult care tinde să anuleze diferența dintre adevăratele valori și cele false provoacă individului reacții ostile, de respingere și de apărare a celui care se focalizează pe propria identitate[37]. Confruntat cu aceste vicisitudini ciobanul român subscrie la ideea patriei ca viziune ocrotitoare, care-i conferă securitate și protecție.

Alt episod cu intense reverberații în mentalul său se consumă în finalul manuscrisului și el denotă puternicul instinct de conservare. Evenimentul se consumă în 18 decembrie 1918, când pe fundalul zvonului despre iminenta sosire a românilor în Cadrilater pentru a restabili granița din 1915, localitatea de domiciliu, Curtbunar, a fost populată cu mulți bulgari care i-au solicitat să se adăpostească în bordeiul nelocuit. Situat la 1 km de granița dintre România și Bulgaria, satul său a fost luat cu asalt și de alți etnici bulgari, dar care, confruntați cu refuzul lui Nicolae S. Șucu, l-au reclamat administrației bulgare că așteaptă cu entuziasm sosirea românilor, că aceștia vor ocupa teritoriul bulgar până la zona Rusciuc-Varna. Cetățenii bulgari solicită execuția sa, deoarece în situația restaurării administrației românilor acesta ar deveni un pericol la adresa securității lor.

Ca urmare a fost escortat și întemnițat, iar a doua zi i-a fost pronunțată sentința de condamnare la moarte[38]. Ceea ce surprinde în cadrul expunerii acestui eveniment, este că nu oferă mai multe amănunte, detalii privind localitatea unde a fost întemnițat, fapt care nu s-a mai repetat în cadrul însemnărilor sale, ceea ce creează anumite suspiciuni asupra veridicității sale. Daniel Cain, editorul, autorul studiului introductiv și al notelor acestui volum susține că acest eveniment, dacă nu este inventat, cu siguranță este mult amplificat. Astfel, autorul evită să ofere informații despre locul în care a suferit rigorile închisorii, a fost judecat și preferă să plagieze din volumul lui Victor Hugo, „Ultima zi a unui condamnat la moarte"[39].

Experiența nefastă a regimului de detenție, soluția închisorii pe viață prefigurată de avocatul său sau comutarea pedepsei la moarte în muncă silnică pe viață i-au întărit convingerea că este mai de preferat condamnarea la moarte, verdict pronunțat și de completul de judecători bulgari. Chiar și în împrejurările dramatice pe care le traversează, autorul nu este cuprins de panică, ci își demonstrează abilitățile de supraviețuire, gândindu-se la un plan de evadare din închisoare. Întâlnirea cu preotul, pentru acordarea sfintelor taine ale Bisericii i-a provocat o dezamăgire. În concepția sa, preotul trebuia să-i consoleze sufletul unui condamnat la moarte, dar din discuția cu acesta a înțeles că execuția este un fapt comun pentru preotul bătrân: „Dar ce mi-a zis acest bătrân? Nimic ca să simt, nimic ca să mă înduioșeze, nimic să plâng, nimic smuls din sufletul său, nimic din inima lui ca să mă pătrunză. Dimpotrivă, un nu știu ce vag neaccentuat, comun, pentru toți, un nu știu ce umflat, șters unde ar fi trebuit să fie adâncime, șters unde ar fi trebuit să fie simplu, un fel de cuvântare sentimentală

[36] Simona Nicoară, *op. cit.*, p. 272.
[37] *Ibidem*, p. 58.
[38] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 193.
[39] D. Cain, *op. cit.*, p. 193-195.

https://biblioteca-digitala.ro

sau elegie teologică. Și cum să fie altfel? Acesta doar e preotul oficial al închisoarei. Rolul lui e de a mângâia și de a îmbia, că din acesta trăiește el. Ocnașii și pedepsiții la moarte sunt pentru o cuvântare ca a lui. Îi confesează și îi îngrijește pentru că aceea e datoria lui. A îmbătrânit ducând oameni la moarte. Părul lui, deși alb, nu se ridică în sus, locul executărilor sunt lucruri comune. E scârbit. Probabil își are carnetul lui: cutare pagină a osândiților la muncă silnică, cutare condamnați la moarte. Ești înștiințat din ajun că are să consoleze pe unul a doua zi la ora cutare"[40].

Execuția sa a fost anulată în ultimul moment datorită intervenției a trei persoane civile și a doi militari. Unul dintre civili era fostul său comandant de companie, iar unul dintre ofițeri era fostul său comandant de batalion. Ca urmare a doua zi a fost salutat respectuos de către directorul și de personalul închisorii, a primit vestimentația și banii luați în momentul arestării. I s-a explicat că s-a comis o eroare cu arestarea și condamnarea sa și îl roagă să-i ierte deoarece ei și-au făcut numai datoria[41].

Ajuns acasă, a fost confruntat cu noi zvonuri conform cărora bolșevicii au luat cu asalt capitala Moldovei, orașul Iași, și au concentrat o armată de 500.000 de soldați și au alimentat răzvrătirea împotriva autorităților române cu suma de 5 milioane, fiind ajutați și de rasa galbenă. Din multitudinea de zvonuri care circulă neverificate de autoritățile bulgare reiese sentimentul de insecuritate la iminenta revenire a administrației române, motiv pentru care bulgarii transportă cu căruțele grâu în Bulgaria, depozitându-l pe la rudele lor din satele apropiate frontierei[42].

Abuzurile armatei și ale populației bulgare au fost reliefate și în urma discuției cu doi cetățeni români: Ion Cândea, originar din Sibiel, plasa Sibiu, celuilalt nu i se precizează numele și provine din plasa Nămăiești, județul Muscel, comuna Dragoslavele. Din relatările celor doi reiese că în momentul atacului armatei bulgare în anul 1916 ei locuiau în satul Cojaolar, în plasa Curtbunar, și erau stabiliți în Bulgaria cu 10-15 ani înaintea Războaielor balcanice. Ambii erau oameni prosperi și respectați în sat, căci Ion Cândea avea 500 de oi și 300 de băniți de grâu, mai multe sute de kilograme de lână și multe butoaie cu brânză. Cel de-al doilea, al cărui nume nu este amintit, avea 150 de oi și multe capre.

Sosind armata bulgară, populația i-a prezentat drept spioni și au fost căutați pentru a fi arestați și executați. Cei doi români s-au refugiat în pădure, de unde au revenit la locuințele lor, pe care le-au găsit jefuite de vite, lână, brânză, lapte, piei de oaie, sare, făină și chiar de geamurile de la ferestre și ușile caselor. Observați de civilii bulgari, au fost sechestrați și s-au salvat promițând unui locuitor bulgar că îl vor ajuta timp de un an fără a solicita să fie retribuiți. Avatarurile celor doi români continuă, căci ei sunt reținuți din nou de către o coloană a armatei bulgare la instigațiile unor localnici bulgari și eliberați la intervenția unui cetățean bulgar care a locuit douăzeci de ani în România. Acesta i-a convins pe ofițerii bulgari să nu-i execute, căci cei doi sunt contribuabili onești, plătind importante sume de bani statului bulgar[43].

[40] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 203.
[41] *Ibidem*, p. 203-204.
[42] *Ibidem*, p. 204.
[43] *Ibidem*, p. 205-208.

https://biblioteca-digitala.ro

Amploarea suferințelor românilor, abuzurile și nedreptățile comise de populația, armata și oficialitățile bulgare fac din însemnările lui N.S. Șucu o panoramă a traumelor pe care le traversează contemporanii acestei perioade tulburi de istorie. Resentimentele care se nasc la interferența dintre cele două popoare, compasiunea pentru românii aflați în ipostaza de victime ale tratamentului inuman aplicat de adversarul lor bulgar sunt prezentate cu un anume farmec literar: „De nenumărate ori au fost căutați în casele lor noaptea ca să-i omoare și au trăit trei luni de zile în chinuri, ziua muncind ca robi pe la unul și altul, și noaptea fugiți, ascunși prin păduri și desișuri, muritori de foame și jefuiți până la piele chiar și de primenelile lor ca cămăși, pantaloni și altele”[44].

Interesante informații ne oferă autorul și în data de 7/20 februarie1919, când își focalizează expunerea pe condițiile climatice dificile și pe problemele de sănătate. Ninsoarea abundentă căzută în urmă cu 15 zile acoperise Bulgaria cu un strat de zăpadă de un metru și pe alocuri de doi metri, se topise și crease mult nămol. Fatalitatea cu aspectul ei implacabil l-a determinat să-și amâne proiectul de a pleca în România din cauza unei dureri cumplite de urechi. Decis să-și rezolve problema de sănătate, Nicolae S. Șucu evită să plece la Varna, unde profesa un medic specialist, dar care era lipsit de medicamente, motiv pentru care se îndreaptă spre Bazargic.

Dificultățile economice omniprezente în toate statele de după Primul Război Mondial sunt reiterate de autor care menționează că trenul în direcția Varna nu circula din cauza lipsei de cărbuni. În contact cu sătenii din localitatea sa de domiciliu, Curtbunar, este informat că un traseu de 47-48 km trenul îl parcurgea în aproximativ o săptămână, deoarece a trebuit înlocuită locomotiva ce funcționa cu cărbuni cu cea bazată pe forța aburului[45].

Fin observator al evenimentelor politice, Nicolae S. Șucu receptează cu acribie ideile inserate orizontului de așteptare al populației bulgare. Zvonurile alimentate de precaritatea informațiilor reale sugerează că între data de 15-18 februarie stil nou bulgarii au să ocupe Dobrogea până la linia Capodin și că România și Bulgaria ar fi mobilizat contingentele 1913, 1914 și 1915 pentru a ocupa Bulgaria. Alți etnici bulgari susțineau că administrația românească din Cadrilater ar fi emis un ordin în virtutea căruia pot să rechiziționeze câte 100 de căruțe din fiecare primărie pentru a-și încărca bagajele și să se retragă din Dobrogea, că Anglia ar fi cedat Bulgariei teritoriul dinspre granița turcească Enos-Midia, dinspre granița greacă orașele Seres, Drama și Cavala, că Macedonia va fi administrată timp de 15 ani de către Anglia, de asemenea și Dobrogea de la nordul liniei Copadin, iar după finalizarea acestui termen provincia își va proclama autonomia. Alt bulgar refugiat din Cadrilater colporta zvonul că românii din Cadrilater ar părăsi zona, că bolșevicii ruși au ocupat orașul Galați și au ajuns în Tulcea, că turcii au realizat un măcel al populației din Armenia și că locuitorii din India s-ar fi răsculat împotriva administrației engleze[46].

Aceste zvonuri sunt ecoul degringoladei și al insecurității ce persistă în Dobrogea și Bulgaria, fapt care atestă tensiunile diplomatice existente la nivelul sensi-

[44] *Ibidem*, p. 208.
[45] *Ibidem*, p. 209.
[46] *Ibidem*, p. 209-210.

https://biblioteca-digitala.ro

bilității celor două popoare. Din acest evenimențial tulburător se desprind puternicul echilibru interior al lui Nicolae S. Șucu, capacitatea sa de analiză, raționamentul adaptat la realitate și care refuză preluarea fără spirit critic a informațiilor vehiculate de diverși interlocutori. Experiența sa de viață, care implică participarea la cele două războaie balcanice și la Primul Război Mondial îl determină să-și păstreze rezerva față de circulația zvonurilor și se pronunță în favoarea unei percepții raționale a evenimentelor istorice la care sunt contemporani: „Iar eu am zis că nu trebuie să ne bucurăm de astfel de noutăți, că până le va veni vremea ca cei mari, ca Anglia, să slăbească, nouă, la aceste mici popoare, ne iese sufletul”[47].

Încercând să explice argumentele pentru care acordăm credit zvonurilor, Jean Noél Kapferer afirma că credibilitatea unui zvon este în corelație cu persoana care ni-l comunică și cu mesajul transmis. Sunt mai mulți factori care generează investirea cu încredere a unei surse: dinamismul, starea de spirit pe care o produce în momentul în care o confruntăm cu spiritul critic și caracterul ei atrăgător[48]. În acest context, este o certitudine că o parte însemnată a zvonurilor vehiculate se încadrează orizontului de așteptare al mentalității populației bulgare care nu agrea ideea revenirii administrației românești în Dobrogea și în Cadrilater, preferând orice altă soluție diplomatică și politică, implicând în acest sens și intervenția Marilor Puteri.

La finalul manuscrisului revin în actualitate două enunțuri frecvent utilizate în însemnările sale: ideea regăsirii propriei identități și cea a dificultăților pe care le incumbă viața printre străini. Refacerea propriei identități este focalizată pe ideea inspirat oferită posterității și care rezumă trauma existenței sale în Bulgaria: „Ah, rău este prin străini, ca dăsculț prin mărăcini”[49]. Autor și spectator al propriilor sale frustrări datorită alegerilor făcute, Nicolae S. Șucu surprinde drama propriei sale vieți la sud de Dunăre. Solitudinea vieții printre străini, lipsa prietenilor cu care să comunice îi alimentează și mai mult regretele după mediul familial din România.

La nivelul imaginarului lui N.S. Șucu, elementele constitutive ale națiunii române sunt: părinții, frații, surorile, rudele, prietenii, limba română, iar ca un reper al atașamentului față de patrie este satisfacerea stagiului militar. Din această perspectivă este dificil de explicat cum în România, având părinții, frații ca repere ale aceleiași identități, nu a avut motivația necesară îndeplinirii serviciului militar, iar în Bulgaria, în mod paradoxal, lipsit fiind de aportul acestora, și-a onorat serviciul militar prin participarea la cele două războaie balcanice și la Primul Război Mondial. În viziunea sa, dificultățile existențiale specifice propriei condiții se explică printr-un blestem ceresc sau părintesc care i-a deturnat viața spre zonele aride ale neîmplinirii umane.

În acest context, intensitatea dramei sale, a frustrărilor acumulate sunt ilustrate în mod pregnant prin ultimele enunțuri din finalul însemnărilor sale: „Am fost și sunt bolnav greu. Cât e ziua și noaptea de mare nu vine nimeni să-mi dea vizită sau să vadă dacă sunt mort sau viu. Cel ce va mai face ca mine să se chinuiască. Stau și mă mir, mă înspăimânt singur de mine! Cum? În România având tată, mamă, frați,

[47] *Ibidem*, p. 210.
[48] J.-N. Kapferer, *op. cit.*, p. 84.
[49] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 211.

https://biblioteca-digitala.ro

surori, neamuri și prieteni fiind de naționalitate român, nu am stat și răbdat să-mi fac serviciul către stat, și în Bulgaria, neavând nici mamă, nici tată, nici neamuri și neînțelegând nici limba, am făcut serviciu și pe câmpul de luptă patru ani. A fost un blestem ceresc sau părintesc cred, și sunt sigur că până nu am fost blestemat nu am putut ajunge pe căile acestea sterpe. Dar ... bun e Dumnezeu"[50].

La finalul acestui studiu, am considerat că se impune formularea următoarelor concluzii:

Însemnările lui Nicolae S. Șucu aparțin unui om obișnuit, cioban de profesie, dar o persoană dinamică și frământat de problemele cotidiene ale existenței umane. Înzestrat cu un admirabil spirit de conservare, supraviețuiește celor două Războaie balcanice și Primului Război Mondial în uniforma de militar bulgar, întrucât se stabilește și se căsătorește în Bulgaria în 1910.

Interesante reflecții realizează autorul atunci când se referă la percepția pozitivă a României, Angliei și Franței la nivelul sensibilității populației din Constanța și ostilitatea acesteia față de autoritățile bulgare. Simpatia constantă a populației din Constanța se datorează încrederii în spiritul superior de civilizație adus de trupele engleze și franceze. Limba franceză utilizată în saloanele aristocrației din România, vestimentația similară a elitei române cu cea franceză, precum și soliditatea sistemului politic englez au întreținut empatia față de spiritul politic englez și francez.

Situația tensionată de la finalul războiului este terenul favorabil al multiplicării zvonurilor în Dobrogea. Ele colportează informații privind intrarea armatei române în Tulcea, Măcin, Babadag, Constanța și Cernavodă. Transmiterea zvonului a fost însoțită de părăsirea Bazargicului de către personalitățile politice și de către băncile bulgărești care se retrag la Varna. Alt zvon acreditează ideea că bulgarii încă nutresc mari așteptări în ceea ce privește menținerea Dobrogei în sfera de influență a Bulgariei.

La finalul însemnărilor sale, el revine în actualitate cu ideea regăsirii propriei identități și cea a dificultăților pe care le oferă viața printre străini. Ideea paideică ce derivă din lecturarea acestei secțiuni a volumului este aceea ca erorile sale să nu mai fie repetate în viitor și de alte spirite animate de iluzia unei existențe mai prospere, departe de țara în care te-ai născut și care îți conferă securitate și protecție.

[50] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUŢIA UMANĂ ŞI MATERIALĂ A VIŞTENILOR DE SUS ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Vasile TABĂRĂ[1]

HUMAN AND MATERIAL CONTRIBUTION OF THE INHABITANTS OF VIŞTEA DE SUS DURING THE FIRST WORLD WAR

ABSTRACT

This article analyzes the participation of the inhabitants from Vişţea de Sus village (Braşov county) in the First World War. The basis of this research was a census conducted by ASTRA Association in 1922 that had the purpose of centralizing the sacrifices endured by the Romanian ethnics from the Austro-Hungarian Empire during the War. The census covered all Transylvania and consisted of a set of forms sent to each settlement that had to be filled in with names of all the persons involved in the war and provide details on the way they were involved (on the front, in the auxiliary services, arrested of as a refugee), as well as their faith (dead, missing, wounded etc.), number of widows and orphan that resulted, their occupations before the war, military rank and decorations received. We have reproduced the table for Vişţea de Sus in appendix 1.

To sum up, during the war the settlement had a population of 1.166 Romanian ethnics, of which 194 were involved in the war, all of them being sent on the front. Out of them 16 died on the front, 10 died from other causes linked to the war, 17 were listed as missing, 10 returned home as invalids, 3 returned injured or sick and 138 were unharmed. There were also 18 widows and 30 orphans. None of them received any decoration, and none had the rank higher than corporal: 189 soldiers, 1 soldier first class, 4 corporals. The village has a big percentage of those killed and missing, 43, representing 22,16% of those involved in the war.

In appendix 2 we provide a comparison between the human contribution of Vişţea de Sus and the average contribution in the entire Transylvania.

Keywords: World War One, Vişţea de Sus, human contribution, Austro-Hungarian Empire.

Satul Vişţea de Sus este o aşezare străveche, situată la poalele vârfului Vişţea Mare din Munţii Făgăraş. Primul document care se păstrează, în care este menţionată aşezarea, este emis în august 1511 de Paul Thomory, castelan şi comandant al cetăţii Făgăraş. Prin acest act, el „întăreşte mai multor români stăpânirile pe care le-a avut odinioară Costea, strămoşul lor, din vechime din dania răposatului şi strălucitului domn Mircea Voevod al părţilor Transalpine, Ban de Severin: ocinele cu drept boieresc Vişţea de Jos, Vişţea de Sus întregi, precum şi în acelaşi chip jumătate din ocina

[1] Prof. univ. dr. Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu; e-mail: vasile.tabara@ulbsibiu.ro.

https://biblioteca-digitala.ro

Arpaşu de Jos, cu toate folosinţele ce se ţin de ele, adică 17 Ţigani de cort arătaţi mai jos pe nume care i-au stăpânit şi să-i stăpânească şi acum”[2].

Acest act, emis la 1511 de Paul Thomory, reconfirmă un alt document mai vechi, o diplomă de donaţie dată de domnitorul Mircea cel Bătrân (1386-1418), prin care domnitorul dăruieşte boierului Costea satele Viştea de Jos, Viştea de Sus şi jumătate din Arpaşu de Jos[3]. Actul emis în 1511 a fost confirmat şi de principele Transilvaniei, Mihail Apafi, în februarie 1663[4]. Acest document atestă faptul că satul Viştea de Sus exista înainte de domnia lui Mircea cel Bătrân.

Primul Război Mondial a fost un eveniment major în viaţa localităţii, la care viştenii de sus au participat cu entuziasm. Începutul războiului, în vara anului 1914, a fost anunţat aşa cum se anunţă un eveniment important, inclusiv prin tragerea clopotelor bisericii.

Consideraţii introductive. Ideea de a realiza un studiu asupra impactului avut de Primul Război Mondial asupra etnicilor români din Transilvania şi Banat a apărut pentru prima dată în iulie 1915, în mediul ASTRA[5], care şi-a propus să realizeze un astfel de demers.

Scopul iniţial al demersului ASTRA a fost altul decât cel care a rezultat în final. Acest aspect este subliniat de însuşi iniţiatorul studiului: „Pentru că, aşa cum începuse războiul, temerea cea mare, că rezultatul său final va fi cel nedorit de noi, învingerea Puterilor Centrale şi rămânerea noastră, a românilor din statul ungar şi pe mai departe în legăturile avute cu maghiarii, asupritorii noştri milenari”. Pentru o astfel de eventualitate a sfârşitului războiului „se dorea deci, să ne înarmăm de bună vreme, adunându-ne toate argumentele, toate dovezile, cu care să arătăm contrariilor politici în luptele pe care le vom mai avea de purtat cu ei, că după ce noi ne-am făcut şi de această dată, ca întotdeauna în trecut, datoria faţă de politic, aducând jertfe însemnate pentru ca patria, care până aici nu era a noastră, să nu mai fie zgârcită faţă de noi, ci să ne dea drepturile politico-naţionale care ne compet ca unui popor de trei milioane de suflete, alcătuitori şi ei de stat, întocmai ca şi maghiarii”[6]. Condiţiile istorice din momentul respectiv nu au permis, însă, materializarea sa imediată, dar în acel an a fost convenit modul în care putea fi pus în practică.

Iniţial s-a avut în vedere realizarea sa prin intermediul unui chestionar cu 50 de întrebări care ar fi urmat să fie distribuit în toate localităţile. Ideea a fost rapid abandonată, întrucât s-a considerat că nu va avea rezultatul scontat deoarece „răspun-

---

[2] Mihail Roller (redactor responsabil), *Documente privind istoria României. Veacul XIII, XIV şi XV, B. Ţara Românească (1247-1500)*, București, Editura RPR, 1953, Doc. 23, p. 8-9.

[3] Nicolae Densuşianu, *Monumente pentru istoria Ţării Făgăraşului*, București, Tipografia Academiei Române, 1885, Doc. 1, p. 8-9.

[4] Ioan cavaler de Puşcariu, *Fragmente istorice. Despre boierii din Ţara Făgăraşului*, Ediţia a II-a, Cluj-Napoca, Editura „Dragoş Vodă”, 2006, p. 49.

[5] Asociaţia Transilvană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român, fondată în 1861 la Sibiu cu scopul de a deştepta şi întreţine spiritul naţional şi cultura românească la nivelul etnicilor români din Imperiul Austro-Ungar.

[6] Teodor V. Păcăţian, *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crişana, Sătmar şi Maramureş, aduse în Războiul Mondial din anii 1914-1918*, în „Transilvania”, an LIV, nr. 1-2/1923, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro

surile vor fi date cu superficialitate şi datele primite nu vor fi autentice, ci fictive”[7]. Pe acest fond s-a ajuns la concluzia că pentru a avea o situaţie exactă trebuie realizată o inventariere nominală („conscripţie”), pentru fiecare localitate în parte. Conscripţia trebuia să culeagă datele despre jertfele în sânge pe care le-a adus „poporul nostru pentru tronul care nu ne-a voit niciodată binele şi pentru patria care nu ne-a recunoscut niciodată drept fii ai săi”[8].

Demersul trebuia aprobat de ASTRA într-o şedinţă plenară, ce nu s-a putut convoca în 1915, întrucât majoritatea membrilor erau mobilizaţi, refugiaţi, internaţi sau arestaţi. Adunarea a fost în cele din urmă convocată la 29 august 1920, când iniţiativa a fost aprobată în unanimitate. Demersul acum avea un alt scop. Datele trebuiau adunate „din motive şi interese mai înalte, patriotice şi naţionale, trebuiau să fie culese pentru istorie”[9]. Acum au apărut şi alte feluri de jertfe care trebuie avute în vedere: refugiaţi, internaţi şi arestaţi.

Coordonarea proiectului a fost încredinţată lui Teodor V. Păcăţian, preşedintele secţiei istorice a ASTRA. Acesta a elaborat planul lucrării, documentele necesare şi modul concret în care urma să se desfăşoare acţiunea.

Planul a fost aprobat de conducerea ASTRA în iunie 1921, iar în iulie a fost realizat primul tablou „de probă” în comuna Cuştelnic, din judeţul Târnava Mică (în prezent în judeţul Mureş). Pe fondul rezultatului încurajator s-a trecut la tipărirea imprimatelor necesare, care s-a realizat la Tipografia „Ardealul” din Cluj.

Distribuirea materialelor necesare s-a realizat prin Directoratul General de Interne din Cluj, către care au fost trimise toate materialele, acesta redistribuindu-le către localităţi. Fiecare aşezare a primit câte un tabel tipizat ce trebuia completat, un tabel completat ca model şi instrucţiuni în legătură cu modul de completare şi explicaţii despre scopul acestui demers. Directoratul a trimis coletele cu materiale către subprefecţii din fiecare judeţ, care la rândul lor le-au distribuit mai departe primăriilor din judeţ, cu instrucţiuni să fie completate şi returnate până la finalul lunii februarie 1922. În tabel trebuiau înscrişi doar „românii, cei de altă naţionalitate, nu”[10].

Tablourile trebuiau să îi includă şi pe cei care în primăvara anului 1919 au fost recrutaţi de Consiliul Dirigent pentru a lupta pe frontul de la Tisa, împotriva trupelor maghiare loiale regimului bolşevic instaurat în Ungaria de Béla Kun[11].

Tablourile trebuiau completate de primari sau secretari; aceştia ori să umble din casă în casă, ori să îi convoace pe localnici la primărie, iar la întocmirea şi verificarea lor trebuiau să fie de faţă şi preoţii, iar la sate şi câte un „fruntaş mai în etate, care nu a fost la războiu, a stat tot acasă, le-a văzut pe toate şi ştie tot ce s-a petrecut în sat în cursul războiului”[12]. După completare, trebuia semnat de toţi cei care au participat la întocmirea sa (primar, secretar, preoţi, fruntaş) şi returnat subprefecţilor. Tabloul completat pentru Viştea de Sus este semnat de primar, A. Şandru, şi secretar (semnat indescifrabil) şi poartă data de 12 ianuarie 1922.

[7] *Ibidem*, p. 33.
[8] *Ibidem*.
[9] *Ibidem*, p. 34.
[10] *Ibidem*, p. 40.
[11] *Ibidem*, p. 42.
[12] *Ibidem*, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro

Tablourile nominale întocmite în cadrul anchetei ASTRA au valoarea unor chestionare standardizate. Datorită dimensiunii populaţiei vizate, ele sunt capabile să genereze indicatori statistici relevanţi cu o marjă de eroare scăzută[13]. În acest studiu noi am luat în considerare şi am oferit cititorului datele aşa cum au fost ele consemnate de respondenţii locali în 1922.

În tabloul localităţii Viştea de Sus, numărul curent 138 apare de două ori, astfel încât la final se obţin mai puţini participanţi decât sunt înscrişi în centralizarea filelor. Din Viştea de Sus au participat la Primul Război Mondial 194 de persoane şi nu 193, câte sunt menţionate în centralizarea tabloului.

Din analiza cifrelor de mai sus rezultă că diferenţele sunt mici (o persoană în plus) şi pe ansamblu nu a afectat valoarea statistică a cifrelor prezentate de ASTRA în 1922 în studiul realizat.

Consideraţii metodologice asupra lucrării. Lucrarea de faţă a fost realizată pe baza tabloului întocmit de Viştea se Sus la solicitarea ASTRA în 1922, care au fost transcrise. La finalul tabloului am realizat o serie de calcule statistice pentru a facilita înţelegerea şi interpretarea datelor, dincolo de simpla enumerare a unor nume. În acest sens, calculele au fost făcute prin raportarea cifrelor rezultate din tablou la populaţia de naţionalitate română a localităţii şi la totalul participanţilor la război din rândul acestora. De asemenea, sunt evidenţiate detaliile care diferenţiază localitatea de celelalte localităţi din punct de vedere al participării la Primul Război Mondial şi a consecinţelor acestuia. În acest loc este prezentată şi structura etnică a localităţii, preluată din recensământul populaţiei realizat de autorităţile austro-ungare în anul 1910.

Din punct de vedere metodologic, aducem următoarele precizări:

- populaţia localităţii a fost luată în considerare conform datelor înscrise în rubrica specială din tablou;

- în cazul calculelor procentuale, transcrierea rezultatelor a fost realizată cu două zecimale. Dacă cea de-a treia zecimală a fost mai mare sau egală cu 5, cea de-a doua zecimală a fost crescută cu o unitate (ex. 14,2793, a fost transcris ca 14,28);

- la transcrierea numelor şi prenumelor a fost păstrat, în general, modul în care ele au fost scrise în tabloul original (ex. „Constandin” în loc de „Constantin”, „Mateiu” în loc de „Matei”, „George” în loc de „Gheorghe” etc.);

- persoanele au fost transcrise în ordine alfabetică, nu în ordinea lor de pe listele originale, unde au fost înregistrate în funcţie de ordinea în care s-au prezentat la primărie sau în care cei care au întocmit listele s-au deplasat din casă în casă;

- unde este cazul, gradul militar este trecut înaintea numelui;

- în lucrare am optat ca rubricile din tabel ce corespundeau fiecărui participant la Primul Război Mondial să fie marcate cu semnul „x”, nu cu cifra „1”, cum este în tabelele originale. Decizia a fost luată întrucât am considerat că acest simbol este mai vizibil şi uşor de urmărit.

Tabloul completat pentru Viştea de Sus respectă instrucţiunile transmise de ASTRA.

[13] Ioan Popa, *Ancheta ASTREI privind jertfele românilor transilvăneni în Primul Război Mondial. Noi valorificări metodologice*, în „Astra Sabesiensis”, 3, 2017, p. 239.

https://biblioteca-digitala.ro

În lucrare am inclus toate informaţiile din tabloul original care figurau în dreptul unei persoane, dar formei tabloului original i-au fost aduse unele modificări, care au constat în eliminarea unor rubrici. Astfel, nu am mai inclus coloana aferentă locului naşterii, întrucât nu am considerat-o relevantă, pentru că în majoritatea cazurilor acesta corespundea localităţii respective. Coloana aferentă gradului militar a fost desfiinţată, acesta fiind trecut înaintea numelui. De asemenea, au fost eliminate, din lipsă de spaţiu, rubricile aferente decoraţiilor primite, cea referitoare la meseria avută înainte de război şi cea dedicată observaţiilor (aceasta din urmă nu a fost completată la niciun participant). Informaţiile de la aceste rubrici au fost scrise în paranteză, cu litere italice, după numele şi prenumele persoanei la care făcea referire – de ex. sold Căpăţână George (tâmplar). Mai menţionăm că toate persoanele în dreptul cărora nu scrie nimic referitor la meseria avută figurează în tabelele originale ca „plugari".

La finalul tabloului nominal al localităţii, sunt prezentate şi o serie de date statistice. Totalul de pe fiecare coloană aferent unei categorii (de ex. mobilizaţi, răniţi etc.) este raportat la totalul populaţiei din localitate şi la populaţia angrenată în conflict (indiferent cum).

În studiul nostru sunt analizaţi doar participanţii la război care apar în tablourile întocmite la solicitarea ASTRA şi aflate în fondul ASTRA deţinut de Serviciul Judeţean Sibiu al Arhivelor Naţionale.

Populaţia română şi participanţii la Primul Război Mondial din Viştea de Sus. În Viştea de Sus, la sfârşitul Primului Război Mondial, populaţia română număra 1.166 persoane[14]. Dintre acestea au fost implicate în mişcările impuse de Primul Război Mondial 194 (Anexa nr. 1).

Numărul persoanelor mobilizate nu este cel mai reprezentativ indicator pentru a stabili efortul uman depus de o localitate. Considerăm mai relevant indicatorul reprezentat de procentul celor mobilizaţi din populaţia română a aşezării.

Cele 194 de persoane mobilizate din Viştea de Sus reprezintă 16,64% din populaţia de etnie română a localităţii, situând-o peste media Transilvaniei, care este de 16,43% .

Pentru întreaga Transilvanie, dintre cei 2.979.614 de etnici români, au fost angrenaţi în război un număr de 489.544 de persoane[15], reprezentând 16,43%. Prin compararea procentului celor implicaţi în mişcările impuse de război din Transilvania şi din Viştea de Sus, observăm că acesta este aproape egal, mai mare în Viştea de Sus cu doar 0,21%. Această situaţie arată că efortul uman prin mobilizare la război al locuitorilor din această localitate este puţin mai mare decât cel al românilor din întreaga Transilvanie.

Din recensământul realizat de autorităţile austro-ungare în anul 1910, rezulta că Viştea de Sus avea o populaţie de 1.375 persoane din care: 1.349 români (98,11%); 11 maghiari (0,80%); 10 germani (0,73%) şi 5 alte naţionalităţi (0,36%)[16]. Românii

[14] SJSbAN, Fond *ASTRA*, Listele participanţilor la Primul Război Mondial din judeţul Făgăraş, pachet 7, fila 316.

[15] T.V. Păcăţian, *op. cit.*, p. 49.

[16] Traian Rotaru (coord.), Maria Semeniuc, Elemer Mezei, *Recensământul din 1910 Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Staff, 1999, p. 200-201.

https://biblioteca-digitala.ro

reprezentau marea majoritate a populaţiei (98,11%). Celelalte naţionalităţi din localitate erau aproape nesemnificative ca număr, 26, şi cu o pondere de numai 1,89%.

Modalităţi de participare la război. Cercetarea efectuată de ASTRA pentru a evidenţia contribuţia umană a populaţiei române din Transilvania cuprinde patru modalităţi de participare la mişcările impuse de Primul Război Mondial: chemaţi pentru a lupta pe front; chemaţi la partea sedentară, servicii auxiliare sau mobilizaţi pe loc; arestaţi şi internaţi; refugiaţi.

a) Mobilizaţi pe front. Toate cele 194 persoane din Viştea de Sus angrenate în acest război au avut o singură modalitate de participare şi anume chemaţi pentru a lupta pe front. Unele familii au avut mai mult de suferit de pe urma mobilizării pe front, existând cazuri în care mai mulţi membri ai unei familii au fost mobilizaţi. De exemplu, fraţii Ioan şi Procopiu Dragomir (Cotiga), Gheorghe şi Ioan Cora (Sâtică), şi alţii. Au existat şi cazuri când toţi membrii unei familii plecaţi pe front nu au mai revenit acasă. În această situaţie se regăsesc şi cei enumeraţi mai sus.

La acest punct considerăm util să abordăm şi pierderile umane înregistrate în rândul persoanelor mobilizate pe durata Primului Război Mondial. Analiza a fost întocmită prin raportarea numărului morţilor şi dispăruţilor la numărul celor angrenaţi în conflict şi la populaţia de naţionalitate română a localităţii. Astfel, procentul pierderilor s-a situat la 22,16% dintre participanţi şi la 3,69% din populaţia română.

O situaţie particulară din punct de vedere al românilor din Transilvania mobilizaţi în timpul Primului Război Mondial o reprezintă cea a persoanelor care „au luptat pe frontul de la Tisa". Aceştia reprezintă un capitol aparte (au participat ca parte a armatei române, nu austro-ungare, cum a fost cazul până în noiembrie 1918). În plus, o parte au participat doar la campania împotriva Ungariei, ca parte a armatei române, în timp ce alţii au luptat anterior şi în armata austro-ungară (menţionăm că pentru campania împotriva Ungariei a fost efectuată o nouă mobilizare, inclusiv în mediul românilor din Transilvania, întrucât între timp o mare parte fuseseră demobilizaţi; ostilităţile cu Ungaria au început în aprilie 1919, iar Primul Război Mondial s-a încheiat în noiembrie 1918). Din Viştea de Sus 17 persoane, reprezentând 8,75% din totalul celor mobilizaţi, au participat pe frontul de la Tisa; aceştia sunt enumeraţi într-o secţiune distinctă, la finalul tabloului sub titulatura „cei din Frontul de la Tisa". Toţi cei 17 participanţi „la Tisa" s-au întors deplin sănătoşi.

b) Persoanele arestate şi internate ori refugiate. Viştea de Sus nu a avut persoane de etnie română arestate, internate, deportate ori refugiate din cauza represaliilor autorităţilor statului din acea perioadă.

c) Distribuirea gradelor militare în rândul participanţilor la război. Grad militar puteau avea doar cei mobilizaţi fie pe front, fie în unităţile auxiliare. Toţi cei 194 de participanţi la Primul Război Mondial din Viştea de Sus au fost mobilizaţi pe front, deci au avut grad militar: 189 (97,42%) au fost soldaţi, 1 (0,52%) fruntaş şi 4 (2,06%) caporali. Deşi Viştea de Sus a avut un număr mare de participanţi pe front, niciunul nu a fost ofiţer sau subofiţer şi nici sergent, iar fruntaş şi caporal puţini, doar cinci. Din acest punct de vedere, localitatea se situează între satele făgărăşene în care participanţii la război au avut doar grade inferioare.

O statistică din anul 1910 referitoare la corpul ofiţerilor activi din armata Imperiului Austro-Ungar arăta că acesta era compus din: 78,70% ofiţeri germani, aus-

https://biblioteca-digitala.ro

trieci (deşi etnicii germani reprezentau doar 25% din populaţia imperiului); 9,30% maghiari (populaţia de etnie maghiară reprezenta 23,10% din populaţia imperiului); 4,80% cehi (cehii reprezentau 12,9%); 0,90% români (deşi românii reprezentau 7,30% din populaţia imperiului); 2,50% polonezi; 2,40% sârbi şi croaţi; 0,20% ucraineni (ucrainenii reprezentau 7-8% din populaţia imperiului)[17].

Din analiza acestei statistici observăm că doar etnicii germani aveau o pondere semnificativă în rândul ofiţerilor, mult mai mare decât ponderea etniei germane la nivelul imperiului. Singurii care deţineau o pondere mai mică decât cea a ofiţerilor români erau ucrainenii (etnicii români şi cei ucraineni aveau o pondere aproape egală la nivelul populaţiei Imperiului).

d) Distribuţia decoraţiilor în rândul etnicilor români mobilizaţi. Din punct de vedere al distribuţiei decoraţiilor, niciunul dintre cei 194 de participanţi nu a fost decorat. Situaţia este atipică dacă avem în vedere numărul mare de participanţi la război din această localitate şi a faptului că toţi au fost mobilizaţi pe front. Este posibil ca cei care au completat tabloul să nu fi acordat atenţie acestui aspect şi să nu le fi înscris în document.

Din punct de vedere al distribuţiei decoraţiilor, în Ţara Făgăraşului mai sunt localităţi în care nu a existat nicio persoană decorată, de exemplu: Streza-Cârţişoara, Copăcel, Iaşi, Ludişor, Mărgineni, Poieniţa (Găinari), Porumbacu de Jos, Râuşor, Sâmbăta de Jos, Toderiţa, Veneţia de Sus, Voivodenii Mici. Deşi este posibil ca în unele localităţi tabelul să fi fost completat într-o manieră simplificată, considerăm puţin probabil ca acesta să fie cazul tuturor acestor localităţi.

e) Voluntarii. În tabelul aferent satului Viştea de Sus nu există referiri la această categorie, întrucât formularul realizat de ASTRA în 1922 nu a inclus şi o rubrică dedicată lor.

Voluntarii au reprezentat unităţi formate din etnici români luaţi prizonieri din armata austro-ungară. Titulatura de „legiuni române" include mai multe unităţi fără legătură între ele (de ex. în Rusia au activat două legiuni distincte, una dintre ele ajungând până în Siberia, unde a fost angrenată în luptele împotriva comuniştilor). Referitor la cei care figurează ca „voluntari în armata română", aceştia puteau să provină din trei surse: prizonieri capturaţi de armata română, prizonieri capturaţi de armata rusă şi armatele aliate, refugiaţi din Transilvania care s-au înrolat benevol în armata română. Numărul voluntarilor proveniţi din etnici români din Transilvania a fost de aproximativ 15.000 în Rusia, 6.000 în Italia şi 500 în Franţa.

f) Prizonieri de război. Numărul prizonierilor de război din rândul celor mobilizaţi din Viştea de Sus nu se poate stabili cu exactitate. Tabloul cu participanţii la Primul Război Mondial din această localitate nu face nicio menţiune la prizonierii de război (în tablourile altor localităţi din Ţara Făgăraşului am găsit astfel de menţiuni). Instrucţiunile ASTRA referitoare la completarea tablourilor nu au solicitat asemenea date.

Numărul total al românilor care au luptat în armata austro-ungară şi au fost luaţi prizonieri nu este cunoscut. El a fost mereu estimat prin raportare la numărul

[17] Liviu Maior, *Românii din armata habsburgică*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 146-147.

https://biblioteca-digitala.ro

total al prizonierilor austro-ungari capturaţi în timpul conflagraţiei. Procentul acestora de aproximativ 25% a fost ulterior aplicat etnicilor români mobilizaţi în armata Imperiului Austro-Ungar, rezultând că numărul prizonierilor români este posibil să se fi situat în jurul cifrei de 115.000. Acest număr mare se explică prin înfrângerile majore suferite de această armată în perioada conflictului şi faptul că în final a pierdut Războiul.

Dacă utilizăm şi noi acest procent de 25% rezultă că din cei 194 de participanţi la Primul Război Mondial din Viştea de Sus 49 au fost prizonieri. Menţionăm că această cifră de prizonieri din rândul participanţilor la război din Viştea de Sus nu este exactă, este doar estimată.

Soarta participanţilor la Primul Război Mondial din Viştea de Sus. La acest punct considerăm util să abordăm pierderile umane suferite de localitatea Viştea de Sus din rândul populaţiei române în perioada Primului Război Mondial. Analiza este realizată prin raportarea celor morţi pe câmpul de luptă, al celor morţi în temniţă, în pribegie, în spitale sau acasă ca urmare a rănilor şi bolilor dobândite pe front şi a celor declaraţi dispăruţi la numărul etnicilor români din localitate şi la numărul celor angrenaţi în conflict.

a) Nu s-au mai întors acasă. Din Viştea de Sus, aşa cum am menţionat, din 1.166 persoane de etnie română au luat parte la mişcările impuse de război 194. Dintre acestea, 43, reprezentând 22,16% nu s-au mai întors acasă, murind pe câmpul de luptă, în spitale sau acasă din cauza bolilor sau rănilor căpătate în timpul conflictului ori au fost daţi dispăruţi, iar 151 de persoane, adică, 77,84%, s-au întors acasă, unele rănite sau bolnave, altele invalide, iar cele mai multe deplin sănătoase. Procentul pierderilor umane raportat la populaţia localităţii este de 3,69%. (43:1.166).

Pe întreaga Transilvanie procentul pierderilor umane din rândul etnicilor români a fost de 2,78% (82.853 din 2.979.614), iar raportat la numărul participanţilor la conflict de 16,92% (82.853 din 489.544)[18].

Din analiza procentelor pierderilor umane din rândul populaţiei române, înregistrate în Transilvania şi în Viştea de Sus, observăm că acestea sunt mai mari la Viştea de Sus, diferenţele fiind mari, de 0,91% (2,72% în Transilvania şi 3,69% în Viştea de Sus). Situaţia este deosebită dacă ne raportăm la pierderile înregistrate în rândul participanţilor, diferenţa fiind destul de mare, de 5,24% (16,92% în Transilvania şi 22,16% în Viştea de Sus). Din acest punct de vedere putem considera că românii din Viştea de Sus au avut de suferit mai mult decât cei din întreaga Transilvanie.

a.1) Morţi pe câmpul de luptă. Din Viştea de Sus au murit pe câmpul de luptă în Primul Război Mondial 16 persoane. Procentul morţilor pe câmpul de luptă raportat la etnicii români din această localitate este de 1.37%, iar raportat la participanţi, de 8,25%.

Din comparaţia procentelor referitoare la morţii pe câmpul de luptă din întreaga Transilvanie şi din Viştea de Sus rezultă că atât cel raportat la numărul etnicilor români (în Transilvania 1,40% şi 1,37% în Viştea de Sus), cât şi cel raportat la participanţii la război (8,53% în Transilvania şi 8,25% în Viştea de Sus) sunt aproape egale.

[18] T.V. Păcăţian, *op. cit.*, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro

În „Protocolul de esibite pentru parochia ortodocsă română Viştea Superior pe anul 1916" la poziţia nr. 97 şi în cel de pe anul 1919 la poziţia 140 (Arhiva bisericii din Viştea de Sus) este menţionată moartea slt. Constantin Dumitrescu, din regimentul 6 vânători al armatei române, de loc din Bucureşti, rănit în luptele de la Oprea Cârţişoara din 17 septembrie 1916 şi răposat în Viştea de Sus în 18 septembrie 1916. Iniţial a fost înmormântat în cimitirul satului, iar în 19 septembrie 1919 a fost reînhumat în cimitirul militar din Porumbacu de Sus.

a.2) Morţi în temniţă, pribegie, în spital sau acasă din cauza bolilor sau rănilor căpătate pe front. În Viştea de Sus au murit în aceste circumstanţe 10 persoane, care reprezintă 0,86% din numărul etnicilor români şi 5,15% din cel al participanţilor la război. Prin compararea acestor procente cu cele înregistrate la nivelul întregii Transilvanii observăm că ele sunt cu mult mai mari, aproape duble în Viştea de Sus, cu 0,41% prin raportare la numărul etnicilor români (0,86% în Viştea de Sus şi 0,45% în Transilvania), şi cu 2,39% prin raportare la persoanelor angrenate în război (5,15% în Viştea de Sus şi 2,39% în Transilvania). Şi în privinţa persoanelor declarate dispărute viştenii de sus au avut mai mult de suferit decât românii din Transilvania. Cifrele menţionate evidenţiază că şi la acest capitol viştenii de sus au suferit mai mult decât românii din Transilvania.

a.3) Persoane declarate dispărute. În Viştea de Sus a fost un număr de 17 persoane declarate dispărute în contextul războiului. Cifra reprezintă 1,46% din populaţie şi 8,76% din numărul participanţilor la conflict.

Procentul persoanelor declarate dispărute în Primul Război Mondial raportat la populaţia de etnie română la Viştea de Sus este mai mare cu 0,46% comparativ cu cel înregistrat la nivelul întregii Transilvanii (1,46%, în Viştea de Sus şi 1% în Transilvania). Şi procentul persoanelor declarate dispărute în Primul Război Mondial raportat la participanţii la război este mai mare la Viştea de Sus cu 2,66% comparativ cu cel înregistrat la nivelul întregii Transilvanii (8,76% în Viştea de Sus şi 6,10% în Transilvania).

b) Participanţi la război din Viştea de Sus reveniţi acasă. Din rândul participanţilor la Primul Război Mondial s-au întors acasă 151 persoane (77,84%), dintre care 10 invalide, 3 rănite sau bolnave şi 138 deplin sănătoase.

b.1) Invalizi. În acest mod s-au întors acasă 10 participanţi la război, care reprezintă 0,86% dintre etnicii români ai Viştii de Sus şi 5,67% dintre cei angrenaţi în conflict.

O comparaţie între procentul persoanelor revenite acasă ca invalide din cauza războiului între Viştea de Sus şi Transilvania prin raportare la populaţie arată că acesta este aproape egal (0,86% în Viştea de Sus şi 0,85% în Transilvania). Procentul se menţine aproape egal şi prin raportare la numărul participanţilor (5,15% în Viştea de Sus, comparativ cu 5,19% în Transilvania).

b.2) Participanţi la Primul Război Mondial întorşi acasă bolnavi sau răniţi. În această categorie se încadrează un număr de 3 persoane, care reprezintă 0,26% din rândul etnicilor români din Viştea de Sus şi 1,55% din cel al persoanelor angrenate în conflict.

Prin compararea procentelor înregistrate în rândul acestei categorii de participanţi, atât prin raportare la numărul populaţiei, cât şi al participanţilor, se observă că

https://biblioteca-digitala.ro

ele sunt cu mult mai mici în Vişţea de Sus decât în Transilvania: cu 1,01% la nivelul populaţiei (0,26% în Vişţea de Sus şi 1,27% în Transilvania), şi cu 5,92%, aproape de patru ori, în rândul participanţilor (1,55% în Vişţea de Sus, 7,74% în Transilvania). Prin compararea cifrelor rezultă că românii din Vişţea de Sus au avut mai puţin de suferit decât cei din Transilvania din acest punct de vedere.

b.3) Întorşi acasă deplin sănătoşi. Deplin sănătoşi s-au întors acasă, din Vişţea de Sus, 138 de persoane care au luat parte la Primul Război Mondial. Aceştia reprezintă 11,84% din populaţia de etnie română a satului şi 71,13% dintre participanţi. Rezultă că un procent destul de mare (28,87%) dintre cei angrenaţi în război au murit, au dispărut ori s-au întors acasă răniţi, bolnavi sau invalizi.

Comparativ cu situaţia înregistrată în Transilvania, procentul celor întorşi acasă deplin sănătoşi este puţin mai mare în Vişţea de Sus, cu 0,32%, prin raportare la populaţia de etnie română (11,52% în Transilvania şi 11,84% în Vişţea de Sus) şi cu 0,99% raportat la numărul participanţilor la război (70,14% în Transilvania, 71,13% în Vişţea de Sus).

Văduve şi orfani de război. O consecinţă a Primului Război Mondial o reprezintă existenţa unui număr însemnat de văduve şi orfani de război rămaşi în urma celor morţi şi dispăruţi. Suferinţele umane din această cauză se reflectă la nivelul fiecărei familii afectate, cât şi al întregii comunităţi.

a) Văduvele de război. În urma morţilor şi dispăruţilor înregistraţi în rândul etnicilor români din Vişţea de Sus în timpul războiului au rămas 18 văduve reprezentând 1,54% din populaţia de naţionalitate română a satului şi 9,28% raportat la participanţii la război din localitate.

În urma morţilor şi dispăruţilor în Primul Război Mondial la nivelul întregii Transilvanii au rămas un număr de 38.630 văduve. Ele reprezintă 1,30% din numărul etnicilor români (2.976.614)[19]. Procentul mediu al văduvelor prin raportare la numărul persoanelor angrenate în conflict (489.544) este de 7,89%. După cum se poate observa, procentele înregistrate în Vişţea de Sus sunt mai mari decât cele înregistrate de Transilvania: cu 0.24% la nivelul populaţiei (1,54% în Vişţea de Sus şi 1,30% în Transilvania) şi cu 1,39% în rândul participanţilor (9,28% în Vişţea de Sus, 7,89% în Transilvania). Şi acest indicator scoate în evidenţă că vişţenii de sus au avut de suferit mai mult decât românii din Transilvania.

b) Orfanii de război. În urma celor 43 persoane moarte sau dispărute din cauza războiului din Vişţea de Sus au rămas un număr de 30 de orfani, care reprezentau 2,57% din populaţia de etnie română a satului.

Toţi cei 30 sunt orfani doar de tată şi provin din 15 familii. Distribuţia orfanilor pe familii nu este uniformă, numărul lor variind de la unu la cinci. Astfel: cinci familii cu un singur orfan; opt cu doi orfani; una cu patru orfani; una cu cinci orfani. Din aceste date rezultă că majoritatea familiilor în care au rămas orfani, 13, adică 86,67%, au avut unul sau doi copii, situaţie care arată că erau familii tinere.

La nivelul întregii Transilvanii procentul mediu al orfanilor rămaşi în urma celor morţi şi dispăruţi, raportat la populaţia de etnie română, este de 2,66%, iar în Vişţea de Sus de 2,57%, adică cu 0,09% mai mic în Vişţea de Sus, de unde putem

[19] T.V. Păcăţian, *op. cit.*, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro

concluziona că cele două valori sunt foarte apropiate. Din acest punct de vedere suferinţele viştenilor de sus au fost egale cu ale transilvănenilor.

Ocupaţiile participanţilor din Viştea de Sus la război. Din punct de vedere al ocupaţiilor, participarea la Primul Război Mondial a locuitorilor din Viştea de Sus se prezintă astfel: plugari 190 (97,94% dintre participanţi şi 16,30% din populaţie), meseriaşi 3 (1,55% dintre participanţi şi 0,26% din populaţie) şi intelectuali 1 (0,56% dintre participanţi şi 0,09% din populaţie). Dintre muncitori unul era morar, unul faur (fierar) şi unul lingurar. Categoria intelectualilor a fost reprezentată de un învăţător.

Din datele prezentate mai sus observăm că doar două categorii ocupaţionale sunt reprezentate cu procente care depăşesc 1%: plugarii şi meseriaşii. Marea majoritate a persoanelor angrenate în război, 97,94%, a reprezentat-o plugarii. Aceasta era de altfel şi ocupaţia dominantă în localitate.

Aşa cum am mai menţionat, din întreaga populaţie română a Transilvaniei de 2.979.614, au participat la mişcările impuse de război 489.544, din care: 468.329 plugari, reprezentând 15,72% din populaţie şi 95,67% dintre participanţi; 14.668 meseriaşi şi comercianţi, reprezentând 0,59% din populaţie şi 3,00% dintre participanţi şi 6.547 intelectuali, reprezentând 0,22% din populaţie şi 1,34% dintre participanţi.

Din compararea ponderii ocupaţionale a participanţilor la război din Viştea de Sus şi din Transilvania, observăm că procentul plugarilor, atât raportat la populaţie, cât şi raportat la participanţi este mai mare în Viştea de Sus decât în Transilvania cu 2,27%, respectiv 0,58%, iar atât procentele meseriaşilor, cât şi cele ale intelectualilor sunt mult mai mari în Transilvania. Comparaţia ne arată că din punct de vedere economic şi social Viştea de Sus este mai slab dezvoltată decât Transilvania. Menţionăm că în fondul ASTRA al Serviciului Judeţean Sibiu al Arhivelor Naţionale nu am reuşit să identificăm raportul care conţinea darea de seamă cu contribuţiile celor din Viştea de Sus.

Contribuţiile benevole şi pagubele de război suportate de localitatea Viştea de Sus. În contextul conscripţiei întreprinse de ASTRA pe marginea implicării etnicilor români din Transilvania în Primul Război Mondial, a fost inclusă şi o componentă referitoare la contribuţia materială a fiecărei localităţi, din punct de vedere al „contribuţiei benevole pentru armată" şi a „pagubelor de război".

Datele referitoare la contribuţii şi pagube au fost înaintate, conform instrucţiunilor ASTRA, printr-un raport distinct în care pe lângă aceste două aspecte, oficialii locali trebuiau să precizeze modul în care au decurs în localitatea respectivă evenimentele premergătoare Marii Uniri de la 1 decembrie 1918. Ulterior, pentru a fi mai uşor de urmărit şi centralizat, reprezentanţii ASTRA care au prelucrat datele primite din teritoriu au notat cifrele aferente contribuţiilor şi pagubelor pe ultima pagină a tablourilor transmise din fiecare localitate, astfel încât să nu lucreze cu două documente. Pe majoritatea documentelor aceste însemnări au fost realizate cu creionul, sub forma unor cifre aşezate pe mai multe rânduri, care reprezintă în ordine, de sus în jos: numărul celor decoraţi (de obicei precedaţi de prescurtarea „dec"); cuantumul contribuţiei benevole; cuantumul pagubelor suferite; numărul intelectualilor din localitate angrenaţi în război sub orice formă; numărul meseriaşilor; numărul plugarilor; numărul total al celor implicaţi sau afectaţi de război. Eventuala lipsă a uneia dintre

https://biblioteca-digitala.ro

aceste categorii este marcată printr-o liniuţă, dar există şi cazuri în care au fost notate doar datele existente, fără a le evidenţia pe cele care lipseau.

Din studiul tabloului referitor la contribuţia umană şi materială a românilor din Viştea de Sus la Primul Război Mondial, realizat în anul 1922 la solicitarea ASTRA, reiese că această localitate a avut o contribuţie benevolă pentru armată în valoare de 2.500 coroane (2,14 coroane/persoană) şi pagubele suferite din cauza războiului se ridică la suma de 500.000 coroane (428,82 coroane/persoană)[20].

Sumele de mai sus sunt aproximative, fiind obţinute pe baza evaluărilor făcute de reprezentanţii localităţii care au completat tabloul şi au redactat raportul fără un set clar de indicatori predefiniţi. În cazul contribuţiilor benevole în natură către armată situaţia este mai clară şi uşor de urmărit, în această categorie intrând preponderent alimentele, colectele în bani şi hainele trimise militarilor de pe front.

Situaţia este mai puţin clară în ceea ce priveşte pierderile suferite de localitate şi însumate ca pagube de război, acestea nefiind exemplificate nici în instrucţiunile trimise de ASTRA. În evaluarea lor, trebuie pornit de la faptul că localitatea nu s-a aflat pe linia frontului, iar în interiorul ei nu au avut loc lupte. Astfel, cauzele directe provocate de război (de ex. case distruse de bombardamente sau din cauza luptelor) nu au fost. Este probabil că pe listă au fost incluse pagube indirecte, precum rechiziţiile de animale, alimente, mijloace de transport sau bunuri care puteau fi utilizate în economia de război, sau lucrări agricole ce nu au putut fi realizate din cauza lipsei forţei de muncă, pe fondul mobilizării bărbaţilor, sau recoltele distruse de mişcarea trupelor.

În întreaga Transilvanie contribuţiile benevole ale populaţiei române pentru război au fost de 11.884.169 coroane (3,99 coroane/persoană), iar pagubele de război suferite s-au ridicat la suma de 285.599.471 coroane (95,88 coroane/persoană)[21].

Din compararea sumelor pe persoană referitoare la contribuţia benevolă pentru război şi a pagubelor de război suferite de localităţi observăm că în Viştea de Sus contribuţia benevolă este mai mică decât în Transilvania (cu 1,85 coroane/persoană), iar pagubele de război sunt mult mai mari în Viştea de Sus (cu 332,94 coroane/persoană, de 4,47 ori). Situaţia ne arată că din punct de vedere al pagubelor de război viştenii de sus au suferit de 4,47 ori mai mult decât românii din Transilvania.

Pentru a ne putea forma o idee despre tipul de activităţi care intrau în categoria contribuţiilor benevole, dar şi al unor rechiziţii, redăm mai jos o listă cu astfel de activităţi, preluată din arhiva bisericii din Viştea de Sus.

În anul 1914[22]:

- 20 august 1914, „circulariul nr. 9.703/1914 referitor la ajutorarea celor duşi la război” (poziţia 108);

- 14 noiembrie 1914, „consemnarea veniturilor din discul de Florii şi Rusalii oficiului protopresb. din Avrig cu suma de 2,90 coroane” (poziţia 123);

[20] SJSbAN, *fd. cit.*, fila 320.

[21] T.V. Păcăţian, *op. cit.*, p. 50.

[22] Arhiva bisericii din Viştea de Sus (ABVS), *Protocolul de esibite pentru parochia ortodocsă română Viştea Superior pe anul 1914*. Pentru fiecare acţiune citată, este indicată poziţia la care figurează în acest registru.

https://biblioteca-digitala.ro

- 23 noiembrie 1914, „circulariu 12.830/1914 referitor la colectarea de la elevii de la şcoală pentru darurile de Crăciun ce se vor face soldaţilor de pe câmpul de război (poziţia 127). S-au colectat 3,90 coroane";

- 20 decembrie 1914, „circulariul nr. 12.430/1914 referitor la subscrierea de cote pentru împrumutul de stat pentru prestarea războiului" (poziţia 133).

În anul 1915[23]:

- 2 aprilie 1915, „circulariul 3.297/1915 pentru a se stărui ca poporul să cultive întreg pământul disponibil şi să cruţe bucatele spre a preveni foametea ce ne ameninţă din cauza războiului" (poziţia 50);

- 7 mai 1915, „circulariul nr. 4.128/1915 în scopul adunării de resturi de materiale galbene sau roşii, alamă, plumb, aramă etc. pentru trebuinţele armatei" (poziţia 68);

- 7 mai 1915, „circulariul nr. 4.297/1915 referitor la al doilea împrumut de stat pentru trebuinţele şi cheltuielile de război" (poziţia 69);

- 19 iulie 1915, „circulariul nr. 6.265/1915 referitor la îndemnarea oamenilor care au bani mărunţi adunaţi să îi pună în circulaţie" (poziţia 92);

- 9 august 1915, „circulariul nr. 7.963/1915 pentru concesionarea clopotelor bisericeşti în scopul de a se lua pentru trebuinţele armatei" (poziţia 99);

- 23 august 1915, „chitanţa nr. 1.687/1915 că s-a depus 30 coroane colectă în favoarea celor nenorociţi în război" (poziţia 102);

- 16 octombrie 1915, „sub nr. 1/2/1915 invită toate corporaţiile şi persoanele oficiale să contribuie cu danii pentru ajutorarea văduvelor şi orfanilor celor căzuţi în război" (poziţia 116);

- 1 noiembrie 1915, „ circulariul nr. 9.763/1915 prin care se îndeamnă poporul credincios ca să participe cât mai mulţi la achiziţionarea obligaţiilor de stat pentru al treilea împrumut de război" (poziţia 118);

- 1 noiembrie 1915, „circulariul nr. 10.145/1915 referitor la predarea clopotelor bisericii organelor însărcinate spre scopuri militare, dacă se va cere" (poziţia 119).

În anul 1916[24]:

- 22 ianuarie 1916, „circulariul nr. 12.965/1916 referitor la înfiinţarea orfelinatului pentru orfanii celor căzuţi în război şi o listă de ajutoare benevole" (poziţia 17);

- 28 februarie 1916, „chitanţa oficioasă nr. 882/1916 pentru suma de 234 coroane, colectă făcută în parohie pentru orfelinatul înfiinţat în Sibiu" (poziţia 37);

- 23 martie 1916, „circulariul nr. 2.372/1916 prin care se ordonează ţinerea unei serbări şcolare în aprilie pentru orfelinat" (poziţia 53);

- 23 martie 1916, „circulariul nr. 2.206/1916 prin care se dispune ţinerea unei serbări şcolare cu însemnătatea Carpaţilor din punct de vedere militar, împreună cu o colectă; s-au colectat 9,10 coroane" (poziţia 54);

---

[23] ABVS, *Protocolul de esibite pentru parochia ortodocsă română Viştea Superior pe anul 1915*. Pentru fiecare acţiune citată, este indicată poziţia la care figurează în acest registru.

[24] Idem, *Protocolul de esibite pentru parochia ortodocsă română Viştea Superior pe anul 1916*. Pentru fiecare acţiune citată, este indicată poziţia la care figurează în acest registru.

https://biblioteca-digitala.ro

- 28 aprilie 1916, „circulariul consistorial nr. 3.826/1916 referitor la al patrulea împrumut de război" (poziţia 65);

- 10 mai 1916, „circulariul nr. 4.801/1916 referitor la predarea clopotelor autorităţilor militare, pentru trebuinţele războiului" (poziţia 70);

- 10 decembrie 1916, „circulariul nr. 2.889/1916 referitor la modalitatea de urmat la preluarea clopotelor bisericeşti de autorităţile militare" (poziţia 105).

În anul 1917[25]:

- 25 aprilie 1917, „circulariul Consistorial nr. 2.405/1917 prin care se ordonează conscrierea clopotelor bisericilor ce au mai rămas, în scopul reciclării acestora pentru armată" (poziţia 39);

- 24 iunie 1917, „Recercarea nr. 224/1917 ca în sensul ordinului consistorial nr. 2.193/1917 să se poarte în ziua de sf. ap. Petru şi Pavel disc pentru Crucea Roşie" (poziţia 50);

- 22 iunie 1917, „500 de coroane pentru procurarea de veşminte" (poziţia 56);

- 6 iunie 1917, „disc în biserică pentru Crucea Roşie" (poziţia 50); s-au strâns 7 coroane (menţiune făcută ulterior);

- 12 august 1917, „luarea pentru trebuinţele armatei şi a clopotelor ce au mai rămas la biserici" (poziţia 60);

- 27 august 1917, „disc în biserică la 14 septembrie pentru orfelinatul din Sibiu" (poziţia 63). Din însemnările ulterioare rezultă că în urma acestei acţiuni, la 27 noiembrie au fost predate 100,62 coroane;

- 14 septembrie 1917, „remite protocolul 1.682/1916 prin care clopotul mare de la biserică şi 21 de clopoţele, total, 197 de kg, se va plăti cu 4 coroane/kg la autorităţile superioare bisericeşti" (poziţia 72);

- 13 octombrie 1917, „colectare de pânzături pentru soldaţii din război" (poziţia 74);

- 13 octombrie 1917, „colectă în toate şcolile pentru sanatoriul Arhiducele Iosif" (poziţia 75);

- 16 noiembrie 1917, „circulariul nr. 8.377 referitor la al şaptelea împrumut de război" (poziţia 84);

- 11 decembrie 1917, „ordinul consistorial nr. 1.961 din 1917 ca şi clopotiţele de la şcoală să se concesioneze pentru armată" (poziţia 91);

- 11 decembrie 1917, „colectă de Crăciun pentru a se da daruri soldaţilor din tranşee şi spitale" (poziţia 93).

În anul 1918[26]:

- 6 iunie 1918, „disc în biserică pentru Crucea Roşie" (poziţia 18);

- 5 iulie 1918, „circulara consistorială nr. 6.010 ca direcţiunile şcolare să lucreze din toate puterile în cercul lor pentru subscrierea la al optulea împrumut de război" (poziţia 60);

[25] ABVS, *Protocolul de eisbite pentru parochia ortodocsă română Viştea Superior pe anul 1917*. Pentru fiecare acţiune citată, este indicată poziţia la care figurează în acest registru.

[26] ABVS, *Protocolul de esibite pentru parochia ortodocsă română Viştea Superior pe anul 1918*. Pentru fiecare acţiune citată, este indicată poziţia la care figurează în acest registru.

https://biblioteca-digitala.ro

- 5 iulie 1918, „circulara consistorială nr. 6.243 pentru a subscrie privaţii şi bisericile la al optulea împrumut de război" (poziţia 61);

- 12 septembrie 1918, „circulara consistorială nr. 8.358 de a se purta în Ziua Crucii un disc în biserică pentru orfelinat" – s-au strâns 70,70 coroane (poziţia 85);

- 14 noiembrie 1918, „comunicatul din 3 noiembrie 1918 nr. 55/protoesbit. că pe clopotul cel mare de la biserica din localitate s-a plătit cu 788 coroane, care sunt depuse la Consistor până la procurarea unui clopot nou" (poziţia 96).

În anul 1919[27]:

- 24 februarie 1919, „circulara nr. 1.916 referitor la conscrierea pagubelor cauzate de război bisericii şi şcolii" (poziţia 63);

- 15 martie 1919, „circulara nr. 1.532 referitor la subscrierea la împrumutul naţional ce-l face statul nostru român; s-au subscris suma de 273.400 de coroane" (poziţiila 67 şi 83).

Din cele prezentate mai sus rezultă că atât colectele, cât şi rechiziţiile au fost un proces continuu şi frecvent. Rechiziţionarea clopotelor bisericii a început în primăvara anului 1916 şi a continuat pe toată durata războiului (aspect confirmat de intrările din registrul bisericii din Viştea de Sus, citat anterior, din care rezultă că au fost transmise mai multe înştiinţări în acest sens până la preluarea efectivă a acestuia), treptat categoriile de obiecte rechiziţionate diversificându-se pentru a compensa lipsa metalelor necesare industriei de război. Astfel au început să fie rechiziţionate obiecte din aluminiu, plumb, alamă, precum linguri, oale, ţevi, obiecte decorative, căni[28] inclusiv clopoţelele de la şcoală etc.[29].

De-a lungul conflictului au fost organizate şi numeroase rechiziţii de alimente şi alte bunuri necesare efortului de război. De exemplu, în 1915 au fost rechiziţionate rezervele de grâu, secară, orz şi ovăz ale populaţiei. Statul plătea cerealele respective la preţul oficial maximal pentru majoritatea produselor. În contextul rechiziţiilor, fiecărei familii îi era lăsată hrana necesară pentru membri şi animale, însă acest cuantum s-a micşorat în timp (18 kg/lună/persoană în 1915, dar în 1917 necesarul scăzuse la 12 kg de făină/lună pentru bărbaţii peste 15 ani şi 12 kg pentru restul membrilor familiei[30].

De-a lungul Războiului au fost lansate şi numeroase iniţiative pentru ajutorarea familiilor soldaţilor plecaţi pe front, materializate prin colecte de bani, alimente sau haine. De asemenea, s-a dispus ca lucrările agricole ale familiilor ce aveau bărbaţi mobilizaţi şi al celor care din diverse motive nu le puteau realiza să fie făcute de întreaga comunitate.

Pe lângă ajutorarea militarilor de pe front, a familiilor rămase acasă şi a răniţilor, erau organizate colecte în cele mai diverse scopuri, precum pomul de Crăciun, Orfelinate, Societatea de Cruce Roşie etc.

---

[27] ABVS, *Protocolul de esibite pentru parochia ortodocsă română Viştea Superior pe anul 1919*. Pentru fiecare acţiune citată, este indicată poziţia la care figurează în acest registru.

[28] Constantin Băjenaru, *Comitatul Făgăraş (1876-1918)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2016, p. 240-241.

[29] ABVS, *Protocolul de esibite ... pe anul 1917*, poziţia nr. 91.

[30] C. Băjenaru, *op. cit.*, p. 239-240.

https://biblioteca-digitala.ro

În cei patru ani de război, pentru a face faţă cheltuielilor, statul austro-ungar a lansat opt împrumuturi de la populaţie, prima acţiune de acest gen fiind organizată în noiembrie 1914. Împrumuturile se făceau sub forma unor emisiuni de obligaţiuni, pe care statul urma să le răscumpere după un anumit termen şi plătind o anumită dobândă[31]. Putem presupune că pe fondul dificultăţilor economice cu care se confrunta statul şi a inflaţiei inerente unei perioade de război populaţia nu şi-a recuperat întreaga sumă subscrisă.

Anexa nr. 1
Participanţii din Viştea de Sus la Primul Război Mondial[32]
Totalul populaţiei române – 1.166

Nr. crt.	Nume, prenume, grad	Mod de participare				Soarta					Au rămas		
		Pe front	Partea sedentară	Arestat	Refugiat	Mort pe front	Mort alte cauze	Invalid	Rănit sau bolnav	Deplin sănătos	Dispărut	Văduvă	Orfani
a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	N
1.	sold. Arculin George	x								x			
2.	sold. Balaşiu Costandin	x								x			
3.	sold. Balaşiu George	x								x			
4.	sold. Banciu Alisandru	x								x			
5.	sold. Banciu Avisalom	x								x			
6.	sold. Banciu Ioan	x								x			
7.	cap. Banciu Samoilă (învăţător)	x								x			
8.	sold. Banciu Traian (la Tisa)	x								x			
9.	sold. Barbu Ioan	x				x							
10.	sold. Barbu Moise	x				x							
11.	sold. Bălaşiu Ioan (la Tisa)	x								x			
12.	sold. Bălaşiu Vasile	x					x						
13.	sold. Bălescu Adam	x								x			
14.	sold. Bălescu Vasile	x								x			
15.	sold. Bârsan Ioan	x								x			
16.	sold. Bârsan Traian	x				x							
17.	sold. Bârsan Vasile	x								x			
18.	sold. Boantă Ioan	x								x			
19.	sold. Boantă Ioan	x								x			
20.	sold. Boantă Ioan	x								x			
21.	sold. Boantă Moise	x								x			

[31] *Ibidem*, p. 236-239.
[32] SJSbAN, *fd. cit.*, pachet 7, f. 316-320.

https://biblioteca-digitala.ro

22.	sold. Boantă Neculae	x								x			
23.	sold. Bontescu Ioan	x					x						
24.	sold. Bontescu Ioan	x								x			
25.	sold. Bontescu Neculae	x								x			
26.	sold. Bontescu Vasile	x									x		
27.	sold. Bucelea George	x								x			
28.	sold. Bucelea George (la Tisa)	x								x			
29.	sold. Bucelea Zachiu	x					x						
30.	sold. Bucelea N. Ioan	x							x				
31.	sold. Bucelea Ioan	x								x			
32.	sold. Bucelea Ioan	x								x			
33.	sold. Bucelea Neculae	x								x			
34.	sold. Bucelea Neculae	x								x			
35.	sold. Bucelea Procopiu	x								x			
36.	sold. Bucelea Siftu	x								x			
37.	sold. Bucelea Vasile	x								x			
38.	sold. Bucelea Vasile	x								x			
39.	sold. Bucelea Vasile	x								x			
40.	sold. Bucelea Vasile	x								x			
41.	sold. Bucelea St. Vasile	x								x			
42.	sold. Căpăţână Ioan	x								x			
43.	sold. Căpăţână George (morar)	x								x			
44.	sold. Cârje Samoil	x								x			
45.	sold. Cârje Toader	x								x			
46.	sold. Ciora Ioan	x								x			
47.	sold. Clonţea Ambrosie	x								x			
48.	sold. Clonţea Galaction	x								x			
49.	sold. Clonţea George	x								x			
50.	sold. Clonţea George	x				x						x	4
51.	sold. Clonţea Moise	x								x			
52.	sold. Clonţea Neculae	x				x							
53.	sold. Clonţea Neculae	x								x			
54.	sold. Clonţea Neculae (la Tisa)	x								x			
55.	sold. Clonţea Octavian	x								x			
56.	sold. Cojocariu Vasile	x								x			
57.	sold. Comaniciu Ioan	x								x			
58.	sold. Copariu George	x								x			
59.	sold. Copariu Procopiu	x					x						
60.	sold. Cora George	x									x		
61.	sold. Cora Ioan	x									x		
62.	sold. Cora Neculae	x								x			
63.	sold. Cora Neculae	x								x			
64.	sold. Costea Neculae (la Tisa)	x								x			
65.	sold. Crăciun Valeri	x						x					
66.	sold. Cristian Costandin	x								x			
67.	sold. Cristian Ioan	x								x			
68.	sold. Cristian Neculae	x								x			

https://biblioteca-digitala.ro

69.	sold. Dan Ioan	x						x					
70.	sold. Dan Ioan	x								x			
71.	sold. Dan Moise	x								x			
72.	sold. Dan Moise	x								x			
73.	sold. Dan Procopiu	x									x	x	2
74.	sold. Dragomir Galaction	x								x			
75.	sold. Dragomir Ioan	x									x	x	2
76.	sold. Dragomir Ioan	x				x						x	2
77.	sold. Dragomir Nistor	x									x	x	
78.	sold. Dragomir Procopiu	x				x						x	
79.	sold. Dragomir Simion	x									x	x	1
80.	sold. Frăţilă George	x								x			
81.	sold. Fuciu Aftanasie	x						x					
82.	sold. Fuciu Vasile	x									x		
83.	sold. Fuciu Vasile	x								x			
84.	sold. Fuciu Vasile	x								x			
85.	sold. Fuciu Zaharia	x								x			
86.	frt. Fulga Ioan	x						x					
87.	sold. Hărăbală Ioan	x								x			
88.	sold. Hărăbală Leonte	x						x					
89.	sold. Hărăbală Mateiu	x					x						
90.	sold. Hărăbală Samoilă	x						x					
91.	sold. Iancu Ioan	x						x					
92.	sold. Ionaşcu Ioan	x								x			
93.	sold. Lupşor Avisalom	x								x			
94.	sold. Lupşor Costandin	x									x	x	2
95.	sold. Lupşor Galaction	x								x			
96.	sold. Lupşor George	x								x			
97.	sold. Lupşor George	x								x			
98.	sold. Lupşor Ioan	x				x							
99.	sold. Lupşor Iovan	x								x			
100.	sold. Lupşor Neculae	x									x	x	1
101.	sold. Lupşor Vasile	x								x			
102.	sold. Lupu Aninie	x								x			
103.	sold. Lupu George	x								x			
104.	sold. Manciu Ioan	x								x			
105.	sold. Manciu V. Ioan (la Tisa)	x								x			
106.	sold. Manciu Neculae	x								x			
107.	sold. Manciu Vasile	x								x			
108.	sold. Manta Ioan	x								x			
109.	sold. Marcu Moise	x								x			
110.	sold. Marcu Pavel	x								x			
111.	sold. Meternea Constantin	x								x			
112.	sold. Meternea F. Ioan	x								x			
113.	sold. Murăşan Iosif (lingurar)	x								x			
114.	sold. Nasia Ioan	x					x						
115.	sold. Nasia Neculae (la Tisa)	x								x			

https://biblioteca-digitala.ro

116.	sold. Onasiu Ştefan	x								x			
117.	sold. Peicu Ioan	x								x			
118.	sold. Peicu Ioan	x								x			
119.	sold. Peicu Josim	x								x			
120.	sold. Peicu Procopie	x								x			
121.	sold. Peicu Teofil	x								x			
122.	sold. Peicu Vasile	x					x						
123.	sold. Petrişor George	x								x			
124.	sold. Pocoiu Costandin	x						x					
125.	sold. Polmolea Mateiu	x								x			
126.	cap. Popa Avisalom (la Tisa)	x								x			
127.	sold. Popa Dănilă	x								x			
128.	sold. Popa George	x									x	x	1
129.	sold. Popa George	x							x				
130.	sold. Popa George	x								x			
131.	sold. Popa Ioan	x								x			
132.	sold. Popa Moise	x								x			
133.	sold. Popa Vlasie (la Tisa)	x								x			
134.	sold. Popa Victor	x								x			
135.	sold. Puşcă Avisalom	x					x						
136.	sold. Puşcă Ioan	x								x			
137.	sold. Puşcă Neculae	x				x							
138.	sold. Puşcă Simion	x								x			
139.	sold. Puşcă Vasile	x								x			
140.	sold. Raţă Avisalom	x								x			
141.	sold. Raţă George	x								x			
142.	sold. Raţă Neculae (la Tisa)	x								x			
143.	cap. Răzvan Neculae (la Tisa)	x								x			
144.	sold. Sarsamă Ioan	x				x						x	2
145.	sold. Sarsamă Vasile	x								x			
146.	sold. Sitea Nicodim	x								x			
147.	sold. Stermin Ioan	x								x			
148.	sold. Stermin Ioan	x								x			
149.	sold. Stermin Ioan	x				x							
150.	sold. Stermin I. Ioan	x									x		
151.	sold. Stermin Josim	x								x			
152.	sold. Stermin Mateiu	x								x			
153.	sold. Stermin Neculae	x								x			
154.	sold. Stermin Neculae (la Tisa)	x								x			
155.	sold. Stermin C. Nicolae (la Tisa)	x								x			
156.	sold. Stoica George	x						x					
157.	sold. StoicaIoan	x				x						x	1
158.	sold. Stoica Iosif	x								x			
159.	sold. Stoica Neculae	x								x			
160.	sold. Stoica Procopiu	x					x					x	2
161.	sold. Stoica Vasile	x								x			
162.	sold. Stoica Vasile	x								x			

https://biblioteca-digitala.ro

163.	sold. Stoica Victor (la Tisa)	x								x			
164.	sold. Stoican Ioan	x								x			
165.	sold. Stoican Neculae (faur)	x								x			
166.	sold. Stoican Pavel	x									x		
167.	sold. Şandru Avisalom	x								x			
168.	sold. Şerban George (la Tisa)	x								x			
169.	sold. Şerban Ioan	x					x						
170.	sold. Şerban Moise	x									x		
171.	sold. Şerban Vasile	x							x				
172.	sold. Şerban Vasile	x								x			
173.	sold. Şofariu Vasile	x								x			
174.	sold. Ştefan George	x				x						x	2
175.	sold. Ştefan Ioan	x								x			
176.	sold. Tabără Ioan	x				x						x	5
177.	sold. Tabără Ioan	x								x			
178.	sold. Tabără Ioan	x								x			
179.	sold. Tabără Neculae	x								x			
180.	sold. Todea Gavril	x									x	x	1
181.	sold. Ţirmonea Ioan	x								x			
182.	sold. Vârsogea Costandin	x								x			
183.	sold. Vârsogea Mateiu	x						x					
184.	sold. Vârsogea Neculae	x				x						x	
185.	sold. Vulcan Ilarie	x								x			
186.	sold. Vulcan Neculae	x									x		
187.	sold. Vulcan Neofit	x								x			
188.	sold. Vulcu Chirion	x				x						x	2
189.	sold. Vulcu Costandin	x								x			
190.	sold. Vulcu Ioan	x								x			
191.	sold. Vulcu Ioan	x								x			
192.	sold. Vulcu Neculae	x								x			
193.	sold. Vulcu Vasile	x								x			
194.	cap. Vulcu Vasile	x								x			
a	**b**	**c**	**d**	**e**	**f**	**g**	**h**	**i**	**j**	**k**	**l**	**m**	**n**
Total		**194**	**-**	**-**	**-**	**16**	**10**	**10**	**3**	**138**	**17**	**18**	**30**
Procent din totalul populaţiei (1.166)		16,64	-	-	-	1,37	0,86	0,86	0,26	11,84	1,46	1,54	2,57
Procent din participanţi (194)		100	-	-	-	8,25	5,15	5,15	1,55	71,13	8,76	-	-
Procent al morţilor şi dispăruţilor din totalul populaţiei												3,86	
Procent al morţilor şi dispăruţilor din cei mobilizaţi (194)												23,20	
Procentul populaţiei angrenate în conflict (coloanele c, d, e, f)												16,64	

În sinteză, din datele cuprinse în listele întocmite la solicitarea ASTRA, referitor la efortul de război al localităţii rezultă următoarele: în aşezare locuiau 1.166 de

https://biblioteca-digitala.ro

etnici români. Dintre aceştia, 194 au fost angrenaţi în mişcările impuse de război, toţi fiind mobilizaţi pe front.

Aceştia au avut următoarea soartă: 16 au murit pe front, 10 au murit din alte cauze legate de război, 17 dispăruţi, 151 s-au întors acasă, dintre care 10 invalizi, 3 răniţi sau bolnavi, 138 deplin sănătoşi. În urma celor care au murit sau au fost daţi dispăruţi, au rămas 18 văduve şi 30 de orfani de război.

La recensământul din 1910, ultimul efectuat de autorităţile austro-ungare în Transilvania, localitatea avea 1.375 de locuitori: 1.349 români, 11 maghiari, 10 germani, 5 de alte naţionalităţi[33].

Satul se remarcă prin *numărul* mare de persoane declarate dispărute din rândul participanţilor la război (17) şi numărul destul de mare al morţilor şi dispăruţilor (43, reprezentând 22,16% dintre participanţi). În localitate nu au existat persoane arestate sau refugiate din cauza războiului.

De asemenea, mai iese în evidenţă că niciunul dintre participanţii la război nu figurează că ar fi fost decorat, precum şi faptul că nicio persoană nu a avut grad mai mare de caporal (4 persoane), cei mai mulţi (189) fiind soldaţi şi unul singur fruntaş.

Anexa nr. 2
Tabel centralizator al contribuţiei umane din Viştea de Sus şi din Transilvania

		Total			Mod participare			
	Nr./ Procent	Pop. română	Participanţi	Mobilizaţi	Pe front	Partea sedentară	Arestat	Refugiat
a	**b**	**c**	**d**	**e**	**f**	**g**	**h**	**i**
Viştea de Sus	nr.	1.166	194	194	194	-	-	-
	% pop	-	16,64	16,64	16,64	-	-	-
	% part	-	-	100	100	-	-	-
Transil-vania	nr.	2.979.614	489.544		449.796	34.578	1.734	3.436
	% pop	-	16,43		15,10	1,16	0,06	0,12
	% part	-	-		91,88	7,06	0,35	0,70

Soarta participanţilor						Au rămas		
Mort pe front	Mort alte cauze	Invalid	Rănit sau bolnav	Deplin sănătos	Dispărut	Văduve	Orfani	Morţi şi dispăruţi

[33] Tr. Rotariu (coord.), *op. cit.*, p. 200-201.

https://biblioteca-digitala.ro

j	k	l	m	n	o	p	r	s
16	10	10	3	138	17	18	30	43
1,37	0,86	0,86	0,26	11,84	1,46	1,54	2,57	3,69
8,25	5,15	5,15	1,55	71.13	9,28	8,74	15,46	22,16
41.739	11.275	25.406	37.898	343.387	29.839	38.630	79.226	82.853
1,40	0,38	0,85	1,27	11,52	1,00	1,30	2,66	2,78
8,53	2,30	5,19	7,74	70,14	6,10	7,89	16,18	16,92

https://biblioteca-digitala.ro

PARTICIPAREA ROMÂNILOR DIN CIOCOTIȘ (JUDEȚUL MARAMUREȘ) LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Marius CÂMPEANU[1]

ROMANIANS FROM THE CIOCOTIȘ VILLAGE (MARAMURES COUNTY) THAT PARTICIPATED IN THE FIRST WORLD WAR

ABSTRACT

The First World War also marked the lives of the Romanian inhabitans and the communities in which they lived that were part of the former-county Solnoc-Dăbâca. The documents regarding the participation of Romanians from the former Solnoc-Dăbâca county and, implicitly, those regarding the contribution of the inhabitants of Copalnic-Mănăștur to the First World War, drawn up between 1922-1923, are kept in the ASTRA Fund, located at the Sibiu County Service of National Archives. In the mentioned archive fund is kept a document regarding the contribution of the Romanian inhabitants from Ciocotiș village to the first world conflagration. In this study, we present the information on the number of participants, who survived the war, who died at the front, who disappeared and those who died from wounds or diseases.

Keywords: The First World War, Ciocotiș, Cernești, Solnoc-Dăbâca, soldiers, farmers.

Localitatea Ciocotiș se află în componența comunei Cernești, alături de alte șase localități: Brebeni, Cernești, Fânațe, Izvoarele (s-a numit Bloaja până în anul 1964), Măgureni și Trestia. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, înainte și după Marea Unire, localitățile amintite făceau parte din structura administrativă a „plășii" Mănăștur (cu sediul la Copalnic-Mănăștur) din fostul comitat, devenit județ în ianuarie 1919, Solnoc-Dăbâca. Documentele privind aportul românilor din comuna Cernești în Primul Război Mondial se păstrează în Fondul *ASTRA*, aflat la Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale. Acestea se găsesc în pachetul denumit „Listele participanților la Primul Război Mondial", pachet nr. 11, act nr. 11a și 11b și are titlul „XIX. Județul Solnoc-Dobâca", realizat în urma demersurilor Astrei pe lângă autoritățile locale, la inițiativa istoricului și ziaristului sibian Teodor V. Păcățian.

Potrivit cercetărilor științifice desfășurate în anul 2022, rezultă faptul că din localitățile comunei Cernești în Primul Război Mondial au fost mobilizați 793 de români, dintre care 593 (74,78%) au supraviețuit războiului, iar ceilalți 200 (25,22%) au murit pe front sau au fost declarați dispăruți.

În fondul de arhivă menționat se păstrează și un „Tablou nominal" referitor la contribuția locuitorilor români din Ciocotiș la prima conflagrație mondială, pe care

[1] Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare; e-mail: mariuscampeanu2005@gmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

îl vom analiza în cele ce urmează. În completarea datelor puse la dispoziție de ancheta Astrei, în materialul de față vor mai fi prezentate informații găsite în alte surse arhivistice, în bibliografia de specialitate și în inscripțiile a două monumente dedicate eroilor căzuți în ambele războaie mondiale. La finalul studiului, sunt adăugate fotografii cu ciocotișeni participanți la Marele Război, identificarea și publicarea acestora fiind posibile prin amabilitatea scriitorului Augustin Neaga din Ciocotiș.

Datele referitoare la participanţii localităţii Ciocotiș în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un „Tablou nominal" care conține patru file (opt pagini, VIII) nenumerotate. Pe prima pagină este trecut numărul de locuitori români ai localităţii, nu cel existent la data recenzării, 24 ianuarie 1922, ci din anul 1920, 897 de persoane[2]. Pe ultima pagină s-a calculat totalul general al participanților, prin însumarea totalurilor de pe toate paginile. În continuare, apar numele celor care s-au ocupat de completarea și verificarea documentului: Demian Bărbos, plugar; C[h]elem[e]n Pop, plugar; Carol Bărbos, secretar[3]; Alexandru Bărbos, preot[4]; Alexa Ion, primar. A fost aplicată şi ştampila rotundă a comunei Ciocotiș, cu tuş mov.

Utile pentru completarea informațiilor referitoare – în special – la cei decedați și dispăruți, sunt datele consemnate pe două monumente închinate eroilor. În fața Bisericii Ortodoxe cu hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril"[5] din localitate se află un „Monument pentru Eroii Neamului Românesc", ridicat „în amintirea eroilor din comuna Ciocotiș, morți în războiul mondial 1914-1918", și sfințit, potrivit pisaniei, în data de 21 octombrie 1934[6]. Pe fațada principală a monumentului, orientată

[2] În anul 1910, localitatea Ciocotiș a avut 1.020 de locuitori, iar în anul 1920, 933 locuitori, dintre care 897 erau români și 36 evrei (Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *Dicţionarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte ţinuturi alipite*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", 1921, p. 68.

[3] Carol Bărbos s-a născut în familia cantorului bisericesc Tanasiu (Tanasie) Bărbos din Ciocotiș. De-a lungul timpului a ocupat mai multe funcții în administrația cercuală din Cernești, fiind adjunct notarial (1882), vicenotar (1893) și notar (1919) (Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale – în continuare, SJMmAN, *Colecția Matricole Confesionale*, reg. 821/1879-1926, f. 4, 32).

[4] Alexandru Bărbos s-a născut în familia preotului ortodox Eutimiu Bărbos (Euftimiu sau Eftenie, în alte surse bibliografice), care a slujit la Ciocotiș între anii 1862 și 1904. Alexandru Bărbos a absolvit Institutul Teologic-Pedagogic Ortodox din Sibiu în anul 1889. Prima oară este amintit la Ciocotiș în anul 1893, în dublă calitate: de capelan și de învățător la Școala Confesională Ortodoxă. A fost capelan până în 1904 și, mai târziu, preot-paroh al Ciocotișului (după decesul tatălui său) din 1905 până în 1930. A decedat în data de 22 septembrie 1930, la 63 de ani (Eusebiu R. Roșca, *Monografia Institutului Seminarial Teologic-Pedagogic „Andreian" al Arhidiecezei Gr. Or. Române din Transilvania*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1911, p. 142, 158; SJMmAN, *Colecția Matricole Confesionale*, reg. 831/1842-1931, f. 16, 49, 72v).

[5] În 28 septembrie 2014, după încheierea unor ample lucrări de restaurare, lăcașul de cult a fost târnosit, primind cel de-al doilea hram: „Sfinții Martiri Brâncoveni". Informațiile au fost furnizate de preotul Augustin Tuns din Ciocotiș.

[6] *Monumente din județul Maramureș închinate eroilor din Primul Război Mondial*, Baia Mare, Editura Ethnologica, 2020, p. 72-73. Monumentul din curtea bisericii a fost ridicat de Andrei Giurgiu (cunoscut ca Andrei a lui Ioan a lui Ignat), fiul soldatului Giurgiu Vasilie,

https://biblioteca-digitala.ro

spre nord, sunt dăltuite în piatră numele eroilor din Primul Război Mondial. Pe latura de sud, în partea superioară, se află pisania, iar în partea inferioară sunt trecute numele eroilor din cel de-al Doilea Război Mondial, cioplite în anii 1990-1991 de către Ștefan Lazăr din satul Izvoarele[7]. Eroii Ciocotișului din Primul Război Mondial sunt următorii: Vinț Augustin, Jurjiu Vasalie, Marc Vasalie, Gherghel Vasalie, Gherghel Simion, Ionce Todor, Vinț Ilisie, Gherghel Maftei, Bărbos Iacob, Marc Todor, Gherghel Iacob, Vinț Andrei, Gherghel Filip, Vinț Todor, Gherghel Gavrilă, Borbos Ioan, Vinț Iosif, Gherghel Stefan, Sprolici Tanasie, Gherghel Ioan, Gherghel Pavăl, Marc Ioan, Marc Alecsă, Bărbos Gheorghe, Bărbos Ilie, Marc Gavrilă, Ionce Filip, Gherghel Ilarion, Bărbos Ilisie, Neaga Ilie, Bărbos Sacson, Borodi Alecsă, Gherghel Todor, Gherghel Damian, Dunca Spiridon, Pasca Pavăl, Gherghel Vasalie, Gherghel Ioan, Marc Nechita, Marc Simion, Gherghel Antonie, Ionce Iftenie, Gherghel Ilisie. Aceleași nume apar și pe fațada de sud-vest a Monumentului Eroilor din Cernești, edificat în 1 decembrie 2006, unde sunt trecuți „eroii martiri din satul Ciocotiș căzuți pe câmpul de luptă 1916-1918". Alături de cei 43 de eroi, care figurează pe monumentul din proximitatea bisericii din Ciocotiș, mai apare consemnat Gherghel Damian. Dintre cei consemnați pe cele două monumente, nu figurează în ancheta Astrei următorii soldați decedați sau dispăruți: Vinț Augustin, Ionce Todor, Borbos Ioan, Sprolici Tanasie, Marc Simion[8] și Gherghel Damian[9].

Totalul general din „Tablou nominal" arată că din Ciocotiș au participat la acţiunile impuse de Primul Război Mondial un număr de 197 locuitori, toți la partea activă (100%)[10]. Datele de pe monumentele istorice și o sursă bibliografică oferă numele a încă șapte participanți, care nu au fost nominalizați în ancheta Astrei. Dintre aceștia, unul a fost sublocotenent, iar ceilalți șase considerăm că au fost soldați. Prin urmare, numărul participanților la război, descoperit până la această dată, devine 204.

Situaţia celor 204 (197) de activi a fost, pe grade, următoarea:

- sublocotenent, 1 (0): Bărbos Ioan[11];
- plutonieri, 4: Bărbos Filip, Opriș Terapont, Pașca Alexa, Pașca Pavel;
- sergenți, 3: G[h]erg[h]el Dionisie, Vinț Ilisie, Vinț Iov;

dispărut în Primul Război Mondial (Augustin Neaga, *Eroi din Ciocotiș în cele două războaie mondiale*, Cluj-Napoca, Editura Ecou Transilvan, 2014, p. 21).

[7] *Monumente din județul Maramureș* ..., p. 73.

[8] „Monumentul pentru Eroii Neamului Românesc" din Ciocotiș; Monumentul Eroilor din Cernești.

[9] Monumentul Eroilor din Cernești.

[10] Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, Fond *ASTRA* (în continuare, SJSbAN, *FA*), XIX, *Tablou nominal Ciocotiș*, p. VIII și *Centralizator*, f. 2v, nr. crt. 75; Ioan Popa, *Românii din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș în Primul Război Mondial. Ancheta ASTREI. „Tablourile nominale". Partea I. Transilvania*, Sibiu, Editura Armanis, 2019, p. 355, nr. crt. 7.

[11] Cornel Țucă, Laurențiu Batin, *Ofițeri ardeleni și bucovineni din fosta armată austro-ungară*, Baia Mare, Editura Ethnologica, 2018, p. 143.

https://biblioteca-digitala.ro

- caporali, 9: Bărbos Samson[12], Borodi Alexa, Copil Vasilie, G[h]erg[h]el Ioan, G[h]erg[h]el Vasilie, Giurgiu A[u]gustin, Ionce Cornel, Marc Vasilie, Vinț Ștefan[13];

- fruntași, 5: G[h]erg[h]el C[h]elemen, G[h]erg[h]el G[h]erasim, Giurgiu Vasilie[14], Neaga Ilie, Neamț Ștefan;

- soldați, 182 (176): Batin Filip, Bărbos Andrei, Bărbos Andrei[15], Bărbos A[u]gustin, Bărbos Dosoftei[16], Bărbos Gavril, Bărbos Gavrilă, Bărbos George, Bărbos Grigore, Bărbos Iacob, Bărbos Ilie, Bărbos Ilie, Bărbos Ilisie, Bărbos Ilisie, Bărbos Ilisie, Bărbos Indrei, Bărbos Ioan, Bărbos Ioan, Bărbos Ioan, Bărbos Ioan, Bărbos Ioan, Bărbos Ioan, Bărbos Ioan, Bărbos Iov, Bărbos Iov, Bărbos Iov, Bărbos Nec[h]ita, Bărbos Samoilă, Bărbos Simion, Bărbos Simion, Bărbos Timoftei[17], Bărbos Vasilie, Bilț Ștefan, Cardoș C[he]lemen, Cosma Pante, Danciu Costan, Dișe Ștefan[18], Dobrițian Timof[tei], Dunca Siridon[19], Filip George, Filip George, G[h]erg[h]el Alexa, G[h]erg[h]el Alexa, G[h]erg[h]el Ambrozie, G[h]erg[h]el Anton[20], G[h]erg[h]el Anton, G[h]erg[h]el Arsente, G[h]erg[h]el Costan, G[h]erg[h]el David, G[h]erg[h]el Dănilă, G[h]erg[h]el Dănilă, G[h]erg[h]el Demian, G[h]erg[h]el Filip, G[h]erg[h]el Filip, G[h]erg[h]el Filip, G[h]erg[h]el Filip, G[h]erg[h]el Gavrilă, G[h]erg[h]el G[h]erasim, G[h]erg[h]el G[h]eorg[h]e, G[h]erg[h]el Grigore, G[h]erg[h]el Grigore, G[h]erg[h]el Haralam[bie], G[h]erg[h]el Iacob, G[h]erg[h]el Iacob, G[h]erg[h]el Ia-

---

[12] Consider că este același cu Bărbos Sacson, trecut pe „Monumentul pentru Eroii Neamului Românesc" din Ciocotiș și pe Monumentul Eroilor din Cernești.

[13] Vinț Ștefan a fost fiul lui Vinț Timoftei și Irina. În timpul războiului, a fost prizonier la ruși. A luptat și în Al Doilea Război Mondial (A. Neaga, *op. cit.*, p. 34-35).

[14] Consider că este același cu Jurj Vasile al lui Timoftei, participant în ambele războaie mondiale. Acesta s-a născut în 1887, iar în 1915, la vârsta de 28 de ani, a fost mobilizat în război. Potrivit unui brevet acordat de Ferdinand I și unei fotografii, ambele bunuri culturale cu valoare memorială, fiind păstrate de fiica sa Irina, reiese faptul că în anul 1919 a luptat în Regimentul de Obuziere 32 al Armatei Române. Pentru faptele sale de vitejie a fost decorat cu medalia „Crucea Comemorativă a Războiului 1916-1918" (*Ibidem*, p. 93-94).

[15] Nu putem determina care dintre cei numiți Bărbos Andrei a fost, conform informațiilor furnizate de Augustin Neaga, Bărbos Andrei al lui Vasalie a popii. Cel în cauză a fost nepotul preotului Ștefan Bărbos, originar din Ciocotiș, care a slujit la Plopiș (comuna Șișești, județul Maramureș) în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

[16] A fost prizonier la italieni și a făcut parte din Legiunea Română din Italia. A fost căsătorit și a avut doi copii. A avut ocupația de agricultor. A deținut un iugăr de teren arabil și 800 stânjeni de fâneață (SJMmAN, *Fond personal dr. Gavril Oșianu*, dos. 29/1934-1937, f. 103v-104r, nr. crt. 326; Tökölyi C. Robert, *Voluntari români maramureşeni în Primul Război Mondial (1918-19120)*, în „Revista Arhivei Maramureşene", nr. 9, 2016, p. 193, nr. crt. 224.

[17] A fost prizonier la ruși și a făcut parte din Corpul Voluntarilor Români din Rusia. A fost căsătorit, dar nu a avut copii. A avut ocupația de agricultor. A avut în proprietate: 600 stânjeni de teren arabil, 200 stânjeni de fâneață și 165 stânjeni de islaz (SJMmAN, *fd. cit.*, nr. crt. 825; Tökölyi C.R., *op. cit.*, p. 193, nr. crt. 223.

[18] Ipotetic, Dipșe.

[19] Consider că este același cu Dunca Spiridon, care figurează pe „Monumentul pentru Eroii Neamului Românesc" din Ciocotiș și pe Monumentul Eroilor din Cernești.

[20] Consider că este același cu Gherghel Antonie, care figurează pe „Monumentul pentru Eroii Neamului Românesc" din Ciocotiș și pe Monumentul Eroilor din Cernești.

https://biblioteca-digitala.ro

cob, G[h]erg[h]el Ilarion, G[h]erg[h]el Ilisie, G[h]erg[h]el Ioan, G[h]erg[h]el Ioan, G[h]erg[h]el Ioan, G[h]erg[h]el Ioan, G[h]erg[h]el Ioan, G[h]erg[h]el Ioan, G[h]erg[h]el Iosif[21], G[h]erg[h]el Iov, G[h]erg[h]el Maftei, G[h]erg[h]el Mirefor (?), G[h]erg[h]el Mitrof[an], G[h]erg[h]el Moisei, G[h]erg[h]el Nec[h]ita, G[h]erg[h]el Nicula[e], G[h]erg[h]el Niculae, G[h]erg[h]el Pante, G[h]erg[h]el Pante[22], G[h]erg[h]el Pavel, G[h]erg[h]el Pavel, G[h]erg[h]el Pricop, G[h]erg[h]el Pricop, G[h]erg[h]el Roman[23], G[h]erg[h]el Samoilă, G[h]erg[h]el Simion, G[h]erg[h]el Simion, G[h]erg[h]el Șofron, G[h]erg[h]el Ștefan, G[h]erg[h]el Tanasie, G[h]erg[h]el Teofil, G[h]erg[h]el Timoftei, G[h]erg[h]el Todor, G[h]erg[h]el Todor, G[h]erg[h]el Vasilie, G[h]erg[h]el Vasilie, G[h]erg[h]el Vasilie, G[h]erg[h]el Vasilie, G[h]erg[h]el Vasilie, G[h]erg[h]el Vasilie, G[h]erg[h]el Vasilie, Gob Todor, Giurgiu Timoft[e], Giurgiu Vasilie[24], Horvat Vasilie, Ionce Alexa, Ionce Alexa, Ionce Costan, Ionce Demian, Ionce Filip, Ionce G[h]erasim, Ionce G[h]eorg[h]e, Ionce Grigore, Ionce Iftenie, Ionce Ilie, Ionce Ioan, Ionce Ioan, Ionce Ioan, Ionce Ioan[25], Ionce Pavel, Ionce Samoilă, Ionce Samson, Ionce Simion, Ionce Ștefan, Ionce Timoftei, Lar Alexa, Lar Ignat, Marc Alexa, Marc Ioan, Marc Gavrilă, Marc Grigore, Marc Grigore, Marc Grigore, Marc Ionaș [?], Marc Nec[h]ita, Marc Nistor, Marc Todor, Mureșan Dumitru, Mureșan Ioan, Mureșan Onofre, Mureșan Todor, Neaga Irimie, Neamț Timoftei, Opriș Teodor, Pașca G[h]eorg[h]e, Pașca Iacob, Pop C[h]elem[e]n, Pop Ioan, Pop Tanasie, Spratiș (?) Ioan, Tira Ștefan, Vinț Andrei, Vinț Andrei, Vinț Andrei, Vinț Costan, Vinț Filip, Vinț Iacob, Vinț Ioan, Vinț Ioan, Vinț Ioan, Vinț Iosif, Vinț Iosif, Vinț Iosif, Vinț Niculae, Vinț Niculae, Vinț Pavel, Vinț Teofil, Vinț Timoftei, Vinț Todor, Vinț Vasilie; Borbos Ioan, Ionce Todor, Marc Simion, Sprolici Tanasie, Vinț Augustin[26]; Gherghel Damian[27].

„Tablou nominal" furnizează informații cu privire la locul de origine al celor 197 de etnici români mobilizați. Din conţinutul acestuia, constatăm că 196 (99,49%)

[21] A fost înrolat în anul 1914. De pe frontul de est din Galiția a reușit să fugă, întorcându-se acasă. Și-a făcut un bordei în pădure, sub platoul Șatra din Munții Lăpușului, unde s-a ascuns până la încheierea războiului (A. Neaga, *op. cit.*, p. 36).

[22] Nu putem determina care dintre cei numiți Gherghel Pante a fost prizonier la ruși în Marele Război. Gherghel Pante al lui Toma a locuit în Ciocotiș pe „Valea Mihăiesei" și a intervenit pentru eliberarea unor consăteni, care au fost duși la săpat de tranșee pentru armata maghiară. Aceștia fuseseră prinși de soldații ruși la întoarcere în Ciocotiș, în ultimele zile ale celui de-Al Doilea Război Mondial (A. Neaga, Grigore Mateșan, *Amintiri din război*, Târgu-Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2020, p. 79-80).

[23] Gherghel Roman, locuitor în „Hoșteze", a cunoscut experiența prizonieratului la ruși. Potrivit celor scrise de A. Neaga, Gherghel Pantea al lui Toma, Gherghel Roman și Ionce Ioan al lui Spiridon s-au întors din lagărul rusesc după șapte ani de la terminarea Primului Război Mondial (*Ibidem*, p. 80).

[24] Consider că este același cu Jurjiu Vasalie, care figurează pe „Monumentul pentru Eroii Neamului Românesc" din Ciocotiș și pe Monumentul Eroilor din Cernești.

[25] Nu putem determina care dintre cei numiți Ionce Ioan (Ionce Ioan al lui Spiridon-n.n.) a fost prizonier la ruși (A. Neaga, G. Mateșan, *op. cit.*, p. 80).

[26] „Monumentul pentru Eroii Neamului Românesc" din Ciocotiș; Monumentul Eroilor din Cernești.

[27] Monumentul Eroilor din Cernești.

https://biblioteca-digitala.ro

erau născuți în Ciocotiș și unul (0,51%) în Tăuții-Măgherăuș[28], dar, înainte de sau la data întocmirii documentului, era stabilit în Ciocotiș. Cei șapte militari identificați în alte surse considerăm că s-au născut cu toții la Ciocotiș. Prin urmare, numărul și procentele se schimbă astfel: 203 dintre ei, adică 99,51%, erau născuți la Ciocotiș, iar unul (0,49%) în altă localitate. Participantul la război născut în Tăuții-Măgherăuș era soldatul Cardoș Chelemen[29].

Din punctul de vedere al apartenenței sociale, documentul prezintă o situație destul de simplă a celor 197 locuitori români concentrați. După cum reiese, 196 (99,49%) au fost agricultori (plugari), iar unul (0,51%) a fost meseriaș (spătar)[30]. Considerăm că din cei șapte participanți unul a avut pregătire intelectuală (sublocotenentul Bărbos Ioan-n.n.), iar ceilalți șase au fost agricultori. În concluzie, situația devine următoarea: un intelectual (0,49%), un meseriaș (0,49%) și 202 agricultori (99,02%).

Alte informații din „Tablou nominal" se referă la gradele militare deținute de cei 197 locuitori mobilizați pentru război. Dintre ei, patru (2,03%) au fost subofițeri (plutonieri), iar 193 (97,97%) gradați și soldați. Dintre gradați și soldați, trei au deținut gradul de sergent (1,55%), nouă de caporal (4,65%), cinci de fruntaș (2,60%), iar 176 au fost soldaţi (91,19%). Luându-i în calcul pe ceilalți șapte participanți identificați în alte surse, situația devine următoarea: unul (0,49%) a fost ofițer, patru (1,96%) subofițeri, iar 199 (97,55%) gradați și soldați. Dintre aceștia, trei au deținut gradul de sergent (1,51%), nouă de caporal (4,53%), cinci de fruntaș (2,51%), iar 182 au fost soldaţi (91,45%).

Bărbos Ioan s-a născut la 19 august 1898, în familia lui Bărbos Grigore și Tecla din Ciocotiș. În Primul Război Mondial a fost stegar în Regimentul de Honvezi 32 Dej (12 octombrie 1917) și, mai târziu, sublocotenent în cadrul Regimentului de Infanterie 31 Sibiu (15 iunie 1918)[31]. În iulie 1919 a fost primit în rândul ofițerilor de rezervă ai armatei române, cu gradul de sublocotenent. După cum reiese din „Registrul control nominal ofițeri activi ardeleni și bucovineni", în august 1920 a trecut în rândul ofițerilor activi, avansând succesiv în gradele de locotenent (ianuarie 1921), căpitan (octombrie 1927) și maior (februarie 1939). A luat parte la cel de-Al Doilea Război Mondial ca ofițer superior (maior) în cadrul mai multor regimente de infanterie ale armatei române. În aprilie 1945 a fost transferat la Inspectoratul General al Infanteriei, fiind avansat la gradul de locotenent-colonel, iar doi ani mai târziu, în august 1947, a fost trecut în rezervă. A fost căsătorit cu Adolfine Klasman (căsătoria a avut loc la Dej, în 6 iunie 1928). Cei doi au avut o fiică, Livia Aurelia (născută în 31 martie 1928)[32].

---

[28] În document, localitatea apare cu vechea denumire de Măgheruș (în maghiară: Miszmogyorós). În anul 1922, localitatea făcea parte din plasa Baia Mare, unitate administrativă în cadrul fostului județ Satu Mare.

[29] SJSbAN, *FA*, XIX, *Tablou nominal Ciocotiș*, nr. crt. 196.

[30] Fabricant de spete pentru războiul de țesut (N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei RPR, 1963, p. 374.

[31] C. Țucă, L. Batin, *op. cit.*, p. 143.

[32] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Potrivit celor publicate de A. Neaga, aflăm că plutonierul Opriș Terapont s-a născut în anul 1890. A fost mobilizat pe front în 1914, luând parte la confruntări militare desfășurate în Serbia, Rusia (posibil Galiția), Italia și pe râul Tisa (în timpul campaniei armatei române din 1919). După încheierea conflictului româno-ungar, care a culminat cu ocuparea Budapestei la începutul lunii august 1919, Opriș Terapont a obținut gradul de plutonier major. Deși a avut doar șapte clase primare, acesta a cunoscut foarte bine limbile maghiară și germană. După război a fost primar, notar și cantor bisericesc[33].

Potrivit documentului analizat, la sfârșitul războiului, din cei 197 de locuitori ai Ciocotișului concentrați în decursul Primului Război Mondial, a supraviețuit un număr de 147, adică 74,62%, iar 50 de persoane, respectiv 25,38%, nu s-au mai întors. Conform informațiilor găsite în alte surse, din totalul de 204 participanți au supraviețuit războiului 148 (72,55%), iar 56 dintre ei nu s-au mai întors (27,45%).

Din rândul supraviețuitorilor, 141, reprezentând 95,27% dintre aceștia, s-au întors acasă deplin sănătoși, iar șapte, adică 4,73%, au revenit din război invalizi.

Cei șapte, care au fost răniți și au devenit invalizi, au fost următorii: G[h]erg[h]el Vasilie[34] – caporal, G[h]erg[h]el Costan, Cosma Pante, Bărbos Indrei, Mureșan Dumitru, G[h]erg[h]el Iacob și Pop Tanasie[35] – soldați. Potrivit celor relatate de Valeria Giurgi din Ciocotiș, soldatul Pop Tanasie s-a întors din război fără un picior.

Din „Tablou nominal" reiese faptul că din totalul celor 50 de persoane care nu au supraviețuit războiului, 11, însemnând 22% dintre ei şi 5,58% din totalul celor mobilizați, și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, 16, reprezentând 32% dintre ei şi 8,12% din totalul celor mobilizați, au decedat în urma rănilor sau de boală, iar 23, reprezentând 46% dintre ei și 11,68% din total, au fost daţi dispăruţi[36]. Prin adăugarea celor șase eroi trecuți pe monumentele istorice deja amintite, numărul celor care nu s-au mai întors s-a majorat la 56. În acest sens, numărul și procentele se modifică în felul următor: 17 (30,36%) decedați pe câmpul de luptă, 16 (28,57%) decedați în urma rănilor sau de boală și 23 (41,07%) considerați dispăruți.

Cei care au căzut la datorie, pe câmpul de onoare, au fost următorii: a) plutonier Pașca Pavel[37]; b) caporalii: Bărbos Samson, Marc Vasilie[38]; c) soldații: Bărbos Iacob, Bărbos Ilisie, G[h]erg[h]el Demian, G[h]erg[h]el Ioan, Vinț Andrei, Ionce Filip, G[h]erg[h]el Todor și Marc Todor[39], Vinț Augustin, Ionce Todor, Borbos Ioan, Sprolici Tanasie, Marc Simion[40], Gherghel Damian[41].

Morți datorită rănilor, bolilor sau prizonieratului au fost următorii soldați: G[h]erg[h]el Șofron, G[h]erg[h]el Vasilie, G[h]erg[h]el Simion, Neaga Ilie, Ionce

[33] A. Neaga, *op. cit.*, p. 37-38.
[34] SJSbAN, *FA*, XIX, *Tablou nominal Ciocotiș*, nr. crt. 5.
[35] *Ibidem*, nr. crt. 17, 25, 111, 142, 169, 185.
[36] *Ibidem*, p. VIII și *Centralizator*, f. 2v, nr. crt. 75; I. Popa, *op. cit.*, p. 355, nr. crt. 7.
[37] *Ibidem*, *Tablou nominal Ciocotiș*, nr. crt. 175.
[38] *Ibidem*, nr. crt. 62, 136.
[39] *Ibidem*, nr. crt. 27, 57, 109, 114, 117, 153, 162, 177.
[40] „Monumentul pentru Eroii Neamului Românesc" din Ciocotiș; Monumentul Eroilor din Cernești.
[41] Monumentul Eroilor din Cernești.

https://biblioteca-digitala.ro

Iftenie, G[h]erg[h]el Anton, G[h]erg[h]el Iov, Bărbos Ilisie, Marc Grigore, Marc Gavrilă, Vinț Niculae, G[h]erg[h]el Ștefan, Pașca Iacob, Marc Grigore, Marc Alexa și Marc Nec[h]ita[42].

Cei 23 de participanți la război dispăruți au fost următorii: a) sergent Vinț Ilisie[43]; b) caporal Borodi Alexa[44]; c) soldații: Dunca Siridon, G[h]erg[h]el Pavel, G[h]erg[h]el Ioan, Vinț Todor, G[h]erg[h]el Ioan, G[h]erg[h]el Samoilă, Giurgiu Vasilie, Vinț Iosif, G[h]erg[h]el Maftei, G[h]erg[h]el Pricop, Marc Ioan, G[h]erg[h]el Todor, Bărbos Ilie, Bărbos George, G[h]erg[h]el Iacob, G[h]erg[h]el Ilarion, G[h]erg[h]el Ilisie, G[h]erg[h]el Filip, G[h]erg[h]el Gavrilă, Filip George și G[h]erg[h]el Vasilie[45].

Un tablou veridic despre consecințele nefaste ale războiului este cel al unei familii, cu numele Bărbos, din Ciocotiș. Familia în cauză a adus „ofrandă pentru Tron și pentru Împărat" trei membri: pe caporalul Bărbos Samson (Sacson) al lui Onuț – căzut pe câmpul de onoare –, pe fiul acestuia, soldatul Bărbos George (Gheorghe) – dispărut în război – și pe soldatul Bărbos Ilisie, nepotul lui Bărbos Samson, din partea fiului său Gavrilă – decedat pe front. Pe lângă aceștia, Bărbos Indrei, nepotul lui Bărbos Samson, din partea celuilalt fiu, Vasalică, s-a întors invalid, pierzându-și o mână în război[46].

Pe întreaga durată a războiului, din rândul celor 197 de români concentrați în război au fost decorați 15 participanți, reprezentând 8,75% din numărul specificat de ancheta Astrei. Numărul medaliilor și decorațiilor a fost de 26, dintre care: trei medalii „Pentru Vitejie", argint clasa I (Ag I); șapte medalii „Pentru Vitejie", argint clasa a II-a (Ag II); 14 „Pentru Vitejie", bronz (B); două „Crucea Carol" pentru trupă (CC). În urma cercetărilor întreprinse am aflat că fruntașul Giurgiu Vasilie și soldatul Bărbos Vasilie, după încheierea războiului româno-ungar din 1919, au fost decorați cu medalia „Crucea Comemorativă a Războiului 1916-1918", cu barete (CCR)[47]. În consecință, reiese faptul că din totalul de 204 participanți, identificați până în momentul de față, 17 (reprezentând 8,37% din total) au primit 28 de medalii și decorații.

În conformitate cu conţinutul documentului, în urma celor care nu s-au mai întors din război au rămas 22 de văduve şi 49 de orfani[48]. Luând în considerare cele

[42] SJSbAN, *Tablou nominal Ciocotiș*, nr. crt. 8, 31, 32, 34, 38, 80, 84, 108, 136, 137, 139, 168, 170, 172, 178, 180.
[43] *Ibidem*, nr. crt. 140.
[44] *Ibidem*, nr. crt. 29.
[45] *Ibidem*, nr. crt. 3, 18, 28, 40, 50, 63, 67, 76, 90, 104, 119, 134, 135, 143, 160, 166, 186, 187, 188, 191, 194.
[46] A. Neaga, *op. cit.*, p. 28.
[47] *Ibidem*, p. 93, 38.
[48] SJSbAN, *FA*, XIX, *Tablou nominal Ciocotiș*, p. VIII și *Centralizator*, f. 2v, nr. crt. 75; I. Popa, *op. cit.*, p. 355, nr. crt. 7. Menționez faptul că la nr. crt. 136 (soldat Marc Grigore) și la nr. crt. 177 (soldatul Marc Todor) figurează doar orfanii, fără văduve. În cazul în care persoanele care au completat documentul nu au omis să le specifice, consider că mamele au decedat până la sfârșitul războiului (sau până la efectuarea recenziei) ori s-au recăsătorit și de aceea nu au fost trecute. În caz contrar, numărul văduvelor ar creşte cu două, rezultând un total de 24.

https://biblioteca-digitala.ro

publicate în „Eroi din Ciocotiș în cele două războaie mondiale" am făcut o actualizare a situației privind numărul văduvelor și al orfanilor, pornind de la premisa că autorul a preluat informații de la nepoții și strănepoții celor care au decedat sau au fost dați dispăruți pe câmpul de luptă. În concluzie, se poate afirma faptul că în urma ciocotișenilor care nu s-au întors din război au rămas 24 de văduve și 56 de orfani.

Raportul din 30 ianuarie 1922, întocmit de primarul Alecsea (Alexa) Ionce și de notarul Carol Bărbos, redă faptul că valoarea contribuțiilor benevole realizate în natură de locuitorii Ciocotișului a fost de 1.400 lei. Satul nu a suferit pierderi sau alte distrugeri în timpul războiului. În toamna anului 1918 au existat câteva nemulțumiri („revoluție" – în textul documentului), fără să fi fost distrugeri materiale și victime umane. Conflictele existente au încetat după constituirea Gărzii Naționale din Ciocotiș, la conducerea căreia a fost pus învățătorul Grigore Bărbos[49].

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – SJSbAN, FA, XIX, „Tablou nominal Ciocotiș", p. VIII.

Fig 2 – Soldații Gherghel Moise, Bărbos Iov, Bărbos Ioan și Bărbos Ioan. Arhiva personală Maria Telcean.

Fig. 3-4 – Brevetul medaliei „Crucea Comemorativă a Războiului 1916-1918", acordat fruntașului Giurgiu (Jurj) Vasile – foto dreapta. Arhiva personală Irina Giurgiu, fiică.

Fig. 5 – Plutonier Bărbos Filip. Arhiva personală Lidia Bărbos, nepoată.

Fig. 6 – Soldat Marc Ioan. Arhiva personală Lidia Bărbos, nepoată.

Fig. 7 – Soldat Neaga Irimie. Arhiva personală Augustin Neaga, nepot.

Fig. 8 – Soldat Bărbos Andrei. Arhiva personală Augustin Neaga, nepot.

Fig. 9 – Plutonier Opriș Terapont. Arhiva personală Simion Opriș, nepot.

Fig. 10 – Soldat Ionce Pavel. Arhiva personală Zamfira Bărbos, nepoată.

Fig. 11-12 – Brevetul medaliei „Crucea Comemorativă a Războiului 1916-1918" acordat soldatului Bărbos Vasile – foto dreapta. Arhiva personală Rozalia Ionce, nepoată.

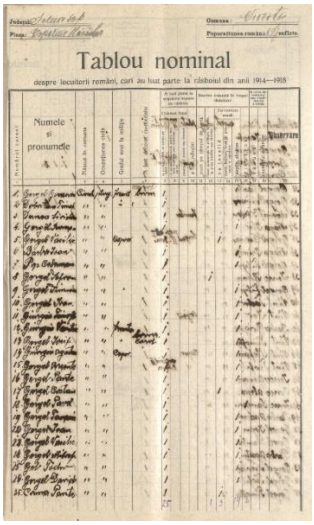
Fig. 13 – Caporal Borodi Alexa. Arhiva personală Mariana Borodi, strănepoată.

Fig. 14 – Monumentul Eroilor din Cernești. Foto: Marius Câmpeanu, 2022.

Fig. 15 – „Monumentul pentru Eroii Neamului Românesc" din Ciocotiș. Foto: Maria Alexandra Câmpeanu, 2022.

[49] Ioan Popa, Laurențiu Toma, Tetiana Toma, *Românii din comitatele Sălaj, Sibiu și Solnoc-Dăbâca în Primul Război Mondial. „Rapoartele ASTREI"*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, p. 218. „Tabloul nominal Ciocotiș" consemnează un singur participant cu numele Grigore Bărbos (pagina II, nr. crt. 42), plugar, soldat întors din război deplin sănătos. La conducerea gărzilor naționale locale erau desemnate persoane cu experiență militară. Din acest motiv, consider că învățătorul Grigore Bărbos este una și aceeași persoană cu soldatul din documentul Astrei, care purta același nume. Învățătorul Grigore Bărbos a fost fiul preotului Eutimiu Bărbos și fratele preotului Alexandru Bărbos. A fost învățător la Școala Confesională Ortodoxă din Ciocotiș din 1896.

https://biblioteca-digitala.ro

Tablou nominal

despre locuitorii români, cari au luat parte la războiul din anii 1914—1918

Numele și pronumele

Fig. 1

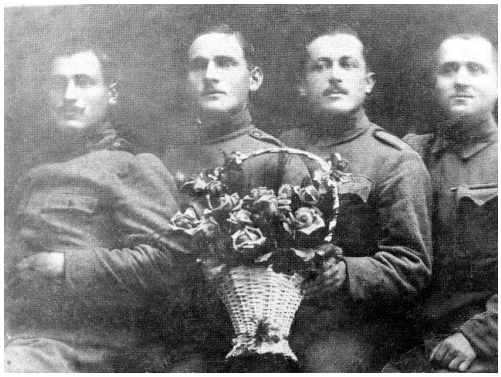

Fig. 2

Ministerul de Războiu

Brevet

Din Înaltul Ordin al Majestății Sale Regelui Ferdinand I.

Pe conferitorul Jurj Vasile

din Regimentul 32 Orăștie

Cruce Comemorativă a războiului 1916-1918 cu barete 1919.

Fig. 3

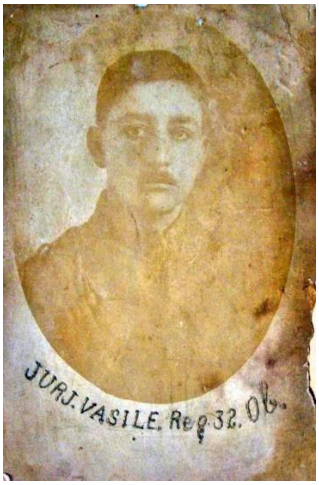

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

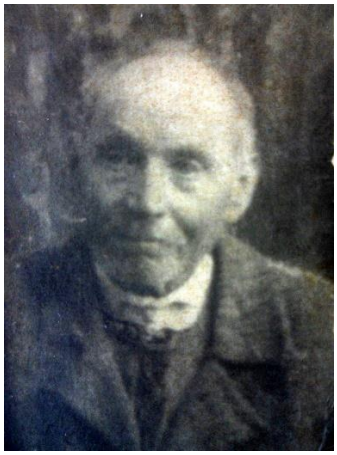

Fig. 7

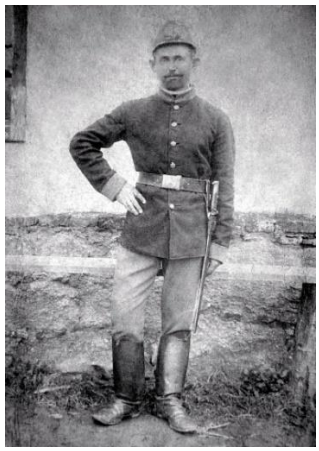

Fig. 8

Fig. 9

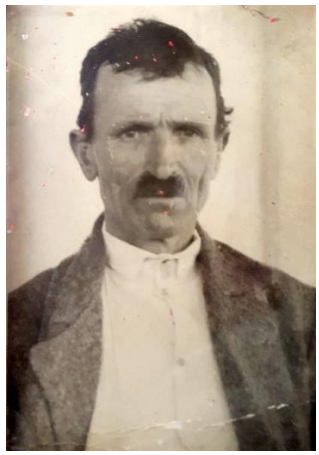
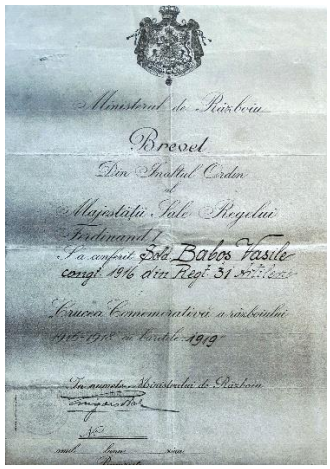

Fig. 10

Fig. 11

Ministerul de Război

Brevet

Dăruit Semnul Onorific

al

Majestății Sale Regelui

Ferdinand I

Se conferă Sold. Babos Vasile

corpul 1916 al lui Regt 31 Mixt Orăștie

Crucea Comemorativă a războiului

1916-1918 de pe Frontul 1919

Se anunță Ministerului de Război

Fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

https://biblioteca-digitala.ro

LENIN EVALUAT DE DIPLOMATUL VASILE STOICA

Ioan OPRIȘ[1]

LENIN EVALUATED BY THE DIPLOMAT VASILE STOICA

ABSTRACT

Only a few days after Lenin's death, the Diplomat Vasile Stoica published, in the official newspaper of the Romanian National Party, an article about Lenin and what the Bolshevik revolution meant for the Russian people. Outlining that Lenin was the man of the revolution with which he grew, Vasile Stoica assessed that the era of Lenin would be a revered era that will be richer in the life of future Russia.

Keywords: Russian revolution, Bolshevism, labor movement.

În ziua de sâmbătă, 26 ianuarie 1924, ziarul „România" – organ al Partidului Național Român –, a publicat articolul intitulat „Lenin", sub semnătura lui Vasile Stoica[2]. Autorul l-a scris imediat după moartea conducătorului bolșevic, considerat „duhul" revoluției ruse, începute în 1900 și încheiată biruitor în 1917, văzând în acesta „rolul de căpetenie, de organizator, de îndrumător al acestei mișcări formidabile"[3]. Amintește Stoica la moartea lui Lenin că „asupra lui se rostesc judecăți din toate părțile. Unii îl prezintă ca pe un adevărat anticrist, cu instincte sângeroase, cu sufletul încărcat de patimi abjecte[4] – alții văd într[-]ânsul un apostol fanatic, un martir al dragostei pentru cei umili. Întotdeauna oamenii au căutat să explice marile frământări umane nu ca rezultatul unor încleștări de forțe istorice, ci ca produsul activității ascunse sau deschise a unor individualități singuratice, în socoteala cărora se trece meritul sau neizbânda, gloria sau hula pentru cele întâmplate"[5]. Ca om informat și cu o largă cultură, Stoica a evaluat opiniile unor teoreticieni ai revoluției ruse – Miliukov, Bakunin, Plehanov, Herzen, Cernov (animați de ideea revoluției naționale în spațiul rusesc); Lenin, „ca adevărat rus a cărui fantezie, năzuia împlinirea lor pe întreaga față a pământului printr-o revoluție universală" și, ca atare, „n-a ales mijloacele în această năzuință. Viclenia, intriga, demagogia deșănțată, minciuna chiar, cinismul, omorul, deslănțuirea instinctelor celor mai brutale, totul a fost bine venit dacă lucra la acest scop"[6]. Pe Lenin l-a apreciat Stoica a avea „mână energică" – așa-l vor reține artiștii

[1] Profesor universitar doctor, Universitatea „Valahia", Târgoviște.
[2] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Arhiva diplomatică, Fond *77 S. 75*, V. Stoica, vol. III, f. 57-61.
[3] *Ibidem*, f. 58.
[4] *Ibidem*.
[5] *Ibidem*.
[6] *Ibidem*, f. 59.

https://biblioteca-digitala.ro

în ipostaze monumentale! –, singura în „țara lipsei de voințe", „capabilă de a asigura o oarecare ordine"[7].

Remarcând în 1924 o „prefacere" în evoluția politică a Rusiei, pregătitoare pentru reintrarea „în comunitatea statelor, din care se exclusese prin spiritul său de revoluție agresivă de răsturnare socială și prin călcarea angajamentelor sale internaționale", Stoica aprecia realist că „recunoașterea ei de jure acum e numai chestie de timp"[8]. În plus, i-a recunoscut „influența lui [Lenin] asupra mișcării muncitorești internaționale" ca mare, căci „revoluția bolșevică a trezit în multe capete încălzite credința în apropierea unui rai al comunismului", dar „această credință apoi sau a slăbit în urma experienței rusești sau a fost sfărmată prin mișcări naționale sănătoase"[9]. Asociindu-l pe Lenin cu Oliver Cromwell, din aluatul acestuia, credea Stoica, în 1924, că nu „avea însă simțul realităților pe care îl avea marele «lord protector» al Angliei", și-și încheia evocarea astfel: „E greu să faci previziuni asupra viitorului. Am însă convingerea că epoca lui Lenin va fi epoca venerată care va rodi mai mult în viața Rusiei viitoare"[10]. Vizionar în evaluare, Stoica nu s-a înșelat, reținând pe seama puternicului vecin al României o evoluție care va conta, istoric vorbind, în întregul veac XX.

Într-o altă cheie și cu aprecieri negative radicale l-a evaluat contemporanul diplomatului român, prolificul universitar și scriitor polonez Ferdinand Anton Ossendowski (1876-1945). În lucrarea sa „Lenin Dumnezeul celor fără Dumnezeu" (1930) (varianta franceză „Lenine", Paris, 1932, iar cea engleză „Lenin The God of the Godless", New York, 1931), autorul l-a evaluat utilizând instrumentele scriitorului și i-a prezentat viața și rolul său în transformarea Rusiei. L-a văzut în rolul celui care știa că revoluția rusă a aruncat „mănușa întregii lumi civilizate. Natura produce monștri înfiorători"[11]. Portretizat și considerat „Antihrist", „instrumentul inconștient al voinței veșniciei, biciul lui Dumnezeu care a lovit umanitatea", „pedeapsa pe care au abătut-o cerurile".

La aproape un veac de la moartea fondatorului Rusiei bolșeviste, cele două mărturii impresionează. Și, mai ales, oglindesc opinii avizate – și vizionare – asupra celui care a repus Rusia în rândul marilor puteri și a condus o revoluție care a zguduit lumea.

Ziarul ROMÂNIA
Organ al Partidului Național Român
Sâmbătă 26 Ianuarie 1924

„LENIN
de Vasile Stoica

[7] *Ibidem*, f. 60.
[8] *Ibidem*.
[9] *Ibidem*, f. 61.
[10] *Ibidem*.
[11] Vezi Ferdinand A. Ossendowski, *Lenin Dumnezeul celor fără Dumnezeu*, Muzeul Brăilei „Carol I", Brăila, Editura Istros, 2015, p. 499.

https://biblioteca-digitala.ro

În 24 Octombrie 1917, Consiliul republicei ruseşti îşi ţinea şedinţa în luxoasa sală festivă a palatului Marian din Petrograd. Partidul bolşevic nu mai lua parte la şedinţe. Oratorii celorlalte partide se succedau fără sfârşit la tribună; cuvintele se rostogoleau sonore, gesturile se deschideau largi; democraţia se frământa sentimentală şi căuta prin rezoluţii şi contrarezoluţii deslegarea haosului care cuprindea capitala şi cuprindea Rusia. Se aduceau critici, se dădeau replici, se ridicau acuzaţii – guvernului că este nepriceput şi zăpăcit, partidului bolşevic că aruncă Petrogradul şi ţara în anarhie. Pe fronturi bubuia tunul şi armata rusă se prăbuşea putrezită, în ţară se întindea nenorocirea dezordinei şi a poftelor nestăpânite. Iar «Consiliul republicei» chemat de Kerensky, dictatorul, făcea oratorie şi aştepta să se rezolve nevoile marelui imperiu sguduit de revoluţie.

Într-o cameră din palatul balerinei Kneşinscaia, fosta favorită a ţarului Nicolae al II[-lea], un om cu obrajii palizi, cu privirea aspră aştepta tăcut, tamburând din când în când cu degetele pe masă. În uşa de la dreapta lui apare un marinar tânăr. Omul palid se uită la el, îi face un semn uşor din cap. Marinarul dispare. În palatul Marian oratorii îşi continuă cascade de fraze. Deodată marinarul tânăr intră în sală însoţit de alţi douăzeci de inşi cu armele în mâini, înaintează liniştit spre preşedinte şi îi pune mâna pe umăr:

- Aţi vorbit destul până acum. Afară de aici! Trăiască dictatura proletariatului!

În aceea seară partidul bolşevic ajunsese stăpân pe Petrograd iar omul cu obrajii palizi, cu privirea aspră, Lenin, prezida şedinţa «consiliului comisarilor poporului» şi lua în mâna lui conducerea Rusiei.

De atunci au trecut şase ani de zile. Dezorganizarea complectă, lupte interne, războaie civile cu Judenici, cu Dutov, cu Colceac, cu Wranghel, război cu polonii, probuşirea complectă a industriei, distrugerea agriculturii, foamete înfiorătoare – tot soiul de nenorociri au căzut asupra bietului popor rusesc.

Dacă este adevărat că prin revoluţii popoarele se purifică, atunci putem fi siguri că poporul rus în ultimii şase ani s-a purificat ca nici un alt popor de la revoluţia franceză până astăzi.

Iar rolul de căpetenie, de organizator, de îndrumător al acestei mişcări formidabile l-a avut Lenin.

Acum când s-a stins, asupra lui se rostesc judecăţi din toate părţile. Unii îl prezintă ca pe un adevărat anticrist, cu instincte sângeroase, cu sufletul încărcat de patimi abjecte – alţii văd într-însul un apostul fanatic, un martir al dragostei pentru cei umili. Întotdeauna oamenii au căutat să explice marile frământări umane nu ca rezultatul unor încleştări de forţe istorice, ci ca produsul activităţii ascunse sau deschise a unor individualităţi singuratice, în socoteala cărora se trece meritul sau neizbânda, gloria sau hula pentru cele întâmplate.

«Revoluţia rusească – zice d. Miliucov – e un fenomen complicat, izvorând din prostia şi mizeria vechiului regim, din nemulţumirea ce fierbea în ţară, din ura claselor oprimate, din entuziasmul tineretului revoluţionar, din provocările poliţieneşti şi din intriga duşmanilor».

Lenin era omul revoluţiei. A crescut deodată cu ea şi de la 1903 până la 1917 duhul ei şi duhul lui s-au influenţat reciproc. Căci revoluţia rusească a început încă la

https://biblioteca-digitala.ro

1900 iar evenimentele din 1917 nu erau decât luptele ultimei și definitivei biruințe. Ideia de care a fost călăuzită toată viața lui a fost reorganizarea pe baze noi a societății, trecerea puterii politice și economice în mâna maselor muncitoare, înfăptuirea complectă a teoriilor marxiste. Dacă alți sociologi și revoluționari ruși ca Bacunin, Herzen, Plechanov, Cernov, influiențați de culturile apusene râvneau să înfăptuiască această reformă mântuitoare în granițele poporului rus, Lenin ca adevărat rus a cărui fantezie și ale cărui idei tind întotdeauna spre infinit, năzuia împlinirea lor pe întreaga față a pământului printr-o revoluție universală. Dacă ceilalți socialiști ruși ca Tzeretelli, Ceidze, Kerenski, Martov și chiar unii camarazi bolșevici ca Steclov și Darin erau încă de părere că ideile marxiste trebuie să devină realitate numai pe cale evolutivă, Lenin propovăduia cu fanatism încă din 1903 că prin revoluție se poate sări deodată de la treapta în care se afla Rusia la treapta superioară a idealului socialist. Acest scop nu putea fi ajuns, decât cu ajutorul puterii de guvernare. Prin urmare întâiul gând al lui Lenin era acapararea puterii și păstrarea ei. N-a ales mijloacele în această năzuință. Viclenia, intriga, demagogia desănțată, minciuna chiar, cinismul, omorul, deslănțuirea instinctelor celor mai brutale, totul a fost bine venit dacă ducea la scop.

Marele său ajutor era însă dezorientarea generală în care se găseau conducătorii celorlalte partide politice. Răsturnarea țarului în februarie, dezorganizarea armatei, nemulțumirile țărănimii aduseseră un mare număr de probleme care cereau rezolvarea cea mai grabnică. Poporul era sătul de război, chinuit de scumpete, de jaful administrației unui militarism decăzut. Încetarea războiului era cerută încă din 1916. Chestiunea agrară, chestiunea muncitorească, chestiunea naționalităților, a Constituantei așteptau să fie soluționate fără zăbavă. Și conducătorii nu aveau soluții și nu se puteau hotărî la nici o măsură și la nici o atitudine.

Lenin și partidul său pășesc hotărâți: vor pace imediată, vor trecerea pământului și a uzinelor în mâna celor ce îndeplinesc munca, vor libertatea naționalităților și vor alegerea și convocarea imediată a Constituantei. Masele muncitorești simt o mână energică și trec de partea lor. În 5 octombrie 1917 puterea e în mâna partidului bolșevic și Lenin își începe imediat aplicarea programului. Pacea de la Brest-Litowsk încheie războiul cu Puterile Centrale. Reforma agrară începe a fi pusă în aplicare chiar în 26 octombrie, a doua zi după venirea la cârmă: pământul e confiscat și trecut în mâna țărănimii, uzinele sunt confiscate și trecute în mâna muncitorilor. Constituanta căutând să facă opoziție, e împrăștiată cu baionetele. Țărănimea împământenită apără revoluția bolșevică în contra agrarienilor conduși de oamenii și generalii epocei marilor proprietari. Mâna energică a lui Lenin – oricât ar fi fost de crudă în unele cazuri și oricâtă suferință ar fi adus – e considerată în țara lipsei de voințe ca singura forță capabilă de a asigura o oarecare ordine.

După patru ani de muncă inspirată din teoriile marxiste, Lenin și tovarășii săi se trezesc. Își dau seama că realitatea e mai tare decât teoriile. Și rând pe rând exagerările comunismului se elimineză, proprietatea țărănească și proprietatea industriei mici se restabilește, comerțul devine iarăși liber. Singura industrie mare și comerțul cu străinătatea au mai rămas naționalizate: în curând însă și acestea își vor redobândi deplina libertate. Viața se întoarce iarăși la matca sa firească.

https://biblioteca-digitala.ro

Această prefacere săvârșită în ultimii doi ani și precizată de Lenin cu toată franchețea încă în primăvara din 1921, a pregătit și reintrarea Rusiei în comunitatea statelor, din care se exclusese prin spiritul său de revoluție agresivă de răsturnare socială și prin călcarea angajamentelor sale internaționale. Recunoașterea ei „de jure" acum e numai chestie de timp.

Desigur rezultatele obținute de Lenin cu prețul atâtor dureri, omoruri, foamete, războaie, cu prețul distrugerii unei economii înfloritoare, nu sunt în proporția jertfelor aduse. Orbirea sa de teoretician fanatic nu l-a lăsat să înțeleagă realitățile decât după ce cea mai mare parte din valorile economice ale Rusiei moderne fuseseră distruse de patimi și ignoranță.

Două lucruri bune vor rămâne însă din întreaga revoluție bolșevică: reforma agrară[12] și interesul lacom al maselor de jos pentru cultură și pentru treburile obștești. Și putem spune cu siguranță acum când cunoaștem mai bine evenimentele, că nimeni altul n-ar fi putut face mai mult.

Mare a fost și influența lui asupra mișcării muncitorești internaționale. Biruința bolșevică a trezit în multe capete încălzite credința în apropierea unui rai al comunismului. Această credință apoi sau a slăbit în urma experienței rusești, sau a fost sfărâmată prin mișcări naționale sănătoase.

Lenin a fost fără îndoială un iluminat. Viclean, energic, necruțător, disprețuitor de viața altora ca și de a sa, n-a avut înaintea ochilor alt ideal decât binele maselor muncitorești, a marelui norod chinuit. Era din aluatul lui Oliver Cromwell – fără a avea însă simțul realităților pe care îl avea marele «lord protector» al Angliei.

E greu să faci proroci asupra viitorului. Am însă convingerea că epoca lui Lenin va fi epoca venerată care va rodi mai mult în viața Rusiei viitoare".

[12] Modelul inițial a fost uitat, colhozul și sovhozul au eliminat proprietatea privată, iar lupta de clasă i-a vizat direct pe țăranii avuți, culacii devenind „dușmanii poporului".

https://biblioteca-digitala.ro

DESTINUL UNUI PREOT ARDELEAN ÎN ROMÂNIA MARE. IOAN TECULESCU ÎNTRE TRANSILVANIA ŞI BASARABIA

Răzvan Mihai NEAGU[1]

THE DESTINY OF AN TRANSYLVANIAN PRIEST IN GREATER ROMANIA. IOAN TECULESCU BETWEEN TRANSYLVANIA AND BASSARABIA

ABSTRACT

The activity and the main coordinates of Ioan Teculescu's life were addressed by us in a separate study. We point out here the fact that he distinguished himself in the dignity of protopope of Alba Iulia, becoming a personality of Transylvanian Orthodoxy. Like many other Romanian priests from the pre-war period, his activity was a happy combination between serving the altar and the national interests of the Romanian community. After the Great Union, to which he made a valuable contribution, the life and activity of Ioan Teculescu changed radically. Initially he was bishop of the Romanian Army and later bishop of Cetatea Albă-Ismail. In both ecclesiastical offices, he submitted a large volume of work, ensuring the good functioning of these dioceses. Bishop Iustianian was close to the Royal Family of Romania. He participated in numerous events with its members.

Keywords: bishop, Army, Transylvania, Bessarabia, Royal Family.

Preliminarii

Activitatea şi principalele coordonate ale vieţii lui Ioan Teculescu au fost abordate de noi într-un studiu distinct. Punctăm aici faptul că el s-a remarcat în demnitatea de protopop al Alba Iuliei, devenind o personalitate a Ortodoxiei din Transilvania. La fel ca mulţi alţi preoţi români din perioada antebelică, activitatea sa a fost o fericită îmbinare între slujirea altarului şi a intereselor naţionale ale comunităţii româneşti. După Marea Unire, la care şi-a adus o preţioasă contribuţie, viaţa şi activitatea lui Ioan Teculescu s-a schimbat radical, aşa după cum vom vedea în prezentul material.

Ioan Teculescu şi consolidarea Marii Uniri

La scurt timp de la marele moment din 1 decembrie 1918, Ioan Teculescu a fost prezent la intrarea primelor trupe ale Armatei Regale Române în Alba Iulia, în data de 18 decembrie 1918, protagoniştii fiind militarii Regimentului 5 Vânători „Mihai Viteazul", comandat de locotenent-colonelul Vasile Gagiu. Acesta a venit cu trenul de la Blaj, fiind însoţit de protopopul greco-catolic de Cluj, Elie Dăianu, şi oficialii blăjeni Victor Macaveiu şi Alexandru Lupeanu. În Piaţa centrală a oraşului Alba

[1] Profesor, doctor în istorie, Colegiul Tehnic Turda; e-mail: neagumihai20@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Iulia, în faţa Hotelului „Hungaria” (redenumit „Dacia”), Armata Regală Română a fost aşteptată de elita românească. La banchetul dat în cinstea militarilor români, protopopul Ioan Teculescu a rostit următorul discurs: „Cum că noi v-am aşteptat şi am avut nădejde că veniţi: iată suntem tot aici de o mie de ani! Oare Dv. ne-aţi cucerit pe noi, ori noi pe Dv.? Noi zicem că noi v-am cucerit înainte cu două săptămâni când am declarat unirea cu Dvoastră. Când înbrătoşaţi Alba Iulia, înbrătoşaţi Poporul românesc întreg. Când cuceriţi Alba Iulia, ne cuceriţi pe noi toţi. Eu însă vă spun, că ne-a cucerit şi pe unii şi pe alţii duhul lui Mihai, şi Reg[imentul] lui Mihai nu întâmplător a venit la Alba Iulia. Trăiască bravul ei comandant: colonelul Gagiu”[2].

La sfârşitul anului Marii Uniri, protopopul a participat la petrecerea de Revelion, iar la miezul nopţii a ţinut un discurs în care a rememorat cele întâmplate în anul precedent, sperând la un an nou foarte bun.

Aşa după cum afirmam anterior, în perioada interbelică cursul vieţii lui Ioan Teculescu s-a schimbat radical, el devenind o mare personalitate a Ortodoxiei româneşti şi a vieţii publice, prin prisma faptului că va deveni episcop. De asemenea, a contribuit decisiv la organizarea vieţii publice din Transilvania pe baze româneşti.

În prima zi a anului 1919, Ioan Teculescu a ţinut o slujbă specială pentru Familia regală română, în prezenţa Regimentului 24 Dorobanţi comandat de colonelul Andrei Nicolau[3]. În aceeaşi zi, alături de orăşenii din Alba Iulia l-a primit la gară pe generalul Henri Mathias Berthelot, care a vizitat oraşul Marii Uniri[4]. La 6 ianuarie 1919, protopopul Teculescu a oficiat în Piaţa centrală a oraşului Alba Iulia slujba sfinţirii apei la praznicul Botezului Domnului[5].

Datele avute la dispoziţie îl prezintă pe protopop ca un admirator şi apropiat al Familiei Regale Române, fiind de-a lungul vieţii sale de multe ori în preajma membrilor acesteia. La 10 aprilie 1919, îl întâmpină în oraşul Marii Uniri pe principele Carol, moştenitorul tronului român (viitorul rege Carol al II-lea), aflat într-o vizită în Transilvania, iar la 30 mai 1919 are marea onoare să-i primească în oraşul unirii, alături de primarul Camil Velican şi prefectul judeţului Alba de Jos, Ioan Pop, pe Regele Ferdinand şi pe Regina Maria, care se aflau într-un turneu prin mai multe oraşe din Transilvania[6].

Într-o primă fază, el şi-a continuat implicarea socială şi politică, optând să candideze pentru un post de senator din partea Partidului Naţional Român, în circumscripţia electorală Alba Iulia, în cadrul primelor alegeri parlamentare de după Marea Unire (7 noiembrie 1919). Implicându-se în tumultuoasa viaţă politică a României interbelice, Ioan Teculescu a dobândit victoria, astfel că a făcut parte din primul par-

[2] *Alba Iulia*, nr. 3/11 decembrie (24 decembrie) 1918, Alba Iulia, p. 3.
[3] *Ibidem*, nr. 3/8(21) ianuarie 1919, p. 3.
[4] Mircea Păcurariu, *Mucenici şi Făuritori ai Unirii*, Bucureşti, Editura Trinitas a Patriarhiei Române, 2018, p. 258.
[5] *Alba Iulia*, nr. 3/8(21) ianuarie 1919, p. 3.
[6] Constantin Stan, *Activitatea episcopului Justinian Teculescu pentru realizarea şi consolidarea Marii Uniri*, în „Angustia”, 13, 2009, p. 163; Emil Stoian, Sebastian Măluşelu, *Întâia vizită în Transilvania a Regelui Ferdinand şi a Reginei Maria*, Baia Mare, Editura Marist, 2019, p. 148-162.

https://biblioteca-digitala.ro

lament al României întregite între 1919-1920[7]. În cadrul primei şedinţe a Clubului parlamentar al Partidului Naţional Român din 22 octombrie 1919, s-a ales un Comitet executiv din care făcea parte şi protopopul Alba Iuliei[8]. La 24 aprilie 1920 a avut loc la Alba Iulia primul congres al Partidului Naţional Român de după Marea Unire, participând şi Ioan Teculescu, care a fost ales membru în Comitetul electoral, format din 100 de persoane, alături de elita acestei formaţiuni[9]. Marele istoric Nicolae Iorga, participant şi el la acest congres, îşi aminteşte în memoriile sale că a fost primit în gară de protopopul Alba Iuliei, Ioan Teculescu[10].

Nu a uitat niciodată de vocaţia sa preoţească, iar între 13-14 aprilie 1921 a participat la congresul biblic al Asociaţiei „Andrei Şaguna" a clerului din cadrul Mitropoliei Ortodoxe Române din Ardeal, Banat, Crişana şi Maramureş, care a avut loc la Sibiu, unde a ţinut şi un discurs, vorbind despre preoţie şi Sfânta Scriptură[11].

Informaţiile vehiculate în presa epocii interbelice îl prezintă pe Ioan Teculescu participând la marile evenimente ale vremii. Astfel, la 8 octombrie 1922, în cadrul unor ceremonii religioase impresionante a avut loc sfinţirea Catedralei Încoronării din Alba Iulia, eveniment la care a participat şi protopopul ortodox al locului, în mijlocul unui ales sobor de ierarhi şi preoţi, dintre care îi amintim pe mitropolitul Nicolae Bălan de la Sibiu, mitropolitul Gurie Grosu al Basarabiei, episcopii Nicolae Ivan al Clujului şi Bartolomeu al Râmnicului[12].

Pecetluirea Marii Uniri a fost realizată prin încoronarea Regelui Ferdinand şi a Reginei Maria în Catedrala Încoronării din Alba Iulia, la 15 octombrie 1922. În cadrul acestei memorabile ceremonii, protopopul Alba Iuliei a susţinut o alocuţiune, în care a evidenţiat covârşitoarea importanţă a momentului[13]. La scurt timp, în 21 noiembrie 1922, tot la Catedrala Încoronării, Teculescu a oficiat primul parastas în amintirea voievodului Mihai Viteazul, domnitorul primei uniri, şi a ţinut un discurs în care a evocat personalitatea marelui domnitor şi însemnătatea acţiunilor sale[14].

---

[7] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 218/18 octombrie 1919, Braşov, p. 2; *Unirea Poporului*, nr. 220/16 octombrie 1919, nr. poporal 38, Blaj, p. 2; Alexandru Radu, *Alegerile Marii Uniri – noiembrie 1919. Lista completă a parlamentarilor aleşi*, în „Sfera Politicii", nr. 2 (196)/2018, p. 7; Mihai-Octavian Groza, *Alba de Jos*, în Bogdan Murgescu, Andrei Florin Sora (coordonatori), *România Mare votează. Alegerile parlamentare din 1919 la „firul ierbii"*, Iași, Editura Polirom, 2019, p. 125.

[8] Alexandru Nicolaescu, *Elita interbelică a Partidului Naţional Român (1919-1926)*, în „Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca. Series Historica", Supliment 1, 2016, *Elites of the modern period in the Romanian historical research (18th century to 1948)*, editors: Iosif Marin Balog, Vlad Popovici, p. 213.

[9] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 85/27 aprilie 1920, p.1.

[10] Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. III, *Tristeţea şi sfârşitul unei domnii*, București, Editura Națională S. Ciornei, 1931, p. 14.

[11] *Revista Teologică*, nr. 4-5/aprilie-mai 1921, p. 141.

[12] *Biserica şi Şcoala*, nr. 42/16(29) octombrie 1922, Arad, p. 2-5; *Libertatea*, nr. 41/12 octombrie 1922, Orăștie, p. 3; Ionela Simona Mircea, *Catedrala Încoronării. Istorie şi Har*, Alba Iulia, Editura Altip, 2017, p. 34.

[13] C. Stan, *op. cit.*, p. 164-166.

[14] *Biserica şi Şcoala*, nr. 48/27 noiembrie (10 decembrie) 1922, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

De la preot la episcop

Cea mai mare schimbare în viaţa lui Ioan Teculescu a avut loc în anul 1923. Rămas văduv încă din 1909, el a decis să intre în cinul monahal, iar la 19 ianuarie/11 februarie 1923 a fost tuns călugăr de către episcopul Aradului, Ioan Ignatie Papp, la Mănăstirea Hodoş-Bodrog (jud. Arad), luându-şi numele de Iustinian[15]. A urmat hirotonirea întru arhiereu din 18 martie 1923, care a avut loc în Catedrala Mitropolitană din Bucureşti, în cadrul Sfintei Liturghii oficiate de mitropolitul-primat Miron Cristea şi episcopii Nicodim Munteanu al Huşilor, Bartolomeu al Râmnicului şi Visarion Puiu al Argeşului. În cadrul Marelui Colegiu Electoral din 29 martie 1923, Iustinian Teculescu a fost ales episcop al noii episcopii a Armatei, cu titlul de Alba Iulia[16]. Regele Ferdinand l-a învestit în importantul oficiu bisericesc la 31 martie 1923[17]. Iustinian Teculescu a fost instalat la 10 aprilie 1923. În această calitate şi-a adus o contribuţie majoră la organizarea clerului militar (pe baza Legii privitoare la organizarea clerului militar din 6 august 1921) şi la asigurarea asistenţei religioase în diferitele unităţi militare. Pe plan legislativ, episcopul Iustinian a contribuit la elaborarea „Regulamentului privind punerea în aplicare a Legii privitoare la organizarea clerului militar" (1924)[18]. Spirit deschis şi minte ageră, Iustinian Teculescu a înţeles şi nevoile spirituale ale militarilor, care nu erau ortodocşi, ierarhul preocupându-se de a avea un cleric musulman, Islam Ali Cocoi, pentru Divizia 9 Infanterie din Dobrogea[19]. Dacă la începutul păstoririi sale ca episcop al Armatei existau abia trei preoţi militari, la sfârşitul episcopatului său militar erau 26[20].

În contextul inaugurării Mormântului Ostaşului Necunoscut, episcopul Iustinian Teculescu a fost prezent la toate ceremoniile oficiale dedicate acestui eveniment. Solemnităţile au debutat la Mărăşeşti, unde au fost onoraţi cei care şi-au dat viaţa pentru ţară în timpul Primului Război Mondial. Astfel, au fost aduse rămăşiţele pământeşti a zece eroi necunoscuţi, care au murit în luptele de la Mărăşeşti, Topraisar, Chişinău, Jiu, Azuga, Predeal, Muscel, Mărăşti, Cerna şi Târgu Ocna. La 14 mai 1923 a fost oficiată o ceremonie religioasă de către mitropolitul Pimen al Moldovei şi Sucevei şi episcopii Lucian Triteanu al Romanului şi Iustinian Teculescu al Armatei, în prezenţa ministrului de război, generalul Gheorghe Mărdărescu. La finalul ceremoniei, un orfan de război, elevul Amilcar Săndulescu din Craiova, a ales un sicriu cu trupul unui soldat necunoscut pentru a fi dus la Bucureşti, unde a fost expus publicului la Mănăstirea Mihai-Vodă. Ziua de 16 mai 1923 a fost rezervată pelerinajului public, după care sicriul a fost transportat în Parcul Carol. La 17 mai 1923, în prezenţa membrilor Familiei Regale, în frunte cu Regele Ferdinand şi Regina Maria, în mijlocul unui public din care nu au lipsit reprezentanţii corpului diplomatic acreditat la Bucu-

[15] *Ibidem*, nr. 5/29 ianuarie (11 februarie) 1923, p. 8.
[16] *Libertatea*, nr. 14/1923, p. 1.
[17] Ilie Şandru, Valentin Borda, *Un nume pentru istorie – Patriarhul Miron Cristea*, Târgu-Mureș, Casa de Editură „Petru Maior", 1998, p. 145.
[18] Aurel Pentelescu, Ionuţ-Constantin Petcu, *Episcopii Armatei Române. Biografii. Documente (1921-1948)*, București, Editura Militară, 2016, p. 49.
[19] *Ibidem*, p. 56.
[20] *Ibidem*; Marius-Cătălin Mitrea, *Episcopia Armatei Române – apostolat în slujba patriei*, în „Misiunea", nr. 1/2014, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro

reşti, a fost oficiat un alt ceremonial religios de către înalte feţe bisericeşti: mitropolitul primat Miron Cristea, mitropolitul Pimen al Moldovei şi Sucevei, episcopii Lucian al Romanului, Ilarie al Tomisului şi Iustinian al Armatei şi a fost inaugurat oficial Mormântul Ostaşului Necunoscut[21].

La 8 noiembrie 1923, episcopul Iustinian l-a hirotesit protopop al preoţilor militari pe Ioan Dăncilă, cleric care funcţiona la garnizoana Sibiu şi participase la Primul Război Mondial. Ceremonia a avut loc în Catedrala Încoronării de la Alba Iulia[22].

Devenit în scurt timp o figură reprezentativă a Ortodoxiei româneşti, prin harul şi charisma sa, Iustinian Teculescu a fost invitat la diverse evenimente bisericeşti, dar şi laice, pe care le-a onorat cu prezenţa. La 6/19 martie 1924, cu ocazia alegerii noului episcop de Huşi, în persoana lui Iacob Antonovici, Iustinian Teculescu a fost cel care a oficiat slujba *Te Deum*-ului la Catedrala Mitropolitană din Bucureşti[23].

Grija pe care a arătat-o episcopul Armatei, Iustinian Teculescu, pentru clerul militar, a fost una deosebită, asistenţa spirituală a soldaţilor şi ofiţerilor fiind tratată ca o chestiune fundamentală. Astfel, între 7-18 aprilie 1924, Teculescu a vizitat garnizoanele din Arad, Cluj, Oradea şi Timişoara, în fruntea unei delegaţii din care mai făceau parte, printre alţii, diaconul George Jurebiţă şi protopopul militar Ioan Dăncilă[24].

La 25 mai 1924, episcopul Armatei sfinţeşte piatra de temelie a Palatului Societăţii Tinerimea Română din Bucureşti (Bulevardul Schitu Măgureanu, nr. 4)[25]. Alături de episcopul Buzăului, Ghenadie Niculescu, la 28 septembrie 1924 episcopul Armatei a sfinţit cripta Monumentului eroilor de la Mărăşeşti, zidită de Societatea Ortodoxă Naţională a Femeilor Române, prin subscripţie publică[26]. Promotor al cultului eroilor din Marele Război, episcopul Armatei s-a aflat în 19 octombrie 1924 la Institutul Sanitar-Militar din Bucureşti, pentru a sfinţi monumentul dedicat celor 300 de medici căzuţi în lupta cu tifosul exantematic în perioada Primului Război Mondial[27].

Un cleric transilvănean în Basarabia

În anul 1924, Iustinian Teculescu a fost chemat pentru o altă slujire arhierească, în Bugeac. Înaltul ierarh i-a păstorit pe credincioşii ortodocşi din sudul Basa-

[21] *Biserica şi Şcoala*, nr. 20/14(27) mai 1923, p. 5-7; *Foaia Diecezană*, nr. 19/7(20) mai 1923, Caransebeș, p. 3-6; *Libertatea*, nr. 21/24 mai 1923, p. 1; Alexandru Donovici, *Mormântul soldatului necunoscut*, în „Acta Moldaviae Meridionalis", XXII-XXIV, vol. I, 2001-2003, p. 377.

[22] A. Pentelescu, I.-C. Petcu, *op. cit.*, p. 57.

[23] *Biserica şi Şcoala*, nr. 12/17(30) martie 1923, p. 7; *Foaia Diecezană*, nr. 10/10(23) martie 1924, p. 5.

[24] Dragoș L. Curelea, Daniela Curelea, *Consideraţii cu privire la activitatea arhierească a părintelui Justinian Teculescu: episcopul militar de Alba Iulia (1923-1924) şi episcop de Cetatea Albă şi Ismail (1924-1932)*, în „Tabor", nr. 9, p. 31.

[25] *Cultura Poporului*, nr. 64/15 iunie 1925, Cluj. p. 1; Maria Vieru-Işaev, *Alexandru Cristea (1890-1942) viaţa şi activitatea reflectate în timp*, Chișinău, Editura Civitas, 2001, p. 147.

[26] *Renaşterea*, nr. 41/12 octombrie 1924, Cluj, p. 7.

[27] *Cultura Poporului*, nr. 84/2 noiembrie 1924, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

rabiei ca episcop al Cetăţii Albe-Ismail în perioada 1924-1932. Regiunea unde harnicul cleric transilvănean a ajuns arhipăstor era una cu mari probleme. În primul rând, zona era un mozaic etnic, acolo se aflau comunităţi foarte importante de bulgari, germani, găgăuzi şi ruşi, care erau reticenţi la valorile româneşti şi manifestau sentimente de ostilitate faţă de statul român. Pe de altă parte, sudul Basarabiei era atunci o zonă predilectă pentru agenţii NKVD, care organizau acţiuni de sabotaj şi chiar acţiuni antinaţionale, deghizate sub forma revoltelor bolşevice, care vizau destabilizarea poziţiilor României, cum a fost Răscoala de la Tatar-Bunar (15-18 septembrie 1924), în urma căreia Partidul Comunist din România, implicat în evenimente, a fost scos în afara legii. Tot pentru a submina autoritatea statului român în sudul Basarabiei, URSS a luat decizia de a crea la 12 octombrie 1924, pe malul stâng al Nistrului, un stat artificial, denumit Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, cu capitala în oraşul Balta. Printre măsurile luate de statul român pentru a stabiliza această zonă s-a numărat şi crearea Episcopiei Cetăţii Albe-Ismail la 10 martie 1923[28]. În acest context deosebit de agitat a ajuns Iustinian Teculescu să fie episcop în Basarabia de Sud. Vacantarea scaunului episcopal al Cetăţii Albe-Ismail s-a produs la 7 noiembrie 1923, când Nectarie Cotlarciuc a fost ales arhiepiscop al Cernăuţilor şi mitropolit al Bucovinei. Marele Colegiu Electoral, întrunit la 17 decembrie 1924, sub preşedinţia mitropolitului Pimen al Moldovei şi Sucevei, l-a ales pe episcopul Armatei, Iustinian Teculescu, în scaunul vacant al eparhiei sud-basarabene[29]. Precizăm că ministrul de justiţie, George Mârzescu, a insistat pentru acesta, considerându-l a fi cel mai potrivit pentru a merge acolo ca episcop[30]. A fost învestit la 20 decembrie 1924. Iustinian Teculescu a fost instalat episcop al eparhiei Cetăţii Albe-Ismail la 21 decembrie 1924[31]. El avea în jurisdicţia sa ecleziastică judeţele Cahul, Ismail şi Cetatea Albă (sudul Basarabiei, zonă cunoscută sub numele de Bugeac). A fost al doilea episcop eparhiot al acestei noi unităţi ecleziastice[32]. Deoarece predecesorul său a stat foarte puţin în demnitatea de ierarh al părţilor sudice ale Basarabiei, i-a revenit lui Iustinian Teculescu misiunea de a ctitori această nouă eparhie din toate punctele de vedere: spiritual, instituţional şi naţional. Pentru a-l ajuta în importanta misiune basarabeană, Iustinian Teculescu s-a bazat pe sprijinul consăteanului său George Jurebiţă, care a îndeplinit oficiul de secretar eparhial, ocupându-se şi de publicaţia lunară a eparhiei, „Buletinul Episcopiei Cetăţii Albe-Ismail".

Primul eveniment de anvergură la care a participat Iustinian Teculescu ca episcop al Cetăţii Albe-Ismail a fost vizita suveranilor României Mari, Regele Ferdi-

[28] George Enache, *Episcopia Cetăţii Albe-Ismail în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, în vol. „La Frontierele Civilizaţiilor. Basarabia în context geopolitic, economic, cultural şi religios", colectivul de editare: George Enache, Arthus Tuluş, Cristian-Dragoş Căldăraru, Eugen Drăgoi, Galaţi, Editura Partener, Galaţi University Press, 2011, p. 327.

[29] *Renaşterea*, nr. 1/4 ianuarie 1925, p. 7; *Unirea*, nr. 51-52/20-27 decembrie 1924, Blaj, p. 5.

[30] A. Pentelescu, I.-C. Petcu, *op. cit.*, p. 61.

[31] Luminiţa Cornea, Constantin Catrina, Ioan Lăcătuşu, *Teculeştii din neam în neam*, Sfântu Gheorghe, Editura Angustia, 2008, p. 35.

[32] Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ediţia a II-a revăzută și adăugită, vol. II, București, Editura Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice, 1930, p. 303.

https://biblioteca-digitala.ro

nand şi Regina Maria la expoziţia de la Chişinău (8-9 septembrie 1925)[33]. El s-a numărat în soborul de ierarhi, condus de mitropolitul Gurie, care a oficiat slujba *Te Deum*-ului la Catedrala „Naşterea Domnului" din Chişinău.

La nici un an de la alegerea ca episcop în sudul Basarabiei, împreună cu mitropolitul de la Sibiu, Nicolae Bălan, şi cu un grup de credincioşi români, Iustinian Teculescu a efectuat un pelerinaj în Ţara Sfântă şi Egipt, desfăşurat între septembrie-octombrie 1925. Au vizitat oraşul Ierusalim, Marea Moartă, râul Iordan, Ierihon, Betania, Muntele Tabor, Capernaum, Nazaret, Bethleem, Alexandria şi Cairo. Reţin atenţia două momente deosebite din acest pelerinaj românesc. La sărbătoarea Înălţării Sfintei Cruci (14 septembrie 1925), episcopul Iustinian Teculescu şi mitropolitul Nicolae Bălan au oficiat Sfânta Liturghie alături de patriarhul Damian I al Ierusalimului, în Biserica Sfântului Mormânt. La 3 octombrie 1925, Teculescu şi Bălan, alături de care se afla generalul Arthur Văitoianu, au fost primiţi în audienţă de Regele Fuad al Egiptului la Alexandria[34].

Episcopul Iustinian s-a preocupat de soarta învăţământului basarabean, care la acea dată era într-o stare nu tocmai bună. El a fost tot timpul conştient că un sistem educaţional foarte bine pus la punct era garanţia unei societăţi sănătoase şi prospere. De aceea s-a implicat în îmbunătăţirea situaţiei sistemului şcolar dintre Prut şi Nistru. Astfel, la 8 noiembrie 1926, Iustinian Teculescu a luat parte la inaugurarea cursurilor Facultăţii de Teologie Ortodoxă din Chişinău, alături de nume mari ale culturii româneşti: profesorul şi academicianul Ioan Lupaş, marele filosof Nichifor Crainic sau scriitorul şi teologul Gala Galaction[35].

Deşi a ajuns ierarh într-o zonă relativ izolată, Iustinian Teculescu a fost prezent la marile sărbători ale neamului, precum şi în Parlamentul României, acolo unde era senator de drept. Un moment cu o mare încărcătură spirituală şi naţională a avut loc în anul 1929, când s-a aniversat un deceniu de la Marea Unire. Fastuoasele ceremonii au avut loc în Alba Iulia, la 20 mai 1929, în prezenţa membrilor Casei Regale a României, în frunte cu micul Rege Mihai I. Au participat cei trei membri ai regenţei: patriarhul Miron Cristea, principele Nicolae şi juristul Gheorghe Buzdugan (fost preşedinte al Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie), reprezentanţii corpului diplomatic acreditat la Bucureşti şi elita politică a României interbelice. Slujba *Te Deum*-ului a fost oficiată, printre alţii, de mitropoliţii Nicolae Bălan al Transilvaniei, Nectarie Cotlarciuc al Bucovinei şi Gurie Grosu al Basarabiei, şi de episcopii Iustinian Teculescu al Cetăţii Albe-Ismail şi Nicolae Ivan al Vadului, Feleacului şi Clujului[36].

Precum în perioada cât a fost protopop la Alba Iulia, Iustinian Teculescu s-a preocupat de zidirea unor noi biserici în Basarabia de Sud, activitate pe care a susţinut-o în mod constant. Astfel, la 24 noiembrie 1929 a sfinţit biserica din Caragacii Noi (jud. Cetatea Albă)[37]. A avut în vedere, în mod deosebit, învăţământul teologic basarabean, fiind prezent de multe ori în data de 30 ianuarie (la praznicul Sfinţilor

[33] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 91/10 septembrie 1925, p. 4.
[34] *Foaia Diecezană*, nr. 43/25 octombrie 1925, p. 4-5; *Revista Teologică*, nr. 10-11/octombrie-noiembrie 1925, p. 354.
[35] C. Stan, *op. cit.*, p. 167-168.
[36] *Cultura Poporului*, nr. 280/26 mai 1929, p. 2; *Libertatea*, nr. 22/23 mai 1929, p. 1-4.
[37] *Buletinul Episcopiei Cetăţii Albe-Ismail*, nr. 2/februarie 1930, Ismail, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

Trei Ierarhi) la serbarea patronilor spirituali ai Seminarului Teologic „Melchisedec Episcopul" din Ismail (şcoală creată în 1864). De asemenea, a desfăşurat şi o bogată activitate misionară, luptând pentru răspândirea Ortodoxiei în sudul Basarabiei şi contra diverselor secte religioase.

Episcopul Iustinian Teculescu a efectuat numeroase vizitaţii canonice în cele trei judeţe ale eparhiei sale, încurajându-i pe preoţi şi credincioşi şi întărindu-i în credinţă. A fost un promotor al păcii, al înţelegerii interetnice şi, nu în ultimul rând, al valorilor româneşti. A luat măsuri ferme pentru buna funcţionare a eparhiei sale, având mereu în vedere situaţia concretă din teren. Astfel, în cadrul şedinţei Consiliului Eparhial din 17 mai 1930, s-a înfiinţat un al doilea post de preot şi cântăreţ la Coştangalia (jud. Cahul), cu obligaţia de a locui în Chioselia Mică, cu scopul de a se repara casa parohială de acolo şi de a se zidi o biserică, după care se va constitui o nouă parohie în localitatea menţionată[38].

Ierarhul basarabean cu origini transilvănene a avut, aşa cum am arătat deja, un respect deosebit pentru eroii români, promovând şi cultivând aceste sentimente şi în noua sa eparhie. La sărbătoarea Înălţării Domnului (Ziua Eroilor) din anul 1930, episcopul Teculescu a sfinţit şi inaugurat, la Ismail, Monumentul Eroilor şi Cimitirul de onoare „Regele Ferdinand" de la Mănăstirea Cetatea, localizată pe malul Dunării, ambele dedicate tuturor celor căzuţi în Primul Război Mondial, indiferent de naţionalitate[39].

La 12 octombrie 1930, Iustinian Teculescu a sfinţit biserica din localitatea Zoreni, filie a parohiei Frumuşica Nouă (jud. Cetatea Albă)[40].

În anul 1932, starea sa de sănătate s-a deteriorat progresiv. În 6 iulie 1932, episcopul Teculescu a acceptat să fie transferat la un sanatoriu din Braşov, unde la 16 iulie 1932 a încetat din viaţă[41]. A fost un ierarh deosebit de respectat, inclusiv de alte comunităţi de credinţă, cum ar fi cea greco-catolică din Transilvania. Ilustrăm această aserţiune cu necrologul său, publicat în ziarul „Unirea Poporului" de la Blaj, nr. 30 din 24 iulie 1932: „A murit episcopul Iustinian Teculescu. Sâmbătă în 16 Iunie a închis ochii pe vecie, la Braşov, unde venise să-şi caute alinare de-o boală grea, episcopul Iustinian al Cetăţii Albe şi Ismail din Basarabia. Răposatul a fost pe vremuri, înainte de războiu, protopop ortodox la Alba Iulia şi era cunoscut în tot ţinutul Mureşului şi al Munţilor Apuseni ca orator (vorbitor) vestit şi luptător pentru naţie. După înfăptuirea României Mari a fost numit episcop militar, apoi vlădică la Cetatea Albă şi Ismail, unde a păstorit cu multă înţelepciune. De naştere era din ţinutul Braşovului şi se trăgea dintr'o foarte veche familie preoţească. Ca om înţelegător şi bun român ce era, cu uniţii a trăit totdeauna în bună pace şi frăţie. Fie-i ţărâna uşoară"[42].

A fost înmormântat la Covasna în data de 19 iulie 1932, de un sobor de arhierei şi preoţi din care au făcut parte episcopul Ioan Stroia al Armatei, arhiereul Vasile

[38] *Ibidem*, nr. 6/iunie 1930, p. 24.
[39] *Ibidem*, nr. 7/iulie 1930, p. 16-17.
[40] *Ibidem*, nr. 12/decembrie 1930, p. 18-19.
[41] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 58/24 iulie 1932, p. 4; A. Pentelescu, I.-C. Petcu, *op. cit.*, p. 65.
[42] *Unirea Poporului*, nr. 30/24 iulie 1932, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Stan, vicarul Mitropoliei Sibiului ca delegat al mitropolitului Nicolae Bălan şi arhiereul Vasile Pocitan, locţiitor al episcopiei Huşilor.

Activitatea sa deosebit de intensă l-a ţinut departe de munca scriitoricească, astfel că episcopul Iustinian Teculescu este autorul unei singure cărţi – „Pentru neam şi pentru lege. Cuvântări şi predici" (Sighişoara, 1931). A colaborat cu diverse publicaţii: „Revista Teologică", „Telegraful Român", „Gazeta Transilvaniei" etc.

Regatul României a ştiut să onoreze munca neobosită şi activitatea pentru biserică şi neam a episcopului Iustinian Teculescu. El a fost decorat cu: Medalia „Răsplata Muncii pentru Biserică", clasa I; Crucea Ordinului „Coroana României", în grad de comandor; Ordinul „Coroana României", în grad de mare ofiţer şi Ordinul „Steaua României", în grad de ofiţer.

https://biblioteca-digitala.ro

RUSU AUREL (1921-2022) – UN SECOL DE VIAȚĂ, UN SECOL DE AMINTIRI

Dan RAMF[1]

RUSU AUREL (1921-2022) – A CENTURY OF LIFE, A CENTURY OF MEMORIES

ABSTRACT

Rusu Aurel (1921-2022) and his wife Rusu Ana (1928-2017), was the family where I spent hours and whole days, there I felt history at its home, I will keep them in my heart until the end of my life. The Great Union of 1918, the departure of Transylvanian Romanians to work in America, the interwar period, the Second World War, imprisonment in Russia, communist quotas, political prisoners, were just some of the memories of these grandparents. A big surprise for me was the date of September 21, 2014, when after 39 years I discovered the war veteran Mija Ioan (1918-2017), the one I was looking for as a small child, with the help of the Rusu family. Probably God arranged things according to the holy order, all these veterans had a last honor of today's Romanian Army. And now let's meet the one who lived 100 years and wished us at least that many years.

Keywords: Rusu Aurel, history, memories, the Second World War, imprisonment, communism period.

Rusu Aurel (1921-2022) şi soţia Rusu Ana (1928-2017), a fost familia la care am petrecut ore şi zile întregi, acolo am simţit istoria la ea acasă, îi voi păstra în inimă până la finalul vieţii. Marea Unire de la 1918, plecarea românilor transilvăneni la muncă în America, perioada interbelică, Al Doilea Război Mondial, prizonieratul în Rusia, cotele comuniste, deţinuţii politici, au fost doar câteva din amintirile acestor bunici. O mare surpriză pentru mine a fost data de 21 septembrie 2014, atunci când după 39 de ani l-am descoperit pe veteranul de război Mija Ioan (1918-2017), cel pe care-l căutam de mic copil, cu ajutorul familiei Rusu. Probabil Dumnezeu a aşezat lucrurile după sfânta rânduială, cu toţii aceşti veterani au avut parte de un ultim onor al Armatei Române de azi. Şi acum să-l cunoaştem pe cel care a trăit 100 de ani şi ne dorea cel puţin atâţia.

Povestea eroului nostru începe în anul 1921, în ziua de 20 iunie, când se naşte Rusu Aurel, în satul Tăuni, judeţul Târnava Mică atunci.

„Pe tatăl meu l-a chemat Aurel (1900-1988), iar pe mama a chemat-o Palaghia (1900-1984). Pe bunicii mei i-am prins puţini ani în viaţă, doar pe Rusu Iosif mi-l amintesc, i se spunea «de-a lui Bogdănel». Eu eram mic copil când îl întrebam pe moşu':

[1] Muzeograf, Muzeul Naţional al Aviaţiei Române, Secţia Istorie şi Muzeografie, Rachete şi Cercetări Spaţiale „Hermann Oberth", Mediaş; e-mail: danramf@yahoo.co.uk.

https://biblioteca-digitala.ro

«- Moşule cât îi de departe America?».

«- Cât ţâpi (arunci-n.n.) cârja asta şi o mai duci şi-n mână!», îmi răspundea glumind bătrânul Iosif. Atunci eu aruncam cârja şi-l întrebam pe moşu':

«- Moşule, cât să o mai duc?». Aveam cinci ani când a murit, în tinereţe a fost în America la lucru, iar când a venit înapoi şi-a cumpărat pământ.

La părinţi am fost 6 copii, doi băieţi şi patru fete: Aurel (1921), după mine venea Maria în 1924, Ioan în 1928, Anica în 1931, Emilia în 1934 şi Lucreţia era din 1938.

La vârsta de 7 ani am mers la şcoală. Eram îmbrăcaţi cu cioareci şi cu haine româneşti. Când mergeam la şcoală era o linişte în clasă, de puteai auzi musca. Învăţător l-am avut pe Gostin Dumitru, era oltean de lângă Caracal, eu cred că de prin Scorniceşti. Tot la şcoala noastră a fost şi domnul învăţător Codău Ioan, era de «prăsilă» (de loc-n.n.), din satul Tău de lângă Blaj.

Materia mea preferată la şcoală a fost matematica, nu istoria sau geografia, asta m-a ajutat mai târziu în viaţă. Cel mai bun coleg din clasă la media generală era Băcilă Traian, copil din familie cu 12 prunci. El era tot în faţa mea la media generală, dar eu eram peste el la matematică. Toate problemele erau rezolvate la tablă şi eu primeam calificativul «Foarte Bine»! Nu primeam cărţi cadou, cel mai mult mi-au dat 5 lei la premiu. Cărţile de la şcoală le cumpăram de la colegii mai mari; câte un manual era atât de uzat că abia îl ţineai în mână.

La noi în sat oamenii, creştinii erau numai de religie greco-catolică. Preot era Ciulea Diomid, era de prin Spini, azi îi spune Lunca Târnavei. Parohia noastră era bogată, avea 30 de iugăre de pământ, noi îi dădeam contribuţie o felderă de cucuruz pe an. Când au venit comuniştii la putere au desfiinţat Biserica Greco-Catolică, atunci lumea s-a făcut ortodoxă cu forţa", preciza Rusu Aurel.

„Pentru noi copiii, sărbătoarea de Crăciun era o mare bucurie. De ajun ne adunam câte trei, patru băieţi şi plecam la colindat până seara târziu. Toţi oamenii ne deschideau uşa. Cel mai mult am colindat: «La oraş la Viflaim», «D-acu-i sunt acele curţi» şi «Trei păstori». Întotdeauna tata tăia porc de Crăciun, cu toate acestea, tata şi mama erau credincioşi, ţineau toate posturile, doar noi copiii ne mai scăpam. La şcoală, orele de religie erau obligatorii, aveam materie de învăţat. Mergeam la biserică toată familia, eram îmbrăcaţi doar cu straie româneşti, femeile şi fetele îşi puneau năframă pe cap. Mie îmi plăcea la biserică, domnul părinte mă punea să rostesc «Tatăl nostru» şi «Crez într-unul Dumnezeu».

După ce am terminat cele şapte clase primare, am rămas la agricultură şi la oierit cu familia. Preotul satului îi tot spunea lui tata:

«- Să laşi copilul să meargă mai departe, la şcoală!».

«- Nu pot domn' părinte, eu am şase copii, ăsta-i ăl mai mare, trebuie să mă ajute cineva!», îi zicea tata preotului nostru.

Un văr de-a[l] meu, Sărătean Ioan, avea vreo 15 oi, am fost asociaţi între noi. Vărul Sărătean a fost încorporat la Regimentul 82 de Infanterie de la Târnăveni, au ajuns cu divizia lor până la Stalingrad. Acolo i-au încercuit ruşii, i-au prins, au fost puşi în coloană să-i ducă în lagăr. Unul din gardieni a tras cu arma şi l-a rănit, dar nu tare, la umărul stâng. Unii dintre prizonieri erau răniţi grav şi nu mai puteau merge. După ce au mers pe jos vreo trei sau patru zile, el a gândit că dacă-i rănit le dă vreo

https://biblioteca-digitala.ro

căruţă să-i ducă. Seara s-a făcut selecţie la ăi care-s răniţi şi atunci el s-a dus la sanitari. Din acel moment, nu se mai ştie nimic de el, dar acasă n-a mai venit, nici carte n-a scris. Sărătean Ioan era născut din 1916, se trăgea din Spătac, judeţul Alba. Mama lui, mătuşa mea, era soră cu tata, a fost asistentă medicală la spitalul Colentina în Bucureşti, acolo l-a cunoscut pe tatăl lui, pe Sărătean Ioan, care lucra şi el în Bucureşti. El a crescut alături de noi, că mamă-sa a venit acasă numai la pensie. A fost singurul fecior la părinţi.

În 1939 legionarii l-au împuşcat pe primul ministru Armand Călinescu, atunci Regele Carol al II-lea a dat ordin ca în fiecare judeţ, oraş, comună sau sat să fie împuşcaţi câţiva legionari. La noi în sat primul pe listă a fost Codău Ioan, dar el era învăţător şi avea radio. El a auzit ce s-a întâmplat în Bucureşti şi când au venit jandarmii din Bălcaci să-l înhaţe, nu era acasă. Atunci şeful de post a zis că-l ia pe legionarul Codrea, când au ajuns la podul unde a fost SMT-ul, jandarmul a tras, până la urmă l-a împuşcat şeful de post de la Bălcaci. Mortul a rămas acolo până a doua zi, cu traista agăţată de-un băţ, pe umăr. A doua zi când am plecat către Valea Lungă, eu l-am văzut acolo mort. Codrea Nicolae era născut din 1896, tata îmi zicea că era mai mare cu patru ani decât el. Legionarii la noi în sat nu erau văzuţi rău pe atunci, că erau oameni cinstiţi", spunea veteranul Rusu Aurel.

Majoritatea feciorilor din sat erau cu legionarii, ne uneam şi mergeam cu stea-guri şi cântări pe drum. Şi tata s-a înscris la ei, dar nu-i prea căuta că aveam oi şi n-aveam timp de şedinţe. Şef de cuib era învăţătorul Codău. Partidul ăsta n-a stat mult la putere, era singurul partid când au condus ei.

Premilitărie am făcut în satul Făget, dacă treceam dealul erau numai 3 kilometri până acolo. La premilitari eram vreo 50 de băieţi, dacă ne prezentam toţi. Tot când am fost concentrat premilitar, am fost dus la Liceul «Iacob Mureşan» de la Blaj. În timp cât eram la Blaj, au început a sosi răniţii de la Odessa, atunci o parte a liceului a fost transformată în spital. Un consătean de-a[l] nostru, Călugăr îl chema pe el, avea grijă de doi răniţi, amândoi erau fără picioare. Călugăriţele le făceau mâncare la cei internaţi acolo, dar şi nouă celor care le ajutam.

La 20 februarie 1942 mi-a venit ordinul de încorporare. Am fost chemaţi două contingente odată, de la noi s-au adunat vreo 40 de feciori. Când am plecat, ne-au condus părinţii şi tot restul satului până la ieşire din Tăuni, femeile lăcrimau şi ţiganul[2] cânta cu dipla (vioara-n.n.) după noi. Jurământul l-am depus la Blaj, de acolo fiecare s-a dus la unitatea unde a fost repartizat. La Brăila, de la noi din localitate am fost trimişi: Rusu Aurel, Puşcă Nicolae, Aron Ioan, Mija Ariton şi Bârloncea Ioan; toţi eram născuţi în 1921.

Eu am ajuns la Regimentul 5 Grăniceri de la Brăila, la compania a 5-a, era de Specialităţi. La noi în companie cred că eram cam 160 de soldaţi. Comandant l-am avut pe căpitanul Niculescu. La Brăila în armată, cel mai greu a fost cu mâncarea, era tare slabă. Ne făceau mămăligă într-un cazan, băgau făină, după aia o amestecau. Când era gata, o vărsau pe o masă şi o întindeau cu un amestecător, o făceau subţire de vreo trei degete. Apoi puneau liniarul şi o tăiau în bucăţi egale. Dimineaţa primeam ceai, la amiază o z[e]amă de varză, tare semăna cu aia din prizonierat. Uneori pri-

[2] Ţigan, termen folosit de Rusu Aurel pentru a numi populaţia rromă.

https://biblioteca-digitala.ro

meam pâine, aşa cât îi pumnul, era pâine de Manutanţă. Câteodată pe lângă mămăligă ne dădeau o lingură de brânză.

La Brăila câmpul de instrucţie era drept, lung şi lat de mai mulţi kilometri. Acolo făceau trageri şi exerciţii atâtea regimente odată, eram mii de soldaţi. Când aveam trageri, cartuşul nu ştia carte, el se ducea. Comandanţii ne mânau înainte să fugărim oamenii de pe hotar, de la sapă, de la coasă, sătenii trebuiau să plece acasă că se fac trageri în poligon. Azi aşa, mâine tot aşa, noi nu lăsam oamenii în pace să lucreze. În primul an am făcut trageri cu puşca ZB, după aia cu pistolul mitralieră Oriţa, de 32 de cartuşe. Atunci, în 1943, s-a ridicat peste poligon dintr-o brazdă într-alta, un dig înalt. La digul ăla noi îi ziceam „biută", s-a făcut cu deţinuţi basarabeni şi cu jidani[3]. Din Valea Lungă am găsit acolo pe doi jidani: Adalberth Kohn şi pe celălalt îl chema Kerner. De Kohn ştiu că avea prăvălie în Valea Lungă, amândoi s-au cerut să fie la mine în echipă. Fiecare avea normă să ducă câte 20 de roabe de pământ. Ei veneau cu pământul, îl descărcau şi alţii după ei îl bătuceau cu butucii. Cei doi evrei aveau fiecare pe mână câte două ceasuri de aur. Într-o zi i-am întrebat:

«- De ce le-aţi luat cu voi?».

«- Nea Rusule ăştia-s bani, dacă trebuie să le vindem, noi'om merge şi fără astea», mi-au răspuns cei doi. Pe ei i-au adus aici, pe alţii i-au trimis la Marea Neagră sau în Transnistria. Cu alţi evrei ne-am întâlnit şi când am plecat pe front. Câteva zile ne-au ţinut la Marea Neagră, la Limanul Nistrului. Acolo unde eram noi cartiruiţi, un sat era locuit numai de jidani, se numea Bagatiriova. Altă localitate care era chiar pe mare se numea Tuzla. La Bagatiriova am stat vreo două săptămâni. Pe evrei îi vedeam dimineaţa şi seara când plecau sau veneau de la lucru. Nu ştiu unde păcatele lor mergeau, că ziua nu găseai suflet de om pe-acolo. Nouă comandanţii ne ziceau că evreii sunt «duşmanul poporului», auzeam că la Odessa ei erau ăia care distrugeau mai tare frontul. Rămâneau acasă, după ce intrau armatele învingătoare, se ocupa satul, iar evreii peste noapte trăgeau şi ajutau armata sovietică. Ei erau partizanii din spatele frontului.

În primăvara anului 1944 pe mine şi pe încă nouă inşi ne-au trimis la Făgăraş, la Şcoala de Telemetrie. Aici am făcut instrucţie pentru observator telemetrist, la aruncătoare de 120 de milimetri. La Şcoala de Telemetrişti din Făgăraş, mâncarea şi tratamentul au fost foarte bune. Eram cazaţi în cetatea Făgăraşului, lângă Olt. Dimineaţa primeam micul dejun, după care coboram într-un sat numit Galaţi. Acolo era şcoala unde eram încadraţi şi făceam teoria. Eram cazaţi în camere mari, în cetatea Făgăraşului, cam 20 de soldaţi într-o cameră. Lângă noi erau alte camere, cu lacăte mari pe uşi. Comandanţii ne spuneau aşa: «Să nu cumva să vă băgaţi acolo că alea au legătură cu Cetatea de Baltă», povestea cu umor bunicul Aurel.

Când aveam aplicaţii, se proceda în felul următor. Primeam o hartă, a Făgăraşului sau a munţilor din zonă, o punea comandantul pe masă şi trăgea o linie pe ea. Ţi-o punea în mână şi plecai. Ne luam creioane, aparate de ochire, binoclu, telemetru, pe care-l ducea în spate un coleg, altul ducea cronometru şi busola Krauss. Pe drumul nostru trebuia să scriem tot ce am întâlnit în faţă, dacă treceam peste un pârâu trebuia desenat pârâul, trebuia să faci legătura unde se varsă acel pârâu. Dacă găseam o fân-

[3] Jidani, termen folosit de Rusu Aurel pentru a numi evreii.

https://biblioteca-digitala.ro

tână o scriam şi desenam locul respectiv. Trebuia să scriem dacă are apă potabilă sau dacă în zonă sunt izvoare. Treceam peste munţi şi vedeam cum sar caprele negre. Dimineaţa plecam şi ne întorceam seara. Întotdeauna predam la comandant lucrarea pe care am făcut-o peste zi. La finalul lunilor de şcoală de la Făgăraş am dat examen, asta era înainte de Sfintele Paşti din 1944. Îmi amintesc că, imediat înainte de Paşti, am venit acasă. Nu ştiam eu că abia peste cinci ani, în 1949, voi mai apuca să aud slujba de înviere din biserica noastră; eram tineri şi nu ne gândeam la aşa ceva.

Chiar în ziua de Paşti am auzit că americanii au bombardat cu 1.000 de avioane oraşul Ploieşti şi Valea Prahovei. No' acum, mă gândeam eu, cum mai ajung la Brăila, la regiment? Deja au trecut vreo cinci sau şase zile, după zece zile eram dat dezertor. Trenurile nu mai circulau bine, aveau întârzieri. Dacă nu ajungeam în alea zece zile la unitate, primeam 25 de lovituri cu centura la fundul gol, în faţa regimentului, dar am reuşit şi am ajuns. Înainte de a pleca pe front am mai vizitat o dată pădurea Monumentul din Brăila; acolo era un monument, de-aia îi spunea aşa. În pădure erau clădiri, erau restaurante şi era amenajat un parc.

În primăvară, imediat după Paşti, ne-au vărsat la Regimentul 38 de Infanterie, acum eram la Divizia a 10-a Infanterie. Ne-au dus cu trenul până la Balta Albă, acolo erau nişte depozite mari, unde lucrau de-ăştia pedepsiţi. După ce ne-au coborât din tren, în timpul nopţii am fost bombardaţi, nu mai ştiam pe unde să ne ascundem.

Pe noi, pe observatorii de artilerie, ne-au pus în spate la linia întâi, aveam o cazemată de unde urmăream mişcările ruşilor. Eram trei inşi, eu, un sergent major şi un telefonist. Telefonistul era basarabean, casa lui era la numai 30 de kilometri de locul unde eram noi. El avea o vorbă: «N-aveţi voi treabă cu aparatele mele». Şi-a tras firul printr-o viţă-de-vie din apropiere şi aşa comunicam cu artileria. Comandantul bateriei de tunuri din spatele nostru nu dădea ordin de tragere, până nu trimiteam noi datele unde se afla inamicul. Când descopeream un punct de artilerie inamic îi anunţam. Noi aveam tunuri de 120 de milimetri, le-au adus cu caii până aici, după care le-au camuflat pe poziţie. Toată vara artileria lor a bătut pe noi şi ai noştri pe ei.

În prima noapte de front ruşii au avut tragere lungă, au bătut pe artileria noastră, spre dimineaţă au scurtat tragerea, au bătut pe linia întâi. Abia am apucat să ne săpăm o groapă şi să ne adăpostim, am acoperit-o cu traverse de cale ferată, peste care am pus pământ şi carton asfaltat să nu ne ude ploaia. Când bătea vântul tare, ne zbura cartonul, rămâneam descoperiţi, dar nu era să-l lăsăm moştenire ruşilor.

Civilii erau evacuaţi de acolo pe o rază de vreo 10-15 kilometri. Când transmiteam comanda la artileria noastră unde să bată, le spuneam aşa:

«- Alo Vâlcea, alo Vâlcea!», răspundeţi. Vâlcea era codul nostru.

«- Da», ne răspundeau colegii de la artilerie.

«- La punctul 101, distanţă de 1.500 de metri, unghiul de 72 de grade, se află un pom. Acolo-i instalată o unitate de artilerie inamică!». Era în faţa noastră insula Carolina, dincolo pe Nistru. Pe insula aia sunt câteva sate, la unul îi zicea Achimbeltu. Pe noi, la data de 19 august 1944 au început să ne bată ruşii, cred că de pe la ora doisprezece noaptea. Toată noaptea auzeam cum bat şi ne întrebau comandanţii noştri:

«- Unde bat, de unde bat, pe cine i-a atins ruşii?». Eu nu-i puteam descoperi că era noapte şi nu vedeam, nu ştiam de unde vin proiectilele. Când s-a luminat de ziuă, imediat cu aparatul de ochire am descoperit de unde trag sovieticii. Dar ei s-au

https://biblioteca-digitala.ro

oprit, acum dădeau ai noştri cu artileria pe ei. La un moment dat am primit ordin de retragere, telefonistul şi-a luat aparatul în spinare, şi-a pus cablul pe ghem şi ne-am pornit către unitate. Sergentul meu mă îndemna să merg la grupul de infanterie, să văd care-i situaţia. Dar mai erau acolo?! Grupul de infanterie nu mai era acolo, au fugit în timpul nopţii.

Nu a trecut mult timp şi începe a veni armată de-a noastră în ajutor. Cu armata care a venit în ajutorul nostru am pornit către satul Tătărăşti. Când am ajuns acolo, ai noştri au început a bate cu artileria pe malul rusesc, ne aşteptam să vină ruşii cu bărcile peste noi, dar deocamdată nu vedeam pe malul lor nici o mişcare. Când au scurtat tragerea, românii au bătut şi pe malul nostru, acolo era o râpă de vreo 20 sau de 30 de metri. Ruşii erau trecuţi pe partea noastră, dar n-au mai apucat a face cap de pod. Pe râpa aia i-au bătut ai noştri cu brandurile, când am ajuns acolo era plin de ruşi morţi.

La marginea satului Tătărăşti, dintr-un pod sare un rus care o ia la fugă prin sat. Soldaţii noştri l-au prins, era rănit prin umărul stâng. Un sergent de-a[l] nostru ne spune:

«- Daţi-i mă un glonţ la ăla, să nu mai necăjească sanitarii noştri cu el!». Nimeni dintre colegi n-a vrut.

«- Daţi-vă îndărăpt!», a zis sergentul. Atunci rusul a ridicat mâna dreaptă sus şi-a zis:

«- Ne strelyayte v menya, u menya chetvero detey!». Atunci n-am înţeles ce-a zis, dar când am ajuns prizonier am ştiut:

«- Nu mă împuşca, că am patru copii!», povestea cu ochii în lacrimi bunicul Aurel. Sergentul a ridicat puşca şi l-a puşcat pe bietul om. Noi care eram în Regimentul 38 de Artilerie, Divizia 10 Infanterie, practic eram încercuiţi.

De la Tătărăşti am încercat să o luăm către România, pe drum întâlneam tot mai multe unităţi; atunci s-a încercat să facem un front de rezistenţă, dar nu s-a putut. Eram aşa de înghesuiţi pe drum, cum sunt oamenii duminica în biserică. Erau sute de căruţe de la toate unităţile, tunuri, toţi grămadă, unul peste altul. La sfatul unui căpitan, o parte din noi a luat-o pe alt drum şi au scăpat din «punga» aia, care nu era închisă de tot. Ruşii veneau şi dinspre nord, dinspre est, dar şi dinspre Marea Neagră.

Eu eram într-o căruţă fără coviltir, dar cele mai multe aveau, ne apăra de ploaie. Pe drumul nostru am trecut printr-un sat numit Răscăieţi, a fost ars de două ori, odată de ruşi, după aia de români. Noi am contraatacat şi ce-a mai rămas din el a ars în luptele alea. De la Răscăieţi drumul urca în sus, pe-o parte erau case, pe cealaltă erau grădini. Drumul era plin de curbe şi de serpentine, aşa cum este la Mediaş, hula Baznei. Cum era atâta lume şi huruiau căruţele s-a făcut praf şi nu auzeam ce vine după noi.

Eu şedeam pe loitra din dreapta căruţei, chiar pe partea cu şanţul. Unul din carul nostru, era cu spatele la noi, se uita îndărăpt. Deodată îl aud că zice:

«- Uite tancul!».

Mi-am sucit capul şi văd tancurile tot câte două pe drum, veneau unul lângă altul şi călcau tot sub şenile. De la noi până la ele nu cred că erau mai mult de 15, până la 20 de metri. Ele au apărut de după o curbă, ne-am trezit că-s în spatele nostru. Tancul venea către noi, atunci eu am pus piciorul pe loitra căruţei să sar în şanţ. Când

https://biblioteca-digitala.ro

am pus piciorul să sar, unul s-a prins de mine şi am alunecat înapoi. Îmi amintesc atunci că mi-am dat drumul din căruţă direct în cap, am căzut în şanţ şi m-am rostogolit. Norocul meu că am avut casca pe cap. M-am ridicat şi am mai apucat să văd un soldat dintr-o căruţă care s-a ridicat, a întins mâinile spre tanc, parcă vroia să-l oprească. Tancul l-a zdrobit, s-a urcat pe căruţe, se auzeau şenilele cum rup tot. După el venea alt tanc, şi altul, cred că de tot au fost vreo 12 tancuri", îşi amintea lăcrimând bunicul Aurel.

„Eu nu m-am mai mişcat de acolo, am stat în şanţ până au trecut toate tancurile, după ce n-a mai fost nici unul m-am ridicat şi am început să fug prin viile alea. M-am întâlnit cu alt băiat şi împreună fugeam, nu mai aveam armă sau cartuşe, au rămas sub tanc.

În toată harababura aia, un tanc rusesc şi-a prins şenilele de pe partea stângă în hamurile şi lanţurile de la căruţe, n-a mai ţinut direcţia şi a intrat într-o mlaştină de lângă noi. Am auzit pe un soldat că strigă către altul: «Hai mă cu faustpatronul»! A venit unul care avea faustpatron şi a tras un proiectil, odată a luat foc tancul. Din el au sărit doi ruşi care au luat-o la fugă prin trestii.

Tot fugind prin miriştea aia, am ajuns deasupra de un rozor, pe dunga rozorului stăteau cu spatele la mine doi ruşi. Unul din ei citea dintr-o carte şi celălalt îl asculta. La picioarele lor era o mitralieră pe roate, nu ca a[le] noastre să le duci în spate.

M-am oprit şi am dat să mă smucesc înapoi, să fug. Am apucat să fac vreo cinci paşi când unul din ei a strigat la mine:

«- Stai, predaiski»! M-or fi auzit, m-or fi simţit, nu-mi dau seama, dar când l-am văzut cu pistolul asupra mea, m-am oprit. Am ridicat mâinile sus, un rus a venit la mine, m-a pipăit să vadă dacă nu am armă sau muniţie, dar eu nu mai aveam nici bocancii în picioare. M-au întrebat de unde am sângele pe pantaloni, dar au văzut că nu-s rănit, era sângele celor călcaţi de tancuri.

Acolo erau o mulţime de prizonieri, eu cred că eram peste zece mii laolaltă. Printre ei erau şi civili, dar şi nemţi. Cei mai mulţi eram românii. În toţi prizonierii ăia, era un grup de şapte nemţi. I-au încolonat unul lângă altul şi a venit la ei un ofiţer rus care ştia germana. S-a dus la fiecare şi-l întreba. Nemţii atâta ziceau:

«- Ich weiß nicht!», adică «Nu ştiu!», ziceau nemţii. Se ducea din nou la primul şi-l întreba, nemţii tot acelaşi răspuns. Probabil îi întreba din ce unitate sunt, unde-i divizia lor şi ei n-au vrut să zică nimic sau erau rătăciţi. I-a tot întrebat una, alta, până odată s-a dat comanda pe ruseşte la şapte militari cu pistoale mitralieră să vină aici. I-au încolonat pe cei şapte nemţi la marginea şanţului şi ofiţerul a dat ordin:

«- Strelyat!». I-au împuşcat pe toţi. După aia ofiţerul rus s-a urcat pe o căruţă şi a pus nişte basarabeni să ne traducă:

«- Cu românii s-a făcut pace, voi mergeţi acasă acum. Pe nemţii pe care-i prindem sub o sută, îi puşcăm pe toţi!». Asta s-a întâmplat la data de 24 august 1944, era la amiază, cred că pe la ora unu.

Ne-au pornit pe jos, ne-au aliniat tot câte patru pe un rând, eu gândesc că era lungă coloana de vreo doi kilometri. Am luat-o către nord, să găsim un pod ca să ne treacă Nistrul. Peste Dunăre, Odessa nu-i departe, dar nu era pod de trecere. De la Tătărăşti până la Odessa am făcut nouă zile. Pe drum prin Basarabia ieşeau femeile

https://biblioteca-digitala.ro

să ne dea o bucată de pâine sau de mămăligă, vedeau că vin coloanele de prizonieri. Noi fugeam să prindem o bucată de mâncare, o doboram pe biata femeie la pământ şi abia dacă prindeam o bucăţică de pită cât îi anafura la biserică. După ce am trecut Nistrul, acolo satele îs amestecate; pe acolo nu ne-a mai dat nimeni de mâncare.

Când am ajuns la Odessa n-am mai putut merge. Aşa a fost de bombardat oraşul şi-ncoace, şi-ncolo, că pe jos erau numai ţigle sparte, cărămizi rupte; atunci m-am rugat de o santinelă să-mi dea ceva în picioare că eram desculţ. Soldatul a oprit coloana şi-a zis:

«- Care aveţi de rezervă o pereche de bocanci?».

«- Eu am, dar să-mi plătească!», a răspuns un prizonier.

În lagărul din Odessa primeam mâncare o dată pe zi, o ciorbă de nu ştiai din ce-i făcută şi o feliuţă de pâine, cam de 200 până la 300 de grame. Felul doi era «kaşa»; când am auzit ce ne dau, ziceam unii către alţii: «Măi să ne păstrăm pâine că avem nevoie la felul doi». Kaşa era o amestecătură de varză, cartofi, uneori puneau şi mei fiert, nici pomeneală de caşul nostru. Dormeam afară, pe cimentul gol.

La mijlocul lui septembrie 1944 ne-au urcat în trenuri de vite şi ne-au trimis în lagăr. La mijlocul vagonului ne-am făcut o gaură pentru necesităţi. Din cauza la apă sau la mâncare, ne-a pornit diareea. Ne fugăream unul pe altul de la gaura aia:

«- Scoală mă, că fac pe mine!».

«- Stai mă, că n-am gătat!», îmi zicea colegul de suferinţă. Ne împingeam unul pe altul, atunci a fost rău", îşi amintea cu tristeţe bunicul.

„Primul lagăr a fost cel de la Novgorsk, acolo am ajuns la 8 octombrie 1944. Dacă treceai Marea Baltică, oraşul Helsinki era la 80 de kilometri. Aici am întâlnit un băiat din Lodroman, pe Tudoran Nicolae, şi pe Puşcă Cornel, de la noi din Tăuni. Şi în lagărul acesta cred că eram peste zece mii de prizonieri. De îmbrăcat ne-au dat haine mai bune, de curăţat ne-au băgat la etuvă, dar cu mâncarea a fost rău şi aici. Ne dădeau un polonic cu supă de nu ştiai din ce-i facută, pâine câte trei sute de grame şi felul doi Kaşa. Cartofii cum îi scoteau din pământ aşa-i puneau la fiert; după ce erau fierţi, îi scoteau cu o lopată găurită. La fel făceau cu varza, o fierbeau cu tot cu rădăcină. Niciodată nu ne dădeau mâncare să ne săturăm. Carne nu am văzut în toţi anii de prizonierat. Capetele de peşte le fierbeau şi ne făceau z[e]amă din ele. Uneori la felul doi ne dădeau peşti săraţi. Mâncare primeam de două ori pe zi.

Cu hainele ruşii au fost mai darnici, ne-au dat pufoici, pâslari în picioare, ei le spuneau «valinki». Pe cap ne-au dat căciuli care ne protejau şi urechile, iar mâinile ni le protejam cu mănuşi. Eu am fost rezistent la frig, nici nasul nu mi-a îngheţat în Rusia. Ne duceau la lucru la pădure, trebuia să tăiem lemne pentru o uzină electrică, aşa funcţiona. Lemnele erau tăiate de alţii, noi doar le transportam. Ne-am făcut nişte sănii mari, le-am poreclit „bou-sanie", pe care încărcam lemnele, iar ca să putem trage aşa povară ne-au dat hamuri ca la cai. Nici n-am ajuns bine acolo, că a început să ningă. Ne înhămam la sanie tot câte doisprezece băieţi. Tot la a zecea sanie era un sanitar cu trusa sanitară, dar tot prizonier ca şi noi. Erau pregătiţi în caz că-i îngheaţă la unul nasul, urechile, degetele sau dacă ne accidentăm, să ne ajute. Ne anunţau să fim atenţi la ger. Am primit batiste special făcute să ne acoperim nasul. Mulţi cădeau jos de frig. Totdeauna la pădure am fost cu valinki şi cu mănuşile pe mâini. Valinki erau încălţăminte rusească foarte bine făcută, din lână presată. Puteai să stai toată ziua în zăpadă,

https://biblioteca-digitala.ro

că nu simţeai frigul, important era să nu te uzi. Ne scoteau la lucru până la minus treizeci de grade Celsius. Cel mai frig era dimineaţa după răsăritul soarelui.

Trezirea era la ora cinci dimineaţa, ne îmbrăcam, ne spălam, mâncam şi ne pregăteam săniile. Pe o sanie puneam doi metri cubi de lemn, o trăgeam 12 inşi. Santinelele aveau câte doi câini, ciobăneşti germani, de pază. În prima iarnă a venit o zăpadă de doi metri, dar şi un ger mare. Până la minus treizeci de grade ne scoteau la lucru. Dacă depăşea -30 de grade, eram scutiţi în ziua aia.

O păţanie din lagăr mi-o aduc aminte până azi. Noi la pădure trebuia să cărăm şi stânjeni lungi de la 5 până la 10 metri lungime, pentru construcţii. Ca să putem duce stânjini aşa lungi, băgam lemne sub ei, tot din metru în metru. După aia îi ridicam pe umăr şi-i transportam, dar zăpada era mare şi nu vedeam unde sunt gropile. Atunci unii băieţi căzeau, se împiedicau şi toată povara rămânea pe ceilalţi. La câţiva li s-au rupt parii şi au căzut jos. Atunci santinelele au dat drumul la câini pe noi şi au început să ne bată. Când am ajuns în lagăr am raportat la conducere ce s-a întâmplat şi cine ne-a bătut. Pe gardienii ăia i-au mutat de acolo, mai mult nu i-am mai văzut între noi", îşi amintea veteranul nostru.

„În lagărul nostru eram aproape 12.000 de prizonieri, toate naţiile erau acolo: finlandezi, nemţi, unguri, români, olandezi, danezi, cehi, spanioli, italieni. La italieni le-au dat prima dată drumul acasă, când s-a desprimăvărat. Cu ei odată au plecat şi „internaţionalii", aşa le ziceam la olandezi, danezi, spanioli sau cehi. În lagăr la Novgorsk ne-au făcut un club politic unde ne adunau să facă propagandă cu noi. Fiecare ţară avea translatorul ei. Tot în primăvara anului 1944 s-au făcut batalioane să venim pe front, la Apus. Făceau instrucţie cu noi, eu m-am înscris în divizia «Horia, Cloşca şi Crişan», dar nu am mai ajuns pe front. De la noi din sat au apucat doi consăteni să meargă spre front, dar s-a terminat războiul şi au fost lăsaţi la vatră.

Finlandezii au fost şi ei eliberaţi înaintea noastră. Ei au dat despăgubiri de război, case gata făcute din lemn, «finskiy dom» le spuneau ruşii.

Când ne chema la club să facă politică cu noi, îi întrebam pe comandanţi: «Când ne daţi drumul acasă?». Întotdeauna ne răspundeau «skoro domoi», adică «în curând». La etuvă ne băgau tot la zece zile. Acolo n-am ştiut ce-i ăla Crăciun, ce-s alea Paşti! La 7 noiembrie sărbătoream revoluţia rusă muncind. Am avut noroc că în barăci nu era frig, ne aduceam lemne şi ne făceam foc. Tot lemnele erau folosite pentru construcţii, încălzit dormitoarele şi pregătit mâncarea la bucătărie. Într-o baracă eram cam 40 de oameni, paturile erau etajate. Soba era făcută o parte din cărămidă, altă parte din teracotă, aşa se fac în Rusia. În satele de acolo ţăranii aveau scară şi se culcau sus pe teracotă, îi spuneau «pechika». Rusia era o ţară mai slab dezvoltată, cel puţin satele de acolo faţă de astea de prin Ardeal. Adevărat este şi că războiul a făcut ravagii prin unele părţi. De multe ori ajutam văduvele de război, le duceam lemne şi le ajutam în gospodărie. Femeile aveau câte un bou pe care-l prindeau la car, le era şi lor foarte greu", constata Rusu Aurel.

„În primăvara anului 1945 ne-au mutat în alt lagăr, era lagărul numărul 7.324 din URSS, aşa trebuia să scriem pe cărţile poştale trimise acasă. Nici nu am ajuns bine în lagărul 7.324 de la Ivanovo, că am fost puşi la plug. Eram cam o mie de prizonieri şi ne-au cazat pe la oameni pe acasă. Ne-au făcut hamuri ca alea de la sanie, eram câte 24 de inşi la un plug reversibil. Acolo am arat cam o lună şi jumătate o

https://biblioteca-digitala.ro

suprafaţă lungă ca de-aici până la Teiuş. Nici la plug n-a fost uşor, trăgeam din toate puterile, câte unul voia să ne fenteze şi noi cei din spatele lui îi trăgeam câte una, zicând: «Trage mă, nu lăsa tot pe mine!». Funia de la plug era lungă de 12 metri şi groasă cât degetul. I-am întrebat pe ruşi:

« -De ce nu puneţi caii la plug, de ce nu araţi cu tractoarele?».

«- Caii s-au prăpădit în război şi tractoarele le-aţi topit voi să faceţi tancuri!», ne-au răspuns ruşii. După ce am gătat de arat, tot noi, cu sapele am semănat cartofi. Din ce am auzit după aia s-au făcut nişte cartofi de toată frumuseţea acolo.

Cea mai tragică întâmplare din prizonierat a fost în anul 1946, la Ivanovo. În vara aia au fost aleşi două sute de oameni să meargă la tăiat de pădure. Trebuiau pregătite lemne pentru o schelă la o uzină electrică din Ivanovo. Cei 200 de prizonieri au fost daţi în primire la un căpitan rus. Între ăia 200 erau şi Puşcă Cornel din Tăuni, Tudoran Nicolae din Lodroman şi Mihăilă Avram din Lunca Mureşului.

Căpitanul rus i-a pus în echipe tot de câte trei prizonieri, fiecare trebuia să facă câte doi metri cubi de lemn. Lemnele trebuiau tăiate, fasonate, curăţate de crengi, tăiate la câte doi metri lungime şi puse stivă. Ei aveau un fierăstrău fără dinţi, nu puteau tăia cu el. În prima zi au reuşit să facă norma, în a doua zi mai puţin şi tot mai puţin de la o zi la alta. Alături de prizonieri erau şi vreo 20 de basarabeni, deportaţi de ruşi de la casele lor şi duşi în pădure cu prizonierii la lucru. Când a văzut căpitanul ăla că nu-şi pot face norma, a început să-i pedepsească. I-a luat deoparte pe basarabeni şi le-a spus aşa:

«- Acum voi nu mai lucraţi nimic că diseară vă dau eu de lucru!».

Când s-a făcut seară i-a pus pe basarabeni să sape gropi înalte cât un om şi să bage apă în ele. Prizonierii erau tot mai slăbiţi şi nu-şi puteau face norma. Când venea noaptea, căpitanul îi dezbrăca la pielea goală şi-i băga în băltoaca aia. Ca să nu fugă punea un basarabean să-i păzească. Până dimineaţa bietul prizonier era tot umflat de ţânţari. Căpitanul nu a anunţat la lagăr ce face el. Azi unul, mâine altul, a omorât cel puţin 70 de prizonieri.

Unii dintre ei au încercat să fugă, dar au fost prinşi. Erau la vreo 70 de kilometri de noi, nici unul n-a reuşit să scape. Odată unul a fost mai norocos, Căprescu Ilie din Vlaşca, Teleorman. A reuşit să fugă, a ajuns la şosea şi a făcut cu mâna la un camion care l-a dus în oraş. Şoferul l-a întrebat unde să-l lase şi el s-a cerut la sediul securităţii, la NKVD. Acolo s-a dat jos şi le-a povestit la comisarii ăia ce s-a întâmplat în pădure. Atunci imediat au luat un autobuz, au venit în lagăr şi au mai luat unul, au luat şi doctori cu ei, asistente şi s-au dus la pădure. Când au ajuns la locul cu prizonieri căpitanul rus a zis:

« -Nu mai încercaţi, că spun clar. Aşa am avut de gând ca din 200 să moară 199, şi la ultimul să-i dau drumul să meargă la lagăr sau unde-o vrea el, să spună că eu i-am omorât pe ăilalţi!».

«- De ce le-aţi făcut asta?», l-au întrebat cei de la NKVD.

«- Pentru că românii m-au rănit pe mine la Odessa!», a răspuns căpitanul rus.

Între ăştia 200 erau şi trei prieteni ai mei, cel mai slab era Tudoran Nicolae, cel din Lodroman. Aşa era de slab că i s-au băgat ochii în fundul capului, era ca un mort, uscat. Nu putea merge decât dacă îşi ridica mâna cu piciorul. El a lucrat cu

https://biblioteca-digitala.ro

Puşcă Cornel şi cu Mihăilă Avram. Cornel şi Avram erau mai puternici şi-l ajutau. Tudoran nu mai putea şi le zicea:

«- Lăsaţi-mă să mor, să mă bage în groapa aia, că muriţi şi voi!».

«- Când ne bagă, ne bagă pe toţi trei!», i-au răspuns cei doi. L-au ajutat şi l-au salvat!

Pe cei care au venit din pădure, pe unii i-au spitalizat, pe alţii i-au pus la munci mai uşoare. Pe Puşcă Cornel l-au pus la bucătărie. Pe Tudoran Nicolae şi pe Popa Gligor i-au ţinut în refacere în lăgăr", povesteşte emoţionat veteranul nostru.

„La începutul anului 1946 lucram la circular cu o rusoaică; m-a întrebat câte ceva de mine, de familia mea. Cu femeia asta m-am împrietenit. Ea mi-a făcut rost de un dicţionar român-rus-slovac («rumynskiy-russkiy-slovatskiy»). Toată noaptea citeam şi învăţam, prima dată am învăţat alfabetul. Când vorbeam cu femeia asta repetam cuvintele spuse de ea.

Am ajuns acasă la ai noştri la data de 13 mai 1948. Ne-au adus cu trenul până la Iaşi, de aici ne-au dus la Focşani, unde ne-au ţinut în carantină câteva zile până ne-au dat foile de drum. Eu m-am coborât la Micăsasa, de acolo am pornit pe jos către casă.

În luna august 1948, m-am căsătorit cu Ana, de fată a chemat-o Gligor. Am avut trei copii, două fete şi un băiat: în 1949 pe Ana, în 1956 pe Aurel, iar în 1959 pe Maria. Până în anul 1956 am lucrat în agricultură, împreună cu soţia. În 1956 am intrat perceptor la noi în sat, Axente Sever, Făget, Chesler, Agârbiciu şi Şoala. Am ieşit la pensie în 1983.

La alegerile din 1946 oamenii, părinţii mei, au fost cu Maniu şi cu ţărăniştii, toţi i-au votat. Dar imediat după votări au început să-i adune de prin sat pe cei mai anticomunişti şi i-au dus la securitate la Blaj, acolo i-au bătut. Tineri n-au dus decât vreo doi sau trei, că noi eram în Rusia. Primul l-au luat pe învăţătorul Codău Ioan şi l-au bătut la securitate de l-au stricat de cap".

„Când a fost să ne înscriem în CAP, noi nu am vrut. Atunci veneau comuniştii cu oameni de la fabrica din Copşa Mică. Intrau în camera asta câte 20 şi uneori 30 de activişti şi ne ameninţau; până la urmă ne-am înscris că n-am avut ce face", ofta bunica Rusu Ana.

La finalul interviului din 4 aprilie 2016, eroul acestui capitol mi-a urat să-l ajung în vârstă, iar pe tinerii de azi îi sfătuieşte să fie mai credincioşi şi mai uniţi[4].

Interviu realizat la 27 aprilie 2014, 3 martie 2015 şi 4 aprilie 2016 la Tăuni de către Dan Ramf.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1-3 – Ipostaze cu Rusu Aurel, incluzând aici și persoana mea.

[4] Vezi capitolul *Rusu Aurel* din lucrarea Dan Ramf, „Bunicii noştri, Eroii noştri", vol. I, București, Editura Militară, 2017.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

ONORURI ALE MONARHIEI PENTRU FĂURITORII REPUBLICII. DECORAȚII ATRIBUITE OFICIALILOR GUVERNULUI DR. PETRU GROZA ÎN INTERVALUL 1945-1947[1]

Tudor-Radu TIRON[2]

HONOURS OF THE MONARCHY FOR FOUNDERS OF THE REPUBLIC. DECORATIONS AWARDED TO THE OFFICIALS OF DR. PETRU GROZA'S CABINET BETWEEN 1945 AND 1947

ABSTRACT

Based on the information contained within the awarding decrees published in the „Official Gazette", from the installation of Petru Groza's cabinet and until the proclamation of the republic, the study encompasses the governmental policy on bestowing the state honours to the main 'actors' of the pro-communist regime: high-ranking officials, people linked with the local agitprop, prominent figures of the repressive apparatus etc.

The three years approached in the present study are relevant for the way the government used the royal orders and medals with the purpose to motivate and reward people who contributed more or less to the collapse of the democratic regime and to the collaboration with the Soviet oppressor.

Furthermore, these years knew unprecedented abuses regarding the legal procedures for conferring a state decoration (notably handing over orders and medals without the King's approval).

Keywords: decorations, romanian monarchy, founders of the republic, Petru Groza's cabinet, 1945-1947.

Abordarea de față reprezintă continuarea unui alt studiu[3], dedicat apropierii româno-sovietice între 6 martie 1945 și 30 decembrie 1947. La fel ca și atunci, am valorificat informația cuprinsă în decretele de decorare publicate în „Monitorul Oficial" (din această perioadă lipsește, desigur, intervalul cunoscut în istoriografie prin

[1] Autorul se foloseşte de acest prilej pentru a-şi exprima recunoştinţa domnilor Drăgan-George Basarabă (Timişoara), Emil Boboescu (Bucureşti), Simion Câlția (Bucureşti), Daniel Obreja (Bucureşti), Silviu Tabac (Chișinău) și Tudor Vișan-Miu (Bucureşti), pentru ajutorul oferit în vederea definitivării studiului de față.

[2] Doctor în istorie, Comisia Naţională de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române, București; e-mail: trtiron@yahoo.com.

[3] Tudor-Radu Tiron, *„Stalin şi poporul rus, libertate ne-au adus". Apropierea româno-sovietică reflectată în conferirea de decoraţii (6 martie 1945-30 decembrie 1947)*, în „Colocviul Naţional de Istorie, ediţia a XXI-a. Volumul II. Comunismul între ideologie şi practică", vol. coord. de Ioana Drăgulin, Muzeul Naţional Cotroceni, București, Editura Adenium, 2019, p. 252-288.

https://biblioteca-digitala.ro

formula de „grevă regală", cuprins între 21 august 1945 şi 7 ianuarie 1946, când regele Mihai I a refuzat să îşi pună semnătura pe proiectele de decrete elaborate de către guvern, împrejurare care nu l-a împiedicat pe acesta din urmă să îşi exercite nestingherit misiunea)[4].

În momentul venirii la putere a guvernului condus de dr. Petru Groza, România avea în uz un sistem de decoraţii instituit în timpul lui Carol I, completat sub domnia regelui Ferdinand I şi radical transformat sub aceea a regelui Carol al II-lea[5]. Modificările din vremea ultimului nostru suveran au fost destul de reduse[6]. În linii mari, ordinele şi medaliile româneşti aveau rostul unor „instrumente de guvernare"[7], necesare stimulării cetăţenilor proprii şi menţinerii bunelor relaţii cu cetăţenii altor state.

În mod curent, se atribuiau Ordinele „Coroana României" şi „Steaua României" – cu grade care, de jos în sus erau: Cavaler, Ofițer, Comandor, Mare Ofițer și Mare Cruce –, de acestea beneficiind civilii având un anumit statut social (magistraţi, funcţionari, parlamentari, primari, profesori, medici, oameni de cultură etc.), acestora adăugându-li-se ofițerii. În cazuri rare, pentru personalitățile de maximă vizibilitate, se puteau atribui Ordinele „Serviciul Credincios" şi „Carol I", distincţii care aveau şi gradul de Colan. Pentru persoanele mai puţin însemnate, erau prevăzute diferite medalii, precum Crucea „Serviciul Credincios", Medalia „Serviciul Credincios" etc. Acestor decoraţii, care puteau avea atât însemne de pace, cât şi de război („cu spade"), li se adăugau distincţii de război specifice, atribuite în cazuri cu totul speciale (Ordinul „Mihai Viteazul" pentru ofiţeri, respectiv Medalia „Virtutea Militară" pentru gradele inferioare). Asimetric şi plin de particularităţi, sistemul de onoruri din ultimii ani ai Regatului României cuprindea şi ordine şi medalii destinate anumitor categorii profesionale (precum erau „Meritul Agricol" şi „Meritul Cultural" în planul strict al vieții

[4] „(...) Cabinetul lui Petru Groza instituie un precedent constituțional dramatic. Sprijinit de un partid totalitar și legitimat de ocupația sovietică, el alege să sfideze legea fundamentală, **acționând ca și cum regele ar fi încetat să mai existe** (...)" (s.n.) (Ioan Stanomir, *Subminarea constituționalismului și tranziția la totalitarism: august 1944-decembrie 1947*, în vol. „Regele, comuniștii și Coroana", coord. Alexandru Muraru și Andrei Muraru, [Iași], Editura Polirom, 2017, p. 242).

[5] Fl. Marinescu, *Modificările survenite la sistemul de decoraţii româneşti în deceniul patru al secolului XX, I*, în „Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară", 7-8, 1974-1975, p. 239-262.

[6] Ion Safta, Rotaru Jipa, Tiberiu Velter, Floricel Marinescu, *Decoraţii româneşti de război. 1860-1947*, București, Editura Universitaria, 1993, p. 25 (modificări în legislaţia Ordinului „Mihail Viteazul", desfiinţarea Medaliei „Cruciada împotriva comunismului"). Tot în această perioadă a fost înfiinţată Medalia Comemorativă „23 August 1944", prin „Legea nr. 730, promulgată prin DR nr. 2.758 din 10 septembrie 1946", în „Monitorul Oficial" (în continuare, „MOf"), Partea I, nr. 213/14 septembrie 1946, p. 10.056.

[7] Olivier Ihl, *Gouverner par les honneurs. Distinctions honorifiques et économie politique dans l'Europe du début du XIXe siècle*, în „Genèses", 2004/2 (N°55) – „Démocratiser les honneurs", Éditions Belin, [Paris], p. 16 și următoarele.

https://biblioteca-digitala.ro

civile, respectiv „Virtutea Aeronautică” şi „Virtutea Maritimă”, acestea din urmă atribuindu-se atât pentru merite civile, cât şi militare), precum şi alte însemne[8].

*

Dintre cetățeni, cei care aveau cele mai multe șanse de a fi decorați erau demnitarii. Şi aceasta nu doar pentru că ei aveau calitatea de a înainta propuneri de decorare, ci şi pentru că ei erau cei cu care suveranul lucra în mod curent şi nemijlocit. Or, decorarea unui demnitar – ministru, subsecretar de stat, secretar-general de minister etc. – constituia o formă de confirmare a încrederii monarhului – singurul în drept să confere ordine şi medalii, în conformitate cu art. 88 al Constituţiei României din 1923[9]. Fără îndoială că de la o formulă guvernamentală la alta au existat destui oficiali care – după cum este şi natura umană![10] – şi-au dorit cu ardoare să fie decorați şi redecorați! Totuşi, din punct de vedere strict politic, un guvern decorat este un guvern care se bucură de încrederea şefului statului, iar un guvern care se bucura de încrederea şefului statului nu putea fi – cel puțin din perspectiva unui om simplu – decât un guvern stabil.

După modelul occidental, logica sistemului de onoruri al României era primirea, iar apoi avansarea cuiva în ierarhia unei anumite decorații, pe măsură ce persoana în cauză acumula alte și alte merite în carieră. Astfel, înainte de a ajunge ministru sau președinte de cameră parlamentară, un cetățean care dăduse dovadă de profesionalism în activitatea sa curentă fusese deja primit într-un ordin – de regulă „Steaua României” și „Coroana României” –, iar apoi avansat ierarhic, cu respectarea termenelor legale: de la Cavaler la Ofițer, precum și de la Ofițer la Comandor. Teoretic accesibile oricui, pentru gradele superioare ale ordinului în cauză – Mare Ofițer și Mare Cruce – se impunea nu numai excelența în activitate, ci și, de regulă, exercitarea unor funcții publice de mare răspundere. Una peste alta, un subsecretar de stat ori un ministru secretar de stat ajungea, de regulă, să primească lenta și placa de Mare Cruce a unui ordin național (Trebuie adăugat că, într-un stat „burghez”, cum a fost România înainte de 1948, persoanele ce dețineau o anumită poziție în arhitectura puterii aveau destule ocazii pentru a-și purta decorațiile, la uniformă de ceremonie ori la frac: depunerea jurământului în fața suveranului, invitații la Palatul Regal ori la ambasade, primiri și deplasări oficiale, acțiuni cu caracter aniversar și comemorativ etc.).

---

[8] Amintim ordinele şi medaliile legate de anumite momente istorice (precum Ordinul „Ferdinand I”, urmat de multe medalii comemorative). Se aflau în vigoare şi distincții evocând prea puternic regimul lui Carol al II-lea (Ordinul „Pentru Merit”, ori Ordinul Casei Domnitoare), acestea nemaifiind însă atribuite după abdicarea monarhului care le instituise.

[9] *Constituţiunea României*, în „MOf,” nr. 282/29 martie 1923, p. 13.315-13.333.

[10] Despre dorința individului de a dobândi semne de recunoaștere a meritului v. Bruno S. Frey, *Giving and Reiving Awards*, în „Perspectives on Psychological Science”, the Association for Psychological Science (APS), vol. 1, nr. 4, December 2006, p. 379-380: „(...) Why do people want awards? Individuals have an innate desire to distinguish themselves from other individuals. People have a strong urge to be better than others. (...) the quest for social distinction is taken to be a hardwired trait of human nature. Awards serve as a means to signal social status, and therefore people exert a demand for awards (...)”.

https://biblioteca-digitala.ro

Excepțiile de la regula avansării graduale în ierarhia unei decorații nu erau o noutate. Încă din 1918, necesitatea răsplătirii fruntașilor transilvăneni, bănățeni, bucovineni și basarabeni care militaseră pentru Marea Unire a determinat decorarea acestora cu grade înalte, fără a se mai parcurge întreaga ierarhie a distincției în cauză[11]. Decorările de acest fel au continuat și în perioada interbelică, dar îndeosebi între 1930 și 1940; este cunoscut că în perioada carlistă decorațiile au jucat un rol cu totul deosebit în actul de guvernare[12]. Pentru ca ideea avansării „peste rând" să aibă și un temei legal, prin „Regulamentul legii ordinelor naționale române" din 1932[13] au fost stabilite pentru demnitari diferite excepții de la regulile curente de urcare în grad, dintre care amintim:

● Pentru Ordinul „Carol I" în grad de Mare Cruce[14]: „(...) Marea Cruce se poate conferi în țară acelora cari posedă de cel puțin 3 ani Marea Cruce a Ordinului «Serviciul Credincios». Se mai poate conferi bărbaților de stat cari au avut conducerea treburilor obștești ca președinți ai Consiliului **cel puțin 9 luni de zile** (s.n.), miniștrilor secretari de stat după cel puțin 15 ani de ministeriat, șefului de stat major al oștirii și comandanților de grupuri de armate sau ai unei forțe armate independente, victorioși în război; înalților demnitari cari s'au distins în mod deosebit în folosul statului (...)" (art. 20).

● Pentru Ordinul „Serviciul Credincios" în grad de Mare Cruce[15]: „(...) Nimeni nu poate primi Marea Cruce a Ordinului «Serviciul Credincios» dacă n-are de cel puțin 3 ani Marea Cruce a Ordinului «Steaua României». El se poate conferi în țară bărbaților de stat cari au condus treburile obștești ca președinți ai consiliului **cel puțin 3 luni de zile** (s.n.), miniștrilor secretari de stat cu cel puțin 7 ani de ministeriat sau cari au fost de cel puțin 4 ori miniștri, și cari în prealabil au primit Marea Cruce a Ordinului «Steaua României»; înalților demnitari posesori ai Marei Cruci a «Stelei României» după 10 ani de funcționare în cea mai înaltă funcțiune a ierarhiei lor (...)" (art. 24).

● Pentru Ordinul „Steaua României" în grad de Mare Cruce[16]: „(...) **miniștrilor secretari de stat cari au fost de cel puțin 2 ori ministru** (s.n.) și cari posedă Marea Cruce a «Coroanei României» sau Marele Ofițer al «Serviciului Credincios»; înalților demnitari ai statului cari posedă Marea Cruce a «Coroanei României» sau Marele Ofițer al «Serviciului Credincios», după cel puțin 5 ani în cea mai înaltă funcțiune a ierarhiei lor (...)" (art. 29).

---

[11] Ca exemplu în acest sens amintim DR nr. 3.326 din 11 decembrie 1918 (Miron Cristea, Iuliu Hossu, Vasile Goldiș, Alexandru Vaida-Voevod), respectiv nr. 3.327 din 11 decembrie 1918 (George Pop de Băsești, Teodor Mihali, Ștefan C. Pop), ambele în „MOf" nr. 217/19 decembrie 1918, p. 3.918 – toți cei menționați fiind decorați direct cu Ordinul „Coroana României" în grad de Mare Cruce.

[12] Fl. Marinescu, *op. cit.*, p. 237.

[13] [„Regulamentul nr. 34"] promulgat prin DR nr. 1.590 din 9 mai 1932, „Regulamentul legii ordinelor naționale române", în *MOf*, Partea I, nr. 161/12 iulie 1932, p. 4.266-4.269.

[14] Grad limitat la 10 cetățeni români (1932).

[15] Grad limitat la 25 de cetățeni români (1932).

[16] Grad limitat la 45 de cetățeni români (35 de civili și 10 militari) (1932).

https://biblioteca-digitala.ro

● Pentru Ordinul „Coroana României” în grad de Mare Cruce[17]: „(...) Marea Cruce a Ordinului «Coroana României» se poate conferi miniștrilor secretari de stat **după un an de ministeriat** (s.n.); președinților Corpurilor Legiuitoare după cel puțin un an de președinție; înalților demnitari ai statului, cari posedând Marele Ofițer al «Stelei României», au cel puțin doi ani de funcție în înaltele lor însărcinări, cât și înalților funcționari, posesori ai Marelui Ofițer al «Stelei (României)”, după cel puțin 5 ani de funcționare (...)”.

Chiar dacă depindea de alți factori (cum ar fi decorarea anterioară cu gradul X al ordinului Y), obținerea unei Mari Cruci era facilitată prin stabilirea unor termene reduse de exercitare a „înaltelor însărcinări”: trei luni pentru decorarea unui prim-ministru cu Marea Cruce a Ordinului „Serviciul Credincios”, respectiv un an pentru decorarea unui ministru cu Marea Cruce a Ordinului „Coroana României” erau intervale mai mult decât rezonabile ...

Să facem un „salt în timp”, din vreme de pace în vreme de război, precum și din perioada carlistă în cea antonesciană. O reglementare adoptată cu câteva luni înainte de schimbarea politică de la 23 august 1944, avea să aducă condiții încă și mai favorabile atribuirii „la excepțional” a decorațiilor înalte. Astfel, o modificare[18] a actului de organizare a Ministerului Afacerilor Străine (în cadrul căruia funcționa, pe atunci, Cancelaria Ordinelor – structura competentă în privința decorațiilor civile), avea să stabilească următoarele premise:

„Propunerile «la grad», sunt norme generale de acordare de decorațiuni, pe baza cărora autoritățile de Stat fac propuneri de decorare.

Aceste norme urmăresc ca decorațiunile ce se propun și se acordă **să țină seamă de rangul și poziția în Stat a funcționarului public, tinzând pe de o parte să asigure decorarea demnitarilor și funcționarilor din Stat într-o ordine corespunzătoare rangului ce ocupă** (s.n.), iar pe de alta să fixeze criterii obiective pentru ca, **prin derogare de la legile Ordinelor naționale, să se poată acorda decorațiuni corespunzătoare rangului în Stat chiar funcționarilor care nu vor fi străbătut ierarhia gradelor distincțiunilor onorifice române** (s.n.).

Normele se întocmesc de Comisia prevăzută la art. 58.

Pe baza lor, **Ministrul Afacerilor Străine propune M(ajestății) S(ale) Regelui decorări cu dispensă de stagiu, M[ajestatea] S[a] Regele putând acorda aceste ordine și grade prin derogare de la legile Ordinelor Naționale**” (s.n.) (art. 54).

Acestea erau, *de jure*, condițiile în care puteau fi decorați înalții demnitari ai Regatului României în momentul venirii la putere a guvernului procomunist condus de Petru Groza. Ar fi fost de așteptat ca, urmând tradiția altor regimuri de extremă stângă, noul guvern să fi urmărit eliminarea pe cale legală a sistemului de onoruri „burgheze”, fapt care ar fi corespuns celorlalte eforturi de eliminare a statului de drept, de „aclimatizare” a instituțiilor de inspirație sovietică și de pregătire a regimu-

[17] Grad limitat la 150 de cetățeni români (1932).

[18] „Legea nr. 215” promulgată prin „Decretul-Lege nr. 864 din 8 aprilie 1944 – Organizarea Ministerului Afacerilor Străine al Regatului României”, în *MOf*, Partea I, nr. 85/10 aprilie 1944, p. 3.369-3.399; republicată în *MOf*, Partea I, nr. 90/15 aprilie 1944, p. 3.545-3.574.

https://biblioteca-digitala.ro

lui totalitar comunist de după 1947[19]. Ne amintim de un precedent notoriu din vremea Revoluției Franceze, anume abolirea ordinelor cavalerești și a decorațiilor în sens larg (cu excepția decorației militare), votată în şedinţa din 30 iulie 1791 a Adunării Constituante[20]: „Tout ordre de chevalerie ou autre, toute corporation, toute décoration, tout signe extérieur qui suppose des distinctions de naissance, sont supprimés en France; il ne pourra en être établi de semblables à l'avenir (...)" („Décret sur les ordres de chevalerie", art. 1er).

Revenind la guvernul Petru Groza, fără îndoială că nimic nu l-ar fi împiedicat pe acesta ca, pe parcursul celor trei ani de coabitare cu regele Mihai, să impună renunțarea, în tot sau în parte, la sistemul de ordine și medalii preexistent. Abordarea comuniștilor români pare să fi fost oarecum diferită, în sensul unui răgaz lăsat decorațiilor monarhiei, până la venirea momentului reglementării celor ale republicii; un precedent trebuie căutat în perioada în care puterea sovietică era, la ea acasă, în proces de consolidare[21].

---

[19] I. Stanomir, *3 august 1944-30 decembrie 1947. Regimuri politice și regimuri constituționale*, în „Studia Politica. Romanian Political Science Review", vol. IV, nr. 3, 2004, p. 609-610.

[20] *** *Archives Parlementaires de 1787 à 1860 – Première série (1787-1799)*, Tome XXIX – *Du 29 juillet au 27 août 1791*, Paris, Librairie Administrative P. Dupont, 1888, p. 41. Totuși, art. 2 nuanța lucrurile: „L'Assemblée nationale se réserve de statuer s'il y aura une décoration nationale unique, qui pourra être accordée aux vertus, aux talents et aux services rendus à l'État; et, néanmoins, en attendant qu'elle ait statué sur cet objet, les militaires pourront continuer de porter et de recevoir la décoration militaire actuellement existante" (*Ibidem*).

[21] Mulțumim și pe această cale colegului și prietenului dr. Silviu Tabac, care a tradus și ne-a transmis un fragment edificator, pe care îl vom reda *in extenso* (scrisoare datată 7 iunie 2019, Chișinău): „Caracterul de clasă, antipopular al sistemului de distincții al Rusiei țariste a fost motivul pentru care unul dintre primele decrete [comune] ale Comitetului Executiv Central din Întreaga Rusie (V.Ț.I.K.) și ale Sovietului Comisarilor Norodnici (S.N.K.) din 10 noiembrie 1917 «Cu privire la abolirea claselor și a gradelor civile» a desființat toate ordinele, medaliile și alte însemne distinctive de până la revoluție. Cu toate acestea, respectul Puterii sovietice față de bărbăția, curajul și sacrificiul soldatului rus – apărător al Patriei a rămas neschimbat.

În acest sens, sunt de interes amintirile lui E.I. Kusin referitoare la întâlnirea sa cu Vladimir Ilici Lenin.

Eduard Ivanovici Kusin a fost subofițer în Regimentul de Cuirasieri al Gărzii Imperiale, iar în anii revoluției a devenit președinte al Comitetului de Regiment.

«În timpul întrevederii de la Institutul Smolnîi, Vladimir Ilici Lenin m-a întrebat: «Spune-mi, tovarășe Kusin, pentru ce ți-ai primit «[Crucea Sf.] Gheorghe»? Zăpăcit, l-am întrebat: «S-o scot?» Iar Lenin zice: «Vai de mine! Nici într-un caz. Purtați-o. Lăsați să se știe că pentru Puterea sovietică luptă oameni curajoși». A atins cu blândețe «[Crucea Sf.] Gheorghe» [de pe pieptul meu] și a adăugat: «**Vom avea și noi ordine**»... (s.n.). Ulterior am fost decorat și eu cu ordinele noastre sovietice, și fiecare dintre aceste distincții îmi este scumpă. Dar păstrez acea Cruce Sf. Gheorghe cu un sentiment special: **de parcă aș fi fost decorat cu ea a doua oară, de Lenin însuși** (s.n.)!...».

Cuvintele lui Lenin: «Vom avea și noi ordine» s-au dovedit a fi profetice ..." (*Ордена и медали СССР. Фотоальбом*, составление и текст Г.И. Гребенникова, Р.С. Каткова, Планета, Москва, 1982, p. 11-12).

https://biblioteca-digitala.ro

Or, guvernul Groza nu numai că nu a desființat nicio decorație, ci chiar a pus pe masa suveranului, în mod repetat, decrete de decorare. Era și aceasta o cale de „atenuare a șocului provocat în opinia publică de schimbarea de guvern care era, de fapt, o schimbare de regim", după cum arăta istoricul Florin Constantiniu[22]. Nu mai este cazul să insistăm asupra ordinelor și medaliilor destinate unor cadre militare și civile ale puterii sovietice de ocupație, concluziile fiind cele expuse cu o altă ocazie[23].

În ceea ce privește decorarea propriilor cetățeni, conferirile perioadei par să confirme observaţia referitoare la eforturile regimului Groza, conştient de propria sa fragilitate, de a folosi monarhia în chip de paravan, într-o perioadă de accelerată sovietizare a ţării[24]. Regizată pentru ochii publicului larg dar şi al puterilor occidentale, decorarea oficialilor guvernamentali trebuia făcută cu respectarea uzanţelor unei monarhii care îşi trăia ultimii ani. Dinspre partea lor, autorităţile sovietice aveau experienţa ceremoniilor adaptate regulilor unui stat „burghez", puneri în scenă de natură să îi înşele chiar şi pe observatorii avizaţi[25].

Să trecem în revistă conferirile pe care le-am reţinut. Cea dintâi decorare a oficialilor guvernului Groza a avut loc la 20 iulie 1945, în cadul festivităţilor „Zilei Aviaţiei". Citǎm o relatare din presa centrală: „După discursul d-lui Ministru al Aviaţiei (generalul Emanoil Ionescu-n.n.) urmează înmânarea decoraţiilor pe care M.S. Regele le-a conferit membrilor guvernului, ofiţerilor generali şi superiori, ofiţerilor, subofiţerilor şi ostaşilor aviatori, personalului aeronautic. Au fost decoraţi cu «Virtutea Aeronautică», d. dr. Petru Groza, tov. Ministru Gh. Gheorghiu-Dej, d. Ministru general de corp de armată Vasiliu-Răşcanu, d. Ministru Mircea Durma, d. Ministru Bejan, d-nii g-ral Ionaşcu, g-ral Dămăceanu, g-ral Dombrovski, tov. I.G. Maurer, Vântu etc."[26].

Fiind vorba, în concret, de „Medalia Aeronautică", iar nu de Ordinul „Virtutea Aeronautică", decorarea în sine nu avea nimic special: exista, încă dinainte de 6 martie 1945, obiceiul ca un ministru, un subsecretar de stat, un secretar-general dintr-

---

[22] Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1997, p. 457.

[23] T.-R. Tiron, *op. cit.*, p. 278-279.

[24] Alexandra Toader, *Legitimitate, autoritate, popularitate: imaginea simbolică a regelui Mihai în anii 1944-1947*, în vol. „Regele, comuniştii şi Coroana", ed. cit., p. 114-115.

[25] Relatăm, în acest sens, un edificator fragment din memorialistica omului politic Constantin Argetoianu, scris cu un deceniu înaintea venirii la putere a guvernului Petru Groza: „8 noiembrie. Legația Sovietelor a sărbătorit ieri pentru prima oară în București aniversarea izbucnirii revoluției bolșevice. Ostrovski și d-na Ostrovski au dat o serată la Clubul miliardarilor. **Comunismul găzduit în casa capitaliștilor şi sărbătorit în frac şi decorații** (s.n.), ne arată cât drum au făcut maximaliștii ruși de la Lenin până azi. Știrile venite din Rusia arătau de altminteri de câtva timp că evoluția era în plin: după libertatea comerțului în orașe, am avut de înregistrat acum de curând și împroprietărirea individuală a unui însemnat număr de oameni. Lenin trebuie să se fi întors în mormântul său ..." (Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, Vol. I, *2 februarie 1935-31 decembrie 1936*, ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1998, p. 161).

[26] N.I., *Eri a fost sărbătorită „Ziua Aviaţiei". Membri ai guvernului au fost decoraţi cu „Virtutea Aeronautică"*, în „Scânteia", nr. 281/22 iulie 1945, p. 3. În acelaşi sens şi *Sărbătorirea patronului aviaţiei*, în „Universul" (Provincie), nr. 164/24 iulie 1945, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

un minister ori altă persoană „cu greutate" să poată fi distinși cu un ordin ori o medalie specifice unui anumit domeniu profesional, iar aceasta chiar dacă oficialul în cauză avea numai o legătură relativă cu acel domeniu. Dincolo de cele arătate în presă, informația oficială aduce nuanțe deosebit de interesante. Astfel, propunerea de decorare a fost semnată de către ministrul de Război în data de 5 aprilie 1945 (deci la o lună după venirea la putere a guvernului), iar înmânarea a avut loc peste încă trei luni. Pe de altă parte, semnătura suveranului pe proiectul de decret a fost obținută la 5 aprilie 1946 (fix la un an după primirea propunerii), publicarea decretului în „Monitorul Oficial" (=intrarea în vigoare a actului) având loc în data de 16 aprilie 1946[27]. Această înlănțuire de etape duce la o singură concluzie: oficialii guvernamentali – şi toţi cei decoraţi de „Ziua Aviaţiei" a anului 1945 – au primit „Medalia Aeronautică" fără acordul formal al şefului statului, singurul în drept să dispună decorarea cuiva. Simplul fapt că însuși președintele Consiliului de Miniștri şi-a primit distincția din mâna unui subaltern (subsecretarul de stat al Aerului), iar nu din cea a monarhului, este suficient de grăitor în privința felului în care au fost încălcate principiile de bază ale conferirii decorațiilor, principii respectate în orice stat civilizat.

În tot cazul, decorările s-au făcut pentru „înălțarea şi propășirea Aeronauticei Regale". La momentul publicării lor, decretul se prezenta sub forma unei lungi liste de cadre ale Secretariatului de Stat al Aerului, ale Liniilor Aeriene Române Exploatate de Stat, ale Asociației Române pentru Propaganda Aviației, ale Industriei Aeronautice Române etc. În mod excepțional, au fost demnitari care au primit, dintr-o dată, mai mult decât o singură distincție! Astfel, s-au învrednicit de toate cele trei clase ale „Medaliei Aeronautice" președintele Consiliului, dr. Petru Groza, miniștrii Gheorghiu-Dej, Bejan, Durma şi Vasiliu-Răşcanu, precum şi alţi ofiţeri de rang înalt; Tătărescu, care dobândise Clasa a III-a în 1935[28], a căpătat acum Clasa a II-a şi Clasa I, ca să aibă „setul complet". Pentru a se păstra ierarhia, Clasele a III-a şi a II-a au fost atribuite subsecretarilor de stat Alexandrini, Dimitriu şi Maurer, precum şi secretarului general de la Președinția Consiliului de Miniștri, Emil Bodnăraș (viitor ministru al Apărării Naționale şi al Transporturilor şi Telecomunicațiilor, viitor primvicepreședinte al Consiliului de Miniștri etc.).

Cea dintâi decorare care a avut loc cu îndeplinirea tuturor formalităților – adică în baza semnăturii regale! –, a avut loc la aniversarea unui an de la 23 august 1944. Astfel, prin mai multe decrete semnate de către rege în data de 7 august 1945 (cu alte cuvinte chiar înainte de refuzul lui Petru Groza de a-şi prezenta demisia, fapt care a dus la aşa-numita „grevă regală"), au fost conferite următoarele decoraţii, la propunerea lui Gheorghe Tătărescu, ministrul Afacerilor Externe, care deținea implicit funcția de Cancelar al Ordinelor:

● Petru Groza, preşedintele Consiliului – Ordinul „Serviciul Credincios" în grad de Mare Cruce[29];

[27] DR nr. 1.287 din 5 aprilie 1946, în *MOf*, Partea I, nr. 91/16 aprilie 1939, p. 3.913-3.916.
[28] DR nr. 2.377 din 23 octombrie 1935, în *MOf*, Partea I, nr. 255/6 noiembrie 1935, p. 7.396-7.397.
[29] DR nr. 2.563 din 7 august 1945, în *MOf*, Partea I, nr. 186/17 august 1945, p. 7.228.

https://biblioteca-digitala.ro

● Mihail Ghelmegeanu, preşedintele Comisiei pentru Aplicarea Armistiţiului (viitor[30] membru al Marii Adunări Naționale) – Ordinul „Steaua României” în grad de Mare Cruce[31];

● Mihail Ralea, ministrul Artelor (viitor ministru plenipotențiar la Washington, Statele Unite ale Americii, viitor membru al Marii Adunări Naționale etc.) – Ordinul „Steaua României”, Clasa I[32];

● Restul miniştrilor civili[33] – Ordinul „Coroana României”, în grad de Mare Cruce (cu însemne civile)[34]. Între aceştia, Gheorghe Gheorghiu-Dej (viitor președinte al Consiliului de Stat al Republicii Populare Române), Ştefan Voitec (viitor vicepreședinte al Consiliului de Stat şi președinte al Marii Adunări Naționale), Petre Constantinescu-Iaşi (viitor vicepreședinte al primului Prezidiu al Marii Adunări Naționale), Lothar Rădăceanu (viitor membru al Marii Adunări Naționale) şi alţii;

● Subsecretarii de stat civili[35], precum şi patru comisari generali[36] – Ordinul „Coroana României”, în grad de Mare Ofiţer (cu însemne civile)[37]. Între aceştia, Ion Gheorghe Maurer, viitor ministru, prim-ministru, preşedinte al Consiliului de Stat etc. (Maurer fusese avocat al apărării în procesele comuniștilor români[38]);

● Generalul de divizie Constantin Vasiliu-Răşcanu, ministrul de Război – Ordinul „Coroana României”, în grad de Mare Cruce (cu însemne militare)[39];

---

[30] Datele biografice ale personalităților evocate au fost amintite după surse precum: *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, coordonator Florica Dobre, studiu introductiv Nicoleta Ionescu-Gură, București, Editura Enciclopedică, 2004, *passim*; *Securitatea (1948-1989). Monografie*, vol. I, coord. Florian Banu, Liviu Țăranu, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2016, *passim*; după baza de date „Nomenclatura – membrii” (I, A-C; II, D-L; III, M-P; IV, R-V), disponibilă la adresa https://www.comunismulinromania.ro/ (accesat: 15 iulie 2022), precum și după alte surse – a căror menționare excede spațiului alocat.

[31] DR nr. 2.564 din 7 august 1945, în *MOf*, Partea I, nr. 186/17 august 1945, p. 7.228.

[32] *Ibidem*.

[33] Lucreţiu Pătrăşcanu, ministrul Justiţiei; ing. Gheorghe Nicolau, ministrul Asistenței şi Asigurărilor Sociale; Șt. Voitec, ministrul Educației Naţionale; Ghe. Gheorghiu-Dej, ministrul Comunicațiilor și Lucrărilor Publice; L. Rădăceanu, ministrul Muncii; Mircea Durma, ministrul Finanțelor; ing. Petre Bejan, ministrul Industriei şi Comerţului; Teohari Georgescu, ministrul Afacerilor Interne; ing. Tudor Ionescu, ministrul Minelor şi Petrolului; Romulus Zăroni, ministrul Agriculturii și Domeniilor; prof. P. Constantinescu-Iaşi, ministrul Propagandei; prof. dr. Dumitru Bagdasar, ministrul Sănătății; Anton Alexandrescu, ministrul Cooperației, preot Constantin Burducea, ministrul Cultelor.

[34] DR nr. 2.565 din 7 august 1945, în *MOf*, Partea I, nr. 186/17 august 1945, p. 7.228-7.229.

[35] Prof. Gheorghe Vlădescu-Răcoasa – Naţionalităţi; Ion Burcă, respectiv Gheorghe Vântu, de la Ministerul Afacerilor Interne; Constantin Agiu, de la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor; Adrian Dimitriu, de la Ministerul Industriei şi Comerţului; Aurel Potop, de la Ministerul Educaţiei Naţionale; Alexandru Alexandrini, de la Ministerul Finanţelor; I.Gh. Maurer, respectiv Mircea Niculescu, de la Ministerul Comunicaţiilor şi Lucrărilor Publice.

[36] Mircea Solacolu – Comerț Exterior și Acorduri Economice; Bucur Șchiopu – Preţuri; Simion Oeriu – Executarea Armistiţiului; dr. Eduard Mezincescu – Liga Operelor Sociale.

[37] *Ibidem*.

[38] Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Ţiu, *Viaţa lui Ceauşescu. Ucenicul Partidului*, București, Adevărul Holding, 2012, p. 263.

[39] DR nr. 2.566 din 7 august 1945, în *MOf*, Partea I, nr. 186/17 august 1945, p. 7.228-7.229.

https://biblioteca-digitala.ro

● Subsecretarii de stat militari[40] – Ordinul „Coroana României", în grad de Mare Ofiţer (cu însemne militare)[41].

În mod vizibil, pentru conferirea acestor înalte ordine a fost nevoie de aplicarea excepției, legiferate în 1944, de la regula avansării „din grad în grad", prin stabilirea unei corelări între nivelul decoraţiei şi demnitatea deţinută. Este evident că în guvern figurau mulţi *homines novi* (sau aproape *novi*), oameni fără trecut politic (precum R. Zăroni, ministru al Agriculturii şi Domeniilor), ba chiar şi foşti deţinuţi (precum T. Georgescu, ministru al Afacerilor Interne, respectiv Ghe. Gheorghiu-Dej, ministru al Comunicaţiilor şi Lucrărilor Publice), care nu aveau cum să fi fost anterior decorați, aşadar nici nu puteau fi avansaţi la o decorație mai înaltă. În privința distincțiilor efectiv atribuite, este clar că ordinul cel mai solicitat a fost „Coroana României", acesta fiind conferit – cu însemne pentru civili, respectiv pentru militari –, în gradul de Mare Cruce pentru miniştri, respectiv de Mare Ofiţer pentru subsecretari de stat. Ghelmegeanu şi Ralea au primit Ordinul „Steaua României" în grad de Mare Cruce, respectiv în Clasa I, întrucât deținеau deja câte o Mare Cruce, conferită în vremea regelui Carol al II-lea[42]. De altfel, „algoritmul" stabilirii decorațiilor prentru demnitari data tot din perioada carlistă[43]. Principalul „tovarăş de drum", Ghe. Tătărescu, vicepreşedinte al Consiliului şi ministru al Afacerilor Externe, nu a mai fost decorat; el deţinea deja un grad mult mai important: cel de „Cavaler Mare Cruce" al Ordinului „Carol I", primit în 1937, pe când era prim-ministru[44]. În privinţa lui Groza, decorarea sa cu lenta de Mare Cruce a Ordinului „Serviciul Credincios" s-a făcut pe cale de ex-

[40] Generalul adjutant Dumitru Dămăceanu, generalul comandant Emanoil Ionescu şi amiralul Petre Bărbuneanu de la Ministerul de Război, respectiv generalul Nicolae G. Pârvulescu de la Ministerul Industriei şi Comerţului.

[41] *Ibidem*.

[42] DR nr. 117 din 18 ianuarie 1939, în *MOf*, Partea I, nr. 19/23 ianuarie 1939, p. 300. Cei doi primiseră, deopotrivă, Marea Cruce a Ordinului „Coroana României", în calitate de ministru al Lucrărilor Publice și Comunicațiilor, respectiv de ministru al Muncii.

[43] „Regele e foarte strict în avansarea miniştrilor la decoraţii. Le dă întâi Marele Cordon (Marea Cruce-n.n.) al Coroanei (României-n.n.), **apoi clasa I (cu lentă) a Stelei** (s.a.) (României-n.n.), iar nu Marea Cruce a acestui Ordin. Aşa a procedat cu Mitiţă Constantinescu cu Ionescu-Siseşti, cu Ghelmegeanu, cu Iamandi etc." (C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, Volumul VIII, *1 ianuarie-21 iulie; 25 octombrie-31 decembrie 1940*, ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2007, p. 166.

[44] DR nr. 417 din 6 februarie 1937, în *MOf*, Partea I, nr. 34/11 febuarie 1937, p. 1.178. În însemnările sale, Argetoianu a punctat caracterul discutabil al acestei conferiri (înmânarea se pare că a avut loc înainte de publicarea în „Monitorul Oficial"): „Regele a decorat ieri (7 iunie 1936-n.n) pe Titulescu cu colanul Ordinului Carol, și pe Tătărescu cu Marea Cruce a aceluiași ordin. **Amândouă decorațiile sunt ilegale** (s.n.) dar nu face nimic, dacă pot să facă plăcere celor doi decorați și celui care decorează", respectiv „Pentru colanul Ordinului Carol se cere un an și jumătate de președinție de Consiliu. **Pentru trecerea dintr-un grad în altul, se cer doi ani de stagiu, pe care Tătărescu nu-i are în gradul de Mare Cruce al Ordinului Serviciu Credincios. De altminteri şi marele Cordon al Serviciului Credincios, Tătărescu le-a obținut ilegal** (s.n.) căci n-a trecut niciodată prin clasa intermediară între Marea Cruce a Coroanei și Marea Cruce a Serviciului Credincios (Marea Cruce a Stelei)" (C. Argetoianu, *op. cit.*, vol. I, ed. cit., p. 337 și nota 1.

https://biblioteca-digitala.ro

cepţie (Întrucât, după „Regulamentul legii ordinelor naționale române” din 1932, preşedintele Consiliului ar fi avut de respectat nu numai cerinţa referitoare la deţinerea puterii vreme de trei luni, ci şi pe aceea a decorării anterioare cu Marea Cruce a „Stelei României” – ceea ce nu era cazul!)

Decoraţiile astfel conferite au fost purtate de către miniștri cu prilejul ceremoniei din 23 august 1945 (la care suveranul nu a luat parte, ca o consecință a începutului „grevei regale”). Totuşi, presa comunistă a valorificat actul decorării cum a ştiut mai bine: „Membrii guvernului de concentrare democratică de sub conducerea d-lui dr. Petru Groza au fost decoraţi zilele trecute de M.S. Regele cu diferite ordine, ca **o înaltă recunoaştere a muncii lor rodnice în slujba intereselor naţionale** (s.n.). Această manifestare din partea factorului constituțional față de guvernul a cărui constituire la 6 martie 1945 a însemnat consolidarea biruinţei democratice din 23 August 1944, capătă – atât prin ea însăşi, cât şi prin momentul în care se produce – o semnificație ce se cuvine subliniată”[45].

Iar mai departe, în totală contradicție cu „greva regală” care abia începuse: „Decorarea miniștrilor de către M.S. Regele în preajma aniversării zilei de 23 August, intensitatea şi entuziasmul cu care se fac pretutindeni pregătiri populare în vederea unei cât mai calde sărbătoriri a acestei măreţe aniversări, constituie o mărturie de netăgăduit a **înțelegerii care domneşte între factorii hotărâtori** (s.n.) în privința străduințelor noastre viitoare” [46].

O suită de fotografii făcute publice în cadrul proiectului „Fototeca online a comunismului românesc” îi arată pe demnitarii prezenți în tribuna din faţa Palatului Regal ori la Patriarhie[47]. Îmbrăcați în haine de gală şi radioși, ei afișează decorațiile ce le-au fost conferite. Desigur că, pentru mulţi dintre ei, experiența era cu totul nouă, şi nu putem să nu zâmbim atunci când îi vedem pe Teohari Georgescu şi pe Gheorghe Gheorghiu-Dej purtându-şi lentele pe deasupra fracurilor[48], ori pe Romulus Zăroni având lenta pe deasupra straielor albe ţărăneşti, sub o haină perfect comună (ceea ce corespundea unei ținute „chiaburești”)[49].

Reluarea decorării oficialităților a avut loc abia după încetarea „grevei regale”, atunci când a reînceput coabitarea de faţadă între suveran şi partidele istorice, pe de o parte, respectiv guvern, de cealaltă parte. Un semn al acestei aparente normalizări a fost semnarea retroactivă de către rege a decretului pentru decorarea oficialilor cabinetului Groza cu „Medalia Aeronautică”, însemne care fuseseră deja distribuite, după cum am arătat mai sus: indiscutabil, era vorba de un *fait accompli*.

Primăvara anului 1946 va aduce şi două conferiri de Colane; cu o politeţe demnă de alte timpuri – dar care acum nu făcea decât să salveze aparenţele –, vicepreşedintele şi preşedintele de Consiliu s-au propus reciproc la decorare suveranului, pentru avansarea la gradul superior. Astfel, Gheorghe Tătărescu a dobândit Colanul

[45] *23 August, simbol de unire şi muncă pentru ţară*, în „Scânteia”, nr. 307/22 august 1945, p. 1.
[46] *Ibidem.*
[47] *Fototeca online a comunismului românesc* (22.06.2022), fotografiile #HA217 – #HA225.
[48] *Ibidem*, fotografia #HA217.
[49] *Ibidem*, fotografia #HA223.

https://biblioteca-digitala.ro

Ordinului „Carol I”[50], iar Petru Groza pe cel al Ordinului „Serviciul Credincios”[51], decretul de decorare al celui din urmă având o amplă şi foarte laudativă argumentație:

„Apreciind realizările Guvernului (...) care a reușit:

Să ușureze greaua situație creată de urmările războiului;

Să înceapă opera de reconstrucție și de refacere în toate domeniile vieții economice, mobilizând forțele de producție ale națiunii și să execute în același timp toate obligațiile asumate prin convenția armistițiului;

Să consolideze prestigiul Statului în afară, prin reluarea raporturilor diplomatice cu U.R.S.S, Statele-Unite și Marea Britanie, precum și prin stabilirea legăturilor de colaborare cu toate țările vecine și prietene;

Să obțină reconsfințirea granițelor Transilvaniei întregite (...)”.

Ziarul „Scânteia”, oficios al Partidului Comunist Român a ştiut, şi de această dată, să exploateze într-un nou articol de primă pagină actul decorării, reluând şi dezvoltând ideile principale ale decretului şi punând un accent deosebit pe încrederea suveranului: „(...) pentru forţele democratice unite, pentru poporul român întreg, gestul regal e un îndemn de strângere a rândurilor, de luptă hotărâtă pentru apărarea, consolidarea şi lărgirea cuceririlor democraţiei române, realizate sub guvernul care prin persoana şefului său, a obţinut o dată mai mult dovada încrederii regale (...)”[52].

Nu după multă vreme, vara anului 1946 le va aduce principalilor demnitari ai ţării o nouă serie de decoraţii „pe domenii de activitate”. De astă dată, după „Medalia Aeronautică”, va veni rândul Ordinului „Meritul Cultural” – distincţie având particularitatea conferirii cu panglici deosebite, în funcţie de activitatea în care s-a ilustrat cel decorat (cu opt categorii, de la litere până la opere sociale)[53]. Astfel, alături de profesori, inspectori şcolari, publicişti şi alţi oameni de cultură, au fost decoraţi cu gradul de Comandor preşedintele şi vicepreşedintele Consiliului de Miniştri (ambii „pentru şcoală”), urmaţi, cu gradul de Ofiţer, de miniştrii L. Pătrăşcanu, M. Ralea, Ghe. Gheorghiu-Dej, L. Rădăceanu, T. Georgescu, T. Ionescu, P. Constantinescu-Iaşi, Alexandru Alexandrini, de subsecretarul de stat Aurel Potop şi de ambasadorul Iorgu Iordan (toţi „pentru şcoală”), de ministrul Traian Săvulescu şi subsecretarul de stat Miron Nicolescu („pentru ştiinţă”), precum şi de ambasadorii Tudor Vianu şi Grigore Moisil, ca şi de Gaston Boeuve Şerban Voinea, director al Rador („pentru operă de cultură”)[54]. În vreme ce legătura cu cultura a unora dintre cei decoraţi era absolut tangenţială – de pildă ministrul de interne, T. Georgescu, trebuie că şi-a primit distincţia ca fost ucenic tipograf la „Cartea Românească”! –, alte nume erau foarte bine angrenate în operaţiunea de prefacere culturală a ţării; de pildă, T. Săvulescu şi M. Nicolescu au condus, după 1948, destinele Academiei Române (ultimul devenind şi membru al Comitetului Central al PCR), în vreme ce alţi savanţi, precum I. Iordan

[50] DR nr. 755 din 9 martie 1946, publicat în *MOf*, Partea I, nr. 61/13 martie 1946, p. 2.215.

[51] DR nr. 1.688 din 26 mai 1946, publicat în *MOf*, Partea I, nr. 130/7 iunie 1946, p. 5.841.

[52] *Apreciind realizările Guvernului, Regele Mihai I a decorat pe d. dr. Petru Groza. Ordinul Serviciul Credincios în gradul de Colan a fost înmânat Primului Ministru, personal de M. S. Regele*, în „Scânteia”, seria III, nr. 535/29 mai 1946, p. 1. A se nota faptul că informația din „Scânteia” a apărut înaintea publicării decretului în „Monitorul Oficial”.

[53] Fl. Marinescu, *op. cit.*, p. 243-244.

[54] DR nr. 2.519 din 10 august 1946, în *MOf*, Partea I, nr. 200/30 august 1946, p. 9.493.

https://biblioteca-digitala.ro

şi T. Vianu, asigurau – în perioada de care de ocupăm – reprezentarea diplomatică a ţării noastre în puncte-cheie precum Moscova şi Belgrad. Tot cu un „Merit Cultural" în grad de Ofiţer a fost decorat şi Emil Bodnăraş, în calitate de secretar general al Preşedinţiei Consiliului de Miniştri. De astă dată, conferirea va avea loc în categoria de merite ... „pentru biserică"[55], în fruntea unei liste de secretari generali şi consilieri, toţi fiind propuşi la decorare, cu Ordinul şi Medalia „Meritul Cultural", de către Petru Groza, pe atunci ministru *ad-interim* al Cultelor.

Nu avem date din care să rezulte decorarea celor doi miniştri fără portofoliu, vremelnic cooptați în prima variantă a cabinetului Groza, anume Mihail Romniceanu (din partea Partidului Național-Liberal) şi Emil Haţieganu (din partea Partidului Naţional Ţărănesc), oficiali a căror includere în guvern – sau „cosmetică politică", după expresia istoricului Florin Constantiniu[56] – a dus la recunoașterea acestuia de către marile puteri occidentale.

În seara zilei de 30 noiembrie 1946, o nouă „garnitură" de demnitari depunea jurământul în faţa suveranului, fiecărui partid revenindu-i câte patru posturi de ministru şi trei de subsecretar de stat[57]. Dintre noii oficiali, unii făcuseră parte din prima formulă ministerială, fiind deja decorați. Pentru a păstra aparențele unei bune colaborări cu Coroana, la nici jumătate de an de la venirea la putere, noii miniştri şi secretari de stat au fost distinși, tot la propunerea vicepreşedintelui de Consiliu, Gheorghe Tătărescu, în calitate de Cancelar al Ordinelor. Nu s-a mai aşteptat, la fel ca în 1945, aniversarea „întoarcerii armelor", decretele de decorare[58] fiind semnate la 9 mai (aniversarea victoriei asupra Germaniei naziste), iar nu de sărbătoarea naţională de la 10 mai, după cum ar fi fost normal. Tot ca în 1945, noii miniştri[59] au primit lenta de Mare Cruce a „Coroanei României", în vreme ce noii subsecretari de stat[60] s-au învrednicit de cravata și placa gradului de Mare Ofiţer. Acestora li se adăugau generalul în rezervă Teodor Petruc, prefectul Poliţiei Capitalei, respectiv Chivu Stoica, directorul general al Căilor Ferate (viitor prim-ministru al RPR şi preşedinte al Consiliului de Stat al RSR), ambii decoraţi cu gradul de Mare Ofiţer al Ordinului „Coroana României".

Decorările din cursul lunilor mai şi iunie 1947 au fost însemnate la număr, asupra principalelor instituţii ale statului revărsându-se, ca dintr-un veritabil „corn al

---

[55] DR nr. 3.484 din 29 noiembrie 1946, în *MOf*, Partea I, nr. 279/2 decembrie 1946, p. 12.513.
[56] Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 462.
[57] *Prin consensul unanim al partidelor din B.P.D., Guvernul Groza a fost remaniat*, în „Scânteia", seria III, nr. 692/1 decembrie 1946, p. 1.
[58] DR nr. 925, 926 şi 927 din 9 mai 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 105/9 mai 1947, p. 3.670.
[59] Octav Livezeanu, ministrul Informaţiilor; dr. Florica Bagdasar, ministrul Sănătăţii; Gheorghe Vântu, ministrul Lucrărilor Publice; Alexandru Alexandrini, ministrul Finanţelor; prof. Traian Săvulescu, ministrul Agriculturii şi Domeniilor; prof. ing. Nicolae Profiri, ministrul Comunicaţiilor; Radu Roşculeţ, ministrul Cultelor; Ion Pas, ministrul Artelor (cu însemne civile), respectiv generalul de corp de armată Mihail Lascăr, ministrul de Război (cu însemne militare de pace).
[60] Prof. Miron Nicolescu – Educație Națională; Ion Ciolan – Cooperație; Marin Florescu – Interne; Constantin Tegăneanu – Educație Națională; prof. Constantin Daicoviciu – Aprovizionare; prof. Petre Mironescu-Mera – Muncă, Asistenţă şi Asigurări Sociale (cu însemne civile).

https://biblioteca-digitala.ro

abundenţei", o sumedenie de ordine şi medalii. Coborând în plan socioprofesional până la nivelul dactilografelor, şoferilor, cusătorilor de dosare, electricienilor şi femeilor de serviciu, decorările au ajuns la Preşedinţia Consiliului de Miniştri[61], la Ministerul Finanţelor[62], la Ministerul de Război[63], la Ministerul Afacerilor Interne[64], la Ministerul Educaţiei Naţionale[65], la Ministerul Cultelor[66] ş.a.m.d. Chiar şi aşa, parcurgerea listelor poate rezerva diferite surprize; îl amintim pe secretarul general în Ministerul Afacerilor Interne, Grigore Geamănu, viitor subsecretar de stat la Ministerul de Interne, viitor membru şi secretar al Consiliului de Stat, care va primi gradul de Comandor al „Coroanei României"[67] (personalitate de primă mărime a cercetării juridice româneşti[68], Geamănu este cel căruia i se atribuie textul abdicării regelui[69]); aici trebuie menţionat şi locotenent-colonelul Valter Roman, de la Inspectoratul General pentru Educație, Cultură și Propagandă din Ministerul de Război, viitor ministru al Poştelor şi Telecomunicaţiilor, viitor director al Editurii Politice, care avea să primească gradul de Cavaler al „Stelei României"[70]; în acelaşi context trebuie amintiţi inspectorii generali Gavril Birtaș, Mihail Patriciu, Iosif Kalouşek (în decret „Kolouseck"), Laurian Zamfir-Vianu și Alexandru Nicolschi, toți din Direcția Generală a Poliției[71] și viitoare figuri emblematice ale aparatului represiv comunist, care aveau să se învrednicească de gradul de Cavaler al „Coroanei României"[72] (Nicolschi este cel care, în ziua de 30 decembrie 1947, a coordonat încercuirea Palatului Elisabeta cu trupe ale Direcției Generale a Siguranței Statului[73]). Între toate aceste conferiri, aveau să fie distinse cu Ordinul „Steaua României", în gradele de Mare Cruce, respectiv de Mare Ofiţer, două nume grele ale momentului: scriitorul Mihail Sadoveanu (cel care proclamase în 1945 că „Lumina vine de la Răsărit")[74], în calitate de preşedinte al

[61] DR nr. 951-953 din 9 mai 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 110/16 mai 1947, p. 3.861-3.862.
[62] DR nr. 954-956 din 9 mai 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 110/16 mai 1947, p. 3.862-3.864.
[63] DR nr. 957-959 din 9 mai 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 110/16 mai 1947, p. 3.864-3.870.
[64] DR nr. 960-964 din 9 mai 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 110/16 mai 1947, p. 3.870-3.873.
[65] DR nr. 965-967 din 9 mai 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 111/17 mai 1947, p. 3.905-3.906.
[66] DR nr. 968-970 din 9 mai 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 111/17 mai 1947, p. 3.906-3.908.
[67] DR nr. 960 din 9 mai 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 110/16 mai 1947, p. 3.870.
[68] Mircea Duţu, *Grigore Geamănu (1903-1985). Personalitate fondatoare a ştiinţei dreptului internaţional în România*, în „Studii şi Cercetări Juridice", 2 (58), nr. 4/octombrie-decembrie 2013, p. 500 şi următoarele (despre cariera sa).
[69] Andrei Muraru, *Ce, cât și de unde se știe? Sursele și istoriografia abdicării regelui Mihai I*, în vol. „Regele, comuniștii și Coroana", ed. cit., p. 376 și nota 2.
[70] DR nr. 957 din 9 mai 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 110/16 mai 1947, p. 3.865.
[71] Structură care a jucat un rol deosebit în dominarea vieții politice interne de către guvernul Groza; mai multe la Virgiliu Țârău, *Începutul sfârșitului. Arestări politice după alegerile din noiembrie 1946*, în vol. „Regele, comuniștii și Coroana", ed. cit., p. 136 și următoarele.
[72] DR nr. 963 din 9 mai 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 110/16 mai 1947, p. 3.871.
[73] A. Muraru, *op. cit.*, p. 396-397.
[74] Adrian Cioroianu, *Lumina vine de la Răsărit. „Noua imagine" a Uniunii Sovietice în România postbelică, 1944-1947*, în vol. „Miturile comunismului românesc", sub direcţia lui Lucian Boia, București, Editura Nemira, 1998, p. 22-23.

https://biblioteca-digitala.ro

Adunării Deputaţilor[75], respectiv Emil Bodnăraş, ministru subsecretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri[76].

Şi parcurgerea listelor de conferiri „cu spade" poate aduce surprize; de exemplu, într-un şir de „ofiţeri generali, superiori şi inferiori, activi şi de rezervă, propuși la decorare cu Ordinul Militar «Mihai Viteazul», cu spade, clasa a III-a dar neadmiși de Comitetul Special al Ordinului" îl regăsim decorat cu Ordinul „Coroana României" cu spade în gradul de Comandor, cu panglică de „Virtute Militară"[77], pe locotenent-colonelul Petre P. Borilă, implicat în crearea Diviziei „Tudor Vladimirescu" (al cărei locțiitor politic a fost), viitor general, viitor adjunct al ministrului Forţelor Armate, viitor ministru al Construcţiilor, respectiv al Industriei Alimentare, viitor prim-vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri etc.

O conferire interesantă va avea loc în luna iulie a anului 1947. Este vorba despre decorarea ministrului T. Georgescu cu gradul de Mare Ofiţer al Ordinului „Meritul Agricol"[78] – gradul maxim al acestei distincții. Înfăptuită la propunerea colegului său de guvern, ministrul Traian Săvulescu, decorarea este însoțită de o ditirambică „Expunere de motive", al cărei text este grăitor în contextul de față: „În fruntea acelora care au ostenit pentru combaterea efectelor secetei şi pentru asigurarea reuşitei campaniei de însămânţări se găseşte dl. Teohari Georgescu, ministru al afacerilor interne.

D-sa a organizat şi a folosit aparatul administrativ pentru reuşita acestor grele campanii.

Personal a condus operaţiile şi fără a pregeta a muncit fără răgaz dând pildă de jertfă subalternilor"[79].

Seria decorării oficialilor avea să fie reluată prin mai multe decrete emise în ajunul aniversării de la 23 august 1947. Beneficiarii erau membrii Comisiei Ministeriale pentru Redresarea Economică şi Stabilizarea Monetară[80], toţi fiind distinşi cu Ordinul „Steaua României"[81], astfel: în grad de Mare Cruce, președintele Comisiei, același cu președintele Consiliului Superior al Economiei Naţionale (Gh. Gheorghiu-Dej); Clasa I, celor trei membri cu rang de ministru: ministrul Finanţelor (Alexandru Alexandrini), ministrul Agriculturii şi Domeniilor (Traian Săvulescu), respectiv ministrul Minelor şi Petrolului (Tudor Ionescu); în grad de Mare Ofiţer, membrului cu rang de subsecretar de stat (Ion Gh. Maurer).

Efectuate în contextul proaspetei reforme monetare din data de 15 august, această conferire a stat la baza unui întreg val de decorări[82], adresat unor cadre din Banca Naţională, Ministerul Finanţelor, Ministerul Industriei şi Comerţului, Institutului Central de Statistică etc. Între aceştia, o placă de Mare Ofiţer al Ordinului „Co-

[75] DR nr. 928 din 9 mai 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 110/16 mai 1947, p. 3.861.
[76] DR nr. 948 din 9 mai 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 110/16 mai 1947, p. 3.861.
[77] DR nr. 280 din 21 februarie 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 131/12 iunie 1947, p. 4.731.
[78] DR nr. 1.516 din 22 iulie 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 172/30 iulie 1947, p. 6.706.
[79] *Ibidem*.
[80] Organism instituit prin Legea nr. 248 din 12 iulie 1947, în *MOf*, nr. 159/15 iulie 1947, p. 6.022-6.023.
[81] DR nr. 1.766 din 22 august 1947, în *MOf*, nr. 194/25 august 1947, p. 7.665.
[82] DR nr. 1.767-1.769 din 22 august 1947, în *MOf*, nr. 194/25 august 1947, p. 7.665-7.666.

https://biblioteca-digitala.ro

roana României" i-a fost oferită lui Miron Constantinescu, pe atunci secretar-general la Ministerul Industriei şi Comerţului şi director al „Scânteii" (oficiosul PCR), dar şi viitor prim-vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, rector al Academiei de Ştiinţe Social-Politice „Ştefan Gheorghiu" etc. Interesantă este şi decorarea unui tehnocrat precum Aurel Vijoli, pe atunci viceguvernator, dar viitor conducător al Băncii Naţionale a României (ulterior „Banca de Stat"), precum şi în mai multe rânduri ministru al Finanţelor, acesta obţinând cravata de Comandor al „Coroanei României"; același grad îi va fi atribuit şi lui Simion Zeiger, pe atunci secretar-general în Ministerul Industriei şi Comerţului, ajuns ulterior președinte al Comitetului de Stat pentru probleme de Muncă şi Salarii. Tot cu „Coroana României" vor fi decorate şi alte cadre de nădejde ale regimului Groza, care vor avea parte de frumoase cariere după 1947: un grad de Comandor va ajunge la Alexandru Bârlădeanu, viitor membru al Prezidiului Permanent al Comitetului Central al PCR, viitor prim-vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri etc.; un grad de Ofiţer îi va fi atribuit lui Mihai(l) Levente, viitor ministru al Comerţului Interior, director al Institutului de Cercetări Economice al Academiei RSR etc.; un grad de Cavaler îi va fi oferit lui Gaston Marin, viitor vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, viitor președinte al Comitetelor de Stat al Planificării, respectiv pentru Prețuri etc., precum şi lui Gogu Rădulescu, viitor viceprim-ministru al Consiliului de Miniştri, viitor membru al Prezidiului Permanent al Comitetului Central al PCR etc.

Înmânarea decoraţiilor membrilor Comisiei pentru Redresarea Economică şi Stabilizarea Monetară, precum şi ale altor specialişti de rang înalt (viceguvernatorul Băncii Naţionale ori secretarii generali ai ministerelor Finanţelor, respectiv Industriei şi Comerţului), a fost asumată de către preşedintele Consiliului de Miniştri, asistat totuşi de către vicepreşedintele Gheorghe Tătărescu. Dorind probabil să îşi reafirme poziţia de forţă în raport cu suveranul, Petru Groza a înmânat decoraţiile în propria sa locuinţă, fapt ce pare fără precedent în istoria uzanțelor românești referitoare la onorurile de stat[83].

În același context al aniversărilor de la 23 august a fost emis și un lung decret de decorare cu Ordinul și Medalia „Meritul Cultural"[84], act inițiat de către ministrul Artelor, Ion Pas. Alături de artiști plastici, oameni de litere ori de teatru, muzicieni, critici, colecționari și alți asemenea – a căror activitate coincidea cu viziunea politică a regimului și a căror evocare ar reclama un studiu aparte! – a fost distinsă o întreagă garnitură de ziariști, toți încadrați la categoria „pentru litere". Între aceștia, aflăm numeroase nume din cadrul nucleului dur al agitpropului autohton[85]: deja-amintitul M. Constantinescu, care a luat un Cavaler Clasa I; Grigore Preoteasa, viitor ministru al Afacerilor Externe, care a primit un Cavaler Clasa a II-a; tot aici pot fi amintiți redactorul responsabil al „Scânteii" (și viitor redactor-șef), Sorin Toma, precum și alte nume care vor avea parte de cariere importante: un Alexandru Buican, un Filip

[83] *Decorarea membrilor comisiei care a înfăptuit stabilizarea. Solemnitatea de la locuinţa d-lui prim-ministru*, în „Universul" (Capitala), nr. 193/27 august 1947, p. 4.
[84] DR nr. 1.740 din 16 august 1947, în *MOf*, nr. 192/21 august 1947, p. 7.543-7.545.
[85] Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu și Dragos Petrescu, postfață de Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro

Brunea-Fox, un Silviu Brucan, un Mircea Bălănescu etc., ei dobândind Medalia Clasa I ori Clasa a II-a.

O decorare cu Ordinul și Medalia „Meritul Cultural" (categoria „pentru biserică") va avea loc și în octombrie, de această dată la propunerea ministrului Cultelor, Radu Roșculeț[86]. În fruntea unei consistente liste de slujitori ai Domnului, dar și de deputați, prefecți, primari ori avocați, deopotrivă distinși „pentru activitate depusă intens pe ogorul Bisericii", aveau să apară și mai mulți demnitari: cei în rang de ministru au fost decorați cu gradul de Comandor[87], iar cei cu rang de subsecretari de stat, cu gradul de Ofițer[88].

Până în momentul înlăturării miniștrilor tătărescieni de la guvernare – 5 noiembrie 1947 –, nu au mai avut loc decorări care să prezinte interes în contextul abordării de față. Proaspăt numită în funcția de ministru al Afacerilor Străine – așadar titulară a calității de Cancelar al Ordinelor – Ana Pauker a inițiat decorarea unui întreg lot de activiști. Astfel, lui Chivu Stoica, pe atunci director general al CFR (la care neam referit mai sus), avea să îi fie hărăzit gradul de Mare Ofițer al Ordinului „Steaua României"[89]. Un alt decret avea să asigure distribuirea cu generozitate a Ordinului „Coroana României"[90]. Astfel, o cravată de Comandor i-a fost atribuită lui Gheorghe Apostol, la data decorării președinte al Confederației Generale a Muncii[91] și viitor prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, prim-secretar al Comitetului Central al PMR etc.; în paralel, au primit gradul de Ofițer – între alții – Alexandru Sencovici, viitor ministru, viitor membru al Comitetului Central al PMR/PCR etc., Mihai Mujic și Mișa Levin, viitori membri ai Comitetului Central al PMR (ultimul fugit însă în străinătate), acestora alăturându-se și Liuba Chișinevschi, viitoare membră a Biroului Organizatoric al Comitetului Central al PMR, a Prezidiului Marii Adunări Naționale etc.; dintre cele 39 de persoane decorate cu gradul de Cavaler, unele au avut biografii foarte interesante: o Vanda Nicolschi, un Mihai Roșianu etc. Tot astfel, credem că putem afirma că dacă din seria acestor conferiri lipsesc numele unor propagandiști de primă mărime – precum Iosif Chișinevschi ori Leonte Răutu – această absență se datorează exclusiv voinței celor în cauză. Nu toți oamenii vor să fie decorați! Aceste decorații au fost înmânate în cadrul unei mari ceremonii care a avut loc la mijlocul lunii noiembrie 1947, cu participarea prim-ministrului și a noului ministru al Afacerilor Externe, Ana Pauker, cel dintâi remarcând că între cei distinși se aflau „adevă-

[86] DR nr. 1.991 din 7 octombrie 1947, respectiv DR nr. 2.044-2.045 din 18 octombrie 1947, în *MOf*, nr. 256/5 noiembrie 1947, p. 9.846.

[87] Ing. Petre Bejan, fost ministru; Gheorghe Vântu, ministrul Lucrărilor Publice; Alexandru Alexandrini, ministrul Finanțelor; Tiberiu Moșoiu, guvernator al Băncii Naționale.

[88] Marin Florescu – Interne; Constantin Tegăneanu – Educație; Ion Ciolan – Cooperație; general Dumitru Dămăceanu – Apărare; Emanuil Tătărescu, vicepreședinte al Camerei Deputaților.

[89] DR nr. 2.168 din 12 noiembrie 1947, în *MOf*, nr. 267/18 noiembrie 1947, p. 10.193.

[90] DR nr. 2.169 din 12 noiembrie 1947, în *MOf*, nr. 267/18 noiembrie 1947, p. 10.193.

[91] În calitate de administrator financiar la Ministerul Finanțelor, Ghe. Apostol primise, cu jumătate de an mai devreme, gradul de Cavaler al Ordinului „Steaua României" (DR nr. 954 din 9 mai 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 110/16 mai 1947, p. 4.863).

https://biblioteca-digitala.ro

rați martiri ai proletariatului", decorațiile fiind oferite „pentru activitatea strălucită și neobosită pe tărâmul luptei spre binele clasei muncitoare"[92].

Un episod extrem de interesant în cronologia abordării de față este acela al decorării miniștrilor abia cooptați în guvern, Vasile Luca, respectiv Ana Pauker, cu Marea Cruce a Ordinului „Coroana României". Conferirile vor fi inserate în „Monitorul Oficial" din 18 decembrie 1947, ministrul Finanțelor fiind propus de către cel al Afacerilor Străine, iar numele acestuia din urmă – ca să nu se autopropună! – fiind avansat de către ... președintele Consiliului de Miniștri. Și mai interesantă este modalitatea de atribuire, care, în locul obișnuitelor decrete regale, era efectuată prin intermediul unor jurnale ale Consiliului de Miniștri, ambele emise în data de 5 decembrie[93] – deci fix la o lună de la numirea în funcție! Să examinăm în detaliu acest episod. Astfel, la 12 noiembrie, Casa M.S. Regelui dădea publicității „Comunicatul nr. 29" (din aceeași zi), în care se arăta că suveranul a părăsit țara[94], pentru „aproximativ 20 de zile", în vederea participării la căsătoria principesei Elisabeta (viitoarea regină Elisabeta a II-a a Regatului Unit al Marii Britanii şi Irlandei de Nord). În același „Monitor Oficial"[95] apărea și delegația dată guvernului, alcătuită după cum urmează:

„Art. I. În lipsa Noastră din Țară toate lucrările administrațiunii publice, care cer întărire Regală, se vor supune aprobării Consiliului de Miniștri de către fiecare ministru în parte și li se va da curs, sub rezerva sancțiunii Noastre ulterioare.

Art. II. Numirile sau destituirile de funcționari publici, care se vor face după găsirea cu cale a Consiliului de Miniștri, vor fi cu titlu provizoriu, până la întoarcerea Noastră.

Art. III. Consiliul Nostru de Miniștri este însărcinat cu aducerea la îndeplinire a acestui decret".

Întoarcerea suveranului în țară a avut loc în 21 decembrie 1947[96]; așadar, timp de mai bine de o lună, treburile interne au fost îndeplinite de către cabinetul Groza. În ceea ce privește decorările realizate prin jurnale ale Consiliului de Miniștri, am mai identificat câteva atribuiri de ordine și medalii în contextul aprofundării relațiilor româno-maghiare[97]. Situația este interesantă din punct de vedere juridic. Ne amintim că la începutul studiului de față am evocat dreptul constituțional al monarhu-

[92] *Decorarea Comitetului Central al C.G.M.* (Confederația Generală a Muncii-n.n.), în „Scânteia", nr. 974/16 noiembrie 1947, p. 4.

[93] Jurnalele Consiliului de Miniștri nr. 1.691 din 5 decembrie 1947 (decorarea lui Vasile Luca) și 1.763 din 12 decembrie 1947 (decorarea Anei Pauker), în *MOf*, Partea I, nr. 293, 18 decembrie 1947, p. 11.183.

[94] Asupra absenței regelui din țară, a se vedea Alexandru Muraru, *Pe drumul fără întoarcere. Cum a fost forțat regele Mihai să abdice (12 noiembrie-30 decembrie 1947): preliminarii, desfășurare, dezavuare*, în vol. „Regele, comuniștii și Coroana", ed. cit., p. 188 și următoarele.

[95] DR nr. 2.172 din 12 noiembrie 1947, în *MOf*, nr. 263/13 noiembrie 1947, p. 10.042.

[96] Comunicatul nr. 30 din 21 decembrie 1947, în *MOf*, nr. 297/21 decembrie 1947, p. 11.333.

[97] Jurnalele Consiliului de Miniștri nr. 1.577-1.584 din 18 noiembrie 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 290/15 decembrie 1947, p. 11.087-11.088 (decorarea unor demnitari, politicieni, diplomați etc. din Ungaria); nr. 1.733 din 5 decembrie 1947, în *MOf*, Partea I, nr. 293/18 decembrie 1947, p. 11.183 (decorarea ministrului plenipotențiar al României la Budapesta, Ion Vințe).

https://biblioteca-digitala.ro

lui de a conferi decorații, statuat în Legea Fundamentală din 1923. Și la 1866, toate problemele legate de decorații cădeau în sfera puterilor suveranului[98]. Este adevărat că, înfăptuită imediat după momentul 23 august 1944, emiterea „Decretului Regal nr. 1.626 din 1944 (pentru) fixarea drepturilor Românilor, în cadrele Constituțiunii din 1866 şi cu modificările Constituțiunii din 29 Martie 1923”[99] nu a determinat revenirea la situația constituțională din 1923 (corifeii regimului procomunist, în frunte cu Lucrețiu Pătrășcanu, eternul ministru al Justiției, atrăgând atenția că țara, în fapt, nu avea Constituție)[100]. Cu tot acest „regim constituțional hibrid”[101], în linii mari, după cum arăta și art. II al așa-numitului „decret constituțional”[102] din 31 august 1944, „puterile Statului se vor exercita după regulile aşezate în Constituţiunea din 2-9 Martie 1923”, formulă interpretabilă – în alte privințe – în sensul reactivării prerogativelor regale[103]. Am văzut, așadar, că regele Mihai I era în drept să confere decorații; se pune însă întrebarea dacă această atribuție putea fi delegată Consiliului de Miniștri, în absența suveranului din țară? Formula aleasă – „toate **lucrările administrațiunii publice, care cer întărire Regală** (s.n.), se vor supune aprobării Consiliului de Miniștri (...) sub rezerva sancțiunii Noastre ulterioare” – putea fi interpretată diferit. Pe de o parte, fiind inițiată de un ministru, decorarea cuiva constituia punctul final al unui „lanț” administrativ, astfel că iscălirea de către suveran a acelui proiect de decret avea, de regulă, un caracter automat, cu atât mai mult cu cât răspunderea pentru propunere pica în sarcina demnitarului interesat (art. 87 al Constituției din 1923 fiind relevant)[104]. Din această perspectivă, delegarea poate fi socotită ca implicită. Totuși, depindea exclusiv de persoana șefului statului să admită ori nu decorarea cuiva; ale suveranului erau efigia, coroana, cifra gravate pe decorații, era aşadar firesc ca acesta – și nimeni altul! – să uzeze ori nu de dreptul de a le conferi. Dând „Cezarului ce este al Cezarului”, trebuie să înțelegem că această împrejurare de acum 75 de ani a constituit, o dată în plus, prilejul pentru ca guvernul Petru Groza să arate cine conducea cu adevărat țara (În vremea „grevei regale”, Consiliul de Miniștri emisese oricum, peste capul suveranului, jurnale care au ținut loc de legi propriu-zise[105]). Evident, a contribuit aici și prezența unui substrat constituțional discutabil, după cum am arătat mai sus. Adăugăm și că nu am identificat în „Monitoarele Oficiale” consultate un act regal

[98] *Constituția*, în *MOf*, nr. 142/1 iulie 1866, p. 637-638: „Decorațiunile străine se vor purta de Români numai cu autorisarea Domnului” (art. 12), respectiv „El (Domnul-n.n.) va confera decorațiunea română conform unei anume legi” (art. 93).
[99] DR nr. 1.626 din 31 august 1944, în *MOf*, nr. 202/2 septembrie 1944, p. 6.232.
[100] Mihai Ghițulescu, *Epilogul monarhiei constituţionale româneşti. Care a fost Constituţia României în intervalul 23 august 1944-30 decembrie 1947?*, în „Revista Bibliotecii Academiei Române, nr. 2/iulie-decembrie 2017, p. 183-185.
[101] I. Stanomir, *Subminarea constituționalismului* ..., p. 239.
[102] M. Ghițulescu, *op. cit.*, p. 177.
[103] *Ibidem*, p. 180.
[104] „Persoana Regelui este inviolabilă. **Miniștrii lui sunt răspunzători** (s.n.). Niciun act al Regelui nu poate avea tărie dacă nu va fi contrasemnat de un ministru, **care prin aceasta chiar devine răspunzător de acel act**” (s.n.).
[105] M. Ghițulescu, *op. cit.*, p. 177.

https://biblioteca-digitala.ro

care să sancționeze decorările efectuate prin jurnale ale Consiliului de Miniștri; în schimb, acestea au primit întărirea cuvenită abia după ... proclamarea republicii[106].

Revenind, chiar dacă putem admite că decorările româno-maghiare din cursul lunii noiembrie 1947 au avut un caracter de urgență – justificând, oarecum, soluția acordării lor de către Consiliul de Miniștri –, este neîndoielnic că nu existau rațiuni serioase pentru atribuirea de ordine unor miniștri abia numiți în funcție. Așadar, chiar presupunând că președintele Consiliului era într-atât de mulțumit de munca miniștrilor Pauker și Luca, încât voia să obțină decorarea lor, el ar fi trebuit să aștepte întoarcerea regelui pentru a iniția circuitul firesc al propunerii de decorare. Din păcate, înțelegerea raționamentelor care au stat în spatele acestei acțiuni grăbite ține doar de tărâmul ipotezelor[107]. Pe de o parte, comuniștii ar fi sperat că Regele va folosi prilejul călătoriei la Londra pentru a nu se mai întoarce în țară; și atunci, ce rost mai avea conferirea unor decorații care, în foarte scurt timp, nu vor mai corespunde formei de guvernare a țării?! (Reamintim că publicarea decretului pentru decorarea miniștrilor Pauker și Luca cu „Coroana României" a avut loc cu 12 zile înainte de abdicarea regelui). Singurul răspuns pe care îl putem sugera este acela că, mizând pe faptul că regele nu se va mai întoarce în țară după plecarea la Londra[108], guvernul Groza s-a prevalat de decorațiile aflate „pe stoc", aceasta până când venea – de la Kremlin – semnalul proclamării republicii, care ar fi dus și la stabilirea unui nou sistem de onoruri.

Iar pentru că *finis coronat opus*, ultima conferire care ne interesează a avut loc cu două zile înaintea proclamării republicii. Astfel, în „Monitorul Oficial" nr. 299 bis din 29 decembrie 1947 apărea o serie de decrete, unele semnate de către rege cu ceva timp înainte[109], iar altele cât se poate de recente[110]. Între acestea, în temeiul unei propuneri înaintate de ministrul Agriculturii și Domeniilor în ziua de 1 decembrie, erau decorați 19 ofițeri, precum și (nu mai puțin de) 553 de subofițeri și soldați, participanți la „campania de însămânțări din primăvara anului 1947", militari care au pri-

[106] Decretul Prezidiumului Provizoriu al Republicii Populare Române, nr. 100 din 20 ianuarie 1948, în *MOf*, nr. 19/23 ianuarie 1948, p. 532-533.

[107] Am văzut că întoarcerea regelui în țară a avut loc la 21 decembrie 1947; or, chiar dacă publicarea oficială a decretelor s-a produs în data de 18, informația a fost popularizată cu întârziere de către „Scânteia" – nr. 1.004/21 decembrie 1947, p. 1.

[108] Sunt relevante cuvintele pe care Gheorghiu-Dej i le-a adresat reginei-mamă Elena, în ziua abdicării: „(...) nu vedeți în ce situație ne puneți, Maiestate? **Eu am sperat că veți înțelege din atitudinea noastră binevoitoare când v-am condus la aeroport ce urmăream. Ne-am luat rămas-bun!** (s.n.). Nu pot înțelege de ce v-ați mai întors în România!" (apud Al. Muraru, *op. cit.*, p. 190.

[109] DR nr. 1.901 din 18 septembrie 1947, în *MOf*, nr. 299 bis/29 decembrie 1947, p. 11.372/65 (Jan Masaryk, ministrul Afacerilor Străine al Cehoslovaciei); nr. 1.935, 26 septembrie 1947, în *ibidem*, p. 11.372/65-11.372/68 (militari români-decorații „cu spade"); 1.950, 29 septembrie 1947, în *ibidem*, p. 11.372/69 (militari sovietici-„Virtutea Aeronautică").

[110] DR nr. 2.182 din 22 decembrie 1947, în *MOf*, nr. 299 bis/29 decembrie 1947, p. 11.372/68-11.372/69 (mareșalul Iosip Broz Tito); nr. 2.183-2184, 22 decembrie 1947, în *ibidem*, p. 11.372/69 (militari iugoslavi-decorații „cu spade").

https://biblioteca-digitala.ro

mit ... Ordinul și Medalia „Meritul Agricol”[111]. În fruntea acestei liste figurau ultimii oficiali decorați până la 30 decembrie 1947: generalul de armată Mihail Lascăr, ministrul Apărării Naționale, generalul de corp de armată Costin Ionașcu, șeful Marelui Stat Major, precum și generalul de brigadă Dumitru Petrescu, inspectorul general al Armatei pentru Educație. Toți vor dobândi, cel puțin pe hârtie, gradul de Cavaler al Ordinului „Meritul Agricol”.

*

Decorarea celor care au condus destinele României în perioada 6 martie 1945 -30 decembrie 1947 constituie un prilej de meditație asupra oamenilor și vremurilor de atunci. Este neîndoielnic că, în calitatea lor de instrumente de guvernare, ordinele și medaliile au fost utilizate nu numai pentru răsplătirea unor cariere în armată, administrație, învăţământ, cultură, economie etc., ci şi ca instrument politic. Astfel, conferirea lor era menită nu numai să răsplătească meritele cuiva – așa cum în mod simplist s-ar putea crede! –, ci şi să servească unor interese precise. Astfel, decorarea de la 7 august 1945 a miniştrilor şi a subsecretarilor de stat a avut rolul de legitimare a guvernului, de convingere a publicului larg că Petru Groza se bucura de încrederea suveranului, că între acesta și Consiliul de Miniștri exista o coabitare politică (în realitate însă regele nu se putea opune decorării, coabitarea ajungând curând în impasul cunoscut). Din raţiuni de consolidare a încrederii publice în Consiliul de Miniştri a avut loc şi decorarea repetată a unor oficiali, fie prin avansarea la grade mai mari (cum s-a întâmplat, în 1947, cu membrii Comisiei Ministeriale pentru Redresarea Economică şi Stabilizarea Monetară), fie prin acordarea unor decoraţii pe domenii de activitate („Medalia Aeronautică” în 1945; „Meritul Cultural” pentru şcoală, respectiv pentru biserică, în 1946 şi 1947; „Meritul Agricol” în 1947). Prin raţiuni de coabitare politică poate fi explicată decorarea preşedintelui şi a vicepreşedintelui Consiliului de Miniştri, în primăvara anului 1946, cu colanele Ordinelor „Serviciul Credincios” şi „Carol I”.

În linii mari, decorările acelei perioade ilustrează foarte bine „tovărăşia de drum” dintre oamenii vechiului regim şi cei ai vremurilor noi. Nici gând ca, după exemplul revoluționarilor francezi de la 1791, să se fi încercat și la noi abolirea decorațiilor în sens larg! Chiar și așa, nici gând ca oamenii de bază ai guvernului procomunist să fi respins cu indignare decorațiile unui stat burghez (aceasta în condițiile în care personalitățile „stângii” au fost cele care, în mai toate timpurile, erau reticente la ideea dobândirii de distincții)! Dimpotrivă, într-un răstimp relativ scurt, un Ghe. Gheorghiu-Dej, un Bodnăraș ori un Maurer au ajuns să capete veritabile „colecţii” de decorații, pe care demnitari cu funcții similare dinainte de 6 martie 1945 le-au obținut ceva mai greu.

În mod insidios, „tovarăşii” au împrumutat obiceiurile „domnilor”[112], obținerea şi portul decoraţiilor fiind, la rândul lor, manifestări de faţadă, menite să dea im-

[111] DR nr. 2.234-2.235 din 29 decembrie 1947, în *MOf*, nr. 299 bis/29 decembrie 1947, p. 11.370/75-11.372/75.

[112] Iată câteva cuvinte ale academicianului Mircea Maliţa despre legătura lui Groza cu Ghe. Gheorghiu-Dej, în perioada abordată: „Îl simțea stânjenit în ceremonialele în care trebuia să participe. Cu prietenie, **Groza îl ajuta să se deprindă cu smochingul şi cu aranjarea cravatelor**” (s.n.) (M. Maliţa, *Secolul meu scurt*, București, Editura Rao, 2015, p. 153).

https://biblioteca-digitala.ro

presia unui regim care își prețuiește simbolurile și valorile. În realitate însă, atât simbolurile, cât şi valorile erau într-un continuu proces de prefacere, sub influenţa modelului sovietic. Este adevărat: vreme de mai bine de doi ani, oficialii cabinetului Groza au obţinut decoraţii de tip burghez – dar mai exista vreun rost simbolic în spatele decorării unui Ghe. Gheorghiu-Dej, a unui V. Luca ori a unei Ana Pauker cu ... „Coroana României"?! (Probabil că această contradicţie logică nu a ridicat nimănui probleme morale, căci altfel nu ar fi fost emise decrete de decorare, cu un ordin având o denumire atât de grăitoare, până aproape de ajunul abdicării regelui).

Este neîndoielnic că, în problemele ţinând de decorări, Consiliul de Miniştri şi-a impus cu tenacitate voinţa în faţa Coroanei[113]. *Primo*, decorarea miniştrilor şi a subsecretarilor de stat cu gradele superioare ale distincţiilor, fără respectarea criteriilor uzuale de avansare, s-a făcut prin invocarea excepţiei stabilite prin „Legea nr. 215, promulgată prin Decretul-Lege nr. 864/1944", la care ne-am referit deja. Chiar dacă *une fois n'est pas coutume*, Petru Groza a revenit la această cale ori de câte ori a găsit potrivit să își răsplătească colaboratorii direcți. *Secundo*, conferirile înfăptuite prin jurnale ale Consiliului de Miniştri au echivalat cu o imixtiune brutală în dreptul tradițional al monarhului de a hărăzi onorurile de stat[114] – ceea ce nu s-a întâmplat nici măcar sub dictatura antonesciană. *Tertio*, nu numai că ţării i-a fost impusă o guvernare servind intereselor Kremlinului, dar decorarea repetată a „factorilor de decizie" ai acestei guvernări a constituit o dovadă de cruzime faţă de un rege rămas în chip de ultim bastion al normalității. *Quarto*, au beneficiat de decorații și personaje care, într-o guvernare obișnuită, nu ar fi trebuit să aibă acces la onoruri de stat[115]. *Quinto*, guvernul procomunist a avut cinismul de a-l pune pe rege în faţa faptului împlinit, prejudiciind cu bună știință imaginea instituției Coroanei. Am văzut cum, abia instalat la putere, oficialii guvernului Groza au căpătat, fără decret regal valabil semnat și publicat, „Medalia Aeronautică". Un exemplu similar este şi înmânarea oficială a „Meritului Agricol", în cadrul unei festivităţi ce a avut loc în data de 14 iunie 1947, la Casa Prieteniei Sovieto-Române, aceasta fără ca regele să fi semnat decretul de decorare[116]. O situaţie asemănătoare, dar nu identică, s-a produs „în ziua de 19 decem-

[113] Politologul și constituționalistul Ioan Stanomir arată că „România anului 1946 este o **republică populară de facto**" (s.n.), data de 30 decembrie 1947 aducând „eliminarea unui anacronism: supraviețuirea suveranului în contextul unui stat devenit totalitar" (I. Stanomir, *op. cit.*, p. 242, 247.

[114] Al. Muraru, *op. cit.*, p. 402 și nota 1.

[115] Cel mai relevant rămâne cazul Emil Bodnăraș, vechi membru al Comitetului Central al PCR, dar și cursant, respectiv agent al spionajului militar sovietic (GRU), care fusese trimis în România cu misiuni speciale (între care se evidențiază capturarea mareșalului Ion Antonescu și predarea sa către sovietici) (v. Al. Muraru, *op. cit.*, p. 208-209).

[116] Evenimentul a fost anunţat în „Scânteia", nr. 845/14 iunie 1947, p. 1 (*Azi vor fi premiaţi cei ce s'au distins în campania de însămânţări*), fiind pe larg descris, inclusiv cu transcrierea listei celor decoraţi, în numărul din ziua următoare al aceleiaşi publicaţii (nr. 846/15 iunie 1947, p. 1, 3) (*Uniunea Sovietică ne dă porumbul necesar până la noua recoltă. Declaraţiile d-lui prof. Traian Săvulescu. Decorarea celor ce s'au evidenţiat în campania agricolă. Tractoristul Vlad Gheorghe cavaler al ordinului „Meritul Agricol". Plugarii cari şi-au muncit pământul cu sapa au fost premiaţi*). Totuşi, raportul ministrului de resort a fost semnat abia în data de 16 iulie (!!!), proiectul de decret fiind semnat de către rege după încă şase zile (DR nr.

https://biblioteca-digitala.ro

brie, la Ministerul Afacerilor Externe, [prin] solemnitatea decorării mareşalului Tito şi a celorlalţi membri ai delegaţiei, cu cele mai înalte ordine civile şi militare româneşti”[117] (După cum se ştie, Tito a întreprins o vizită oficială în România în ultima parte a lunii decembrie 1947, eveniment care a fost pus în directă legătură cu apropiata abdicare a regelui[118].) În acea solemnitate decorațiile au fost înmânate de către Petru Groza, înaltul oaspete iugoslav primind „Colanul Ordinului Carol I şi Ordinul Mihai Viteazul, cl. I, II şi III”[119]. Totuşi, în ziua respectivă regele nu se întorsese în ţară, decretul pentru decorarea lui Tito cu Ordinul „Mihai Viteazul” fiind semnat în data de 22 şi publicat în 29 decembrie, aşadar semnificativ după momentul înmânării[120]. În privinţa Ordinului „Carol I”, colanul acestuia – care se păstrează la Belgrad (împreună cu cele trei clase ale Ordinului „Mihai Viteazul”)[121] – nu are în spate vreun act de conferire (este drept că îndeosebi în timpul regilor Carol al II-lea și Mihai I, înaltele personalități străine care au primit Ordinul „Carol I” nu au mai avut parte de decrete de decorare publicate în „Monitorul Oficial”)[122]. *Sexto*, către finalul perioadei abordate credem că am putut surprinde o încercare de redefinire a faleristicii oficiale. Astfel, la 25 noiembrie avea loc, la Președinția Consiliului de Miniștri, o dublă ceremonie de decorare: a membrilor delegației guvernamentale maghiare, în frunte cu prim-ministrul Lajos Dinnyés, precum și a unor personalități politice românești (M. Sadoveanu, Ana Pauker, Vasile Luca etc.). Reamintim că ambele serii de decorații fuseseră atribuite prin jurnale de Consiliu. Parcurgând relatarea ceremoniei în presa centrală a perioadei[123], am putut sesiza că, atunci când a fost vorba de participanții decorați cu „Coroana României”, s-au folosit două formule diferite: în privința beneficiarilor maghiari era menționată denumirea legală, în vreme ce în privința celor

1.514 din 22 iulie 1947, în *MOf*, nr. 172/30 iulie 1947, p. 6.708 – decret şi „Expunerea de motive”). Rezultă de aici că decoraţiile au fost înmânate fără îndeplinirea condiţiilor legale, deci fără ca regele să fi semnat decretul de conferire. Tot astfel, nici nu poate fi vorba de o decorare „proprio motu” (când beneficiarul îşi primeşte distincţia din mâna suveranului, formele legale efectuându-se la o dată ulterioară), lucru întărit prin faptul că la festivitatea din 14 iunie 1947 singurii demnitari prezenţi au fost miniştrii Teohari Georgescu şi Traian Săvulescu. Aşadar, înmânarea de decoraţii la acel moment a constituit un abuz, pe care ministrul de resort l-a acoperit ulterior, făcând formele legale pentru semnarea decretului regal.

[117] *Decorarea Mareşalului Tito şi a membrilor delegaţiei guvernamentale iugoslave. Solemnitatea de la Ministerul Afacerilor Externe*, în „Scânteia”, nr. 1.007/22 decembrie 1947, p. 1, 5.

[118] Asupra vizitei lui Tito în țară a se vedea Al. Muraru, *op. cit.*, p. 190-191, 196-200. Amintim și cuvintele regelui Mihai: „Tito și cei de la București au pregătit abdicarea” (*ibidem*, p. 197).

[119] *Decorarea Mareşalului Tito* ..., loc. cit.

[120] V. *supra*, nota 103.

[121] Драгомир М. Ацовић, *Слава и част. Одликовања међу Србима. Срби међу одликованьима*, Службени гласник, Београд, 2013, p. 291-292.

[122] Idem, *Носиоци румунског Ордена Карола Првог/List of Recipients of the Rumanian Order of Carol the First*, în „Информације Српског Хералдичког Друштва/Informations of the Serbian Heraldry Society”, Март 1995/March 1995, p. 11-13.

[123] *Decorarea unor personalități maghiare și române*, în „Scânteia”, nr. 985/29 noiembrie 1947, p. 3-4; *Solemnitatea decorării personalităților din delegația maghiară precum și a unor personalități din viața publică română*, în „Universul”, nr. 272/27 noiembrie 1947, p. 1-2.

https://biblioteca-digitala.ro

din România în locul numelui oficial al distincției se utiliza o denumire inedită: „Ordinul «Pentru Merit»”. Iar această formulă nu pare să fi fost un simplu capriciu al redactorului, ea regăsindu-se de mai multe ori în cursul aceluiași articol, iar aceasta în două cotidiene intens citite: „Scânteia” și „Universul”. Ne întrebăm dacă nu avem de-a face cu o manevră de ocultare a denumirii unei decorații care trimitea indubitabil la ideea de monarhie, formula neutră „Pentru Merit” fiind aleasă pentru ca masele de cititori din țară să fie deja familiarizate cu apropiata proclamare a republicii?

În mod indiscutabil, decoraţiile au avut un rol deloc neglijabil în „recuzita” spectacolului public al trecerii de la monarhie la republică. Din partea sa, Groza a îmbrăcat în mai multe rânduri fracul împodobit cu decoraţii, dând exemplu miniştrilor săi: la 23 august 1945 (după cum am văzut mai sus), la 10 mai 1946 şi 1947[124], la deschiderea lucrărilor Parlamentului din 1 decembrie 1946[125], la recepţia de 7 noiembrie 1946 de la ambasada sovietică din Bucureşti[126] etc. (O analiză a expresiilor faciale ale participanților la aceste evenimente ar putea constitui, prin ea însăși, subiectul unui studiu: își fac apariția, în mod recurent, zâmbetul încordat al lui Groza, privirea în gol a lui Tătărescu, sațietatea lui Gheorghiu-Dej ori tăcerea profundă a lui Pătrășcanu, expresii cărora costumele negre și decorațiile nu fac decât să le accentueze aerul de spectacol tragic). Dincolo de nivelul oficial, al celor aflați în atenția mass-media ori a ambasadelor străine, dincolo de nivelul celor aflați în „anticamera” puterii (în privința cărora decorarea poate fi privită ca o dovadă de încredere din partea „șefilor”), este de presupus că multe dintre ordinele și medaliile amintite în „Monitorul Oficial” nici nu au mai ajuns la cei în drept, necum să mai fie purtate de către aceștia.

Închidem astfel o nouă pagină din istoria decorațiilor României. Abil și ipocrit, la limita legii sau pe lângă aceasta, Petru Groza a știut să manevreze în folosul propriului regim sistemul de onoruri al României de atunci, răsplătindu-i și stimulându-i pe cei de care avea nevoie și salvând, în același timp, aparențele unei „tovărășii de drum” care nu putea duce decât la proclamarea republicii[127].

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Subsecretarul de stat al Aerului, generalul Emanoil Ionescu, îi înmânează „Medalia Aeronautică” prim-ministrului dr. Petru Groza, de „Ziua Aviaţiei” – 20 iulie 1945 („Universul” – Provincie, nr. 164/24 iulie 1945, p. 1).

---

[124] *Centenar Regele Mihai I*, Muzeul Naţional Peleş, Sinaia, 2021, p. 323, 326.

[125] O serie de fotografii de la acest eveniment sunt dispuse pe pagina Agerpres, la adresele: https://foto.agerpres.ro/foto/detaliu/12145, https://foto.agerpres.ro/foto/detaliu/8919096, https://foto.agerpres.ro/foto/detaliu/11008033, https://foto.agerpres.ro/foto/detaliu/11008036 https://foto.agerpres.ro/foto/detaliu/11008041, https://foto.agerpres.ro/foto/detaliu/11008047

[126] *Fototeca online a comunismului românesc* (22.06.2022), fotografiile #FA146 şi #FA147.

[127] Avem în vedere întâlnirea confidențială româno-sovietică care a avut loc în ziua imediat următoare instalării guvernului Groza, participanților români – Ana Pauker, Constantin Doncea și Constantin Pârvulescu – comunicându-li-se un plan de măsuri pentru următorii trei ani, între care figura și abolirea monarhiei, măsuri care au fost executate punct cu punct (apud Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 456-457).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2 – La Palatul Regal, fără rege: oficialităţi române şi sovietice la defilarea din 23 august 1945 („Universul” – Provincie, nr. 193/28 august 1945, p. 1).

Fig. 3 – Cu fracuri și decorații: miniștrii guvernului dr. Petru Groza (Palatul Regal, 23 august 1945). Oficialii poartă înaltele ordine conferite la 7 august 1945 („Fototeca online a comunismului românesc”, 22.06.2022, fotografia #HA224).

Fig. 4 – Grup de demnitari ai guvernului Groza (Palatul Regal, 23 august 1945) – detaliu: L. Pătrășcanu (ministrul Justiției), T. Georgescu (ministrul Afacerilor Interne), Ghe. Gheorghiu-Dej (ministrul Comunicațiilor şi Lucrărilor Publice), L. Rădăceanu (ministrul Muncii), Șt. Voitec (ministrul Educației Naționale) („Fototeca online a comunismului românesc”, 22.06.2022, fotografia #HA218).

Fig. 5 – Stângăcii oficiale (Catedrala Patriarhală, 23 august 1945): miniștrii Georgescu şi Gheorghiu-Dej purtându-şi lentele „Coroanei României” pe deasupra fracurilor („Fototeca online a comunismului românesc”, 22.06.2022, fotografia #HA 217 – detaliu).

Fig. 6 – Stângăcii oficiale (Palatul Regal, 23 august 1945): Romulus Zăroni, ministrul Agriculturii şi Domeniilor, în straie „chiaburești” și cu lenta Ordinului „Coroana României” („Fototeca online a comunismului românesc”, 22.06.2022, fotografia #HA223 – detaliu).

Fig. 7 – Regele Mihai I și dr. P. Groza, președintele Consiliului de Miniștri, cu prilejul unei ceremonii din 1946 (colecția Daniel Obreja) (Groza poartă Marea Cruce a Ordinului „Serviciul Credincios”, conferit la 7 august 1945; Colanul îi va fi atribuit la 26 mai 1946).

Fig. 8 – Regele Mihai I și dr. Petru Groza, cu prilejul unei ceremonii din 1946 (colecția Daniel Obreja).

Fig. 9 – Regele Mihai I și regina-mamă Elena, încadrați de mareșalul sovietic Fiodor Ivanovici Tolbuhin și de dr. Petru Groza, cu prilejul unei ceremonii din 1946 (colecția Daniel Obreja).

Fig. 10 – Regele Mihai I, încadrat de dr. Petru Groza și mareșalul F.I. Tolbuhin, cu prilejul unei ceremonii din 1946 (colecția Daniel Obreja).

Fig. 11 – Anunțul decorării lui Petru Groza cu Ordinul „Serviciul Credincios” în grad de Colan („Scânteia”, nr. 535/29 mai 1946, p. 1).

Fig. 12 – Anunțul decorării lui Petru Groza cu Ordinul „Serviciul Credincios” în grad de Colan (afiș, colecţie particulară din Bucureşti).

Fig. 13 – Sosirea lui P. Groza și a lui Ghe. Gheorghiu-Dej la Ambasada Uniunii Sovietice, cu prilejul recepției din 7 noiembrie 1946. Prim-ministrul poartă Colanul Ordinului „Serviciul Credincios” („Fototeca online a comunismului românesc”, 22.06.2022, fotografia #FA146).

Fig. 14 – Regele Mihai I, încadrat de Gh. Gheorghiu-Dej, patriarhul Nicodim Munteanu și mareșalul F.I. Tolbuhin (Ambasada Uniunii Sovietice, 7 noiembrie 1946) („Fototeca online a comunismului românesc”, 22.06.2022, fotografia #FA 147).

Fig. 15 – Regele Mihai I și Gheorghe Tătărescu, ministrul Afacerilor Externe (cu Colanul Ordinului „Carol I” și baretă de miniaturi la rever), cu prilejul unei ceremonii din anii 1946-1947 (colecția Daniel Obreja).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 16 – Regele Mihai I și principalii demnitari al statului (Gheorghiu-Dej, Tătărescu, Groza, Mihail Sadoveanu, Pătrășcanu) cu prilejul deschiderii solemne a Parlamentului la 1 decembrie 1946 (Agerpres Foto/Arhiva Istorica, ID fotografie: 11008036).

Fig. 17 – Ceremonie de decorare „la domiciliu": dr. Petru Groza înmânează ordinele conferite membrilor Comisiei Ministeriale pentru Redresarea Economică şi Stabilizarea Monetară (23 august 1947) („Universul" – Capitala, nr. 193/27 august 1947, p. 4).

Fig. 18 – Anunțul decorării unor activişti de partid („Scânteia", nr. 974/16 noiembrie 1947, p. 4).

Fig. 19 – Decorarea prim-ministrului maghiar Lajos Dinnyés. Distincţia fusese atribuită prin jurnal de Consiliu de Miniştri („Universul" – Capitala, nr. 272/27 noiembrie 1947, p. 1).

https://biblioteca-digitala.ro

D. dr. P. Groza, primind „Medalia Aeronautică"

Fig. 1

D-nii Susaikov, dr. Petru Groza, G. Tătărescu și General Colonel Sumilov, șeful al U. R. S. S. primesc defilarea trupelor în piața Palatului Regal

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

M. S. REGELE MIHAI I
a decorat pe d. dr. PETRU GROZA
Ordinul „Serviciul Credincios" în grad de Colan a fost înmânat Primului Ministru, personal de M. S. REGELE

Fig. 11

INALT DECRET-REGAL

MIHAI I
REGE AL ROMANIEI

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 15

Fig. 16

D. prim-ministru Dr. Petru Groza înmânează decorațiile membrilor comisiei care au realizat reforma monetară în frunte cu d. Gheorghiu- Dej

Fig. 17

DECORAREA COMITETULUI CENTRAL al C. G. M.

La orele 18.30, ședința se întrerupe: tov. Gh. Apostol anunță sosirea d-lui prim-ministru, însoțit de mai mulți miniștri.

Câteva secunde apoi, apare dr. Petru Groza însoțit de tov. Gh. Gheorghiu-Dej, secretar general al P. C. R. și ministrul Industriei și Comerțului ; tov. Ana Pauker, ministrul Afacerilor Externe, Ion Pas- ministrul Artelor, tov. Gh. Vasilichi, subsecretar de Stat la Ministerul Educației Naționale și tov. I. Chișinevschi, deputat.

Asistența se ridică în picioare, scandând, Groza și Gheorghiu Dej, — Ana— Pau—ker.

In momentul în care tovarășul Gheorghiu-Dej ia loc în lojă ministerială, aplauzele și strigătele se înteesc

Un nou ropot de aplauze însoțește pe d. Petru Groza și pe tov. Ana Pauker în momentul în care aceștia apar la tribună.

Luând cuvântul, d. prim ministru arată mărirea celor decorați remarcând că „între ei mulți adevărați martiri ai proletariatului".

Primită cu însuflețire aclamații și lozinci de aplauze îndelungi repetate, care o fac să întrerupă de mai multe ori cuvântul tov. Ana Pauker, ministru de externe în calitatea de cancelar al ordinelor, dă citire Decretelor Regale prin care se decorează pentru sotvirșirea eroismului și neabosită pe tărâmul luptei spre binele clasei muncitoare, mai mulți fruntași stindardul.

D. prim-ministru înmânează personal, decorațiile celor citați de tov. Ana Pauker, strângând cordial mâna celor distinși.

Primesc Steaua României în grad de Mare Ofițer: Chivu Stoica și Săracu Dumitru.

Coroana României în gradul de Comandor: Apostol Gheorghe, Em. Anghelu, Secovici Alexandru, Șerban Avram, Flores M. Ionescu, Levin Misa, Sioa Elena, Petru Mihai, Nicuiț Ion, Liuba Chișinevschi, Moraru Stelian.

Sunt decorați cu Coroana României în gradul de Cavaler: Radinovovici Nicolae, Ardeleanu Ludovic, Drăniceanu Ion, Ionescu Nicolae, Florescu Constantin, Voicu-Iescu Nicolae, Trandafirescu Ilie, Ducu Ștefan, Birar Cristofor, Spătaru Constantin, Zaharia Dumitru, Vanda Nicolschi, Iacobovici Andrei, Făciu Gheorghe, Franzoliri Luigi, Naghel Armin, Grigoriu, Rada Covalciuc, Osman Ghristache, Ghermân Mircea, Schlosberg, Moraru Mihail, dr. Cardaș, Dejeu Dumitru, Dunescu Ion, Tufoe Vasilu, Farcaș Teodor, Messinger Iosif, Maria

Fig. 18

D. prim-ministru dr. Petru Groza înmânează decorația d-lui prim-ministru Lajos Dinnyés.

Fig. 19

https://biblioteca-digitala.ro

PROCESUL LIDERULUI COMUNIST VASILE LUCA (1952) – O ETAPĂ ÎN ACAPARAREA PUTERII DEPLINE DE CĂTRE GHEORGHE GHEORGHIU DEJ. ANCHETA ELISABETEI LUCA

Marina Violeta CONSTANTINESCU[1]

THE TRIAL OF THE COMMUNIST LIDER VASILE LUCA (1952) – A PHASE PREPARING THE MOMENT WHEN GHEORGHE GHEORGHIU DEJ SEIZES FULL POWER. ELISABETA LUCA'S INVESTIGATION

ABSTRACT

70 years have passed since the political trials of 1952. The internal group led by Gheorghe Gheorghiu Dej casts out the moscovite Troika from power.

By means of judicial frame-ups, mirroring the trial-shows of the 1930s in the USSR, Dej eliminates his political adversaries; Vasile Luca is physically removed and Ana Pauker, and Teohari Georgescu are marginalized.

The investigation of Elisabeta Luca, as a witness in her husband's trial, brings new elements into the understanding of the way the Stalinist Communism was installed, step by step, in our country.

Keywords: Cold War, Moscovite Troika, political trials, Gheorghe Gheorghiu Dej, Vasile Luca, Betti Luca, monetary reform, sabotage, investigation, Securitate.

Contextul internațional

Cel de Al Doilea Război Mondial s-a încheiat printr-un compromis între marile puteri. Acesta a generat „o altă confruntare", respectiv **Războiul Rece**. Pentru 45 de ani, omenirea s-a aflat „între o pace ratată și un război nedeclarat"[2].

Lumea este despărțită, arăta Winston Churchill în discursul rostit la Westminster College din Fulton, statul Missouri, SUA, la 5 martie 1946, de o **Cortină de Fier**, care separă Estul totalitarist de Vestul democratic. După 76 de ani, termenul este încă folosit ca relevant pentru cercetători și pentru publicul larg.

Paradoxal, termenul nu este inventat de Churchill. Ministrul nazist al propagandei, Joseph Goebbels, îl utilizează în articolul „Anul 2000", publicat în 25 februarie 1945, în revista „Das Reich", avertizând marile puteri că peste lume se va lăsa o „cortină de fier" dacă Germania va capitula, ceea ce s-a și întâmplat.

Anii '50 aduc o accelerare a conflictului între cele două sisteme politice, economice și sociale, respectiv cele două moduri de viață opuse: „(...) sursele Războiului

[1] Profesor, doctorand în istorie, Liceul Teoretic „Ioan Petruș", Otopeni, jud. Ilfov; e-mail: violeta.constantinescu@ploutos.ro.

[2] Gheorghe Onișoru, *Istoria lumii contemporane. De la revoluția bolșevică până în zilele noastre (1917-2015)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2015, p. 120 .

https://biblioteca-digitala.ro

Rece au inclus și elemente culturale și ideologice”[3]. Teama, suspiciunea, manipularea, exagerările dominau scenele politice din ambele blocuri militare, așa numite ***defensive*** – de fapt cursa înarmărilor continuă de ambele părți.

Procesele politice și „vânătoare de vrăjitoare”[4] zguduie atât Estul comunist, cât și Vestul capitalist. **Panica roșie** sau **Mccarthy**-ismul din SUA, au provocat numeroase victime. Grupări din fosta **Rezistență franceză**, bunăoară, își suprimau, la rându-le, fără judecată și fără scrupule, trădătorii[5].

Adevărul este partinic. Isteria căutării de dușmani ascunși afectează și lumea liberă, însă nu la nivelul lagărului socialist, deoarece mecanismele democrației aici au funcționat și au corectat anomalia. Vânătoarea de „colaboraționiști”, **vendeta** cu învinșii în război cuprinsese în anii ‘50 întreaga Europă și nu numai.

Contextul intern

La 2 aprilie 1944, declarația lui Viaceslav Molotov, de la Radio Moscova, semnala că prezența armatelor sovietice pe teritoriul românesc nu urmărea decât înfrângerea inamicului, nu acapararea de noi teritorii și nici „schimbarea orânduirii de stat din țara vecină”[6].

Regele, împreună cu reprezentanții partidelor burgheze, cu generalul C-tin Sănătescu, hotărăsc întoarcerea armelor împotriva Axei și continuarea războiului alături de Aliați. Momentul 23 august 1944 marchează și intrarea noastră sub ocupație sovietică[7]. Cu pași mici și cu grija de a salva aparențele democratice, comuniștii preiau puterea. În septembrie 1944 se reîntorc în țară de la Moscova Ana Pauker[8], Vasile Luca[9] și Teohari Georgescu[10]. Pauker și Luca vin în fruntea batalionului Tudor Vladi-

---

[3] *Ibidem*, p. 121.

[4] Termenul *vânătoare de vrăjitoare*, legat de istoria Inchiziției, se referă la inventarea de probe pentru persecutarea unei persoane sau a unor grupuri de persoane percepute ca inamici (conform DEX).

[5] https://jurnalul.ro/scinteia/istoria-comunismului/comunism-adevarul-istoric-13503.html, Cristina Diac, *Comunism-adevărul istoric?*, publicat la 30 august 2006.

[6] Gh. Onișoru, *Stalin și poporul rus ... Democrație și dictatură în România contemporană. Premisele instaurării comunismului*, București, Editura Corint, 2021, p. 113.

[7] În 1958 se retrag trupele sovietice din țară.

[8] Ana Pauker sau Hana Rabinson (1893-1960), vicepremier și ministru de externe al României între 1947-1952, provine dintr-o familie înstărită din Vaslui, de origine iudaică; bunicul a fost rabin; a activat în mișcarea comunistă internațională și a fost o apropiată a lui Stalin. A fost marginalizată după arestarea lui V. Luca și a lui T. Georgescu.

[9] Vasile Luca sau Laszlo Luka (1898-1963), vicepreședinte al Consiliului de miniștri, ministru al finanțelor între 1947-1952, a fost un comunist recunoscut în mișcarea internaționalistă; originar din zona secuiască, dintr-o familie săracă, a avut cetățenie austro-ungară, română și sovietică. Arestat și condamnat în urma unui simulacru de proces, ca deviaționist de dreapta, moare în închisoarea Aiud.

[10] Teohari Georgescu (1908-1976), născut la București, comunist ilegalist, a urmat cursuri în 1940 la Moscova, alături de agenți NKVD și sub îndrumarea lui Gheorghi Dimitrov. A fost ministru de interne între 1945-1952. A căzut în dizgrație când au fost eliminați Luca și Pauker, a fost arestat, anchetat în 1952, dar nu a fost condamnat. Între 1953 și 1972 a fost director la Tipografia Casa Scânteii.

https://biblioteca-digitala.ro

mirescu[11]. Ana Pauker era considerată favorita lui Stalin. Luca și soția lui, Elisabeta sau Betti, cum o numeau tovarășii, se aflau în anturajul Anei, au luptat în ilegalitate, iar după 1941 au activat în URSS – Betti ca secretară tehnică, iar Vasile Luca a fost instructor (propagandist) pentru soldații români căzuți prizonieri.

La 6 martie 1945 se instaurează guvernul Petru Groza. Marea manifestație din 8 noiembrie 1945 este ultima răbufnire semnificativă a opoziției anticomuniste și promonarhice.

Vasile Luca, Ana Pauker împreună cu Teohari Georgescu formau aripa moscovită sau gruparea externă a PCR. Aceștia s-au întors în septembrie 1944 în țară.

Gruparea internă, condusă de Gheorghe Gheorghiu Dej, era compusă din comuniștii rămași în țară, unii eliberați din închisori, alții ieșind după 20 de ani din ilegalitate[12].

Ocupația sovietică transformă partidul comunist dintr-un **partid de buzunar** într-un pion important pe scena politică a țării, ca apoi, treptat, comuniștii să se debaraseze de **tovarășii de drum** și să devină unicul partid politic. La început se confruntă însă cu lipsa unui lider recunoscut și atestat de forurile conducătoare bolșevice. Ca urmare, după 23 august 1944 se pun bazele unei conduceri colective din care fac parte Lucrețiu Pătrășcanu[13], recunoscut de Palat și de partidele burgheze, Gheorghe Gheorghiu Dej, evadat din lagărul de la Târgu Jiu, Chivu Stoica, Gheorghe Apostol, Alexandru Drăghici și Teoharie Georgescu – amnistiați.

La vizita lui Gheorghiu Dej din ianuarie 1945 de la Moscova, „poziția lui s-a întărit considerabil”[14], el obținând de la Stalin acordul pentru înlăturarea din partid a adversarilor politici. Primele victime au fost Ștefan Foriș[15] și Lucrețiu Pătrășcanu.

---

[11] Batalioanele Tudor Vladimirescu și Horia, Cloșca și Crișan erau alcătuite din prizonierii români din URSS, reeducați în spiritul internaționalismului proletar.

[12] În 1924, legea Mârzescu scoate PCR de pe scena politică a țării, considerându-l periculos pentru siguranța națională. Conform Cominternului, România era un stat imperialist care subjuga alte popoare, ca moldoveni, ardeleni, bănățeni, dobrogeni etc. Trebuia să restituie Transilvania ungurilor, Basarabia sovieticilor, Dobrogea bulgarilor și Banatul sârbilor. România ar fi reprezentat doar Muntenia.

[13] Lucrețiu Pătrășcanu (1900-1954) s-a născut la Bacău, într-o familie înstărită. Licențiat în drept și doctor în științe economice al Universității din Leipzig, Germania, a profesat ca avocat la București și a predat la Universitate, unde a fost profesor universitar de drept. Între 1944 și 1948 a girat ca ministru al Justiției procesele politice în care foști ofițeri în armata regală, oameni politici liberali și țărăniști, apropiați ai regimului Antonescu, membri ai mișcării legionare au primit condamnări nedrepte. Arestat în 1948, a fost executat în 1954. I s-a reproșat că ar fi fost naționalist; de fapt nu aveau încredere în el nici aripa externă a partidului și nici cea internă. Stalin nu îl agrea pentru că era intelectual și avea legături cu Casa Regală și cu partidele burgheze.

[14] Gh. Onișoru, *op. cit.*, p. 218.

[15] Ștefan Foriș sau Istvan Foriș, comunist ilegalist de origine maghiară, provenea dintr-o familie bogată, tatăl său deținând o fabrică de cărămizi și țiglă. A fost membru al Partidului Comunist Maghiar și a activat în cadrul regimului Republicii Sovietice Ungare din 1919. Între 1940-1944, a fost secretar general al Partidului Comunist din România. A fost executat în 1946, acuzat pe nedrept de colaborare cu Siguranța. Reabilitat în 1968.

https://biblioteca-digitala.ro

După proclamarea Republicii Populare la 30 decembrie 1947 influența URSS s-a manifestat în toate domeniile vieții politice, economice, sociale și culturale. Mecanismele totalitarismului stalinist, rolul consilierilor sovietici, implicarea Moscovei în toate deciziile luate la București în primii ani după ocupația sovietică de la 23 august 1944 sunt relevate de documentele păstrate în arhivele Securității și cele ale Partidului Comunist[16]. Relevante sunt și bancurile epocii păstrate în folclorul bucureștean: „De ce umblă Ana Pauker cu umbrela deschisă în parcul Herăstrău într-o zi fără ploaie?". Răspuns: „Pentru că plouă la Moscova".

Procesele politice se desfășoară în contextul luptei pentru putere între gruparea internă și **Troica moscovită** sau gruparea externă, România parcurgând în anii '50 etapele instaurării și întăririi regimului stalinist al lui Gheorghe Gheorghiu Dej.

Procesele politice din 1952. Eliminarea Troicii moscovite

Anul acesta se împlinesc 70 de ani de la procesul lui Vasile Luca, o înscenare juridică menită să îi confere lui Gheorghe Gheorghiu Dej întreaga putere în partid și în stat.

În anul 1951, Stalin îl inițiază pe Ghiță Dej în așa numita „vânătoare de vrăjitoare", dezlănțuită în toate țările satelit ale URSS. Nu mai erau vizați „dușmanii de clasă", deja eliminați fizic, ci „vechi comuniști, eroi ai rezistenței împotriva fascismului, dintre care unii luptaseră în războiul civil din Spania sau în maquis-ul francez"[17], cum este și cazul Elisabetei Luca, pe atunci Betty Birman, soția lui Vasile Luca, cazul lui Walter Roman, tatăl lui Petre Roman, și a multor comuniști. Alexandru Șiperco, în memoriile sale, îi numește spanioli[18].

Se repeta astfel scenariul proceselor din anii '30 de la Moscova, împotriva **deviaționiștilor de dreapta** sau **de stânga**, ca Troțki sau Buharin, acuzați invariabil și de trădare, spionaj în favoarea puterilor imperialiste. Stalin exportase modelul acestor **procese-spectacol** în noile „democrații populare". Fiecare avea un rol bine stabilit, de la inculpat, la acuzatorul public, la procuror, judecător, până la cei prezenți în sală. Indiferent de acuzație, la sfârșit acuzatul își recita mărturia, „eroul trebuia să își mărturisească crima", iar aceasta era „un fel de cocktail între titoism, sionism și cosmopolitism"[19].

În acest context, vizita lui Dej din 1951 era mai mult o chemare la raport, în care acesta era dojenit de „Tătucul Stalin" că în România, spre deosebire de celelalte țări socialiste, nu au fost descoperiți agenți ai titoismului și sionismului, deși în socialism, susținea Stalin, „lupta de clasă, departe de a se potoli, se ascute"[20].

Silviu Brucan își amintește în memoriile sale, din ceea ce i s-a povestit, pentru că el nu era prezent la întâlnire, că Stalin l-ar fi întrebat pe Dej dacă și-a pierdut

[16] Gh. Onișoru, *Pecetea lui Stalin - cazul Vasile Luca*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014, p. 308.
[17] Silviu Brucan, *Generația irosită – memorii*, București, Editurile Univers&Calistrat Hogaș, 1992, p. 69.
[18] Andrei Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste - arhiva Alexandru Șiperco. România 1944-1965. Rivalități, represiuni, crime*, București, Academia Română, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, vol. II, p. 76.
[19] S. Brucan, *op. cit.*, p. 70.
[20] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

vigilența, iar Miron Constantinescu vrând să îl ajute pe Dej face o gafă și îi spune lui Stalin că Dej este un om sentimental – „sentimentalnii celovek". Este clar că Dej nu a fost sentimental, ci aștepta momentul potrivit să își elimine adversarii, dar Brucan îi face liderului comunist un portret favorabil, deoarece se afla printre apropiații săi.

Campania de demascare din interiorul partidului duce la excluderea a 400. 000 de membri, acțiune ce va fi adusă la cunoștința lui Stalin. Dej dovedește în acest mod fidelitate față de Stalin, consolidându-și „poziția de lider suprem în cadrul partidului"[21].

Vasile Luca a fost acuzat în cadrul unui proces amplu, în care au fost implicați colaboratori, rude, prieteni, dar și soția sa, Elisabeta Luca. Motivul condamnării liderului comunist român a fost **devierea de dreapta**.

Luca era un adept al NEP-ului inițiat de Lenin, o nouă politică economică, formulată de Dimitri Volkonov pe baza studierii arhivelor sovietice. În România, studiile lui au fost publicate sub numele „Lenin. O nouă biografie" (București, 1994). Reforma monetară a reprezentat motivul principal în acuzarea lui Luca. El ar fi sabotat această reformă pentru a-i favoriza pe chiaburi.

În lotul Luca a fost anchetată și Betti, soția lui. Arestată în august 1952, după doi ani de anchete a fost eliberată, fără a fi condamnată – în noiembrie 1954. Aceasta declară tot ce era necesar anchetatorilor pentru a construi acuzarea liderului comunist. Al. Șiperco amintea că a declarat tot ce voiau ei și că a vorbit porcării despre Luca[22].

Reforma monetară

Ancheta Elisabetei Luca din 8 decembrie 1952 abordează problema ascensiunii liderului Vasile Luca până la funcția de ministru de finanțe[23] și din nou analizează problema reformei monetare. Fostul ministru de finanțe s-a opus în ședințele CC ale PMR, a sabotat reforma, în sensul că s-a străduit să încaseze impozitele până la sfârșitul anului 1951; nu a păstrat secretul și mulți chiaburi și capitaliști au putut să se sustragă, investind sume mari în diferite operațiuni; a întârziat plata salariilor angajaților statului, lovind astfel în salariații Statului[24] – declara Betti, conform proceselor verbale încheiate în timpul anchetei, existente în dosarul de la CNSAS.

A sabotat baterea monedei **prin alterarea materialului din care era compusă moneda**[25].

Și-a manifestat satisfacția că reforma este un eșec, iar ei, adică Partidul, **au primit-o ca pe un duș rece**[26].

Pentru a înțelege poziția lui Luca este necesar să analizăm etapele reformării domeniului financiar sub ocupația sovietică[27]. La 15 august 1947, fără o informare prealabilă a populației, sub presiunea constantă a sovieticilor, este adoptată Legea nr.

[21] Gh. Onișoru, *op. cit.*, p. 308.
[22] A. Șiperco, *op. cit.*, vol. III, p. 82.
[23] http://www.cnsas.ro/documente/P%20000148/P%200000148_013_W_R_OCR_Anon.pdf Dosarul Elisabetei Luca, p. 593.
[24] *Ibidem*.
[25] *Ibidem*.
[26] *Ibidem*.
[27] https://mfinante.gov.ro/istoric-mfp-11.

https://biblioteca-digitala.ro

287 pentru reforma monetară. Cel de Al Doilea Război Mondial a produs deprecierea monedei naționale: nivelul prețurilor crescuse de 8.365 de ori față de 1938, iar pe piața monetară se vehicula o masă uriașă de semne monetare.

Bancnotele BNR și monedele emise de Ministerul Finanțelor au fost retrase din circulație și înlocuite cu însemne noi. Raportul de preschimbare a fost de 20.000 de lei vechi la un leu stabilizat. Operațiunea s-a realizat între 15-21 august. Salariații, invalizii, văduvele și orfanii de război, agricultorii puteau schimba o sumă de lei vechi în lei noi. Măsura lovea însă în burghezie, în liber profesioniști, care constituiau un pericol pentru noul regim.

Urmări:

- reducerea drastică a masei monetare;
- economiile firmelor, băncilor sau persoanelor fizice erau devalorizate și predate statului;
- datoria publică este anulată;
- rentele perpetue sunt păstrate.

La 29 ianuarie 1949, prin Decretul Marii Adunări Naționale, este organizat Ministerul de Finanțe al Republicii Populare Române, pentru ca la 26 ianuarie 1952 să se adopte o nouă reformă monetară, prin Hotărârea Consiliului de Miniștri, cu privire la efectuarea reformei bănești și la reducerile de prețuri.

Stabilizarea monetară din 1947 dusese la confiscarea a 94,16% din masa monetară, dar între timp inflația explodase. În 1952, această a doua confiscare a monetarului din circulație prevedea ca sumele în numerar de până la 1.000 de lei vechi să se preschimbe în raportul de 100 la 1, sumele cuprinse între 1.000 și 3.000 de lei vechi inclusiv în raportul de 200 la 1, iar cele care depășeau 3.000 de lei la raportul de 400 la 1.

La mijlocul anului 1951, relata inculpata Elisabeta Luca, soțul ei vine acasă cu o servietă, cu o sumă mare de bani. Ea apreciază că ar fi fost aproximativ 1,5-2 milioane de lei. Luca spune că este un supranumerar pe care îl va duce înapoi la minister în ajunul reformei monetare. Una dintre explicațiile acelei „sabotări", cum i s-a reproșat, ținea de sprijinul acordat de V. Luca micilor întreprinzători, importanți pentru că ei plătesc impozite și sunt afectați de noua politică economică. Produsele pleacă de la ei cu prețuri mici și ajung pe piață cu un preț imens, ceea ce dezavantajează micii producători, dar și populația, credea soțul Elisabetei. România era în stadiul în care se aflase Rusia în anii '20, așa încât măsurile trebuiau introduse treptat, iar populația trebuia pregătită.

Începutul calvarului. Arestarea. Ancheta

Arestările la Ministerul de Finanțe încep înainte de a fi „ridicat" Vasile Luca (14 august) și apoi soția lui (16 august). Dintre colaboratorii lui Luca, Aurel Vijoli a fost anchetat sălbatic, după care a fost reabilitat. Gheorghe Gheorghiu Dej îi zice să scrie că a fost vinovat, dar acesta refuză, gest asemănător celui prin care Bellu Zilber refuza carnetul de partid în momentul reabilitării.

Când încep arestările la Ministerul de Finanțe, Vasile Luca se îngrijorează și se întreabă când vor vorbi cei care s-au aflat în preajma lui? Veneau și îl țineau la curent cu evenimentele apropiații lui – secretara lui, Craiu, și soțul ei, o familie de evrei, prieteni ai Elisabetei, pe care Luca îi angajase în Ministerul de Finanțe.

https://biblioteca-digitala.ro

La întrebarea anchetatorului: „Arată ce cunoști din activitatea dușmănoasă a lui Vasile Luca?", Betti recunoaște că până la hotărârea partidului că V. Luca a avut o atitudine ostilă față de politica partidului ea nu a observat ceva deosebit. Totuși, menționează: orgoliul excesiv, lipsa de vigilență și unele încălcări ale moralei proletare (prietenii cu chiaburi, partide de vânătoare etc.).

Vasile Luca manifesta dorința de a ieși în evidență, citea ce apărea în presă despre el și făcea tot posibilul să își păstreze locul în ierarhia partidului (urmărea la manifestații să fie și portretul lui printre cele ale conducătorilor comuniști, iar lozincile să conțină și numele lui). O atitudine de lider, dar care era considerată prin prisma anchetei o dovadă de orgoliu și de încălcare a egalitarismului proletar.

Printre prieteniile care contraveneau liniei partidului se numărau și legăturile cu secuii din zona Sfântu Gheorghe, unii rude, alții prieteni din copilărie sau din prima tinerețe. Printre așa zișii „dușmani ai regimului" se număra și fostul proprietar al terenurilor de vânătoare din Bistrița.

Până la anchetarea Elisabetei toate aceste informații țineau de „lipsa de vigilență", care devin pe parcursul anchetei atitudine dușmănoasă, deviere de dreapta, activitate susținută în „dauna clasei muncitoare"[28]. Nu știm cum a ajuns Betti să declare toate acestea, dar putem să bănuim dacă ne întoarcem spre experiențele altora în beciurile Securității.

Bellu Zilber arăta în mărturiile sale despre anchetele la care a fost supus în procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu că majoritatea anchetatorilor erau de „o incultură desăvârșită", iar declarațiile impuse anchetaților erau „inepte". În 1953, Zilber înțelegea pentru prima oară ce se întâmplase: „Clica Gheorghiu-Dej exclusese clica Ana Pauker", iar toți cei care trebuiau eliminați „făcuseră crime împotriva partidului".

Neglijența în serviciu a lui V. Luca va fi supusă analizei Comisiei de Control a Comitetului Central al PMR. La ședința din 28 mai, Luca recunoaște „devierea de dreapta", acțiunea dușmănoasă și antistatală în fața colegilor din conducerea partidului, dar soției îi spune că este o intrigă, o „lucrătură țesută împotriva lui".

Atitudinea lui de a-și pune „cenușă în cap", de a se autoînvinui, face parte din scenariile ședințelor comuniste, ale autocriticii și promisiunilor de îndreptare. Doar că situația lui Luca era alta. Procesul lui a fost o înscenare în lupta pentru putere a lui Gheorghe Gheorghiu Dej.

Luca a fost bătut îngrozitor, zice Jean Coler (1912-1995), fost ilegalist[29]. Gh. Gheorghiu Dej urmărește ancheta și intervine, uneori notează injurii pe rapoarte.

Betti a avut condiții grele de detenție, izolare aspră, anchete de noapte. „Elisabeta Luca a fost arestată doi ani. În condiții înjositoare"[30]. A trecut prin închisoarea Malmaison și Jilava. Despre Malmaison, A. Șiperco spune că „era un depozit și mai secret decât Râmnicu Sărat, cu izolare totală. Aici au stat Teohari și Betti Luca"[31].

---

[28] http://www.cnsas.ro/documente/P%20000148/P%200000148_013_W_R_OCR_Anon.pdf, p. 16.

[29] A. Șiperco, *op. cit.*, vol. II, p. 150.

[30] *Ibidem*, p. 72.

[31] *Ibidem*, vol. III, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

Lena Constante își amintea de altfel, în „Evadarea Imposibilă", despre pierderea feminității în timpul anchetelor și în privarea de libertate: „Copleșitoare aici nu mai sunt chinurile fizice, caznele și mizeria sufocantă, ci arderea la foc mic (...), încarcerarea în Dosar, umilirea birocratică, (...) senzația de prezent mort, de sfârșit perpetuu"[32], iar atributele specific feminine „sporesc infinit posibilitățile de umilire a ființei umane în regimul penitenciar"[33].

În dosarul de anchetă al Elisabetei Luca găsim și **învățătura** obținută prin teroarea anchetelor: „Fiind arestată mi-am dat seama că în fața Securității nu poți să ascunzi nimic, că Securitatea știe tot și nu văd niciun sens să ascund atât activitatea lui Vasile Luca cât și a mea"[34].

Ca în orice proces stalinist, pedepsele erau hotărâte înainte: „Chișinevschi a spus că hotărârea este luată de conducerea partidului și mi-a dictat pedepsele pe care trebuie să le pronunțăm"[35], declara unul dintre judecători, la rândul lui anchetat în procesele de reabilitare din 1968.

Anchetatorii anilor '50 erau „funcționari preocupați de cariera și bunăstarea personală", după modelul celor din Direcția Politică a Statului din URSS, „cel mai crunt organ de represiune căruia i-au căzut victime numeroși cetățeni sovietici"[36].

Securitatea și SSI (Serviciul Special de Informații) erau o lume aparte, cum erau KGB și închisoarea Lublianka în URSS[37], „nimeni nu știa de fapt ce se întâmplă la anchete, decât un număr restrâns de executanți" „călăi", „grupe speciale de asasini la ordinul direct al lui Ghiță Dej și al lui Drăghici, în afara, deci, a rețelei de partid și a Ministerului Afacerilor Interne, acționând în cel mai strict secret și fără nici un control"[38].

Agenții serviciilor speciale par total nemarcați de amintiri personale. Părerile lor se schimbă de la o zi la alta, în funcție de sugestia celui care solicită declarația. Fostul general NKVD, Pavel Sudoplato, spunea: „Părerea mea despre oameni și despre faptele lor este întotdeauna în concordanță cu linia partidului"[39].

Anchetele nu sunt despre adevăr. Pornesc de la anumite date false, de la idei preconcepute, iar rezultatele sunt așteptate. Puterea îi elimină pe pionii care nu mai sunt necesari sau încurcă jocul construirii unei societăți bazate pe teroare, frică, suspiciune, delațiune. De exemplu, Ioan Craiu, director în Ministerul de Finanțe, declara în 1968 că a fost forțat să semneze, la anchetele din cazul Luca, „procese verbale de interogatoriu ce nu cuprind declarațiile mele"[40].

---

[32] Dan C. Mihăilescu, *Castelul, Biblioteca, Pușcăria – Trei vămi ale feminității exemplare*, București, Editura Humanitas, 2013, p. 140.
[33] *Ibidem*, p. 169.
[34] http://www.cnsas.ro/documente/P%20000148/P%200000148_013_W_R_OCR_Anon.pdf Dosarul Elisabetei Luca, p. 267.
[35] Gh. Onișoru, *Stalin și poporul rus ...*, p. 251.
[36] Boris Bajanov, *Cum s-a născut stalinismul…. Dezvăluiri din memoriile lui Boris Bajanov, fostul secretar al lui Stalin*, București, Editura Ștefan, 2010.
[37] A. Șiperco, *op. cit.*, vol. I, p. 263.
[38] *Ibidem*, vol. III, p. 41.
[39] Cristina Diac, *op. cit.*
[40] Gh. Onișoru, *Pecetea lui Stalin ...*, p. 302.

https://biblioteca-digitala.ro

Analiza atentă a dosarului Elisabetei Luca impune recunoașterea acelorași metode de anchetare menționate de I. Craiu, specifice proceselor staliniste din țara noastră la începutul anilor ’50.

Ancheta este un spectacol! Procesele staliniste, la fel. Este justificată, astfel, existența poliției secrete: „Vânătoarea de vrăjitoare era permanentă. Pretutindeni Securitatea descoperea sabotaje, spioni, infiltrări de dușmani de clasă în funcții cheie. Pedeapsa cu moartea s-a aplicat în aceste vremuri triste de mai multe ori”[41].

Concluzii

Reiese din analiza situației financiare din primii ani de comunism că Vasile Luca nu a fost un sabotor, ci un apărător al categoriei de mici întreprinzători, agricultori cu venituri mici și mijlocii, un promotor al curentului leninist NEP, ca și Ana Pauker sau alți comuniști considerați „deviaționiști de dreapta”.

Dosarul lui Vasile Luca conține tabelul cu arestații, mandatele de arestare, procesul verbal al percheziției domiciliare, opisul avutului celui arestat și procesul verbal de interogatoriu al arestatei Luca Elisabeta, soția inculpatului. Se poate constata că nu avea avere, doar câteva obiecte personale, iar la Elisabeta nici măcar nu s-a mai întocmit opisul respectiv.

Luca a murit în închisoarea Aiud, iar Elisabeta a fost eliberată în 1954. Reabilitarea vine abia în 1971, când a primit Ordinul „Tudor Vladimirescu”, cl. a II-a.

Comisia de partid constata în 1968: „(…) procesul lui Vasile Luca și a celorlalți arestați a reprezentat o grosolană înscenare judiciară, folosindu-se metode inadmisibile și procedee inumane de anchetă pentru smulgerea de declarații și pentru a se ajunge la condamnarea celor arestați”[42].

Securitatea și conducerea partidului nu au urmărit obținerea adevărului, ci confirmarea faptelor menționate în documentele de partid.

Anchetele din anii ′50, atât în cazul L. Pătrășcanu, cât și „debarcarea grupului Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, arată că în prima jumătate a perioadei în care a condus PCR, Gheorghe Gheorghiu Dej s-a comportat ca un stalinist autentic prin introducerea măsurilor totalitare”[43].

Procesele staliniste au debutat cu preluarea mandatului la Justiție de către Lucrețiu Pătrășcanu, cu introducerea Tribunalelor Poporului și a acuzatorilor publici, care au atins un număr considerabil în anii ′50, și s-au încheiat cu procesul ultimului președinte comunist, în 1989.

[41] Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Editura Humanitas,1990, p. 396.

[42] Gh. Onișoru, *op. cit.*, p. 301.

[43] Idem, *Stalin și poporul rus ...*, p. 252.

https://biblioteca-digitala.ro

ETNIE, LIMBĂ ŞI CONFESIUNE LA NIVELUL CARTIERELOR FĂGĂRĂŞENE (I)

Ionel BOAMFĂ[1]

ETHNICITY, LANGUAGE AND CONFESSION AT THE LEVEL OF THE DISTRICTS OF FĂGĂRAŞ (I)

ABSTRACT

We aim to highlight the chrono-spatial distribution of the ethnic, linguistic and confessional peculiarities of Fagaras, for the last (more than) seven centuries, not only at the level of the settlement, but, more importantly, at the level of its districts. This evolution was a complex, contradictory one, both from a diachronic perspective and in terms of spatial (geographical) location, but among the defining features of the entire period analyzed, diversity and the spirit of inter-ethnic and inter-confessional coexistence stand out.

Keywords: ethnicity, language, confession, Făgăraș, districts.

Ne propunem aici să evidențiem distribuția crono-spațială a particularităților etnice, lingvistice și confesionale făgărășene, pentru ultimele (mai bine de) șapte veacuri, nu doar la nivelul așezării, ci, mai cu seamă, la nivelul cartierelor sale. Această evoluție a fost una complexă, contradictorie, atât din perspectivă diacronică, cât și în ceea ce privește localizarea spațială (geografică), dar, dintre trăsăturile definitorii ale întregului interval analizat, se evidențiază diversitatea și spiritul de conviețuire inter-etnică și inter-confesională.

Pentru realizarea acestui demers am utilizat un aparat metodologic circumscris celor două categorii de metode: de colectare a informațiilor (surse documentare) și de analiză și interpretare. În categoria surselor documentare intră colecțiile de documente, înregistrările statistico-fiscale (de tipul urbariilor sau conscripțiilor), recensămintele de populație, anuarele (generale, telefonice), listele electorale și altele[2].

[1] Lect. univ. dr. Departamentul de Geografie, Facultatea de Geografie și Geologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași; e-mail: ionel_boamfa@yahoo.com.

[2] Pe baza informațiilor documentare, arheologice și/sau onomastice am realizat statistici demografice pentru anii 1300, 1400, 1500 și 1600 (estimări). Din secolul al XVII-lea, până spre jumătatea veacului al XIX-lea, ne-am bazat pe înregistrări statistico-fiscale, realizând aprecieri statistico-demografice pentru anii 1640 (pe baza *Urbariilor Ţării Făgăraşului* din anii 1601-1680), 1722, 1766 (pe baza unor conscripții din anii 1721-1722 și 1750-1766), 1785 (pe baza recensământului iosefin din 1784-1787) și 1820 (pe baza conscripției czyrakiene din 1819-1820). De la jumătatea secolului al XIX-lea ne-am folosit de recensămintele realizate de autoritățile habsburgice/austro-ungare în 1850, 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, apoi, după Unirea din 1918, de cele românești, în 1920, 1930, 1941, 1948, 1956, 1966, 1977, 1992, 2002 și 2011.

https://biblioteca-digitala.ro

Astfel, dacă înainte de 1600 ne-am bazat mai ales pe însemnările documentare (care furnizează, deși lacunar, și informații onomastice, de ajutor în reconstituirea, fie și parțială, a realităților demografice de acum mai bine de patru secole, pentru veacurile XVII-XVIII și prima parte a celui următor am utilizat cu precădere înregistrările statistico-fiscale care pe lângă „coloratura etnică" (deductibilă, în bună măsură, după specificul onomastic al populației consemnate), oferă informații legate și de localizarea spațială a celor înregistrați. De la jumătatea secolului al XIX-lea am beneficiat de înregistrări precise, de tipul recensămintelor de populație, detalierea localizării spațiale a locuitorilor, agregați la nivel de așezare (cu excepția Galațiului, care, până la mijlocul secolului trecut apare ca entitate administrativă separată) putându-se realiza cu sprijinul informațiilor din anuare („Anuarul SOCEC al României Mari" pentru perioada interbelică, „Lista abonaților telefonici din provincie" pentru perioada comunistă, sau listele electorale, pe secții de votare, detaliate pe străzi, la începutul acestui mileniu).

În ceea ce privește metodele de analiză și interpretare, am utilizat metoda statistică, metoda cartografică și metoda geografică[3]. Cu ajutorul metodei statistice, datele introduse în calculator, într-un fișier Microsoft Excel, au fost prelucrate, fiind standardizate, în vederea cartografierii. Pentru realizarea materialului cartografic am utilizat analiza multivariată, folosind fie clasificarea ierarhică ascendentă, fie combinația acesteia cu analiza în componente principale, în vreme ce metoda geografică evidențiază, prin explicații, realitățile cultural-demografice reprezentate pe hărți. Programul utilizat pentru elaborarea hărților este Philcarto[4], prelucrarea materialului cartografic fiind realizată cu ajutorul programului Adobe Illustrator.

Legat de analiza multivariată, clasificarea ierarhică ascendentă permite reprezentarea cartografică, pe aceeași hartă, fie a unei singure variabile pe un anumit interval de timp, fie a două sau mai multor variabile la un moment dat, fie a mai multor variabile pe o anumită perioadă. Analiza în componente principale oferă atât matricea cu coeficienții de corelație între variabilele inițiale, cât și, combinată cu clasificarea ierarhică ascendentă, evidențiază localizarea spațială a respectivelor corelații[5]. Ambele modalități de reprezentare nu sunt perfecte, dar redau spațial, frecvent, realitățile consemnate statistic.

În realizarea acestui demers științific ne-am lovit de o serie de probleme. Prima se leagă atât de absența, cât și de caracterul, adesea incomplet, al informației statistico-demografice. Astfel, puținătatea și/sau relativitatea informațiilor au făcut ca pentru perioada de dinainte de 1600 să recurgem doar la estimări, atât în ceea ce pri-

[3] Principiile acestei metode sunt evidențiate de Javier Valera Bernal: http://www.contraclave.es/geografia/principios%20metodo%20geografico.pdf.

[4] Realizarea hărților a presupus codificarea inițială atât a poligoanelor aferente cartierelor făgărășene (în programul Adobe Illustrator), cât și a datelor din fișierul Microsoft Excel. Pentru ca Philcarto să realizeze reprezentările cartografice este necesar ca atributele (codurile) aferente poligoanelor să fie identice cu codurile din fișierul cu date statistice (aceste coduri fiind necesar să fie introduse în prima coloană a fișierului).

[5] Detalii legate de utilizarea programului Philcarto pentru analiza multivariată se regăsesc pe site-ul elaborat de geograful francez Philippe Waniez:
http://philcarto.free.fr/03_documentation/03_documentation.html.

https://biblioteca-digitala.ro

vește populația totală a orașului, dar și a cartierelor, cât și referitor la specificul etnic, lingvistic și/sau confesional, atât pe ansamblu, cât și la nivelul entităților administrative ale localității. De fapt, chiar și după apariția recensămintelor moderne, acestea nu au redat, frecvent, decât una sau două din cele 3 componente cultural-geografice. Astfel, unele recensăminte consemnează informații doar pentru una dintre ele (cazul celor din 1857, 1869 – structura confesională, 1920 și 1977 – structura etnică, 1948 – structura lingvistică), altele includ două elemente – fie structura etnică și cea confesională (1850), fie pe cea enică și lingvistică (înregistrările din anii 1956 și 1966), fie structura lingvistică și cea confesională (cele din intervalul 1880-1910), doar câteva acoperind toate cele trei componente (recensămintele din 1930, 1992, 2002 și 2011). În aceste condiții, am reconstituit elementele absente, în funcție de situația consemnată pentru cel care lipsește, la primul recensământ anterior și/sau posterior în care este inclus[6].

Redăm, mai jos (Tabelul 1), situația fiecărui recensământ din acest punct de vedere.

Tabelul 1

Nr. crt.	Recensământ	Structura etnică	Structura lingvistică	Structura confesională	Observații
1	1850	Da		Da	
2	1857			Da	
3	1869			Da	
4	1880		Da	Da	Nu cuprinde detaliat toate limbile
5	1890		Da	Da	
6	1900		Da	Da	
7	1910		Da	Da	
8	1920	Da			Doar în Transilvania
9	1930	Da	Da	Da	
10	1941	Da			Nu cuprinde detaliat toate etniile
11	1948		Da		Nu are date detaliate pentru toate unitățile administrative
12	1956	Da	Da		
13	1966	Da	Da		
14	1977	Da			
15	1992	Da	Da	Da	
16	2002	Da	Da	Da	
17	2011	Da	Da	Da	

Legat de acest aspect, variabilitatea, atât spațială, cât și în timp, a limitelor orașului și, probabil, a numelor purtate de componentele sale (de la uliță/străzi, piețe,

[6] Remarcăm și anumite „preferințe” pentru fiecare din perioadele acoperite de înregistrările censitare. Astfel, până la Unirea din 1918 a fost consemnată, consecvent, confesiunea, în cadrul acestei perioade administrația dualistă preferând să consemneze, alături de confesiune doar limba, nu și etnia. În schimb, nici un recensământ din perioada comunistă nu a consemnat confesiunea, în vreme ce recensămintele naționale românești, desfășurate în timpul unor regimuri democratice (în perioada interbelică – recensământul din 1930 și în cea post-decembristă – toate înregistrările censitare) au acoperit toate componentele analizate de noi, etc.

https://biblioteca-digitala.ro

etc., la cartiere, suburbii și altele) a impus atât realizarea mai multor fonduri de hartă (10 la număr[7]), cât și utilizarea, pur convențională, pentru diviziunile localității existente la acel moment (denumite, generic, „cartiere"), a denumirilor actuale ale acestora. De asemenea și limitele acestor „cartiere" sunt tot convenționale, scopul fiind de a ușura continuitatea crono-spațială a trimiterilor cu caracter geografic. Apoi, chiar dacă, mai ales pentru ultimele patru secole, specificul onomastic și localizarea spațială a purtătorilor diferitelor nume consemnați în sursele utilizate (urbarii, conscripții[8], anuare[9], liste electorale[10] etc.), s-a putut realiza cu destulă precizie, nu suntem siguri de exactitatea acestor localizări și/sau calcule. Din aceste motive, întregul demers științific trebuie tratat cu prudența de rigoare.

Pentru înlesnirea localizării spațiale a cartierelor (actuale) făgărășene, în figura de mai jos am evidențiat apariția acestora (din punct de vedere cronologic), chiar dacă delimitarea s-a realizat după dimensiunile lor din prezent (Fig. 1). Astfel, cu rezervele de rigoare, am considerat că, înainte de 1600, Făgărașul se suprapunea peste actuala arie centrală (am numit-o „nucleul vechi") – compusă din cartierele *Centru*, *Cetate*, *Libertății*, *Titu Perția*, *Veteranilor*, *Unirii*, *Radu Negru* și *Tăbăcarilor*, plus *Galați*, cu statut de localitate distinctă. În următorul secol și jumătate, târgul s-a extins mai ales spre sud, sud-est și est – suprapus (total sau parțial) peste cartierele (actuale) *Vasile Alecsandri*, *Constantin Brâncoveanu*, *Câmpului* și *Tudor Vladimirescu*[11].

---

[7] Aceste fonduri de hartă surprind configurația geografică a componentelor așezării pentru anii 1000 (nu l-am utilizat, deoarece include doar două cartiere – *Galați* și *Cetatea Veche/ Veteranilor*), 1300-1500, 1690, 1766, 1855, 1871, 1900, 1930, 1980 și 2010. Dacă înainte de 1600 reconstituirile sunt aproximative, de la sfârșitul secolului al XVII-lea am beneficiat de existența unor planuri, hărți topografice, hărți administrative etc.

[8] Astfel, urbariile din secolul al XVII-lea și conscripțiile din secolele XVIII-XIX oferă precizări legate de localizarea locuitorilor din diferite părți ale orașului, precum *Kis Galacz= Galații Mici* sau *Ciuta/Vadkert*, în conscripția czyrakiană locuitorii fiind menționați după strada pe care locuiau.

[9] Atât „Anuarul SOCEC al României Mari" (1925), cât și „Lista abonaților telefonici din provincie" (1959) oferă atât numele, cât și adresa locuitorilor menționați. Pe baza lor am putut reconstitui localizarea pe cartiere a populației la înregistrările censitare din anii 1920 și 1930 (după „Anuarul SOCEC ..."), respectiv 1956 și 1966 (după cartea de telefon).

[10] În urma unei ample documentări pe teren în toată Țara Oltului (iunie 2004) am obținut listele electorale folosite la alegerile locale din acel an, pe baza lor reconstituind populația pe cartiere pentru recensământul din 2002.

[11] Am utilizat ca prime repere cronologice anii 1600 și 1750, deoarece, în jurul anului Unirii Țărilor Române sub Mihai Viteazul, Făgărașul a depășit 1.000 de locuitori, iar în prima parte a veacului următor (înainte de 1750), a trecut de 2.000 de suflete. După Bogdan Murgescu, *România și Europa*, p. 58-59, inclusiv notele 149-152 (care-i citează pe Paul Bairoch și colaboratorii), pragul de la care o așezare avea, în trecutul european (deci, și românesc), statut urban era de 1.000 sau, mai degrabă, 2.000 de locuitori. B. Murgescu, consideră că Făgărașul ar fi intrat în rândul așezărilor cu (cel puțin) 2.000 de locuitori abia în anul 1800 (nota 152), în vreme ce noi opinăm că a atins (și depășit) acest prag în 1721-1722 (conform calculelor bazate pe conscripția habsburgică). Totalul populației localității include și fosta așezare rurală Galați, fără care orășelul de pe Olt ar fi trecut de acest prag abia la mijlocul secolului al XVIII-lea. Așa se explică și „pragul" din (jurul anului) 1750, situat, oarecum, la jumătatea perioadei menționate.

https://biblioteca-digitala.ro

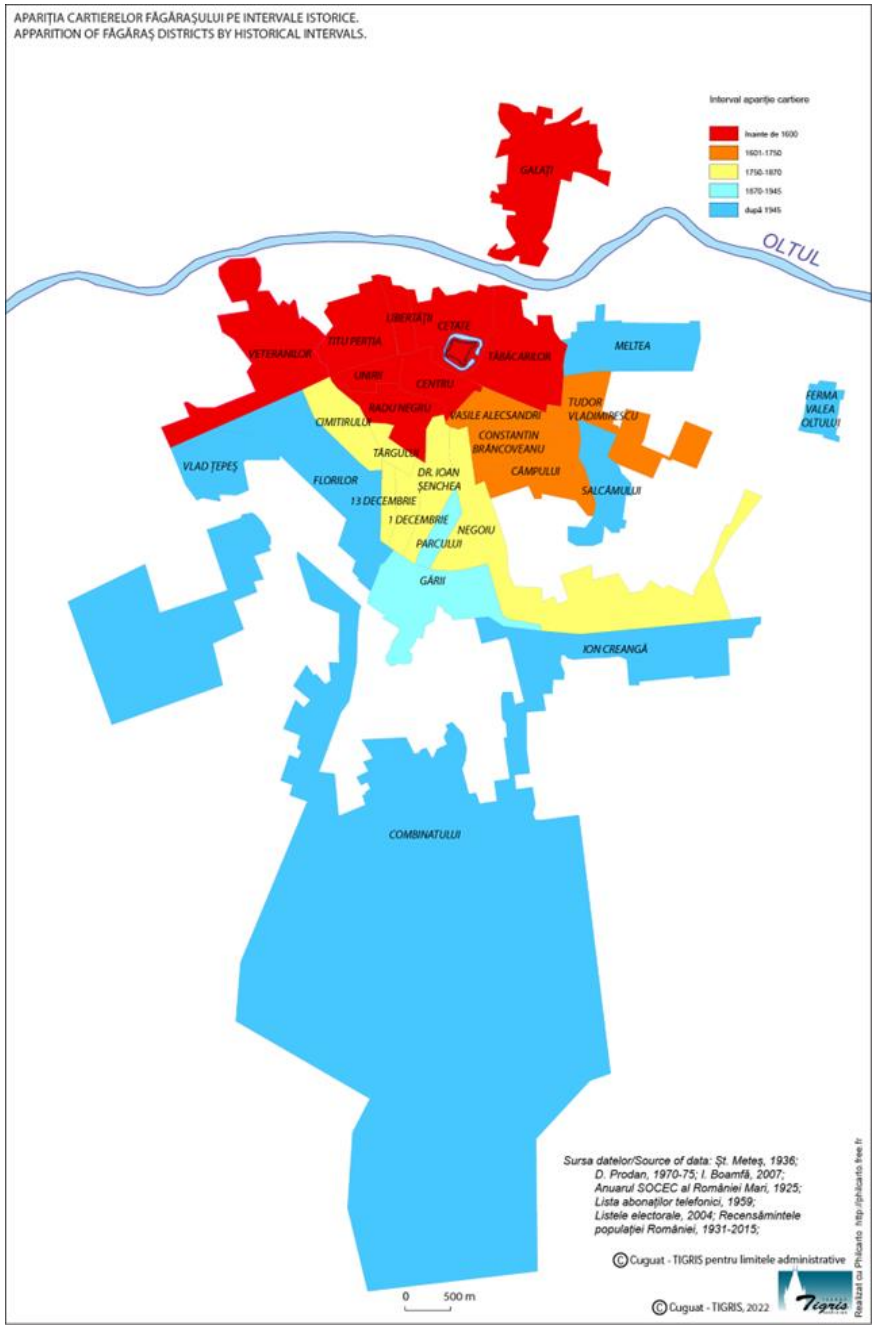

Fig. 1

Înainte de instaurarea dualismului austro-ungar a continuat extinderea către sud, dar și spre sud-vest, acoperind (integral sau nu) cartierele de azi *Cimitirului*, *Târgului*, *13 Decembrie*, *1 Decembrie*, *Dr. Ioan Șenchea* și *Negoiu*, pentru ca modernizarea din perioada dualistă, continuată cu cea interbelică (după Unirea de la 1918) să

https://biblioteca-digitala.ro

adauge și cartierele *Parcului* și *Gării*, dezvoltate în vecinătatea căii ferate. În fine, după 1945, mai ales în perioada comunistă, au apărut și s-au extins cartierele *Vlad Țepeș*, *Florilor*, *Combinatului*, *Ion Creangă*, *Salcâmului*, *Meltea* și *Ferma Valea Oltului*, continuând expansiunea actualului municipiu spre vest, sud și est. Firește, de-a lungul timpului și cartierele mai vechi au cunoscut reconfigurări, extinderi, dar și restrângeri ale suprafeței lor, pricinuite, măcar în parte, de cauze naturale (inundații, cutremure) sau antropice (invazii, războaie, intervenții voluntare ce au dus și la demolarea unor clădiri, spre a face loc unor ansambluri colective – blocuri de locuințe etc.).

Deși Făgărașul a fost atestat documentar prima dată la 11 martie 1291, existența sa este mult mai veche, așa cum o demonstrează atât rezultatele descoperirilor arheologice – care subliniază existența, în secolele XII-XIII[12] a unei cetăți de pământ cu întărituri din lemn[13], în partea vestică a așezării actuale (în locul numit *Cetatea Veche*) –, cât și informația toponimică. Probabil, inițial, localitatea nu a fost cea mai importantă din Țara Oltului[14], ducat/voievodat românesc atestat acum opt secole, înainte de 7 mai 1222, ca *Terra blachorum*[15], dar cu o existență, probabil, mai veche. Numele Făgăraș, derivă de la termenul *făgar=pădure de fagi*, evoluat din latinescul *fagarius*. Probabil, locuitorii care au folosit, pentru întăriturile cetății, lemnul (de fag) din pădurea (*făgarul*) din apropiere, i-au spus acesteia, diminutivat, *Făgăraș* (cu sensul de *mică pădure de fagi*), toponimul fiind folosit și după invazia tătară din 1240-1241 (care se pare a pus capăt locuirii de la *Cetatea Veche*) în numele atestat jumătate de secol mai târziu (1291) și păstrat până astăzi[16].

Tocmai din aceste motive, la care se adaugă și alte informații, considerăm că, în jurul anului 1300, când, conform tradiției, s-a finalizat construcția cetății actuale, majoritatea populației târgului era constituită din români. Pledează pentru asta atât documentul în care așezarea este atestată prima dată – Ugrinus insistă că românii i-au uzurpat posesiunea atât asupra localității, cât și asupra satului Sâmbăta, fiind repus în stăpânirea acestora[17] – precum și retragerea la sud de Carpați (1290), după o încercare de rezistență (poate și la Făgăraș) a descălecătorului Țării Românești, Radu Negru/Negru Vodă. De asemenea, un document din 1302, îi amintește pe vice-căpitanii

[12] Antal Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 66-67.

[13] Silviu Dragomir, *Câteva urme ale organizației de stat slavo-române*, în „Dacoromania", nr. 1, 1920-1921, Cluj, p. 156-157.

[14] I. Boamfă, *Țara Oltului – studiu de geografie istorică cu privire specială asupra relațiilor cu toponimia*, Iași, Editura Fundației Axis, 2007, p. 51-52 și 54, inclusiv nota infrapaginală 51. Înaintea desprinderii sale de voievodat, la începutul secolului al XIII-lea, se pare că reședința sa a fost Cârța, trecând, apoi, pentru câteva decenii la Voivodeni (până spre finalul aceluiași veac), pentru a se fixa, ulterior, definitiv, la Făgăraș.

[15] *Documente privind istoria României (DIR). C. Transilvania*, veacul XI, XII și XIII, vol. I (1075-1250), București, 1951, p. 184.

[16] I. Boamfă, A. Ungureanu, *Considerations regarding the meaning of toponym Făgăraș*, în „Lucrările Seminarului Geografic «Dimitrie Cantemir»", Vol. 49, Issue 1/2021, Iași, p. 3-6.

[17] Ioan cav. Pușcariu, *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului*, Sibiu, 1907, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro

Făgărașului, Ioan Literat de Recea și Constantin Boer de Berivoii Mari, care încheie un contract, alături de primarii sași din Agnita și Sighișoara[18]. Deși Țara Oltului nu fusese încă dată, ca feudă, domnitorilor munteni, faptul că liderii Făgărașului erau români întărește ideea că, nu doar voievodatul/ducatul administrat de aici, ci așezarea însăși dispunea de o majoritate etnică românească. Probabil, cei doi vor fi făcut parte și din Scaunul Superior de Judecată atestat ulterior și menținut până la începutul veacului al XVIII-lea, în primele decenii ale stăpânirii habsburgice, dar și anterior, în veacurile XV-XVII, atât sub stăpânirea Regatului ungar (înainte de 1541), cât și a Principatului transilvan și, cu atât mai mult, menținut și mai devreme, în secolul de apartenență a ducatului la Țara Românească (1368-1462)[19].

În aceste condiții, în veacul al XIV-lea și în următorul, așezarea și-a păstrat caracterul majoritar românesc (consolidat în perioada apartenenței la voievodatul de la sud de Carpați), acest caracter fiind „trădat" și de răscoala românilor din 1508, contra noilor Statute instituite de căpitanul Paul Thomori, răscoală la care au participat și o parte din boierii membri ai Scaunului Superior de la Făgăraș, dar și de menținerea acestei instituții românești, tot în oraș, cu toată intenția regalității maghiare (și, după 1541 – a principilor ardeleni) de a-i diminua importanța ori chiar de a o elimina. Frecventele sale ședințe din secolele XVI-XVII – în 1509, 1511, 1518, 1520, 1527, 1534, 1556, 1581-82, 1584, 1588, 1593, 1606, 1607, 1630, 1639, 1677 – și caracterul exclusiv românesc al membrilor săi[20] pledează pentru menținerea unui specific românesc important în orășelul de pe Olt. De-altfel, argumentul onomastic este întărit chiar de Urbariile făgărășene, de pe parcursul veacului al XVII-lea, însă reuniunile mai rare din acest secol ale Scaunului Superior „trădează" pierderea, treptată, a majorității românești absolute în oraș.

Conscripția din 1721-1722 confirmă prezența însemnată a românilor în localitate, dar faptul că ei nu mai aveau majoritatea absolută a permis atât reorganizarea, inițială a Scaunului Superior, cât și suprimarea sa ulterioară. De fapt, românii făgărășeni au rezistat unui „asalt" de peste două veacuri atât din partea regalității maghiare și a principilor ardeleni, cât și, de la finele secolului al XVII-lea, a Curții de la Viena. Deși divizați – tot la inițiativa Habsburgilor – în ortodocși și greco-catolici, românii și-au păstrat, cu greu, majoritatea relativă (puțin peste 40%), până la finele stăpânirii austriece (din 1867, austro-ungare), redobândindu-și în perioada interbelică ponderea majoritară absolută, păstrată (și chiar consolidată) până în zilele noastre.

Prezenți, probabil, din secolul al XIII-lea, de la prima atestare documentară (poate și mai devreme), maghiarii și germanii (sașii) au constituit comunități însemnate, localizate istoric mai ales în aria centrală, veche, a așezării de pe Olt. La sașii atestați în oraș s-au adăugat, mai ales după 1700, alți german(ofon)i veniți din împărăția habsburgică (mulți dintre ei romano-catolici). Creșterea lor numerică, inițială, a

[18] *Ibidem*, p. 29.

[19] Având în vedere vechimea ducatului/voievodatului – atestat în 1222 – este posibil ca această instituție să fi fost precedată de un *Sfat al ducatului/voievodatului*, menținut, din secolul al XIII-lea, ca entitate conducătoare sub numele de *Sfat Superior de Judecată*.

[20] Ștefan Meteș, *Din istoria dreptului românesc din Transilvania*, în „Memoriile Secțiunii Istorice", seria III, tomul XVII, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1935, p. 92-109.

https://biblioteca-digitala.ro

făcut ca la 1850, la primul recensământ modern, să numere 569 cetățeni, față de 680 de sași. Dacă aceștia din urmă s-au concentrat în zona străzii *Luterane* (*Libertății*), sau în apropierea bisericii lor (evanghelice), germanii catolici au ocupat aria din apropierea bisericii de la *Pateri*, unde, amestecați și cu catolici maghiari, au fost asimilați treptat de aceștia[21]. Maghiarii, concentrați tot în zona centrală a orașului, au locuit cu precădere în cartierele actuale *Titu Perția*, *Unirii* și *Radu Negru*, fiind prezenți și în celelalte cartiere și mutându-se, voluntar sau nu, și spre marginile așezării (astăzi, două dintre cartierele cu ponderi notabile ale maghiarilor sunt *Veteranilor* și *13 Decembrie*). Cam din aceeași vreme datează, probabil, și prezența țiganilor, localizați, mult timp, mai ales spre marginile orașului (în *Galați* și în actualele cartiere *Cimitirului* și *Câmpului*), și constituind, în ultimele decenii, a doua comunitate ca număr și pondere, după români.

Apăruți după 1400 (evreii) sau după 1500 (armenii), s-au așezat în partea centrală, fiind în principal meșteșugari sau negustori. După o perioadă lungă de creștere lentă, în anii postbelici ambele comunități au intrat în declin, dispărând complet la începutul mileniului al treilea. Dacă armenii – mulți dintre ei, romano-catolici –, nu au fost, practic, mai mulți de 20, cu „perioada de glorie" cuprinsă în veacul al XVIII-lea și prima parte a celui următor, fiind afectați, în bună măsură, de politicile oficiale de maghiarizare din perioada dualistă, evreii au atins, după 1860, până în perioada interbelică, câteva sute de cetățeni (peste 300 sau chiar mai mult de 500, reprezentând între 4 și 7% din total), reușind să ridice o sinagogă în centrul orașului, la mijlocul veacului al XIX-lea. Probabil chiar apartenența la un alt cult – cel mozaic – diferit de al tuturor celorlalte comunități, a permis conservarea multă vreme a comunității, deși, în plan lingvistic, vorbitorii de limbă idiș (evreiască) au fost mai puțin vizibili: în perioada dualistă, majoritatea evreilor au fost maghiarofoni, trecând din perioada interbelică spre utilizarea, ca limbă vorbită, a românei. Totalizând, încă, peste 180 de membri în 1956, declinul comunității evreiești postbelice s-a datorat, inițial, emigrării spre Israel, la care s-a adăugat îmbătrânirea accentuată a celor rămași.

Reprezentanții altor neamuri au avut o prezență sporadică și un număr modest, fie că ne referim la prezența, mai veche, a pecenegilor, cumanilor, turcilor sau grecilor, ori la consemnarea, modestă, în recensămintele ultimelor două secole, a mici grupuri de slovaci, ucraineni, croați sau sârbi.

În ceea ce privește aspectul lingvistic, în general, atât în trecut (Evul Mediu, epoca modernă), cât și recent, spre zilele noastre, există o concordanță notabilă între apartenența etnică și limba vorbită. Dintre comunitățile mai importante din oraș, românii, maghiarii și germanii și-au folosit continuu limba, excepțiile fiind rare și puțin însemnate. Cele mai afectate de neconcordanța între etnie și limbă sunt evreii și

[21] Tradiția locală vorbește despre o mai veche biserică romano-catolică în zona centrală a așezării, devenită, după Reformă, lăcaș de cult calvin (reformat). Aceasta a fost arsă de tătari în 1658, iar o altă biserică reformată a fost distrusă de comandantul habsburgic Rabutin în 1704, în timpul Războiului curuților (declanșat de nobilimea ardeleană contra Curții de la Viena). Primul lăcaș de cult s-ar fi situat în zona actualei biserici catolice și a Mănăstirii franciscane (la *Pateri*), iar al doilea pe latura nordică a actualei străzi Doamna Stanca, aproape de intersecția cu strada Libertății (fostă Luterană).

https://biblioteca-digitala.ro

armenii (comunități dispărute după anul 2000)[22], la care se adaugă țiganii. Evreii au fost, în mare măsură, maghiarofoni înainte de Unirea din 1918, devenind majoritar vorbitori de română începând cu perioada interbelică.

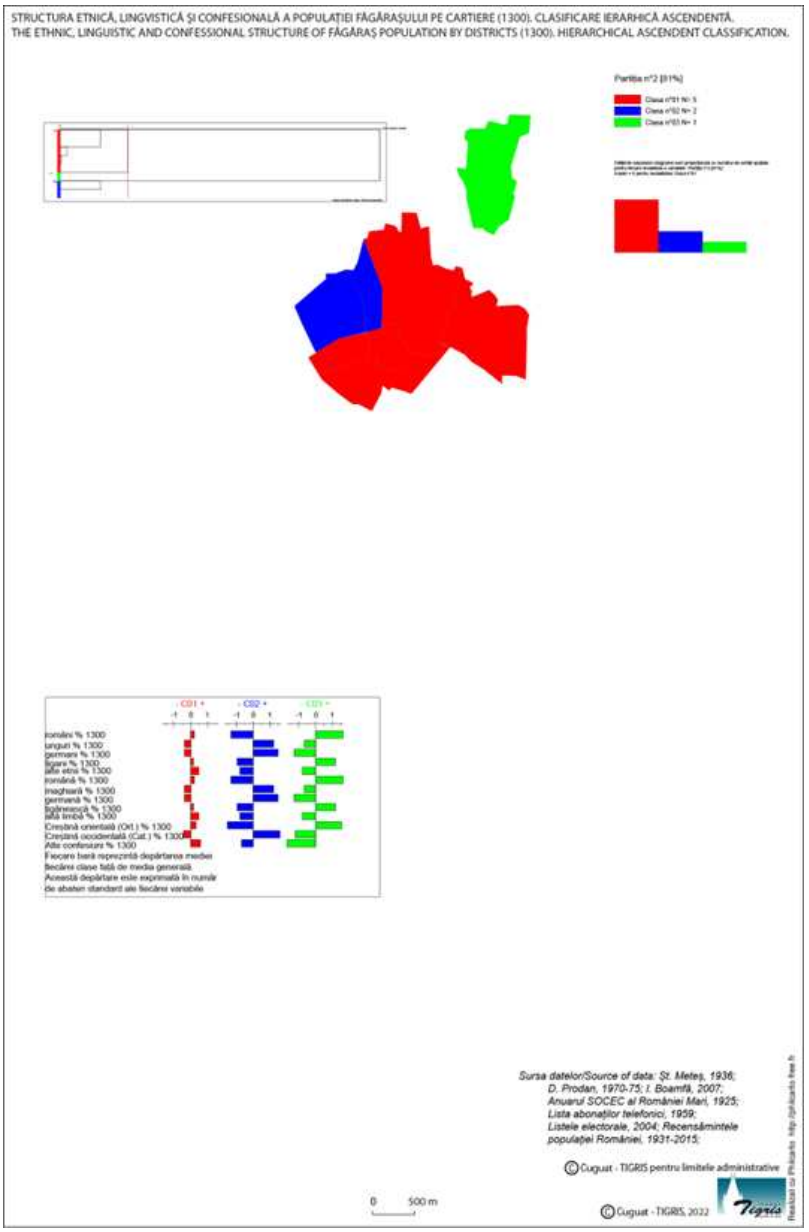

Fig. 2

[22] La recensământul din 2002 se mai consemnau doi armeni, din care doar unul mai vorbea armenește. Ultimul evreu, consemnat la recensământul din 2011, nu mai vorbea limba maternă și a decedat în anul următor.

https://biblioteca-digitala.ro

Armenii, puțin numeroși, au declarat în perioada dualistă cam jumătate o altă limbă vorbită decât armeana, proba-bil maghiara, pentru ca din perioada interbelică până la începutul actualului mileniu cei mai mulți să se declare și vorbitori ai limbii materne. În cazul țiganilor, însă, pe lângă subdeclararea lor, atât în perioada dualistă, cât și de către administrațiile româ-nești din perioada interbelică și cea comunistă, se menține, chiar și după 1989, o sub-înregistrare a numărului vorbitorilor de limbă țigănească[23]. Se pare că atât în perioada dualistă, cât și după Unirea din 1918, cei mai mulți dintre membrii acestei comunități s-au declarat vorbitori de română[24].

O situație cel puțin curioasă se constată, tot după 1989, în ceea ce privește corelația dintre maghiari și germani, pe de-o parte, și vorbitorii de maghiară și germană pe de alta. În ambele cazuri, totalul vorbitorilor celor două limbi abia trece de 90% (în cazul maghiarei, în 1992) sau coboară sub această pondere (în cazul germanei, în 2002)[25]. Probabil, diferența s-a regăsit într-un număr mai mare de vorbitori de română[26].

---

[23] Ponderea vorbitorilor limbii țigănești se situează, la toate recensămintele de după 1989, sub 25%. Astfel, în 1992 s-au consemnat 557 țigani, dintre care doar 133 își vorbeau limba (23,88%), în 2002 – din 426 doar 70 au declarat că știu țigănește (16,43%), iar în 2011, din 1.069 țigani, vorbesc limba maternă doar 251 (23,48%). Având în vedere faptul că, prin Constituție și legislația aferentă, dreptul minorităților la cunoașterea limbii materne este garantat, statul ar trebui să facă eforturi pentru ca membrii comunității țigănești să cunoască limba țigănească! Integrarea lor în comunitățile unde locuiesc trebuie să se facă în primul rând prin Educație, realizată în limba lor maternă, țigănească!

[24] I. Boamfă, *op. cit.*, p. 186-187, inclusiv nota infrapaginală 141. Este amintită aici lucrarea lui Ion Chelcea, *Țiganii din România*, unde, la p. 79, se afirmă că în 1880 ponderea țiganilor ce aderau la cultele ortodox și greco-catolic (practicate de români) era de 59,5%, aceasta crescând în 1893 la 71,6%. Deși statul dualist făcea mari eforturi întru maghiarizarea, prin școală, a locuitorilor ne-maghiari, țiganii, în bună măsură, neșcolarizați, interacționau cu populația Transilvaniei în special în limba majorității populației ardelene, româna. De-altfel, chiar și toponimia consemnată pe hărțile austro-ungare în anii 1890-1910 dovedește cunoașterea limbii române nu doar de către țigani, ci și de către ceilalți locuitori ne-români: de exemplu, la Felmer, sat cu populație mixtă, românească și săsească, marginea de sat locuită de țigani este consemnată, în românește, cu numele *Țigănie*.

[25] Astfel, la recensământul din 1992 s-au înregistrat 2.349 unguri și doar 2.142 vorbitori de maghiară (91,19%), în 2002 – 1.643 maghiari și 1.554 vorbitori de maghiară (94,58%), iar în 2011 – 1.056 maghiari și 1.029 vorbitori de maghiară (97,44%). În cazul germanilor, am consemnat, în 1992, 966 cetățeni aparținând acestui grup etnic și 907 vorbitori de germană (93,89%), în 2002 – 332 germani și 291 vorbitori de germană (87,65%), iar în 2011 – 192 germani și 183 vorbitori de germană (95,31%). Este posibil să avem de-a face cu locuitori din familii mixte, care au declarat (mai mulți) că aparțin etniei maghiare sau germane, dar s-au declarat în număr ceva mai mic ca vorbitori ai uneia dintre cele două limbi. Dacă regresul comunității germane este explicabil, prin plecarea încă din perioada comunistă a unei mari părți a membrilor ei în Germania, maghiarii par a fi afectați atât de emigrație (nu neapărat spre Ungaria, existând cazuri de migrare și spre alte țări, de pildă spre Italia), cât și de o natalitate modestă.

[26] La toate cele trei recensăminte de după 1989, numărul de vorbitori de română a fost mai mare cu câteva sute decât al celor declarați români. Probabil, o bună parte aparține etniei țigănești, dar, într-un număr mai mic, este vorba și de maghiari și germani care au declarat ca

https://biblioteca-digitala.ro

Sub aspect confesional, la prima vedere lucrurile par ceva mai simple. Românii au aderat, înaintea încorporării Transilvaniei la Imperiul habsburgic, la confesiunea ortodoxă, fiind convinși, după 1700, să treacă la cultul greco-catolic. Cu toate acestea, nici în timpul stăpânirii habsburgice/austro-ungare, nici după 1918, greco-catolicii nu au reușit să depășească, nici ca număr, nici ca pondere, comunitatea românească ortodoxă. Desființat abuziv în 1948 și reapărut după 1989, cultul greco-catolic este departe de ponderile de peste 20% din populația totală, pe care le avea înainte de instaurarea regimului comunist.

Maghiarii au fost până în veacul al XVI-lea romano-catolici, ca și sașii. Odată cu pătrunderea ideilor Reformei, majoritatea au devenit calvini (reformați), dar ponderea lor a fost depășită de romano-catolici după 1700, odată cu „ofensiva" catolicismului, coordonată de Curtea vieneză. Totuși, începând cu perioada dualistă, ponderile romano-catolicilor (inițial, în mare parte, germani) au redevenit sensibil comparabile cu ale reformaților, pentru ca, în ultimele decenii, aceștia din urmă să aibă un mic avans față de enoriașii subordonați Papei[27]. Deși, izolat, o parte a maghiarimii era de confesiune unitariană, aceasta a apărut, stabil, abia în a doua parte a secolului al XIX-lea, la ea aderând, însă, doar o mică parte dintre maghiari.

În mod similar, sașii au trecut la confesiunea luterană (evanghelică) după debutul Reformei, fiind „concurați" și ei, după 1700, de germanofonii romano-catolici. Odată cu asimilarea unei bune părți a acestora de către maghiari (mai ales în perioada dualistă), sașii luterani au rămas predominanți, fiind însă, ca și maghiarii, la dimensiuni numerice modeste, mai ales după 1989.

Celelalte minorități – fie dispărute (evreii și armenii), fie existente și azi (țiganii) au avut destine confesionale extrem de diferite. Astfel, stabilitatea evreilor s-a datorat, până în perioada comunistă, existenței cultului mozaic, la care a aderat cvasi-totalitatea acestei comunități. Armenii au fost, probabil, mai ales romano-catolici, fapt ce a permis maghiarizarea lor (lingvistică), deși aceasta nu a fost integrală. Țiganii, în schimb, fiind în mare parte românofoni, au aderat, cel puțin declarativ, la ortodoxie sau, într-o oarecare măsură după 1700, la greco-catolicism, așa cum confirmă și statistica oficială din perioada dualistă. Apariția, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, a cultelor neo-protestante, i-a afectat în primul rând pe țigani, deși și românii au trecut, într-o oarecare măsură (mică, totuși), la aceste confesiuni, urmați, chiar în mai mică parte, de maghiari, dar aproape deloc de germani[28].

---

limbă vorbită româna. Este o situație cel puțin curioasă, mai ales în condițiile în care România nu a aplicat, agresiv, o politică de asimilare etno-lingvistică.

[27] După o comunicare a preotului reformat din Făgăraș, Szász Tibor, mai mult de jumătate din cele câteva sute de adepți ai cultului romano-catolic din oraș sunt ... români, originari, în bună măsură, din Moldova.

[28] Recensământul maghiar din 1910 include la rubrica „alte confesiuni" un procent de 0,12%, probabil fiind vorba (și) de primii adepți ai cultelor neo-protestante (în oarecare măsură români reîntorși din America cu idei religioase de acolo). Deja în 1930 ponderea neo-protestanților – baptiști și adventiști de ziua a șaptea –, era de 0,39%. Cu toate persecuțiile la adresa lor în perioada comunistă, ca de-altfel la adresa tuturor cultelor religioase spectrul neo-protestanților s-a diversificat (au apărut și penticostalii și creștinii după Evanghelie), iar ponderea acestora a crescut la 1,6% în 1992, 2% în 2002 și 3% în 2011. Ultimul recensământ marchează și o

https://biblioteca-digitala.ro

Urmele locuirii omenești în aria actuală a Făgărașului se pierd în negura timpului. Astfel, la Galați a existat o așezare neolitică, iar pe teritoriul de la sud de Olt al localității s-au descoperit mărturii din epocile bronzului și fierului, continuate și în perioada Regatului Daciei și, probabil, chiar a Daciei romane[29]. O așezare pare a fi dăinuit și după retragerea aureliană, iar pentru începuturile feudalismului (secolele VII-XIII) putem vorbi chiar de două așezări: una la sud de Olt, la *Cetatea Veche*, și o alta în aria actualului cartier *Galați*, la nord de râu[30]. Cu rezervele de rigoare, considerăm că în perioada convietuirii cu slavii a strămoșilor noștri, în aria acestor două așezări locuiau mai puțin de 150 de oameni, pe lângă autohtonii traco-daco-romani/ stră-români, existând și o importantă populație slavă. Aceasta era în curs de asimilare, în veacurile următoare, în jurul anului 1000 apărând, alături de români și maghiarii, iar pe la 1200 (sau după) și germanii (sașii). De fapt, în acest ultim moment, de dinaintea invaziei tătare din 1240-1241, Făgărașul (cu Galații) ar fi avut aproape 400 de locuitori, cu o majoritate românească ortodoxă și prezența unor grupuri minoritare de maghiari și sași.

În cele ce urmează, vom face o „trecere în revistă" a specificului cultural-demografic al Făgărașului la nivel de cartiere, insistând mai ales asupra specificului etnic și, acolo unde este cazul, subliniind particularitățile confesionale (care încep să se diferențieze, pe de-o parte din veacul al XVI-lea, urmare a Reformei religioase, iar pe de alta în urma apariției la români a cultului greco-catolic). Din punct de vedere lingvistic, pentru o lungă perioadă de timp (până în a doua parte a secolului al XIX-lea) a existat o concordanță generală cu structura etnică, astfel încât referințele la acest aspect vor fi chiar mai rare.

În urmă cu șapte secole, la începuturile existenței atestate documentar a Făgărașului, populația sa se apropia de 600 de suflete. Cele mai populate erau actualele cartiere *Cetate* și *Centru*. Românii, care depășeau pe ansamblu 70%, erau majoritari în cele mai multe cartiere, exceptând *Titu Perția*, unde erau deja concurați de maghiari, dar și *Libertății*, unde, deși încă cei mai numeroși, erau secundați de un procent semnificativ de sași (Fig. 2).

Un secol mai târziu (1400), Făgărașul depășise 700 de locuitori, distribuiți în aceleași arii. Românii, ce dețineau în continuare majoritatea absolută (cu aproape 80%), predominau în toate cartierele, fapt confirmat în 1393 de episcopul catolic al Transilvaniei, Jánoki Demeter, care-l numea „marele oraș românesc"[31], dar în *Titu*

---

nouă diversificare a cultelor neo-protestante, la cele amintite adăugându-se și confesiunea evanghelică (română), consemnată și în 2002, dar și Martorii lui Iehova.

[29] I. Boamfă, *op. cit.*, p. 40-41. Într-o comunicare realizată de I. Boamfă și Florentin Olteanu, prezentată acum două decenii la *Lucrările Seminarului Geografic „Dimitrie Cantemir"*, s-a avansat, cu argumente, opinia asupra posibilei existențe a unui castru roman la Făgăraș. Probabil, urmele sale ar trebui căutate în apropierea Oltului, poate, chiar la nord de râu și la vest de actualul cartier *Galați*.

[30] *Ibidem*, p. 31-59. În acest fragment din lucrarea menționată este prezentată evoluția procesului de populare a Țării Oltului.

[31] Szádeczky L., *Fogaras vára és uradalma. Történeti emlékei*, Kolozsvár, 1892, p. 9, inclusiv nota infrapaginală 2.

https://biblioteca-digitala.ro

Perţia se concentra şi o importantă minoritate maghiară, iar în *Libertăţii* una săsească (Fig. 3).

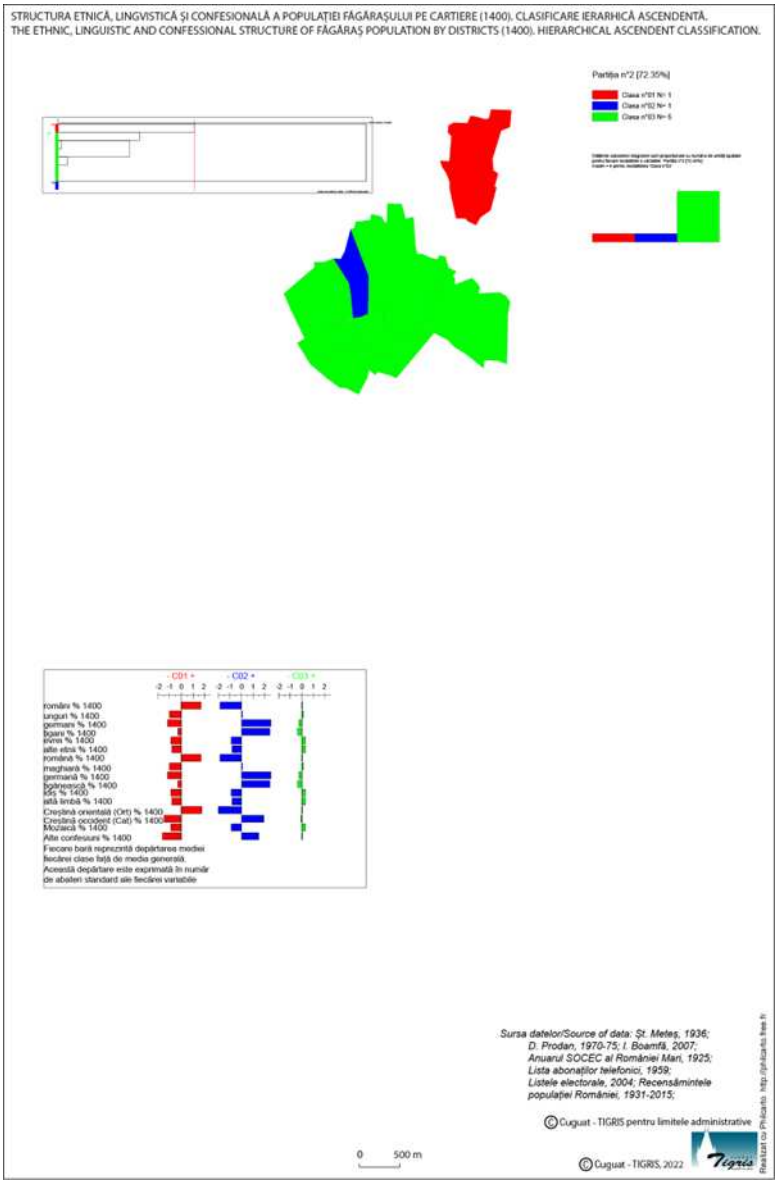

Fig. 3

În jurul anului 1500 localitatea depăşea 800 de locuitori, continuându-şi creşterea lentă. Deşi românii îşi păstrau majoritatea absolută (aproape 70%) atât la nivelul întregii aşezări, cât şi în cele mai multe cartiere, în *Libertăţii* saşii preluaseră majoritatea, iar în *Titu Perţia* maghiarii, al doilea grup etnic; făcuseră ca elementul românesc să coboare sub 50% (Fig. 4).

https://biblioteca-digitala.ro

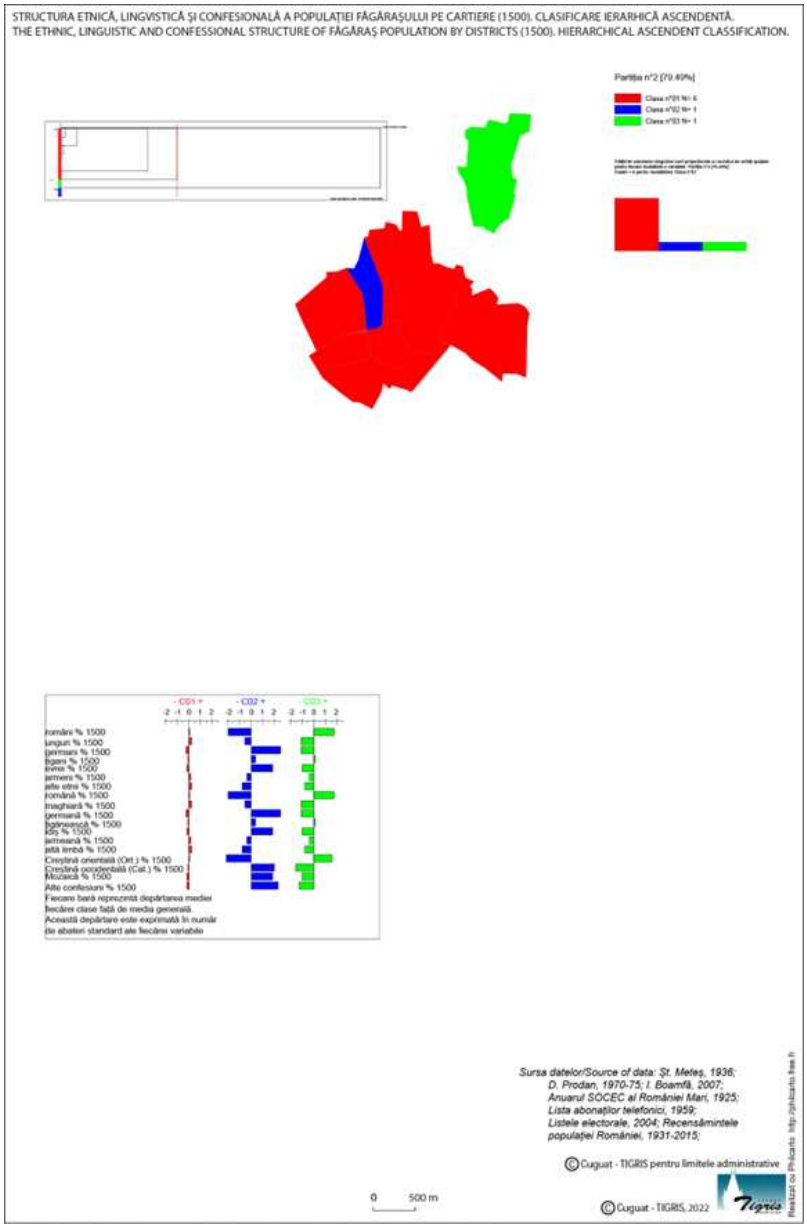

Fig. 4

La 1600 Făgărașul număra aproape 1.200 de suflete, cu (încă) peste 60% români. La nivelul cartierelor, în *Titu Perția* deveniseră majoritari maghiarii, iar în *Libertății* sașii continuau să predomine (Fig. 5). (Re)apărut, cartierul *Veteranilor*, cu o majoritate românească, avea și un important procent de țigani, prezenți de-altfel și în trecut, în aproape toate subdiviziunile așezării. Urmare a Reformei religioase, majoritatea covârșitoare a maghiarilor și sașilor a trecut la culte protestante: maghiarii au devenit preponderent calvini (reformați), iar sașii luterani (evanghelici).

https://biblioteca-digitala.ro

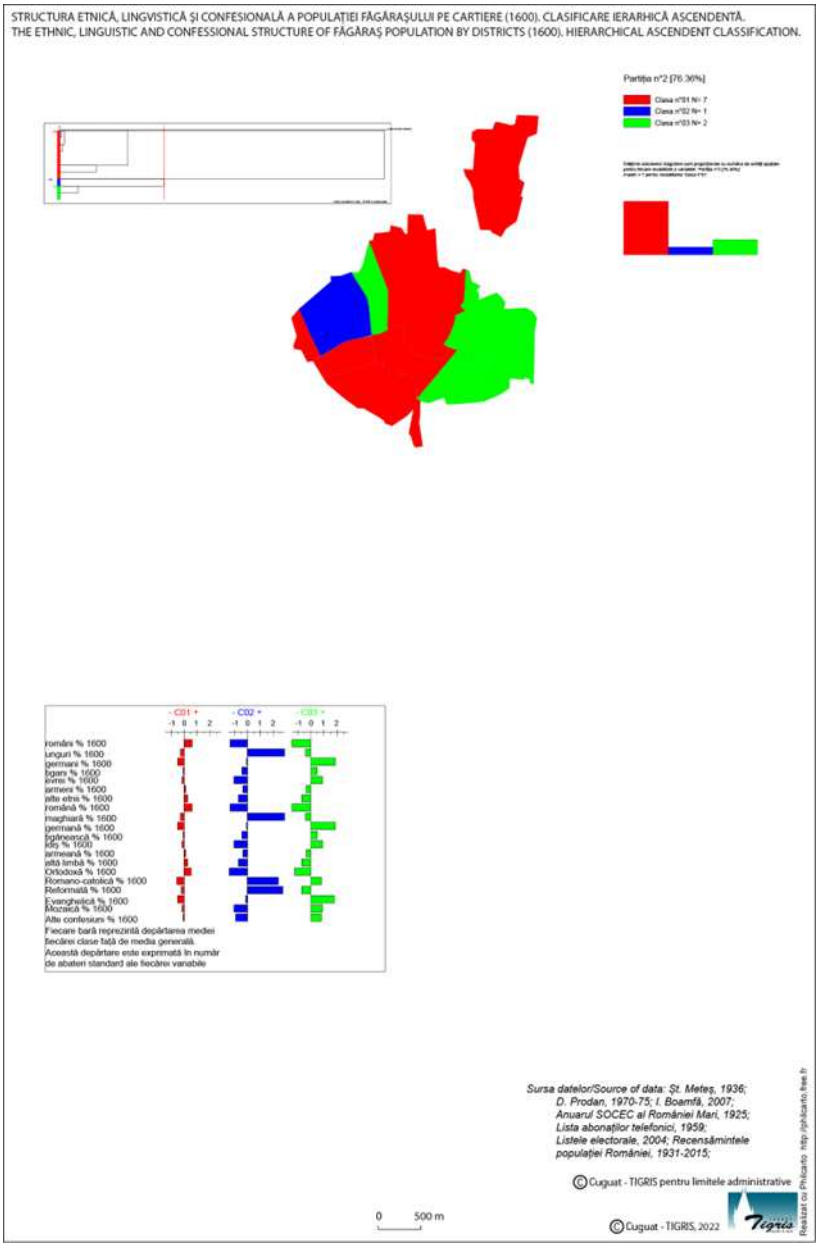

Fig. 5

După câteva decenii, pe la 1640, localitatea depășea 1.300 de oameni, dar ponderea românilor era mai mică de 60%. Configurația teritorială era asemănătoare celei precedente, cu diferența că se dezvoltau noi subdiviziuni în *Vadkert/Ciuta* cu un specific mai aparte: în viitorul cartier *Vasile Alecsandri* se evidenția un nou nucleu german(ofon), în vreme ce în cartierele *Câmpului*, *Constantin Brâncoveanu* și *Tudor Vladimirescu*, alături de români apăreau și importante comunități de țigani (Fig. 6).

https://biblioteca-digitala.ro

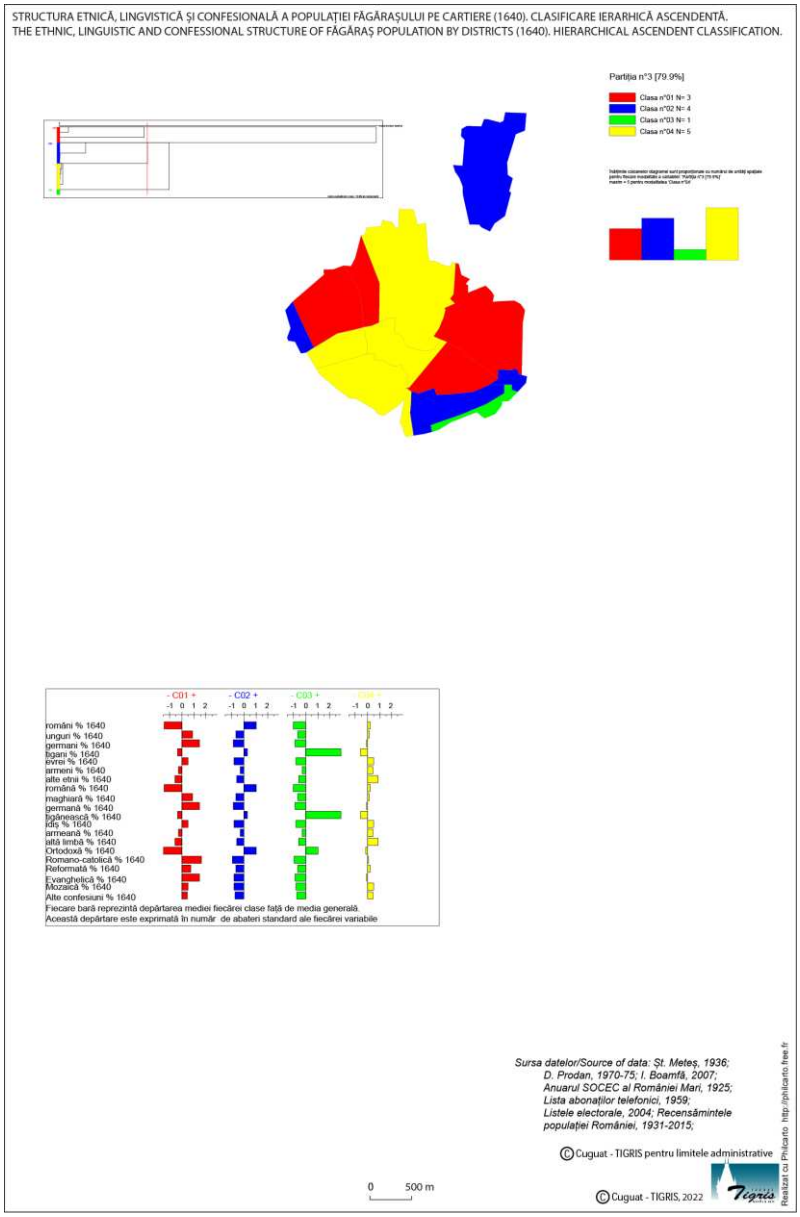

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

PRACTICAREA GIMNASTICII ÎN ROMÂNIA SUB REGIMUL LUI GHEORGHIU-DEJ. STUDIU DE CAZ: ARAD ȘI BRAȘOV

Bianca R. KARDA[1]

PRACTICE OF GYMNASTICS IN ROMANIA UNDER THE GHEORGHIU-DEJ REGIME. CASE STUDY: ARAD AND BRASOV

ABSTRACT

In communist Romania during Gheorghe Gheorghiu-Dej's regime, practicing gymnastics ensured a good physical and mental state for each individual. The slogan Everyone is doing sports*, Soviet-inspired, became a positive reality in an era dominated by repression and terror. Between 1945-1965 sport was institutionalized in groups such as Proffesional Sportsmen's Organization, Council of Physical Culture and Sport or Union of Physical Culture and Sport.*

At the beginning of the 50's gymnastics competitions took place under various political pretexts like: Peace Day, «Scânteia» Newspaper Day, Soviet-Romanian Friendship Week, I.V. Stalin's Birthday, proclamation of the Romanian's People Republic etc. After Stalin's death, international gymnastics competitions began to be organized in Romania, as a proof of the political thaw that followed.

Keywords: gymnastics, communist regime, competition, propaganda through sports, Arad, Brașov.

În țările aflate sub regimul comunist, potențialul simbolic al corpului uman era multiplicat în fenomenul demonstrațiilor gimnasticii de masă, cu scopul de a prezenta societatea ca fiind disciplinată, puternică, fericită și frumoasă și de a-și legitima, și în acest mod, puterea. În România mișcarea sportivă pentru copii și tineret a cunoscut un avânt și o amploare fără precedent, pe întreg parcursul celor patru decenii de regim opresiv, sportul devenind principalul produs de export. Condițiile bune de antrenamente și competiții de care beneficiau sportivii, în multe cazuri superioare celor de acasă, precum și baza largă de selecție, au permis ascensiunea sportului românesc de performanță începând cu deceniul al șaselea al secolului trecut.

În plină teroare stalinistă și dejistă, sportul de masă și de performanță au reprezentat un tunel de lumină. Fenomenul s-a extins între anii 1944-1964; dacă până în 1944 existau aproximativ 15.000 de sportivi legitimați, foarte puține baze sportive, în zona Moldovei, Olteniei sau Dobrogei sportul era aproape necunoscut, iar pentru femei inaccesibil, după această dată au apărut: OSP (Organizația Sportivilor Profesioniști) în 1946, CCFS (Consiliul de Cultură Fizică și Sport) în 1949, UCFS (Uniunea de Cultură Fizică și Sport) în 1957. Primele realizări ale sportului de masă au fost competițiile: Crosul de 1 Mai (1948), CTM (Campionatul Tineretului Muncitoresc)

[1] Bibliotecar, Biblioteca Județeană ASTRA, Sibiu; e-mail: bibikarda1@gmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

în 1949, Spartachiadele de vară și de iarnă. Ca urmare a constituirii UCFS, se punea mare accent pe sindicatele muncitorești în promovarea sportului de masă. Pornind de la mobilizarea salariaților din întreprinderi, „de la președintele sindicatului până la ultimul activist voluntar" pentru „reorganizarea culturii fizice și a sportului pe baze noi" și ajungând la punctul culminant al „tăierii din rădăcină a tuturor racilelor sportului burghez ca vedetism sau profesionism", rezultatul final preconizat era ca „activitatea în domeniul culturii fizice și a sportului să devină structural legată de activitatea generală, politică și socială a salariaților respectivi" pentru „formarea unui om nou, luptător hotărât și activ pentru construirea socialismului"[2].

Realitatea ne spune, dincolo de clișeele propagandistice, că domenii de activitate ca învățământul, asistența sanitară și sportul și-au îndeplinit obiectivele propuse prin accesul gratuit al copiilor și tinerilor la aceste servicii care aparțineau înainte doar celor cu posibilități financiare.

O preocupare constantă a practicanților diferitelor sporturi era obținerea râvnitei insigne de *Polisportiv*. Autoritățile duceau concomitent o politică de „așa da, așa nu" cu referire la transformarea unor săli de gimnastică existente în altceva, cu alte destinații: săli de mese, depozite, magazii etc. În general în toate orașele mai mari au existat preocupări constante de a construi și/sau reabilita săli de sport. Un alt țel era obținerea insignei GMA („Gata pentru Muncă și pentru Apărarea Patriei"). Unul dintre deținători a fost și Andrei Kerekes, campion național la gimnastică în 1950.

Odată cu instaurarea regimurilor comuniste în estul Europei, sistemul sovietic a dat o calitate mai mare gimnasticii la aparate, aceasta instaurându-se în instituțiile de învățământ ca disciplină obligatorie și în cluburi. Mai multe competiții bilaterale au avut loc între anii 1950-1951 pe principiul „prieteniei între popoarele" aflate în sfera de influență sovietică: R.P. Română cu R.P. Polonă, R.P. Ungară, RDG ș.a.

Între anii 1950-1964 gimnastica românească a cunoscut o creștere rapidă din punct de vedere metodologic și al formării specialiștilor.

Concursurile la diferite discipline sportive se organizau la începutul anilor '50 sub diferite pretexte politice ca „Ziua Păcii" (2 octombrie) sau „Ziua Scânteii" (25 septembrie). La București, Cluj, Timișoara, Târgu-Mureș, Brașov s-au organizat întreceri sportive la șah, rugby, haltere, volei, baschet, handbal, ciclism (pe ruta București-Ploiești-Buzău) în toamna anului 1949. Gimnastica a fost rezervată Aradului, iar demonstrațiile au fost efectuate în aer liber, în parcurile orașului[3].

Competițiile organizate cu ocazia „Zilei Scânteii" celebrau cinci ani de „legalitate" de la înființarea cotidianului oficial al Partidului Muncitoresc Român. Sportivii au participat „cu nemărginit entuziasm" și „au arătat devotamentul față de ziarul iubit al clasei muncitoare din Republica Populară Română, sărbătorind în acest fel marele eveniment popular". În București, în Parcul Național special amenajat, au avut loc demonstrații de gimnastică la care au participat, printre alții, și Mihai Botez, viitorul

[2] *Rolul sindicatelor în organizarea grupărilor sindicale pentru cultură fizică și sport*, în „Sportul Popular", nr. 1.510/1949, p. 1.

[3] *Numeroase întreceri sportive de Ziua Internațională a Păcii*, în „Sportul Popular", nr. 1.479/1949, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

antrenor al gimnaștilor arădeni.[4] Pe malul Mureșului, gimnaștii arădeni de la clubul uzinei „Flamura Roșie" începuseră repetițiile pentru evenimentul de la București. Echipele naționale feminină și masculină de gimnastică au evoluat într-un program de exerciții la sol la Arenele Romane, redenumite în epocă Arenele Libertății.

Alte pretexte politice pentru a se organiza diverse manifestări sportive în primii ani ai conducerii lui Gheorghiu-Dej erau: Săptămâna Prieteniei Româno-Sovietice, aniversarea Zilei de 7 Noiembrie, a tovarășului Stalin, proclamarea Republicii, aniversarea Zilei de 6 Martie.

Cupa Republicii Populare Române a fost o competiție de gimnastică ce se desfășura pe etape: orășenească, regională și republicană. Altele, erau Campionatul de Gimnastică al Asociațiilor Sportive sau al Școlilor Medii (liceele de astăzi, inclusiv cele cu program sportiv numite Școli Medii Tehnice de Cultură Fizică (SMTCF) și Campionatele Universitare.

Campioni naționali la gimnastică precum Berta Corobeanu sau Andrei Kerekes erau instrumentalizați de regim să scrie articole în care arătau cum „masele tot mai largi de oameni ai muncii practică gimnastica în producție urmând modelul sovietic". Fiindcă fără acest tip de introducere nu se putea face nimic concret, sportivii explicau și practic cum trebuie executate exercițiile la sol prin: descompunerea exercițiului pe elemente, combinarea și legarea elementelor, perfecționarea și stilizarea exercițiului[5]. Alteori, sportivul era de-a dreptul umilit, obligat să „își însușească critica", pentru a nu fi dat rezultatele scontate, să „își ia angajamentul că va studia temeinic manualele de specialitate, mai ales cele sovietice, să utilizeze din plin condițiile minunate de practicare a sportului, pe care partidul și guvernul le pun la dispoziție".

Din punct de vedere tehnic gimnaștii erau clasificați în cinci categorii: Maeștri, Categoria a I-a, Categoria a II-a, Categoria a III-a și Categoria Juniori. Primii executau șase exerciții impuse și șase liber alese, respectiv patru la femei, iar clasificarea pentru această categorie se făcea o singură dată pe an cu ocazia Campionatului RPR de gimnastică. A doua categorie era diferită de prima doar prin punctajul care trebuia obținut, iar următoarele trei categorii aveau aceleași cerințe între ele, criteriul valoric făcând diferența.

Odată cu relativa deschidere politică ce a urmat morții lui Stalin, a început organizarea Campionatelor Internaționale de Gimnastică ale Republicii Populare Române. Cu această ocazie au fost prezenți la București în sala Floreasca gimnaști din mai multe țări europene, inclusiv unele care nu făceau parte din lagărul socialist[6].

Spartachiadele[7] pentru tineret se desfășurau în două ediții: cea de iarnă și cea de vară. Cea de vară avea loc între lunile aprilie-august în cinci etape: etapa de pregă-

[4] *Numeroase ansambluri de gimnastică vor demonstra în capitală de Ziua Scânteii*, în „Sportul Popular", nr. 1.480/1949, p. 1.

[5] Andrei Kerekes, Agneta Hofman, *Antrenamentul gimnaștilor pentru exercițiile la sol*, în „Sportul Popular", nr. 2.029/1952, p. 5.

[6] Elena Mateescu, *Concurenți din șase țări în prima ediție a Campionatelor Internaționale de Gimnastică ale R.P.R.*, în „Sportul Popular", nr. 3.193/1958, p. 1.

[7] Competiție sportivă de amploare, de inspirație sovietică, care cuprindea mai multe sporturi și care se desfășura în mai multe etape eliminatorii.

https://biblioteca-digitala.ro

tire (1-15 aprilie), etapa I pe asociații sportive (16 aprilie-10 iunie), etapa a II-a pe interasociații și centre comunale (11 iunie-8 iulie), etapa a III-a echivalentă cu faza raională sau orășenească (9-29 iulie), etapa a IV-a interraională (30 iulie-12 august) și etapa a V-a regională (13-24 august)[8].

Orașele mari ale României au dat gimnaști de valoare, unii participanți la Jocurile Olimpice de la Helsinki, Melbourne sau Roma. Exemplific cu Arad și Brașov din considerente strict subiective și sentimentale.

1. ARAD. Aradul a continuat în deceniile șase și sapte ale secolului trecut tradiția cluburilor de gimnastică înființate anterior. În spiritul ideologic al primilor ani postbelici și urmând propaganda oficială a statelor român și maghiar, gimnaștii arădeni și clujeni, unde etnicii maghiari constituiau aproximativ o treime din populație, au realizat un mesaj pacifist. Cu prilejul unei manifestații sportive organizate în octombrie 1949 la Sibiu la clubul „Spartak", aceștia au format din trupuri cuvintele „pace", respectiv „béke", simbolizând „solidaritatea popoarelor român și maghiar în lupta pentru pace"[9].

La începutul anului 1950 la Arad au început cursurile de pregătire în gimnastică, ținute de gimnaști ca Mihai Botez, campion național, sau Eleonora/Eli Mandl, campioană regională. Un astfel de stagiu de pregătire de cca. două luni se mai realiza doar în București[10]. Pe anul 1952 finala și festivitatea de închidere a Campionatului de Gimnastică Inter-Asociații s-au desfășurat la Arad. Se prezentaseră peste 120 de concurenți, reprezentând șapte asociații sportive din țară[11]. În același an, la Campionatul de Gimnastică al RPR arădeanca Stela Perin, legitimată la clubul Flamura Roșie, a obținut locul II în proba de individual compus la categoria Maestre[12]. În vară participase la Jocurile Olimpice de la Helsinki. Gimnaștii amatori cu rezultatele cele mai bune în concursuri, legitimați la diferite cluburi sportive din țară, au fost selecționați pentru cluburile Dinamo și Steaua. Muncitorii aveau reducere de la programul de muncă din fabrici, pentru a se putea antrena mai mult.

Triada muncă-școală-sport era o monedă de schimb rentabilă pentru brandul de țară al României sub noul regim comunist. Gazeta „Sportul Popular" relata pe larg cum sportivii din uzinele patriei erau evidențiați în muncă[13] și organiza raiduri-anchetă în școli pentru a urmări desfășurarea orelor de educație fizică și sport[14].

---

[8] M. George, *A început Spartachiada de vară a tineretului*, în „Drum Nou", nr. 5.370/1962, p. 3.

[9] *La Sibiu a avut loc, în cinstea Zilei Internaționale a Luptei pentru Pace, o măreață manifestație sportivă*, în „Sportul Popular", nr. 1.497/1949, p. 1.

[10] G. Grünhaus, *O vizită la Școala Regională de Instructori de Gimnastică de la Arad*, în „Sportul Popular", nr. 1.605/1950, p. 4.

[11] *Finalele campionatului de gimnastică inter-asociații*, în „*Sportul Popular*", nr. 2.020/1952, p. 6.

[12] *Întrecerile campionatului de gimnastică al R.P.R.*, în „Sportul Popular", nr. 2.155/1952, p. 5.

[13] C. Gruia, *Numeroşi sportivi ai Uzinelor «30 Decembrie» din Arad evidenţiaţi în muncă*, în „Sportul Popular", nr. 1.463/1949, p. 2.

[14] *Urmărind orele de educație fizică și sport prin școlile din capitală și provincie. Raidul-anchetă organizat de ziarul nostru*, în „Sportul Popular", nr. 1.565/1949, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Antrenorul gimnaștilor arădeni la începutul anilor ’50 era Mihai Botez (1922-2011), primul campion național al gimnasticii românești (1948). A cucerit numeroase titluri în perioada 1948-1952, a participat la Jocurile Olimpice de la Helsinki, a fost component al lotului național până în 1961 și arbitru. Ca promotor al gimnasticii românești și-a desfășurat activitatea de antrenor ca angajat la Clubul Astra Vagoane din Arad și la Casa Sindicatelor din localitate. În timpul celui de al Doilea Război Mondial, prins de americani în timp ce a fost trimis în Germania la săpat de tranșee, ajunge într-un lagăr din Franța, unde avea să deprindă arta judo-ului și alte tehnici de autoapărare. Drept urmare, după retragerea din gimnastică, s-a dedicat judo-ului, înființând, în 1957, prima echipă la clubul Astra Vagoane din Arad. A activat mulți ani ca antrenor de judo, având rezultate bune, pentru care a fost distins cu titlul de Antrenor Emerit în 1973. În 1968 participă, ca membru fondator, la constituirea Federației Române de Judo. În același an, a devenit președintele Comisiei de acordare a centurii negre în cadrul nou-înființatei federații. Până la sfârșitul vieții Mihai Botez s-a ocupat de predarea artelor marțiale, câștigând totodată zeci de concursuri la care a participat, fiind, de altfel, și cel mai bătrân campion mondial de judo din lume, campion mondial la veterani la vârsta de 86 de ani[15]!

Cezar Cernușcă, fost gimnast la clubul UVA, ulterior transferat la Dinamo, a participat în 1960 la Campionatele Internaționale de la București, unde au fost prezenți gimnaști din URSS, Bulgaria, Italia, R.D. Germană, Ungaria și Iugoslavia[16]. Peste ani, a ajuns profesor universitar de educație fizică la universitatea „Vasile Goldiș” din Arad[17].

Concursurile de gimnastică inițiate de cluburile arădene la sfârșitul anilor ’50 îl aveau pe Lászlo/Ladislau Walkersdorfer („Laczi bácsi”) ca antrenor, totodată președintele clubului local al UCFS, și ulterior arbitru de gimnastică, fost angajat al fabricii Flamura Roșie din oraș. Reprezentanții gimnasticii din Arad au jucat întotdeauna un rol important în competițiile sportive la nivel național. Școala sportivă arădeană a UCFS avea categorie de juniori începând cu anul 1958 și tineri gimnaști cu vârste cuprinse între 9-14 ani participaseră deja la două competiții importante.

La Campionatul Republican de Gimnastică pe Echipe din anul 1959, ce a avut loc în sala Uniunii pentru Cultură Fizică și Sport din Arad, au participat patru echipe. Școala Sportivă UCFS Arad a câștigat competiția. În echipă au fost: Molnár Arpád, Karda Iosif, Sorin Cîmpan, Teodor Copil, Imre Lenhardt, Gheorghe Secheres[18].

Practicarea gimnasticii în orașul natal, Arad, în timpul liceului și al primilor ani de muncă la Uzina de Vagoane, l-au determinat pe tânărul Iosif Karda și pe alți tineri sportivi asemenea lui să se alăture echipei studențești de gimnastică a Institutului Politehnic din Brașov, unde a devenit student începând cu anul 1960.

---

[15] Emanuel Fântâneanu, *Inscripții pe columna gimnasticii românești*, București, 2017, p. 97.
[16] *Ibidem*, p. 117.
[17] Interviu telefonic din data de 5.7.2019, acordat autorului de către domnul Sorin Cîmpan din Arad, fost elev al Colegiului Național „Moise Nicoară” și practicant al gimnasticii în anii ’50.
[18] *Szinvonalas tornaversenyt rendeztek Aradon* [La Arad s-a desfășurat un concurs de gimnastică la nivel înalt], în „*Vörös Lobogó*”, nr. 4.801/1960, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

2. BRAȘOV/ORAȘUL STALIN. La începutul deceniului șase, Brașovul a devenit un important centru sportiv prin construirea unui stadion, a unei săli de gimnastică și a unei arene de popice. Stadionul fostei uzine IAR Brașov, redenumită „Sovrom-Tractor", apoi „Tractorul", a fost reamenajat și utilat, la fel și sala de gimnastică[19]. În 1952 aici s-au ținut finalele Campionatului de Gimnastică al SMTCF, câștigat de echipa feminină a Brașovului, unde s-a remarcat pentru prima dată viitoarea campioană olimpică Elena Leușteanu[20].

Simultan, Sindicatul Salariaților din Comerț și Cooperație (SSCC) avea o sală de gimnastică în incinta Liceului Maghiar Mixt. „Elementele masculine care promiteau" erau muncitori la fabricile Partizanul Roșu, Strungul sau Steagul Roșu, iar dintre fete, vânzătoare sau eleve[21]. Ștefan Simalesik, salariat al fabricii brașovene Partizanul Roșu, era component al lotului național de gimnastică[22].

Spartachiadele, inițial ortografiat „Spartakiada", au început să fie organizate începând cu anul 1952 pentru elevi și pentru cadrele militare. În anii ce au urmat au luat o tot mai mare amploare, astfel că zece ani mai târziu, la Brașov, au participat peste 75.000 de sportivi. Competiția era promovată vizual prin afișe, lozinci, fotomontaje, și audio prin stații de amplificare. Bazele sportive din orașele Codlea, Zărnești, Râșnov, Săcele și stadioanele Tractorul, Metrom și Tineretului, și cluburile Luceafărul, Steagul Roșu, Tractorul, Dinamo, Olimpia au asigurat competițiile la atletism, handbal, ciclism, gimnastică[23].

Ediția următoare a fost și mai bogată decât precedenta, participaseră peste 170.000 de tineri sportivi din raioanele Făgăraș, Sf. Gheorghe, Sighișoara, cluburile sportive CSM Mediaș, CSM Sibiu, Tractorul Brașov și Luceafărul Brașov, concursurile desfășurându-se în peste 200 de baze sportive. Sporturile participante au fost: atletism, gimnastică, fotbal, motociclism, tir, volei, handbal, natație, ciclism, baschet[24]. Asupra cifrelor raportate ne păstrăm o anumită rezervă. Chiar și așa, fenomenul sportului de masă deținea un loc important în viața comunitară. În general Spartachiadele se desfășurau sub semnul „dragostei și atașamentului tineretului față de marea sărbătoare națională a poporului nostru, cea de a […]-a aniversare a eliberării patriei de sub jugul fascist"[25].

---

[19] *La Braşov muncitorii uzinelor Sovrom-Tractor îşi construiesc un stadion, o sală de gimnastică şi o arenă de popice*, în „*Sportul Popular*", nr. 1.520/1949, p. 1.

[20] A. Orban, *Campionatul de Gimnastică al S.M.T.C.F.*, în „*Sportul Popular*", nr. 2.212/1953, p. 2.

[21] Al. Dincă, *La S.S.C.C. Braşov gimnastica se desvoltă*, în „Sportul Popular", nr. 1.539/1949, p. 1.

[22] Andrei Orban, *Sportivii fruntaşi de la «Partizanul Roşu» din Oraşul Stalin cresc cadre tinere*, în „*Sportul Popular*", nr. 1.868/1950, p. 6.

[23] Al. Tudoroiu, *Peste 75.000 participanți la întrecerile primei etape a Spartachiadei de vară a tineretului în orașul Brașov*, în „*Drum Nou*", nr. 5.454/1962, p. 3.

[24] Șt. Pervulescu, *Prima etapă a Spartachiadei de vară s-a încheiat cu un succes concludent: 174.044 de participanți*, în „*Drum Nou*", nr. 5.768/1963, p. 3.

[25] Gh. Mâzgăreanu, *302.239 participanți la Spartachiada republicană*, în „*Drum Nou*", nr. 6.034/1964, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

La universitățile din România anilor ’60 existau echipe de gimnastică, unde studenții erau cooptați în vederea participării la Universiade. Erau selectați cei care practicaseră gimnastica anterior, în perioada liceului. Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj a câștigat locul III la gimnastică la o ediție a Universiadei. Echipa a primit drept cadou o excursie în stațiunea montană Pârâul Rece de pe Valea Prahovei[26].

Gimnastica câștigase teren și în rândurile elevilor de gimnaziu și liceu. Liceele brașovene erau dotate cu săli de sport spațioase, utilate cu aparatură de specialitate, capabile să găzduiască întreceri sportive de nivel local[27]. Dintre elevii care s-au remarcat cu prilejul unui concurs ce a avut loc în iunie 1961 a fost și Gheorghe Blaj, care obținuse locul II la proba de individual compus, iar la aparate locul III la sol și locul II la sărituri. Acesta avea să devină în anii 2000 președinte al Comisiei de Disciplină din cadrul Federației Române de Gimnastică[28].

Cu ocazia zilelor de 23 August sau 1 Mai se organizau demonstrații sportive de gimnastică[29] prin care alegorice aparținând celor mai mari cluburi sportive (Dinamo) urmate de carele altor asociații sportive: Voința, Steagul Roșu, Rulmentul ș.a.

Era deja redundant că „Sportivii și sportivele din Brașov și-au exprimat hotărârea să-și intensifice eforturile pentru a fi fruntași atât în sport cât și în producție, traducând în fapt luminoasele directive ale celui de al III-lea Congres al partidului”.

Tot în Brașov a avut loc faza pe regiune a Campionatului Republican Individual de Gimnastică la Juniori, competiție la care fuseseră prezenți sportivi din Sibiu, Brașov, Cisnădie, Sfântu Gheorghe, Mediaș, Sighișoara[30]. Dintre concurente s-a remarcat Rodica Filip de la Clubul Sportiv Școlar Sibiu, care a obținut locul I. După două decenii Rodica Filip a devenit una dintre antrenoarele gimnastei sibiene de nivel olimpic și mondial, Mihaela Stănuleț, campioană olimpică cu echipa la JO de la Los Angeles din 1984, legitimată la CSȘ Sibiu. La băieți Jozsef Bende, legitimat la clubul Progresul Sf. Gheorghe, a obținut locul II la juniori la categoria I. În anii 2000 îl regăsim antrenor de gimnastică la CSȘ Mikes Kelemen din Sf. Gheorghe, unde are rezultate notabile cu elevi medaliați cu aur și bronz la Campionatele Naționale ale Cluburilor Sportive Școlare din 2009. A fost și arbitru federal[31].

Dintre antrenorii de gimnastică ai Brașovului, s-a remarcat Ioan N. Sabău, profesor de educație fizică. A debutat în gimnastică în 1942, la „Societatea de Gimnastică și Atletică” din Alba Iulia, unde a activat până în 1949. Între 1950-1954 a fost student al Institutului de Cultură Fizică din București. După absolvirea institutului a devenit cadru didactic în București (1954-1956), profesor la Școala Postliceală de

[26] Interviu telefonic din data de 1.7.2019, acordat autorului de către domnul Constantin Pastuh, fost elev al Colegiului Național „Moise Nicoară” din Arad, apoi student al Facultății de Medicină a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

[27] C. Gruia, *Un reușit concurs de gimnastică în Cupa Pionierilor*, în „Drum Nou”, nr. 5.114/1961, p. 3.

[28] Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului și Autoritatea Națională pentru Sport și Tineret, *Anuarul Sportului 2012*, București, 2012, p. 301.

[29] *Demonstrează sportivii*, în „*Drum Nou*”, nr. 5.183/1961, p. 3.

[30] C. Gruia, *Știri sportive din regiunea Brașov*, în „Drum Nou”, nr. 5.424/1962, p. 3.

[31] Idem, *Etapa regională – un succes al gimnaștilor din regiunea Brașov*, în „Drum Nou”, nr. 5.881/1963, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Antrenori (1956-1958), antrenor la Institutul de Căi Ferate București, antrenor la Clubul Luceafărul din Brașov. Antrenor federal (1960-1965), antrenor și metodist la Clubul Triumf din București, din 2003 deține titlul de Antrenor Emerit[32].

În 1963 la sala de sporturi a clubului Tractorul din Brașov s-a desfășurat Campionatul Republican de Juniori la gimnastică. Campioni republicani absoluți au fost Vasile Coșariu din regiunea Banat și Elena Ceampelea din Ploiești, iar pe echipe regiunea Banat la băieți și București la fete au ocupat locul I. Antrenorul federal era Ioan N. Sabău, care a precizat că tânăra generație și-a confirmat talentul și încrederea acordată, constituind în viitor „un izvor nesecat de cadre bine pregătite, în stare să asigure primenirea loturilor reprezentative cu elemente de valoare”[33].

Ideea acestui articol mi-a venit descoperind frânturi din câteva cotidiene arădene din 1959, în limbile română și maghiară. Știam că tatăl meu practicase gimnastica între anii 1955-1965 la Arad și la Brașov, cel mai important titlu personal fiind selecționarea în lotul național de tineret. Dețin în arhiva personală fotografii din timpul concursurilor de gimnastică și medaliile obținute de el individual sau împreună cu echipa. Familiei i-a insuflat respectul pentru practicarea sportului în general și a acestuia în special, și plăcerea de a urmări competițiile televizate de gimnastică.

Așadar am considerat necesară abordarea fenomenului practicării gimnasticii în România în întunecata perioadă a primilor ani de dictatură comunistă.

Lista ilustrațiilor (toate fotografiile sunt din arhiva personală):

Fig. 1 – Iosif Karda, component al echipei de gimnastică a clubului UCFS, evoluând în concurs la proba de paralele, Arad, 1959.

Fig. 2 – Iosif Karda, component al echipei de gimnastică a clubului UCFS, evoluând în concurs la proba de inele, Arad, 1959.

Fig. 3 – Iosif Karda stând pe mâini, alături de colegi de facultate, în timpul practicării instrucției militare săptămânale, Brașov, 1965.

Fig. 4 – Echipa lotului masculin de gimnastică a clubului UVA, Arad, 1959. Primul de la dreapta la stânga, în picioare, Iosif Karda, tatăl autoarei; la mijloc, în picioare, antrenorul echipei, Ladislau Walkersdorfer („Laczi bácsi”).

Fig. 5 – Car alegoric cu demonstrații sportive prilejuite de aniversarea Zilei Naționale, 23 August, Brașov, cca. 1963-1964.

[32] E. Fântâneanu, *op. cit.*

[33] Șt. Pervulescu, *Gimnastică. Campionatul republican de juniori, un prilej de afirmare a tinerelor talente*, în „*Drum Nou*”, nr. 5.907/1963, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

ELEMENTE INTRODUCTIVE ÎN SINOLOGIA ROMÂNEASCĂ

Eugen STRĂUȚIU[1]

INTRODUCTORY ELEMENTS IN ROMANIAN SINOLOGY

ABSTRACT

Until 2022, the research of the Chinese world („sina" – Chinese, „logos" – knowledge) was not the subject of a separate investigation, as a research direction that would engage the multi- and interdisciplinary efforts of the Romanian researchers. In fact, we do not have a single work (article, study, book chapters or book) that photographs the main works of Romanian authors, classifies them by comparative analysis, evaluates performance and perspective.

This effort must be made, not just for scientific reasons. If, until the middle of the twentieth century, China was for Romanians an exotic, distant world, difficult to access by means of transport of the time, fundamentally different from a social, cultural and religious point of view, today things have changed. China is a superpower, present everywhere through its products, its diaspora, its political influence.

Romania will have to manage its own relationship with China, beyond the demands of its current allies, for the benefit of both – and profitable policies can only start from a correct fundamental knowledge of Chinese society and state.

Keywords: sinology, Romanian authors, researches, China, society.

Ce este sinologia?

Deși definirea termenului „sinologie" pare o sarcină dintre cele mai simple, o scurtă investigație prin dicționarele românești semnificative ridică mai multe nuanțe – și chiar semne de întrebare.

Cea mai bună realizare a perioadei interbelice, sub semnătura lui August Scriban – „Dicționaru limbii românești" –, definește sinologia ca „Știința limbii, istoriii și instituțiunilor Chineĭ"[2]. Subînțelegem deja caracterul obligatoriu multidisciplinar al domeniului sinologic, care angajează lingvistica, istoria și științele administrativ-juridice.

În anii de după Revoluția din 1989, definițiile devin mai complexe, clarificând suplimentar obiectul de cercetare și metodologiile de lucru. „Dicționarul Enciclopedic" (redactat și publicat în volume succesive în perioada 1993-2009) vorbește despre sinologie ca „disciplină care are ca obiect de studiu lumea chineză în general. În particular, specialistul în sinologie cercetează mitologia, istoria, gândirea, literatura sau religiile Chinei, condiția fundamentală fiind competența lingvistică (în special accesul la texte în limba chineză veche), iar obiectivul urmărit este traducerea unor

[1] Prof. univ. dr. Universitatea „Lucian Blaga", Sibiu; e-mail: eugen.strautiu@ulbsibiu.ro.

[2] August Scriban, *Dicționaru limbii românești*, Bucuresci, Institutu de Arte Grafice „Presa Bună", 1939.

https://biblioteca-digitala.ro

asemenea texte în limba maternă sau într-o limbă de circulație internațională, comentarea și popularizarea lor”[3]. Opera concurentă, „Noul Dicționar al Limbii Române”, este mai lapidar: sinologia este o „știință care se ocupă cu studiul istoriei, limbii, literaturii și culturii poporului chinez”[4].

Evidența care se impune de la sine este pierderea, de la o epocă la alta, a interesului pentru „instituțiunile” chineze, care era marcat special în opera lui Scriban. Este nevoie de o exlicație, și, poate, de o critică. România democratică a devenit deranjată de „instituțiunile” comuniste ale Chinei, organizarea politică a acesteia rămânând acolo comunistă. Excluzând din definiții preocuparea pentru organizarea administrativ-politică, intelectualii români au rezolvat problema în specific național – nu există, deci nu ne interesează. Din punct de vedere intelectual și al cercetării științifice, aceasta este o catastrofă. Căci nimic din China contemporană nu poate fi înțeles fără componenta sa politică și, pe de altă parte, orice dialog își câștigă cadrul prin acorduri de bază politice – după care se dezvoltă cele tehnice, specializate. Până la urmă, avem și aici o explicație pentru calitatea mediocră a relațiilor oficiale între China și România.

Această eroare nu au făcut-o politicienii și cercetătorii străini. În „Larousse”, sinologia este „studiul istoriei, limbii și civilizației chineze”[5] (civilizația include structura și performanța administrativ-politică). Iar „Cambridge Dictionary” definește sinologia drept „studiul limbii, literaturii, istoriei, societății etc. chineze”[6] (societatea include instituțiile).

Ce este sinologul?

În forma cea mai simplă, sinologul este cercetătorul care investighează, cu mijloace specifice cercetării științifice, lumea chineză. Acceptând această definiție de bun simț („common sense”), deja excludem din corpul sinologilor multe categorii de autori care au scris despre China.

Nu este sinolog un turist care a vizitat China și a scris un jurnal de călătorie (chiar dacă este cercetător prin profesie!). Nu este sinolog un diplomat care a îndeplinit acolo o misiune, oricât de îndelungată, iar apoi a scris memorii, oricât de impresionante cantitativ și calitativ. Nu este mai mult sinolog un jurnalist care scrie jurnal de călătorie sau compilează din știrile agențiilor de presă, pentru a susține o rubrică într-o producție jurnalistică. Nici un profesor de limba chineză nu este prin munca lui sinolog, decât dacă nu a reușit să ofere tratate lingvistice – astfel demonstrează rezultate în cercetare (care este altceva decât activitatea didactică). Toate munca acestor autori devine instrument de lucru pentru sinologi – dar nu este sinologie.

Așadar, în termenii epocii contemporane, sinologul este cercetător (această calitate este atestată prin diplomă de doctor în științe sau alte certificate profesionale – dar aici deja discuția trebuie particularizată), care utilizează metodologia uneia sau mai multor științe, pentru a investiga aspecte particulare sau generale ale lumii chineze. Forma în care lucrează este cea științifică (aparat critic, bibliografie indicată

[3] Marcel D. Popa et al., *Dicționar enciclopedic*, București, Editura Enciclopedică, 1993-2009.
[4] *Noul dicționar explicativ al limbii române*, București, Litera Internațional, 2002.
[5] Définitions : sinologie - Dictionnaire de français Larousse.
[6] SINOLOGY | meaning in the Cambridge English Dictionary.

https://biblioteca-digitala.ro

explicit, verificarea surselor, utilizarea unor metode proprii domeniului de știință pe care îl stăpânește), iar rezultatele și concluziile sale au o înaltă valoare aplicativă.

Încă o problemă cu privire la capacitatea sinologului devine obligatoriu de rezolvat. Cunoașterea limbii chineze este obligatorie pentru a face sinologie? În opinia noastră, nuanțele sunt atât de multe și atât de importante, încât răspunsul vine de la sine.

Prima chestiune. Ce este limba chineză? Mandarina este limba oficială în Republica Populară Chineză și Taiwan, dar și una dintre limbile oficiale în Hong-Kong. În profunzimile societății chineze se vorbește și Hunaneză, Wu, Jiangxineză, Hakka, Yue (inclusiv Cantoneză-Taishaneză), Shaojiang, Ping, Min și multe alte limbi. În aceeași provincie diversitatea limbilor (sau dialectelor) este impresionantă; în Fujian se vorbesc Min, Fuzhouneză și Mandarin, care diferă mult una de cealaltă[7]. Așadar, ce înseamnă a cunoaște și utiliza limba chineză?

A doua chestiune. Toate marile opere ale culturii chineze sunt traduse în limbi naționale (în limba română inclusiv). Toate lucrările importante ale contemporaneității sunt traduse în limbi de circulație internațională și sunt disponibile pe Internet. Chiar autorii chinezi scriu și publică în mod obișnuit în limba engleză. Munca lor este universal disponibilă pe această cale.

A treia chestiune. Tehnologia deja oferă numeroase formule de traducere și interpretare a limbii chineze în limbi naționale (fiind mai avansată în privința limbilor de circulație internațională). O comunicare cu un chinez sau un public vorbitor de limba chineză este automat transmisă destinatarului în limba proprie. Bariera de limbă pur și simplu se evaporă.

În aceste condiții, suntem de părere că avem la dispoziție metode și mijloace pentru a face sinologie fără cunoașterea „limbii chineze". Sigurul domeniu de știință pentru care stăpânirea nuanțată a limbii chineze și chiar a dialectelor ei rămâne necesar este lingvistica (dar, pentru cât timp?). Să cercetezi geografia, istoria, economia, politica, administrația, securitatea și chiar cultura chineză utilizând altă limbă decât cea chineză este perfect fezabil – și se întâmplă în mod cotidian.

Scurtă istorie a sinologiei românești

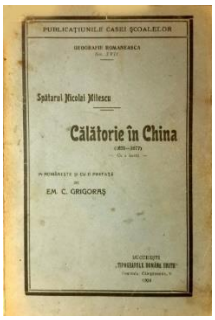
Începutul sinologiei românești, cu valoarea simbolică a unui mit fondator, se leagă de personalitatea lui Nicolae Milescu Spătarul (în diferite cercetări, aflăm formele „Nicolae Spătaru Milescu", „Nicolae Milescul Spătariul", „Nicolae Spătariul" ș.a.). Acesta a trăit între anii 1636-1708, iar experiența lui în lumea chineză datează din anii 1675-1678, când a condus o solie a țarului Rusiei la împăratul Chinei. Întors la Moscova, a scris lucrările „Jurnal de călătorie în China" și „Descrierea Chinei". Originalele au fost scrise în limba rusă, cu caractere chirilice. Prima carte tipărită în limba română, cu Nicolae Milescu Spătarul autor, datează din 1888, poartă titlul „De la Tobolsk până în China: note de călătorie", și este producție editorială a Academiei Române[8].

[7] Francis Norbert, *Language and dialect in China*, în „Chinese Language and Discourse", Vol. 7, No. 1, 2016.

[8] Spătarulu Nicolae Milescu, *De la Tobolsk până în China: note de călătorie*, Bucuresci, Tipografia Academiei Române, 1888.

https://biblioteca-digitala.ro

În perioada interbelică, re-editarea lui Milescu Spătarul a avut sensul informării publicului larg, dar și a furnizării de materiale didactice. Cartea „Călătorie în China (1675-1677): cu o hartă” este oferită de către Editura Casei Școalelor în 1926[9], dar și de către Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, în 1941[10].

Regimul comunist, atât la București, cât și la Chișinău și Moscova, a promovat imaginea emblematică a autorului moldovean, reeditând operele sale atât în limba română[11], cât și în limba rusă[12]. După căderea comunismului, Bucureștiul și Chișinăul au continuat să păstreze memoria lui Nicolae Milescu Spătarul nu doar re-editând masiv cele două opere ale sale. La Chișinău, bustul său este amplasat pe „Aleea Clasicilor” din parcul central (Grădina publică „Ștefan cel Mare și Sfânt”), iar în România poate fi văzut la Muzeul Național de Literatură „Mihail Kogălniceanu” (L. Averbuh, „Bustul lui Nicolae Milescu Spătarul”, ghips, 1980) sau în fața Bibliotecii județene „Nicolae Milescu Spătarul” din Vaslui. Banca Națională a Moldovei a lansat o emisiune monetară sub denumirea „375 de ani de la nașterea lui Nicolae Milescu”, în anul 2011, iar Academia de Științe a Moldovei decernează medalia „Nicolae Milescu Spătarul” pentru merite deosebite în știință.

În timp ce cultivau personalitatea și opera lui Milescu Spătarul, cercetătorii și instituțiile de profil din România au pus și bazele primelor abordări analitice ale societății, instituțiilor și proceselor din lumea chineză. Prima contribuție pe care am reușit să o aflăm în cataloagele românești este semnată de către Mihail Negru, poartă titlul „Aspecte şi fragmente din civilizaţiunea şi gândirea chineză de la origină şi până astăzi”, fiind editată în 1920[13]; o cercetare mai largă a fost oferită în 1937[14]. Primul

[9] Spătarul Milescu, Nicolae, *Călătorie în China (1675-1677): cu o hartă*, București, Editura Casei Școalelor, 1926.
[10] Milescu, Nicolae Spătarul, *Călătorie în China (1675-1677): cu o hartă*, București, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Centrală, 1941.
[11] La București, prima ediție după război este *Jurnal de călătorie în China*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956 (urmată de numeroase alte ediții: 1958, 1962, 1974, 1987).
[12] La Moscova a fost tipărită cartea basarabeanului Valeriu Matei, *Nicolai Milescu Spafarii. Pamiatnâie knijnâie datâ*, Moscova, Nauka, 1986.
[13] Mihail Negru, *Aspecte şi fragmente din civilizaţiunea şi gândirea chineză de la origină şi până astăzi*, București, Editura Librăriei A.A. Stănciulescu, 1920.
[14] Idem, *China și poporul chinez – dela origină până azi*, București, Universul, 1937.

https://biblioteca-digitala.ro

român care a publicat note de călătorii în China este (după o cercetare vastă în toate cataloagele online semnificative, cu rezerva că cercetări ulterioare ar putea infirma această concluzie de etapă) a lui Ion Vasilescu-Nottara, care a tipărit „Străbătând China: de la Shanghai la Peking. Note de călătorie", în anul 1926[15]. Analize geopolitice incipiente (mai degrabă note) au fost oferite de către Nicolae Iorga în 1904[16] și Ion Conea în 1927[17]; așadar, nicidecum nu putem vorbi despre o direcție de cercetare. Până la al Doilea Război Mondial, China rămânea pentru români o lume exotică, îndepărtată în număr de kilometri și număr de zile de călătorie, nesemnificativă din punct de vedere al potențialului economic și al influenței politice.

Lucrurile s-au schimbat odată cu schimbarea regimurilor politice în cele două țări. Internaționalismul proletar, dar și interesul României pentru a balansa influența politică dominantă a Uniunii Sovietice în regiune, a făcut ca relațiile politice între cele două țări să fie dintre cele mai bune, iar componenta culturală și de cercetare științifică a fost planificată în scopul acestei apropieri. În condiții de centralizare și planificare a procesului editorial, dar și de cenzură drastică, în România s-a cercetat, s-a redactat și tipărit din ce în ce mai mult despre comunismul chinez. Tonul l-au dat mari personalități culturale (George Călinescu[18], Paul Anghel[19], Eugen Barbu[20]) și politice (Petru Groza[21]), care la întoarcerea din „noua Chină" au publicat jurnale de călătorie, filtrate substanțial prin expertiza lor fundamentală.

Cea mai prodigioasă direcție de cercetare a oferit-o istoriografia, care a produs atât volume (Andrei Bantaș[22]), cât și articole de cercetare apărute în publicația centrală de profil, „Magazin Istoric" (Anna Eva Budura[23]). Filozofii au scris despre „momentul Hong Fan" (Ion Banu[24]) sau „momentul sofist" (Gheorghe Vlăduțescu[25]), dar au dat spațiu larg și propagandei marxiste (Alexandru Boboc[26]). Profesorii de limba chineză, la nivel universitar, au oferit prețioase cercetări lingvistice, între nu-

[15] Ion M. Vasilescu-Nottara, *Străbătând China: de la Shanghai la Peking. Note de călătorie*, București, Ancora, S. Benvenisti, 1926.
[16] Nicolae Iorga, *Războiul din Extremul Orient. China, Japonia, Rusia asiatică: Schițe*, București, Editura Librăriei Socecu&Comp., 1904.
[17] Ion Conea, *Ce vrea China? China de până eri. De ce China nu-i în pas cu vremea?*, în „Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie", Vol. 46, 1927.
[18] George Călinescu, *Am fost în China Nouă*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.
[19] Paul Anghel, *O clipă în China*, București, Editura Sport-Turism, 1978.
[20] Eugen Barbu, *Jurnal în China*, București, Editura Eminescu, 1970.
[21] Petru Groza, *Prin ţara celor şase sute de milioane. China de ieri şi de azi: note de drum*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956.
[22] Andrei Bantaș, *Scurtă istorie a Chinei*, București, Editura Tineretului, 1959.
[23] Anna Eva Budura, *Itinerar istoric: Republica Populară Chineză*, în „Magazin Istoric", Vol. II, No. 10 (19), Octombrie 1968.
[24] Ion Banu, *Filozofie socială, magie şi limbaj grafic în Hong-fan*, în „Revista de Filozofie", Vol. 18, No. 9, 1971.
[25] Gheorghe Vlăduțescu, *Momentul «sofist» în filosofia chineză veche*, în „Analele Universităţii C.I. Parhon Bucureşti. Seria ştiinţelor sociale. Filozofie", Vol. 27, No. 1, 1978.
[26] Alexandru Boboc, *Die Werke von Karl Marx und Friedrich Engels in China [recenzie]*, în „Revista de Filosofie", Vol. 32, No. 5, 1985.

https://biblioteca-digitala.ro

mele care s-au impus fiind de menționat Ileana Hogea Velișcu[27] și Florentina Vișan[28] de la Universitatea din București. Cercetătorii și profesorii în studii culturale au publicat într-o serie foarte prizată de public, oferită de Editura Meridiane (Ion Frunzetti[29], Dan Laurențiu Cruceru[30]), laolaltă cu traduceri ale unor culturologi anglo-americani și francezi.

Contemporaneitatea

Anul 1989 a descătușat libera inițiativă în societatea românească – incuzând aici libertatea de cercetare și transformarea editurilor în societăți private, orientate spre profit. Din cumularea celor două, cercetarea spațiului chinez a câștigat oportunități deosebite. Dacă adăugăm libertatea de mișcare (care a făcut ca românii să poată ajunge mai ușor în China și reciproc) și oportunitățile globale de conectare prin telefonie și Internet, dintr-o dată a cunoaște, a înțelege și a cerceta China (uneori în cooperare cu chinezii) devin exerciții fezabile, la îndemâna tot mai multor interesați. Din păcate, un proces contrar a câștigat o pondere tot mai importantă: de la simpatia și cooperarea specifice anilor 1990, odată ce România a aderat la NATO, relațiile politice s-au diluat și au căpătat chiar conotații de răceală (nu la fel s-au raportat la China celelalte state foste comuniste, devenite membre NATO!). Acest fenomen a fost recepționat diferit și a avut influențe diferite în centrele românești de expertiză chineză.

Pentru edituri, linia politică oficială practic nu a contat. Ca afaceri private, acestea au găsit o piață de desfacere însemnată, construită pe un interes firesc al societății românești. Marile edituri au creat colecții și serii dedicate realităților chineze, dar au găzduit și experții români. Menționăm doar Editura Nicolescu, care a publicat două cărți ale fostului ministru și rector Andrei Marga[31]; Editura Corint, care a oferit trei volume ale lui Dan Tomozei[32]; Editura Etnologică, unde au apărut cercetările lui Șerban Toader asupra spiritualității chineze[33]; Editura Mega din Cluj a tipărit o serie de volume ale lui Mihai Croitor, cu privire la politica externă a Chinei și relațiile

[27] Ileana Hogea Velișcu, *Pasărea fericirii: basme populare din China*, București, Editura Univers, 1973; Idem, *Dicționar al literaturii chineze clasice și moderne*, București, Editura Științifică, 1983; Idem, *Permanențe și metamorfoze ale poeziei clasice chineze*, Universitatea din București, 1984.

[28] Florentina Vișan, *Curs de sintaxa limbii chineze contemporane*, Universitatea din București, 1984.

[29] Ion Frunzetti, *Pictura chineză clasică*, București, Editura Meridiane, 1979.

[30] Dan Laurențiu Cruceru, *O cale spre universalitate: eseu despre identitatea culturii chineze*, București, Editura Meridiane, 1987.

[31] Andrei Marga, *Ascensiunea globală a Chinei*, București, Editura Niculescu, 2015; Idem, *China ca supraputere*, București, Editura Niculescu, 2021.

[32] Dan Tomozei, *Diplomația Panda*, București, Editura Corint, 2015; Idem, *Statul în secolul XXI - Modelul chinez*, București, Editura Corint, 2016; Idem, *Timpul Chinei*, București, Editura Corint, 2018.

[33] Șerban Toader, *China*, București, Editura Etnologică, 2018; Idem, *China: Confucianism, Daoism, chei culturale*, București, Editura Etnologică, 2019; Idem, *Despre noţiunea chineză de cedare rang*, București, Editura Etnologică, 2011; Idem, *În China şi aici: eseuri etnografice*, București, Editura Etnologică, 2020; Idem, *Reflectarea viziunii holistice în principiile strategiei militare antice chineze*, București, Editura Etnologică, 2013.

https://biblioteca-digitala.ro

româno-chineze în anii comunismului[34]. Jurnalele de călătorie s-au tipărit și s-au vândut masiv, în câteva zeci de titluri.

Pe de altă parte, revistele științifice au găzduit mulți autori chinezi în anii 1990, colaborând cu cercetători de acolo în comitetele științifice. De la caz la caz (mai ales revistele instituțiilor de învățământ superior militar sau ale ministerelor) au diluat această cooperare, preferând să publice cercetători români și occidentali care au oferit analize politice, geopolitice, strategice și de securitate asupra evoluțiilor internaționale ale Chinei. Este cazul „Monitor Strategic"[35], revista Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară. O excepție fac revistele românești de cercetare economică, care au continuat colaborările și au văzut în relația României cu China mai degrabă oportunități decât adversități – așa cum procedează „Global Economic Observer"[36], editată de către Institutul de Economie Mondială al Academiei Române în cooperare cu Facultatea de Științe Economice și Administrarea Afacerilor a Universității „Nicolae Titulescu" din București.

Concluzii

Până în momentul de față, sinologia românească ne apare drept un domeniu de cercetare (disciplină de cercetare) care prezintă un domeniu de investigație propriu (lumea chineză sub toate aspectele ei) și lucrează cu o metodologie de cercetare împrumutată din științele care colaborează la cunoașterea domeniului (geografie, istorie, științe juridice, științe economice, științe politice și administrative, studii de securitate ș.a.).

Lipsește însă un corp profesionist de cercetare dedicat lumii chineze, care să studieze în echipe, prin proiecte vaste, teme precum caracteristicile fundamentale, procesele de bază și fenomenele definitorii ale lumii chineze. De fapt, sinologia românească se prezintă ca o sumă de cercetări specializate ale unor aspecte particulare, atât cât au reușit cercetătorii individuali să descrie și să explice. Îi lipsesc instrumentele de lucru publicate sistematic și profesionist (atlase, cronologii, bibliografii, culegeri de documente etc.). Sinologia românească nici măcar nu este conștientă de ea însăși, cercetătorii spațiului chinez raportând rezultate în calitate de istorici, economiști, politologi etc. – dar nu în calitate de sinologi.

Saltul de la ocazional la sistematic, de la cercetare individuală la cercetare în echipă, de la inițiative singulare ale unei instituții la coordonarea prin consorții, de la lipsa surselor de finanțare la destinarea unor fonduri de cercetare multianuale și consistente, nu mai poate aștepta. Lumea se schimbă, iar în această lume China este deja

---

[34] Mihai Croitor, *Anul tigrului de hârtie: dinamica rupturii sovieto-chineze (1964),* Cluj Napoca, Editura Mega, 2019; Idem, *România şi conflictul sovieto-chinez (1956-1971)*, Cluj Napoca, Editura Mega, 2009; Idem, *În umbra tigrului de hârtie: ruptura sovieto-chineză în ecuaţia bipolarismului (1961-1963)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019; Idem, *Unitate şi conflict în lagărul comunist: dialectica rupturii sovieto-chineze*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2007; Idem, *România şi conflictul sovieto-chinez (1956-1971)*, Cluj-Napoca, Editurile Eikon/ Mega, 2014; M. Croitor, Sanda Borșa, *În numele revoluţiei: Mao şi cultura politică chineză*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2008; Idem, *Moscova 1963: eşecul negocierilor sovieto-chineze*, Cluj-Napoca, Editurile Eikon/Mega, 2014.

[35] Monitor Strategic - ISPAIM (mapn.ro).

[36] http://www.globeco.ro/.

https://biblioteca-digitala.ro

actor fundamental, prezent peste tot prin produse brute sau manufacturate, tehnologii de vârf, capacitate investițională enormă, interese politice și strategice pe măsură. Este momentul (era de mult!) să cunoaștem lumea chineză începând de la bazele ei spre manifestările recente și detaliate, pentru a pune bazele unor politici realiste de cooperare, în folosul ambelor popoare.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PATRIMONIU
HERITAGE

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

TĂRÂMUL INCUNABULELOR

Constantin ITTU[1]

THE REALM OF INCUNABULA

ABSTRACT

The aim of this paper is to present a short history of the first printed books – generally known as „incunabula" (sg. *„incunabulum"*), *a name which in Latin means „cradle" –, as well as their peculiar characteristics. At an early stage, a printed book kept many characteristics of a manuscript*: *without a front page, and with the text starting from the first row of its first page. Later on, one can notice another diplay either of the text and of the type of letter, a framework in which the book is more attractive for the reader. Without a title page, like a modern book, an incunabulum has instead an colophon that includes most of the required informations such as*: *author, title, printer or editor, date of printing etc. This paper includes also a short glossary of the Latin terms used in the fifteenth century, in other words, during the incunabula era.*

Keywords: incunabulum, history of printed books, Gutenberg, glossary of Latin terms, Spiegel, Spieglermachers.

Odată cu apariția primelor incunabule ne plasăm la debutul istoriei tiparului – cu alte cuvinte, aproximativ la mijlocul secolului al XV-lea al istoriei Europei –, tocmai datorită faptului că incunabulele sunt primele tipărituri. Altfel exprimat, ne aflăm în faza de „leagăn" a tiparului, adică de la apariția acestuia, după toate probabilităţile în jurul lui 1439, până în jurul anului 1500. Termenul vine din limba latină, de la *incunabula*, având sensul de „leagăn", „scutece", „punct de plecare". Spaţiul temporal amintit aici corespunde unei evoluţii tipologice a cărţii, de la manuscris la tipăritură, căpătând o înfăţişare foarte asemănătoare cărţii de azi, prin introducerea foii de titlu ori a ornamentelor tipografice[2].

Caracteristica de bază a incunabulelor este identificarea lor anatomică şi arhitecturală cu manuscrisele. Astfel, lipsindu-le foaia de titlu, textul se deschide cu un *incipit* şi se încheie cu un *explicit*, formule proprii manuscriselor. Cele mai vechi incunabule reproduc prescurtările, ligaturile şi ornamentele din manuscrise, literele fiind inegale ca grosime şi imperfect conturate. În plus, oglinda paginii păstra suprafeţe albe pentru a fi completate de mână cu iniţiale, titluri şi decoruri. Titlurile urmau a fi caligrafiate pe baza *registrului* – un fel de „cuprins" –, o enumerare a cuvintelor cu care începea prima foaie, plasată de tipograf la sfârşitul lucrării. Sunt incunabule care au ajuns până la noi şi care s-au păstrat cu locuri goale pe pagini deoarece posesorii nu le-au mai dat rubricatorilor pentru a le completa. Filele sunt confecţionate

[1] Cercetător științific II, doctor în istorie, Sibiu; e-mail: constantinittu@yahoo.co.uk.

[2] Virgil Olteanu, *Din istoria şi arta cărţii*, București, Editura Enciclopedică, 1992, p. 197.

https://biblioteca-digitala.ro

dintr-un suport inegal ca grosime, semn că pentru aceeaşi carte au fost folosite calităţi diferite de hârtie. Unele exemplare au pe marginea foilor înţepături provenite de la ştifturile care fixau coala pentru tipărire. În sfârşit, multe incunabule se puneau în vânzare sub formă de coli, cumpărătorul urmând să le lege după propriul său gust[3]. În afara incunabulelor tipografice, compuse cu caractere mobile, mai sunt de menţionat şi incunabule tabelare sau xilografice, imprimate cu clişee gravate în lemn.

Nu credem că mai este un secret pentru nimeni că inventatorul tiparului este considerat Johann Gutenberg. Viaţa sa, atât cât reiese din sumarele mărturii biografice, este misterioasă, contradictorie, rămasă nedescrifrată integral, cu toată stăruinţa îndelungată a cercetătorilor. Se ştie că s-a născut în oraşul german Mainz, dar nu se ştie cu certitudine data, specialiştii în domeniu avansând un timp între anii 1394 şi 1399. Are parte de un exil voluntar la Strassburg (Strasbourg), dar pentru istoria tiparului important este anul 1439, căci Gutenberg organizase cu un an în urmă, în asociaţie cu trei artizani strasburghezi – Andreas Dritzehn, Andreas Heilmann şi Hans Riffe –, o întreprindere enigmatică pentru producerea de „oglinzi" („Spiegel") spre a fi vândute cu ocazia unui mare pelerinaj la Aachen. Dacă pentru contemporani Gutenberg şi asociaţii săi erau „fabricanţi de oglinzi" („Spieglermachers"), ei nu erau şi pentru specialiştii în bibliologie şi biblioteconomie ai secolelor următoare[4].

În plus, se cuvine să precizăm că, în istoria cărții, a fost o adevărată dispută între adepții anului 1480, ca punct final al incunabulelor, an care corespunde unei diferențieri precise ale tipurilor de literă, dublată de o unificare a fiecărui caracter în parte, respectiv între cei care extind termenul-limită până la începutul secolului al XVI-lea, când perfecționările artei tiparului au avut drept consecință atât o mărire a tirajelor, cât și o ieftinire a cărților[5]. Se admite, în domeniu, că între 1500 și 1520-1525 se poate vorbi despre *post-incunabule*, datorită unor caracteristici de punere în pagină comune cu cele ale incunabulelor. În schimb, după anul 1525, cartea tipărită cuprinde caracteristici noi, caracteristici care o separă de modelul medieval. Acum apare punctuația, iar așezarea în pagină devine mai aerată, permițând o lecturare relativ facilă a textului. În primii ani ai secolului al XVI-lea se păstrează *colofonul*, cu statut de însemnare finală a cărții, care conține titlul lucrării, autorul, traducătorul ș.a.m.d., aici informațiile suplimentare regăsindu-se într-un *cum indice* sau *cum comentariis* ori *cum scholia*, în timp ce numele localității, al tipografului, respectiv anul de apariție sunt puse în partea inferioară[6].

Un document din chiar anul 1480 a devenit o sursă importantă privind comerțul cu cartea-icunabul, deoarece aflăm că tipograful și librarul din Padova, Antonio Moretto – din Brescia, de felul său –, și-a propus să vândă peste nouă sute de incunabule. Pentru aceasta el a întocmit o listă de opt pagini, cunoscută drept *Quaderneto*, în care a trecut titlurile puse în vânzare, numărul de exemplare din acele titluri, precum și prețurile lor. Informațiile respective permit o incursiune nu doar în universul

[3] *Ibidem*, p. 197-198.
[4] Constantin Ittu, *Vademecum bibliologic*, Sibiu-Alba Iulia, Editura Altip, 2008, p. 37-38.
[5] V. Olteanu, *op. cit.*, p. 197.
[6] Sorin Crișan, *Arta, fizionomia şi circulaţia cărţii în Transilvania secolelor XV-XVI cu o scurtă introducere la tiparul european*, Cluj-Napoca, Editura Avalon, 2014, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro

comerțului cu cartea, ci oferă amănunte privind valoarea de piață a tipăriturilor la sfârșitul secolului al XV-lea[7]. În ce-l privește pe Antonio Moretto (sau Moreto), acesta a editat sau tipărit peste cincizeci de opere, între 1472 și 1513 – cu alte cuvinte, incunabule și post-incunabule –, în majoritate autori clasici; în plus, el a devenit și proprietarul unor mori de hârtie, alimentând astfel cu materie primă tipografiile venețiene[8].

Cu riscul de a trece dincolo de limita admisă pentru incunabule, se cuvine totuși menționat anul 1501, care a devenit unul de reper în istoria cărții, deoarece Aldus Manutius – Aldo Tebaldo Manutio il Vecchio (1440-1515) – inaugurează acum seria de clasici în format mic – *de buzunar*, cum am zice azi –, pentru a înlesni răspândirea cărților, după ce, anterior, le editase în format mare, mai precis *in folio* și *in quatro*. Noul format gândit de Manutius, mult mai practic, cerea caractere de literă condensate spre a putea cuprinde cât mai mult text pe pagină. Noul caracter de literă – creație a lui Francesco Griffo da Bologna (1450-1518) –, care va purta numele de [literă] *cursivă*, se va răspândi cu repeziciune în lumea tipografilor și a editorilor de carte. Cu toate că Senatul venețian i-a acordat lui Aldus Manutius exclusivitatea folosirii *cursivei* – de acum, cunoscută și ca *aldină* –, aceasta a început să fie în uz și în alte tipografii, însă, din dorința de a nu fi suspectați că încalcă interdicția venețiană, tipografii respectivi au numit-o *italică*[9]. Se cuvine adăugat faptul că Francesco Griffo da Bologna a colaborat cu Manutius din jurul anului 1494 până în 1502, iar cu alți tipografi venețieni mai devreme, din 1475, când este menționat într-un document ca „Franciscus de Bononia Quondam Caesaris”[10].

Revenind la arcul cronologic de interes pentru acest excurs, strict cel al existenței incunabulelor, s-ar cuveni o prezentare, fie ea chiar succintă, a elementelor componente. Mai întâi trebuie menționat faptul că bucata rectangulară de pergament sau de hârtie, așa cum iese din atelier, se numește *coală* în limbaj biblioteconomic. Îndoită la mijloc, spre a forma două foi, coala respectivă va purta numele de *bifoliu*. Apoi, ansamblul de bifolii puse unele *în* altele și unite – sau pregătite spre a fi unite – printr-o singură trecere a firului de cusut, este definit ca fiind un *caiet* sau *fascicul*. Există, desigur, și o tipologie a caietelor, în funcție de numărul de bifolii care le compun, începând de la un singur bifoliu – adică un *bifoliu independent*, având două file sau patru pagini –, *binion*, caiet compus din două bifolii, aceasta însemnând patru file sau opt pagini, *ternion*, din trei bifolii, cu șase file sau douăsprezece pagini, *quaternion*, din patru bifolii, cu opt file sau șaisprezece pagini, *quinion*, din cinci bifolii, cu zece file sau douăzeci de pagini, *senion/sexternion*, adică șase bifolii conținând douăsprezece file sau douăzeci și patru de pagini, *septenion*, aici fiind vorba despre șapte bifolii, adică patrusprezece file sau douăzeci și opt de pagini, *octonion*, opt bifolii, cu șaisprezece file sau treizeci și două de pagini, ba chiar de la o singură filă, dacă este cusută separat. La toate acestea mai pot fi menționate *caietul incomplet*, compus din

[7] Ester Camilla Peric, *Il commercio degli incunaboli a Padova nel 1480: il Quaderneto di Antonio Moretto*, în „Studi di Storia”, nr. 13, 2020, p. 540-576 (la p. 541-542).
[8] *Ibidem*, p. 544.
[9] *Ibidem*, p. 19-20.
[10] Marco Santoro (coord.), *Dizionario degli editori, tipografi, librari itineranti in Italia tra Quattrocento e Seicento*, vol. II, Pisa-Roma, MMXIII, p. 529-532.

https://biblioteca-digitala.ro

unul-două bifolii adăugat/e la un volum tipărit spre a-l completa până la numărul de pagini dorit, *caietul uniform*, format exclusiv din bifolii întregi, fără pagini adăugate ori eliminate, nu în ultimul rând *caietul mixt*, în acest caz fiind vorba despre o alternanță de bifolii din materiale diferite, de la pergament la hârtie etc. Descrierea tuturor acestor categorii se face în funcție de o *schemă de colaționare*, adică în funcție de o diagramă complexă folosită spre a descrie structura pe caiete, realizare a filologului și paleografului Bernhard Bischoff (1906-1991)[11], care, împreună cu predecesorii săi de la Catedra de Latină Medievală a Universității din München, a fondat, în 1988, instituția cunoscută ca Școala de paleografie din München[12]. Chiar dacă „Liturghierul lui Macarie" aparține universului cărții românești vechi, nu cărții străine rare, el poate fi menționat în rândurile acestea ca exemplu, deoarece are 128 de file împărțite în 17 caiete, primul și ultimul de câte patru foi, restul celor 15 caiete a câte opt foi[13].

Nu o singură dată am fost rugat de studenții mei să clarific problema signaturilor, care, la o primă lectură, îi deruta sau numai îi punea în gardă. Fără a căuta cu tot dinadinsul o definiție, se poate afirma că *signatura* este acea numerotare specială a caietelor sau a bifoliilor, care permite legarea lor ulterioară în ordinea corectă, cu mențiunea că aici avem două categorii, prima fiind *signatura după file*, iar a doua *signatura după bifolii*. Primul caz privește caietele formate din mai multe coli pliate separat, în care primul *recto* al fiecărei coli poartă o signatură compusă dintr-o *literă* (pentru caiet), respectiv o *cifră* (pentru filă). Al doilea caz presupune un sistem de paginare în care fiecare *recto* din jumătatea anterioară a caietului poartă o signatură compusă din dintr-o *literă* (pentru caiet) și o *cifră* (pentru *bifoliu*)[14].

Fără să fie sau să devină o regulă, în secolul al XV-lea, secolul incunabulelor, un stoc de hârtie pentru tipar era destinat unei singure ediții. Pe de o parte, nu au fost puține cazurile în care s-a(u) mai cumpărat un stoc sau mai multe – nu neapărat de la aceeași moară de hârtie –, iar în parcurgerea foilor se constată că primul stoc se regăsește în prima parte a ediției, în vreme ce următoarele vin să completeze necesarul. Pe de altă parte se constată, în special la începuturile apariției incunabulelor, diferențe, chiar notabile, între exemplarele unei singure ediții, iar cataloagele serioase ale zilelor noastre chiar menționează aceste diferențe[15].

Din dorința de a ilustra afirmațiile, am ales un singur titlu, cu două erori de tipar, mai precis am ales „Biblia Latina", tipărită pe pergament în două volume, la Mainz, ediția Johann Furst&Peter Schoeffer, 14 august 1462. Prima dintre ele se în-

---

[11] Adrian Papahagi, Cristiana Papahagi, Adinel Ciprian Dincă, Andreea Mârza, *Vocabularul cărții manuscrise*, București, Editura Academiei Române, 2013, p. 91-95.

[12] Anna Dorofteea, *Visualizing Codicologically and Textually Complex Manuscripts*, în „Manuscript Studies", vol. 4, issue 2, 2019, p. 334-360 (la p. 344).

[13] P.P. Panaitescu, *Începutul tipografiei în Țările Române*, în vol. „Liturghierul lui Macarie", studiu introductive de P.P. Panaitescu și indice de Angela și Alexandru Duțu, București, Editura Academiei Române, 1961, p. XXXIII-LXIII (la p. LV).

[14] A. Papahagi *et alii*, *op. cit.*, p. 99-100.

[15] Paul Needham, *Copy-specifies in the Printing Shop*, în Bettina Wagner, Marcia Reed (eds.), „Early Printed Books as Material Object". Proceedings of the Conference Organized by the IFLA Rare Books and Manuscripts Section, München, 19-21 August 2009, the Hague, De Gruyter Saur, 2010, p. 9-20 (la p. 10).

https://biblioteca-digitala.ro

tâlnește în textul veterotestamentar, unde, la începutul coloanei din stânga, au fost omise câteva cuvinte la două versete din *Isaia* 58, 4-5, obligându-l astfel pe corector să le adauge în partea inferioară a paginii precedente. Astfel, din versetul 4 – „ecce ad lites et contentiones ieiunatis et percutitis pugno impie nolite ieiunare sicut usque ad hanc diem ut audiatur in excelso clamor vester”[16] –, n-au fost tipărite cuvintele „clamor vester”, iar din versetul 5 – „numquid tale est ieiunium quod elegi per diem adfligere hominem animam suam numquid contorquere quasi circulum caput suum et saccum et cinerem sternere numquid istud vocabis ieiunium et diem acceptabilem Domino”[17] –, au fost omise „Numquid tale est ieiunium quod elegi”[18]. A doua eroare tipografică se întâlnește în textul neotestamentar, în sensul că nu s-a lăsat spațiu pentru începutul capitolului 22 din *Matei*, motiv pentru care, pe de o parte, precedentul capitol ale o lungime dublă, iar pe de altă parte capitolul 23 este notat ca fiind 22, numerotarea greșită mergând așa până la sfârșitul evangheliei respective[19].

Revenind la o idee menționată mai sus, anume că incunabulele au împrumutat destul de mult de la manuscrise, se cuvine adăugat faptul că textul începea de-a dreptul de la prima pagină şi se încheia cu o scurtă indicaţie a titlului, fără a se menţiona numele tipografului. William Caxton, primul tipograf din Anglia, schiţează în cuvinte meşteşugite şocul invenţiei gutenbergiene – omagiindu-l pe inventator –, şi aceasta în prefaţa uneia din cărţile sale, apărută la 1475: „Pana mea s-a uzat de atâtea transcrieri, mâna mi-a obosit şi tremură, ochii mi-s extenuaţi, tot uitându-mă la hârtia albă. Puterea mea de concentrare nu mai e aceeaşi, gustul de a munci nu mai e atât de proaspăt şi de viu ca înainte, ele slăbesc continuu, căci bătrâneţea se furişează tot mai mult şi trupul mi se şubrezeşte. Iată de ce, cu un suprem efort şi cu cheltuieli mari pentru punga mea, m-am familiarizat cu această muncă şi am învăţat-o pentru a tipări pomenita carte în chipul şi în felul în care o vedeţi aici. Nu e scrisă cu pană şi cerneală, ca cele de până acum”[20].

*

În a doua parte a acestui material ne-am propus să oferim o selecție de termeni latini pentru cartea latină tipărită, o selecție, sperăm, utilă celor interesați:

aedes: oficină, imprimerie, tipografie (in *aedibus* Aldi et Andreae soceri= [tipărit] în tipografia lui AldoAldus [Manuzio/Manutius] şi a socrului său, Andrea [Torresani]);

[16] „Voi postiţi ca să vă certaţi şi să vă sfădiţi şi să bateţi furioşi cu pumnul; nu postiţi cum se cuvine zilei aceleia, ca glasul vostru să se audă sus” („Biblia sau Sfânta Scriptură”, tipărită sub îndrumarea și purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1995).

[17] „Este oare acesta un post care Îmi place, o zi în care omul îşi smereşte sufletul său? Să-şi plece capul ca o trestie, să se culce pe sac şi în cenuşă, oare acesta se cheamă post, zi plăcută Domnului?” (*Ibidem*).

[18] https://bridwell.omeka.net/exhibits/show/inventiondiscovery/mainz/latin1462.

[19] P. Needham, *op. cit.*, p. 13.

[20] C. Ittu, *op. cit.*, p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro

angulus: colţ (ex officina Gulielmi Young, bibliopolae, no. 52 Secunda-Platea, *angulo* Castaneae-Plateae, M.DCC.XCIII=din oficina lui Wilhelm cel Tânăr, librar, 52 Second Street, colţ cu Castanea Street, 1793);

annus: an (apud Io. Heruagium, mense Martio *anno* 1537=din oficina lui Johann Herwagen, în luna lui martie, anul 1537; *anno Domini* 1550=anul Domnului [uneori: anul de la Domnul] 1537);

apud: [de] la, în (*apud* Paulum Manutium=în oficina lui Paulo Manuzio);

architypographia: oficina principală, tipografia principală (ex *architypographia* Plantiniana=din tipografia principală Plantin);

bibliopola: librar (ex officina Gulielmi Young, *bibliopolae*, no. 52 Secunda-Platea, angulo Castaneae-Plateae, M.DCC.XCIII=din oficina lui Wilhelm cel Tânăr, librar, 52 Second Street, colţ cu Castanea Street, 1793);

castigator: corector (elaboratum est hoc Germaniae opus, typis Thomae Anshelmi *castigatore* q[ue] authore ipso=această lucrare a fost terminată în Germania, imprimată de Thomas Anshelmus şi cu autorul însuşi ca şi corector);

castigatus: corectat (impressum est&*castigatum* in aedibus Ascensianis= tipărită şi corectată în oficina Ascensiana);

collegit/conlegit: adunat, compilat, deseori formula întâlnită fiind *collegit et edidit*, „compilat şi editat";

cura: [prin] grija; cel mai adesea cu sensul „editat de" (*cura* et sumptibus Societatis Literatae=prin grija şi pe spesele Societăţii Literare);

emissio: ediţie (tertia *emissio*=a treia ediţie; secundam&castigatiorem emissionem=a doua şi mult mai corecta ediţie; în termeni actuali, exprimarea ar fi: „a doua ediţie augmentată" sau „îmbogăţită");

emissum: publicat (expletum est hoc opusculum & ex officina *emissum* in Parisiorum academia=această mică lucrare a fost terminată şi publicată în tipografia Academiei din Paris);

exarare, exarata, exaratum, exarantur: a tipări, tipărit (Gallica lingua & deinde Latina exarata=tipărit[ă] în franceză, iar apoi în latină; Evanghelia tipărită cu caractere siriace [în alfabetul siriac, cel caracteristic limbii siriace sau siriane vechi);

excudebat, excudebant, excudebatur, excudebantur, excusa, excusae, excusum: tipărit, a fost tipărit (*excudebat* atque venebat Timotheus Green MDCCLI=Timothy Green a tipărit şi a pus în vânzare [cartea aceasta], în 1751; *excudebatur* Salmanticae in officina Andreae à Portonarijs=[această carte] a fost tipărită la Salmantica [Salamanca], în oficina lui Andreas Portonariis; *excusum* Moguntiae=tipărit[ă] la Mainz; *excusae* Argentinae=tipărită la Strasbourg);

excusor: tipograf (apud Antonium Bladum Pontificis Maximi *excusorem*=în oficina [tipografia] lui Antonius Bladus, tipograf papal);

filius: fiu (ex Officina Plantiniana, apud viduam&*filios* Ioannis Moreti=din oficina Plantiniana [a lui Plantin], în librăria văduvei şi fiilor lui Joannes Moretus; Sumptibus Matthei Rieger et *filiorum*=pe cheltuiala lui Mattheus Rieger şi a fiilor săi);

frater: frate (apud Balthasarem et Ioannem Moretos *fratres*=din oficina fraţilor Balthasar şi Joannes);

https://biblioteca-digitala.ro

haeredes, heredes: moştenitori (typis Ioannis Saurii, impensis *heredum* Petri Fischeri, M.D.IC.=tipărit de Joannes Saur, pe cheltuiala moştenitorilor lui Peter Fischer, 1599);

impensa: pe cheltuiala (*impensis* Mathaei Carey=pe cheltuiala lui Matthew Carey);

impressum est: tipărit (*impressum est* hoc opusculum per Ion. Antonium& fratres de Sabio=această mică lucrare a fost tipărită de Giovanni Antonio da Sabbio şi fraţii săi);

imprimebat: tipărit (*imprimebat* Johannes Steinman=Johannes Steinman a tipărit [această carte]);

impressor: tipograf (timidi committere praelo non *impressores* audebant=timizii tipografii nu au îndrăznit să trimită cartea la tipografie);

insigne: semn (apud Martinum Iuuenem, via S. Ioannis Laterranensis, ad *insigne* Serpentis=în oficina lui Martin Le Jeune, Rue Sainct Jean de Latran, la semnul şarpelui; Apud Ioan. Bellerum, sub *insigni* Falconis=în oficina lui Jean Beller, sub semnul şoimului);

mensis: lună (apud Io. Heruagium, *mense* Martio anno 1537=în oficina lui Johann Herwagen, în luna martie, anul 1537);

officina: tipografie, atelier tipografic (ex *officina* Gulielmi Young, bibliopolae, no. 52 Secunda-Platea, angulo Castaneae-Plateae, M.DCC.XCIII=din tipografia/atelierul tipografic lui/al lui William Young, librar, 52 Second Street, la colţ cu Castanea Street, 1793; In *officina* Sylvani Otmari=[tipărită] în tipografia lui Silvan Otmar);

per: datorită/graţie (typis Academicis, *per* Leopoldum Berger=[tipărit(ă)] cu litere/caractere de literă aparţinând Academiei, graţie/datorită lui Leopold Berger);

platea: stradă (ex officina Gulielmi Young, bibliopolae, no. 52 Secunda-*Platea*, angulo Castaneae-*Plateae*, M.DCC.XCIII=din atelierul tipografic al lui William Young, librar, 52 Second Street, la colţ cu Castanea Street, 1793);

prostat (venalis), prostant (*venales)*: de vânzare (*prostat venalis* apud T. Payne et filium=de vânzare la T. Payne şi fiul; *vaenales prostant* ex officina Henr. Knox= de vânzare la oficina lui Henry Knox);

praelum, prelum, praelo, prelo: tiparniţă (*praelo* Sheldoniano paratur=pregătită la tiparniţa Sheldoniană; timidi committere *praelo* non impressores audebant= tipografii timizi nu au îndrăznit să dea [cartea] la tiparniţă;

recusa: tipărită (*recusa* Augustae Vindelicorum=tipărită la Augsburg);

reimpressa: retipărită (*reimpressa* Pragae=retipărită la Praga);

scutum: scut [semn] (apud Ioannem Petit-Pas, via Iacobaea, sub *scuto* Venetiarum=la librăria lui Jean Petit-Pas, strada St. Jacques, sub semnul veneţienilor);

socius: asociat, partener (apud Ioannem Variscum&socios=în librăria lui Giovanni Varisco şi asociaţii);

signum: semn (apud Michaëlem de Roigny, in via Iacobæa, sub *signo* Quatuor Elementorum=la librăria lui Michel de Roigny, str. St. Jacques, sub semnul Celor Patru Elemente);

https://biblioteca-digitala.ro

successores: succesori, urmaşi (excudebant haeredes&*successores* Andreae Anderson=cartea [aceasta] a fost tipărită de moştenitorii şi succesorii lui Andreas Anderson);

sumptus: cheltuiala, [pe] cheltuiala (*sumptibus* H. Maynardi=[tipărită] pe cheltuiala lui H. Maynard);

typographia, typographeus: tipografia (ex *Typographia* Apostolica Vaticana =din Tipografia Apostolică a Vaticanului; e *typographeo* Clarendoniano=la/în tipografia Clarendon);

typographus: tipograf (excudebat Joan. Hayes, celeberrimae Academiae *typographus*=John Hayes, tipograful celebrei Academii a tipărit [această carte];

typus: caracter de literă (e *typis* Thomae&Samuelis Green=[tipărită] cu caracterul de literă al lui Thomas şi Samuel Green);

venundatur, venundantur: vândut (*venundatur* Parisiis in vico divi Iacobi sub Lilio Aureo=vândut la Paris în str. St. Jacques, sub [semnul] Crinului de Aur);

via: strada (apud Martinum Iuuenem, *via* S. Ioannis Laterranensis, ad insigne Serpentis=la librăria lui Martin Le Jeune, str. Sainct Jean de Latran/Lateran, la semnul şarpelui);

vidua: văduva (ex Officina Plantiniana, apud *viduam*&filios Ioannis Moreti =din oficina Plantiniana, în librăria văduvei şi fiilor lui Joannes Moretus).

https://biblioteca-digitala.ro

NOUL TESTAMENT GRECO-LATIN, EDITAT ȘI TIPĂRIT DE VALENTIN WAGNER LA BRAȘOV ÎN 1557, DUPĂ O TRADUCERE A LUI ERASMUS DIN TOTTERDAM, O EDIȚIE RARĂ DIN PATRIMONIUL MNIR

Ginel LAZĂR[1]

THE GREEK-LATIN NEW TESTAMENT EDITED AND PRINTED BY VALENTIN WAGNER IN BRAȘOV IN 1557, AFTER A TRANSLATION BY ERASMUS OF ROTTERDAM, A RARE EDITION FROM THE COLLECTIONS OF THE NATIONAL HISTORY MUSEUM OF ROMANIA

ABSTRACT

Braşov became in the 16th century the capital of printing in the medieval Romanian space. Born in Braşov, humanist scholar Valentin Wagner, who was the one to introduce school registers at the humanist college in Braşov, this being the first learning institution in south-eastern Europe to use them, edited and printed in Braşov in 1557, towards the end of his life, a liturgical book fundamental for Christianity.

The thematic text of the Greek-Latin New Testament owned by the National History Museum of Romania, a book rarely encountered in Romanian bibliophilic collections, presents on each page two bilingual columns, in Latin and in Greek, two pages with medallion-shaped engravings of the evangelists, displayed at the beginning and the end of the book and another engraving with multiple Christian symbols, placed at the beginning of Apostle Paul's Epistle to the Romans. On the back of the last page there is the explicit colophon of the book. The edition is accompanied by numerous critical comments used in the previous editions of the translator, Erasmus of Rotterdam.

Keywords: Humanist scholar, Valentin Wagner, Braşov, the Greek-Latin New Testament, 1557, Erasmus of Rotterdam, National History Museum of Romania.

Tiparul brașovean în secolul al XVI-lea. Scurte repere istorice

Brașovul devine în secolul al XVI-lea capitala tiparului din spațiul românesc medieval[2]. În prestigiosul oraș săsesc se remarcă, în perioada de început a tiparului, trei personalități culturale deosebite: Johannes Honterus (1498-1549), Valentin Wagner (1510-1557) și Diaconul Coresi (1556-1583). Prima tipografie este înființată la Târgoviște în 1508, a doua la Sibiu în 1529, Brașovul devenind a treia localitate unde se atestă o tipografie, începând cu anul 1539, când se tipăresc primele manuale șco-

[1] Cercetător științific, doctor în istorie, Muzeul Național de Istorie a României, București; e-mail: eugeniulazar@yahoo.fr.

[2] Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, *Istoria Transilvaniei*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, 2016, p. 293.

https://biblioteca-digitala.ro

lare, în contextul reformei școlare brașovene inițiate de umanistul Honterus[3]. Tiparul brașovean fundamentează o serie de precedente, care au făcut o vie propagandă artei de gen în spațiul românesc medieval. Pe lângă manualele școlare enumerăm și primele cărți în limba greacă (1539), alături de care menționăm primele cărți în limba latină păstrate (1539; prima carte în limba latină, tipărită la Sibiu în 1529, nu s-a păstrat), primul atlas școlar (1542), primele cărți cu conținut reformator (1543), primul cod de legi (1544), prima carte cu note muzicale (1548) etc.

Din 1549, anul morții lui Johannes Honterus, activitatea de editare și tipărire este continuată de Valentin Wagner, școlit la Universitățile din Cracovia, Viena și Wittenberg, înainte de anul 1544, când se atestă revenirea sa la Brașov, unde va colabora fructuos cu Honterus, care îl ajută să se integreze în procesul pedagogic al Gimnaziului umanist din Brașov. Wagner parcurge treptele ierarhice, ajungând rector la școala mentorului său[4]. Devenit preot al orașului, se implică total în tipărirea manualelor școlare, destinate în special „studenților ardeleni". Sunt editate, în genere, lucrări de filosofie și literatură greco-latină. Destinația principală a tipografiei era aceea de a furniza manuale școlare Gimnaziului umanist brașovean (Studium Coronense)[5].

După trecerea în neființă a lui Honterus și Wagner, tiparul în limbile clasice cunoaște doar momente spontane până la sfârșitul secolului al XVI-lea. În schimb, vom asista la biruința tiparului în limba română veche, pe care o datorăm Diaconului Coresi, a cărui activitate brașoveană se desfășoară temeinic în a doua parte a secolului al XVI-lea (1556-1583). Stabilit la Brașov, cel care se mândrea că provine „ot Târgoviște" (după cum aflăm din Epilogul Evangheliarului Românesc tipărit la Brașov între anii 1561-1562)[6], deoarece în Țara Românească cutumele ortodoxe i-au refuzat tipărirea cărților de cult în limba poporului, Coresi se remarcă drept un vrednic tipograf și ctitor al limbii române. Etapa brașoveană a lui Coresi este determinantă pentru afirmarea limbii române, când, pe fondul dezvoltării culturale a urbei săsești, unde exista o moară de hârtie, și, cu predilecție, sub influența Reformei, cu sprijinul frenetic al patriciatului săsesc, s-au tipărit primele cărți în limba română[7]. Diaconul Coresi a tipărit la Brașov zece cărți în limba română, cărțile coresiene conținând și primele manifestări de versificație în limba română, mascată într-o variabilă formă protestan-

[3] Schola Coronensis sau Studium Coronense este primul Gimnaziu umanist din spațiul Sud-Est European, fondat de Johannes Honterus prin reorganizarea vechii școli orășenești germane, ce data de la sfârșitul secolului al XIV-lea. Gimnaziul umanist va beneficia din 1541 de o clădire proprie pentru cursanți și de o alta pentru bibliotecă și arhivă, jucând un rol deosebit în viața culturală a Transilvaniei din medieval până în contemporan. În zilele noastre, instituția continuatoare este Colegiul Național „Johannes Honterus".

[4] Violeta Barbu, *Catehismul românesc din 1544 și primul Catehism grecesc tipărit în Transilvania: câteva precizări*, în „Limba română", nr. 6/noiembrie-decembrie 1986, p. 484.

[5] Gustav Gündisch, *O contribuție la biografia umanistului brașovean Valentin Wagner (1510-1557)*, în „Studii - revistă de istorie", nr. 2/1958, p. 115-122.

[6] Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simionescu, *Bibliografia Românească Veche* (BRV), vol. I (1508-1716), București, 1903, p. 43.

[7] P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 132-171.

https://biblioteca-digitala.ro

tă[8]. Principalii beneficiari ai activității tipografice coresiene au fost românii din Șcheii Brașovului, un adevărat bastion al românismului și ortodoxismului transilvănean[9]. Pe de altă parte și cărturarii din Șcheii Brașovului, în special copiștii și traducătorii, au contribuit la activitatea de tipărire a Diaconului Coresi[10].

Moartea neașteptată a lui Valentin Wagner, survenită la 1 septembrie 1557, produce o vie emoție în rândul semenilor săi, care îi inscripționează pe piatra de mormânt un text redactat chiar de Wagner în timpul vieții: „Viața mea a fost scurtă, însă am trăit-o cu loialitate în inimă, slujindu-mi patria cu dragoste și forță, în modestie”[11].

Activitatea tipografică inițiată de Honterus și dezvoltată de Wagner poate fi considerată, fără îndoială, o filă de istorie a culturii și progresului socio-politic și religios dintre românii și sașii ardeleni. Așa cum unii dintre juzii Brașovului au sprijinit tipărirea cărților religioase în limba română veche, destinate întăririi în credință a românilor, editarea de către Valentin Wagner a **Noului Testament** greco-latin, tradus de Erasmus din Rotterdam, se înscrie într-un context general de excepție, privind relațiile interetnice și interconfesionale locale, precum și o amintire vie a memoriei vieții ilustrului cărturar brașovean[12].

Contextul general al traducerii și editării Noului Testament greco-latin

Cea mai proprie caracteristică a civilizației romane, în lunga sa existență hegemonică, o reprezintă bilingvismul greco-latin, atins prin studiul în paralel al celor două limbi încă din fazele cele mai precoce ale procesului de învățare și până la desăvârșire. Idealul de om cult în societatea romană presupunea stăpânirea perfectă a fiecăreia dintre cele două limbi de cultură ale lumii antice: „vir doctus utriusque linguae”.

Succesul școlii honteriene din Brașov a antrenat o adevărată revoluție a sistemului transilvănean de învățământ, mai ales dacă privim procesul în lunga sa durată. Greaca veche, ca și celelalte discipline specifice școlii umaniste vor fi integrate treptat în programele de studii din alte centre urbane transilvănene, animate de un spirit de emulație.

Valentin Wagner a avut legături cu Patriarhia de Constantinopol și a încercat prin unele publicații să propage luteranismul între negustorii români și greci din Brașov[13]. Pe această linie, dar mai timpurie, îmbrăcând o puternică particularitate locală, se situează și tipărirea unui catehism luteran în limba română, efectuată prin îngrijirea

[8] I.-A. Pop, I. Bolovan, *op. cit.*, p. 293. Printre primele cărți tipărite în limba română amintim: Tetraevanghelul, Apostolul, Liturghierul, Psaltirea, Cazania sau Evanghelia cu învățături.

[9] Cea mai mare comunitate românească din Transilvania era protejată de domnitorii din Țara Românească și Moldova. Pe lângă biserica ortodoxă funcționa prima școală elementară românească, unde se școleau diecii și preoții, care avea o bibliotecă, o arhivă și o școală specială pentru copiști și traducători (Vezi I.-A. Pop, I. Bolovan, *op. cit.*, p. 293).

[10] *Ibidem*, p. 294; P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 164 și urm.

[11] *Brașov. Monografie comercială*, Brașov, 2004, p. 19.

[12] Vezi Ecsedy Judit, *A brassói nyomda díszei Valentin Wagner és utódai idején*, în vol. „In honorem Gernot Nussbächer”, red. Daniel Nazare, Ruxandra Nazare, Bogdan Florin Popovici, Brașov, 2004, p. 389-400.

[13] Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 495 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

sfatului orașului Sibiu, în anul 1544[14]. Se crede că Filip Moldoveanul a fost sprijinit și de Wagner în tipărirea primei cărți în limba română, care a fost publicată sub impulsul studenților sași protestanți, întorși de la studii din Germania[15]. Din păcate, Catehismul românesc sibian, ca și cel grecesc brașovean, nu s-au mai păstrat până în zilele noastre, așa că nu vom ști cu exactitate poveștile lor[16]. Astfel, în formele pe care le-a căpătat în mediul orășenesc, umanismul a fost unul dintre factorii pregătitori ai activității literare în limba maternă la români, maghiari și sași.

Stimulat, desigur, de progresele Reformei protestante, interesul lui Valentin Wagner pentru greacă nu se limitează în fapt la literatura și știința produse de cultura antică, ci include sursele grecești ale tradiției creștine[17]. Nu întâmplător, vocația sa de elenist și teolog va fi încununată de ediția greco-latină a Noului Testament, tipărită în 1557: „NOVVM Testamentum Graecae ac Latinae ivxta postremam D. Erasmi Rot. translationem. Accesservnt in hac editione praeter concordantias marginales, succinta quaedam scholia et communium locorum index”[18].

Ipoteza lui Pál Gulyás, conform căreia lucrarea ar fi fost realizată pe baza primei ediții a Noului Testament al lui Erasmus Desiderius, ediția Basel, 1516, nu poate fi susținută[19].

---

[14] I. Bianu, N. Hodoș, D. Simionescu, *op. cit.*, p. 21; Mihaela-Emilia Vladu, *Ioan Bianu și bibliografia românească în contextul cultural al epocii sale*, București, 2021, p. 108.

[15] Mai mult, legăturile dintre intelectualii sași din Sibiu și Brașov au fost facilitate și de hotărârea Universității Saxone din 1544, care reitera ca toți locuitorii „pământurilor crăiești” să primească noua credință (vezi Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 484). Astfel, în anul 1544 s-au tipărit două Catehisme luterane, unul românesc la Sibiu și un altul grecesc la Brașov, atribuindu-se lui V. Wagner implicarea în editarea acestora. Atât Honterus, cât și Wagner erau extrem de obedienți misiunii de prozelitism protestant, care se adresa și populației românești locale, dar și celei grecești comerciale. Influența mediului intelectual protestant de la Wittenberg și reflectarea ideilor teologice sunt vizibile în structura Catehismului grec al lui Wagner (vezi și K. Reinerth, *Des Kronstadter Magisters Valentin Wagners Wittenberger Studium*. *Archiv für Reformationsgeschichte*, 59, 1968, p. 25-41). P.P. Panaitescu nu acceptă tipărirea Catehismului românesc la Sibiu, argumentând că acolo nu mai exista o tipografie, ci era mai degrabă o „comandă a municipalității sibiene”. În schimb, istoricul român dezbate și ipoteza tipăririi la Brașov, însă nu foarte convingător (vezi P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 122). Panaitescu susține tipărirea la Târgoviște, fără nicio dovadă, lucru pe care nu-l putem accepta în prezent. Subiectul rămâne deschis în viitor, nefiind, totuși, locul aici pentru o discuție amplă.

[16] I. Bianu, N. Hodoș, D. Simionescu, *op. cit.*, p. 21; Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 484-497; P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 121.

[17] Catehismul grec din 1544 și Noul Testament greco-latin din 1557 demonstrează interesul lui V. Wagner pentru moștenirea teologică greacă, prin care depășește prima fază a umanismului vienez, caracterizat de paradoxul „umanismului grec fără greci” (vezi Iulian M. Damian, *Primele gramatici grecești din Transilvania (jumătatea secolului al XVI-lea)*, în „Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”. Series Historica”, tom LIX, 2020, p. 58-59.

[18] Borsa Gedeon *et alii*, *Régi magyarországi nyomtatványok, vol. I: 1473-1600*, Budapest, 1971, nr. 138, p. 181; Iacob Mârza, *„Transylvanica” la Biblioteca Batthyaneum (II): cărți de la Brașov*, în „Transilvania”, nr. 5-6/mai-iunie 2012, p. 20.

[19] Gulyás P., *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*, Budapest, 1931, p. 59.

https://biblioteca-digitala.ro

Compararea notelor marginale indică folosirea unei ediții mai târzii, circa 1550[20].

Cu numele latinizat Erasmus Desiderius Rotterdamus (preudonim al lui Gerhard Gerhards), Erasmus (1469-1536), umanist olandez de expresie latină, este considerat precursor al Reformei, deşi atitudinea sa violent satirică nu înseamnă, în cazul său, şi despărţirea de catolicism. Una dintre marile figuri ale Renaşterii, a fost prieten cu regele Henric al VIII-lea şi cu Thomas Morus. A făcut o traducere în latină a Noului Testament, pornind de la o versiune grecească.

Deoarece a criticat aspecte ale organizării Bisericii Catolice a timpului său, a fost considerat precursor al reformei religioase, deși el însuși nu a aderat la protestantism, militând pentru spiritul de toleranță religioasă. În anii 1516/7-1524 traduce în limba latină („Novum instrumentum omne") versiunea greacă a Noului Testament, traducere însoțită de comentarii critice, superioară ca stil și fidelitate în comparație cu „Vulgata" (versiunea latină oficială a Bibliei) aflată în circulație[21]. Această traducere i-a servit și lui Martin Luther ca bază pentru traducerea în limba germană a Bibliei.

Erasmus a inclus textul grecesc pentru a permite cititorilor calificați să verifice calitatea versiunii sale latine. Apelând mai întâi la varianta inițială „Novum Instrumentum omne" („Toate noile învățături"), devenită ulterior „Novum Testamentum omne" („Tot Noul Testament"), a sugerat că versiunile greacă și latină erau în mod constant comparabile cu nucleul esențial al tradiției Noului Testament. În terminologia modernă, el a făcut cele două tradiții „compatibile". Acest lucru este clar demonstrat de faptul că textul său grecesc nu este doar baza traducerii sale latine, ci și invers, existând numeroase cazuri în care el editează textul grecesc pentru a reflecta versiunea sa latină.

Scurtă prezentare a Noului Testament greco-latin, Coronae, 1557, deținut de MNIR[22]

Originar din Brașov, eruditul umanist Valentin Wagner, care a introdus în Gimnaziul umanist matricola școlară, în anul 1544, cea mai veche matricolă din sud-

[20] G. Borsa, *et alii*, *op. cit.*, p. 181-182.

[21] Eugen Pavel, *The slavonic model versus the latin model in the romanian biblical texts*, în „Dacoromania", s.n., XIX, nr. 1/2014, p. 85.

[22] Noul Testament greco-latin, Coronae, 1557 (vezi, *infra*, n. 25);
Nr. inv. MNIR: 47.460;
Material: Piele, lemn, metal, hârtie, cerneluri tipografice;
Tehnică: Tipărire, gravare, legare, aplicare, batere;
Dimensiuni: L=21 cm; LA=16,5 cm;
Datare: 1557;
Locul realizării: Coronae (Brașov);
Traducător: Erasmus din Rotterdam;
Editor tipograf: Valentin Wagner;
Cercetare: Dr. Ginel Lazăr;
Investigații nedistructive ale materialelor: Dr. Cristina Carșote, Elena Badea;
Restaurare: Expert restaurator Cristina Petcu;
Foto: Ing. Marius Amarie.

https://biblioteca-digitala.ro

estul european, a editat la Brașov în 1557, la sfârșitul vieții, o carte de cult, fundamentală pentru creștinism[23].

Noul Testament greco-latin este tipărit pe hârtie manuală, cu cerneală tipografică pe un total de 8+659+2 pagini (pagini liminare, blocul tematic și datele editoriale). Legătura este formată din scoarțe din lemn, acoperite cu piele de culoare maro, cotorul având trei nervuri profilate. Textul tematic al Noului Testament greco-latin prezintă două coloane bilingve, în greacă și latină, pe fiecare pagină, două pagini cu gravuri sub formă de medalioane ale evangheliștilor, dispuse la începutul și sfârșitul cărții, și o altă gravură, cu multiple simboluri creștine, plasată la începutul Epistolei lui Pavel către Romani.

Pagina de titlu redă următorul text: „NOVVM Testamentum Graecae ac Latinae ivxta postremam D. Erasmi Rot. translationem. Accesservnt in hac editione praeter concordantias marginales, succinta quaedam scholia et communium locorum index. Industria ac Impendis M. Valent. VVagneri Coronen. Coronae, Anno MDLVII". În subsolul paginii de titlu este redat un citat din Geneza, întâlnit și în introducerea din „Epitome Universae Sacrae Scripturae": „Per Adam ergo intrauit peccatum in mundum et per peccatum Mors, omnesq. in Adam peccatores et filii mortis nascimur".

Paginile liminare conțin, pe lângă pagina de titlu, o filă cu câteva rânduri privind tipărirea volumului sub privilegiu regal[24] și din necesitatea propovăduirii Noului Testament, cu toate învățăturile. Urmează două introduceri, anume: „Epitome Universae Sacrae Scripturae" și „Ad sacrarum literarum stadium exHoratio".

Evanghelia după Matei este precedată de un rezumat în greacă al predosloviei arhiepiscopului Theofilact de Ohrida la Evanghelia după Matei și un alt rezumat al predosloviei lui Sophronie despre Viața evanghelistului Matei[25].

Pe ultima filă tipărită, verso, se găsește colofonul explicit al cărții, înfățișat ca un epilog al lui Valentin Wagner, adresat cititorilor creștini („cristiano lectori"). Ediția este însoțită de numeroase comentarii critice folosite în edițiile anterioare ale traducătorului. De asemenea, în cuprinsul cărții se întâlnesc o multitudine de însemnări marginale, de redacție latină, scrise cu cerneală fero-galică. Aceste însemnări culte sunt de factură religioasă, fiind consemnate ca adevărate memorii ale credinței creștine (citate biblice, învățături creștine, scrieri ale sfinților părinți sau, pur și simplu, consemnări preoțești). O altă însemnare importantă, explicită, este precedată de un ex-libris, „Petri Cibiensis Victoris", fiind intitulată „Alla oratio S. Tomae de aquino ante studium". Deasupra este consemnată data 19 martie 1592, iar sub însemnare dedicația: „Per Christum domnium nostrum. Amen!".

Versiunea grecească și latinească din Novum Testamentum (1557), deținută de MNIR, datorată colaboratorului lui Honterus, Valentin Wagner, a fost, la un moment dat, în posesia lui Petri Cibiensis Victoris, Georg Langkrcher, mai degrabă

[23] I.M. Damian, *op. cit.*, p. 58-59.
[24] Privilegiul lui Ioan Sigismund îi asigură lui Valentin Wagner monopolul tipăririi Noului Testament pe o perioadă de cinci ani (vezi Veturia Jugăreanu, *Bibliographie der Siebenbürgischen Frühdrucke*, Baden-Baden, 1959, p. 90).
[25] G. Borsa *et alii*, *op. cit.*, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro

Langkircher, și Georgius Coronensis, pentru ca în a doua parte a secolului al XVIII-lea să se găsească printre valorile bibliofile ale bibliotecii baronului Samuel von Brukenthal, după cum ne indică istoricul bibliotecii Muzeului Național Brukenthal și ex-libris-urile din cuprinsul cărții[26].

Biblioteca județeană „George Barițiu" din Brașov deține și cea mai veche tipăritură brașoveană, conservată în secţia Colecţii Speciale, respectiv Noul Testament, ediţie bilingvă greco-latină, apărută în 1557 la Braşov, prin grija lui Valentin Wagner.

Noul Testament greco-latin din 1557 a fost exponatul lunii aprilie 2022 la MNIR, fiind expus în preajma sărbătoririi Paștelui catolic și a celui ortodox. Înainte de expunere a fost investigat și restaurat în cadrul laboratoarelor de specialitate ale MNIR[27].

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Legătura Noului Testament greco-latin din 1557.

Fig. 2 – Forzațul anterior fix, conținând însemnări marginale, de redacție latină, de circulație a cărții.

Fig. 3 – Pagina a titlu a Noului Testament greco-latin din 1557.

Fig. 4 – Contra fila de gardă, având o însemnare religioasă, de redacție latină, semnată de Petris Cibiensis Victoris, datată 1591.

Fig. 5 – Ultimele două file ale cărții, care deslușesc colofonul (detalii editoriale).

Fig. 6 – Ultima filă, verso, cu gravurile evangheliștilor în plan central.

Fig. 7 – Evanghelia după Matei, cap. XXVI. Se pot observa, pe marginile filelor, comentariile culte ale lui Erasmus și varii adnotări tematice ale cititorului.

[26] Veturia Jugăreanu, *op. cit.*, p. 90. Autoarea face o trecere în revistă a Noului Testament greco-latin din 1557, identificând șapte exemplare la Sibiu, respectiv unul la Biserica Evanghelică și șase la Muzeul Național Brukenthal. Între cele șase se afla și exemplarul studiat, provenit prin transfer în anii ′70 de la biblioteca muzeului sibian la MNIR.

[27] A se vedea studiile semnate de Cristina Carșote și Elena Badea (asupra analizei aspectelor materiale ale Noului Testament) și Cristina Petcu (restaurarea Noului Testament), în vol. *Capodopere din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României*, editat de MNIR, București, 2022 (în curs de publicare).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

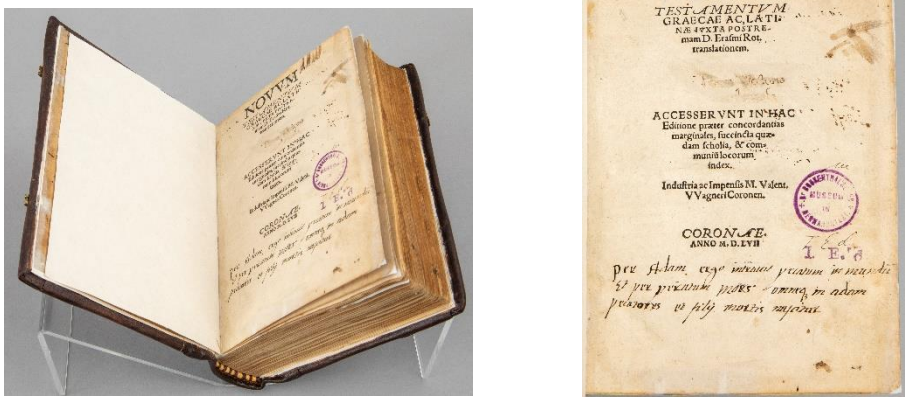

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

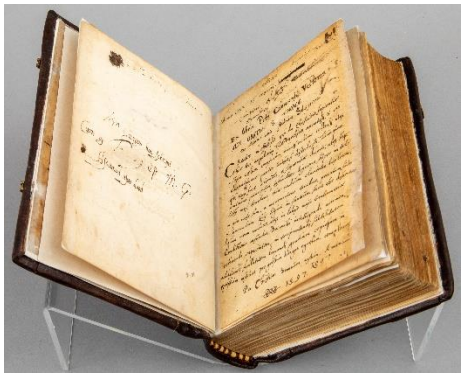

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

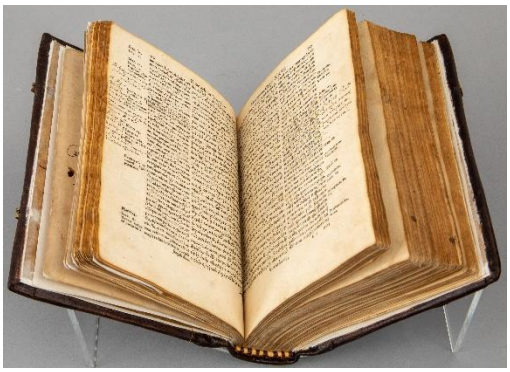

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro

COLECȚIA DE ARTĂ A MUZEULUI ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI „VALER LITERAT”

Irina FARAON[1]

THE ART COLLECTION OF THE FĂGĂRAȘ COUNTRY „VALER LITERAT” MUSEUM

ABSTRACT

The field of decorative art and plastic art is very well represented in our heritage. Many of the pieces of silver, jewelry, furniture, ceramics, glassware and plastic art are presented in the permanent exhibition, all of these giving visitors a comprehensive picture of the diversity of styles and technical developments. These are the pieces of our museum's art collection that stand out and will remain true testimonies of mankind's evolution and good taste over time.

Keywords: decorative art, plastic art, collection, museum, heritage, Făgăraș County.

În esența sa arta este considerată modalitatea cea mai profundă de manifestare a creativității umane. Fiecare artist are libertatea de a-și alege modalitățile de lucru, valorile, regulile, cu scopul de a exprima anumite sentimente, senzații, trăiri sau idei.

Deci, când vorbim despre artă ne referim la un set de discipline sau producții ale omenirii create în scopuri estetice sau simbolice, bazate pe un anumit set de criterii, reguli sau tehnici.

Etimologia cuvântului artă vine din latinescul „ars, artis” și din grecescul „techne”, care înseamnă tehnică. Prin urmare a fost folosit din Antichitate cu referire la discipline precum poezia, pictura sau muzica. De-a lungul timpului, artele au încercat să reprezinte, prin diferite mijloace, universul preocupărilor umane, reale sau imaginare, prin utilizarea simbolurilor sau alegoriilor[2].

Există mai multe modalități de clasificare a artei, de la distincția medievală dintre artele liberale și artele vulgare până la demarcația modernă dintre artele frumoase și artele aplicate. La acestea se pot adăuga diverse alte clasificări, care întăresc esența artei, de manifestare a creativității umane. În rândul artelor clasice se pot enumera: arhitectura, dansul, sculptura, muzica, pictura, literatura (care include poezia, teatrul, arta narativă), filmul, fotografia, banda desenată. La interferența dintre artele plastice și artele vizuale au apărut mai nou designul și artele grafice. La acestea se adaugă noi forme de expresie artistică precum: moda, gastronomia sau modalitățile noi de expresie precum video, arta digitală sau artele artistice.

[1] Istoric de artă, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Făgăraș;
e-mail: irinafaraon@yahoo.com.

[2] https://ro.encyclopedia-titanica.com/significado-de-arte (accesat: 01.02.2022, ora 9:15).

https://biblioteca-digitala.ro

Din categoria artelor frumoase un rol important îl au artele decorative, care cuprind toate acele obiecte care au îndeplinit funcții estetice, utilitar-plastice sau simbolice. Toate aceste funcții, analizate pe obiecte sau amenajări ambientale fixe sau mobile, se întrepătrund, se intercondiționează.

Colecția de artă a muzeului cuprinde un număr mare de obiecte, deosebite din punct de vedere al tipologiei și al încadrării cronologice. Este vorba de o serie de subcolecții care prin compoziție, realizare și mod de prezentare pot fi încadrate într-o colecție de artă decorativă. Astfel, putem vorbi despre argintărie, cositoare, ceramică, ceasuri, podoabe, pipe. O componentă separată o constituie arta plastică.

Argintăria

Colecția cuprinde piese de valoare deosebită. De-a lungul timpului, arta metalelor a constituit una din formele reprezentative de exprimare a geniului creator al meșterilor din lumea întreagă. Istoria prelucrării argintului este foarte veche, fiind cunoscută inclusiv de popoarele antice (de exemplu, în Grecia Antică prelucrarea argintului s-a dezvoltat în secolul al V-lea î.Chr., datorită descoperirii zăcămintelor aurion, care au fost folosite pentru prelucrarea monedelor), fiind transmisă apoi, secol după secol, majorității populațiilor lumii. Această artă de prelucrare a argintului a cunoscut o evoluție continuă, adaptându-se stilurilor și gusturilor, cunoscând o perioadă de maximă înflorire și în Europa (în secolele XII-XIII), unde au fost produse lucrări excepționale. Aceasta a cunoscut o astfel de evoluție datorită difuzării pe scară largă a obiectelor din argint, dar și datorită multiplelor lor întrebuințări.

În ceea ce privește țara noastră, primele mențiuni documentare asupra existenței și activității unor maeștri aurari în Transilvania datează încă din secolul al XIV-lea[3]. De timpuriu, cele mai importante centre de prelucrare a metalelor nobile au fost Sibiul, Brașovul, Clujul, Oradea, Sighișoara, Baia Mare, Mediaș, Bistrița, Alba Iulia. Numărul mare de biserici din orașe și sate, diversificarea cultelor după Reformă, necesitățile mari ale curților domnești, princiare, boierești sau nobiliare, ale administrației orașelor, ale plății tributului, dărilor către Poartă sau Curtea imperială vieneză, baterea permanentă a monedelor și medaliilor, cheltuielile exorbitante făcute pentru purtarea războaielor, întreținerea armatelor, procurarea armelor, ridicarea sistemelor de fortificații, castele, curți, întreținerea acestora, plățile și dările fabuloase pentru obținerea sau menținerea relațiilor, influențelor, au constituit împreună un lanț nesfârșit de cauze care, pe de o parte au favorizat dezvoltarea activității atelierelor de orfevrărie, iar pe de altă parte au determinat scurgerea fără încetare și fără întoarcere a imenselor bogății de aur și argint ale Transilvaniei.

Această regiune, care a fost încă din Antichitate un pământ al aurului și argintului, a cunoscut de-a lungul timpului diferite sisteme de organizare în ceea ce privește exploatarea minereurilor, reprezentând planul unor ample confruntări de interese între puternicele grupuri de afaceri locale sau străine. Breslele aveau o piață abundentă locală a metalelor nobile de unde se aprovizionau, astfel că breslașii (aurarii) au devenit persoane bogate și influente, reprezentative ale comunităților urbane și chiar ale curților regale.

[3] Gheorghe Mitran, *Arta aurarilor din Transilvania (secolele XIV-XIX)*, Brașov, Editura C2 Design, 2003, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro

În raport cu celelalte genuri ale artei românești, arta metalelor prețioase a cunoscut o evoluție particulară, datorată activității specifice a mediilor meșteșugărești transilvănene, unde producția metalelor nobile s-a aflat sub incidența concepțiilor artistice și tehnice apusene[4]. Perioada de maximă înflorire a acestei arte în Transilvania este reprezentată de secolul al XV-lea, sub raportul emancipării tehnologiilor morfologice și al dezvoltării stilurilor ornamentale. În secolele XV-XIX, produsele realizate de meșterii aurari au parcurs etape și fenomene artistice semnificative ale evoluției istorice a unui gen de artă care s-a dovedit a fi un fapt de înaltă cultură și civilizație locală.

Înfloritoarea artă a prelucrării metalelor nobile în spațiul transilvănean, conexiunile cu celelalte arte, cu tendințele culturale ale unei lumi moderne, cu științele istorice, artistice, literare, cu sistemele confesionale sau teologice, definesc complexitatea modelului uman și al creațiilor sale, aparținând epocii medievale și moderne, nivelul de cultură și civilizație al orașelor transilvănene înscrise în peisajul culturii românești și europene.

Argintăria din colecțiile muzeului cuprinde piese de o valoare deosebită. Astfel de piese se regăsesc în patrimoniul muzeului atât în cadrul colecției de artă, cât și în cadrul colecției Szöcs. Piesele datează din secolul al XVII-lea până în secolul al XX-lea, marea lor majoritate fiind însă datate în secolul al XIX-lea. În colecția de artă avem înregistrate 112 piese, iar în colecția Szöcs sunt 85 de piese, printre care se află numeroase bijuterii (ace de păr, brățări, inele, cordoane săsești și paftale), pahare, potire, sfeșnice, fructiere, casete, pudriere, sticle cu parfum, bumbi și nasturi, salbe, precum și mai multe piese folosite în cadrul servirii mesei, precum clești, sosiere, solnițe, set tacâmuri desert, suport pentru șervețele, inele pentru șervețele, ceainice sau polonice, dar și bomboniere, trusă pentru brodat, cutie pentru tutun, aprinzător cu port-fitil sau cravașă de piele cu mânerul din argint.

Respectând cronologia, datând din secolul al XVII-lea, cea mai veche piesă din colecțiile noastre este reprezentată de un pahar de argint, cu motive florale incizate, care poartă imediat sub buza ușor evazată un blazon în chenar cu stema familiei Bethlen; în cartuș apar grupate câte două, în stânga și în dreapta blazonului, cifrele 16-11 (1611) (nr. inv. A 280).

Din secolul al XVIII-lea, colecția cuprinde mai multe obiecte: o cădelniță din argint datată 1760 (nr. inv. A 230), un potir de argint datat 1756 (nr. inv. A 431) și unul datat 1777 (nr. inv. A 432), un potir datat 1771 (nr. inv. A 428), un recipient pentru piper de la mijlocul secolului (nr. inv. Csz 781), o cană cu capac de argint (nr. inv. A 426), precum și mai multe ace de păr, cordoane săsești și paftale care aparțin atât colecției de artă, cât și colecției Szöcs.

În secolul al XIX-lea se încadrează un pocal mare (nr. inv. A 5) și un potir mic (nr. inv. A 271), datate 1852 și 1850, opere ale meșterilor transilvani, decorate cu motive vegetale și geometrice, cu inscripții în cartuș; pocalele au decorația de pe cupă aplicată separat, ca un manșon dantelat cu fine motive florale, care repetă cu predilecție trandafirul, bujorul, palmeta și frunzele de acant stilizate. Tot în acest secol sunt realizate o bombonieră fin cizelată, cu un chenar din frunze de acant (A.B.),

[4] *Ibidem*, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro

un pahar de argint cu motive geometrice datat 1879 (nr. inv. A 4), o trusă pentru brodat (nr. inv. A 118), un port-ghem elegant și funcțional în stil baroc (nr. inv. A 121), un medalion datat 1830 (nr. inv. A 281), precum și o casetă din argint realizată prin turnare și ciocănit, 1848 (nr. inv. A 442), pudriere din argint (nr. inv. A 129, A 614, C_{SZ} 705, C_{SZ} 944, C_{SZ} 945), salbe de argint (nr. inv. A 441, A 442), dar și multe alte obiecte folosite în cadrul ritualului servirii mesei (fructiere, solnițe, sosiere, clești sau inele pentru șervet).

Din secolul al XX-lea datează o frumoasă brățară din argint (nr. inv. A 611), un pocal mare din alamă argintată, precum și un set de tacâmuri din argint pentru desert, format din 12 piese (nr. inv. A 755).

Toate aceste piese, importante atât pentru valoarea lor, cât și datorită modurilor de realizare formează colecția obiectelor de argint aflate în patrimoniul muzeului nostru.

Cositoarele

O altă categorie a artei meșteșugărești, care produce cele mai răspândite și numeroase categorii de piese din cultura materială premodernă a Transilvaniei, este reprezentată de vasele din cositor, între care cele mai numeroase erau cănile. Cu toate că n-au fost executate dintr-un metal nobil, aceste vase sunt considerate valoroase din punct de vedere al delimitării, producției lor într-o anumită perioadă de timp, între secolele XVI-XVIII, ca și pentru particularitățile artistice ce le situează alături de vasele din aur, argint sau argint aurit.

Vasele de cositor, produse timp de peste două secole în număr mare și la un preț accesibil, au reprezentat o parte semnificativă a obiectelor din gospodăriile populației și din inventarele curților nobiliare, ale parohiilor și ale breslelor. Aceste vase aveau o largă funcționalitate, dar și deosebite valențe artistice și de decor[5], reprezentând mare parte din averea locuitorilor înstăriți din satele și orașele acelor timpuri. Ele erau utilizate în mai multe domenii sociale și îndeplineau diferite funcții: în cadrul familiilor erau utilizate ca veselă și obiecte decorative, în biserici aveau funcție liturgică, iar cănile și farfuriile de breaslă, ce au depășit cu mult atribuțiile lor de uz comun, erau folosite ca veselă la ocaziile speciale, cum ar fi de exemplu la adunările organizate cu prilejul alegerii unui nou conducător.

În ceea ce privește Transilvania, începuturile acestui meșteșug au fost menționate pentru prima dată în anul 1393 și se referă la meșterul Andreas Toppengiesser din Sighișoara, numit turnător de oale[6], ceea ce indică faptul că în această zonă se practica această meserie. Meșteșugul pare că a fost adus la începutul secolului al XIII-lea de către grupurile de coloniști saxoni din zona Rhinului, care au fost așezați în zona Sighișoarei. Acest meșteșug a cunoscut o perioadă de maximă dezvoltare pe tot parcursul secolului al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Acest

[5] www.cimec.ro, Ecaterina Telcean, *Căni de cositor din patrimoniul județului Bistrița-Năsăud* (accesat: 09.03.2021).

[6] Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei RPR, 1954, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro

lucru s-a datorat, în principal, faptului că majoritatea pieselor deteriorate erau topite[7], iar materia primă era astfel refolosită.

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a survenit declinul acestui meșteșug, ce s-a datorat marilor schimbări petrecute în cultura materială a secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, precum răspândirea faianței, descoperirea pe plan european a porțelanului și răspândirea lui pe plan mondial. Toate acestea au dus la înlocuirea pieselor de cositor cu obiecte realizate din ceramică și faianță în rândurile aristocrației și nobilimii, respectiv, începând cu secolul al XIX-lea, în mediul burghez și în bresle. După această perioadă de secundariat, arta cositorului a renăscut și a cunoscut noi stadii de dezvoltare către finele secolului al XIX-lea, odată cu redescoperirea stilului gotic, a clasicismului greco-roman, cu creșterea productivității și a organizării producției pe ateliere.

În cadrul muzeului nostru, cositoarele constituie una dintre valoroasele subcolecții, împreună cu bronzul și obiectele de aramă. Colecția conține un număr de 25 de piese, ultimele achiziții fiind înregistrate în anul 2018, marea lor majoritate provenind din colecția particulară a colecționarului făgărășean Carol Fülöp Szőcs. Centrele de producție reprezentate în colecție sunt în special cele transilvănene, pe farfuriile și platourile de cositor aflate în muzeu apărând cel mai des mărcile meșterilor brașoveni ai secolului al XVIII-lea. Pe lângă acestea, celelalte centre reprezentate sunt Sibiu, Sighișoara, dar și centre străine, în principal austriece. Elemente, deși simple, și folosite cu predilecție, așa cum am văzut până la apariția faianței, piesele din colecție poartă de obicei pe margine, într-o sumară decorație incizată, numele sau inițialele comanditarului și anul execuției.

Dintre obiectele de cositor ale colecției, cea mai mare parte este reprezentată de farfurii, toate de secolul al XVIII-lea, majoritatea fiind datate: 1754, 1767, 1779, 1773, linguri de cositor (două piese datate din prima jumătate a secolului al XIX-lea), un castron din cositor cu toarte, o tavă de cositor (ambele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea) și o cană datată 1707.

Restul pieselor este reprezentat de obiecte care conțin în componența lor cositor: o cană de sticlă cu capac din cositor (1879), precum și un număr de 11 cancee cu capac din cositor (toate provenind din secolul al XVIII-lea). Cu toate că numărul pieselor din această categorie nu este mare, ele ocupă un loc important în patrimoniul nostru, fiind considerate reprezentative pentru arta cositorului, făcându-se remarcate prin frumusețea și valoarea elementelor ornamentale și de decor. Numărul mare de piese datate din secolul al XVIII-lea se datorează epocii de apogeu a producției obiectelor de cositor, care s-a manifestat până spre sfârșitul acestui veac. Pe parcursul secolului următor se prelucrează din ce în ce mai puțin cositorul, iar calitatea obiectelor scade. O urmare directă va fi desființarea breslelor din majoritatea orașelor după mijlocul secolului al XIX-lea.

[7] Mária-Márta Kovács, *Obiecte de cositor din colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 2011, p. 86 (chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.epa.hu/00400/00402/00015/pdf/EPA00402_ISIS_2016_086-091.pdf. (accesat: 08.11.2022, ora 13:57).

https://biblioteca-digitala.ro

Ceramica (colecția de faianță și porțelan)

Ceramica este termenul general folosit pentru olărit, ceramică și porțelan, și reprezintă tehnica și arta prelucrării argilelor pentru a se obține prin omogenizare, modelare, decorare, smălțuire, uscare și ardere a materialului diverse obiecte.

În ceea ce privește Transilvania, referindu-ne atât la faianță, cât și la porțelan, până la începutul secolului al XIX-lea acestea nu au cunoscut o dezvoltare remarcabilă. Prima manufactură care producea ceramică fină a fost înființată la Cluj de către moravul Simion Talper. Aceasta a fost „singura din Transilvania care pe lângă farfurii mici de porțelan, farfurii obișnuite și farfurii decorative, a produs și bibelouri de porțelan”[8]. A dispărut în anul 1845.

Câțiva ani mai târziu a fost înființată manufactura de ceramică fină de la Batiz ale cărei produse au avut un mare succes, cu căutare chiar peste granițele Transilvaniei. În concurență cu Batizul s-a aflat o perioadă manufactura din Gurghiu, produsele sale ridicându-se la un nivel deosebit, după care a decăzut. De o importanță mai mică s-au bucurat manufacturile de la Sibiu și Brașov, prima fondată în anul 1824, iar a doua în 1840.

În cadrul acestor manufacturi de ceramică fină se produceau farfurii, fructiere, castroane, cești, amfore ornamentate cu floricele diverse, buchete, frunze de viță sau de stejar. Totuși cea mai importantă manufactură transilvăneană a fost reprezentată de cea din Batiz, produsele sale având cea mai mare căutare. La început, aici se fabricau atât vase de masă, cât și piese obișnuite de culoare galbenă sau roșie, pentru ca mai târziu să fie executate vase de culoare albă. Din anul 1863 s-au produs vase pentru mâncare, pentru cafea și desert de culoare neagră, cu luciu metalic și pictură cu auriu și argintiu.

În colecția Muzeului Țării Făgărașului se află un număr de 190 de piese din faianță și porțelan, dintre care mai mult de jumătate sunt producții ale secolului al XX-lea. Celelalte, într-o mare varietate de forme și având întrebuințări diferite datează din secolul al XIX-lea. Ca reprezentare, piesele sunt realizate în ateliere englezești, în Franța, Austria, Transilvania, Ungaria și Germania. Din totalul pieselor, cea mai mare parte este reprezentată de farfuriile din faianță, urmată de căni, vaze, salatiere, zaharnițe, fructiere și cești de ceai/cafea cu farfuriuțe ori furculițe și cuțite din metal cu mâner de porțelan. Alături de acestea mai sunt înregistrate și piese precum o broșă din porțelan, două ulcioare din gresie, o sobă cu plăci din faianță, trei butuci de pipă din porțelan și abajururi din faianță și porțelan. Toate aceste piese formează subcolecția ceramică, cu aceeași importanță și valoare precum celelalte subcolecții ale muzeului.

Prezentă ca o curiozitate, subcolecția de **Ceasuri** reunește o serie de piese, dintre care un mare număr îl reprezintă ceasurile de tip săsesc (țărănești), cu cadran de lemn pictat și cu lanțuri cu greutăți. Altele sunt elegante, din bronz, de tip baroc, sau cu colonete de marmură și cu cadran din lemn sculptat. Tot acestui tip îi corespund și ceasurile montate pe rama unor tablouri, ce îndeplineau un dublu rol, estetic și funcțional. În total această colecție numără 32 de piese, datate din secolul al XVIII-

[8] Magdalena Bunta, Paul Gyulai, *Batiz. Monografia manufacturii de ceramică fină*, Cluj, 1971, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro

lea până în secolul al XX-lea. Cele mai vechi piese sunt reprezentate de ceasul din bronz (nr. inv. A 105), ceasul de perete în stil baroc (nr. inv. A 652) și un număr de 15 ceasuri țărănești germane din lemn pictat, numite Schwarzwald (Pădurea Neagră), toate datate din secolul al XVIII-lea. Din secolele XIX și XX datează mai multe ceasuri de perete cu greutăți, ceasuri cu pendul, un ceas cu colonete din marmură și un ceas cu tablou.

Alături de această subcolecție, o alta, la fel de specială, este reprezentată de **Pipele** aflate în colecția de artă decorativă. Acestea sunt în număr de 17, datează din secolul al XIX-lea și satisfac în același timp criteriile utilului și frumosului. Marea lor majoritate sunt realizate din spumă de mare, sculptate cu motive antropomorfe, zoomorfe sau vegetale stilizate. Alături de acestea se găsesc și cele din lemn, os sau porțelan pictat. Cea mai interesantă piesă a colecției este însă de departe o pipă realizată din rădăcină de viță de vie, alcătuită din trei bucăți și datată 1803.

Podoabele

În cadrul colecției de artă un loc aparte îl ocupă subcolecția de podoabe. Se remarcă pe de o parte piese vechi, medievale, iar pe de altă parte piesele caracteristice podoabelor populare săsești. Din rândul celor mai vechi piese amintesc un cercel de bronz, broșe medievale din argint aurit sau o brățară din bronz datată 1718, de o robustă eleganță. Pe lângă acestea, sunt înregistrate două salbe de argint, mai multe brățări din argint, broșe din porțelan, inele din argint aurit, precum și numeroase medalioane din argint sau confecționate din monede. Însă cea mai mare parte a acestei subcolecții este reprezentată, așa cum am specificat mai sus, de podoabele populare săsești, care se regăsesc în număr de 105 piese: cinci paftale, 12 cordoane săsești și 88 ace de păr. Acestea erau cele mai importante piese de podoabă; astfel: paftaua era purtată pe piept și se numea Heftel, cordonul sau cingătoarea cu paftale numită Spangengürtel și acele pentru prins vălul (Bockelnadeln).

Podoabele săsoaicelor pot fi clasificate succint, în funcție de modul de purtare, astfel: pe cap (diverse valuri, ace de vălitură, borten cu panglici), la gât (mărgele, broșe), pe piept (pafta), la brâu (cordoane), pe mâini (inele, buchetiere pentru flori). După vârstă purtau: căiță brodată (fetițele), bortenul pentru fete confirmate și scufița neagră de catifea brodată pentru femeile mai în vârstă. Toate acestea erau diferite și în funcție de statutul social, cordonul și paftaua din metale prețioase și pietre semiprețioase fiind purtate de fete și de femei înstărite.

Paftaua este cea mai veche piesă de podoabă săsească. Este rotundă, din aur sau din argint aurit, cu pietre prețioase, semiprețioase, email sau perle. Ea se poate urmări în timp de la fibula germanică din secolul al XI-lea, plăsmuită în formă de zone concentrice și care poate fi socotită ca predecesoarea paftalei transilvănene. Paftaua se purta prinsă pe o bază de catifea, care se leagă la gât și era realizată prin turnare și cizelare, iar mai târziu prin metaloplastie[9]. Piesele colecției secolului al XIX-lea sunt realizate toate din argint aurit și având formă rotundă, tipic germanică.

[9] https://povestisasesti.com/ (Mihaela Kloos Ilea, *Portretul tradițional săsesc* (accesat: 07.03. 2022).

https://biblioteca-digitala.ro

Cordonul era realizat din piele, lat de 4-5 cm, îmbrăcat în catifea roșie sau neagră, cu un galon de fier metalic[10], pe care sunt prinse rozete de argint cu pietre semiprețioase în vârf. Capetele cordonului sunt prevăzute cu închizători (Vorgeschmeide sau Senkel), lucrate sau turnate și care uneori aveau formă de șarpe sau delfin[11]. Piesele colecției noastre sunt datate astfel: patru cordoane săsești de secol XVIII, iar restul de opt fiind de secol XIX. Toate sunt realizate din argint aurit pe catifea vișinie, peste care este aplicată o țesătură cu fir metalic și un număr de opt până la 13 galoane (bumbi circulari), iar la capete sunt prevăzute cu cheutori (închizători) cu ornamente metalice turnate, unele fiind împodobite cu pietre semiprețioase sau cu motive vegetale de o mare frumusețe.

Tot de podoabele portului popular săsesc țin și acele de prins vălul, ce serveau la fixarea cârpei pe cap. Ele pot fi din argint aurit, decorate cu email, pietre prețioase sau semiprețioase (agat, turcoaz)[12]. Uzuale erau și acele de prins vălul din alamă, cu montură de sticlă șlefuită, folosite mai ales la găteala capului mireselor săsoaice. Acele de păr din colecția noastră sunt datate din secolele al XVIII-lea (55 piese) și al XIX-lea (restul de 33 piese), fiind realizate fie din argint aurit, fie din alamă, în formă de floare cu petale, bumbi și pistil cu pietre de diferite culori.

Toate aceste podoabe, simbol al bogăției celor ce le purtau, erau realizate la început de meșteri aurari sau argintari, iar mai târziu au ajuns să fie comandate meșteșugarilor care lucrau cu materiale mai ieftine – alamă și sticlă colorată. Aceste piese, alături de piesele de port popular săsesc deținute de muzeu, descriu individualitatea acestei etnii și reprezintă o expresie a valorilor și rânduielii lumii tradiționale.

Arta plastică

Muzeul deține de asemenea și o bogată colecție de artă plastică, cuprinzând sculptură și pictură. Tot în această colecție se încadrează o piesă rară, de o deosebită valoare artistică și istorică, și anume vechiul altar al bisericii evanghelice din Cincșor (pictură pe lemn), specifică bisericilor săsești din Transilvania – Plângerea Domnului – și voleturi pictate pe ambele fețe.

În privința sculpturii, menționez valoroasa donație a sculptorului clujean – originar din Țara Făgărașului –, Virgil Fulicea, ce conține un număr de 74 piese din bronz, marmură, ghips etc., ce îmbogățesc conținutul colecției de artă. Personalitate marcantă a artei plastice românești, sculptorul Virgil Fulicea a contribuit, prin întreaga sa creație realizată în mai bine de patru decenii de activitate, la definirea fizionomiei artei sculpturale din Transilvania. Un mare număr de piese din această colecție este reprezentat de cele cu caracter istoric, în special portrete, dintre care amintim: Constantin Brâncoveanu, Mihai Viteazu, Radu Negru, Horea, Cloșca și Crișan, Avram Iancu. Numeroase sunt și portretele unor personalități ale științei și culturii: Michelangelo (bronz), George Enescu (ghips), Mihail Sadoveanu (bronz), M. Eminescu (ghips). Alături de acestea sunt înregistrate și piese ce reprezintă interpretări

[10] Camelia Neagoe, *Accesorii și podoabe în costumul de azi*, în „Etno.Brasov.ro", nr. 7-8, 2016, Brașov, p. 80.
[11] *Ibidem*.
[12] Minerva Nistor, *Podoabe medievale, opere ale argintarilor brașoveni*, în „Cumidava", VI, Brașov, 1973, p. 227-243.

https://biblioteca-digitala.ro

personale ale artistului asupra tinereții, frumuseții vieții, dragostei, dar și asupra unor elemente folclorice sau filosofice: Copil (porțelan), Tinerețe (bronz), Sărut (bronz), Primula (bronz), Marele Orb, Mama, Maternitate.

Toate aceste opere vor rămâne ca mărturie nepieritoare a omului și artistului care a dat un sens artei plastice românești contemporane.

Din cealaltă categorie a artei plastice, pictura, se remarcă pe de o parte tablourile de epocă, în cea mai mare parte uleiurile pe pânză, iar pe de altă parte numeroase piese moderne, uleiuri pe pânză, acuarele, litografii și grafică aparținând unor diverși artiști.

În ceea ce privește tablourile de epocă, în cea mai mare parte uleiuri pe pânză, acestea reprezintă portrete de bărbați și de femei (patru portrete de femei, dintre care unul reprezentând o Contesă, realizat de Ivan Tișov – datat 1908 – și trei portrete de bărbați). Piesele din perioada modernă sunt extrem de numeroase, cele mai multe fiind acuarelele, urmate de picturile în ulei și de lucrările grafice.

Toate acestea completează colecția de artă a muzeului, ce se face remarcată atât prin numărul mare al pieselor, cât și prin varietatea sau întinsa perioadă de producție. Piesele acestei colecții se fac remarcate prin măiestria realizării, dar și prin eleganță și culoare. Colecția este bine reliefată în cadrul muzeului nostru prin expunerea permanentă a pieselor reprezentative din cadrul fiecărei subcolecții.

Pentru punerea acestora în evidență, în cadrul expoziției au fost expuse și piese de **mobilier**, inclusiv garnituri de salon și tapiserii. Muzeul deține în patrimoniul său și numeroase piese de mobilier, marea majoritate datând din secolul al XIX-lea, dar și piese din secolul al XVIII-lea, cum ar fi două oglinzi în stil baroc.

Cea mai mare parte a pieselor de mobilier aparțin stilului Biedermeier, ce a reprezentat un stil de decorație interioară și de mobilier caracterizat prin forme simple, suprafețe netede, cu aspect general greoi, exprimând gustul pentru confort și pentru viața intimă de familie; s-a dezvoltat în țările Europei Centrale, cu extinderi până în Italia și Rusia, între anii 1815 și 1860. Mobilierul Biedermeier reprezintă o sinteză între elementele Empire, Restaurație și influențe engleze, în care predilecția pentru linia curată se asociază cu jocurile decorative obținute prin folosirea marilor suprafețe furniruite cu nuc, mahon, cireș, paltin sau măr. Din colecția muzeului, caracteristice acestui stil, fac parte dulapuri, scrinuri, vitrine, mese și scaune, iar în completare un ceas cu tablou și un ceas simplu pe perete.

Mobilierul stil Louis-Philippe (1830-1848) este simplu, cu linii rotunjite și cu puține elemente ornamentale. El continuă în stilul Restaurației, cu linii curbe, dar cu mai puține ornamente, mult simplificate. Mobila devine mai funcțională, pentru a servi mai bine modului de viață mai activ al burgheziei. Se preferă lemnul de culoare închisă, mai ales de nuc sau mahon. Dacă până acum mobila era vândută piesă cu piesă, după revoluția industrială au apărut noi centre de producție, iar meșterii au început să facă mobilă în set.

Deși perioada sa se încheie în 1848, stilul continuă în „Al doilea Imperiu", cum a fost numit, multă din mobila acestei perioade fiind denumită ca stil Louis-Philippe. Piesele iau o formă rotundă, deoarece mașinile-unelte se răspândesc și permit o fabricare ușoară și rapidă a acestor forme. Astfel se explică de ce acest tip de piese au fost foarte răspândite și s-au vândut la prețuri mult mai bune. În patrimoniul

https://biblioteca-digitala.ro

muzeului există înregistrate un scaun stil Louis-Philippe, patru fotolii cu tapițerie bej, un set format din canapea, două fotolii și patru scaune sculptate cu pluș roșu, și un set format din canapea, două fotolii și șase scaune cu tapițerie albastră, toate aceste piese fiind datate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea își face loc un alt stil – Historismus –, care dezvoltă numeroase încercări pentru a reînvia stilurile Renaștere, Baroc sau Rococo, însă nemaireușind să atingă nivelul de frumusețe și strălucire al acestora. Producția de mobilier se caracterizează prin seria mare industrială în care sunt repetate modele simplificate sau fanteziste din stilurile anterioare. Piesele noastre aflate în expunere din acest stil sunt reprezentate de două seturi de mese și scaune, acestea din urmă fiind sculptate, cu piele ștanțată, datate tot din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Toate aceste piese sunt completate de altele, datate tot din secolul al XIX-lea, care uimesc prin frumusețe și realizare: un scaun de colț sculptat, o masă neagră cu intarsii metalice, o canapea cu fotolii în stil Art Nouveau și o oglindă cu suport în stil Biedermeier, sculptată și cu foiță de aur.

Acestea sunt piesele colecției de artă a muzeului nostru, ce se evidențiază și vor rămâne adevărate mărturii ale evoluției și bunului gust al omenirii de-a lungul timpului.

În concluzie, se poate afirma că domeniul artei este foarte bine reprezentat în cadrul patrimoniului nostru. Multe dintre piesele din argint, podoabe, mobilier, ceramică, sticlărie, artă plastică, sunt prezentate în cadrul expoziției permanente, oferind astfel vizitatorilor o imagine cuprinzătoare asupra diversității stilurilor și a evoluțiilor tehnice.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Potire de argint (nr. inv. A 431 și A 432).
Fig. 2 – Brățară de argint (nr. inv. A 611).
Fig. 3 – Cană de argint, cu capac (nr. inv. A 426).
Fig. 4 – Pahar de argint (1611) (nr. inv. A 280).
Fig. 5 – Farfurie de faianță (nr. inv. A 457).
Fig. 6 – Cană de faianță – atelier francez (nr. inv. A 146).
Fig. 7 – Cană de faianță – manufactura Batiz (nr. inv. A 559).
Fig. 8 – Cană de faianță – manufactura Batiz (nr. inv. A 263).
Fig. 9 – Ceas de bronz (nr. inv. A 105).
Fig. 10 – Ceas țărănesc (nr. inv. Csz 889).
Fig. 11 – Ceas cu colonete (nr. inv. A 105).
Fig. 12 – Tablou cu ceas (nr. inv. A 62).
Fig. 13 – Butuci de pipă (nr. inv. A 125, A 128 și A 285).
Fig. 14 – Pipă din rădăcină de viță de vie (nr. inv. A 130).
Fig. 15 – Altarul Bisericii Evanghelice din Cincșor – mijlocul secolului al XVII-lea (nr. inv. A 97).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

https://biblioteca-digitala.ro

TABLA BRESLEI PLUGARILOR FĂGĂRĂȘENI. SIMBOLISM ȘI INTERPRETARE

Amalia DRAGNE[1]

LA TABLE DE CONVOCATION APPARTENANT À LA GUILDE DES LABOUREURS DE FĂGĂRAȘ. SYMBOLISME ET INTERPRÉTATION

RÉSUMÉ

La présente étude porte sur la table de convocation appartenant à la guilde des laboureurs de Făgăraș, pièce conservée dans le patrimoine du musée „Valer Literat" de Făgăraș. Parmi les nombreuses guildes qui ont exercé leur activité à Făgăraș, celle des laboureurs (très rare en Transylvanie) est le moins connue. La seule source dont nous disposons est la table de convocation elle-même. Peinte par le célèbre peintre d'icônes sur verre Ioan Pop de Făgăraș, elle contient des images (un paysan labourant la terre avec la charrue; deux paysans portant des outils représentatifs: la hache et la faux), des inscriptions (le nom de quatre membres de la guilde; le nom „Adam"; l'année 1850) et des symboles (le coutre et le soc, pièces en fer de la charrue). L'interprétation de ces images et de ces symboles nous permettent de faire une incursion assez intéressante dans la compréhension des anciennes technicques agricoles, d'une part, et dans l'univers spirituel ouvert par l'association de l'image du laboureur avec le nom du premier homme creé par Dieu, rélévée à travers les légendes de la littérature populaire et les représentations dans la peinture murale religieuse, d'autre part.

Mots-clés: guilde, technicques agricoles anciennes, charrue, iconographie, symbolisme.

Făgărașul a avut o însemnătate aparte de-a lungul timpului, mai ales în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, când devine centru administrativ pentru cel mai mare domeniu princiar din Transilvania[2]. Este cunoscut pentru cetatea și castelul său – reședință a principilor și principeselor.

Făgărașul a jucat și un însemnat rol economic, fiind situat pe importanta rută comercială care lega Brașovul de Sibiu, pe de o parte, iar pe de alta ca punct de legătură ce ducea spre inima Transilvaniei, dar și spre Țara Românească.

Atestat documentar la 1291, Făgărașul s-a dezvoltat, dobândind statutul de târg în prima jumătate a secolului al XVI-lea; în secolul următor, economia înregistrează o creștere însemnată[3]. În acest context se dezvoltă și breslele, sub protectoratul

[1] Muzeograf, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat", Făgăraș.

[2] În privința trecutului localității, v. Antal Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 66-71.

[3] David Prodan, *Urbariile Țării Făgărașului, vol. I (1601-1650)*, București, Editura Academiei RSR, 1970, p. 101.

https://biblioteca-digitala.ro

principilor. Cu siguranță a existat la Făgăraș o breaslă a pietrarilor. Gabriel Bethlen aducea meșteri pietrari și zidari din Italia, conferind castelului de la Făgăraș o aură renascentistă. Același principe aducea sticlari de la Murano, înființând la Porumbacu de Sus o glăjărie[4]. Gabriel Bethlen, Gheorghe Rakoczi I[5] și Suzana Lorantffy[6] lasă instrucțiuni economice provizorului cetății, cu scopul de a maximiza profiturile domeniului. Astfel se conferă condiții prielnice breslelor și meșteșugarilor, care primesc privilegii.

Cea mai veche breaslă făgărășeană este cea a pantofarilor, înființată în anul 1598 prin privilegiul acordat de principesa Maria Christierna[7]. Cea mai importantă și puternică breaslă din Făgăraș a fost cea a tăbăcarilor, care și-a primit privilegiul de la principele Gh. Rakoczi I, la 28 martie 1643. Unele bresle au dat denumirea unor străzi, aflate în proximitatea cetății, denumiri ce se păstrează până astăzi: Tăbăcari, Pălărieri. Valer Literat, ctitorul muzeului de la Făgăraș, a consacrat o lucrare breslei tăbăcarilor, rămasă, din păcate, în manuscris[8].

Dintre toate, cea mai puțin cunoscută este breasla plugarilor. Singurul izvor de care dispunem îl reprezintă tabla de convocare a breslei, care se află în patrimoniul Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat”[9].

Alături de ladă și steag, tabla (sau semnul) breslei era unul dintre obiectele de identificare ale acesteia. Ea avea diverse dimensiuni și forme (dreptunghi, scut etc.), fiind lucrată din lemn sau metal (cositor, alamă). Tabla era pictată sau gravată cu motive reprezentând diferite scene din viața breslei sau unelte specifice meșteșugului și putea purta o serie de inscripții (numele staroștilor sau ale meșterilor care au dăruit-o, indicații privind anul, uneori luna și ziua, alteori un citat sau un proverb), prezentând însă întotdeauna însemnele caracteristice breslei[10].

Tabla de convocare era folosită de conducerea breslei pentru a-i solicita pe membri să participe la adunări. Pornind de la casa țehmeșterului, ea era transmisă mai departe de la un meșter la altul, până când revenea la țeh, sau era purtată de un ucenic pe la toți meșterii, care aveau obligația să-l primească pentru a valida caracterul ofici-

[4] În privința glăjăritului, v. Ligia Fulga, *Sticla transilvăneană în secolele XVII-XVIII. Soluții tehnice, tendințe artistice*, București, Editura Economică, 2004.
[5] D. Prodan, *op. cit.*, p. 1-12.
[6] *Ibidem*, vol II., București, Editura Academiei RSR, 1974, p. 14-22.
[7] Constantin Băjenaru, *Țara Făgărașului în timpul stăpânirii austriece (1691-1867)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2013, p. 24.
[8] Nicolae Sabău, *Postfață* la Valeriu Literat, *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996, p. 242.
[9] Sub număr de inventar 3.123/I_{II}27. Tabla a fost reprodusă cu prilejul organizării unor expoziții în următoarele cataloage: *Breslele transilvănene (secolele XIV-XIX). Catalog selectiv de expoziție*, Cluj-Napoca, 1997, nr. cat. 14; *Breslele transilvănene. Istorie și simbol. Catalog de expoziție*, Alba Iulia, Editura Altip, 2017, nr. cat. 46; *Meșteșuguri și meșteșugari, bresle din sudul Transilvaniei*, catalog editat de Raluca Maria Frîncu și C. Băjenaru, Sibiu, Editura Muzeului Național Brukenthal, 2022, nr. cat. 27, p. 36.
[10] Doina Nägler, *Tablele de breaslă ale Muzeului Brukenthal*, în „Acta Musei Napocensis”, IV, Cluj-Napoca, 1967, p. 189.

https://biblioteca-digitala.ro

al al mesajului. Dacă „umblarea tablei" era întreruptă sau întârziată, vinovații erau sancționați printr-o amendă[11].

Tabla breslei plugarilor făgărășeni, în formă de scut heraldic, cu dimensiunile de 28 cm lungime și 23 cm lățime, este confecționată din lemn pictat policrom, cu inel de fier (Fig. 1, 2).

Paternitatea picturii poate fi atribuită stilistic zugravului Ioan Pop de la Făgăraș. Apreciat ca fiind zugravul cel mai talentat pe care l-a avut Țara Făgărașului[12], Ioan Pop face parte „din zugravii de biserici care au trecut apoi la pictura pe sticlă"[13], semnând la Făgăraș icoane între anii 1833 și 1869 (cu câteva luni înainte de a muri)[14]. Cunoștințele temeinice și talentul deosebit îl ajută pe Ioan Pop să se adapteze cu succes cerinței comanditarilor, pictând pe suporturi diferite: glajă, lemn, tablă sau pânză.

Dată fiind puținătatea informațiilor despre breaslă – breslele plugarilor au fost rarisime în Transilvania –, e posibil ca aceasta să se fi constituit mai degrabă ca o asociație de genul tovărășiilor de plug. Din cauza solurilor pietroase de aici, precum și a uneltelor rudimentare de care dispuneau, țăranii se întovărășeau. Următoarea mărturie este elocventă: „Cu doi boi nicidecum nu putem ara, că pământul îi tare și pietros. Ne însoțim unii cu alții. Ori cu patru boi, ori cu șase boi, ori cu șase vaci bune arăm locurile noastre"[15].

Tabla e datată 1850. Pe ea sunt înscrise, cu litere chirilice, numele membrilor breslei: Ioan Pop, Niculae Zanfir, Tănase Mândrean, Pântilie. Observăm că primul nume este identic cu cel al zugravului Ioan Pop. Totuși, credem că este puțin probabil să fie vorba despre el. Există un izvor contemporan însemnat, „Matricolele" bisericii greco-catolice din Făgăraș, păstrat la Serviciul Județean Brașov al Arhivelor Naționale (SJBvAN), unde, alături de numele celor înregistrați, se specifică și ocupația. Ioan Pop apare ca zugrav. De asemenea, alții sunt consemnați ca plugari, numele lor regăsindu-se și pe tabla de convocare[16] (Fig. 3, 4, 5).

Ne poate surprinde faptul că pe tabla breslei plugarilor apar doi țărani, unul cu un topor și altul cu o coasă, sugerând ocupații pe care noi astăzi nu le asociem

---

[11] Eugen Pavlescu, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (secolele XVII-XIX)*, București, Editura Academiei RSR, 1970, p. 211-213.

[12] Elena Băjenaru, *Icoane și iconari din Țara Făgărașului. Centre și curente de pictură pe sticlă*, București, Editura Oscar Print, 2021, p. 107.

[13] Ioan Mușlea, *Icoane pe sticlă și xilogravurile țăranilor români din Transilvania*, București, Editura Grai și Suflet - Cultura Națională, 1995, p. 15.

[14] Elena Băjenaru, *op. cit.*, p. 86.

[15] Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, București, Editura Academiei RPR, 1958, p. 323.

[16] Semnalăm cazul lui Nicolae Zamfir, plugar, căsătorit cu Bucura, consemnat cu prilejul înregistrării botezului a trei copii: fiica Maria, la 20 octombrie 1835, naș fiind Ancuța lui Zamfir (filele 109-110), fiul Constantin, la 16 februarie 1839, cu nașii Nicolae Găban și Utza (filele 139-140), respectiv fiul Bucur, la 1 februarie 1842, cu aceiași nași (filele 169-170). Întrucât în dreptul numelui celor doi fii apare semnul crucii, presupunem că aceștia au murit prematur (SJBvAN, Fond *Parohia greco-catolică Făgăraș. Protocolul cununaților, botezaților și morților. 1835-1857*, dosar nr. 254). Mulțumim doamnei dr. Elena Băjenaru, pentru facilitarea accesului la acest document.

https://biblioteca-digitala.ro

direct cu ocupația plugăritului. Totuși, ele sunt complementare și țin de tehnicile agricole arhaice[17].

Cu mult timp în urmă, în zorii Evului Mediu, Țara Făgărașului era o zonă în mare parte împădurită. Satele mai vechi erau situate pe aliniamentul Oltului, extinderea rețelei de sate pe aliniamentele superioare realizându-se treptat, în decursul a sute de ani, prin lăzuiri succesive. Acest fapt e dovedit de înseși numele localităților, atributele „de Jos" și „de Sus" indicând direcția în care s-a realizat extinderea zonei locuibile[18].

Tehnica agricolă arhaică era cea a „moinei sălbatice"[19]. Cel mai adesea, o poiană naturală situată pe cursul unui pârâu era cultivată cel mult doi ani cu plante cerealiere, după care, pământul sărăcind, era lăsat pentru fâneață/coasă. Noile poieni erau realizate prin pârjolire și lăzuire[20]. Cele două ocupații nu pot fi disociate din practicile vechi agricole, fiind complementare. Astfel, cei doi țărani, unul cu toporul de lăzuit și altul cu coasa, sunt asimilați ocupației de plugar[21].

Ca denumire, termenul de plugar își are originea în unealtă – plugul. Plugul a apărut relativ târziu, în Evul Mediu. Unealta care l-a precedat, utilizată timp îndelungat, a fost aratrul. Plugul s-a detașat de aratru atunci când i s-a adăugat cormana. A rezultat un instrument de lucru mult perfecționat, care din punct de vedere tehnic reușea să realizeze operații complexe asupra solului: 1. taie brazda, cu *cuțitul* sau *fierul lung*; 2. desprinde brazda de pe sol, cu ajutorul *brăzdarului* sau al *cuțitului lat*; 3. întoarce brazda prin intermediul *cormanei*; 4. fărâmițează și afânează solul[22].

Datorită importanței uneltei, lucrătorul și-a luat denumirea de plugar, dar lucrării în sine i s-a păstrat totuși vechiul termen de arat, cu toate că lucrarea specifică plugului ar fi normal să fie numită plugărit.

Plugul, în mare parte, era realizat din lemn. Singurele piese metalice erau cuțitul lung și brăzdarul. Ele erau confecționate de către fierari din centrele specializate. Datorită importanței lor, acestea devin însemne reprezentative pentru plugari, astfel încât ele sunt înfățișate și pe tabla de convocare.

Cea mai cuprinzătoare descriere a unui plug îmbunătățit de la mijlocul secolului al XIX-lea e făcută de Gheorghe Șincai în lucrarea „Povățuire către economia de câmp pentru folosul școalelor românești, cele din Țara Ungurească și din părțile

---

[17] Aurel Dragne, *Plugul în colecțiile Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat"*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", X, 2021, p. 315.

[18] Ioan Ciupea, *Observații asupra toponimiei și antroponimiei Țării Făgărașului*, în „Acta Musei Napocensis", XXIV-XXV, p. 295-296.

[19] H.H. Stahl, *op. cit.*, p. 274.

[20] Ecoul acestor tehnici arhaice se regăsește și în conscripția satului Șinca la 1722: „Hotarul de sus se află în partea de răsărit, începând dincolo de râul Șinca, se întinde pe lângă râu mai mult de două mile, aici au locurile arătoare, cele mai bune la poalele munților, iar cele mai slabe pe dealuri, iar altele în locurile despădurite (lăzuite); peste tot locul este nisipos și foarte productiv; se pot ara cu patru boi (…)" (Ștefan Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, vol. I, Cluj, 1935, p. 188).

[21] A. Dragne, *op. cit.*, p. 315.

[22] Nicolae Edroiu, *Plugul în Țările Române (până în secolul al XVIII-lea)*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2017, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro

ei împreunate", tipărită la Buda în 1806. El descrie două tipuri de plug: plugul simetric, denumit ca „plugul schimbătoriu" sau „de coastă", și plugul asimetric, numit „plugul șucheat" sau „de șes"[23].

Plugul asimetric este mai greu, are un randament mai bun și cormana fixă (evoluând din cel simetric). Plugul simetric are cormana mobilă sau schimbătoare, putând răsturna brazda fie pe dreapta, fie pe stânga. O caracteristică a acestui plug este brăzdarul simetric, ascuțit pe ambele părți[24].

Pe tabla de convocare este reprezentat un brăzdar specific plugului simetric, care a fost, totuși, unealta preferată de plugarii făgărășeni.

Evoluția tehnicilor agricole a condus la împărțirea hotarului în mai multe câmpuri, folosindu-se tehnica celor două câmpuri, iar ulterior a celor trei câmpuri.

În tehnica celor două câmpuri se alterna un an de cultivare cu un an de odihnă, în care pământul era ogorât.

O tehnică mai bună este cea a celor trei câmpuri, folosită mai întâi în Transilvania sub influența sașilor. În zona Făgărașului, aceasta a fost adoptată totuși cu reticență (utilizându-se doar în Făgăraș[25] și în Șercaia[26], în celelalte sate folosindu-se în continuare tehnica celor două câmpuri). În această tehnică – a celor trei câmpuri – se alterna semănătură de toamnă, semănătura de primăvară și ogor.

Ceva mai târziu s-a trecut la tehnica celor patru câmpuri, pe măsură ce s-a generalizat cultivarea unor plante sau legume noi, cum au fost porumbul sau cartoful.

Faptul că existau trei-patru câmpuri însemna că fiecare familie trebuia să aibă măcar un lot în fiecare hotar, pentru a putea cultiva. În realitate, fărâmițarea a fost atât de excesivă, încât s-a ajuns ca o familie să dețină, în perioada interbelică, până la 100 de loturi repartizate în cele patru câmpuri ale satului. Acest lucru a contribuit la păstrarea în funcțiune a plugului simetric. Folosirea rotilelor denotă utilizarea unei unelte evoluate, al cărei randament va fi depășit abia după apariția uneltelor de producție industrială[27].

Imaginea țăranului, în port tradițional, arând cu plugul la care este înjugată o pereche de boi, reprezintă simbolul cel mai firesc care ar putea ilustra breasla plugarilor. Observăm însă și inscripția, cu caractere chirilice, „Adamu". Numele primului om creat de Dumnezeu, alăturat imaginii plugarului care ară, deschide deodată un univers complex de semnificații, care nu doar conferă profunzime acestei ocupații, dar o și înnobilează. Munca pământului, activitate cât se poate de pragmatică, servind scopurilor trupești imediate de procurare a hranei necesare întreținerii vieții, capătă deodată valențe spirituale uimitoare.

Asocierea imaginii plugarului care ară cu numele primului om sugerează ideea vechimii acestei îndeletniciri. Potrivit Sfintei Scripturi, munca i-a fost rânduită omului încă din Rai: în cartea Facerii se relatează că Dumnezeu l-a așezat pe Adam

[23] *Ibidem*, p. 15.
[24] *Ibidem*, p. 166; A. Dragne, *op. cit.*, p. 308.
[25] Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 245.
[26] *Ibidem*, p. 178.
[27] H.H. Stahl, *op. cit.*, p. 321.

https://biblioteca-digitala.ro

în rai „ca să-l lucreze și să-l păzească” (Facerea 2, 15)[28]. Presupunerea că este vorba despre lucrarea pământului e susținută și de observația că „pe pământ încă nu era niciun copăcel, și nicio buruiană încă nu odrăslise, pentru că Domnul Dumnezeu nu trimisese încă ploaie pe pământ și *nu era om ca să lucreze pământul*” (Facerea 2, 5). În urma încălcării poruncii divine de a nu gusta din pomul cunoștinței binelui și răului, primii oameni sunt izgoniți din Rai. Adam e pedepsit astfel: „blestemat va fi pământul din pricina ta. În dureri te vei hrăni din el în toate zilele vieții tale! Spini și pălămidă îți va rodi, și tu cu iarba câmpului te vei hrăni. Întru sudoarea feței tale îți vei mânca pâinea” (Facerea 3, 17-19). În continuare, un alt verset ne oferă un indiciu suplimentar că Adam practica agricultura: „Domnul Dumnezeu l-a scos din raiul Edenului, ca să lucreze pământul din care fusese luat” (Facerea 3, 23). Prelucrarea pământului apare astfel ca fiind cea mai veche îndeletnicire umană. Vechimea biblică îi conferă plugăritului un prestigiu simbolic în comparație cu alte ocupații[29].

Episodul izgonirii primilor oameni din rai, având ca urmare chinurile și lipsurile pe care le îndură agricultorul, a marcat semnificativ viziunea asupra muncii. Ideea că omul trebuie să-și câștige existența prin efort fizic, prin trudă istovitoare se reflectă și în faptul că munca este denumită, în mai multe limbi europene, prin lexeme care semnifică suferință, trudă, tortură chiar. Așa este latinescul *labor* (muncă, efort, chin, suferință), din care derivă în franceză termenul *labour* (arat), iar în engleză *labour* (muncă, efort). Și în limba română veche, termenul *muncă* (din slavonescul *monka* – supliciu, martiriu) semnifica inițial tortură, chinuri pentru osândiți (vezi expresia „muncile iadului”)[30].

Cu toate acestea, munca pământului are ceva nobil din punct de vedere spiritual, în sensul în care plugarul, lucrătorul pământului, e conștient de condiția sa (rezultată în urma căderii lui Adam), dar și-o asumă, văzând-o ca pe o formă de pocăință și de cale – prin nevoință și efort – spre restaurarea condiției sale în *Noul Adam*, care este Hristos.

Totuși, ne punem întrebarea: cum poate fi identificat Adam în imaginea țăranului care ară pământul cu un plug tras de o pereche de boi? Dacă ar fi să căutăm sursa acestei reprezentări în Biblie, nu am găsi indicii satisfăcătoare: textul scripturistic este foarte sumar în această privință – nu sunt amintite uneltele utilizate, plantele pe care le cultiva sau de la cine a învățat primul om să lucreze. Ceva mai generoase sunt *Erminiile* – manuale de pictură religioasă alcătuite în atelierele de lucru ale zugravilor de la Muntele Athos, care au fost traduse și la noi[31], servind de orientare zugravilor de biserici și icoane. În ele găsim indicații despre felul în care trebuie pictată scena „Adam lucrând pământul [și Eva torcând]” – scenă care urmează celei a izgonirii din

[28] Aici și în continuare citățile din ediția *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române și cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2019.

[29] Andrei Prohin, *„Când Adam săpa și Eva torcea …”. Munca primilor oameni în imaginarul medieval*, în „Dialogica. Revistă de studii culturale și literatură”, nr. 1/2020, Chișinău, p. 40.

[30] *Ibidem*, p. 37.

[31] O traducere după manuscrisele grecești a fost publicată de Macarie, arhimandritul Mitropoliei din București, în anul 1805 (cf. Nicolae Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro

Rai – astfel: „Adam ținând în mâini o săpșoară sapă țarina, iar Eva, șezând în preajmăi, ține în mâini furcă și toarce”[32]. Așadar, nu este pomenit aici plugul (înjugat cu boi), ci o unealtă simplă: sapa[33].

Pentru a găsi răspunsul la această întrebare, trebuie să pornim pe firul unei legende apocrife, despre „Viața lui Adam și Eva”, care a pătruns la noi încă din secolul al XVI-lea și care a lăsat numeroase urme atât în literatura populară, cât și în vechea pictură religioasă. Dintre elementele alcătuitoare ale acestui apocrif, motivul zapisului lui Adam cu Satana s-a răsfrânt, în literatura populară, într-un ciclu bogat de legende[34]. Apocriful povestește că, după ce a fost izgonit din rai, Adam a luat plugul, vrând să are. Atunci a apărut Satan, care l-a oprit, spunând că pământul este al lui și pretinzând ca Adam să-i cedeze sufletul său și pe al urmașilor lui, în schimbul permisiunii de a ara. Neputând să se sustragă cu niciun chip, Adam se învoiește, „iscălind” zapisul care consfințea învoiala celor doi. Ascuns de Satana în apele Iordanului, zapisul a fost distrus de Mântuitorul Hristos atunci când s-a botezat în Iordan.

Tema zapisului a fost prelucrată de timpuriu într-un poem cu titlul „Cântecul lui Adam” numit, în variantele ardelene, „Verșul lui Adam” și apreciat ca fiind „cel mai răspândit text din literatura românească despre viața primilor oameni în afara raiului”[35]. Atestat începând cu secolul al XVII-lea, „Verșul” era citit ori cântat în ultima duminică dinaintea începutului Postului Paștelui (supranumită „Duminica izgonirii lui Adam din rai”).

Încă din secolul al XVI-lea, tema zapisului dintre Adam și Satan apare reprezentată și în pictura bisericească, ea putând fi identificată printre frescele biblice care împodobesc zidurile exterioare ale unor mănăstiri precum Voronețul, Moldovița și Sucevița[36]. Așa, de pildă, pe zidul de nord al bisericii „Sfântul Gheorghe” de la Voroneț, în suita de scene din ciclul Genezei, se poate observa secvența în care Eva toarce, în timp ce Adam sapă pământul cu un hârleț având muchia metalică. În următoarea scenă, Adam apare de unul singur, ținând mâna stângă pe coarnele unui plug de lemn, cu brăzdar de fier, la care sunt înhămați doi boi, deasupra imaginii putându-se citi inscripția în slavonă: „Aici începe să lucreze pământul”. Următoarea scenă e cea a zapisului (având deasupra inscripția lămuritoare: „Aici a scris Adam zapisul”).

În lumina celor de mai sus, imaginea plugarului Adam reprezentată pe tabla breslei plugarilor făgărășeni își lasă mai ușor descifrate sensurile. Iconarul Ioan Pop, cel care a pictat-o, avea temeinice cunoștințe în domeniul picturii murale, dobândite în timpul unei lungi ucenicii pe lângă Sava Zugravul[37]. De aceea, apreciem că este

[32] Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, București, Editura Sophia, 2000, p. 69.
[33] Scena „Adam sapă, Eva toarce” constituie una dintre temele iconografice rare tratate de pictura murală bisericească din Țara Făgărașului. Ea este semnalată totuși de Valer Literat (*op. cit.*, p. 88) la biserica „Bunavestire” din Streza Cârțișoara. Fresca a fost realizată la 1821 de un zugrav din familia de iconari Grecu de la Săsăuș. Aici, compoziția este fidelă erminiilor.
[34] N. Cartojan, *op. cit.*, p. 71.
[35] Emanuela Timotin, *Dialogurile lui Adam cu raiul însuflețit și cu Dumnezeu. Precizări filologice despre cea mai veche versiune românească a Verșului lui Adam*, în „Limba română”, nr. 1/2017, București, p. 97.
[36] N. Cartojan, *op. cit.*, p. 73.
[37] Elena Băjenaru, *op. cit.*, p. 88.

https://biblioteca-digitala.ro

meritul talentului și al cunoștințelor sale acela de a fi sintetizat atât de plastic substanța condiției plugarului, așa cum era ea trăită în mentalul colectiv al epocii.

Breasla plugarilor din Făgăraș a avut o existență scurtă: înființată în jurul anului 1850 – după cum ne indică inscripția de pe tabla de convocare –, ea și-a văzut curând sfârșitul, odată cu legea de desființare a breslelor din 1872. Informațiile pe care le deținem despre această breaslă sunt foarte puține.

Totuși, plecând de la tabla de convocare a breslei plugarilor făgărășeni aflată în patrimoniul muzeului nostru, incursiunea în trecutul vieții plugarilor din Țara Făgărașului, precum și în universul spiritual care a marcat această îndeletnicire a lucrării pământului, ne dezvăluie dimensiunea paradoxală a meșteșugului: plugarii, deținătorii celei mai vechi ocupații omenești, cei mai numeroși și aflați, poate, cel mai aproape de sensul profund al existenței și condiției umane, sunt deopotrivă și cei mai smeriți, ducându-și cu discreție până la capăt destinul prin vremuri.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Tabla breslei plugarilor făgărășeni, avers.

Fig. 2 – Tabla breslei plugarilor făgărășeni, revers.

Fig. 3 – Filă cu nașterea Mariei, fiica lui Nicolae Zamfir, plugar (Matricolele bisericii greco-catolice din Făgăraș).

Fig. 4 – Filă cu nașterea lui Constantin, fiul lui Nicolae Zamfir, plugar (Matricolele bisericii greco-catolice din Făgăraș).

Fig. 5 – Filă cu nașterea lui Bukur, fiul lui Nicolae Zamfir, plugar (Matricolele bisericii greco-catolice din Făgăraș).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

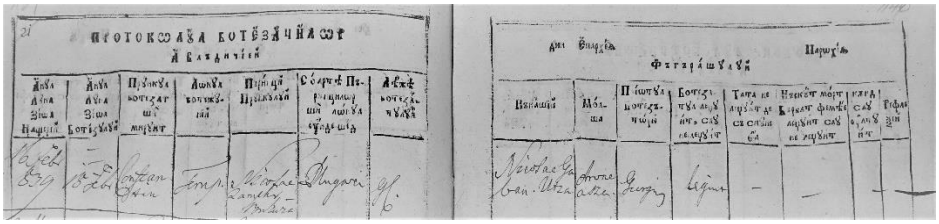

Fig. 4

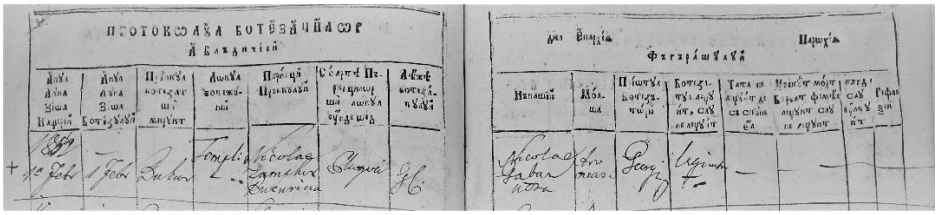

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

COLECȚIA DE CLOPOTE A MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE MARAMUREȘ

Adrian Bogdan CIURCAȘ[1]

THE BELL´S COLLECTION OF THE MARAMUREȘ COUNTY MUSEUM OF HISTORY AND ARCHEOLOGY

ABSTRACT

Until the 18th century, traveling bell workshops continued to exist, they being the pioneers of the future stable workshops. Starting with the 16th century, the first stable workshops appeared. The casting technique used by the bell makers was that of casting in bronze, the bells being pear-shaped, with an „evolved arched" edge, shape that gives the bell a better sound and a vaider resonance. The 18 bells from The Bell Collection of the Maramureș County Museum of History and Archeology, are all made using the bronze casting technique.

Keywords: the bells, collection, Maramureș County Museum, technique, bronze, 18th-20th centuries.

Din vechime, turnarea clopotelor s-a realizat atât de către călugări, cât și de laici. Primele turnătorii de clopote au fost cele ambulante, păstrându-se până în secolul al XVIII-lea. Începând cu secolul al XVI-lea, apar primele ateliere stabile în unele orașe din Transilvania, cum ar fi Sibiu, Sighișoara, Brașov.

Turnătoriile ambulante se organizau la fața locului. Meșterul clopotar împreună cu lucrătorii săi improvizau la fața locului un cuptor cu adăpost. Se construia cuptorul în care se topeau metalele care formau compoziția aliajului și a matriței săpate. Turnarea și răcirea aliajului se realizau în special pe timp de vară, deoarece era imperios necesar să se facă lent și controlat, fără variații mari și bruște de temperatură. Aliajele trebuiau încălzite la temperaturi exacte (1.059-1.110°C).

Bronzul folosit la început era format dintr-un aliaj din cinci părți de aramă (Cu) și o parte de cositor (staniu; Sn). S-a ajuns la concluzia aceea că bronzul este cel mai potrivit dintre toate metalele pentru fabricarea clopotelor, având o elasticitate superioară și o duritate mult mai mare. Avantajul mare al bronzului este acela că nu ruginește. Combinația dintre bronz și staniu avea însă și un dezavantaj, acela al prețului mare. Datorită acestui impediment unele ateliere au folosit combinația dintre bronz cu siliciu sau fontă.

Prin tehnica turnării în bronz s-a trecut de la forma emisferică, la forma de pară cu marginea „arcuită evoluată", conferindu-i clopotului un sunet mult mai plin și o rezonanță mult mai bună.

[1] Muzeograf, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare; e-mail: ciurcasadrian12@gmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Clopotele care vor fi prezentate în acest articol fac parte din Colecția de Clopote a Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, toate fiind realizate prin tehnica turnării în bronz. Dintre clopotele colecției, cel mai vechi a fost turnat în anul 1722, iar cel mai recent în anul 1964. Clopotele sunt frumos ornate prin basoreliefuri, incizii, excizii. Dintre cele cu incizii, sunt reprezentate texte cu o mare încărcătură emoțională. Alte texte ne indică anul turnării, atelierul, pentru cine s-a turnat (comanditarul). Dimensiunile variază între 0,15 și 0,53 m înălțime, și 0,15 și 1,15 m diametrul, cu o greutate cuprinsă între 3 și 116 kg.

Clopotele au fost realizate în ateliere cu tradiție din țara noastră, dintre care: Turnătoria C.G. din București, Nicolae Spireanu din București, Fabrica Oituz din București, Atelierul lui Johann Andraschowski din Cluj, Ferroagricola din Sibiu, Turnătoria Friedrich Hönig din Arad, Fabrica de clopote Anca din Cluj.

Pentru a înțelege mai bine din ce este format un clopot, voi prezenta părțile componente: jug, coroană, cap, umăr, centură, inelul de sunet, buză, gură, limbă și cordon.

Colecția de Clopote a Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș cuprinde 18 piese:

I. Clopot din bronz, turnat în anul 1958 (nr. inv. 4.753), cu dimensiunile: I=0,48 m, D=0,56 m, având o greutate de 80 kg. A fost realizat la Turnătoria C.G. de către Dumitrescu Oituz, fapt care reiese din textul incizat pe centura clopotului. Are dispozitivul de prindere format din patru anse. Sub umăr este reprezentată o friză cu motive fitomorfe. Pe centura clopotului, cu majuscule pe trei rânduri, este următorul text: „TURNĂTORIA C.G./DUMITRESCU OITUZ/ANUL 1958”.

Clopotul a intrat în gestiunea muzeului de la Cooperativa Gutinul (Baia Mare, strada Minerilor nr. 17), prin amabilitatea d-lui Durdea Mihai.

II. Clopot din bronz, turnat în 28 ianuarie 1922 (nr. inv. 4.751).

A fost realizat la Fabrica Nicolae Spireanu din București.

Are următoarele caracteristici: I=0,53 m, D=0,61 m, cu o greutate de 116 kg. Dispozitivul de prindere a clopotului este format din șase anse, cu reprezentări antropomorfe (protomi) pe colțuri. Sub umărul clopotului apare o friză ornamentală cu forme fitomorfe. Pe centura clopotului este incizat cu majuscule, pe două rânduri, următorul text: „CU NOI ESTE DUMNEZEU/28 IANUARIE 1922”.

https://biblioteca-digitala.ro

Clopotul a intrat în gestiunea muzeului de la Cooperativa Gutinul (Baia Mare, strada Minerilor nr. 17), prin amabilitatea d-lui Durdea Mihai.

III. Clopot din bronz, turnat în anul 1922 (nr. inv. 4.787), cu dimensiunile: I=0,50 m, D=0,51 m, având o greutate de aproximativ 90 kg. A fost turnat la Fabrica Oituz din București, după cum reiese din incizia executată pe inelul de sunet al clopotului. Dispozitivul de prindere a clopotului este format din șase anse. Pe umărul clopotului, apare cifra 87. Sub umăr, este reprezentată o friză cu motive grecești. Pe centura clopotului, apare textul cu majuscule pe cinci rânduri: „CUMPĂRAT DE CREDINCIOȘI/BISERICEI GRECO. CATOLICI DIN/PARAHIA SĂCĂLĂȘENI; IN ONOAREA/SFINTEI TREIMI SI A PREACURATEI/VERGURA MARIA A-NUL 1922 LUNA IULIE 17”.

IV. Clopot mare din bronz, turnat în anul 1856 (nr. inv. 4.748) la Cluj, în atelierul lui Johann Andraschowski. Are următoarele dimensiuni: I=0,43 m, D=0,45 m și greutatea de 38 kg. Dispozitivul de prindere este format din patru anse, care au

https://biblioteca-digitala.ro

în vârful lor reprezentări antropomorfe (protomi). Sub umărul clopotului, este reprezentată o friză cu motive fitomorfe. Pe centura clopotului, în planuri opuse, sunt reprezentate două basoreliefuri, reprezentând pe Fecioara Maria cu Pruncul și Iisus Răstignit. Între cele două basoreliefuri, pe centura clopotului sunt excizate două texte cu majuscule pe două, respectiv trei rânduri: „ONTETE ANDRASCHOFSZKI/ IANOS KOLOZSVART 1856” și „SAU TURNAT PE SAMA –ERIT SI ARE/ SERTANE DIN KAKOVA J- IN VREME P./SAMUILE LUON C:ROS PET – SI ILA GLIGOR”.

Clopotul a intrat în gestiunea muzeului de la Cooperativa Gutinul, prin amabilitatea d-lui Durdea Mihai.

V. Clopot mare din bronz, turnat în anul 1922 (nr. inv. 4.746), cu dimensiunile: I=0,43 m, D=0,45 m, având o greutate de 40 kg. Sistemul de prindere este prin șurub. Pe umărul clopotului apare incizia cu majuscule pe un singur rând: „DONAT DE CAMPAN LUPU DIN SOLONA ANUL 1922”.

Sub umăr, este reprezentată o friză cu forme fitomorfe. Pe centura clopotului, în părți opuse, sunt două basoreliefuri: unul cu Fecioara Maria cu Pruncul și cel de pe partea opusă reprezentându-l pe Iisus Răstignit. Pe inelul de sunet apare incizia cu majuscule pe un singur rând: „DONAT DE CAMPAN LUPU DIN ƧOLONA ANUL 1922”.

Clopotul a intrat în gestiunea muzeului de la Cooperativa Gutinul, prin amabilitatea d-lui Durdea Mihai.

https://biblioteca-digitala.ro

VI. Clopot din bronz, turnat în 1925 (nr. inv. 4.783) la Sibiu, în fabrica de utilaje agricole Ferroagricola. Are dimensiunile următoare: I=0,36 m, D=0,43 m și o greutate de aproximativ 35 kg.

Dispozitivul de prindere a clopotului este realizat prin șurub. Sub umăr este reprezentată o friză cu forme fitomorfe. Pe centura clopotului apar firma, orașul și anul în care s-a turnat acest clopot: „Ferroagricola Sibiu 1925".

Clopotul a intrat în gestiunea muzeului de la Cooperativa Gutinul.

VII. Clopot din bronz, turnat în anul 1923 (nr. inv. 4.784), cu dimensiunile: I=0,41 m, D=0,42 m, și greutatea de aproximativ 37 kg.

Dispozitivul de prindere a clopotului este format din șase anse. Sub umăr este reprezentată o friză cu elemente grecești. Pe centura clopotului apare incizia din care reies: donatorii, către cine se face donația, ziua, luna și anul acestuia. Textul este scris cu majuscule, pe patru rânduri: „DONAȚIUNEA LUI DUMITRU BERTFELE/ȘI SOȚIA PALAGHIA USGUK PAROHIEI GRECO/CATOLICA RUTEANA DIN RUSZPOIANA SUB ARCHIDIACONIA/ION NISTOR 1923. MARTIE 22".

Clopotul a intrat în gestiunea muzeului de la Cooperativa Gutinul.

VIII. Clopot mare din bronz, turnat în anul 1922 (nr. inv. 4.747) la Arad, în turnătoria Friedrich Hönig. Dimensiunile clopotului sunt: I=0,40 m, D=0,44 m, având o greutate de 50 kg. Dispozitivul de prindere a clopotului este cu șurub. Pe u-

https://biblioteca-digitala.ro

mărul clopotului este o incizie cu greutatea lui – 44 kg. Sub umăr este reprezentată o friză cu motive fitomorfe. Pe centură apare textul cu majuscule pe patru rânduri: „PATENT/FR. HONIG/ARAD/1922”.

Pe inelul de sunet este reprezentată a doua friză cu motive fitomorfe.

Clopotul a intrat în gestiunea muzeului de la Cooperativa Gutinul.

IX. Clopot din bronz, turnat în anul 1921 (nr. inv. 4.788), având dimensiunile: I=0,48 m, D=0,51 m și o greutate de aproximativ 80 kg.

Dispozitivul de prindere a clopotului este în patru anse. Pe umăr apare incizia cu numărul 80. Sub umăr este reprezentată o friză cu motive fitomorfe. Centura clopotului este incizată cu un text cu majuscule pe opt rânduri: „TURNATUSA ACEST CLOPOT IN ANUL 1921 SUB/DOMNIA REGELUI FERDINAND AL TUTUROR /ȚINUTURILOR ROMANEȘTI DINTRE NISTRU ȘI/TISA DIN SCHIJELE OBUZELOR DUȘMANE PENTRU/A SUNA PACEA UNIREA ȘI DRAGOSTEA INTRE/TOȚI FII ȚARII ȘI INTRU AMINTIREA VITEJILOR/CAZUȚI PENTRU INFAPTUIREA ROMANIEI MARI/1921”.

Pe inelul de sunet apar mici incizii pe toată circumferința clopotului.

Clopotul a intrat în gestiunea muzeului de la Cooperativa Gutinul.

X. Clopot din bronz, turnat în anul 1850 (nr. inv. 4.752), cu dimensiunile: I=0,43 m, D=0,43 m și o greutate de 45 kg.

https://biblioteca-digitala.ro

Sistemul de prindere al clopotului este alcătuit din patru anse. Sub umăr este reprezentată o friză cu motive fitomorfe. Pe inelul de sunet este excizat anul fabricării, din care lipsește ultima cifră: „185?”.

Clopotul a intrat în gestiunea muzeului de la Cooperativa Gutinul, prin amabilitatea d-lui Durdea Mihai.

XI. Clopot din bronz, turnat în anul 1923 (nr. inv. 4.749), cu dimensiunile: I=0,37 m, D=0,38 m și greutatea de 22 kg.

Sistemul de prindere este cu șurub. Sub umăr este prezentată o friză cu motive fitomorfe. Pe centura clopotului este un text cu majuscule pe un singur rând: „FABRICA DZ CLOPOTE A ANCA CLUJ 1923”.

Pe inelul de sunet este prezentată o altă friză cu motive fitomorfe.

Clopotul a intrat în gestiunea muzeului de la Cooperativa Gutinul, prin amabilitatea d-lui Durdea Mihai.

XII. Clopot din bronz, turnat în anul 1722 (nr. inv. 4.782). Are următoarele dimensiuni: I=0,30 m, D=0,30 m, cu o greutate de aproximativ 18 kg.

Sistemul de prindere este format din patru anse. Sub umăr și pe centura clopotului este turnat un text pe două rânduri, pe rândul de jos intercalându-se un basorelief reprezentând-o pe Fecioara Maria cu Pruncul Iisus. Textul, în chirilică, este urmă-

https://biblioteca-digitala.ro

torul: „ACEST CLOPOT AL A(?) E(?) POMANĂ. CLOPO/TARIU VASALIE LA BESERECA POENARIULUI 1722”.

Credem că a aparținut fie bisericii din Poienile Izei (localitate care în trecut avea denumirea Poienile Glodului), fie bisericii din Poienile de sub Munte.

Clopotul a intrat în gestiunea muzeului de la Cooperativa Gutinul.

XIII. Clopot din bronz, turnat în anul 1771 (nr. inv. 765), cu dimensiunile: I=0,25 m, D=0,23 m și o greutate de 12 kg. Sistemul de prindere este format din patru anse. Sub umăr, încadrat de două șiruri de motive fitomorfe, este un text pe un singur rând în limba latină: „COLL: [EGIUM] SOC.[IETATIS] JESU[S] NBA/NAGY BA-NYAJ 1771. B.[EATAE] M.[ARIAE] V.[IRGINIS] H.[ONORE]”. Traducerea textului: „Colegiul Societății lui Isus din Baia Mare, anul 1771. În onoarea Sfintei Fecioare Maria”.

Pe centura clopotului este simbolul ordinului iezuit.

XIV. Clopot din bronz (nr. inv. 4.754), cu dimensiunile: I=0,15 m, D=0,15 m și o greutate de 3 kg. Sistemul de prindere este format din patru anse. Sub umărul clopotului este reprezentată în relief o friză cu forme fitomorfe. Pe centură apare în relief cifra romană „XII”.

https://biblioteca-digitala.ro

Clopotul a intrat în gestiunea muzeului de la Cooperativa Gutinul, prin amabilitatea d-lui Durdea Mihai.

XV. Clopot din bronz (fără nr. de inv.), având dimensiunile: I=0,32 m, D= 0,32 m și o greutate de 17 kg. Sistemul de prindere este prin agățare. Sub umărul clopotului, sunt reprezentate două frize cu motive fitomorfe.

XVI. Clopot din bronz (nr. inv. 759), cu dimensiunile: I=0,18 m, D=0,21 m și o greutate de 6 kg. Sistemul de prindere este prin șurub. Clopotul are atașat și jugul pe șurubul de prindere. Nu prezintă nici o incizie.

https://biblioteca-digitala.ro

XVII. Clopot din bronz turnat în anul 1964 (nr. inv. 4.750), cu dimensiunile: I=0,29 m, D=0,30 m, cu o greutate de 14 kg. Sistemul de prindere este format din patru anse. Pe centura clopotului este incizat textul cu majuscule pe două rânduri: „D.N.Î.N.A 1964/M.A.T.E.I.D.U.M.I.T.R.U.R".

Clopotul a intrat în gestiunea muzeului de la Cooperativa Gutinul prin amabilitatea d-lui Durdea Mihai.

XVIII. Clopot din bronz, turnat în anul 1907 (nr. inv. 4.721), cu dimensiunile: I=0,30 m, D=0,28 m, având o greutate de 15 kg.

Sistemul de prindere este alcătuit din patru anse. Pe centura clopotului, încadrat între două frize, este incizat textul din care reiese meșterul turnător și anul în care s-a realizat: „E FĂCUT DE TEODOR PAUILESCU 1907".

Prezintă o fisură de la inelul de sunet până la jumătatea centurii.

Bibliografie:

Registrele de inventariere a bunurilor culturale ale Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș.

Volker Wollmann, *Patrimoniu preindustrial și industrial în România*, vol. VIII, Sibiu, Editura Honterus, 2020.

https://biblioteca-digitala.ro

TEMATICA BALCICULUI ÎN COLECȚIA REGALĂ DE LA MUZEUL NAȚIONAL BRAN

Nicoleta PETCU[1]

BALCIC THEME IN THE ROYAL COLLECTION FROM THE BRAN NATIONAL MUSEUM

ABSTRACT

Bran and Balcic were among the favorite residences of Queen Maria of Romania. This paper presents movable cultural property from the Bran National Museum that belonged to the royal collection in Bran and remind us of the interwar Balcic: paintings made by Samuel Mützner, C.C. Constantinescu, Ottilia Michail Oteteleșanu as well as decorative art pieces found in the vintage rooms from the Balcic royal residence. The identified objects show not only their artistic value, but also the indisputable connection between these two royal properties.

Keywords: Queen Maria of Romania, Bran, Balcic, Samuel Mützner, C.C. Constantinescu, Ottilia Michail Oteteleșanu, Bran National Museum.

Reședințele regale de la Bran și Balcic au fost pentru regina Maria a României locuri unde visul a devenit realitate. La Bran, regina a primit în dar castelul de la autoritățile orașului Brașov, potrivit actului de donație de la 1 Decembrie 1920, ca semn de prețuire pentru contribuția adusă la înfăptuirea Marii Uniri, edificiul urmând să fie restaurat și împodobit potrivit sfaturilor artistice ale arhitectului Karel Liman.

După restaurarea Castelului Bran, a urmat, începând din 1925, amenajarea reședinței regale de la Balcic. Aflat la sud de orașul Constanța, în cadrilaterul de la Marea Neagră, astăzi în Regiunea Dobrici din Bulgaria, frumosul orășel Balcic cu deschidere la mare, cu deosebita Coastă de Argint și căsuțele înșirate în amfiteatru, pe pantele abrupte ale dealurilor, până aproape de mare, a fost o așezare românească în perioada 1913-1940. Aici, aproape de mare, pe coasta terenului de la malul mării, regina Maria a României a înfăptuit o frumoasă reședință de vară cu mai multe construcții, printre care se evidențiază vila cu minaret *Cuibul Solitar* („Tenha Juvah", în limba turcă), o construcție de inspirație orientală, vila *Săgeata Albastră* („Mavi Dalga", în limba turcă), *Casa Suitei* („Sabur Jevi", în limba turcă), colonada *Apele Păcii* („Suliman Leic", în limba turcă), numită și *Loja Romană*, capela ortodoxă *Stella Maris*, vechea moară și o frumoasă grădină cu numeroase terase construite pe panta abruptă a dealului, cu pergole, vase decorative, statui, cruci de piatră, cu izvoare, zăgazuri, punți peste apă, alei pietruite, scări de piatră, canale și bazine cu apă, o fântână și foarte multe flori, care înfloreau din primăvară până în toamnă, „de la bujorii grei

[1] Șef de secție, Secția de istorie „Regina Maria", Muzeul Național Bran;
e-mail: nicoleta_petcu_dana@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

numai o flacără și crinii înalți de bunăvestire până la gherghinele și tufănelele piloase”[2].

Unitatea religiilor, a neamului omenesc, sugerată de credința Baha'i, îmbrățișată și de regina Maria, reprezintă o sursă de inspirație în alegerea temelor preferate care au stat la baza amenajării reședinței regale de la Balcic. Domeniul regal de la Balcic, un loc al păcii, cuprindea construcții și grădini sugerate de diverse simboluri religioase, printre acestea numărându-se vila cu minaret inspirată de arhitectura geamiilor turcești, alături de paraclisul ortodox de tradiție bizantină (Capela *Stella Maris*), dar și grădinile *Allah* și *Ghetsimani*. În grădinile amenajate de suverană erau cruci mari ortodoxe de piatră, cu inscripții, ca „simbol al speranței și mântuirii”[3], basoreliefuri dedicate Maicii Domnului, dar și pietre tombale otomane. Templul *Maria Ruh*, care a primit numele după cel al misionarei din Anglia a credinței Baha'i, ca o încununare a concepției unității religiei, a fost o lucrare neterminată. Construcțiile de pe domeniul reginei Maria aveau și componente autohtone, cum ar fi cerdacurile în stil bulgăresc. Pavilionul cu colonadă concepută ca pe un claustru de mănăstire[4], dispusă în jurul bazinului cu apă, *Suliman Leic*, poate fi asemănat cu scăldătoarea Vitezda din Ierusalim[5], menționată în Noul Testament, amintind și de anticele băi romane, dar și de spiritul civilizației islamice. Deasupra cișmelei, datată încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care alimentează bazinul, se păstrează următoarea inscripție: „Beți sănătoși din apa limpede de la această cișmea nouă, ridicată cu ajutorul lui Asan Ugli, fiul lui Holed aga”[6]. Întregul complex cu clădiri și grădini așezate în terase, cu fața spre mare, cu multe trepte din piatră, cu porți din fier forjat și cu canale și bazine de apă, amintesc, după unii autori, de labirintul regelui Minos din insula Creta, dar și de grădinile maure ale Alhambrei din Spania[7].

Regina Maria, în lucrarea „Țara pe care o iubesc. Memorii din exil”, își amintea despre orașul aflat la marginea mării: „Balcicul este un oraș mititel și pitoresc, care aproape că se rostogolește în mare. Așezate în mici pâlcuri dezordonate, căsuțele sale turcești o iau în jos pe râpă, ca și cum ar aluneca treptat, ademenite de apa de sub ele.

O stradă abruptă duce la un port miniatural, iar pe ambele părți faleze din piatră cenușie, cu forme ciudat de rotunde, alcătuiesc un golf deasupra căruia se întinde mica așezare, într-o pașnică izolare.

Am fost acolo doar o dată, dar am păstrat o amintire vie a aspectului său pitoresc, a localnicilor de semințiidiferite ce se îmbulzeau în jurul meu, a fermecătoarelor

[2] Emanoil Bucuța, *Balcic*, București, Editura Cronicar, 2003, p. 63-64.
[3] Regina Maria a României, *Însemnări zilnice (1 ianuarie-31 decembrie 1926),* vol. VIII, traducere de Sanda Ileana Racoviceanu, îngrijire de ediție, cuvânt înainte și note de Vasile Arimia, București, Editura Cognitia, 2010, p. 174.
[4] Rodica Rotărescu și colectiv, *Casele de vis ale reginei Maria – Castelul Balcic*, Muzeul Național Peleș, 2013, p. 33.
[5] Roșița Malceva-Zlatkova, *Castelul Balchik în fotografii vechi*, Ruse, GR21-CREATIVE TEAM, p. 11.
[6] *Ibidem*.
[7] Alexandăr Lambov, *Castelul la Balcic, cunoscut și necunoscut*, traducere în limba română de Pavel Sulai, Varna, Editura „Slavena”, p. 15-16.

https://biblioteca-digitala.ro

sale căsuțe cocoțate, care păreau să se agațe cu dificultate de povârnișurile înguste și abrupte”[8].

Balcic, 1937. Carte poștală ilustrată, colecția Daniela Petcu
(carte poștală ilustrată primită de la Gheorghe Ștefănescu)

În perioada interbelică, datorită farmecului deosebit, Balcicul a devenit un oraș de artă, locul preferat pentru creația a numeroși scriitori și pictori. Aici „puteai întâlni pictori cu șevaletul admirând imagini care apoi răsăreau pe pânzele lor, dându-le o viață nouă”[9]. În 1931, Emanoil Bucuța, în lucrarea „Balcic”, considera că în pictură „Balcicul a creat un adevărat curent cu putere aproape de școală. Curentul s-a băgat de seamă, nu numai la toate răspântiile orașului însuș[i], unde pictorul cu schela lui de scândură a ajuns o apariție obișnuită, dar, pentru cei cari nu se duceau atât de departe și pentru toată lumea, la expozițiile fiecărui an. (...) Marina, care era foarte răspândită la noi, a avut adevărate revărsări, și exotismul oriental, care ne plimba pictorii prin Turcia sau prin Algeria și Maroc, s-a așezat aici ca la izvoare”[10]. Despre școala de pictură a Balcicului, același autor menționează: „Școala Balcicului nu putea să fie decât o școală de lumină, și mai puțin de exotism oriental. Toate pânzele și desenele venite de-acolo cântă acest cântec al soarelui, care nicăieri în altă parte nu strălucește mai curat și nu vibrează mai cromatic din întâlnirea lui cu lucrurile. Fiecare ceas al zilei înseamnă o nouă și o nouă schimbare de decor. Natura își anină și alte podoabe, prin treceri încete, care dau cu atât mai mult fiorul nesfârșitului. Albastrul de-acum nu mai seamănă cu albastrul de-adineauri și trandafiriul de-aici e altul decât pembeul de-alături, cânepiul malului altul decât tutuniul unui perete coșcovit. Mulțimea lucrărilor din Balcic, ale aceluiaș pictor, se datorește nu numai belșugului de motive, ci luptei cu sine însuș[i] și cu o materie nespus de fugătoare. Fiecare grup de case, fiecare perspectivă, fiecare cafenea, fiecare cadână au fost zugrăvite de mai multe ori, de mai mulți. Unii, cari au venit cu o formă apăsat conturată au ajuns să topească totul în atmosferă, alții, alburoși și prieteni ai petei pusă de dragul ei, s-au

[8] Maria, Regină a României, *Țara pe care o iubesc: memorii din exil*, traducere din engleză și postfață de Maria Berza, București, Editura Humanitas, 2016, p. 71.
[9] Balcica Măciucă, *Balcic*, București, Editura Semne, 2013, p. 9.
[10] E. Bucuța, *op. cit*., p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro

trezit înmănunchind impresiile și individualizând”[11]. Amintindu-și de starea de spirit a Balcicului interbelic, Balcica Măciucă, poetă și critic de artă, fiica primarului din Balcic, Octavian Moșescu, mărturisea în scrierile sale: „Balcicul era o școală nu numai pentru tinerii care veneau aici să-și verifice talentul, ci și pentru pictorii care își definiseră personalitatea artistică. Toată pictura românească avea, la un moment dat, ca temă predilectă Balcicul. Era cel mai căutat motiv de inspirație pentru pictorii atrași de lumină și culoare. Balcicul pătrunsese, ca o cucerire a artiștilor, în expoziții, pinacoteci și colecțiile particulare”[12].

La Balcic, alături de o serie de pictori – cum ar fi Alexandru Szatmary, cel care a adus-o pe regina Maria la Balcic, „într-un popas care trebuia să fie numai de un ceas în drum spre Cavarna”[13], Jean Al. Steriadi, Ion Teodorescu-Sion, Marius Bunescu, Ștefan Popescu, Petre Iorgulescu Yor, Cecilia Cuțescu-Stork, Nicolae Dărăscu, Ștefan Constantinescu, Lucian Grigorescu, Gheorghe Petrașcu, Nicolae Tonitza, Francisc Șirato, Ștefan Dimitrescu, Oscar Han și mulți alții –, a poposit și cuplul Rodica Maniu și Samuel Mützner, care avea și o casă în Balcic, pictorul C.C. Constantinescu-Ali Baba, dar și pictorița Casei Regale, Ottilia Michail Oteteleșanu.

Samuel Mützner, după ce fusese în Japonia, Manciuria, America de Sud[14], a descoperit Balcicul în 1924, devenind un constant și pasionat iconograf al locului[15]. „Balcicul l-a subjugat imediat și tehnica pointilistă, pe care o adoptase influențat de neoimpresioniștii francezi Signac și Seurat, o erupție de lumină fărâmițată în tușe mărunte de culoare, aduce pe pânzele lui un Balcic nu numai contemplat, dar înțeles în ceea ce avea mai caracteristic. Experiența impresionistă s-a concretizat la Balcic în multe pânze, artistul hoinar până atunci adunându-și aici rodul experiențelor însușite în timpul lungilor sale călătorii”[16], mărturisea Balcica Măciucă în amintirile sale.

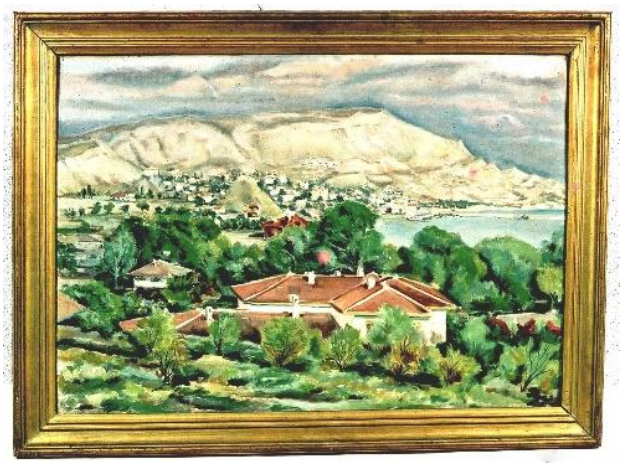
Samuel Mützner, ***Iarna la Balcic***, pictură în ulei pe pânză, 1924
(Muzeul Național Bran, nr. inv. C. 1096, fotografie realizată de Árpád Udvardi)

[11] *Ibidem*, p. 69-70.
[12] Balcica Măciucă, *op. cit*., p. 129.
[13] E. Bucuța, *op. cit*., p. 61.
[14] Balcica Măciucă, *op. cit*., p. 143.
[15] Doina Păuleanu, *Balcicul în pictura românească*, ediția a II-a revizuită, București, Editura ARC 2000, 2007, p. 262.
[16] Balcica Măciucă, *op. cit*., p. 143.

https://biblioteca-digitala.ro

În colecția regală de pictură a Muzeului Național Bran se identifică o lucrare în ulei pe pânză, „Iarna la Balcic”, semnată în colţul din stânga jos, cu gri, de Samuel Mützner în 1924. Pictura de la începutul perioadei balciciene înfăţişează un colţ din exoticul Balcic românesc, iarna, într-o manieră influențată de impresionism, cu tuşe mai mici sau mai largi de culoare. Clădirile pictate în prim-plan sunt acoperite de zăpadă, iar în depărtare se observă marea, relieful deluros şi cerul cu nori. Lucrarea este dominată de tonuri reci de albastru, gama cromatică fiind completată de verde, gri, violet, alb, brun şi tonuri de ocru.

Dintre lucrările pictorului Constantin C. Constantinescu, numit și Ali Baba (1879-1967), prieten cu Ștefan Constantinescu și cu Lucian Grigorescu[17], se păstrează în colecția Muzeului Național Bran două picturi în ulei pe pânză care abordează teme cu peisaje din Balcic. Unul dintre peisaje, cu certe calități plastice, ilustrează un golf de mare, cu case și vegetație în prim-plan, iar în depărtare se observă Coasta de Argint cu mici construcții îngrămădite printre arbori la poalele dealului, dispuse în amfiteatru. Spaţialitatea este obţinută prin construcţia riguroasă şi prin subtila armonizare a cromaticii perspectivale de la nuanţe de verde ale arborilor și tufișurilor, şi cele de roşu ale acoperișurilor de case, cu mult alb de prim-plan, la griurile din fundal. În 1931, criticul Aurel D. Broșteanu observa că instinctul de vagabondaj și independența nepăsătoare în plan uman a lui C.C. Constantinescu nu se regăsesc în limpezimea peisajelor, grija față de adevărul local, convertirea picturalului în pitoresc și impresia de stampă geografică pe care le produc peisajele sale[18]. De asemenea, observa „diferențierea calitativă a tonurilor”, aerul care circulă „împrejurul lucrurilor, dând orizontului o pâlpâire imperceptibilă”[19].

C.C. Constantinescu, ***Peisaj din Balcic***, pictură în ulei pe pânză
(MNB, nr. inv. C 1.535, fotografie realizată de Árpád Udvardi)

[17] Doina Păuleanu, *op. cit*., p. 197.
[18] Apud Doina Păuleanu, *op. cit*., p. 197. Aurel D. Broșteanu, *Pitoresc și pictural*, în „Gândirea”, X, 1931, p. 485-486.
[19] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

C.C. Constantinescu, ***Peisaj cu bărci la Balcic***, pictură în ulei pe pânză
(MNB, nr. inv. C. 1.334, fotografie realizată de Árpád Udvardi)

Cea de-a doua pictură a lui C.C. Constantinescu, „Peisaj cu bărci la Balcic", ilustrează tot un golf de mare, dar particularizat cu trei bărci pe malul apei, în plan depărtat observându-se un deal alburiu cu o culme domoală, care are pe poale o zonă cu case și arbori. Bărcile trase pe mal, „parcă uitate în timp și spațiu pe țărmul unei mări aparent liniștite", erau numite de oamenii locului „mahoane"[20]. Cu privire la locurile neînsemnate transformate în opere de artă de penelul pictorilor, Balcica Măciucă mărturisea în lucrarea „Balcic" următoarele: „Intuiția artistică rafinată i-a ajutat pe pictori să surprindă în imaginea fiecărui colț de aici, pentru alții neinteresant, o mărturie a unei înțelegeri profunde a poeziei locurilor"[21]. Tonalitatea picturii „Peisaj cu bărci la Balcic" este deschisă, predominând griurile colorate deschis, cu acorduri de verde, roșu, albastru sau galben. La fel ca și în primul peisaj, lumina este directă, egală. Bărcile primesc nuanțe de albastru cobalt, roşu permanent, umbră arsă şi albastru Prusia, iar cerul are o nuanţă de albastru cobalt deschis. În lucrare abundă orizontalele, ceea ce imprimă o notă de calm compoziției. Tabloul păstrează rama din perioada interbelică, cu aplicaţii de stuc cu ornamente vegetale, finisate cu bronz auriu.

Ottilia Michail Oteteleşanu (1885-1973), pictoriță a Casei Regale și protejată pe linie artistică a reginei Elisabeta a României, după ce a studiat desenul și pictura cu Sava Henția la Conservatorul de Muzică din București, și-a finalizat studiile artistice la Berlin, unde s-a specializat în tehnica emailului, și la Paris, luând lecții de gravură. Artista a realizat portrete ale regelui Carol I al României și ale reginei Elisabeta a României, cópii după picturile vechilor maeștri pentru Castelul Peleș[22]. După trecerea în eternitate a reginei Elisabeta, s-a numărat în continuare printre artiștii Casei Regale a României. Aflată în anturajul regal, Ottilia Michail Oteteleşanu realizează peisaje în acuarelă la reședințele preferate ale reginei Maria a României: Branul și Balcicul. Din colecția regală, Muzeul Național Bran păstrează două acuarele ale pic-

[20] Balcica Măciucă, *op. cit*., p. 137.
[21] *Ibidem*.
[22] http://patzeltart.ro/v/OTETELESANU+-+MICHAIL+OTILIA_001.

https://biblioteca-digitala.ro

toriței, peisaje realizate după natură, la Balcic. Una dintre acuarele, semnată în 1930, intitulată „Peisaj cu case din Balcic”, este o lucrare cu tonalitate deschisă, cu dominantă rece (albastru de cobalt) în acord cu alburile încălzite cu oranj şi ocru-galben, roșu sau umbră arsă. Pictura înfățișează o stradă îngustă cu trepte de piatră urcând spre o construcție, o veche moară de la reședința regală de la Balcic a reginei Maria. Același peisaj este fotografiat și publicat în 1932 în albumul lui Al. Bădăuță, „Privelişti românești”, apărut la îndemnul regelui Carol al II-lea.

Ottilia Michail Oteteleşanu, ***Peisaj cu case din Balcic***, acuarelă pe hârtie, 1930
(MNB, nr. inv. C. 1.258, fotografie realizată de Árpád Udvardi)

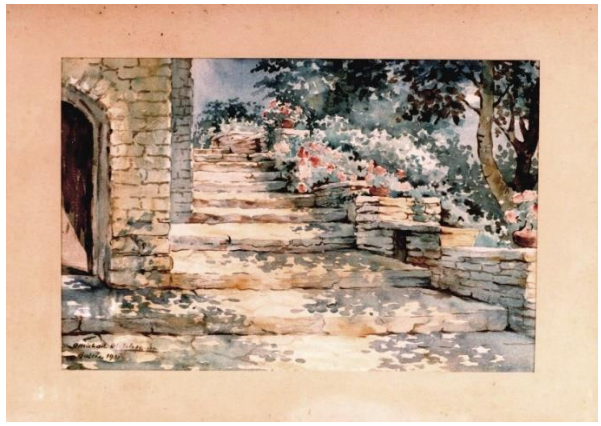

Colţ oriental la Balcic (Al. Bădăuță, *Privelişti românești*, București,
Atelierele de Foto-Roto-Gravură „Adevărul” - S.A., 1932, p. 79;
MNB, nr. inv. C. 2.115)

Cealaltă acuarelă, semnată în 1931, ilustrează un colţ din grădina reginei Maria de la Balcic, din apropierea vilei *Mavi Dalga*, fiind reprezentate nişte scări de piatră cu un parapet placat cu piatră, decorat cu vase de lut împodobite cu flori. Într-o parte se observă uşa arcuită a clădirii, zidurile acoperite cu piatră, iar în cealaltă parte apar crengile unui copac şi vegetaţie. Domină zona de umbră cu tonuri reci, de

https://biblioteca-digitala.ro

albastru cobalt, datorată vegetației abundente. Sunt și porțiuni de lumină, solare, mai mici, redate cu alb și tonuri de oranj și ocru-galben. Gama cromatică cuprinde tonuri de albastru, verde, roşu, oranj și ocru-galben, alături de nuanţe de brun. În cele două acuarele ale Ottiliei Michail Oteteleșanu culorile au transparență, observându-se și accente cu linii mai subțiri.

Ottilia Michail Oteteleșanu, ***Peisaj cu scări la Balcic***, acuarelă pe hârtie, 1931 (MNB, nr. inv. C. 1.917, fotografie realizată de Árpád Udvardi)

Regina Maria la *Mavi Dalga* (imagine publicată în Diana Mandache, *Balcicul reginei Maria*, București, Editura Curtea Veche Publishing, 2014, p. 104)

O altă acuarelă din colecția Muzeului Național Bran, care provine probabil din fondul regal, redă un colț din Balcic, fiind realizată fără prea multe detalii, în culori transparente, cu tonuri de oranj, nuanţe de verde, albastru, violet, roşu, gri, tonuri de galben-verzui. Clădirea mai înaltă, cu două turnuri (moara din Balcic), se poate identifica și în alte picturi, cum ar fi: „Vedere la țărmul mării” de Ștefan Dimitrescu (ulei pe carton, semnat, nedatat, de la Complexul Muzeal Național Moldova-Iași), „Moară la Balcic” (ulei pe pânză, semnat, nedatat, de la Muzeul de Artă Cluj-Napoca) și „Balcic” (ulei pe carton, semnat, nedatat, de la Muzeul „Vasile Pârvan”, Bârlad), lucrări semnate de Dumitru Ghiață, „Peisaj” de Lucian Grigorescu (ulei pe pânză, semnat, nedatat, de la Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea) sau „Peisaj din

https://biblioteca-digitala.ro

Balcic" de Alexandru Moser Padina (ulei pe pânză, nesemnat, nedatat), aflat în colecția Muzeului Național de Artă al României[23]. În lucrarea „Acoperișuri roșii, Balcic" (ulei pe pânză, semnat, nedatat), din colecția Muzeului de Artă Constanța, Ștefan Constantinescu a înfățișat clădirea din dreapta imaginii, cu etajul care depășește parterul, și casa cu lemn negru de peste drum, cu gard de piatră[24].

Peisaj cu case la Balcic
(MNB, nr. inv. C. 1.563,fotografie realizată de Árpád Udvardi)

Tematica pitorescului Balcic, redată în picturile aflate în colecția Muzeului Național Bran, completa în perioada interbelică interioarele create de regina Maria la Bran. „Regina era o artistă, pentru ea frumosul era un punct cardinal, iar frumosul însemna și culoare. Pictura a fost, de altfel, primul domeniu în care și-a încercat talentul. Adeseori, a fost auzită rostind cuvintele «gândesc în culoare». Și, îndrăznesc să afirm, a simțit prin culoare"[25], mărturisea criticul de artă Balcica Măciucă. Tablourile pictate cu teme balciciene au reprezentat la Bran una dintre componentele preferate în organizarea interioarelor de epocă. Inventarul bunurilor aflate în Castelul Bran la data de 31 decembrie 1947, realizat după abdicarea regelui Mihai I al României, menționează cele două acuarele ale Ottiliei Michail Oteteleșanu în camera din turnul rotund al castelului, unde era amenajată călcătoria[26], iar picturile lui C.C. Constantinescu în camerele Casei Administrației și Locuința de Iarnă, un complex arhitectural amenajat de principesa Ileana a României în clădirile care pe vremuri adăposteau vama dintre Transilvania și Țara Românească, iar în timpul reginei Maria, Casa Suitei[27].

În anul 2013, trei dintre tablourile cu peisaje din Balcic (peisajele lui C.C. Constantinescu și cel al lui Samuel Mützner) au făcut parte din expoziția temporară

[23] Doina Păuleanu, *op. cit.*, p. 121, 176, 177, 185, 281, 372, 373 și 376.
[24] *Ibidem*, p. 63 și 370.
[25] Balcica Măciucă, *op. cit.*, p. 205.
[26] Arhivele Naționale București, Fond *Ministerul Artelor si Informațiilor. Direcția Administrativă*, dosar nr. 349/1948, f. 137.
[27] Nicoleta Petcu, *Casa Vămii de la Bran în perioada interbelică*, în „Țara Bârsei", II (XIII), (serie nouă), nr. 2, Muzeul „Casa Mureșenilor" Brașov, 2003, p. 93.

https://biblioteca-digitala.ro

„Salonul de ceai al reginei Maria”, organizată într-o cameră de la parterul pavilionului central al clădirilor Vămii Medievale Bran, iar cele trei acuarele cu peisaje balciciene au fost valorificate cu prilejul expoziției temporare „Mobilier în stil Bran”, deschisă publicului în perioada 2016-2017. Astăzi, cele trei acuarele și picturile în ulei ale lui C.C. Constantinescu fac parte din expoziția permanentă a muzeului, amenajată în imobilul din strada Aurel Stoian nr. 14, din Bran, potențând din punct de vedere artistic *Sala cu mobilier neoromânesc* și recompunând atmosfera preferată a suveranei.

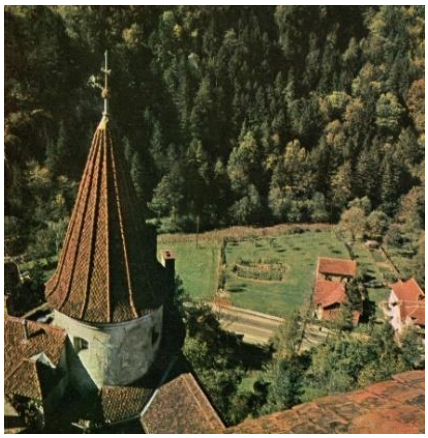
Muzeul Național Bran. Sala cu mobilier neoromânesc
(fotografie realizată de Constantin Dina, 2018)

Dacă aceste lucrări aduceau Balcicul la Bran, o serie de obiecte de artă decorativă din metal sau lemn, care decorau interioarele de epocă ale Castelului Bran, se regăseau și în camerele amenajate de regina Maria la vila *Tenha Juvah*. Inventarele de epocă și imaginile din perioada interbelică ne dovedesc acest lucru. Între cele două reședințe regale exista o legătură de suflet, poate și o oarecare armonie artistică, datorate augustei proprietare. La Bran, apoi la Balcic, suverana și-a materializat viziunea artistică în ceea ce privește stilul artistic personal de decorare a interioarelor, pornind de la acele „odăi românești”, înfrumusețate cu „acel ceva fără nume”, care se va numi stilul artistic „Regina Maria”[28]. Atât la Bran, cât și la Balcic, erau amenajete interioare caracterizate prin eclectism, cu tot felul de obiecte preferate, aranjate în camere văruite în alb, cu mici nișe în grosimea zidului, cu vase de piatră adosate pereților, cu rol de agheasmatare, cu șeminee albe, unele „combinate cu sobe copiate după modelul turcesc”[29] de la Balcic, cum este cazul celor de la *Tehna Juvah*, iar altele decorate cu cahle transilvănene ale meșterilor sași, în cazul celor de la Bran, sau mici ferestre cu traforuri bizantine din piatră, un univers care ilustrează pe deplin ideile artistice ale reginei Maria, marcate de Art Nouveau, dar și de stilul național, neoromânesc. La Balcic, o influență majoră în concepția artistică a reginei a avut-o arta și civilizația turcă, determinată de atmosfera orientală a locului. În 4 septembrie 1928, pentru regina Maria a României, Castelul Bran și cu *Tehna Juvah*, cele două case pe care le iubea deopotrivă, erau „fiecare cu decorul său, cu atmosfera lor atât de diferită”[30].

[28] Regina Maria, *Casele mele de vis*, în „Boabe de grâu”, nr. 2, aprilie 1930, p. 74.
[29] Regina Maria a României, *Însemnări zilnice* ..., p. 115.
[30] *Ibidem*, p. 306.

https://biblioteca-digitala.ro

Totuși, deși erau în locații diferite, una la munte, alta la mare, cele două case aveau și unele asemănări. Un lucru preluat de la Bran este și harpa eoliană din vârful minaretului, un turn cu secțiune circulară, cu rol doar de observație și contemplare a frumuseților Balcicului. La Bran, într-un loc aflat în bătaia vântului, același tip de harpă, numit local orgă eoliană, era instalat pe vârful turnului rotund, situat pe latura de vest a castelului.

Castelul Bran, turnul de vest cu orga eoliană
(fotografie realizată de Gabriela Cocora pentru albumul *Castelul Bran* tipărit la I.P. „Fabrica de Timbre", București, p. 77)

Balcic, vila *Tenha Juvah,* minaretul cu harpa eoliană
(fotografie realizată de Nicoleta Petcu în 2010)

Și la Bran, apoi și la Balcic, la dorința reginei Maria, în parcurile regale au fost ridicate cruci de piatră, iar capela ortodoxă *Stella Maris* de la Balcic a fost modelul pe care principesa Ileana a României, fiica suveranei, l-a ales în 1947 pentru lăcașul de cult ortodox din curtea spitalului de război de la Bran, unde intenționa să adăpostească caseta cu inima reginei Maria, adusă la Bran de la Balcic, în anul 1940, ca urmare a cedării Cadrilaterului Bulgariei.

https://biblioteca-digitala.ro

Biserica *Stella Maris* din Balcic
(Al. Bădăuță, *Privelişti româneşti*, București, Atelierele
de Foto-Roto-Gravură „Adevărul" - S.A., 1932, p. 185; MNB, nr. inv. C. 2.115)

Capela din Bran
(fotografie realizată de Nicoleta Petcu în 2014)

În camera reginei Maria de la Balcic, potrivit imaginilor de epocă, descoperim un interior cu mobilier comod, cu divane acoperite cu perne, cu diferite țesături, cu fotolii tapițate, cu măsuțe joase, cu candele, cruci și icoane ortodoxe, cu vase orientale sau occidentale, pline cu flori. În 15 aprilie 1926, contabilizând lucrurile necesare amenajării vilei *Tehna Juvah*, regina nota: „De când am început să construiesc am început să strâng pentru ea tot felul de lucruri vechi deosebite, inclusiv o colecție de icoane vechi și candelabre de argint pentru că această casă va fi esența stilului și gustului meu particular, o perfecție tip-top potrivit ideilor mele. (...) Toate vasele mele vechi deosebite, vazele de aramă, de bronz, de piatră, vor fi la fel de potrivite aici ca și la Bran. De fapt, *Tenha Juvah* va deveni cel mai puternic rival al Branului"[31].

[31] *Ibidem*, p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro

Balcic, vila *Tenha Juvah*. Camera reginei Maria
(imagine publicată în Diana Mandache, *op. cit.*, p. 71)

Fotoliu, atelier românesc, începutul secolului al XX-lea
(MNB, nr. inv. C. 1.374, fotografie realizată de Árpád Udvardi)

Dintre piesele de mobilier din camera reginei de la Balcic, se remarcă un fotoliu cu șezuta tapițată și cu spătarul din lemn crestat cu motive neoromânești, un tip de mobilier întâlnit și la reședința de la Bran, în colecția Muzeului Național Bran existând două fotolii asemănătoare (nr. inv. C. 1.374 și nr. inv. C. 1.626). Un vas de tip „Kovsch" din lemn sculptat, sub formă de rață, identic cu cel care se păstrază în colecția Muzeului Național Bran, se afla pe covorul de lângă divanul din camera reginei de la vila *Tenha Juvah*, iar lângă șemineu, pe lada grecească, regina Maria așeza uneori o frumoasă casetă de argint sub formă de rodie [32], asemănătoare cu piesa care se păstrează în colecția muzeului din Bran.

[32] Diana Mandache, *op. cit.*, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro

Vas tip *Kovsch*, atelier rusesc, secolul al XIX-lea
(MNB, nr. inv. C. 144, fotografie realizată de Árpád Udvardi)

Casetă, sfârșitul secolului al XIX-lea
(MNB, nr. inv. C. 247, fotografie realizată de Árpád Udvardi)

Mai menționăm, din camera reginei de la Balcic, un arzător de mirodenii din alamă aurită, piesă care era întâlnită și în dormitorul suveranei de la Castelul Bran.

Balcic, vila *Tenha Juvah.* Camera reginei Maria
(imagine publicată în Diana Mandache, *op. cit.*, p. 73)

Vas de ars mirodenii, atelier oriental, secolul al XIX-lea
(MNB, nr. inv. C. 246, fotografie realizată de Árpád Udvardi)

https://biblioteca-digitala.ro

În sufrageria reginei de la Balcic, pe masă erau preferate sfeșnice din argint identice cu unele piese care se află în inventarul muzeului din Bran, iar o valoroasă cană de cositor, aidoma celei din colecția muzeului din Bran, decora șemineul[33].

Șfeșnic, secolul al XIX-lea
(MNB, nr. inv. C. 248, fotografie realizată de Árpád Udvardi)

Balcic, vila *Tenha Juvah*. Sufrageria
(imagine publicată în Diana Mandache, *op. cit.*, p. 75)

Cană, secolul al XVII-lea
(MNB, nr. inv. C. 802, fotografie realizată de Árpád Udvardi)

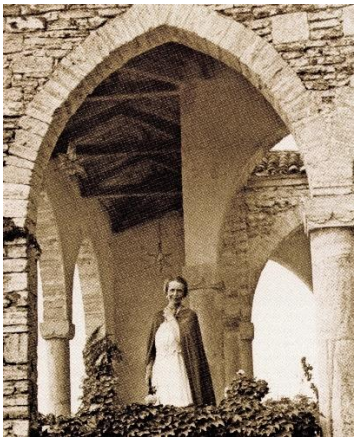
[33] Rodica Rotărescu și colectiv, *op. cit.*, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro

O lampă sub formă de stea, similară celor de la pavilionul *Apele Păcii*, astăzi înlocuite de felinare, se mai păstrează în colecția Muzeului Național Bran.

Lampă, începutul secolului al XX-lea
(MNB, nr. inv. C. 1.562, fotografie realizată de Árpád Udvardi)

Regina Maria la *Apele Păcii*
(imagine publicată în Diana Mandache, *op. cit.*, p. 97)

La Bran, regina Maria a „redeșteptat la o viață nouă, micul castel părăsit", iar „*Tenha-Juvah* de la Balcic a fost locul cel înfăptuit", unde suverana a făcut „din vis un adevăr"[34]. Branul și Balcicul au fost cele mai iubite case de vis ale reginei Maria, iar obiectele care se păstrează din fondul regal în colecția Muzeului Național Bran ilustrează, alături de valoarea lor artistică, și legătura incontestabilă dintre cele două proprietăți regale.

[34] Regina Maria, *Scrisoare către Țară*, în „Revista Subofițerilor" (Activi din toate armele), sub înaltul patronaj al M.S. Regelui Carol al II-lea, No. 266-267-268/Iulie-August-Sept. 1938, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

DRUMUL CERAMICII ARHEOLOGICE DE LA DESCOPERIREA *IN SITU* LA EXPUNEREA MUZEALĂ

Ligia Otilia TEODOR[1]

THE PATH OF ARCHAEOLOGICAL CERAMICS SINCE THE DISCOVERY *IN SITU* AT THE MUSEUM EXHIBITION

ABSTRACT

From the excavation of the ceramic material from the archaeological excavation to its valorization in a museum exhibition, the stages of the specific technological flow of restoration are covered. The present work presents the degradation of ceramics, the methods and substances used in the restoration and conservation of the pieces in order to finally delight the visiting public in the museum.

Keywords: archaeological ceramics, pottery, museum, restoration steps.

Având în vedere deosebita importanţă pe care o prezintă materialul ceramic provenit din săpăturile arheologice pentru specialiştii istorici şi arheologi, este de la sine înțeles faptul că se impune intervenția profesionistă asupra sa în scopul valorificării științifice și muzeale. De cele mai multe ori fragmentele provenite din săpăturile arheologice sunt friabile, au depuneri de pământ, calcar şi silicaţi, prezintă exfolieri ale stratului exterior de ceramică sau ale decorului. Ulterior excavaţiei, condiţiile de depozitare şi/sau manipulare pot duce şi ele la deteriorarea fragmentelor ceramice, fapt ce face dificilă studierea materialului arheologic şi prelucrarea sa de către specialişti.

Factori de degradare <u>anteriori</u> excavării

Înainte de scoaterea la suprafață a fragmentelor ceramice, starea acestora de sănătate este influențată de condițiile de zacere în sol, respectiv de pH-ul şi umiditatea solului, compoziţia chimică şi biologică a acestuia.

Agenţii fizico-chimici din sol, **sărurile solubile** de tip **cloruri**, **nitraţi, fosfaţi, sulfaţi sau carbonaţi**, determină procesele chimice care au ca efect:

- **depuneri de calcar**:

[1] Inginer, expert restaurator ceramică-sticlă-porţelan-os-corn, Centrul de Cercetare și Restaurare Conservare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași; e-mail: ligiaotiliateodor@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

- **depuneri de silicaţi**:

- **friabilitatea materialului ceramic**:

- **mobilizarea şi exfolierea stratului superior cu decor**:

Cauzele degradării din mediul ambiant:

- ***fizice*** – cu caracter mecanic (clivare, eroziune, fracturare etc.), termic (crăpări, contractări etc.) sau cauzate de radiaţiile luminoase (decolorări, degradări cromatice);

- ***chimice*** – ca urmare a reacţiilor chimice produse de diverşi compuşi chimici cu materialul ceramic ce determină eflorescenţe, corodări, deteriorări ale stratului pictural etc.;

- ***biologice*** – determinate de dezvoltarea microorganismelor sau a organismelor vegetale (licheni, mușchi, ciuperci);

- ***calamităţi naturale*** de tip cutremure, inundaţii, incendii;

- ***antropologice*** – accidente de manipulare.

https://biblioteca-digitala.ro

Condiţiile de păstrare şi manipulare a materialelor arheologice ceramice sunt şi ele un factor ce influențează degradarea. Nerespectarea strictă a principiilor de restaurare sau a fluxului tehnologic de curățare, spălare şi tratare chimică poate determina în timp apariția unor săruri recristalizate pe suprafaţa fragmentelor ceramice ca urmare a unei neutralizări necorespunzătoare şi incomplete a acizilor folosiți.

De asemenea, factorul uman poate interveni nedorit în deteriorarea pieselor ceramice prin manipularea cu neglijență, prin modul necorespunzător de întreținere şi de păstrare care se abate de la principiile şi condițiile standard ale normelor de conservare şi care poate produce loviri, zgârieturi, fisurări, fracturări, desprinderi şi spargeri.

Recoltarea corectă a materialului arheologic din excavații pentru limitarea degradării:

- perierea ușoară a pământului;
- spălare superficială fără frecare (dacă se impune neapărat);
- uscare totală înainte de ambalare;
- solicitare asistență de specialitate (restaurator) pentru extragerea vaselor prăbușite *in situ*;
- ambalare organizată strict pe careu/caroiaj;
- identificare clară prin note/bilete care să conțină toate informațiile necesare (localitate, locație, an, poziție în șantier, adâncime etc.).

Etapele fluxului tehnologic de restaurare:

1. Stoparea atacului biologic;

https://biblioteca-digitala.ro

2. Curățarea mecanică și chimică;
3. Uscarea lentă;
4. Stabilizarea pastei și a decorului;
5. Sortarea/împerecherea fragmentelor;
6. Asamblarea;
7. Completarea lacunelor;
8. Integrarea cromatică;
9. Conservarea finală.

1. **Stoparea atacurilor biologice** existente şi/sau împiedicarea apariţiei acestora se realizează prin asigurarea unor condiţii de păstrare adecvate (mediu uscat, temperatură medie constantă) şi prin acţiunea de *biocidare* condusă de conservatorul biolog prin metode specifice.

2. **Depunerile** de pământ aderente de pe suprafața fragmentelor se îndepărtează DOAR de către restauratori atestați (conform normelor legislative în vigoare), prin spălare cu apă curentă.

Depunerile cauzate de acţiunea mediului de zacere (carbonaţi, silicaţi etc.) şi sărurile solubile existente în compoziţia ceramicii, recristalizate pe suprafaţa fragmentelor odată cu schimbarea mediului se **curăță** prin tratamente chimice cu acid, urmate de neutralizări controlate până la pH neutru.

3. **Uscarea** se face lent, la temperatura ambiantă, pe grătare ce asigură circulația aerului.

4. **Stabilizarea** fragmentelor de ceramică, a pastei şi a stratului de decor se realizează prin impregnare cu diverse soluţii diluate de **lac nitrocelulozic**, **ceruri** naturale sau sintetice, substanţe macromoleculare de tipul **răşinilor acrilice** etc., aplicate prin pensulare sau imersare în soluţie, în condiţii normale sau în vid. Un aspect foarte important în alegerea substanţelor folosite în conservarea şi restaurarea pieselor este ***reversibilitatea*** acestora. Este necesar ca soluţiile utilizate în etapele de restaurare şi conservare să poată fi îndepărtate ulterior, fără a afecta starea obiectelor.

5. **Sortarea/împerecherea** fragmentelor pentru reconstituirea vaselor, în funcție de culoarea, grosimea și consistența pastei și de decor.

6. Pentru **asamblarea** pieselor din fragmente se folosesc rășini polimerice de tip vinilic, epoxidic sau acrilic.

7. **Completarea** lipsurilor dintr-o piesă se face cu ipsos de modelaj, colorat în unele cazuri în masă prin mojarare cu oxizi metalici, pe mulaj de ceară sau plastilină.

8. **Integrarea cromatică** a completărilor este opțională, dar obligatoriu *lizibilă*. Este de preferat la ceramica cucuteniană cu decor simetric previzibil.

9. **Conservarea finală** presupune stabilizarea chimică și mecanică a completărilor.

Aplicarea practică a fluxului de restaurare la câteva vase ceramice datate Cucuteni A și A-B.

Materialul ceramic din săpătura arheologică a ajuns în laboratorul de restaurare cu depuneri masive de pământ şi carbonaţi, fără atac biologic, prima fază a procesului de restaurare fiind spălarea în apă curentă.

https://biblioteca-digitala.ro

S-au eliminat apoi depunerile de calcar prin introducerea fragmentelor în baie de *acid citric* de concentraţie 20% care nu afectează pictura policromă bazată pe oxizi minerali naturali.

Neutralizarea acidului s-a realizat în flux continuu de apă curentă şi apoi la final în apă distilată până la pH neutru.

Asamblarea fragmentelor s-a realizat cu poliacetat de vinil fără plastifiant, iar porţiunile lipsă s-au completat cu ghips mojarat cu oxizi metalici la o culoare apropiată de pasta vaselor.

Integrarea cromatică şi refacerea decorului s-au realizat cu pigmenţi tempera, astfel încât completarea să fie lizibilă, urmărind în mod logic simetria desenului original.

Conservarea finală s-a făcut cu soluţie diluată de lac nitrocelulozic în acetonă.

Vas cu umăr dublu – Cucuteni A-B, Vorniceni, BT, Nr. inv. 17.445. Dimensiuni: H=32 cm, D_{buza}=10 cm, D_{max}=30 cm

***in situ* şi înainte de restaurare**

În timpul restaurării

https://biblioteca-digitala.ro

După restaurare

<u>Vas bitronconic tip amforă</u> – Cucuteni A, Scânteia IȘ, Nr. inv. 23.031. Dimensiuni: H=40 cm, $D_{buză}$=18 cm, D_{max}=28 cm.

Înainte de restaurare

În timpul asamblării

https://biblioteca-digitala.ro

După restaurare

<u>Fructieră</u> - Cucuteni A, Scânteia, IȘ, Nr. inv. 18.129. Dimensiuni: H=39 cm, D_{buza}=37 cm

În timpul asamblării/montare anse de susținere completări

După restaurare

https://biblioteca-digitala.ro

<u>Vas globular</u> – Cucuteni A-B, Vorniceni, BT, Nr. inv. 17.404. Dimensiuni: H=17 cm, D_{buza}=10 cm, D_{max}=27 cm.

Înainte și în timpul restaurării

După restaurare

https://biblioteca-digitala.ro

CERCETARE ŞI RESTAURARE CONSERVARE ELEMENTE DE PASMANTERIE PROVENITE DIN SĂPĂTURI ARHEOLOGICE, MĂNĂSTIREA CĂPRIANA, REPUBLICA MOLDOVA

Mariana GUGEANU[1], Doina ANĂSTĂSOAIEI[2], Maria GEBA[3]

RESEARCH AND RESTORATION CONSERVATION OF TRIMMINGS ELEMENTS FROM ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS, CĂPRIANA MONASTERY, REPUBLIC OF MOLDOVA

ABSTRACT

The paper presents aspects related to the research and the restoration-conservation process of some trimmings items – ornamental bands – discovered during the archaeological research carried out in 2016 at Căpriana Monastery, Republic of Moldova, in the context of the canonization procedure of Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni, proeminent figure of the Orthodox Church at the beginning of the 19th century.

The ornamental bands used as decorative elements and for making religious symbols were positioned on the velvet – upholstered coffin in the crypt of Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni. The research and restoration-conservation works carried out within the Center for Research and Restoration Conservation of Cultural Heritage, National Museum Complex „Moldova", Iași, allowed the rescue of textile pieces, in a fragmentary state – historical testimonies of the textile technique, characteristic of a certain era.

Keywords: ornamental bands, conservation, restoration, Căpriana Monastery, Bănulescu-Bodoni.

I. Date introductive

Loc cu mireasmă de legendă, de care se leagă numele unor figuri emblematice pentru istoria românilor (domnitorii Ștefan cel Mare, Petru Rareș), la Mănăstirea Căpriana, Republica Moldova, s-a scris, din nou, în zilele noastre, istorie. Mănăstirea Căpriana a fost gazda unui eveniment de importanță istorică majoră pentru Biserica Ortodoxă din Republica Moldova și anume canonizarea la data de 3 septembrie 2016 a mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. În contextul desfășurării ceremoniei de canonizare, în incinta ansamblului monahal s-au desfășurat, în prealabil, cercetări arheologice [1].

Reprezentant de marcă al bisericii ortodoxe, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni s-a aflat în fruntea Mitropoliei Moldovei în perioada 1808-1812. În anul 1813 a fost numit de către țarul Alexandru I al Rusiei în fruntea noii Arhiepiscopii a Basa-

[1] Restaurator, Complexul Muzeal Național „Moldova", Iași;
e-mail: m_gugeanu@yahoo.com.
[2] Restaurator, Complexul Muzeal Național „Moldova", Iași.
[3] CS I dr. ing., restaurator, Complexul Muzeal Național „Moldova", Iași.

https://biblioteca-digitala.ro

rabiei, cu reședința la Chișinău. A murit pe data de 30 martie 1821 și a fost înmormântat la Mănăstirea Căpriana, Republica Moldova [2].

În lumea creştină, atât ansamblul funerar, cât şi ritualul de înmormântare au fost diferite, în funcție de perioada istorică, religie și cultură. De-a lungul secolelor, acestea au evoluat, procesul fiind de durată și de complexitate deosebită, urmând influența mentalităților, a stilurilor de viață, a obiceiurilor și tradițiilor, a religiilor, a simbolurilor și a culturii popoarelor. Tradiţia de înhumare în incinta bisericii, unde era amplasată necropola, a ctitorilor, a stareților mănăstirilor, a persoanelor notorii care au contribuit la dezvoltarea mănăstirii a persistat pe parcursul secolelor, de la apariţia primelor biserici-bazilici cu cripte martirologice, până la începutul secolului al XIX-lea. Pe teritoriul Moldovei a fost utilizat un anumit tip de construcţii tombale precum este cripta – un spaţiu special proiectat sub biserică, care servea pentru înmormântare. Un loc aparte revine gropniței („camera mormintelor”), reprezentând o încăpere aflată între pronaosul şi naosul bisericii, în care se găsesc, de regulă, mormintele ctitorilor. În spaţiul actual al Republicii Moldova, o asemenea gropniţă a fost documentată la mănăstirea Căpriana, la biserica „Adormirea Maicii Domnului” [3].

În anul 1819, lucrările de reconstrucție a bisericii „Adormirea Maicii Domnului” din cadrul ansamblului monahal Mănăstirea Căpriana, inițiate sub patronajul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, au justificat considerarea acestuia printre ctitorii mănăstirii. După finalizarea lucrărilor, în anul 1820, biserica domnească a fost resfințită în numele vechiului hram, de către un sobor de preoți, în frunte cu mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni și episcopul de Akkerman și Bender, Dimitrie Sulima. Conform documentelor, în ziua respectivă, mitropolitul a indicat apropiaților locul ales de el pentru înmormântarea sa, poruncind, la întoarcerea în Chișinău, să fie elaborat proiectul criptei. Cripta a fost adosată fațadei de sud a bisericii domnești de la Căpriana, fiind situată în dreptul compartimentului gropniței (Fig. 1) [4].

Fig. 1 – Cripta mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, biserica „Adormirea Maicii Domnului”, Mănăstirea Căpriana, Republica Moldova [5]

În arhiva mănăstirii există o icoană de lemn care reprezintă Răstignirea și care are următoarea inscripție, în limba română: „(...) Marele domn Gavriil Mitropolit și Cavaler: la anul 1812 Septembrie 12 zile [i]eșind din orașul Iașii cu toți ai săi s-au așezat în orașul Chișinăului în Basarabia, iar la anul 1813 (...) s-au întărit eparhialnii Mitropolit Chișinăului și Hotinului primind întru ocârmuire spre ajutorul casei arhierești și mănăstirea Căpriana cu toate ale ei averi (...) apoi la anul 1818 iulie 12 au

https://biblioteca-digitala.ro

poruncit (...) să se gătească materialurile pentru prefacerea ca din nou a bisericii vechi a (...) pururea fecioarei Mariei, care la anul 1819 Mai 12 zile s-au început și la anul 1820 No[i]embrie 19 zile s-au isprăvit (...) întru care zi s-au și sfințit. Iar după aceasta la anul 1821 Martie 30 zile înalt preosfințitul Exarh și Mitropolit Gavriil împlinind obștească datorie s-au mutat dintru această viață către Domnul adăogându-se între cei dintâi ziditori ctitori a[i] acestei sfintei biserici lângă care după alegerea sa încă fiind în viață au arătat locul unde s-au făcut grobnița și s-au așezat racla cu sfintele sale moaște întru odihna vecinică (...)" [6].

Inventarul arheologic al criptei în care a fost înmormântat mitropolitul G. Bănulescu-Bodoni a fost bogat, cuprinzând o tipologie diversă de artefacte: veșminte clericale (Stihar, fragmente Mânecuțe, Brâu, Epitrahil, Omofor Mare, Sacos, Bederniță, Mitră, Învelitoare de cap), fragmente de catifea de la piesa Pernă, galoane textile și fragmente de catifea provenite de la sicriu, fragmente de încălțăminte din piele, fragmente arheologice din metal – elemente ornamentale și funcționale: cuie, pioneze (cuie de tapițerie) provenite de la sicriu; obiecte de cult: cruce de mână, cruce cu panglică; accesorii vestimentare – nasturi, fragmente de lemn, de la sicriu.

II. Elemente de pasmanterie, provenite de la sicriu – benzi ornamentale

Primul obiect descoperit în cripta mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, cu ocazia cercetărilor arheologice efectuate, a fost sicriul în care acesta s-a odihnit vreme de 195 de ani.

Fig. 2 – Interiorul criptei mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni [5]

Sicriul de lemn era căptușit, în exterior, cu catifea pe care erau fixate, cu cuie de tapițerie, benzi ornamentale, atât pe capac și pe laturile sicriului, cât și pe conturul acestuia.

În literatura de specialitate există exemple de sicrie tapițate (atât în exterior, cât și în interior) cu țesături simple (cu legătura pânză, atlas, damasc) sau compuse (catifea), pe care sunt fixate (pe conturul sicriului sau formând modele decorative diferite pe suprafața acestuia) benzi ornamentale; în acest sens, menționăm fragmentele de textile (țesătură și benzi) utilizate, inclusiv, pentru tapițerii de sicrie, datate secolele XVII-XVIII, descoperite în cadrul cercetărilor arheologice efectuate în biserici din diferite orașe (Szczuczyn, Gniew, Lublin, Toruń) din Polonia (Fig. 3-4).

https://biblioteca-digitala.ro

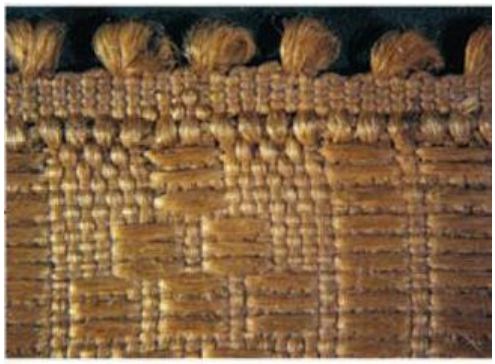

Fig. 3 – Element de pasmanterie (panglică din mătase, cu motive geometrice) – parte componentă a tapițeriei de sicriu descoperită în biserica din Gniew, Polonia [8]

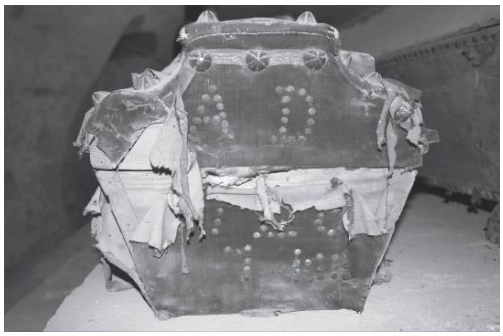

Fig. 4 – Sicriu tapițat în exterior cu catifea și benzi decorative (fire de mătase și fire metalice) descoperit în cripta bisericii din Szczuczyn, Polonia [9]

Pe capacul sicriului din cripta mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, poziționarea benzilor ornamentale a fost făcută de așa manieră încât acestea reprezentau Crucea de pe Golgota, unul dintre primele simboluri ale credinței creștine, care semnifică patimile și moartea, prin răstignire, a lui Iisus Hristos.

Semnul crucii este omniprezent în lumea creștină, atât ca simbol religios, cât și ca element decorativ, în cele mai diverse opere de artă. Ca semn al venerației creștine, forma crucii s-a cristalizat, în timp, în câteva tipuri distincte, cu denumiri consacrate: crucea latină, crucea greacă, crucea Sfântului Andrei, crucea Sfântului Anton. Din aceste tipuri fundamentale s-au desprins noi tipuri derivate, dintre care amintim: crucea de Malta, crucea de Lorena, crucea papală, crucea slavă/rusă. Crucea slavă este formată din patru brațe. Brațul vertical și cel din mijloc, orizontal, reprezintă Crucea propriu-zisă. Brațul de sus, mai scurt, amintește de tabla pe care Pilat a scris „Iisus din Nazaret, Regele iudeilor”. Brațul de jos, înclinat în partea stângă, amintește de suportul pe care s-au sprijinit picioarele lui Iisus Hristos.

Alături de Crucea cu patru brațe, pe capacul sicriului erau figurate, cu ajutorul benzilor decorative, inițiale utilizate ca abrevieri ale unor cuvinte sau expresii cu conotație religioasă și, de asemenea, lancea cu care a fost străpuns trupul lui Iisus Hristos, buretele fixat pe o tijă de trestie care, îmbibat cu apă şi oţet, a fost întins Mân-

https://biblioteca-digitala.ro

tuitorului răstignit pe cruce pentru a-i potoli setea, cuiele, ciocanul și cleștele. La baza motivului crucii era reprezentat craniul lui Adam, simbol al reînvierii (Fig. 5).

Fig. 5 – Sicriul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Detaliu [5]

Fragmentele de lemn arheologic, componente ale sicriului, au fost preluate de către specialiştii Muzeului Etnografic din Chişinău, pentru efectuarea lucrărilor de conservare. Fragmentele de materiale textile (Fig. 6) și de metal provenind din tapițeria exterioară a sicriului au fost conservate-restaurate în cadrul Centrului de Cercetare și Restaurare-Conservare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Național „Moldova", Iași.

Fig. 6 – Fragmente de țesătură și benzi ornamentale înainte de conservare-restaurare

Benzi ornamentale

Stare de conservare

Benzile ornamentale în stare fragmentară prezentau depuneri aderente de săruri şi particule de pământ, fragmente de tencuială, fragmente de lemn care, asociate produşilor de descompunere organică din mediul de înhumare au determinat rigidizarea materialelor textile (Fig. 7-9). Efectul a fost accentuat de prezența, în cantitate mare, a produşilor de coroziune a metalelor atât pe componenta metalică, cât şi pe materialul textil aflat în imediata vecinătate a acesteia, pe întreaga suprafață a benzi-

https://biblioteca-digitala.ro

lor (Fig. 7-15). De asemenea, majoritatea fragmentelor textile prezentau rupturi cu lacune de material atât ale firelor textile, cât şi ale componentelor metalice ale benzilor, cute şi plieri accentuate, produse în mod aleatoriu (Fig. 7, 13-16).

Fig. 7 – Depuneri de pământ, săruri, produși de coroziune – detaliu

Fig. 8 – Fragment de tencuială – detaliu

Fig. 9 – Fragment de lemn – detaliu

Fig. 10 – Cui de tapițerie – detaliu

Produși de coroziune pe întreaga suprafață a pieselor

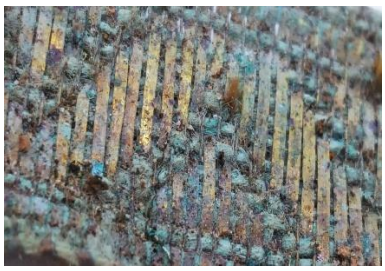

Fig. 11

Fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

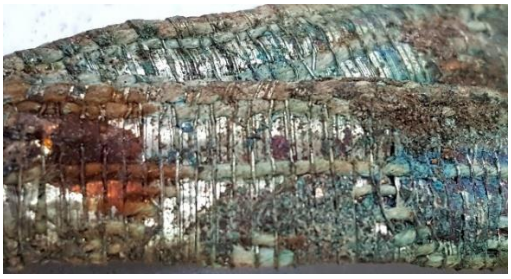

Fig. 13

Rupturi cu lacune de material ale elementelor componente ale benzilor

Fig. 14

Fig. 15

Tehnica de realizare

Referitor la tehnica de realizare, putem afirma următoarele: benzile ornamentale cu lățimea de 2 cm sunt realizate prin tehnica de țesere, utilizând trei sisteme de fire componente. Un sistem de fire textile – urzeala –, constituit din fire de natură celulozică, de culoare albă, răsucite în sens S și două sisteme de „fire" metalice reprezentând cele două bătături; unul dintre ele este constituit din fire metalice cu secțiune circulară (sârme), iar celălalt, din bentițe metalice (Fig. 16). Flotarea mare a bentițelor metalice pe fața piesei textile și schimbarea, alternativ, a orientării legăturii diagonal (de stânga/de dreapta), în structura țesăturii, creează, pe fața piesei textile, motive decorative geometrice, în zig-zag. Desenul motivelor decorative de pe reversul piesei reprezintă negativul desenului motivelor decorative de pe fața țesăturii (Fig. 17 a, b).

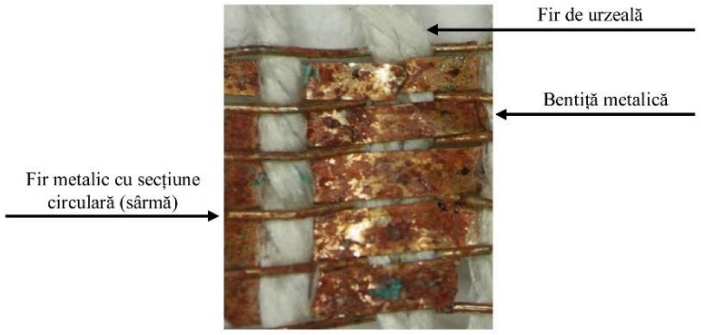

Fig. 16 – Sistemele de fire textile și „fire" metalice componente ale țesăturii benzilor

https://biblioteca-digitala.ro

a. Fața piesei textile **b**. Reversul piesei textile

Fig. 17 – Benzi ornamentale – motive geometrice în zig-zag

a. Fața piesei textile – detaliu **b**. Reversul piesei textile – detaliu

Fig. 18 – Benzi ornamentale. Reprezentare grafică a motivelor decorative

Benzile ornamentale fac parte din categoria articolelor care aparțin domeniului textil – pasmanterie, fiind utilizate, în general, ca garnituri pentru înfrumusețarea pieselor vestimentare (civile, militare, ecleziastice) sau în domeniul decorațiunilor interioare; pentru realizarea benzilor sunt utilizate războaie de țesut pentru țesături înguste (Fig. 19).

Fig. 19 – Război de țesut pentru țesături înguste,
cu mecanism Jacquard (ansamblu și detaliu) [10]

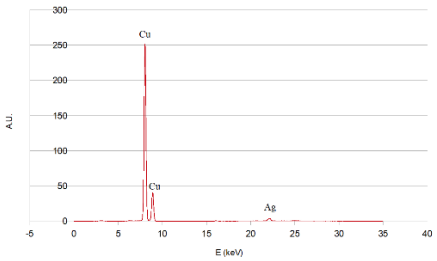
https://biblioteca-digitala.ro

Investigații fizico-chimice

În vederea adoptării unei strategii practice care să aibă ca rezultat aplicarea tratamentelor de conservare corespunzătoare s-a impus, într-o primă etapă, examinarea minuțioasă a „firelor" metalice din componența fragmentelor textile arheologice, efectuată prin analize non-invazive – spectrofotometrie de fluorescență de raze X. Rezultatele acestor investigații au evidențiat următoarele rezultate: atât banda metalică, cât și sârma sunt din cupru argintat, compoziția elementală a fiecăreia dintre ele, determinată prin analiză XRF, fiind prezentată în tabelele 1 și 2.

BANDĂ METALICĂ

Tabel 1

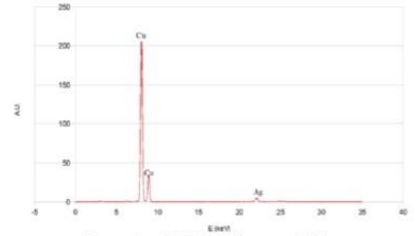
Spectrul XRF bandă metalică

Analytical Mode

Element	%
Cu	**98,11**
Ag	1,75
Ni	0,11
Fe	0,03

Rezultat: **cupru argintat**;
Produși de coroziune: Cl^-, CO_3^{2-}, O^{2-} (Cu);
Depuneri masive: pământ, produși de descompunere organică; Cl^-, CO_3^{2-} (Cu); urme CO_3^{2-} (Ca);

FIR METALIC CU SECȚIUNE CIRCULARĂ (SÂRMĂ) – **Tabel 2**

Spectrul XRF fir metalic cu secțiune circulară (sârmă)

Analytical Mode

Element	%
Cu	**97,49**
Ag	2,39
Ni	0,12

Rezultat: **cupru argintat**;
Produși de coroziune: Cl^-, CO_3^{2-}, O^{2-} (Cu);
Depuneri masive: pământ, produși de descompunere organică; Cl^-, CO_3^{2-}(Cu); urme CO_3^{2-} (Ca);

Etape ale procesului de conservare-restaurare

În cadrul procesului de conservare-restaurare, etapele principale au constat în: detașare elemente textile de fragmentele de lemn arheologic (Fig. 19), tratamente biologice, de aseptizare a materialului textil arheologic, curățiri mecanice (Fig. 20) efectuate alternativ cu hidratarea progresivă a fragmentelor textile, curățire umedă,

https://biblioteca-digitala.ro

curățire chimică și neutralizare, uscare în mediu controlat, pe pat absorbant de hârtie de filtru, consolidare, prin coasere, pe un nou suport textil.

Piesa textilă recuperată prin conservare-restaurare (Fig. 24) face parte din expoziția de bază a Muzeului „Sf. Ierarh Gavriil" din incinta Mănăstirii Căpriana, Republica Moldova, inaugurat la data de 6 mai 2021.

Fig. 20 – Detașare elemente textile

Fig. 21 – Curățiri mecanice

Fig. 22 – Uscare pe pat absorbant de hârtie de filtru

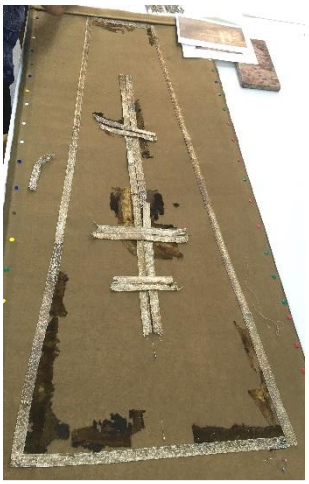

Fig. 23 – Consolidare pe suport textil nou. Etapă intermediară de lucru

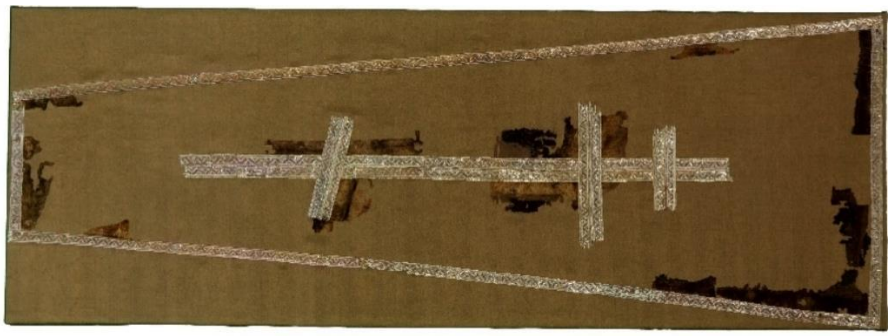

Fig. 24 – Ansamblu după conservare-restaurare

https://biblioteca-digitala.ro

Create cu dublu rol, funcțional și decorativ, articolele de pasmanterie (galoane, benzi, franjuri, panglici, epoleți, șnururi), realizate din tipuri diferite de fire, unele foarte scumpe (mătase, fire de aur sau de argint), au reprezentat de-a lungul vremii o marcă a statutului social și economic. În acest sens, articolele de pasmanterie arheologice, completează, de cele mai multe ori, imaginea unor epoci trecute, furnizând informații despre talentul, gustul pentru frumos, meșteșugurile, ritualurile specifice unor diverse comunități umane.

Bibliografie

1. Mariana Gugeanu, Doina Anăstăsoaei, Nicoleta Vornicu, Gheorghe Postică, Arhimandrit Filaret Cuzmin, *Credință, arheologie, conservare. Mănăstirea Căpriana, Republica Moldova*, în „Tyrageția", s.n., vol. XI [XXVI], nr. 2/2017, p. 275-286.

2. Mariana Gugeanu, Doina Anăstăsoaei, *Conservarea in situ a textilelor arheologice*, în „RESTITUTIO. Buletin de conservare-restaurare/Conservation-restoration bulletin", nr. 11, București, 2017, p. 113-123.

3. Manole Brihuneț, *Cimitirele ortodoxe din Republica Moldova: aspecte istorico-arhitecturale și artistice (secolul al XVIII-lea - prima jumătate a secolului al XIX-lea)* (http://www.cnaa.md/thesis/50225/).

4. Sergiu Ciocanu, *Edificiile mănăstirii Căpriana în primele două decenii ale secolului al XIX-lea*, în „Tyrageția", s.n., nr. 2(25), 2016, p. 163-172.

5. Gheorghe Postică, *Raport științific privind cercetarea arheologică a Cavoului Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni de la Mănăstirea Căpriana, din anul 2016*, Chișinău, 2019.

6. Ștefan Ciobanu, *Biserici vechi din Basarabia*, în „Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia", Chișinău, 1924, p. 1-70.

7. Malgorzata Maria Grupa, Magdalena Majorek, Dawid Grupa, *Selected silk coffin upholstery from 17th and 18th centuries on Polish lands*, în „Sprawozdania Archeologiczne", 66, 2014, p. 165-182 (https://www.researchgate.net/publication/283567828).

8. Magdalena Majorek, D. Grupa*, Selected modern era passementerie from the southern crypt of St. Nicholas' church in Gniew* (https://www.researchgate.net/publication 280883762).

9. Tomasz Dudziński, *The children of Stanisław Antoni Szczuka buried in the crypt of the Holy Virgin Mary's Church in Szczuczyn*, în „Archaeologia Polona", vol. 51-52 (2013-2014), 2016, p. 183-195 (https://www.academia.edu/35176329/Archaeologia_Polona_51_52_2013_2014_2016_).

10. Flore Vallery Radot, *{interview} soierie vivante: sauvegarde du patrimoine de la soie à lyon* (https://www.tricotine.com/category/passementerie/).

https://biblioteca-digitala.ro

RESTAURAREA SOCLULUI DE PIATRĂ DE LA MONUMENTUL EROILOR DIN BUCIUM IAȘI

Mihai SPIRIDON[1]

RESTORATION OF THE STONE PEDESTAL FROM MONUMENT OF THE HEROES FROM BUCIUM IAŞI

ABSTRACT

On the occasion of the hundredth anniversary of the inauguration of the monument in Bucium dedicated to the heroes of the First World War, Iași City Hall decided to restore it. The monument, consisting of a bronze eagle on a limestone pedestal, executed by the painter and sculptor Ion Mateescu, showed a state of alteration with biological, chemical, physical and anthropological degradations caused by the location environment. Cleaning and conservation operations consisted of removing vegetation, adherent crusts, cleaning and grouting of joints, color integration and conservation by hydrophobization.

Keywords: degradation, cleaning, monument, pedestal.

Monumentul Eroilor din Bucium ridicat în 1921 și inaugurat în 1922, dedicat eroilor din Primul Război Mondial, este compus dintr-un vultur din bronz pe un soclu de piatră calcaroasă în formă de trunchi de piramidă patrulateră cu înălțimea de șase metri și latura de la baza mare de patru metri, realizat de sculptorul Ion Mateescu.

Starea de conservare

Zona în care este amplasat monumentul, praful și contaminarea cu poluanți rezultați din traficul urban, creează în porozitatea materialului un mediu adecvat de degradare. Particulele rezultate din noxele atmosferice, praful, umiditatea și intemperiile determină patologia de pe monument.

Fig. 1 – degradări biologice

[1] Expert restaurator piatră, Centrul de Cercetare și Restaurare-Conservare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași; e-mail: mihaispiridon@ymail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Alterări și degradări

- Alterări de origine biologică: mușchi, licheni, bacterii și alge. În interacțiunea cu roca se declanșează atât procese fizice, ca abraziuni mecanice, fracturări și dizlocări cauzate de presiunea de creștere a organismelor, cât și procese chimice care prin metabolismul de asimilare și dezasimilare a biocrustelor produc dizolvări ale suportului litic.

- Alterări mecanico-fizice: fisuri și eroziuni provocate de acțiunile vântului, a căldurii și de cutremure. Degradări cauzate de intemperii – exfolieri și microfisuri rezultate de la îngheț-dezgheț.

Fig. 2 – Degradări fizico-mecanice

- Degradări antropogene, adăugarea de elemente neadecvate pe monument creează umiditate și sunt inestetice.

Fig. 3 – Degradări antropogene

Conservarea și restaurarea monumentului

1. Organizarea de șantier

S-a urmărit asigurarea condițiilor optime de lucru pentru restaurarea și conservarea monumentului prin delimitarea spațiului de lucru cu panouri de protecție, stabilirea punctului de colectare a gunoiului, schelă, surse de curent și apă.

2. Intervențiile de restaurare și conservare:

- Analize macro și micro optice, fizice și biologice;

https://biblioteca-digitala.ro

- Desprăfuirea;
- Preconsolidarea;
- Aplicarea unui biocid adecvat;
- Curățarea depunerilor chimice și biologice;
- Îndepărtarea petelor aderente;
- Îndepărtarea chiturilor și plombelor necorespunzătoare și a intervențiilor defectuoase;
- Chituirea rosturilor din zidărie;
- Integrarea cromatică și volumetrică;
- Conservarea (hidrofobizarea);
- Crearea unor condiții optime de umiditate a spațiului unde este amplasată statuia.

Fig. 4 – Curățarea rosturilor și desprăfuire

Fig. 5 – Comprese chimice și curățare mecanică

Fig. 6 – Curățarea surplusului de ciment și chituirea rosturilor

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7 – Integrare cromatică și hidrofobizare

Fig. 8 – Înainte și după restaurare

Fig. 9 – Monumentul Eroilor la inaugurarea oficială din 2 iunie 2022

https://biblioteca-digitala.ro

REABILITARE CEAS OREX

Ștefan ANDREI[1]

OREX WATCH REHABILITATION

ABSTRACT

The article presents the rehabilitation of an 80s quartz Orex wristwatch. The timepiece carries historical horological importance by being one of the first to wear the Orex branding. The restoration addresses what is primarily identified as water damage, repairing the functional aspects of the watch while ensuring that the outside of the piece is preserved in its original form.

Keywords: OREX, watch, rehabilitation, setting lever, keyless works.

Despre marca OREX. OREX este unul din numele sub care Întreprinderea Mecanică Fină București producea și comercializa ceasuri de mână.

Denumirea OREX a început să fie utilizată din 1985, fiind o prescurtare a expresiei ”ORa EXactă”.

A fost singurul brand românesc din perioada comunistă care a produs ceasuri de mână mecanice. Inițial, marca Optimef a început producția de ceasuri quartz cu afișaj digital, dar după vizita lui Nicolae Ceaușescu (1 noiembrie 1994) în care a cerut imperativ trecerea la producția de ceasuri cu afișaj analogic, Întreprindrea Mecanică Fină a făcut trecerea prin marca Cromef, ce avea ceasuri cu mecanisme quartz, dar cu afișaj analogic. În final au fost produse ceasuri mecanice sub marca OREX[2].

Piesa despre care vom vorbi este făcută în perioada de tranziție dintre Cromef și Orex, având un mecanism quartz rudimentar și afișaj analogic.

Starea inițială a ceasului. Având în vedere vârsta ceasului, de peste 30 ani, cât și calitatea obiectului în momentul fabricării, în momentul reabilitării acesta era într-o stare bună de conservare. Principala problemă a piesei a fost infiltrarea apei prin orificiul coroniței (dispozitivul circular de la ora 3, ce trebuie acționat pentru schimbarea orei). Apa a produs o serie de degradări, unele din ele ireparabile în cazul unei reabilitări cu respect pentru vârsta și istoria piesei.

Degradări constatate:

- carcasa de alamă prezenta coroziune în locurile în care era exfoliat placajul de aur;

- geamul acrilic prezenta zgârieturi;
- cadranul avea marginile afectate de infiltrarea de apă între vopsea și lac;

[1] Ceasornicar, orologeria.online; e-mail: orologeria.online.contact@gmail.com; stefan.a.andrei@gmail.com.

[2] http://www.ceasuripentruromania.ro/ceasuri.php?id_article=8.

https://biblioteca-digitala.ro

- mecanismul quartz al ceasului era complet nefuncțional, prezentând semne de infiltrație ce nu puteau fi reparate din cauza naturii electrice a dispozitivului.

Etape ale reabilitării:

- spălarea carcasei cu acid citric;
- lustruirea geamului;
- curățarea cadranului fără a deteriora lacul;
- înlocuirea mecanismului.

1. Reabilitarea estetică

Acțiunile care au fost necesare pentru a readuce piesa la un aspect corect, ce prezintă cât mai puține urme de deteriorare:

- carcasa a fost tratată cu o soluție de acid citric, pentru scurt timp, pentru a evita lustruirea și pentru a păstra astfel cât mai mult din placajul inițial;
- geamul a fost lustruit cu PolyWatch, o soluție care acționează atât ca un șmirghel lichid foarte fin, cât și ca un agent ce topește foarte puțin materialul acrilic, astfel încât să dispară zgârieturile și suprafața să rămână lucioasă;
- cadranul a fost curățat prin tamponare cu apă distilată și, punctual, cu acid citric (neutralizat apoi atent) în zonele cu urme de coroziune aflate la contactul cu latura carcasei.

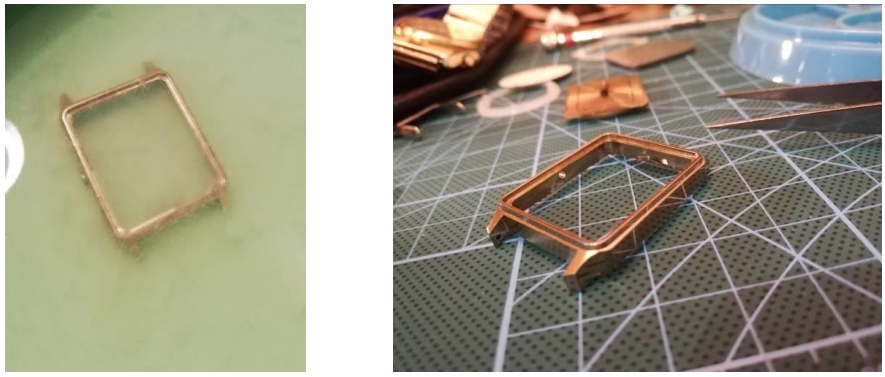

Fig. 1 – Curățarea carcasei

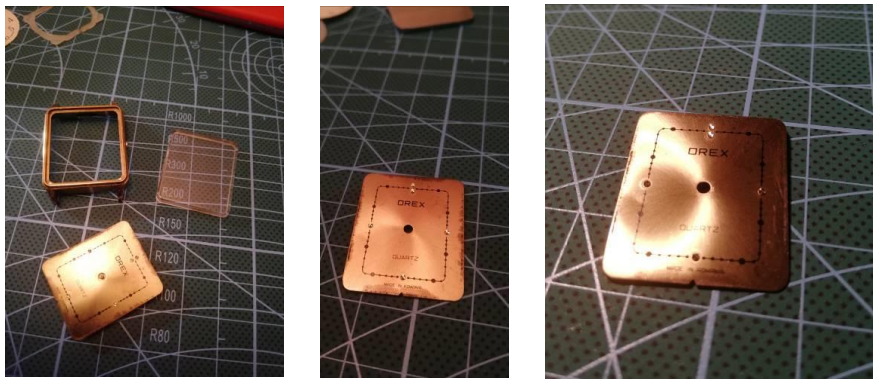

Fig. 2 – Curățarea cadranului și a geamului

https://biblioteca-digitala.ro

2. Reabilitarea mecanică

Înlocuirea mecanismului defect a constat în următoarele etape:

- procurarea unui mecanism Slava 2356 funcțional; s-a preferat unul cumpărat de Întreprinderea Mecanică Fină în 1985-1990 și folosit la fabricarea unui ceas Orex, pentru autenticitate;
- scoaterea mecanismului avariat, a inelului și a coroniței;
- detașarea cadranului și a acelor de mecanism;
- instalarea noului mecanism și a pieselor aferente.

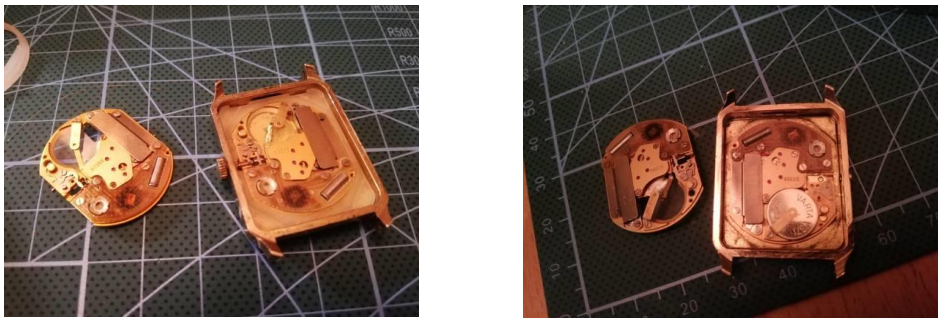

Fig. 3 – Demontarea mecanismului

În timpul montării noului mecanism am constatat că acesta a fost dezasamblat incorect de ceasornicarul de la care l-am achiziționat și era defect, unele piese ale coroniței fiind avariate.

Putem face o comparație între cele două pârghii de mutat arătătoarele, cu cea nouă aflându-se în partea stângă a fotografiei. Se poate observa lipsa unei părți din pârghia nouă. În cadrul unui mecanism de ceas forțele nu sunt suficient de mari pentru a rupe piesele de oțel. Prin urmare, cum s-a putut întâmpla așa ceva?

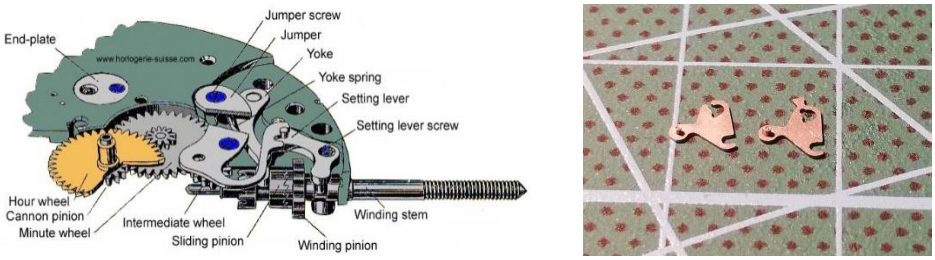

Fig. 4 – Schema mecanismului[3] și pârghiile de mutat arătătoarele

Lucrând la acest mecanism Slava 2356, am fost surprins să constat că nu exista niciun sistem de scoatere ușoară a coroniței. Se observă șurubul unei pârghii normale (Setting lever screw) din ilustrație, care, odată acționat, ridică pârghia (Setting lever) și astfel eliberează coronița. Coronița este ținută în ceas de către „nasul" pârghiei de mutat arătătoarele, ce se mișcă odată cu coronița în pozițiile 1 și 2 (împinsă

[3] https://archive.horlogerie-suisse.com/Theoriehorlogerie/fonction-anglais.html.

https://biblioteca-digitala.ro

și scoasă pentru a potrivi ora), dar nu se poate mișca mai mult de poziția 2 (pentru că ar cădea). Slava 2356 nu are niciun astfel de șurub. Pentru a scoate coronița din ceas este necesară dezasamblarea completă a ansamblului coroniței (keyless works). Ceasornicarul de la care am cumpărat mecanismul nou nu a dorit să procedeze astfel, a forțat scoaterea și bucata lipsă este „nasul” menționat anterior.

A fost necesară o reparare a mecanismului. În ciuda semnelor de coroziune din mecanismul vechi, după o curățare adecvată s-a putut recupera pârghia veche, care avea „nas” și s-a montat în mecanismul nou. La finalul reparației, ceasul utilizează atât piese din mecanismul nou, cât și din mecanismul vechi, alegând varianta cea mai bună pentru fiecare componentă.

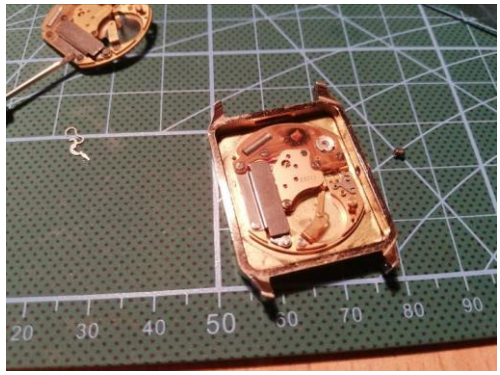

Fig. 5 – Montarea mecanismului reparat

Concluzii. Ceasul prezentat a beneficiat de o reabiliare completă, fiind potrivit pentru o utilizare zilnică. În urma acestei acțiuni a rezultat un obiect cu aspect nu doar plăcut, dar și preponderent original, iar din punct de vedere mecanic ceasul este în stare bună de funcționare și, în plus, dispune de un mecanism Slava 2356 original, folosit de IMF și funcțional într-un alt ceas Orex până la momentul intervenției.

Fiind ceasul meu personal, am optat pentru neinstalarea acului secundar, deoarece ceasul este un „omagiu” adus ceasului Tank de la firma Cartier (care nu are secundar), mai ales că secundarul poate fi instalat oricând ulterior în câteva minute.

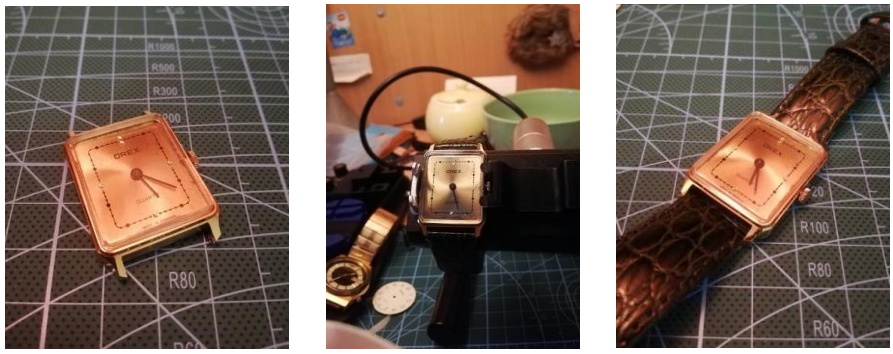

Fig. 6 – Ceasul după reabilitare

https://biblioteca-digitala.ro

RECENZII
REVIEWS

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Н.В. Гросул-Войцеховская, ***Архитектор В.А. Войцеховский Замыслы и Воплощения 1909-1977***, М.: ЦНИ „Актуальная история"; АИРО-XXI, 2021. – 96с.

Articolul este parte a proiectului „Patrimoniul muzeal şi memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare", cifru 20.80009.09.07.43, în cadrul Programului de Stat (2020-2023) implementat la Muzeul Național de Istorie a Moldovei.

Prezenta monografie a pictoriței Nina Grosul-Voițehovskij, candidat în științe pedagogice, vine să ne relateze despre soarta renumitului arhitect Valentin Voițehovskij, născut într-o familie de țărani simpli dintr-un sătuc din apropierea orașului Minsk din Imperiul Rus („care nu aveau închipuire pe atunci ce renumit va deveni fiul lor (...)", p. 5), cel care a proiectat și creat imaginea mai multor clădiri, care și-a adus contribuția inestimabilă la realizarea unor monumente de valoare artistică, istorică și arhitecturală națională și internațională.

Monografia cuprinde o adnotare a autoarei în limbile rusă și engleză, două capitole și drept anexe sunt utilizate trei compartimente de desene grafice și proiecte din creația lui Valentin Voițehovskij.

În prefața lucrării (p. 5-7), autoarea ne relatează despre activitatea tatălui său în calitate de pedagog, profesor și arhitect care a marcat dezvoltarea arhitecturii din spațiul românesc interbelic și postbelic, ne expune succint sursele care au stat la baza creării și apariției acestei monografii.

În prima parte a capitolului întitulat „**Жизнь и Творчество – Viața și Creația**" (p. 8-53), autoarea povestește despre soarta grea a bunicilor ei. Tatăl viitorului arhitect Alexandru Voițehovskij în tinerețe a fost de meserie constructor de sobe și beciuri, care va obține la vârsta de 28 de ani meseria de tehnician-constructor prin studiile efectuate la Sankt Petersburg. Mama arhitectului, Stanislava Vikentievna, era cusătoreasă; de religie el era ortodox, ea catolică.

Din fragedă copilărie se mută împreună cu familia, la 1910, cu traiul în orășelul Soroca din gubernia Basarabia. Primele cunoștințe le obține prin studiile efectuate la gimnaziul din localitate. Răsfoind publicațiile editate în Imperiul Rus, în special revista „Вокруг света – În jurul lumii", rămâne impresionat de fotografiile mai multor construcții arhitecturale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, printre care și clădirea Teatrului de Operă din Lvov, afirmând pentru sine că „va construi și el astfel de bijuterii" (p. 9).

Amintirile din copilărie legate de cercetările arheologice și săpăturile întreprinse de arheologi la fântâna și în incinta cetății Soroca au servit drept motiv și impuls în alegerea viitoarei sale profesii. După finisarea cursurilor de gimnazist la 1927, timp de doi ani lucrează în calitate de învățător la clasele primare din satul Cureșnița. Această primă practică pedagogică îl va ajuta în viitor nespus de mult.

În anul 1929, susține cu succes examenele de admitere și este înmatriculat la Școala Superioară de Arhitectură din București (sau cum este numită de autoarea lucrării Academia de Arhitectură din București), și visul din copilărie de a fi arhitect devine realitate (p. 11). I-a avut ca mentori și i-a cunoscut pe arhitecții români ai perioadei interbelice Octav Doicescu și Richard Bordenache, absolvenți și ei ai Școlii Superioare de Arhitectură din București, și mulți alți profesori care și-au făcut studiile

https://biblioteca-digitala.ro

peste hotare, la Academia de Arte „P. Julien" din Paris.

În timpul anilor de studenție s-a împrietenit cu basarabenii Valentin Mednec și Robert Kurț, viitorii și renumiții arhitecți din RSS Moldovenească. Trăind nouă ani la București, a făcut cunoștință cu mai mulți tineri basarabeni, unii devenind între timp persoane cu renume în diferite sfere ale științei și artei. Printre ei menționăm pe poetul Emilian Bucov, cu care un timp a închiriat un apartament în București, pe Iurie Korotkov, tatăl renumitei actrițe și regizoare de filme Kira Muratov (p. 14).

Din amintirile relatate de Valentin Mednec, „la început era greu de supraviețuit fără resurse materiale. Plata studiilor era enormă, burse nu existau, manualele și cărțile de specialitate în limba franceză costau scump. Trăiau și lucrau în subsolul casei unui inginer-constructor din București, care le punea la dispoziție comenzi particulare la diferite firme, companii private, ameliorându-și prin acest mod situația lor financiară, obținând în schimb o bogată practică în executarea diverselor desene și schițe în calitate de desenatori. Mica lor companie în glumă era numită KUMEVO (Kurț, Mednec, Voițehovskij)" (p. 11-14).

În anul trei de studii primește sarcina de a executa măsurările și a proiecta schița unui monument vechi de arhitectură. Valentin Voițehovskij își concentrează atenția asupra Cetății Soroca, care l-a pasionat și cucerit din copilărie, și asupra căreia va reveni, mult mai târziu, cu o lucrare științifică aprofundată în calitate de arhitect desăvârșit. Construcțiile Moldovei Medievale vor deveni laitmotivul creației sale artistice.

În intervalul 1934-1938, apar primele proiecte și lucrări realizate pe teritoriul Basarabiei. De menționat casele de locuit din satul Jabca, Școala medie incompletă de la Soroca și Bălți, un număr de construcții bisericești din Nordul Basarabiei. Din motive obiective personale și ținând cont de atitudinea puterii sovietice față de biserică, acestea și altele nu și-au găsit reflectare în autobiografia arhitectului din anii '40-'70 ai secolului trecut. Astfel, în documentele și listele oficiale legate de promovarea într-o funcție sau acordarea de titluri științifice sau artistice, lipsește cu desăvârșire menționarea monumentelor arhitecturale create de arhitect în perioada interbelică (p. 15, 40).

Împreună cu profesorul său, renumitul arhitect român Octav Doicescu, în anul 1939 a proiectat Pavilionul Expozițional al Regatului României de la New York, a dezvoltat proiectul Pieței Centrale din București și un șir de proiecte de case de locuit finisate la sfârșitul anilor '30, care și astăzi înfrumusețează capitala României. Din amintirile aceluiași arhitect Valentin Mednec, „profesorii Școlii Superioare de Arhitectură din București Octav Doicescu și Richard Bordenache țineau foarte mult la tânărul student din Basarabia și apreciau talentul său de pictor și desenator. Deseori lucrările sale erau expuse în sălile expoziționale ale Academiei. În colaborare cu acești doi mari arhitecți români, în perioada interbelică a proiectat și realizat mai multe edificii de menire publică și culturală: hoteluri, școli, fabrici, case de locuit din orașele București, Brașov, Ploiești, Balcic" (p. 16-21, 38).

Odată cu încheierea studiilor în anul 1939, revine în Basarabia și lucrează independent în calitate de arhitect la Eparhia din orașul Bălți, unde se ocupă de restaurarea și reabilitarea construcțiilor de cult aflate în subordinea bisericilor și mănăstirilor din Basarabia. În această perioadă este proiectat și construit Baptisteriul

https://biblioteca-digitala.ro

Bisericii „Sfinții Împărați Constantin și Elena” din Bălți și clădirea administrativă a călugărilor de la Mănăstirea Rudi (p. 21).

Elegantul Baptisteriu al Bisericii din Bălți poate fi considerat cu adevărat o capodoperă arhitecturală. Prin această operă poate fi urmărită tendința de creare a construcțiilor strict monumentale și în același timp a unei entități elegante. Se pare că anume în această perioadă se formează stilul arhitectural al maestrului, sunt create noile tehnici de construcție, se definesc propriile căi altruiste de dezvoltare.

Ca orice bărbat, este chemat la datoria de a-și îndeplini serviciul militar. Refuzul de a se mobiliza în armata română atrage după sine unele consecințe. Este supus unei anchete din partea Tribunalului Militar. La sugestia Înaltului Comandament Militar Român, este nevoit să abdice din funcția de arhitect la Eparhia din Bălți și să plece la Chișinău, unde se angajează în calitate de arhitect de rangul trei, în secția tehnică regională.

Paralel cu aceste momente negative din viața arhitectului Valentin Voițehovskij intervin și momente plăcute legate de viața particulară. Prin intermediul bunilor săi prieteni Eugenia și Moisei Gamburg face cunoștință cu viitoare sa soție, Tatiana Andronache, cu care își va lega destinul pentru toată viața, pe 15 mai 1940. Soția arhitectului, Tatiana Andronache, provenea dintr-o familie de intelectuali, era fiica învățătorului de la sat Alexandru Andronache (Andrunachievici), care ulterior va obține studii juridice la Sankt Petersburg și Iași, și fiica renumitei pianiste Antonina Stadnițkaja, nepoata Mitropolitului Arsenie Stadnițkii (p. 25-26).

În intervalul iulie 1940-iunie 1941 deține funcția de șef al secției construcției capitale din componența NARCOMPROS al RSS Moldovenești. După 22 iunie 1941, împreună cu familia se evacuează în regiunea Stavropol, orașul Vladikaukaz, apoi în orașul Djambul din RSS Kazahă, unde ca și mulți alți refugiați se angajează la muncă în calitate de maistru (în limba rusă „прораб”) la Fabricile și Uzinele din localitate evacuate din orașele ocupate. Specialitatea de arhitect l-a ajutat să contribuie la proiectarea în grabă a clădirilor necesare adăpostirii fluxului mare de refugiați. Pentru această contribuție Valentin Voițehovskij a fost decorat, din spusele fiicei, cu o medalie; nu este specificată care anume. Autoarea cu tristețe relatează despre acele momente și lipsuri prin care a trecut familia sa, în urma cărora, din cauza greutăților, au decedat bunicii din partea mamei, rămânând pentru totdeauna pe meleagurile Kazahstanului (p. 28-30).

Din aprilie 1944 începe perioada cea mai fructuoasă din cariera sa de arhitect. Deține funcția de adjunct al șefului Centrului de Arhitectură din componența Guvernului RSSM și funcția de Arhitect principal al proiectului instituțional „Moldavstroiproiect”.

Reconstrucția și restabilirea infrastructurii principalelor orașe distruse de pe urma războiului (Chișinău, Bender, Bălți, Soroca, Cahul, Tiraspol), au fost obiectivele prioritare trasate de conducerea de atunci. Valentin Voițehovskij devine autorul Planului general de restabilire a orașului Soroca. În anul 1951, Consiliul Miniștrilor RSSM aprobă Planul general de reconstrucție și reorganizare a orașului Chișinău, elaborat cu contribuția arhitectului Alexei Șciusev, preluat după decesul acestuia de către arhitectul Robert Kurț (p. 32). Maestrul Valentin Voițehovskij a avut o contribuție profesională enormă la implementarea acestui proiect.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu a doua jumătate a anilor ’50, începe o nouă etapă în dezvoltarea ramurii arhitecturale, caracterizată prin implementarea noilor tendințe în construcție și arhitectură, trecerea la construcția cartierelor și microraioanelor de locuit ale orașelor. Principiul proiectării libere a înlocuit construcțiile perimetrice a cartierelor cu aranjarea simetrică a obiectelor în ansamblu. Pe motivul dispariției proprietății private au dispărut și curțile interne, prin urmare au apărut mai multe spații libere, anfilade ale străzilor.

Pe lângă proiectarea și delimitarea noilor terenuri transformate în două mari șantiere, microraioane sau cartiere (Botanica – cu străzile Decebal, Trandafirilor, bulevardul Dacia, și Rîșcanovca – cu străzile Nicolae Dimo, Bogdan Voievod și prospectul Moscovei), se executau munci de proiectare și reabilitare a centrului orașului Chișinău.

Valentin Voițehovskij, împreună cu arhitectul P. Borisov, proiectează și realizează clădirea Ministerului Industriei Alimentare, o minunată construcție amplasată pe bulevardul Ștefan cel Mare, actualmente sediul Procuraturii Generale a Republicii Moldova (1952). Lucrarea fusese propusă pentru acordarea Premiului „Stalin”. Monumentalitatea clădirii este accentuată de ridicarea lojei azurii deasupra volumului principal al corpului administrativ, evidențiat puternic la intrarea principală. Modul constructivist și figurativ divers al acestei clădiri, îmbinat cu precizia și compoziția ritmică a spațiilor, legătura organică a materialului local de construcție (piatra albă cu ceramica colorată arsă), tendința de a utiliza tradițiile arhitecturale naționale (inciziile în piatră și motivele decorative din arta populară), spectrul coloristic elegant ales redă estetismul și farmecul clădirii, înalt apreciat de către renumitul arhitect A. Dușkin, în cadrul întrunirii primului Congres al arhitecților din RSSM din 1951. Toate aceste calități executate profesional subliniază caracterul și stilul arhitecturii contemporane a anilor ’50, care și-au găsit reflectare ulterioară în edificarea complexelor de case de locuit cu nr. 107 (1955-1959), în redarea măreției principalei artere a orașului Chișinău, prin construirea edificiului magazinului „Universal Central”, ulterior denumit „Lumea Copiilor”, iar astăzi magazinul „Gemenii” (p. 36-39).

Este replanificată și modificată (1951) construcția fostei Case a Nobilimii, edificată la sfârșitul secolului al XIX-lea, transformată în clădirea cinematografului „Patria”. Pe configurația fundamentului vechi, de fapt este ridicată o clădire nouă, baza compozițională o constituie Sala Spectatorilor, prevăzută cu o capacitate de 950 locuri. Este construit gardul metalic al „Parcului Catedralei” din partea Pieței Marii Adunări Naționale cu o frumoasă amenajare decorativă (1951). Clădirea Filarmonicii de Stat este ridicată pe fundamentul fostului Circ al Chișinăului, care atrăgea prin îmbinarea armonioasă a combinației dintre măreția și în același timp modestia laconică a exteriorului redat prin porticul din șase coloane amplasat la intrarea centrală, combinată cu fațada interiorului maiestuos renovată, care amplifica și reda sălii o acustică perfectă.

Toate aceste construcții în procesul de realizare au fost supuse unor metamorfoze și influențe externe, din partea superiorilor, care deseori interveneau în planul general al autorilor și proiectanților, fiind în totală contradicție cu gândirea, metodologia și practica arhitecturală. Pentru nerespectarea unor indicații sau nepromovarea liniei partidului în așa-zisa „luptă cu surplusurile în arhitectură”, sufereau sau erau

https://biblioteca-digitala.ro

pedepsiți nemijlocit autorii proiectului prin: anularea premiilor acordate pentru realizarea unui sau altui proiect, rambursarea sumei făcându-se din contul salariului sau prin obligativitatea restituirii sumei sub formă de „alimente", care era considerată „valoarea pagubei provocată statului" (p. 39-40).

Odată cu creșterea numărului populației și creșterea activităților și manifestațiilor culturale apare și necesitatea edificării de noi obiective de menire culturală. Cu această ocazie maestrul realizează un vast proiect social de proiectare a mai multor teatre cinematografice din orașele Chișinău și Soroca. Fiind limitat în resursele financiare, datorită politicii economice inițiate de Nichita Hrușciov, construcțiile de acest gen au fost executate într-o manieră tipică asemănătoare între ele: construcția exactă a interiorului cu o mică diferențiere a exteriorului clădirilor. Proiectarea și construirea lor se făcea ținând cont de limitarea numărului de încăperi și anexe trebuincioase vizitatorilor (antreul larg și prezența vestiarelor). Acestor edificii de menire socială le lipsea elementul de inspirație fără de care orice obiectiv își pierdea adevărata valoare cultural-artistică (p. 38). Tendința respectivă se observă și a fost aplicată la construcția clădirilor de studii a Universității de Medicină din Chișinău (1956-1962).

Autoarea monografiei afirmă că în perioada de refacere a statului distrus ca urmare a efectelor războiului, arhitecții erau la mare căutare. Distinsa pictoriță expune o listă compusă din 384 lucrări realizate de către arhitectul Valentin Voițehovskij în colaborare cu alți arhitecți din RSSM, care cu siguranță, afirmă ea, nu este definitivă. „Cum un bun croitor care nu poate relata câte comenzi a executat pe parcursul vieții, așa și un arhitector aflat la mare căutare, nu-și poate aminti cu exactitate tot ceea ce a creat pe parcursul vieții" (p. 41).

După cum afirma arhitectul I.S. Eltmann, „meritul profesorului Valentin Voițehovskij constă în faptul că indiferent de condițiile restrictive tehnologice, economice și politice impuse, a precăutat întotdeauna soluțiile considerate corecte, corelate cu ideile novatoare ale epocii și tradițiile naționale, fie în realizarea planului general de reconstrucție al orașelor, fie în proiectarea și restaurarea unui nou edificiu. Toate acestea mărturisesc despre înalta măiestrie profesională a arhitectorului. Este regretabil și trist de afirmat că un așa maestru de talia lui Voițehovskij a fost limitat și strâmtorat în procesul de elaborare și realizare a proiectelor sale" (p. 43).

Este practic imposibil de apreciat aportul în dezvoltarea științei realizat de profesorul Valentin Voițehovskij. În calitate de membru al Societății de Ocrotire a Monumentelor Arhitectorale, se numără printre primii care au cercetat fundamental monumentele de cult ale arhitecturii moldovenești. Materialele acestor cercetări au fost prezentate sub formă de concluzie, „fiecare etapă de dezvoltare începând de la epoca lui Ștefan cel Mare, a doua jumătate a secolului al XV-lea, erau caracteristice prin anumite particularități, care cu trecerea anilor treptat se schimbau, dar baza constructivă a monumentului continua să fie aceeași" (p. 44), fiind, totodată, și o bună expertizare în parte a fiecărui monument arhitectural (Biserica „Adormirii Maicii Domnului" din Căușeni, Biserica „Sfântul Dumitru" din Orhei, Complexul de biserici rupestre de la Butuceni, Soborul Vechi din Chișinău, mănăstirile din Călărași, Căpriana, Saharna, Suruceni, Rudi) și cele legate de construcția cetăților medievale moldovenești (Soroca, Hotin, Cetatea Albă și Bender).

Renumitul arhitect a constatat că cetățile Hotin, Cetatea Albă și Bender aveau

https://biblioteca-digitala.ro

în construcția de bază a planului un unghi drept, iar cetatea Soroca o construcție pentagonală. Se datorează acest fapt progresului tehnologic înregistrat în arta militară a vremii, dictată de apariția armelor de foc, care cereau întărirea nivelului fortificațiilor. Cetatea Soroca a constituit un astfel de caz aparte, cu utilizarea noilor cunoștințe tehnice în planul constructiv al formei circulare a zidurilor, adaptate la noile tehnologii militare avansate.

În lucrările sale a delimitat și formulat trăsăturile specifice existente și particularitățile caracterului național al stilului arhitectural moldovenesc, evident vizibil chiar și atunci când Principatul Moldovei se afla sub suzeranitatea otomană. Îmbinat cu picturile murale interioare și exterioare care fascinează prin tematică diversă și coloritul viu pronunțat. Rezultatele cercetărilor, investigațiilor sale au fost materializate într-un șir de publicații naționale, fiind înalt apreciate de forumul academic unional, editate într-un șir de reviste științifice unionale și naționale. Multe dintre ideile, afirmațiile, judecățile implementate în studiile sale au permis înlăturarea lacunelor existente din istoria și cultura locală, au stat la baza cercetărilor ulterioare și apariția noii generații de cercetători și arhitecți (p. 44-47).

Susține în anul 1965 teza de doctorat cu tema „Cetatea Soroca", în cadrul Academiei de Pictură din Leningrad (fiind prima lucrare republicană din acest domeniu). Cel mai important avantaj al muncii sale îl reprezintă faptul că, în baza unor analize minuțioase a diferite surse, a fost studiată și demonstrată științific dezvoltarea domeniului arhitectural pe tot teritoriul spațiului Moldovei medievale, fiind un succes remarcabil al arhitectului, ceea ce a contribuit la noi realizări profesionale. Acest fapt a permis maestrului să-și descopere o altă latură a sa, mult mai nobilă și pe larg apreciată de studenți și de mediul profesoral academic, arta de a preda cunoștințele tinerei generații.

Îmbinarea metodologiei de predare cu tehnicile, metodele și practicile pedagogice moderne, fotografiile, schițele, desenele, planurile executate personal care reprezentau diferite stiluri și curente în arhitectură sau proiectarea filmelor și a slide-urilor unde erau reprezentate imagini ale edificiilor și stilului de viață occidental. Redate și armonios relatate prin obiceiurile și atmosfera acelor locuri, orașe, state vizitate personal de autor: Ungaria, Cuba, Franța, Maroc, Cehoslovacia, Anglia, Norvegia, Danemarca. Prin existența similitudinilor lucrărilor, aducea de fiecare dată exemple din istoria arhitecturii locale și universale, comparându-le între ele, astfel încât crea senzația că sunt pentru prima dată descoperite, relatate și expuse.

Prin discuțiile permanente efectuate cu studenții și analiza ulterioară a lecțiilor, urmărea cum decurge procesul de predare-învățare, tindea să obțină rezultate excelente în pregătirea unui bun specialist, cu un înalt grad de calificare. Procesul didactic era structurat, de fiecare dată, pe îmbinarea principiului teoriei cu practica, fiind scoase în evidență valorile individuale și calitățile personale ale profesorilor și studenților. Rezultatul acelor cursuri ale profesorului Valentin Voițehovskij l-au constituit lucrările/albumele studenților, după care aceștia erau evaluați și promovați (p. 49-53).

În a doua parte a lucrării, intitulată sugestiv „**Детство с родителями – Copilăria cu părinții**" (p. 54-71), autoarea se transpune în timpul copilăriei sale încercând să ne relateze atmosfera ce domina în familie și societatea de atunci, „mu-

https://biblioteca-digitala.ro

zica care răsuna pretutindeni – era mama sau elevii ei care se ocupau de pian, tata, care deși era duminică, permanent ceva schița, proiecta. Repetițiile, concertele, susținerea tezelor, darea în exploatare a edificiilor realizate, întâlnirile cu familiile prietenilor sau chiar groaznicele nume ale șefilor lor, toate erau noțiuni normale și făceau parte din viața cotidiană a familiei" (p. 55, 70).

Un rol aparte pentru autoarea lucrării, cu profunde conotații emotive, l-a avut orașul Soroca, „orașul copilăriei și adolescenței tatălui ei, orașul în care locuia bunelul cu soția sa, orașul cu splendida cetate în care arhitectul Valentin Voițehovskij și-a petrecut aproape tot timpul cu familia în cercetarea și studierea vestigiilor arheologice descoperite în cetate și în preajma ei". De neuitat sunt relatările bunelului ei despre feciorul acestuia, Alexandru, fratele lui Valentin, arestat în 1938 de organele sovietice represive NKVD din stânga Nistrului și trimis la muncă silnică în îndepărtatul oraș Magnitogorsk, de la care nu au avut toată viața nicio veste (p. 56-63).

Excursiile prin satele și orașele Moldovei, organizate de V. Voițehovskij și soldate cu fotografierea, schițarea, desenarea și pictarea diferitor stiluri de construcție a caselor vechi țărănești, a tehnicilor de incizare de pe diverse construcții din lemn de la sate, „care formează un specific și oferă un colorit aparte fiecărui sat", a influențat benefic și a implantat ulterior talentul său și arta de a picta fiicei sale Nina. Devine mai târziu artistă plastică și-și capătă un nume prin expozițiile sale organizate la Moscova, în baza acelor picturi și desene realizate cândva prin satele Moldovei. Autoarea monografiei constată cu regret că acele stiluri vechi arhitecturale de la sat, care erau căutate pe larg în copilăria sa de tatăl ei, astăzi nu s-au mai păstrat (p. 67).

În relatările sale despre orașul Chișinău, menționează cu o deosebită deschidere sufletească despre activitatea lui Valentin Voițehovskij împreună cu Robert Kurț și Valentin Mednec, alături de renumitul și genialul arhitect Alexei Șciusev, în proiectarea și realizarea Planului general de reconstrucție a orașului Chișinău, avariat de cutremurul din 1940 și distrus de război. Scoate în evidență cele două edificii construite la Chișinău de Alexei Șciusev, la începutul secolului XX (casa și vila familiei Karcevskij). Deseori, împreună cu Robert Kurț (nepotul lui Alexei Șciusev pe linie maternă), familia frecventa această vilă (p. 68-69).

Autoarea are amintiri plăcute legate de copilăria petrecută în casa familiei amplasată pe str. A. Șciusev 57, care era des frecventată de prietenii familiei: soții Moisei și Eugenia Gamburg, Esfira și Robert Kurț, Valentin Mednec cu soția, poetul Emilian Bucov, medicii Natalia Gheorghiu și Alexandra Osno. Sunt amintiri de neuitat lăsate de rudele apropiate: Nina, sora lui Valentin Voițehovskij, care a învățat și a trăit în România, familia academicianului matematician Vladimir Andrunachievici, fratele mamei și, nu în ultimul rând, familia soțului distinsei autoare Grosul Vladislav, fiul Președintelui Academiei de Științe a RSSM, Iakim Grosul, cu care s-a căsătorit și a întemeiat propria familie (p. 69-70).

Lucrarea se încheie cu lista operelor publicate și manuscrisele arhitectului Valentin Voițehovskij (p. 72), cu o bogată bibliografie selectivă (p. 73), cu anexele schițelor grafice realizate de Valentin Voițehovskij în anii războiului, care completează textul monografiei (p. 76-79), cu desenele grafice ale lui Valentin Voițehovskij, parte a proiectului științific din anii '70, Bisericile Moldovei medievale – secolele XV-XVIII (p. 80-95). Locurile vizitate și descrise în lucrare sunt completate cu ima-

https://biblioteca-digitala.ro

ginile foto alb-negru, din colecția familiei (p. 5, 6, 10-16, 20-28, 31-32, 35-37, 39, 42-46, 48, 50-52, 54, 57-66, 68, 71).

În încheiere, constatăm că monografia semnată de Nina Grosul-Voițehovskij este o realizare de valoare, conținând studii ce reflectă viața și activitatea renumitului arhitect Valentin Voițehovskij. Conține o amplă și bogată informație de referință pentru istoria arhitecturii naționale, cu o sistematizare științifică a materialului util specialiștilor în domeniu. Oferă noi perspective de cercetare și analiză studenților facultăților de arte plastice și celor de la științele arhitecturale. Este recomandată nu doar specialiștilor, ci și publicului larg de cititori.

Anatolie Povestca

https://biblioteca-digitala.ro

Constantin Băjenaru, ***Bibliografie generală (selectivă) a Ţării Făgăraşului***, Sibiu, Editura Muzeului Naţional Brukenthal, 2022, 105 p., ISBN 978-630-6520-14-5.

Volumul harnicului cercetător al istoriei Ţării Făgăraşului, Constantin Băjenaru, reprezintă unul de noutate şi un instrument extrem de util pentru cei care se vor dedica, în viitor, la cercetarea acelei importante părţi din sudul Transilvaniei, numită şi Ţara Oltului. Autorul a strâns, pentru prima dată, între coperţile cărţii, o multitudine de autori şi lucrări care reflectă ceea ce s-a scris până în prezent despre Ţara Făgăraşului, în toate domeniile.

Constantin Băjenaru este un cercetător împătimit al Ţării Făgăraşului. Autor a două lucrări monumentale, consistente, de referinţă – referitoare la zonă –, „Ţara Făgăraşului în timpul stăpânirii austriece (1691-1867)", Alba Iulia, Editura Altip, 2013, 437 p. şi „Comitatul Făgăraş (1876-1918)", Alba Iulia, Editura Altip, 2016, 343 p., dar şi al unui număr mare de studii, articole şi monografii referitoare la arealul prezentat. În noua sa lucrare, Constantin Băjenaru oferă cu modestie, generozitate şi bunăvoinţă, o bibliografie (e drept, selectivă) atât de necesară viitoarelor cercetări pentru domenii variate. Cele mai timpurii informaţii scrise, referitoare la zonă, datează abia din prima jumătate a secolului al XIII-lea. Reconstituirea realităţilor istorice din epocile precedente, anterioare primelor relatări scrise, este posibilă doar în funcţie de rezultatele cercetărilor arheologice, lingvistice şi toponimice. Cercetările arheologice din ultimele decenii, desfăşurate în zonă, au scos la lumină o serie de aşezări neolitice, din epoca bronzului, a fierului, castre romane, epoca migraţiilor etc. Din perioada secolelor IV-VIII sunt foarte puţine descoperiri arheologice. Colonizarea saşilor, în zonă, începând cu secolul al XI-lea, a dus la revigorarea acesteia şi, totodată, la apariţia a tot mai numeroase informaţii referitoare la populaţie, demografie, aşezări, toponime, organizare ş.a.

Aşa cum precizează autorul, în „Cuvânt introductiv" (p. 3), lucrarea „îşi propune, pentru prima dată, să reunească, în bună măsură, contribuţiile îndeosebi româneşti, relative la arealul Ţării Făgăraşului, din punct de vedere arheologic, istoric, demografic, etnografic, folcloric, artistic, arhitectonic, geologic şi geografic, turistic etc., fie ele monografii, lucrări, studii şi articole. Caracterul selectiv al unui asemenea demers a fost impus în special de vastitatea abordării multor domenii de cercetare, presupunând o multitudine de aspecte". De aceea autorul a optat să utilizeze „titluri de lucrări cu caracter special din toate domeniile abordate de cercetători specializaţi sau nu în zonele de competenţă, spre a deveni instrumente de lucru pentru cercetările viitoare" (p. 3).

În lucrarea sa, Constantin Băjenaru a specificat autorii, cât şi lucrările acestora, nominalizaţi în ordine alfabetică, tocmai pentru a putea fi urmărite aspectele de care s-a ocupat fiecare cercetător, de-a lungul timpului. Abordarea bibliografică cuprinde, în afară de cea dedicată istoricei Ţări a Făgăraşului, şi a zonei situată în dreapta Oltului, cu localităţile care, din punct de vedere administrativ, au fost parte componentă a comitatului, apoi a judeţului Făgăraş, până în anul 1950.

Constantin Băjenaru concluzionează astfel despre demersul său (p. 4): „Publicarea prezentei bibliografii nu reprezintă doar o datorie profesională, ci şi un efort de a scoate în evidenţă cele mai multe lucrări de valoare editate până acum, care să ofere, indiferent de timp şi spaţiu, modele care dăinuie". Un demers benefic, deloc facil, care a necesitat un volum impresionant de muncă şi cercetare asiduă, de selectare şi ordonare, de fructificare şi punere în valoare a muncii numeroşilor cercetători şi pasionaţi, care de-

https://biblioteca-digitala.ro

a lungul timpului s-au aplecat spre studierea şi scoaterea la lumină a datelor şi informaţiilor referitoare la Ţara Făgăraşului.

Doar parcurgând „Lista abrevierilor periodicelor", ne putem face o idee despre multitudinea de reviste, buletine, ziare, anuare, anale, îndrumătoare, studii ş.a., care au fost parcurse, studiate, cercetate şi selectate pentru a oferi o bază solidă şi complexă de date, din diverse domenii, deosebit de necesare cercetătorilor sau pasionaţilor. Nu au fost utilizate doar rezultatele cercetătorilor români, ci şi ale celor germani şi maghiari, deoarece spaţiul la care se referă lucrarea a fost şi este unul multicultural, din punct de vedere etnic.

Considerăm că este necesar, util şi corect să scoatem în evidenţă faptul că lucrarea cuprinde peste 860 de autori şi 1.335 de lucrări (cărţi, albume, monografii, studii, articole ş.a.) referitoare la diverse aspecte şi domenii din evoluţia Ţării Făgăraşului. Prin urmare, Constantin Băjenaru a reuşit să îşi atingă, cu brio, ţelul propus, ba chiar l-a depăşit! Cu o acribie demnă de admirat, cu o tenacitate de invidiat, cu o răbdare şi o perseverenţă demne de toată lauda, autorul oferă cercetătorilor, cât şi publicului larg, o lucrare de mare importanţă, un instrument extrem de util pentru cei dornici să se avânte în viitoare cercetări, de mai mare sau mai redusă amploare, axate pe vechile sau mai noile realităţi din Ţara Făgăraşului.

Totodată, lucrarea constituie un impuls pentru arheologii, istoricii şi cercetătorii din variate domenii. Arheologii ar trebui să-şi intensifice cercetările pentru a scoate la lumină artefacte care să contribuie la confirmarea continuităţii de locuire în zonă, să clarifice unele probleme din perioada mai puţin pusă în evidenţă a locuirii făgărăşene. Cercetătorii şi istoricii ar fi impulsionaţi să desfăşoare studii mai ample asupra vechilor documente şi cronici, care s-au păstrat, pentru a reliefa evoluţia Ţării Făgăraşului în diverse perioade istorice, utilizând şi informaţiile referitoare la toponimia păstrată, atât de bogată şi variată.

Apreciem că lucrarea este o realizare unică, de excepţie, utilă atât pentru specialişti, dar şi pentru publicul larg – pasionat de evoluţia zonei –, şi considerăm că va reprezenta una dintre cele de referinţă pentru toţi cei care vor realiza viitoare cercetări referitoare la Ţara Făgăraşului.

Alexandru Bucur

https://biblioteca-digitala.ro